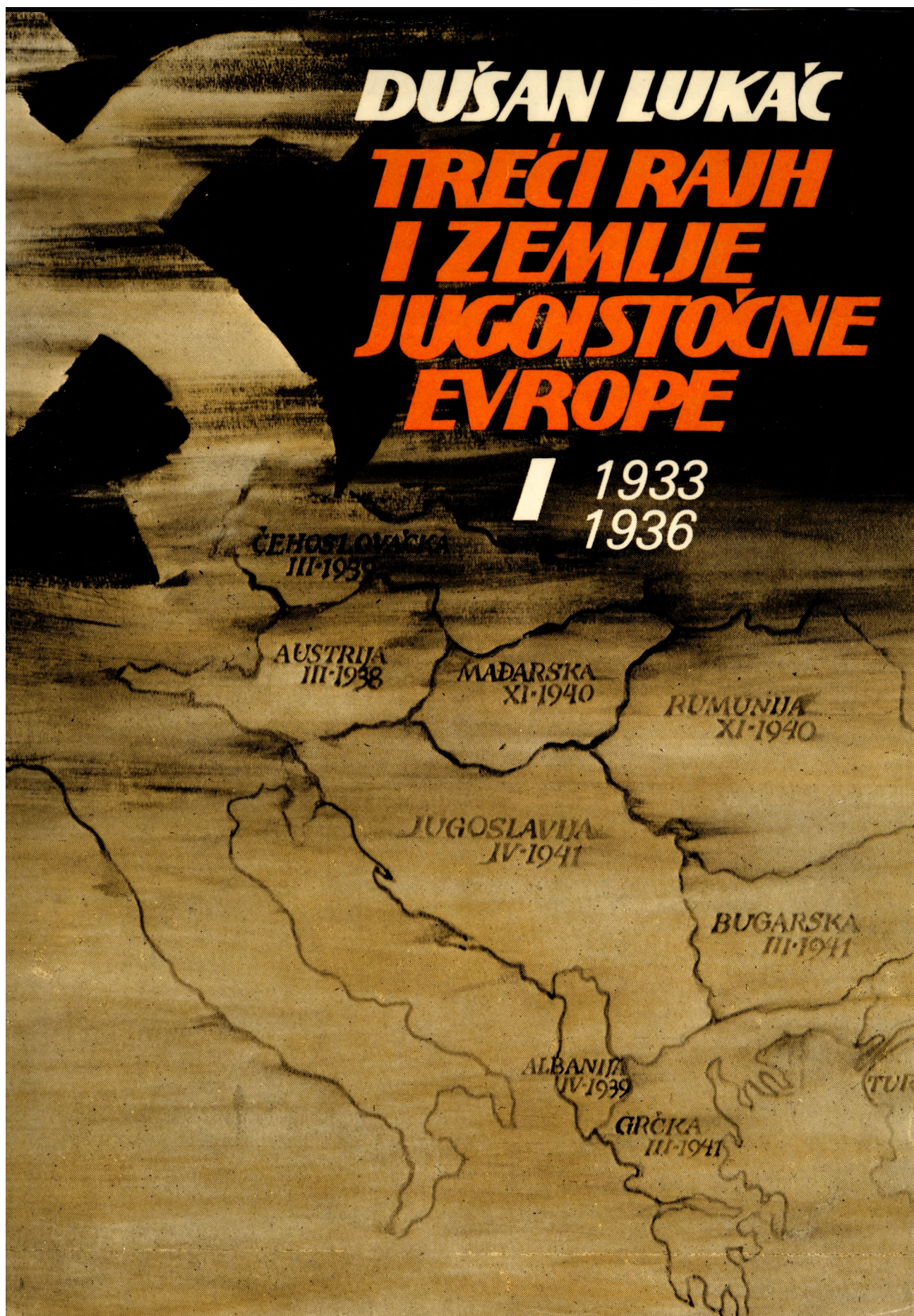
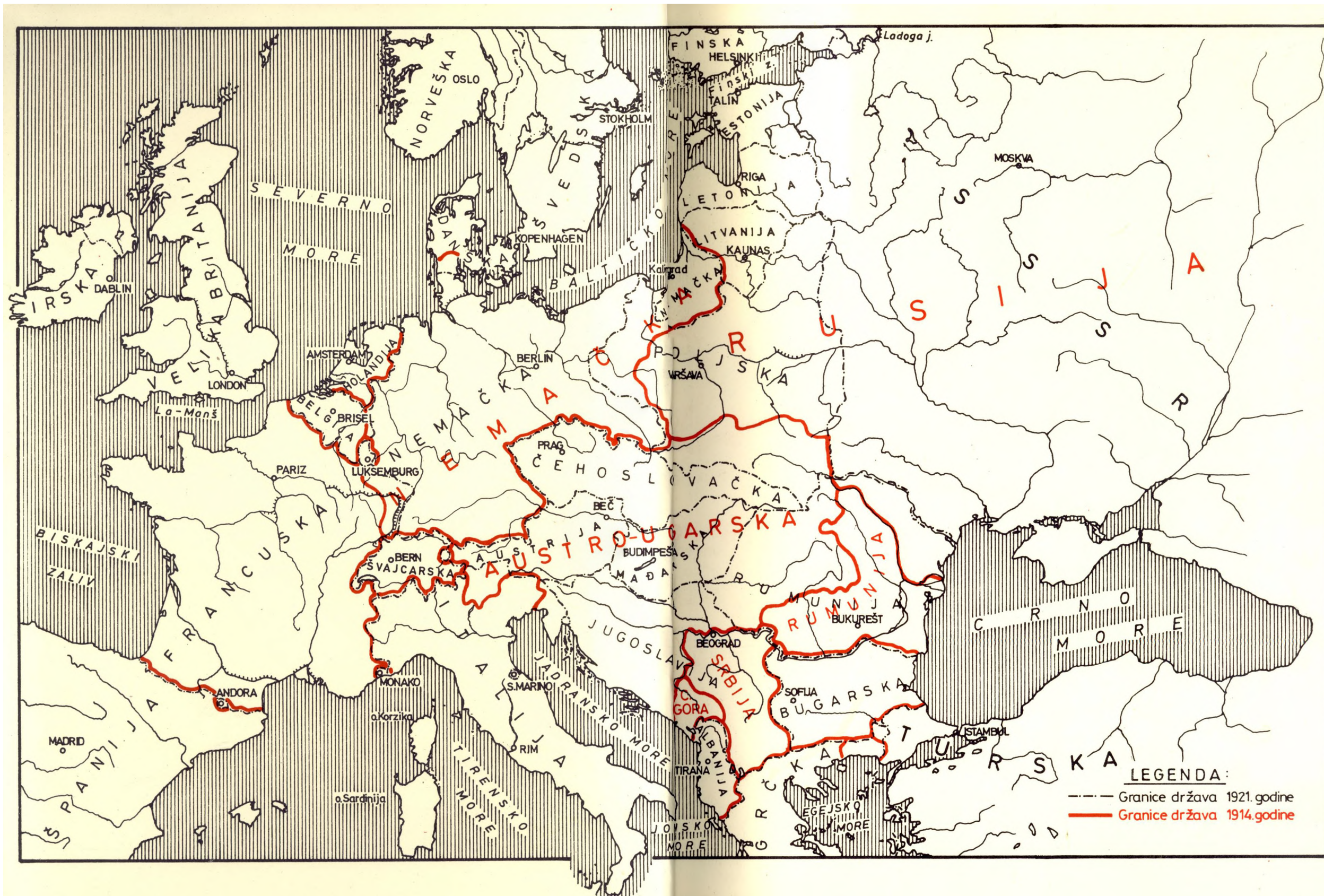

DUŠAN LUKAČ
TREĆI RAJH
I ZEMLJE
JUGOISTOČNE
EVROPE

I 1933
1936

EVROPA UOČI I PO ZAVRŠETKU PRVOG SVETSKOG RATA

I Z D A V A Č I :

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD,
načelnik pukovnik ĐORĐE STANIĆ

BALKANOLOSKI INSTITUT SRPSKE AKADEMIJE NAUKA I UMETNOSTI,
urednik dop. član SANU prof. dr RADOVAN SAMARDŽIĆ

Izdavačka radna organizacija PROSVETA, OOUR izdavačka delatnost,
za izdavača JORDAN ZIVKOVIC

Izdavačka radna organizacija RAD,
urednik DUŽAN PAPADOPOLOS

PARTIZANSKA KNJIGA Ljubljana,
OUR izdavačko-publicistička delatnost Beograd,
za izdavača direktor MIHAJLO ĐF.LOVIĆ

U FINANSIRANJU IZDAVANJA OVE KNJIGE UČESTVOVALA JE I
ZAJEDNICA ZA NAUKU SR SRBIJE

Dr DUŠAN LUKAČ

TREĆI RAJH I ZEMLJE
JUGOISTOČNE EVROPE

PRVI D E O

1933-1936.

BEOGRAD, 1982.

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTACETRDESETPETA

UREĐIVAČKI ODBOR

RAHMIJA KADENIČ, general-pukovnik-predsjednik; članovi: ALI ŠUKRIJA;
RISTO DŽUNOV; ĐAKO PUČ, general-pukovnik; ŽIKA STOJŠIĆ, general-
-potpukovnik; FABIJAN TRGO, general-potpukovnik; VELJKO MILADINO-
VIĆ, general-potpukovnik; JOCO TARABIĆ, general-potpukovnik; METODIJE
KOTEVSKI, general-potpukovnik; MILAN DALJEVIĆ, general-potpukovnik;
SVETOZAR ORO, general-major; AUGUST VRTAR, general-major; MISO
LEKOVIĆ, pukovnik; AHMET ĐONLAGIĆ, pukovnik; VIKTOR KUCAN,
pukovnik; RADOMIR PETKOVIĆ, pukovnik — glavni i odgovorni urednik.

Urednik

puk. ESAD TIHIC, prof.

Recenzenti:

akademik VASO ČUBRILOVIĆ, ALI ŠUKRIJA, dr ŽIVKO AVRAMOVSKI
i pukovnik AHMET ĐONLAGIĆ

REČ AUTORA

Složenost teme stavila je autora ove knjige već od početka pred velika iskušenja, jer je trebalo da obuhvati sve vrste odnosa Trećeg Rajha sa sedam zemalja jugoistočne Evrope: Jugoslavijom, Mađarskom, Rumunljom, Bugarskom, Grčkom, Albanijom i Turskom i dvema srednjoevropskim zemljama — Cehoslovačkom i Austrijom, kao kapijama na putu nemačke ekspanzije prema jugoistoku, u gotovo svim domenima: u privredi, politici, kulturi i drugim poljima delatnosti naroda i država na ovom području u jednom od najburnijih vremena svetske istorije, od 1933. do 1941. godine. Kada se tome doda neuobičajeno veliki broj istorijskih izvora i obimna literatura koja se dotiče ili parcijalno obrađuje pojedina pitanja iz ove teme, onda se može sagledati sva težina zadatka pred kojim se našao autor.

No, zahvaljujući ohrabrenju i pomoći inicijatora ove teme, prof. dr Vase Čubrilovića, direktora Balkanološkog instituta, koju mu je pružao od izrade osnova koncepcije i prethodnih teza pa kroz čitav rad, i podršci Vojnoizdavačkog zavoda Jugoslovenske narodne armije, posebno vojnih istoričara Ahmeta Donlagića, Esada Tihića i Radomira Petkovića, kao i činjenici da je reč o pionirskom radu kojim se pokušava da osvetli ceo kompleks zbivanja vezanih za ekspanziju Nemačke prema jugoistoku Evrope, autor se prihvatio ovog zadatka.

O naučnim i drugim kvalitetima ovoga rukopisa nije naše da sudimo, o tome će dati svoju reč čitaoci i stručni kritičari. Ipak, osećamo se pozvanim da kažemo nekoliko reči o onom što je prethodilo napornom radanju ove knjige — istraživačkim poslovima.

Skromne materijalne mogućnosti su nas prisilile da najveći deo istraživačkih poslova u vezi sa temom knjige obavimo u domaćim arhivima, u Jugoslaviji.

Smatramo da će biti korisno ako damo kratku informaciju o korišćenim izvorima — objavljenim i neobjavljenim, bez pretenzija da damo definitivnu ocenu bogatih fondova neobjavljene građe i mnogobrojnih zbirki objavljene građe.

Umesto osvrta na obimnu literaturu koja, manje ili više, zahvata ili delimično obrađuje pojedina pitanja iz ove teme, odlučili smo se da na kraju knjige damo selektivnu bibliografiju koja će čitaocu, posebno onome koji se bavi naukom, biti od koristi.

Zahvaljujući opštem napretku tehnike, pa i u oblasti informativnih i diplomatskih veza i opštenja, kao i u tehnici umnožavanja i čuvanja zapisanih podataka, direktiva, informacija, naređenja i slično, iz vremena tridesetih godina ostale su tone sačuvanog materijala, pa čak i u zemljama koje je drugi svetski rat najstrašnije potresao. I pored uništavanja delova fondova i zbirki diplomatskih arhiva pojedinih zemalja, za svaki događaj iz oblasti veza i odnosa zemljama jugoistočne Evrope i Nemačke ili neke od drugih velikih sila moguće je naći više dokumenata, ponekad i na desetine. Prilikom izrade ove teme došli smo do zaključka da je za obradu ili objašnjavanje svakog pojedinačnog događaja dovoljno ako se koristimo podacima iz dva dokumenta, uz njihovu kritičku obradu i uzajamno proveravanje i dopunjavanje. Korišćenje i navođenje izvora i podataka za pojedine događaje iz više arhiva učinilo bi naučni aparat glomaznim i veoma bi opteretilo knjigu. Istovremeno, do nekih diplomatskih izvora teško je bilo doći, jer većina zemalja jugoistočne Evrope nije još otvorila svoje diplomatske arhive iz tridesetih godina, ili, ako ih je otvorila, do tih dokumenata je veoma teško doći. Pošto je ovo delo namenjeno prvenstveno jugoslovenskom čitaocu, najveća pažnja je posvećena dokumentima jugoslovenske provenijencije. Za takav odnos prema primarnim arhivskim izvorima bilo je i drugih razloga, pored ostalog i otvorenost jugoslovenskih arhiva za naučnu publiku, koji uz nemačke arhive spadaju u najotvorenije ne samo u Evropi već i u svetu. Mesto, uloga i značaj, u periodu tridesetih godina, Nemačke u evropskim okvirima i Jugoslavije na području jugoistočne Evrope, takođe su uticali na masovnije korišćenje izvora iz ovih dveju zemalja. Poznata je činjenica da su Jugoslaviji u tom vremenu, zbog njenog geopolitičkog položaja na Balkanu, duge tradicije oslobodilačkih težnji njenih naroda, strategijskog, privrednog i saobraćajnog značaja, pridavali veliku pažnju u svetu, pa i u Trećem Rajhu.

Prilikom istraživačkog rada došli smo do zaključka da su diplomatski dokumenti jugoslovenske i nemačke provenijencije, kada su u pitanju hronološki i drugi podaci kao i opisi i analize pojedinih stanja i kretanja, prilično objektivni i tačni. Sa jugoslovenske strane tome su znatno doprineli pojedini diplomati koji su u Ministarstvu inostranih poslova ili u diplomatskim predstavništvima, a čije su zbirke sačuvane, nastojali da stanje i kretanje oslikavaju i opisuju što realnije ne težeći njihovoj političkoj ili ideološkoj obojenosti. U nemačkoj diplomatiji, sama činjenica da su ove zabeleške pisane za internu upotrebu i za potrebe »nepobedive« i sigurne hiljadugodišnje germanske imperije daje izvesnu garantiju da je najveći broj podataka solidno proveravan i tačno davan. Svakako da su ocene u tim dokumentima morale biti podvrgnute naučnoj kritici.

Od izvora nemačke provenijencije najviše dokumenata i podataka za ovo delo nađeno je u Arhivu Ministarstva inostranih poslova Savezne Republike Nemačke u Bonu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), to su sadržajno bogati dokumenti, nastali u Kabinetu ministra za inostrane poslove (Büro des Reichsministers), koji su slani kao cirkulama pisma u poslanstva i ambasade u zemljama jugoistočne Evrope kao i razni izveštaji tih diplomatskih predstavništava: akta kancelarije državnog sekretara i podsekretara; dokumenti Političkog odeljenja II (Politische Abteilung II), koje od 1936. nosi naziv samo Političko odeljenje, a u čijem sastavu je radio referat Pol. IV za jugoistočnu Evropu, i koji se odnose na nemačku balkansku i podunavsku politiku, političke i druge veze i odnose sa pojedinim zemljama ovog regiona — Jugoslavijom, Austrijom, Čehoslovačkom, Mađarskom, Rumunijom, Grčkom; akta spoljnotrgovinskog, odnosno privrednopolitičkog odeljenja od 1938 (Handelspolit. Abt., zatim Wirtschaftspolit. Abt.) o privrednim i trgovinskim vezama i odnosima Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, kao i kulturnopolitičkog odeljenja (Kulturpolit. Abt.), koje je rukovalo poslovima nemačkih manjina.

Po značaju za ovu tematiku, posle Arhiva Ministarstva inostranih poslova dolazi Savezni arhiv u Koblencu (Bundesarchiv), gde su nađeni vredni dokumenti iz fondova Kabineta kancelara, vlade Nemačke, zatim dokumenti o odnosima sa pojedinim zemljama i o radu političkih partija, posebno NSDAP, kao i dokumenti koji se tiču privrednih odnosa. U Vojnoistorijskom odeljenju Saveznog arhiva (Bundesarchiv — Militärarchiv) u Frajburgu nađeno je dosta podataka iz oblasti ratne privrede. Sledeći po značaju za našu temu je Nemački centralni arhiv (Deutsches Zentralarchiv) u Potsdamu, gde smo našli prilično zanimljive dokumente i podatke iz Kancelarije ministra inostranih poslova i Inostranog odeljenja NSDAP itd.

U biblioteci i arhivu Instituta za svetsku privredu (Institut für Welt wirtschaft) u Kilu, nalaze se značajni podaci o privrednim odnosima Trećeg Rajha i zemalja jugoistočne Evrope.

Najviše građe i najdragocenije podatke pružio nam je Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove SFRJ. Iako je ova arhiva u toku rata oštećena i znatnim delom uništena, posebno najznačajniji direktivni i analitički dokumenti Ministarstva inostranih poslova, u fragmentarnim zbirkama političkog odeljenja, privredno-konzularnog odeljenja, poslanstva u Londonu i poslanstva (od kraja 1939. ambasade) u Ankari nađeni su podaci i dokumenti za sva zbivanja tridesetih godina na području jugoistočne Evrope.

Znatan broj dokumenata i podataka za temu prikupljeni su i u Arhivu SFRJ, arhivima radničkog pokreta u Jugoslaviji i Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.

Od građe iz stranih arhiva korišćeni su diplomatski dokumenti Ministarstva inostranih poslova Velike Britanije (Foreign Office) koji se čuvaju u Public Record Office u Londonu, direktive i cirkulari britanskog Ministarstva inostranih poslova, kao i izveštaji britanskih diplomatskih i drugih predstavništava koji su posebno zna-

čajni za period istorije uoči drugog svetskog rata i u njegovoj prvoj fazi, kada je Velika Britanija, ostavši posle poraza Francuske usamljena, pokušavala da zaustavi dalju ekspanziju Trećeg Rajha prema jugoistoku Evrope i naročito prema krajnjem jugu Balkana.

OBJAVLJENI IZBORI

Prilikom izrade ove knjige, u mogućem obimu, pregledani su i korišćeni objavljeni zbornici dokumenata Nemačke, zemalja jugoistočne Evrope, Čehoslovačke, Austrije, Velike Britanije, Francuske, SSSR-a i Italije.

Najznačajnije podatke pružili su zbornici nemačke diplomatske građe objavljene paralelno na tri svetska jezika: engleskom, francuskom i nemačkom. Naime, u završnim operacijama, u proleće 1945, uoči definitivnog poraza Trećeg Rajha, savezničke armije su zaplenile veći deo diplomatske građe Nemačke, koju su nacističke vlasti, zbog opasnosti od bombardovanja, evakuisale iz Berlina. Manji deo ove građe dospeo je u ruke Crvene armije, ali su je kasnije Sovjeti vratili Nemačkoj Demokratskoj Republici. Od proleća 1945. do leta 1948, građa koju se zaplenile zapadne sile je bila smeštena u Marburgu, u američkoj zoni, a zatim je u doba hladnog rata, zbog sve zaoštrenijih odnosa oko Nemačke, preseljena u London.

Od leta 1946. do proleća 1947. zaključen je sporazum između ministarstava inostranih poslova Velike Britanije, SAD i Francuske da se, u interesu utvrđivanja prave istine o drugom svetskom ratu i stradanjima čovečanstva od nacizma, otpočne sa publikovanjem diplomatske građe Trećeg Rajha. Jedan od važnih zaključaka zajedničke redakcije bio je da se pri izboru i objavljivanju građe poštuju naučni metodi. Odlučeno je takođe da se diplomatska građa Nemačke publikuje u više serija. Serije A i B zahvatale su period Vajmarske republike, dok su serije C, D i E obrađivale period Hitlerovog Rajha. Kao međaš između serija C i D uzeta je 1937. godina, kada se u istoriji nacizma desio niz prelomnih događaja: obrazovanje Osovine Rim — Berlin, stvaranje pakta protiv Kominterne, početak otvorene ekspanzije prema prvim susedima u srednjoj Evropi itd., a kao granica između serija D i E kraj 1941, od kada je Nemačka bila prisiljena da zajedno sa svojim saveznicima vodi rat protiv antinacističkih i demokratskih zemalja u svetu.

Zajednička redakcija, kojoj se kasnije pridružila i redakcija Savezne Republike Nemačke, radila je organizovano i uspešno i već 1949. godine odštampani su prvi tomovi.

Kao rezultat zajedničkog rada, pojavila se na engleskom jeziku zbirka pod naslovom *Documents on German Foreign Policy*, objavljena u Vašingtonu i Londonu, koja je obuhvatila Seriju C, period 1933—1937, 5 knjiga u 10 svezaka i seriju D, period od 1937—1941, 13 knjiga u 16 svezaka.

Francuski deo zajedničke redakcije počeo je sa publikovanjem ove građe na francuskom jeziku pod naslovom *Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse*.

Nemački deo ove redakcije objavio je ovu građu na nemačkom pod naslovom *Akten zu deutschen ausärtigen Politik*: serija C, u pet knjiga i 10 svezaka, i serija D, u 13 knjiga i 16 svezaka.

Ove dve serije diplomatske građe Hitlerove Nemačke za period od 1933. do 1941, sa preko 5.000 dokumenata koji se odnose direktno ili indirektno na tematiku odnosa Nemačke i jugoistočne Evrope, činile isu jednu od važnijih podloga u pripremanju i pisanju ove publikacije. Niz drugih manjih zbornika građe nemačke provenijencije kojima smo se koristili prilikom izrade ovog rukopisa činio je samo dopunu ovom značajnom kritički i naučno sastavljenom zborniku.

Tradicionalni uticaji i uzajamne veze zemalja jugoistočne Evrope sa Velikom Britanijom i Francuskom usloveli su jako interesovanje vlada ovih zemalja za sudbinu malih naroda na području evropskog jugoistoka pa i snažne otpore zapadnih sila ekspanziji Nemačkog Rajha u ovom smeru. Zato su za izradu ovog dela od velikog značaja bili i zbornici građe britanske i francuske provenijencije:

Documents on British Foreign Policy, 1919—1939, (2. serija, za period od 1930. do 1935, objavljena u 14 knjiga, i 3. serija, za period od 1938. do 1939, objavljena u 10 knjiga), kao i *Documents diplomatiques français* (1. serija, za period od 1932. do 1935, u 8 knjiga, i 2. serija, za period od 1936. do 1939, u 14 knjiga).

S obzirom na to da se Italija kao velika zemlja tradicionalno orijentisala i živo interesovala za područje Balkana i Podunavlja, važan izvor za obradu ove tematike predstavljali su i objavljeni izvori italijanske provenijencije, posebno zbirka *I Documenti diplomatici italiani*: (8. serija, za period 1935—1939, objavljena u dve knjige, i 9. serija, za period 1939—1943, objavljena u pet knjiga).

Isto tako važne podatke o zbivanjima na Balkanu, posebno u kontekstu stalno prisutnih protivrečnosti između dveju sila Osovine — Nemačke i Italije pružili su sačuvani dokumenti iz Canovog arhiva objavljeni na i talijanskom pod naslovom *U Europa Verso la catastrofe* (na francuskom, *Les Archives secrètes du Comte Ciano*), prevedeni na srpskohrvatski pod naslovom *Tajni arhivi grofa Ciana*.

Prva zemlja socijalizma, SSSR, bila je na području jugoistočne Evrope naročito prisutna u vezama i saradnji radničkog pokreta ovih zemalja sa sovjetskom državom. U vreme sve jače ekspanzije nemačkog nacizma prema jugoistoku, Sovjetski Savez je pokušao da ojača otpore toj ekspanziji naročito na području Balkana. Zbog toga je bilo neophodno koristiti se dokumentima sovjetske provenijencije, posebno zbornika *Документы внешней политики СССР*, **tomove XVI za 1933. god., XVII za 1934, XVIII za 1935, XIX za 193b, XX za 1937. i XXI za 1938. godinu.**

U mnoštvu drugih manjih ili većih zbornika arhivske građe velikih zemalja korišćeni su i zbornici od šireg, međunarodnog značaja: *Documents on International Affairs* za period od 1935. do 1941. godine, ukupno sedam knjiga; *Der Proceß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Nürnberg, 14. November 1945 — 1. oktober 1946*, Nürnberg, 1947), ukupno 42 toma; *Внешняя политика СССР*, том III и IV, Москва, 1946; *Документы и материалы Кануна Второй войны*, том II и III, Москва, 1948; *Нюрнбергский процесс*, Зборник Материјали в Трех Томах, Москва, 1960; *СССР в борьбе с фашизмом*, Кануны Второй мировой войны (Москва, 1988 — август 1939 г.), О Документы и Материјали, Москва, 1971; Б.В.И.Млајковиче *Балканский Сторонизм германского сфашизма*, /Документи и Материјали, Москва, 1973; *Weltherrschaft im Visier*, hrsg. von; W. Schumann, Berlin, 1975; *Anatomie der Aggression*, hrsg. von G. Hass und W. Schumann, Berlin, 1972; *Der zweite Weltkrieg*, Dokumenten von G. Förster und O. Groehler, Berlin, 1974; A. H. Jacobson, *Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*, Darmstadt 1961; isti autor, *Der Weg zur Teilung der Welt*, Koblenz/Bonn 1977! isti autor, *Der zweite Weltkrieg in Bilden und Dokumenten*, 3 Bde, München-Wien-Basel, 1962; *Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges*, Berlin, 1939.

O. Groehler, Berlin, 1974; A. H. Jacobson, *Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*, Darmstadt 1961; isti autor, *Der Weg zur Teilung der Welt*, Koblenz/Bonn 1977! isti autor, *Der zweite Weltkrieg in Bilden und Dokumenten*, 3 Bde, München-Wien-Basel, 1962; *Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges*, Berlin, 1939.

Prilikom obrade veza i odnosa zemalja jugoistočne Evrope i Nemačke i pokušaja suprotstavljanja ovih zemalja ekspanziji Nemačkog Rajha korišćene su mnogobrojne zbirke dokumenata, zatim dela memoarskog žanra i dela naučnog karaktera, o kojima dajemo osnovne informacije u Bibliografiji.

Mnoge otežavajuće okolnosti, posebno obimnost izvorne materije na kojoj se stvarala ova knjiga, uzrok su nekim propustima kako u osnovnoj sadržini knjige, tako i u osvrtu na izvore u selektivnoj bibliografiji na kraju knjige. Jedna od slabosti ovoga prikaza je nemogućnost davanja celovite kritike korišćenih materijala, pa i materijala koji iz određenih razloga nisu korišćeni a mogli bi pružiti podatke za ovakvu temu. Smatrali smo da ne postoje osnovni preduslovi za naučno-kritičku ocenu ovolikog broja izvornih dela u vremenu koje još traje, posebno za ocenu njihovog odnosa prema istorijskoj istini, istoriji kao nauci i konkretnoj stvarnosti koja se nalazila i nalazi pod stalnim uplivima, pritiscima i nasleđima protekla ili tekuće državne politike, odnosno društveno priznatih i kroz državne mehanizme u maloj ili većoj meri afirmisanih i priznatih pokreta, političkih ideja, stremljenja, pravaca i opredeljenja.

Opterećenost unapred određenim i utvrđenim konzervativnim opredeljenjima pojedinih autora: nacionalna ili velikodržavna ograničenost, verovanje u vodeću ulogu velikih naroda i zemalja, nepomirljivost prema levo opredeljenim pokretima, društvima i režimima, odbojnost prema revolucionarnim, radničkim i demokratskim i posebno komunističkim pokretima i nepomirljivost prema tokovima koji traju u socijalističkim zemljama, prihvaćeni su kao realna neminovnost i rezultat našega vremena.

Zažmurili smo pred slabostima u delima ovakvih autora a prihvatili ogromnu masu činjenica i podataka koje su ponudili za pojedine događaje i tokove u vremenu koje obrađujemo. Učinili smo to u ubeđenju da su te subjektivne i oportune slabosti manje značajne, odnosno da će njihova suštinska vrednost tokom vremena sve više slabiti i da će podaci koje su nam ponudili, posebno za događaje za koje ne postoje izvori, što je važno za memoarsku građu, moći sve više da se koriste u rasvetljavanju pojedinih istorijskih događaja.

Postupili smo tako i u ubeđenju da bi dijalog sa takvim stvaraocima memoarske, a delom i naučne literature, kako sa onima iz konzervativno-buržoaskog tabora, tako i sa onima u krilu marksističke historiografije koji povremeno pate od dogmatizma, isključivosti i prikazivanja tokova u crnom ili belom, bio težak, dug i beskoristan, jer su to posledice i rezultati (u ovom slučaju, u oblasti historiografije) svih tokova ljudske civilizacije XX veka.

Svestan neminovnosti svojih propusta, kako prilikom istraživati sugestije i predloge i da ih iskoristi u budućem radu, kako bismo se što više primakli istorijskoj istini.

vačkog rada, tako i prilikom izrade dela, autor je spreman da prih-

Prilikom istraživačkog rada autor je naišao na predustretljivost svih arhivskih ustanova u kojima je istraživao dokumente za ovu temu i posebno se zahvaljuje za svestranu i pomoć i uslugu koje su mu ukazali: Vojnoistorijski arhiv u Beogradu, Politički arhiv Ministarstva inostranih poslova u Bonu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), Arhiv Velike Britanije u Londonu (Public Record Office), Vojni arhiv Nemačke u Frajburgu (Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg), Arhiv SFRJ u Beogradu, i Diplomatski arhiv u Beogradu, a od bibliotečkih ustanova: Biblioteka SANU u Beogradu, Biblioteka Instituta za savremenu istoriju u Minhenu (Institut für Zeitgeschichte), Biblioteka Instituta za jugoistočnu Evropu u Minhenu (Institut für Südosteuropa), Biblioteka Instituta za međunarodnu politiku u Beogradu, Lenjinska biblioteka u Moskvi, Biblioteka »Ciril i Metodije« u Sofiji, Biblioteka Istorijskog instituta u Budimpešti, i naročito Biblioteka ISI u Beogradu.

Posebnu zahvalnost na pomoći i podršci autor duguje recenzentima: akademiku Vasi Čubriloviću, Ali Šukriji, Ahmetu Đonlagiću i dr Zivku Avramovskom, redaktorima i urednicima: Esadu Tihiću, Radomiru Petkoviću, Dušanu Papadopolosu, i prof. Andrej u Mitroviću, koji je na molbu izdavača pažljivo pročitao tekst i dao niz korisnih sugestija i preporuka.

U V O D

Evropa utemeljena na Konferenciji mira 1919—1920. imala je, prema zamisli svojih tvoraca, pretenzije da za duži period obezbedi mir među narodima i državama na evropskom kontinentu i u celom svetu, i da tako ostvari uslove za njihov trajni i nesmetani privredni, politički i kulturni razvitak. Međutim, za ostvarenje ovakvih ideja nisu postojali odgovarajući objektivni uslovi kod pojedinih naroda i država u Evropi. I stare i novostvorene državne zajednice bile su opterećene i spolja i iznutra problemima nasleđenim iz prošlosti, zatim onima koji su bili posledica imperijalističkog rata i nesređenih međusobnih odnosa evropskih država, kao i velikih promena u tim državama.

Naročito teške posledice minulog rata osećale su se u oblasti privrede većine evropskih zemalja. Zbog smanjene industrijske i poljoprivredne proizvodnje vladali su oskudica u osnovnim sredstvima za život, siromaštvo pa čak i glad stanovništva.

Vlast u većini evropskih zemalja držale su najkonzervativnije građanske partije ili grupacije buržoazije, koje su svojom krutom politikom socijalnog izrabljivanja radničke klase i seljaštva i nacionalnog ugnjetavanja usporavale unutrašnju konsolidaciju u ovim zemljama. U višenacionalnim kapitalističkim zemljama sve se oštrije izražavalo nacionalno ugnjetavanje pojedinih naroda i etničkih grupa.

U odnosima između pojedinih država, velikih i malih, postojalo je mnogo starih i novonastalih problema. Najveću smetnju odnosima među velikim silama i dalje je stvaralo pitanje kolonija. Posebno se osećala pogođena nemačka buržoazija, koja je izgubila sve kolonijalne posede u Africi i deo spornih teritorija u Evropi, među njima i one koje su nekad bile u sastavu nemačkog carstva. Italijanska buržoazija je, zahvaljujući prelasku u tabor sila Antante 1915. godine, uspela da ostvari neka teritorijalna proširenja, ali je ipak ostala nezadovoljna jer se njen san o stvaranju mediteranske imperije nije ostvario.

Najveći problem, posebno među malim narodima, bile su nametnute granice novonastalih država, koje nisu povlačene prema etničkom sastavu i samoopredeljenju naroda, već po želji i diktatu velikih sila, ili na temelju nedemokratskih istorijskih i strategijskih prava pojedinih država. U nekim zemljama našao se znatan broj etničkih manjina, koje su postale predmet nacionalnog ugnjetavanja i, istovremeno, osnova za revanšističke i podrivačke akcije susednih zemalja.

Revolucionarno vrenje u nekim evropskim zemljama, koje je pod uticajem pobede oktobarske revolucije počelo još krajem rata, buržoazija je, koristeći se vojskom i snažno organizovanim aparatom vlasti, uspeła da suzbije, ali ne i da potpuno uguši. Snage kontrarevolucije uspele su 1919. godine da uguše Mađarsku Sovjetsku Republiku, proletersku revoluciju u Berlinu i Bavarsku Sovjetsku Republiku. Jedino je Lenjinova boljševička Rusija savladala mnogobrojne unutrašnje teškoće, odbila sve intervencionističke pokušaje iz inostranstva i stvorila, decembra 1922, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, obezbeđivši time revolucionarnom radničkom pokretu u celom svetu oslonac u borbi protiv kapitalističke eksploatacije. U jeku najveće ofanzive udruženih reakcionarnih snaga međunarodnog imperijalizma protiv radničke klase, Lenjin je marta 1919. formirao Treću, Komunističku internacionalnu koja će odigrati značajnu ulogu u buđenju i organizovanju radničkog i demokratskog pokreta u borbi protiv imperijalizma.

Pogoršavanje uslova života u većini zemalja, povremene manje ili veće političke i ekonomske krize, uslovljavale su sve dublje političko raslojavanje i jačanje mnogobrojnih unutrašnjih protivrečnosti u pojedinim zemljama. Pred opasnošću od masovnijih demokratskih i revolucionarnih pokreta narodnih masa, krupna buržoazija većine zemalja počinje da se oslanja na najkonzervativnije snage društva u tim zemljama. Na temeljima takve sprege već 1922. godine na vlast u Italiji dolaze fašisti, sa Musolinijem (Benito Mussolini) na čelu.

Posebno teško stanje, pod uticajem mnogih negativnih posledica rata, bilo je u Nemačkoj, koja nas ovom prilikom naročito interesuje. Gubitkom kolonija umanjene su mogućnosti nabavke jeftinih sirovina, u kojima je Nemačka oskudevala. Vraćanje Francuskoj Alzasa i Lotaringije, privremena okupacija od strane francuskih trupa privredno razvijene i rudama bogate Rurske oblasti i stavljanje ove oblasti pod poseban međunarodni status pod upravom Francuske, negativno su uticali na prevladavanje posledica rata i posleratnih nedaća u celokupnoj nemačkoj proizvodnji. Uz sve to, nemačka privreda je imala da podnese teret ogromnih ratnih dugova i ratne odštete, koju je morala da isplati silama pobednicama.

Prema odredbama Versajskog ugovora Nemačka je bila obavezna da plati silama pobednicama na ime dela ratne odštete (čija

suma nikad nije bila tačno određena) u toku 1919, 1920. i prva četiri meseca 1921. godine iznos od 20 milijardi maraka u zlatu.¹

Naprežanja ratom oslabljene i preopterećene nemačke privrede ometala su konsolidaciju nemačkog društva. I pored izvesnog poboljšavanja životnog standarda, naročito od 1925. do 1929. kriza nemačkog društva prenosila se u sve oblasti života i uslovljavala jaču klasnu diferencijaciju, nezaposlenost, osiromašenje pojedinih slojeva naroda, posebno radnika i seljaka. Sporom sređivanju unutrašnjih prilika doprinosilo je držanje krupne nemačke buržoazije, koja je nastojala da svoje gubitke na unutrašnjem i spoljnom planu podmiri izrabljujući radničku klasu Nemačke.

U uslovima opšte nesigurnosti i besperspektivnosti, uz postojanje milionske mase nezadovoljnika u redovima osiromašene sitne i srednje buržoazije, intelektualaca i radnika bez posla, postojali su povoljni uslovi za delovanje različitih konzervativnih, nacionalističkih i revanšističkih grupa i struja.

U ovako nesređenoj društvenoj klimi pojavljuje se već u 1919. godini nacionalistička i revanšistička grupa oko Adolfa Hitlera, koja se uskoro formira u posebnu organizaciju — Nacionalističku radničku partiju (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei — NSDAP).²

Hitlerova NSDAP demagoški je obećavala sređivanje unutrašnjih prilika u Nemačkoj i obezbeđivanje uslova za napredak svih slojeva društva, a na spoljopolitičkom planu ukidanje ugovora koji su naneli »nepravde« nemačkom narodu posle prvog svetskog rata.

Objektivno povoljne okolnosti omogućile su postepen uspon Nacionalističke nemačke radničke partije. Njenu bazu činili su slojevi osiromašene sitne buržoazije, a imala je pristalice i u svim slojevima i klasama nemačkog društva. Osnovu za svoj program preuzela je od konzervativne desnice — posebno o vojnoj superiornosti germanske rase i njenoj predodređenosti da vodi glavnu reč na evropskom kontinentu i zauzme jedno od vodećih mesta u svetskoj politici.

Ideja o superiornosti Nemaca dobila je jasnije oblike već krajem XIX veka. Posle neuspelog pokušaja Nemačke da se u prvom svetskom ratu domogne primata na evropskom kontinentu, ova ideja je u periodu Vajmarske republike dobila svoje mesto u pro*

¹ D. Petzina, W. Abelshauser, A. Faust, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch*, III, München, 1978, pp. 150—151; A. Митровић, *Време немиреливих, Политика историја великих држава Европе 1919—1939*, Београд, 1974, pp. 273—298; A. Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*, Frankfurt a/M — Berlin, 1968, pp. 382—384; J. M. ЈоВаноВнх, *Дипломатска историја Нове Европе 1918—1938*, Београд, 1939, I, p. 124.

² W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers bis Beginn des Zweiten Weltkriegs*, Konstanz, 1960, p. 6. Sire: H. A. Winkler, *Extremismus der Mitte*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (dalje, *Viert. f. Zeitgs.*), Jg. 20, 1970, Heft 2, p. 181; isti autor, *German Society*, u: *Journal of Contemporary History* (dalje, *Jour Cont. Hist.*), vol. 11, nr. 4, 1976, pp. 1—16.

gramu i delovanju nacionalsocijalističkog pokreta, utemeljenog i na najradikalnijoj platformi revanšizma, šovinizma i totalitarnog militarizma.³ Krajnja desnica u političkom životu Nemačke, čije su osnovne ideje preuzeli nacisti kao svoje, videla je svoj interes u revanšističkim planovima nacističkog programa i u zahtevima za priznavanje posebnog mesta Nemačkoj u međunarodnim privrednim i političkim odnosima. Parole i obećanja o sređivanju unutrašnjih odnosa, o opštoj zaposlenosti i podizanju standarda, bile su bliske željama jednog dela radničke klase, naročito onog koji je bio nezaposlen ili onog kome je pretila opasnost da izgubi posao i minimalnu sigurnost za opstanak i život.

Velika svetska ekonomska kriza od 1929. do 1932. godine uticala je na brže produbljivanje unutrašnjih protivrečnosti u nemačkom društvu, stvarajući još povoljnije uslove za demagoško delovanje nacionalsocijalista. Ona je predstavljala jedan od osnovnih preduslova za izbijanje nacističke partije u prvi plan nemačke unutrašnjopolitičke scene i za njen dolazak na vlast 29. januara 1933. godine. Stoga ova pojava zaslužuje da joj i ovom prilikom posvetimo više pažnje.

Svetska ekonomska kriza, koja je zahvatila čitav kapitalistički svet između 1929. i 1933. godine, posebno se snažno odrazila u velikim zemljama koje su imale jake privredne i proizvodne potencijale, kao što su Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Francuska, Nemačka i Italija. Pad proizvodnje u svim granama industrije u ovim zemljama kao i opadanje unutrašnje i spoljne trgovinske razmene, imale su, do tada neviđen, negativan efekat. Međutim, ekonomska kriza i njene posledice nisu se podjednako odrazile na sve zemlje. One zemlje koje su imale veće ili manje kolonijalne posede lakše su savlađivale nestašicu sirovina, lakše se oslobađale viškova određenih vrsta roba i u celini lakše su se izvlačile iz ekonomske krize.

Nemačka je spadala u red zemalja u kojima su negativne posledice svetske ekonomske krize bile najsnažnije i koje su, u isto vreme, imale najmanje mogućnosti da se u osloncu na kolonijalne posede, široka vanevropska tržišta, bogate izvore jevtinih sirovina i

³ Više o ovom: A. Mitrović, *Prodor na Balkan*, Beograd, 1981, pp. 7—15; isti autor, *Die Wirtschaftlich-politische Auffassung von Südosteuropa in der Weimarer Republik*, u: *Balkanica*, XII, Beograd, 1981, pp. 149—180; isti autor, *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropapolitik 1914—1941*, u: *Balkanica*, VII, Beograd, 1977, pp. 559—572; isti autor, *Istorijski pogledi na nemačku totalitarnu misao*, u: *Gledišta*, br. 11, 1970, god. XI, pp. 1569—1581; F. Fischer, *Krieg der Illusionen, Die deutsche Politik 1911—1914*, Düsseldorf, 1969; H. J. Schröder, *Deutsche Südosteuropapolitik 1929—1936*, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 1976, nr. 1, pp. 5—32; isti autor, *Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933—1936*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf, 1976; D. Stegmann, *Mitteleuropa 1925—1934*, u: *Industrielle Gesellschaft und politisches System*, Bonn, 1978; H. E. Volkmann, *Das aussenwirtschaftliche Program der NSDAP 1930—1933*, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, nr. XVII, 1977; R. Berndt, *Wirtschaftliche Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus (1926—1931)*, u: *Grundfragen der deutschen Aussenpolitik seit 1871*, Darmstadt, 1975, pp. 305—334, T. Kuljić, *Fašizam*, Beograd 1977.

radne snage izvuku iz privrednih teškoća.⁴ Na primer, ukupan obim industrijske proizvodnje u svetu u jednoj od najtežih godina ekonomske krize — 1932. godine — iznosio je 74,3% svetske proizvodnje iz 1928, dok je taj odnos u industrijskoj proizvodnji u Nemačkoj 1932. u odnosu na 1928. godinu dostigao tek 54,0%.

U drugim velikim kapitalističkim zemljama koje su imale povoljnije mogućnosti za savlađivanje uticaja i posledica krize, pad je bio blaži, kao, na primer, u SAD, koje su bile uz Nemačku 1932. godine najviše pogođene: opseg ukupne proizvodnje iznosio je 57,7% od proizvodnje u 1928, zatim u Velikoj Britaniji 88,5%, u Francuskoj 75,6% itd.⁵

Pad industrijske proizvodnje, koja je predstavljala osnovnu privrednu granu Nemačke, odrazio se adekvatno na pad nemačkog izvoza i uvoza.⁶ Nemački izvoz 1929. godine u iznosu od 14.761 miliona maraka opao je 1932. na 6.312, dok je uvoz u Nemačku u isto vreme opao sa 13.420 miliona maraka na 4.631 milion.⁷

Nesumnjivo je da se ovako veliki pad u industrijskoj proizvodnji i trgovini snažno odrazio na položaj radničke klase, a na prvom mestu na stepen njene zaposlenosti. Snažni uticaji krize na celokupnu privredu Nemačke doveli su do toga da je Nemačka ušla u red zemalja sa najvećom stopom nezaposlenosti radnika i u isto vreme sa najvećim padom vrednosti radničke nadnice. Nemačka je krajem 1932. i početkom 1933. godine, u vreme kada je kriza dostigla vrhunac, imala nešto preko 6 miliona nezaposlenih radnika.⁸ Bila je to najveća armija radnika u svetu bez posla, bez nade da će imati hleba sutra, bez vere u budućnost. Dovedena je u pitanje egzistencija desetak miliona članova radničkih porodica.

Državna sredstva, ukoliko su i ulagana u ublažavanje krize, išla su u prilog sanaciji ugroženog kapitala, tj u prilog najkrupnijim slojevima nemačke buržoazije. Masa radnika i seljaka bila je prepuštena stihiji. U takvom ustrojstvu nemačkog društva kriza čitavog sistema morala je biti sve dublja i sve izraženija. Milioni ljudi bez ikakve perspektive i sutrašnjice, bez obzira na to iz kog društvenog sloja poticali, postajali su sve pogodniji za vrbovanje u

⁴ Uporedi: A. Митровић, *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919—1939*, Београд, 1974, pp. 280—283.

⁵ Bundesarchiv, Koblenz, Reichskanzlei (dalje skraćeno: BA), R 43, II, Bd. 309, *Deutschlands wirtschaftliche Entwicklung im ersten Halbjahr 1938*. Uporedi: F. Lütge, *An Explanation of the Economic Conditions which Contributed to the Victory of National Socialism*, u zborniku: *The Third Reich*, London, 1955, pp. 426—435; E. C. Вагра, *Экономические кризисы*, Москва, 1974, p. 117.

⁶ P. Hizinger, *Die Entwicklung der Aussenhandelsverflechtung Deutschlands während der Weltwirtschaftskrise*, Heidelberg, 1935, pp. 5—49.

⁷ BA, R 43, II, Bd. 310, *Die weltwirtschaftlichen Verflechtungen, Aufbau und Ordnung der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen, Beilagen 3, Die Beteiligung Europas am Welthandel*.

⁸ D. Petzina, o. c. p. 119; A. Митровић, o. c. p. 281; V. Milenković, *Ekonomске кризе и појава фашизма између два светска рата*, u: *Zbornik iz istorije Jugoslavije 1918—1945*, Београд, 1958, p. 109; A. Bullock, *The German Communists and the Rise of Hitler*, u: *The Third Reich*, London, 1955, p. 51.

razne političke grupacije, partije i akcije koje su isticale neki program i nudile nadu za bolje sutra.

Građanske partije, koje su se do tada menjivale na vlasti i koje su mogle biti proglašene za vinovnike teškog položaja nemačkog društva, imale su malo šansi za mobilizaciju naroda oko svojih programa. Izgubljeni i dezorijentisani ljudi opredeljivali su se za nove snage, one čiji su programi nudili nešto svežije i opipljivije već za sutra. Osnovne političke snage koje su mogle da pridobiju široke slojeve naroda, bile su, u uslovima krize, Socijaldemokratska partija Nemačke (Sozialdemokratische Partei Deutschland — SPD), koja je ranije bila u više navrata na vlasti, Komunistička partija Nemačke (Komunistische Partei Deutschland — KPD) i Nacional-socijalistička nemačka radnička partija (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei — NSDAP), koja je naročito pred kraj svetske ekonomske krize imala sve više uspeha u zavođenju naroda.

Prelom u opredeljivanju naroda u Nemačkoj dešava se oko 1930, u vreme kada počinje negativno delovanje posledica svetske ekonomske krize u svim oblastima društvenog života Nemačke i u svim slojevima njenog društva. Sve do tada nacionalsocijalisti nisu igrali neku značajniju ulogu u Nemačkoj. To najbolje ilustruju njihovi neuspesi na izborima za Rajhstag, gde su sa 32 poslanička mesta dobijena na izborima 1924. pali na 14 poslaničkih mesta na vanrednim izborima decembra iste godine i na 12 mesta na izborima 1928. Stagnirale su i druge konzervativne partije i grupacije, među njima i Katolički centar i naročito nacionalisti, koji su sa 106 poslaničkih mesta dobijenih na izborima maja 1924. pali na decembarskim izborima 1924. na 103, a 1928. godine čak na 79 poslaničkih mesta.

Suprotno njima, progresivnije partije, Komunistička partija Nemačke i Socijaldemokratska partija Nemačke do 1930. imale su značajniji uspon: socijaldemokrati sa 131 poslaničkim mestom u decembarskim izborima 1924. godine dobijaju 152 mesta u 1928, a komunisti sa 45 poslaničkih mesta u decembru 1924. penju se na 54 poslanička mesta na izborima 1928. godine.

U vreme kada su se negativne posledice ekonomske krize sve više osećale i kada se bezizlaznost iz unutarnjih protivrečnosti i problema širila na sve slojeve nemačkog društva, počinje da slabi i uticaj socijaldemokrata u Nemačkoj. Uz ostale buržoaske partije, i nju birači počinju da napuštaju i ona sa 143 poslanička mesta dobijena na izborima za Rajhstag 1930. pada na 133 poslanička mesta u julu 1932. odnosno na 121 mesto u novembru iste godine. Njeni birači, kao i birači pomenutih buržoaskih partija nasedaju demagogiji i propagandi nacista koji doživljavaju uspehe: na izborima za Rajhstag 1930. godine 107 poslaničkih mesta, a na izborima u julu 1932. čak 230 poslaničkih mesta, da bi posle uočavanja sopstvene zablude od strane jednog broja birača, na izborima u novembru 1932. godine dobili 196 poslaničkih mesta.⁹

⁹ A. Митровић, o. c. pp. 279—289; T. Edvards, *Hitler Germany 1919—1939*, History Broadshets, London, 1975, nr. 8, p. 39; D. Petzina, o. c. p. 174.

Opasnost nije predstavljao čak ni ukupan broj glasova koji su nacisti dobili na julskim izborima 1932 — oko 13,735.000 prema oko 13,280.000 koje su dobili komunisti i socijaldemokrati Nemačke zajedno, koliko nesloga između ove dve uticajne radničke partije u Nemačkoj.¹⁰ Uz ostale potpomagajuće činioce, koristeći se međusobnom surevnjivošću i borbom komunista i socijaldemokrata, Hitler će uspeti da slomi otpore i dođe na vlast, da bi odmah posle toga »ognjem i mačem« desetakovao i obezglavio ne samo ove dve partije već i sve druge faktore nemačke demokrati je.

O uzrocima i razlozima opredeljenja naroda u Nemačkoj za nacionaliste do sada je mnogo napisano. Obradeno je mnoštvo činilaca koji su uticali na orijentisanje naroda ka najreakcionarnijoj partiji u svetu. Sa više ili manje oštine, u mnogim radovima su kritikovane subjektivne slabosti Socijaldemokratske partije Nemačke, koja je grubo odbacila svaku saradnju sa komunistima, kao i Komunističke partije Nemačke, koja je svojim dogmatskim pogledima na celokupnu situaciju u Nemačkoj i svetu, a posebno krutim stavovima u procenjivanju buržoaskih demokratskih pokreta, sužavala mogućnost za nalaženje puteva za saradnju sa socijaldemokratima i nekim drugim demokratski opredeljenim grupama i strujama u nemačkom društvu.

No, mora se priznati da su ti stavovi nemačkih komunista proizlazili iz opštih gledišta i programskih shvatanja međunarodnog radničkog pokreta i njegove centrale — Komunističke internacionale.¹¹ Već ranije, a naročito od Šestog kongresa Kominterne 1928. godine, preovladalo je u međunarodnom radničkom pokretu mišljenje da će socijaldemokratske partije, zbog svoga oportunizma, posebno uloge nemačke SDP u vreme revolucije u Nemačkoj 1919. godine, i svoje saradnje sa buržoazijom u revolucijama i ratovima koji će uskoro zahvatiti svetsku pozornicu, postati glavna smetnja na putu do pobeде proletherskih revolucija. Na osnovu ovoga mišljenja, na pomenutom kongresu KI usvojena je nova strategija borbe »klase protiv klase«, prema kojoj je socijaldemokratija, kao pokret sitne buržoazije, odnosno srednjih slojeva, svrstana u red neprijatelja komunističkog pokreta.¹² Socijaldemokratija je proglašena »socijalfašizmom« i povedena je otvorena politička borba protiv socijaldemokratskog pokreta u pojedinim zemljama.

Ovakav stav su prihvatili i nemački komunisti i namesto okupljanja snaga i saradnje sa demokratskim partijama u borbi protiv nacističke opasnosti, prihvatili su međusobna optuživanja i borbu protiv socijaldemokrata. Na taj način bila je neutralisana jedina stvarna snaga koja je mogla da spase nemački narod od nacionalso-

¹⁰ A. Митровић, о. с. р. 189; W. L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, London — Sydney, 1975, p. 174 i p. 200; J. J. Schokking, *Nacism's Way to Success in the Third Reich*, London, 1955, pp. 479—503.

¹¹ Uporedi: P. Damjanović, *Borba Komunističke partije Jugoslavije protiv fašizma u svetlosti međunarodnog antifašističkog pokreta do 1941. godine*, u: *Prilozi za istoriju socijalizma*, 10, Beograd, 1976, pp. 18—46.

¹² P. Damjanović, o. c. pp. 18—19.

cijalizma. Nemački komunisti i socijaldemokrati, kao i međunarodni revolucionarni pokret potcenili su opasnost koja je dolazila od fašizma i nacionalsocijalizma. Nastojanja na XIII plenumu Izvršnog komiteta K1 krajem 1933. da se zablude, naročito u pogledu procene suštine fašizma i nacionalsocijalizma otklone,¹³ i uočavanje opšte opasnosti od fašizma kao i donošenje programa borbe protiv te opasnosti na VII kongresu K1 nisu više mogla pomoći revolucionarnom radničkom i demokratskom pokretu u Nemačkoj. Koristeći se svim raspoloživim sredstvima nacisti su uspeali da obezglave ove pokrete već tokom prve godine svoje vladavine.

Nova strategija i taktika borbe protiv fašističke opasnosti i posebno okupljanje revolucionarnih radničkih i nacionalnooslobodilačkih snaga društva imaće mnogo većeg efekta i uspeha u drugim zemljama, prema kojima je međunarodni fašizam takođe širio svoje pipke, pa u tom okviru i u zemljama jugoistočne Evrope.^{13a}

No, uz sve to moramo da prihvatimo i nemilu činjenicu da su nacionalsocijalisti, i pored nekih drugih činilaca, bili veštiji u prilagođavanju nenormalnom stanju i trenutnim tokovima, koji su ugavnom negativno uticali na nemački narod. Program nacionalsocijalista bio je, bez sumnje, demagoški, lažan i prilagođen trenutnoj situaciji. Istovremeno, nudio je nešto novo, nešto što je najavljivalo promene već danas i sutra i izvlačenje iz teške unutrašnje krize u kojoj se nalazilo celo nemačko društvo.

Rezultat višegodišnjeg protivrečnog i konfuznog razvoja nemačkog društva, na koji su negativno delovali i spoljopolitički (gubljenje značajne uloge koju je Nemačka imala u klubu velikih svet-skih sila, ratni dugovi, ratna odšteta itd.) i unutrašnji činioci (stagniranje proizvodnje, besposlica, beda, besperspektivnost i drugi) ispoljio se 30. januara 1933. godine — dolaskom nacionalsocijalista na vlast. Nemački narod, koji je jednako bio odgovoran za rat i za sva ratna zla koliko i svi drugi narodi sveta, koje je vlastita buržoazija mehanizmom nasilja gurala u svetsku klanicu, sticajem mnogih okolnosti dobio je na kormilu svoje zemlje najnegativniju ličnost u svojoj istoriji, a svet tiranina protiv koga će više od decenije morati da vodi do tada najveću i najkrvaviju bitku.

Nemačka buržoazija i privredni kadrovi ove zemlje koji su se stavili u službu nacizma tražili su dugoročnija privredna rešenja da bi se unapred onemogućili snažniji efekti eventualnih kriznih razdoblja u svetskoj ekonomici. Tražili su sigurnija tržišta i sigurne izvore sirovina. U novoj orijentaciji važnu ulogu u privrednom razvitku Nemačke trebalo je da odigra sirovinski i poljoprivredno bogat i istovremeno industrijski nerazvijen jugoistok Evrope. Jedna

¹³ *История внешней политики СССР 1917—1945, том первый, Москва, 1976; К. К. Шириня, Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934—1939 гг.), Москва, 1979.*

^{13a} *Sire: D. Živković, Narodni front Jugoslavije 1935—1945, Beograd, 1978, PP. 9—108; К. К. Шириня, о. с. pp. 118—306; A. Bullock, The German Communists and the Rise of Hitler, in: The Third Reich, London, 1955, pp. 504—551; M. Broszat, Der Staat Hitlers, Lausanne, 1969, p. 13; А. Митровић, о. с. p. 289.*

od neposrednih posledica velike političke i privredne krize u Nemačkoj bilo je oživljavanje i jačanje stalnih težnji nemačkog privrednog prodora u zemlje jugoistočne Evrope.¹⁴ Da bismo što kompleksni je mogli sagledati jačanje ovih nastojanja i pratiti razvoj i pravce nacističkog interesovanja prema jugoistoku Evrope, moramo prethodno u najopštijim crtama da sagledamo položaj toga regiona u svetskim privrednim, političkim, kulturnim i drugim kretanjima i odnosima, a posebno njegove veze sa Nemačkom.

Termin jugoistočna Evropa (Südost Europa), uporedo sa porastom interesovanja za privredna bogatstva ovog dela Evrope, sve češće se susreće u diplomatskim, političkim i vojnim odnosima velikih imperijalističkih sila krajem XIX i početkom XX veka. Termin Südost Europa, koji nacisti često upotrebljavaju, u konkretnom teritorijalnom uokviravanju nije bio jasno i čvrsto formulisano kao što je bio slučaj sa terminom Balkan, koji ima jasno određene geografske granice. Iako se u programskim izlaganjima, planovima, vezama i konkretnim političkim i privrednim prodorima Nemačke prema jugoistoku Evrope pod ovim terminom podrazumevao celovit geografski deo evropskog jugoistoka, pojedini autori i političari u svojim radovima, govorima ili izveštajima često su pod pojmom jugoistočna Evropa mislili na samo jedan deo ovoga prostora, najčešće na Balkansko poluostrvo ili na samo njegov deo. Tako su se, na primer, kada se govorilo o agrarnom značaju jugoistoka najčešće u jugoistočnu Evropu svrstavale Mađarska, Jugoslavija, Rumunija i Bugarska, odnosno zemlje koje su bile od posebnog značaja za Nemačku i razvoj njene privrede.¹⁵ Otuda, kada se govorilo o rudnom, trgovačkom ili stratejskom značaju i potencijalu, u jugoistočnu Evropu se svrstavala i Grčka.¹⁶ U većini slučajeva jugoistoku

¹⁴ O nastanku, istorijatu i osobenostima planova i težnji germanskog prodiranja prema srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi objavljeno je poslednjih godina više značajnih radova kao što su na primer: Andreja Mitrovića: *Die wirtschaftlichpolitische Auffassung Südosteuropa in der Weimarer Republik*, u: *Balkanica* 12, Beograd, 1981, pp. 149—180 i *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen südosteuropa Politik 1914—1941*, u: *Balkanica* VIII, Beograd, 1977, pp. 559—572; Berend Jürgenda Wendta, *England und der deutsche Drang nach Südosten. Kapitalbeziehungen und Warenverkehr in Südosteuropa zwischen den Weltkriegen*, u: *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhundert*, Müsseldorf 1973, pp. 483—512; Hansa Jürgena Schredera, *Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933—1936*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, pp. 757—773 i *Deutsche Südosteuropa politik 1929—1936*, u: *Geschichte und Gesellschaft*, 1976, nr. 1, pp. 5—32; Dirk Stegemanna, *»Mitteleuropa« 1925—1934. Zum Problem der Kontinuität deutscher Aussenpolitik von Stresemann bis Hitler*, u: *Industrielle Gesellschaft und politische System*, Bonn, 1978, pp. 203—221; Marc Poulina, *Deutschlands Drang nach Südosten contra Mussolinis Hinterlandpolitik 1931—1934* u: *Der Donauraum* nr. 3, 1977, pp. 132—151; Hansa Erika Volkmanna, *Das aussenwirtschaftliche Programm der NSDAP 1930—1933*, u: *Archiv für Sozialgeschichte* XVII, 1977, i drugi.

¹⁵ Ovaj slučaj je u delima: R. W. Krugmann, *Südosteuropa und Grossdeutschland*, Breslau, 1939; J. Halsmayr, *Die politischen Grundlagen der deutsch-südosteuropäischen Wirtschaftsbeziehungen*, mas. diss., 1938; K. Janowski, *Grossdeutschland und der südost europäische Raum*, Kiel, 1940, itd.

¹⁶ Uporedi: A. Reithinger, *Grossdeutschland und Südosteuropa im Lichte der Statistik*, u: *Allgemeines Statistisches Archiv*, Bd. 29, Jena, 1940.

je priključivana i Turska.¹⁷ Kada je uzimana u obzir Turska, retko je odvajan evropski deo od azijskog a uzimani su pokazatelji (statistički i drugi podaci) za celu Tursku, pa ćemo i mi ovom prilikom morati da se opredelimo na celovito obuhvatanje Republike Turske.

Mi ćemo ovde obraditi u okviru jugoistočne Evrope sedam zemalja: Jugoslaviju, Mađarsku, Rumuniju, Bugarsku, Grčku, Tursku i Albaniju. Svaka od ovih zemalja imala je i svojih posebnosti, o kojima ćemo nešto reći, u ovom uvodu.

JUGOSLAVIJA je između dva svetska rata zapremala površinu od 248.987 km², a po popisu iz 1931. godine imala je 13,934.038 stanovnika, od čega su 82,87% predstavljali pripadnici južnoslovenskih naroda, a ostatak su činili pripadnici nacionalnih grupa: Nemci, Mađari, Albanci i drugi.

Početkom tridesetih godina ovog veka Jugoslavija je bila izrazito poljoprivredna zemlja. Od privređivanja u poljoprivredi živelo je, prema podacima za 1921. godinu, 78,9% stanovništva, a svega 9,9% od privređivanja u raznim granama industrije.¹⁸ I pored dobrih prirodnih i klimatskih uslova, prinosi po hektaru su bili niski. Jedan od razloga za to bili su usitnjenost poseda i zastarela obrada zemljišta.

Sitni posedi, do 10 hektara, zahyatali su 55% celokupne obradive površine. U takvim uslovima, uz neke druge otežavajuće činioce, bilo je teško obezbediti intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Najveći deo obradivih površina zasejavan je pšenicom, kukuruzom i ječmom. Od industrijskih biljaka najviše su gajene: uljarice, šećerna repa, duvan, hmelj, konoplja, lan, a počelo je i uzgajanje pamuka. Povoljni klimatski uslovi i dobra zemlja omogućavali su razvoj voćarstva: šljive, jabuke, mediteransko voće i drugo. Stočarstvo je bilo dosta razvijeno, ali sa slabo produktivnim sortama, sa malim prinosima mesa, mleka, vune i drugog.¹⁹

¹⁷ Mnogi autori prihvatili su gledište da u jugoistočnu Evropu ulaze: Jugoslavija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Turska i Albanija. Uporedi: *Südost Bericht*, Deutsche Akademie, München, 1935; A. Golf, *Die Beziehungen der deutschen Landwirtschaft zum Südostraum*, u: *Leipziger Vierteljahrschrift* (dalje skraćeno: *Leipz. V. J.*) für Südosteuropa, nr. 3, 1937; H. Gross, *Die wirtschaftliche Bedeutung Südosteuropas für das Deutsche Reich*, Berlin, 1938; H. Schröder Steingger, *Südosteuropa in der deutschen Donaurauwirtschaft*, Berlin, 1939; E. Dietrich, *Grossdeutschland und Südosteuropa*, u: *Leipz. V. J.*, nr. 4, 1939; A. Fischer, *Die Bedeutung der Versorgung Deutschland mit pflanzlichen Ölröhstoffen*, u: *Leipz. V. J.*, nr. 3, 1939; *Deutschland und Südosteuropa*, Graz, 1942; O. Leibrock, *Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa*, Berlin, 1941; W. Funk, *Die Länder des Südostens und die europäische Wirtschaftsgemeinschaft*, Wien, 1944.

¹⁸ *Wirtschafts-Enzyklopädie des Balkans. Wirtschaftliche Lage der Balkanländer* (dalje: *Wirt. Enz. Balk.*), I; Institut Balkanique, Beograd, 1938, *Jugoslawien*, pp. 83—84.

¹⁹ N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934*, Beograd, 1968, pp. 43—67; T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*, Beograd, 1969, pp. 25—52.

Već prvih decenija dvadesetog veka, u fazi intenzivnijih geoloških istraživanja, otkrivena su prilično bogata nalazišta ruda u Jugoslaviji. Uvedena su u eksploataciju nalazišta uglja i gvozdene rude u mnogim predelima zemlje. U Boru je eksploatisano najveće nalazište bakra u Evropi. Postojala su takođe i bogata nalazišta olova, cinka, antimona, boksita i drugih metala.

I pored znatnih prirodnih i rudnih bogatstava, industrija je bila slabo razvijena i pretežno prerađivačka. Spoljna trgovina je bila uslovljena strukturom proizvodnje. Agrarni proizvodi zahvatali su 90% celokupnog jugoslovenskog izvoza, a samo 10% činili su industrijski proizvodi. Najviše se izvozilo žito, razne rude, stoka, povrće, voće, meso itd., a uvozili su se razni industrijski proizvodi.

Najznačajniji partneri Jugoslavije u spoljnoj trgovini do 1929. bili su Austrija, Čehoslovačka i Italija. Od 1930. sve jače učestvuje u njenom izvozu i uvozu i Nemačka.

Redosled zemalja po uvozu u Jugoslaviju 1924. bio je sledeći:

Italija	1.687,6	miliona	din.	ili	20,52%	jugoslovenskog uvozs	
Čehoslovačka	1.649,8	„	„	„	20,07%	„	„
Austrija	1.625,8	„	„	„	19,77%	„	„
Nemačka	682,1	„	„	„	8,30%	„	„

Godine 1930, i pored uticaja krize, Nemačka je po uvozu u Jugoslaviju došla na drugo mesto. Redosled po uvozu u Jugoslaviji 1930. godine bio je sledeći:

Čehoslovačka	1.224,7	miliona	din.	ili	17,60%	jugoslovenskog	uvoza
Nemačka	1.221,4	„	„	„	17,55%	„	„
Austrija	1.170,6	„	„	„	16,82%	„	„
Italija	782,8	„	„	„	11,25%	„	„ ²⁰

Velika ekonomska kriza naročito se snažno u Jugosalviji odrazila u agrarnoj proizvodnji. To je, pored unutrašnjih teškoća: pada životnog standarda uopšte, nezaposlenosti i drugog, imalo uticaja na spoljnotrgovinske odnose Jugoslavije i na njenu opštu privrednu moć i stabilnost. Na primer, uvoz u Jugoslaviju pretežno industrijskih proizvoda 1929. godine, u vrednosti od 7.595 miliona di)nara, opao je 1932. na 2.860 miliona dinara. Slično je bilo i sa jugoslovenskim izvozom. On je 1929. iznosio 7.922 miliona dinara, a 1932. samo 3.055 miliona dinara.²¹ Zaduženost zemlje u inostranstvu 1931. i 1932. godine iznosila je 40.000 miliona dinara.²²

U političkom pogledu Jugoslavija je od svog osnivanja, usled mnogih unutarnjih protivrečnosti i nerešenih pitanja, predstavljala jednu od najnestabilnijih zemalja jugoistočne Evrope. Država, koja je bila sastavljena od mnogo posebnih i pravnoistorijski formiranih

²⁰ Wirt. Enz. Balk., p. 158.

²¹ Ibid., pp. 155—157.

²² H. Hammer, *Die Auslandsverschuldung Südosteuropas*, u: Leipz. V. J., 2. Jg. nr. 4, Januar 1939, p. 301.

naroda kao i naroda koji su se nalazili u procesu svoje afirmacije, dobila je centralističko uređenje, što je i ozakonjeno nametnutim Vidovdanskim ustavom, od 29. juna 1921. godine. Posebnim zakonom, donetim 1920. i 1921, zabranjen je rad Komunističke partije Jugoslavije i revolucionarnog radničkog pokreta, koji je, uz opozicione partije, postao ozbiljna opasnost za vladajuće pozicije velikosrpske buržoazije u državi.

Do koje je mere unutrašnje stanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bilo nestabilno vidi se po tome što su samo u periodu od deset godina, do 1929, promenjene 24 vlade.²³ Najveći otpor centralističkoj politici velikosrpske buržoazije i politici nacionalnog i socijalnog izrabljivanja davao je pokret hrvatskog seljaštva. Dvor i vladajuće grupacije buržoazije, u nameri da suzbiju opozicioni i demokratski pokret, sve više zaoštravaju odnose sa najuticajnijim opozicionim partijama i njihovim prvacima. Posledica ovih zaoštavanja bilo je ubistvo prvaka Hrvatske seljačke stranke, u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine, i zavođenje šestojanuarske diktature kralja Aleksandra, 6. januara 1929. godine. U takvim unutrašnjim prilikama stvoreni su određeni uslovi za širenje uticaja fašizma iz Italije i za jačanje privrednih veza sa Italijom i Nemačkom.²⁴

MAĐARSKA. Prema odlukama mirovnog ugovora u Trijanonu, juna 1920, mađarski deo bivše Austro-Ugarske znatno je umanjen i sveden na površinu od 93.010 km², na kojoj je 1930. godine živelo nešto više od 8,685.000 stanovnika.²⁵ Veći deo ove teritorije u Panonskoj ravnici podesan je za obradu, pa je poljoprivredna proizvodnja u zemlji veoma razvijena. Bolji položaj povlašćenih slojeva mađarskog naroda u okviru Austro-Ugarske uslovio je i nešto ubrzan i razvitak industrije u Mađarskoj. Zbog toga je Mađarska tridesetih godina spadala među agrarno-industrijske zemlje i predstavljala u to vreme najrazvijeniju državu jugoistočne Evrope.²⁶

Pogodna klima, plodno zemljište i opšti viši nivo obrade i proizvodnje uslovljavali su veće prinose po hektaru. Od žitarica najviše su bile zastupljene: pšenica, kukuruz, raž, ječam i ovas, a od industrijskih biljaka: šećerna repa, konoplja, lan, duvan, mak itd. Bilo je razvijeno povrtarstvo i voćarstvo, a takođe i stočarstvo. Pored poznatih pasmina konja, masovni je su uzgajana goveda, svinje, pernata živina i drugo.

U rudnom blagu Mađarska je siromašnija od drugih južnoevropskih zemalja, tako da je morala već u to vreme da uvozi neke vrste ruda i sirovina. U njoj se vadi ugalj, gvozdена ruda, mangan, bakar, olovo, cink, boksit i treset. Najrazvijenije grane industrije bile su tekstilna industrija, metalurgija, metalna industrija, elektroindustrija i prehrambena industrija.

²³ F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. II, Zagreb, 1961, pp. 287—301.

²⁴ Uporedi: T. Stojkov, o. c. pp. 53—110; Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*, dio I, Zagreb, 1974, pp. 15—154.

²⁵ Uporedi: *Die Geschichte Ungarns*, Budapest, 1971, p. 596.

²⁶ J. Rothschild, *East Central Europe between Two World Wars*, Seattle and London, 1977, pp. 166—174.

U izvozu bili su uporedo zastupljeni industrijski i agrarni proizvodi. Mađarska je uvozila gvozdenu rudu, koks, proizvode dobijene preradom nafte, obojene metale, pamuk i drugo, a izvozila: žito, stoku i razne proizvode metalne industrije.

Mađarska je, kao deo bivše Austro-Ugarske, na mirovnim pregovorima 1919. i 1920. bila u društvu pobeđenih.

Naprezanja i iscrpljenost u dugotrajnom ratu prouzrokovali su u posleratnim godinama snažna društvena i politička previranja. Buržoazija nije mogla bez pomoći spolja da osigura svoju vlast i pozicije u zemlji koja je, pod uticajem oktobarske revolucije i zahvaljujući mnogobrojnom radništvu, bila zahvaćena revolucijom. Buržoazija je, proglašavanjem republike 16. novembra 1918, pokušala da odvoji ostale slojeve naroda od radništva i da omete tok narodne revolucije. Međutim, narodne mase, predvođene Socijaldemokratskom i Komunističkom partijom Mađarske, oborile su ovu vladu i omogućile proglašenje Sovjetske Republike Mađarske, 21. marta 1919. godine.

Sovjetska revolucionarna vlast u Mađarskoj odmah je počela, po ugledu na oktobarsku revoluciju, da sprovodi reforme. Sile Antante pokrenule su svoju vojsku na Mađarsku Sovjetsku Republiku i, istovremeno, u kontrarevoluciju gurnule armije Cehoslovačke i Rumunije. Kolebljivo držanje znatnog dela socijaldemokrata u revoluciji dovelo je do slabljenja unutrašnjeg jedinstva, tako da su snage intervencije uspele da, u saradnji sa snagama kontrarevolucije u zemlji savladaju, u avgustu 1919, Sovjetsku Mađarsku Republiku.

Januara 1920. u Mađarskoj je ponovo uspostavljena monarhija, sa regentom Hortijem (Miklos Horthy), koji je zaveo fašističku diktaturu. Istoga meseca mađarska delegacija je stavila svoj potpis na mirovni ugovor, sklopljen u Parizu, u velikom trijanonskom dvorcu Versaja, koji po njemu nosi naziv Trijanonski ugovor.²⁷

Pod vlašću diktatora Hortija Mađarska je iz godine u godinu sve više plivala u vode međunarodnog fašizma i revanšizma. Ne odričući se zahteva za revizijom mirovnih ugovora, ona je tražila saradnju sa zemljama koje su delovale protiv postojećeg stanja i doprinosila zaoštavanju odnosa na jugoistoku Evrope. Tako je njen ugovor sa Italijom, od 5. aprila 1927, bio direktno uperen protiv zemalja Male antante.²⁸

Velika ekonomska kriza, 1929—1934, pogodila je u Mađarskoj i agrarnu i industrijsku proizvodnju. Zbog sve težeg plasmana proizvoda, naročito na inostranom tržištu, došlo je do opadanja proizvodnje i do pogoršavanja položaja radnika. Zaduženje zemlje u inostranstvu iznosilo je 1931/1932. godine 4.499 miliona forinti.²⁹ Pod uticajem ekonomske krize sve više su se zaoštavali politički odnosi u zemlji i stvarali povoljni uslovi za delovanje fašizma na tlu Ma-

²⁷ Uporedi: *Die Geschichte Ungarns*, Budapest, 1977, p. 658.

²⁸ *Ibid.*, pp. 560—563.

²⁹ K. H. Hammer, o. c. p. 301.

đarske. Za vreme vlade »čvrste ruke«, generala Gembša (Gyula Gömbös), naglo je ojačao upliv snaga fašizma i nacizma iz Italije i Nemačke.³⁰

RUMUNIJA je sa svojih 294.244 km² između dva svetska rata spadala u red teritorijalno najvećih zemalja u jugoistočnoj Evropi. Prema statističkim podacima iz 1929, Rumunija je imala oko 18.053.000 stanovnika, od kojih su oko jedne četvrtine predstavljale narodnosti: Mađari, Nemci, Ukrajinci, Bugari, Jevreji i drugi.³¹

Povoljni prirodni uslovi, uz mnoge druge uzroke, omogućili su masovno bavljenje stanovništva poljoprivrednom proizvodnjom. Godine 1930. oko 78,2% stanovnika Rumunije živelo je od poljoprivredne proizvodnje, dok je od privređivanja u svim granama industrije živelo samo 7,2% stanovništva. U poljoprivredi je preovladavao sitni posed, do 10 hektara, koji je zahvatao trećinu svih obradivih površina. Ovo je, uz neke druge činioce, uslovljavalo ekstenzivnu poljoprivrednu proizvodnju i nizak prinos po hektaru. Najviše su gajeni pšenica i kukuruz, zatim zob, ječam i ovas. Od industrijskih biljaka najviše su se gajili lan, konoplja, suncokret, šećerna repa i duvan. Razvijeni su bili povrtarstvo, voćarstvo i stočarstvo, ali je zbog slabe primene agrotehničkih mera i ovde proizvodnja bila niska.

U prirodnim bogatstvima Rumunija je već tada bila poznata kao jedna od bogatijih južnoevropskih zemalja. Na širem prostoru južnog područja Karpata, naročito oko Ploestija, nalazile su se velike količine nafte. U Transilvaniji su otkrivena bogata nalazišta zemnog plina. Rezerve treseta procenjujane su na oko 200 miliona kubnih metara, a uglja svih vrsta na oko 2.452 miliona tona.³² Iako ogromni prostori Rumunije nisu bili još istraženi, otkrivena su nalazišta raznih ruda: gvožđa, zlata, srebra, mangana, boksita, bakra, kamene soli, žive itd. Pored eksploatacije i delimične prerade nafte bile su razvijene tekstilna, prehrambena, hemijska i drvna industrija. Najveći napredak u proizvodnji beležila je industrija nafte.

Srazmerno strukturi proizvodnje i potrebama zemlje, najvažnije sirovine u izvozu Rumunije predstavljale su 1933. godine nafta — sirova i prerađena, zatim, drvo i drvni proizvodi, žitarice, meso itd. Uvozila se tehnička roba, razni aparati i drugo.³³

Najznačajniji partneri Rumunije u uvozu 1933. godine bili su: Nemačka (u vrednosti od 2.180 miliona leja), Velika Britanija (1.744 miliona leja), Francuska (1.238 miliona leja), Italija (1.235 miliona

³⁰ Uporedi: M. Incze, *The Conditions of the Masses in Hungary during the World Economic Crisis of 1929—1933*, u: *Acta historica Academiae scientiarum Hungariae*, 1954, III, 1—2, pp. 1—93; L. Zsigmond, *Versuche des deutschen Imperialismus, Seine Machpositionen nach Ost- und Südosteuropa*, u: *Acta historica*, Budapest, 1958, V, pp. 47—107; G. Magos, *The Role of the British and American Imperialists in the Stabilisation of Horthy Fascism*, u: *Acta historica*, Budapest, 1953, II, pp. 161—216.

³¹ *Wirt. Enz. Balk.*, Rumänien, pp. 49—50; Walther Croll, *Wirtschaft im europäischen Raum*, Wien, 1940, p. 124; J. Rothschild, o. c. pp. 283—288.

³² *Wirt. Enz. Balk.*, Rumänien, p. 87.

³³ *Ibid.*, p. 75.

leja, Čehoslovačka (1.155 miliona leja) i Austrija (1.078 miliona leja), dok je Rumunija izvozila najviše u Veliku Britaniju (2.181 milion leja), Francusku (1.752 miliona leja), Nemačku (sa 1.502 miliona leja) i Italiju (sa 1.299 miliona leja).³⁴

Učešće Rumunije u prvom svetskom ratu na strani Antante i drugi faktori omogućili su joj znatno teritorijalno proširenje posle završetka rata. Rumunija je, prema odlukama mirovnih ugovora iz Trijanona, Neja, 1919. i Sen Žermena 1920, dobila teritorije u području Transilvanije, Bukovine i južne Dobrudže, koje su pored Rumuna, nastanjivali i drugi susedni narodi. U vreme intervencionističkih pohoda Antante protiv SSSR-a rumunska vojska je otela Sovjetima Besarabiju.

Rumunska buržoazija, čvrsto vezana sa francuskom politikom, zavela je sistem nacionalnog ugnjetavanja u ovim predelima uz socijalno izrabljivanje u celoj zemlji. Snažni politički pokreti naroda u godinama posle rata izazvali su strah kod buržoazije, zbog čega je vlada Braćanua (Jon Bratianu), 1924. godine, donela zakon o zaštiti države, uperen protiv demokratskog pokreta u zemlji i Komunističke partije Rumunije posebno. Otpor naroda nacionalnom ugnjetavanju i socijalnom izrabljivanju, i pored represivnih mera bio je sve jači. Septembra 1924. izbio je masovni ustanak seljaka u južnoj Besarabiji, u kome je, u borbama sa vojskom ili kasnije, ubijeno oko 3.000 ustanika. O unutrašnjoj nestabilnosti Rumunije dvadesetih godina govore i česte promene vlada i monarha.

Svetska ekonomska kriza, 1929—1934, veoma oštro se odrazila i na rumunsku privredu. Zaduženja zemlje u inostranstvu bila su velika.³⁵ Proizvodnja u rudarstvu u toku krize smanjila se za 40%. Nezaposlenost je zahvatila naročito oblast industrije — oko 30%. Iz godine u godinu opadala je realna vrednost radničke nadnice, što je teško pogađalo životni standard radnika. Slično stanje je bilo i u poljoprivrednoj proizvodnji.

Spoljna trgovina je opala za više od dva puta. Godine 1929. uvezeno je robe u vrednosti od 29.628 miliona leja, a 1933. za svega 11.742 miliona leja. Iz Rumunije je izvezeno 1929. godine robe u vrednosti od 28.960 miliona leja, a 1933. svega 14.172 miliona leja. Teškoće u privredi odrazile su se negativno i na unutrašnju i spoljnu politiku Rumunije. Na presto je 1930. doveden profašistički orijentisan kralj Karol II (Carol), uz čiju će se pomoć i podršku učvrstiti, tridesetih godina, razne fašističke organizacije, među kojima je najjača bila Gvozdena garda (Garda de fier).³⁶

BUGARSKA je sa površinom od 103.146 km² i oko 6.000.000 stanovnika od kojih 84% Bugara, tridesetih godina predstavljala jednu od nacionalno kompaktnijih zemalja u jugoistočnoj Evropi.

³⁴ Ibid., pp. 95—96.

³⁵ K. H. Hammer, o. c. p. 291.

³⁶ *Большая советская энциклопедия, том XXXVII, Москва, 1955, pp. 342—348; The Independence of Rumania, Edited by Stefan Pascu, Bucuresti, 1977, pp. 188—215, 1933; Les luttes revolutionnaires des cheminots et des petroliers de Roumanie, Bucarest, 1973, pp. 7—18.*

Konfiguracija njene teritorije, sa dve trećine površine ispod 500 m nadmorske visine i sa pretežno plodnim zemljištem, pružala je povoljne uslove za razvoj poljoprivrede, stočarstva i voćarstva. Oko 75% stanovništva živelo je od agrarne proizvodnje, a oko 25% od zarada u industriji, trgovini, saobraćaju i drugim vanagrarnim granama privređivanja.³⁷

Rezultat ovakvih odnosa u privredi odrazio se na spoljnu trgovinu i izvoz. Izvozili su se uglavnom agrarni proizvodi: žito, povrće, stočni proizvodi, zatim industrijske biljke: duvan, lan, konoplja, šećerna repa, razne uljarice, cveće i drugo.

U to vreme nisu bila istražena sva rudna bogatstva, ali se znalo da je zemlja bogata rezervama mrkog i kamenog uglja. Otkrivena su nalazišta antracita, bakra, olova, cinka, gvožđa, mangana, boksita i još nekih ruda.

Uprkos znatnim mogućnostima, industrija je bila slabo razvijena, i to pretežno prerađivačka: tekstilna, prehrambena, drvna itd.

Veliki deo bugarske industrije nalazio se u rukama stranog kapitala: nemačkog, belgijskog, francuskog, švajcarskog i italijanskog. Zaduženja Bugarske u inostranstvu 1931/1932. godine iznosila su 28.384 miliona leva.³⁸ Struktura uvoza i izvoza usmeravala je bugarsku spoljnu trgovinu prema industrijski razvijenim zemljama: Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Čehoslovačkoj, Francuskoj, Italiji, Svajcarskoj, Holandiji i drugim. Najbrži rast u bugarskom uvozu i izvozu pokazivala je Nemačka, naročito početkom tridesetih godina. Nemačko učešće u uvozu u Bugarsku iznosilo je, na primer 1928. godine, 21%, a 1935. čak 53% celokupnog uvoza, a u izvozu iz Bugarske sa 28%, u 1928. čak na 48% u 1935.³⁹

Bugarski dvor i buržoazija još u vreme oslobodilačkih ratova balkanskih naroda došli su u sukob sa predstavnicima buržoazije susednih naroda. To je dovelo do izolacije Bugarske i do njenog učešća u drugom balkanskom i prvom svetskom ratu protiv balkanskih zemalja. Posledica ovakvih odnosa bila je da se Bugarska našla na Mirovnoj konferenciji među pobeđenima. Prema ugovoru o miru potpisanom u Neju 1919, Bugarska je morala da izvrši manje ispravke svojih granica prema susedima i da plati silama pobednicama, na ime ratne štete, iznos od 2.250 miliona zlatnih franaka.⁴⁰

Prema odredbama mirovnih ugovora, morale su biti učinjene ispravke granica i ustupci teritorija prema Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u dolini Timoka, oko Caribroda, Bosiljgrada i Strumice: prema Grčkoj nešto znatniji teritorijalni ustupci u južnim

³⁷ *Wirt. Enz. Balk., Bulgarien*, pp. 48—49.

³⁸ **K. H. Hammer**, o. c. p. 291.

³⁹ **Л. Беров**, *Външната търговия между двете световни войни (1919—1939)*, збор.: *Българско-германски отношения и връзки*, **София**, 1972, **I**, pp. 295—322.

⁴⁰ **J. M. Јовановић**, *Дипломатска историја Нове Европе 1918—1938*, **Београд**, 1939, **II**, p. 237; **uporedi: D. Todorović**, *Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine*, u: *Istorija XX veka*, **Beograd**, 1968, **IX** pp. 63—132.

predelima Čustendilskog okruga; u korist Turske u Trakiji deo jedrenskog okruga, i u korist Rumunije cela južna Dobrudža. Radi kontrole prikupljanja sredstava i naplate ratne odštete, znatan deo privrednog i finansijskog života Bugarske nalazio se pod tutorstvom međunarodne reparacione komisije. Sve je to, zajedno sa privrednim i ostalim unutrašnjim teškoćama, sputavalo političku i ekonomsku stabilizaciju Bugarske i doprinosilo njenoj orijentaciji prema fašističkim zemljama.

Vlada, vođe Bugarskog zemljoradničkog saveza Aleksandra Stambolijskog, umesto da sa ojačanim revolucionarnim radničkim pokretom u zemlji, putem revolucije izvede bugarsko društvo iz stalne i opšte političke i privredne krize, odbijala je saradnju sa njim. Istovremeno, Bugarska komunistička partija ostala je pasivan posmatrač u vreme pokreta zemljoradnika u Bugarskoj. Razbijenost radničkog i agrarnog pokreta u zemlji iskoristili su profašisti pod vodstvom Aleksandra Cankova i izvršili, juna 1923, prevrat u Bugarskoj. Profašistička vlada Cankova do-nela je 1924. godine Zakon o zabrani rada Komunističke partije Bugarske i drugih naprednih revolucionarnih snaga.

Velika ekonomska kriza zahvatila je Bugarsku, kao agrarnu zemlju, nešto kasnije, tek u toku 1930. godine. Negativan uticaj krize osetio se u svim oblastima privrede, a posebno u najmasovnijoj privrednoj grani, agrarnoj proizvodnji.

Kriza se negativno odrazila na cene, zaposlenost radnika, na industrijsku proizvodnju i spoljnu trgovinu. Uvoz u Bugarsku, čija je vrednost 1929. iznosila 8.300 miliona leva, 1933. godine spao je na 2.200 miliona leva. U isto vreme izvoz iz Bugarske iznosio je 1929. godine 6.400 miliona leva, a 1933. samo 2.846 miliona leva.⁴¹

U vreme krize, uporedo sa produbljivanjem unutrašnjih pro tivnosti, nastupio je period oživljavanja radničkog i demokratskog pokreta u Bugarskoj. Ove snage su odnele pobjedu na izborima 1931. godine i formirale vladu Narodnog bloka. Međutim, ni ova vlada nije uspela da spreči sve jače produbljivanje političke krize u Bugarskoj, kao ni orijentaciju dvora i najkrupnijih slojeva buržoazije prema zemljama fašizma.

GRČKA, sa površinom od 130.199 km², ima samo nešto oko trećine svoga zemljišta pogodnog za privređivanje. No, i pored toga, od 6.936.000 stanovnika, koliko je Grčka imala po popisu iz 1936. godine, više od polovine je živelo od ekstenzivne agrarne proizvodnje. Na nedovoljno plodnom i za obradu nepodesnom zemljištu gajene su razne vrste južnog voća, uljarica, zatim sezam, duvan i pamuk.⁴²

Rudna bogatstva, kao i u ostalim zemljama jugoistočne Evrope, nisu još bila detaljnije istražena. Industrija se nalazila u razvoju, a najglavnije njene grane bile su tekstilna, hemijska, prehrambena, drvna i industrija kože.

⁴¹ Uporedi: **JI. Беров, o. c. p. 299; Wirt. Enz. Balk., Bulgarien, p. 87.**

⁴² *Wirt. Enz. Balk., Griechenland, pp. 72—73.*

Struktura proizvodnje određivala je sadržaj i obim spoljne trgovine!. Najvažnije stavke u izvozu činili su: južno voće i rano povrće, alkoholna pića i proizvodi od kože. Najviše se uvozilo žito, razni industrijski proizvodi za široku potrošnju i drugo.

Negativne posledice velike ekonomske krize u Grčkoj su se naročito snažno odrazile na obim uvoza i izvoza robe. Dok je vrednost ukupnog uvoza u Grčku 1929. iznosila 13.275 miliona drahmi, ona je 1933. spala na 3.607 miliona drahmi. Sličan pad je zabeležen i u izvozu Grčke. Na primer, Grčka je izvezla 1929. godine robe u vrednosti od 6.985 miliona drahmi, a 1933. samo 2.298 miliona drahmi.⁴³

U unutrašnje političkom smislu Grčka je spadala u red nestabilnijih zemalja u jugoistočnoj Evropi između dva rata. Prema mirovnom ugovoru sa Bugarskom, sklopljenom u Neju 1919, Grčka je dobila delove južne Trakije i južne Makedonije, a prema ugovoru sa Turskom, sklopljenom u Sevr 1920, Turska joj je morala ustupiti zapadnu Trakiju, jedan deo istočne Trakije i neka ostrva.

Ovim ugovorima, koji su sklapani uz podršku velikih sila, nisu bili zadovoljni ni grčka buržoazija, koja je tražila još više, ni Turska, koja se osećala oštećenom. Pri pokušaju razgraničenja došlo je do okupacije Smirne i do represalija nad turskim stanovništvom, a zatim će uslediti rat 1920, koji je posle neuspeha grčke armije, završen mirom u Lozani 1923. godine. Kao poražena strana, Grčka je morala da se odrekne jednog dela istočne Trakije, koji joj je ranijim ugovorom sa Turskom bio obećan. Ovaj rat je imao negativne posledice za odnose između Turske i Grčke. Posebno su teške posledice bile za grčko stanovništvo u graničnim predelima Turske i tursko u Grčkoj, koja su morala da se presele.

Još u vreme neuspešnih vojnih operacija protiv Turske, u Grčkoj se pojavilo nezadovoljstvo koje je iskoristio deo armije pod komandom generala Plastirasa. On je izvršio državni udar, oborio kralja Konstantina i na vlast doveo kralja Đorđa II. Unutrašnje protivrečnosti sve su više jačale, i opozicija, koristeći se podrškom naroda, obara kralja 1924. i proglašava u Grčkoj republiku.⁴⁴

Ravnopravni partneri u spoljnoj trgovini Grčke bili su, sve do početka tridesetih godina, Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Nemačka. Međutim, Nemačka je početkom tridesetih godina počela da preuzima primat u grčkom uvozu i izvozu, dok je opadalo učešće dotadašnjih važnih grčkih trgovinskih partnera, SAD i Velike Britanije. Na primer, u ukupnom uvozu Grčke 1929. godine SAD su učestvovala sa 15,75%, Velika Britanija sa 12,52%, a Nemačka samo sa 9,41%. Godine 1935. redosled u učešću u uvozu se menja. Nemačka učestvuje sa 18,69%, Velika Britanija sa 15,52%, a SAD samo sa 6,25%. Sličan trend bio je i u izvozu iz Grčke. Uz ova dva glavna partnera, gubio je svoje mesto i četvrti partner — Italija,

⁴³ Ibid., p. 131.

⁴⁴ K. H. Hammer, o. c. p. 301; J. M. Јовановић, o. c. I, pp. 189, 193—197 i 250—258.

koju je Nemačka sve više i brže istiskivala sa ovog područja. Nemačka je 1929. izvezla iz Grčke robe u vrednosti od 1.164 miliona drahmi, a Italija 1.278 miliona drahmi. Godine 1935. ovaj odnos se izmenio u korist Nemačke, koja je izvezla iz Grčke robe u vrednosti od 2.109 miliona drahmi ili 29,7% celokupnog grčkog izvoza, dok je Italija izvezla samo 422,5 miliona drahmi ili 5,95% grčkog izvoza.⁴³

Velika ekonomska kriza počela je da zahvata grčku privredu i trgovinu već 1929. godine. Teškoće oko plasmana voća, povrća i druge robe na inostrano tržište dovele su do pada cena i proizvodnje ovih artikala u zemlji. To se odrazilo na životni standard najsiromašnijih slojeva stanovništva i posebno na porast nezaposlenosti.

U Grčkoj se i dalje osećalo jako unutrašnje previranje. Sukobi između buržoaskih građanskih partija doveli su ponovo do obaranja republike i uspostavljanja kraljevine 1935. godine. Svakako da je ovakvo stanje pogodovalo jačanju profašističkih struja i u Grčkoj i pružalo povoljne uslove za jačanje privrednog uticaja Nemačke na grčkom području.

Evropski deo TURSKE zahvata površinu od svega 2.627 km², od ukupno 772.340 km², koliko ima cela Turska. Ova zemlja, iako većim delom svoje površine zahvata azijski kontinent u najvećem delu akcija, poduhvata, programa i konkretnih primera i pokazatelja, uzimana je najčešće kao balkanska ili kao južnoevropska zemlja. Po broju stanovnika (16.200.694 u 1935. godini), Turska je između dva svetska rata bila na drugom mestu među zemljama jugoistočne Evrope, odmah iza Rumunije. I pored nepovoljnih opštih uslova, Turska je bila, u vreme o kome je reč, izrazito agrarna zemlja. Prema statističkim podacima iz 1927. godine, u Turskoj je u svim granama industrije bilo zaposleno samo oko 299.000 radnika. Iste godine, neposredno pred uvođenje latinice, u Turskoj je bilo samo 1.111.496 pismenih građana.⁴⁶

Tako je, u nepovoljnim privrednim uslovima (nepostojanje pogodnih površina za obradu, nepovoljni klimatski uslovi), uz nizak stepen opšteg razvoja, celokupna privreda u Turskoj tridesetih godina bila veoma nerazvijena i siromašna. Od žitarica najviše su uzgajani pšenica, ječam, kukuruz, raž, zob, proso, pirinač; od industrijskih biljaka duvan, šećerna repa, pamuk, lan, konoplja, sunco-kret i mak. Bilo je razvijeno voćarstvo, naročito gajenje južnog voća i vinogradarstvo. U oblasti stočarstva najmasovnije je bilo gajenje ovaca, koza, goveda, konja, magaraca.

U Turskoj su do tridesetih godina bila otkrivena bogata nalazišta ruda: uglja, gvožđa, hroma, sumpora, mangana, olova, cinka, bakra, i drugih ruda. Eksploatacija rudnog bogatstva bila je u početnoj fazi. Naročito brzo je napredovala eksploatacija uglja, tako da je 1926. godine izvađeno 1.216.000 tona, a već 1934. i pored negativnog uticaja ekonomske krize, izvađeno je 2.288.000 tona.

⁴⁵ *Wirt. Enz. Balk., Griechenland, pp. 131—132.*

⁴⁶ *Wirt. Enz. Balk., Türkei, pp. 51—53.*

Industrijska proizvodnja u Turskoj tridesetih godina bila je tek u povoju. Najrazvijenije su bile tekstilna, prehrambena, kožna i drvena industrija.

Najvažnije stavke u izvozu Turske predstavljale su: žitarice, rude, povrće, voće, duvan, stoka, a u uvozu razni proizvodi mašinske i metalne industrije, proizvodi dobijeni preradom nafte itd. Najglavniji partneri u spoljnoj trgovini bili su: Nemačka, SAD, Velika Britanija, Italija, SSSR. Pred kraj ovog perioda najbrže je raslo učešće Nemačke i u uvozu i izvozu Turske.⁴⁷

Ostaci turske feudalne oligarhije, posle učešća na strani poraženih centralnih sila u prvom svetskom ratu, definitivno su u toku 1918. godine bili razbijeni. U odsustvu radničke klase i revolucionarnog radničkog pokreta, ulogu organizatora i izvršioca demokratske buržoaske revolucije preuzela je u svoje ruke turska buržoazija. Povoljnu okolnost za uspešno izvođenje ove revolucije, u uslovima poražene, okupirane i osiromašene Turske, predstavljala je odlučnost, spremnost i sposobnost vođe revolucije Kemal-paše (Mustafa Kemal).

Nastojanja sultana Mehmeda VI i reakcionarnih predstavnika okupacionih sila da suzbiju demokratski pokret u Turskoj nisu imala uslova za uspeh. U mnogim delovima Turske poveljen je oslobodilački rat protiv okupacionih trupa. U skupštini, koja se sastala u januaru 1920, većinu su imale nacionalne grupacije koje su podržavale buržoasko-demokratsku revoluciju. Okupacione sile, u nameri da suzbiju revoluciju, zauzele su Istanbul i raspustile skupštinu. Oslobodilački pokret izabrao je novu skupštinu, koja je na svom prvom zasedanju, 23. aprila 1920. godine, formirala novu vladu sa predsednikom Kemal-pašom, sa sedištem u Ankari. Nametnuti mirovni ugovor sa silama Antante, potpisan u Sevr 1920. godine, prema kome je Turska lišena velikog dela svojih poseda, doprineo je jačanju otpora.⁴⁸

Vojska nove Turske u toku 1921. i 1922. godine nanela je nekoliko poraza grčkoj vojsci, koja je nastupala u ime sila Antante i u oktobru 1922. godine potpisano je primirje. Mirom u Lozani, 24. jula 1923, priznata je nezavisnost Turske. Oktobra 1923. ukinut je sultanat, a Kemal-paša je izabran za prvog predsednika Turske Republike.

U toku nekoliko narednih godina, u objektivno teškim uslovima, Kemal-paša je uspeo da sprovede značajne društvene i kulturne reforme u Turskoj. U spoljnoj politici Turska se držala neutralno, održavajući dobre odnose sa svim velikim zemljama, uključujući i SSSR. Tridesetih godina, širenjem ekonomskih veza, počele Nemačke da jača svoje političke veze sa Turskom.⁴⁹

« Ibid., pp. 89, 103.

« D. Todorović, *Stav Kraljevine Si-Źa, Hrvata i Slovenaca prema mirovnim ugovorima sa Turskom u Sevr 1920. godine*, u: *Istorija XX veka*, Beograd, 1970, sv. XI, pp. 231—270.

⁴⁹ *Новейшая история Турции*, Москва, 1969, pp. 19—139.

Svetska ekonomska kriza, 1930—1934, oštro se odrazila na nerazvijenu tursku privredu, posebno na njenu poljoprivredu i razmenu sa inostranstvom. Zaduženja Turske u inostranstvu 1931. i 1932. iznosila su oko 214 miliona turskih lira.⁵⁰ Uticaj krize bio je naročito jak u spoljnoj trgovini Turske. Tako je uvoz u Tursku 1929. u vrednosti od oko 256 miliona turskih lira pao 1933. na oko 75 miliona turskih lira. Istovremeno je vrednost izvoza pala sa oko 155 miliona 1929. na oko 96 miliona turskih lira 1933. godine.⁵¹

ALBANIJU je u nacističkim planovima u vezi sa nemačkim prodorom prema jugoistoku Evrope retko pridavano neko značajnije mesto. U znatnom broju ovih dokumenata Albanija je prosto izostavljena. Najverovatnije je da je to činjeno pod uticajem shvatanja da je Albanija i geografski bliža fašističkoj Italiji, a ne zbog zaostalosti i siromaštva ove male balkanske zemlje.

Sa površinom od 27.540 km² i sa 1.003.000 stanovnika (1930. godine) Albanija je predstavljala najmanju zemlju na prostoru jugoistočne Evrope. Vekovno robovanje njenog malog naroda tuđinu i sve veće zaoštavanje interesa na ovom području između novooslobođenih balkanskih zemalja i velikih sila ometali su sazrevanje albanskog društva i uslovljavali njegovu zaostalost i siromaštvo. U ovoj maloj i iznutra politički i ekonomski nekonsolidovanoj zemlji, koja ima samo jednu desetinu teritorije pogodnu za zemljoradnju i koja je ispresecana splotom visokih planina, oko 80%) stanovništva živelo je od privređivanja u agrarnim delatnostima. Jednu trećinu zemlje prekrivali su pašnjaci, ali je stočarstvo ostalo primitivno i nerazvijeno. Albanija je bila bez železničkih pruga i sa slabim putevima. Nepismenost u pojedinim oblastima zemlje, tridesetih godina, kretala se između 60% i 97%.⁵²

Rudna bogastva zemlje bila su još neistražena i neotkrivena. Tek u godinama između dva svetski rata otkriveni su rudnici gvožđa, gipsa, lignita i drugih ruda. Industrija je tek počela da se razvija i to pretežno prerađivačka: drvna, mlinarska, industrija nameštaja, piva, cementa, u koju je ulagan strani kapital, na prvom mestu italijanski. Trgovina je bila nerazvijena i primitivna, a spoljna trgovina pod velikim uticajem stranih kupaca. Albanija je izvozila drvo, stoku, mlečne proizvode, duvan, vunu, sirovu naftu, kožu, voće i povrće, a uvozila žitarice, prerađenu naftu, razne industrijske preradevine i proizvode široke potrošnje.

Stalna nestabilnost političkih prilika u Albaniji bila je posledica nezrelosti unutrašnjeg sistema albanskog društva i mešanja vlada susednih zemalja i velikih sila, na prvom mestu Italije. Već od samog osnivanja Albanije kao države, natureni nemački plemić Viljem Vid imao je samo formalnu vlast u zemlji. Na pojedinim teritorijama stvarnu vlast su imali plemenski glavari koji su uživali zaštitu susednih zemalja: Grčke, Jugoslavije, Italije i Austrije. Po

⁵⁰ K. H. Hammer, o. c. p. 301.

⁵¹ Wirt. Enz. Balk., Türkei, p. 77.

⁵² Wirt. Enz. Balk., Albanien, pp. 22—35.

Londonskom ugovoru od 26. aprila 1915, Albanija je po završetku rata trebala da bude podeljena između zemalja koje su se borile na strani Antante: Italije, Grčke i Srbije. Posle duge diplomatske borbe, ipak joj je, na konferenciji ambasadora 9. novembra 1921. godine, priznata nezavisnost u granicama iz 1913. godine.

U zemlji su se počele formirati političke grupe koje su predstavljale začetke građanskih partija. U političkoj i stranačkoj borbi najviše koristi imali su najkrupniji predstavnici mlade albanske buržoazije — Ahmed Zogu, iz poznate begovske porodice iz Mata, i pravoslavni episkop Fan Noli, koji su se uz stalno mešanje susednih sila menjali na položajima predsednika vlade Albanije. U uslovima stalnih unutrašnjih borbi i mešanja spolja, Albanija je 1925. proglašena za republiku, u kojoj je prvi predsednik postao Ahmed Zogu. Predsednik Zogu sve više se vezivao za fašističku Italiju, koja je ubrzano izrastala u vojnu silu. Njegovo (proglašavanje za kralja Albanaca, 27. novembra 1928, imalo je samo formalni karakter, jer su politiku Albanije usmeravali agenti Musolinija. Albanija je i zvanično vezana za Italiju takozvanim Tiranskim paktom o uzajamnoj saradnji i pomoći, sklopljenim 27. novembra 1926. godine. Ovaj pakt je dopunjen 22. novembra 1927. godine Tiranskim dogovorom o italijansko-albanskom vojnom savezu. Svaki dalji pokušaj albanske buržoazije da se oslobodi italijanskog uticaja ugušivan je od italijanskih fašista. Ovakav tok italijansko-albanskih odnosa vodio je italijanskoj okupaciji Albanije, koja je izvršena 6. aprila 1939. godine.⁵³

Iako privredno nerazvijena, Albanija je osetila posledice velike ekonomske krize. Stočarski proizvodi sve su teže prodavani na inostranom tržištu. Albanija je 1934. godine uvezla robe samo u vrednosti od oko 12 miliona zlatnih franaka, dok je 1929. godine uvoz iznosio oko 39 miliona franaka. Još je veći bio pad u plasmanu albanske robe. Godine 1934, kad se kriza najjače osećala u Albaniji, izvezeno je iz zemlje robe u vrednosti samo nešto većoj od 4 miliona zlatnih franaka, dok je izvoz 1929. imao vrednost od oko 15 miliona franaka. I uvoz i izvoz bili su usmereni uglavnom prema Italiji. Zaduženja u inostranstvu, uglavnom u Italiji, iznosila su oko 100 miliona zlatnih franaka. Uporedo sa političkim uticajem rastao je i ekonomski uticaj Italije na Albaniju, vodeći ka konačnom potčinjavanju albanske privrede interesima Italije. Tako je 1933. godine u Italiju išla polovina albanskog uvoza i izvoza.⁵⁴

*

U celini, stanje u zemljama jugoistočne Evrope na prelazu iz dvadesetih u tridesete godine našeg veka bilo je u znaku nestabilnosti i sve većeg zaoštavanja unutrašnjih i međudržavnih protiv-

⁵³ šire o ovom: Ž. Avramovski, *Albanska država od 1921. do 1939*, u: *Zborniku radova o istoriji Albanije*, Beograd, s. a., pp. 153—185; isti autor: *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji*, u *zborniku: Istorija XX veka*, Beograd, 1963, V, pp. 137—224.

⁵⁴ Wirt. *Enz. Balk.*, Albanien, pp. 28—29.

rečnosti. Slabo razvijena i u mnogim slučajevima sirovinsko-ekstenzivna proizvodnja i razmena snažno su potresani udarcima ekonomske krize. Posledice ekonomske krize osećale su se u svim oblastima proizvodnje i života stanovništva. Stvarna vrednost zarade pala je na najniži stepen; nezaposlenost je pritiskivala i gušila i onako nerazvijenu i malobrojnu radničku klasu; radni i životni uslovi većine stanovništva u ovim zemljama — seljaštva — bili su na dnu lestvice standarda evropskih naroda. Spoljna trgovina balkanskih zemalja bila je orijentisana izrazito na zemlje van jugoistočne Evrope. Samo oko 9% trgovine Jugoslavije, Rumunije, Bugarske, Grčke i Albanije otpadalo je na međusobnu razmenu balkanskih zemalja.⁵⁵ Upravo zbog toga trgovina i privreda ovih zemalja bile su podložne uticajima i raznim potresima koji su se prenosili iz razvijenih evropskih zemalja u nerazvijene balkanske zemlje.

Velika svetska ekonomska kriza izazvala je krupne poremećaje i u privrednim vezama i odnosima zemalja jugoistočne Evrope sa ostalim delovima sveta, koji će se veoma negativno odraziti na ionako slabo razvijenu privredu ovih zemalja. Ubrzano smanjivanje obima spoljnotrgovinske razmene, posebno sa privredno razvijenim evropskim zemljama, negativno će uticati i na ustaljene političke, kulturne i druge veze i odnose zemalja jugoistočne Evrope sa ovim zemljama. Po završetku ekonomske krize, pod uticajem niza činilaca, doći će do lagane izmene pozicija pojedinih velikih sila na ovom području. Da bismo lakše sagledali ceo tok prividnog popuštanja interesovanja za ovo područje i ponovo rasplamsavanje političke borbe za osvajanje uticaja i pozicija na jugoistoku Evrope, razmotrićemo, ukratko, mogućnosti i okolnosti borbe vodećih svetskih sila za pozicije u ovom prostoru.

Francuska je kao velika evropska sila, jedna od pobednica u ratu, sa površinom od 547.026 km² i oko 40 miliona stanovnika, sa razvijenom industrijskom proizvodnjom, uspela da osigura snažan politički, kulturni, vojni, pa i ekonomski uticaj u ovom prostoru.⁵⁶ Pored uticaja koji je ostvarila kod zemalja saveznica iz prvog svet-skog rata, od kojih je jedan broj uspela da okupi u savezu nazvanom Mala antanta, ona je uspela da uspostavi dobre odnose čak i sa zemljama koje su bile u ratu na suprotnoj strani: Austrijom, Mađarskom i Bugarskom.

Privredna saradnja Francuske sa zemljama jugoistočne Evrope bila je ograničena njenim potrebama, a posebno mogućnostima ovih zemalja da se uklope među snabdevače Francuske deficitarnim sirovinama ili da uđu u red kupaca njenih tržišnih viškova. Teškoće u proširivanju trgovinskih veza sa zemljama jugoistočne Evrope predstavljala je srodnost sirovinske baze. Francuska je imala dovoljno

⁵⁵ **Н. С. Кашкин**, *Балканские конференции (1930—1934)*, у **zborniku: Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est Europeennes**, **Sofia, 1970, V, p. 185.**

⁵⁶ **Uporedi: Новейшая история 1918—1939, Москва, 1974, pp. 239—264; J. М. Јовановић, о. с. I, pp. 39—48, 142—147, 152, 199—220, 287—293, 352; A. Oesterheid, Wirtschaftsraum Europa, Berlin, 1943, pp. 218—229.**

gvožđa i boksita kao i jugoistočna Evropa. Osećala je potrebu za obojenim metalima, kojih je bilo nešto više u jugoistočnoj Evropi, ali je ovde nailazila na konkurente. Pošto je imala već tada bogatu i raznorodnu poljoprivrednu proizvodnju, nije osećala potrebu za većom razmenom u ovoj oblasti. Zbog toga je nivo spoljnotrgovinske razmene između Francuske i zemalja jugoistočne Evrope bio nizak već pre ekonomske krize. Godine 1929, ona je u izvozu iz zemalja jugoistočne Evrope i njihovom uvozu bila na četvrtom mestu.

U vreme svetske ekonomske krize nastali su još teži uslovi u međunarodnoj trgovini, pa je, i pored nastojanja Francuske da pomogne ovim zemljama u savlađivanju teškoća, nivo razmene ostao nizak. Uvoz iz ovih zemalja je 1932. god. porastao na 116 miliona nemačkih maraka, što je Francusku dovelo na treće mesto uvoznika iz ovih zemalja, ali su zato zemlje ovog regiona uvezle u toj godini iz Francuske robe samo za 78 miliona nemačkih maraka.⁵⁷ Jedan od razloga pada uvoza ovih zemalja, iz Francuske bile su i teškoće u obezbeđenju sredstava za nabavke u Francuskoj. Privredne i političke teškoće koje su nastale u samoj Francuskoj, naročito sve ubrzanija politička polarizacija i sve oštrija borba između profašistički orijentisanih grupa i organizacija i antifašistički opredeljenih masa, uticale su na slabljenje zainteresovanosti Francuske da se bori za jačanje svoga uticaja u područjima koja su u tim uslovima dobijala drugostepeni značaj, kakva je bila i jugoistočna Evropa.⁵⁸

Slične uslove u pogledu učvršćivanja i proširivanja svojih veza sa zemljama jugoistoka Evrope imala je i Velika Britanija. Ugalj, njeno najveće rudno bogatstvo, mogao je da nađe prođu na tržištu većine zemalja u jugoistočnoj Evropi, ali su uslovi za plasman uglja i nekih proizvoda bili povoljniji za Veliku Britaniju, u drugim zemljama i u njenim kolonijama. Britanija je na svojih 244 hiljade kvadratnih kilometara imala oko 34 miliona i 700 hiljada kvadratnih kilometara kolonijalnih i drugih poseda, a na oko 48 miliona stanovnika u metropoli oko 525 miliona stanovnika u dominionima, kolonijama i drugim posedima.⁵⁹ U tim ogromnim prostranstvima ona je mogla da nađe potrebne količine svih sirovina i isto tako da joj ta prostranstva posluže kao široko tržište za plasman sopstvenih industrijskih viškova.

Veliku Britaniju su u zemljama jugoistočne Evrope posebno interesovali obojeni metali i nafta, ali je tu nailazila na jaku konkurenciju drugih sila. Ali politički razlozi, odnosno nastojanje da pojača svoje prisustvo i u ovom području, motivisali su je da održava prilično visok nivo spoljnotrgovinske razmene sa zemljama jugoistočne Evrope. Ona je u izvozu iz ovih zemalja i uvozu u ove zemlje 1929. godine uspevala da održi treće odnosno drugo mesto. Zbog

⁵⁷ BA, R 43, III, Bd. 310, *Die weltwirtschaftlichen Verflechtungen, Aufbau und Ordnung der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen, Beilagen, 3. Die Beteiligung Europas am Welthandel.*

⁵⁸ Uporedi: A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih*, pp. 179—193.

⁵⁹ *Новейшая история*, pp. 183—187; uporedi: W. Croll, *Wirtschaft im europäischen Raum*, Wien, 1940, pp. 43—51.

razloga koje smo već naveli, u vreme svetske ekonomske krize ni Velika Britanija nije uspela da održi dotadašnji nivo razmene. Zato je 1932. u izvozu iz ovih zemalja pala na četvrto mesto. U uvozu ovih zemalja, zbog bržeg pada razmene drugih zemalja, uspela je ipak da održi drugo mesto.⁶⁰ No, sledećih godina ni Britanija neće moći da izdrži konkurenciju Nemačke, koja će se pokazati odlučnija i spremnija u borbi za dominaciju u ovom području.

Italija je sa svojih 302.000 kvadratnih kilometara, sa oko 44 miliona stanovnika i sa razvijenom industrijom imala sve uslove da se uključi u borbu za osvajanje pozicija u jugoistočnoj Evropi. U toj borbi ona je imala i neke prednosti — blizina jugoistoka Evrope i izražene potrebe za većinom viškova koje su mogle da izvezu zemlje ovog područja. Italija je imala veće rezerve boksita i cinka, ali je oskudevala u osnovnim sirovinama za rad i razvoj industrije, u uglju i gvožđu. Zemlje jugoistočne Evrope mogle su da izvoze znatne količine i jedne i druge rude. Isto tako dobre mogućnosti su postojale za uvoz u Italiju niz poljoprivrednih i drugih prehrambenih i sirovinskih proizvoda. Na drugoj strani postojali su dobri uslovi za plasman proizvoda italijanske lake industrije, u kojoj su posebno mesto zauzimale automobilska industrija, industrija aviona, zatim tekstilna industrija, naročito proizvodi od svile, kao i druge vrste robe.

Sve je to pogodovalo Italiji da i pored privredne i ekonomske premoći njenih suparnika uspe da održi u razmeni sa zemljama jugoistočne Evrope visoko mesto. Godine 1929. ona je u izvozu ovih zemalja imala drugo, a u uvozu u ove zemlje treće mesto.⁶¹ Međutim, u narednim godinama, ona, zbog sve veće orijentacije na vojnu industriju, zatim zbog pogoršavanja svojih odnosa sa nekim zemljama u jugoistočnoj Evropi, neće moći da održi zauzeto mesto. Videćemo kasnije da će njeno angažovanje u etiopskom ratu dovesti do daljeg opadanja njenog učešća u razmeni sa zemljama jugoistočne Evrope i do delimičnog istiskivanja Italije sa ovog područja, a do jačanja prisustva Hitlerove Nemačke.⁶²

Uticaj SSSR-a u ovom području u toku dvadesetih i početkom tridesetih godina može se pratiti samo sa aspekta veza i uticaj a ove zemlje i njenih revolucionarnih tekovina na radnički pokret u zemljama jugoistočne Evrope. Za unapređenje privrednih odnosa, posebno u oblasti trgovinske razmene (sa izuzetkom Turske), nisu postojali odgovarajući uslovi. SSSR je, uglavnom, raspolagao potrebnim količinama većine ruda, poljoprivrednih proizvoda i drugih proizvoda koje su mogle da izvoze zemlje jugoistočne Evrope. Na

⁶⁰ BA. R 43, II, Bd. 310, *Die weltwirtschaftlichen Verflechtung, Aufbau und Ordnung der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen, Beilagen, 3. Die Beteiligung Europas am Welthandel.*

⁶¹ Ibid., W. Croll, o. c. pp. 73—93; Oesterheld, o. c. pp. 93—98.

⁶² Uporedi: B. P. Лопухов, *История фашистского режима в Италии*, Москва, 1977, pp. 140—159.

drugoj strani razvijene kapitalističke zemlje dugo su pravile smetnje uspostavljanju i razvijanju razmene ovih zemalja sa Sovjetskim Savezom.

Splet okolnosti i mogućnosti svetske spoljnotrgovinske razmene vodio je već dvadesetih godina privrednom i ekonomskom usmeravanju zemalja jugoistočne Evrope prema Nemačkoj, odnosno jačanju prisustva Nemačke u ovom prostoru.

Sa svojih oko 468.000 km² i oko 69 miliona stanovnika i posebno svojim razvijenim industrijskim potencijalom, Nemačka je bila jedna od vodećih evropskih zemalja još pre prvog svetskog rata.⁶³ Gubitak kolonija i privremeno oduzimanje dela matičnih područja, naročito u dolini Rajne, prisilili su nemačke privrednike već početkom dvadesetih godina da traže povoljnija tržišta i područja iz kojih bi dovozili potrebne sirovine. Osnovu za izgradnju privredne moći činila su veoma bogata nalazišta kvalitetnog uglja i solidne rezerve gvozdene rude, koji su Nemačkoj omogućili da razvija tešku i hemijsku industriju. Znatniji deo ostalih ruda koje je trebalo uvoziti mogao se naći na jugoistoku Evrope. Prema procenama nemačkih privrednika, veliki deo potreba u rudama mogao je biti nadoknađen organizovanjem intenzivnije eksploatacije i izvozom iz ovih zemalja.

Tako je nedostatak više od jedne trećine potreba u gvozdenoj rudi znatnim delom trebalo da bude nadoknađen uvozom iz Jugoslavije i drugih zemalja jugoistočne Evrope. Veliki deo potreba u bakru i olovu podmirivan je uvozom iz Jugoslavije. Samo nešto oko polovine potreba u cinku pokrivano je domaćom proizvodnjom, blizu polovinu potreba ove rude trebalo je nadoknaditi uvozom iz Jugoslavije i Turske. Rudu nikla trebalo je dobavljati iz grčkih rudnika, a potrebe u hromu trebalo je popuniti uvozom iz Turske, Grčke i Jugoslavije. Snabdevači Nemačke hromom trebalo je da budu Turska, Grčka i Jugoslavija, a izvoznici antimona, Jugoslavija, Čehoslovačka i Turska. Skoro celu planiranu količinu rude boksita trebalo je dobiti iz rudnika u Mađarskoj, Jugoslaviji i Grčkoj, a znatan deo nepodmirenih potreba sumpora u Grčkoj i Jugoslaviji. Potrebe u nafti i skoro u svim vrstama naftinih derivata trebalo je obezbediti u Rumuniji.

Veliki deo viškova poljoprivredne proizvodnje zemalja jugoistočne Evrope, šumarstva i drugih polufabrikata i sirovina izvezio se u Nemačku. Nedostatak u pšenici i drugim vrstama žitarica trebalo je namiriti uvozom iz Mađarske, Rumunije, Jugoslavije i Bugarske. Ove zemlje zajedno sa Grčkom i Turskom snabdevale su nemačko tržište mesom i jajima. Potrebe za konopljom, lanom i drugim vrstama industrijskih biljaka, kao i uljarica, obezbeđivale su Mađarska, Rumunija, Jugoslavija i Bugarska. Snabdevači najvakilitetnijim vr-

⁶³ Uporedi: B. M. Хвостов, *Проблемы истории внешней политики СССР и международных отношений*, Москва, 1976, pp. 7—35.

starna primorskog voća i duvana, kao i ranog povrća, bile su Grčka, Turska i Jugoslavija.⁶⁴

Deo ovoga programa o proširivanju privrednih veza između Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, odnosno pretvaranja ovoga regiona u jedan od važnijih snabdevača nemačkog tržišta sirovinama i prehrambenim artiklima, bilo je delimično ostvareno već dvadesetih godina, odnosno pre svetske ekonomske krize. Tome su doprinele i stalne potrebe tržišta zemalja jugoistočne Evrope za proizvodima nemačke industrije: mašinama, elektromaterijalom, proizvodima hemijske industrije, velikim asortimanom industrijske robe za široku potrošnju i drugim.

Svi ovi činioci doveli su do toga da je Nemačka već 1929. godine imala prvo mesto i u izvozu i u uvozu zemalja jugoistočne Evrope. Na primer, Nemačka je učestvovala u uvozu 1929. u Mađarsku sa 62,8 miliona dolara, u Jugoslaviju sa 35 mil. dolara, u Rumuniju sa 58,9 mil. dolara i u Bugarsku sa 22,6 mil. dolara, a u izvozu iz Mađarske sa 35,8 mil. dolara, iz Jugoslavije sa 20,1 mil. dolara, iz Rumunije sa 81,3 mil. dolara i iz Bugarske sa 23,3 mil. dolara.⁶⁵

Negativne posledice svetske ekonomske krize, koje su se najjače manifestovale u Nemačkoj, bez sumnje su uticale i na veze Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope. Ali, zahvaljujući nekim stimulativnim činiocima, Nemačka će ipak uspeti da održi prvo mesto u razmeni sa zemljama jugoistočne Evrope i da započne proces njihovog ubrzanijeg razvoja i jačanja. Do pred kraj ekonomske krize, 1932. godine, Nemačka će zadržati prvo mesto i u uvozu i u izvozu zemalja jugoistočne Evrope. Jedan od činilaca koji je stimuliseo takav razvoj bila je skučenost nemačkog tržišta posle gubitka kolonijalnih poseda i nužnost da se traži izlaz u područjima malih zemalja Evrope. U toku delovanja ekonomske krize otežani su uslovi kako nabavke sirovina, tako i plasmana proizvedene robe, pa je potreba da se traži izlaz u odgovarajućim područjima Evrope u to vreme postala još izraženija.

Drugi važan činilac bila je komplementarnost nemačke ekonomike sa ekonomikom zemalja jugoistočne Evrope. Najveći broj artikala i viškova robe, na prvom mestu sirovina i polufabrikata, zemalja jugoistočne Evrope, mogao je da se plasira u Nemačkoj, a

⁶⁴ BA, R 7, X, Bd. 323, *Die rohstoffwirtschaftliche Bedeutung des Südostgebietes für die deutsche Wehrwirtschaft*, p. 46; uporedi: *Südosteuropa als wirtschaftlicher Ergänzungsraum für Deutschland*, u: *Gutachten des Mittel-europäischen Wirtschaftstages*, August–Dezember, 1939, pp. 25–251; *Grossdeutschland und der südosteuropäischen Raum. Eine statistische Studie*, Überreicht von der Dresdener Bank, Berlin, 1938, pp. 3–16; Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, Bestand Wi/I C 79, *Die Bedeutung Südosteuropas für die Fettversorgung Grossdeutschlands*, Bearbeitet im Institut für Weltwirtschaft, Kiel, Mai 1939; Ibid., Bestand Wi/I C 78, *Die Bedeutung der südosteuropäischen Getreidewirtschaft und ihre wehrwirtschaftliche Beurteilung*, Bearbeitet im Institut für Weltwirtschaft, Kiel, April 1939, pp. 1–38.

⁶⁵ Institut für Weltwirtschaft, Kiel, E g. 1477/75; Centre for Soviet and East European Studies, St. Antony's College, Oxford, Papers in East European Economics, 28. March 1973, pp. 25–40.

isto tako veći deo industrijskih proizvoda Nemačke mogao je u određenim količinama da se proda na tržištu zemalja jugoistoka Evrope.

Svakako da je ovde određenu ulogu igrao i geografski kao i politički položaj Nemačke u odnosu na jugoistočnu Evropu i, obrnuto, zemalja jugoistočne Evrope u odnosu na Nemačku. Nemačka je imala najpovoljnije saobraćajne veze sa jugoistočnom Evropom: železnica i putevi u dolini Rajne, Dunava i njihovih pritoka ili vodenih putevi ovih reka. Vodeni saobraćaj je bio jeftiniji od svih drugih vidova prevoza. Uz sve to, Nemačka je imala, u jakim narodnosnim grupama u Mađarskoj, Rumuniji i Jugoslaviji, veliku podršku, preko koje su tradicionalno izgrađivane i tekle kako kulturne, tako i privredne i političke veze Nemačke sa zemljama ovog područja.

Sve su to značajni faktori koji će posle dolaska nacista na vlast u Nemačkoj omogućiti još brži privredni prodor Nemačke u zemlje jugoistočne Evrope.

Glava prva

PRVI POGLEDI I KORACI PREMA JUGOISTOKU
I PRVI USPESI I NEUSPESI HITLEROVE
DIPLOMATIJE NA OVOM PODRUČJU

1. PRVI KORACI NOVOG REŽIMA, DILEME U SPOLJNOJ POLITICI, PRVI USPESI I NEUSPESI

Nacisti su, pre dolaska na vlast, u osnovnim crtama razradili program spoljne politike Trećeg Rajha.¹ Ovaj program proisticao je iz ubedenja da su Nemci »viša« rasa, koja je po zakonima prirode određena da vlada ostalim »nižim« narodima, koji su po svojim prirodnim mogućnostima predodređeni za to da slušaju i pokorno rade za »višu« rasu. Spoljnopolitički program nacionalsocijalista, zasnovan na idejama i stremljenjima najkonzervativnijih slojeva nemačkog društva druge polovine XIX i prvih decenija XX veka, u osnovnim crtama bio je formulisan već početkom dvadesetih godina i kasnije je razrađivan u dva dela. Javni deo izložen je najcelovitije u Hitlerovom delu *Mein Kampf (Moja borba)*, zatim u radovima drugih prvaka Nemačke nacionalsocijalističke radničke partije (NSDAP), zatim prilikom raznih skupova ove partije i u njenim mnogobrojnim pisanim dokumentima. Drugi je bio tajni deo o kome se raspravljalo uglavnom usmeno, i to u najužem krugu Hitlerovih saradnika.²

Krajnji cilj ovoga programa bio je ostvarenje dugovečnog nemačkog carstva i supremacije Nemaca u svetu. Jedan od prvih koraka i prvih zadataka nacionalsocijalističke spoljne politike na putu do toga cilja bilo je obaranje Versajskog mirovnog ugovora i prekrajanje karte i granica Evrope u pravcu nemačkih želja i stremlje-

¹ Uporedi: A. Kuhn, *Hitlers aussenpolitisch.es Program*, Stuttgart, 1970, pp. 24—140; E. Calić, *Hitler ohne Maske*, Frankfurt am Main, 1969; isti autor: *Treći Reich i drugi svjetski rat u današnjoj historiografiji*, u zborniku: *Simpozij drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb, 1970, p. 29; F. Zipfel, *Hitlers Konzept einer »Neuordnung« Europas*, u zborniku: *Simpozij drugi svjetski rat*, p. 127; A. Ballock, *Hitler, A study in Tyranny*, London, 1952, pp. 51—228.

² *История дипломатии*, Москва, том III, pp. 577—582; X. Раушниц. *Моји поверљиви разговори*, Њујорк, с. а., p. 9; A. Hitler, *Mein Kampf*, München, 1937, pp. 692—725, 738—756; *Hitlers Zweites Buch, Ein Dokument aus dem Jahr 1928*, hrsg. von G. L. Weinberg, Stuttgart, 1961, pp. 46—223; H. E. Volkmann, *Aussenwirtschaftliche Program der NSDAP 1930—1933*, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, Bd. 17, 1977, pp. 251—274.

nja. Već u prvom programu NSDAP (do 8. avgusta 1920 — Nemačka radnička partija), koji je 1920. izradio Hitler i u kome su prve tri tačke posvećene spoljnoj politici, traženo je poništavanje Versajskog ugovora i istaknut je zahtev za vrćanje kolonija Nemačkoj i obezbeđenje prostora za iseljavanje dela nemačkog naroda.³ Ukidanje mirovnih ugovora značilo je reviziju granica i revanšizam grupe »pobedenih« i »uvređenih« zemalja, među kojima je vodeće mesto zauzimala Nemačka. Revizija granica, na prvom mestu, odnosila se ili na obnovljene države, kao što je Poljska, ili na države prvi put zasnovane u XIX veku ili formirane po završetku prvog svetskog rata, kao što su Čehoslovačka, Rumunija i Jugoslavija. Ona se u nešto blažem obliku odnosila i na neke stare zemlje, na Francusku, Belgiju i druge. Hitler je mnogo puta isticao, a i u knjizi *Mein Kampf* je zapisao, da se nacionalsocijalisti ne misle ni u kom slučaju zadržati na granicama Nemačke iz 1914, već da će ići mnogo dalje i šire.⁴

Pravo na širenje Nemačke Hitler je zasnivao na »prirodnom« pravu, po kome je odabrana nemačka nacija trebalo da živi i razvija se u posebnim uslovima. Bio je to intenzivirani sada nešto radikalniji oblik poznatih germanskih težnji prema istoku Evrope. Prema nacističkoj teoriji, najnižu stepenicu u rasnoj lestvici zauzimali su Jevreji, Romi i slovenski narodi. Iz ovog shvatanja je proizlazilo da osnovni pravac prodiranja i prirodnog širenja Nemačke treba usmeriti prema istoku i jugoistoku Evrope. Ovo su Hitler, Rozenberg (Alfred Rosenberg) i drugi vodeći ideolozi nacizma javno isticali i zapisali u svojim delima.⁵ Hitler je u *Mein Kampf*-u još 1924. godine napisao da će NSDAP povesti Nemce tamo gde su stali krstaši pre šest stotina godina i da će mačem obezbediti trajni životni prostor nemačkom narodu.⁶ Program širenja Nemačke prema istoku i jugoistoku Evrope Hitler je dalje razradio u svom spisu iz 1928, koji je kasnije objavljen kao već pomenuta *Druga Hitlerova knjiga (Hitlers Zweites Buch)*.⁷

Celovitu sliku o širenju budućeg nemačkog carstva izneo je Hitler u toku razgovora sa urednikom lista *Leipziger Neuesten Nachrichten*, u maju 1931. godine. On je u detalje izložio svoje pretenzije prema zemljama jugoistočne Evrope.

Prvi korak u širenju prema jugoistoku trebalo je da bude anšlus Austrije i uključivanje Čehoslovačke u Treći Rajh. Svajcarsku je, po ovom programu, trebalo podeliti prema njenim jezičkim gra-

³ A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih*, p. 267; isti, *Istorijski pogled na nemačku totalitarnu misao*, u časopisu: *Gledišta*, br. 11, god. XI, Beograd, 1970, pp. 1580—1581; *Der Nationalsozialismus, Dokumente, 1933—1945*, Frankfurt am Main, 1957, 14, pp. 28—31.

⁴ A. Hitler, *Mein Kampf*, p. 736, i takođe u: *Hitlers Zweites Buch*, pp. 104—116.

⁵ *Hitlers Zweites Buch*, pp. 138—171; A. Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, München, 1936, p. 523.

⁶ A. Hitler, *Mein Kampf*, p. 742.

⁷ *Sire: Hitlers Zweites Buch, Ein Dokument aus dem Jahr 1928*, Stuttgart, 1961.

nicama, Cirihi, Bazel i Bern smatrao je nemačkim gradovima. To bi bili samo prvi koraci prema jugoistoku Evrope, kuda je austrijska carevina vekovima stremila.⁸ Mađarska je smatrana za tradicionalnog i prirodnog saveznika. Njoj bi bili vraćeni delovi teritorije prema Čehoslovačkoj, Rumuniji i Jugoslaviji, koji su joj »nepravедно« oduzeti mirovnim ugovorima od strane sila pobednica. Kraljevinu Jugoslaviju, prema ovom planu, trebalo je razbiti. Iz nje je trebalo izdvojiti Hrvatsku i dati joj neku autonomiju. Slovenija je trebalo da bude sastavni deo Nemačke. Hitlerove pretenzije išle su dalje. Hitler ovde doslovce kaže: »Beograd je bio i ostaje tvrđava princa Eugena« (Savojskog).⁹ Zagreb i Bratislava, kao središta budućih vazalnih država, bili bi samo predgrađa Beča.¹⁰ Rumunija bi bila smanjena, jer bi, po Hitlerovom programu, morala vratiti deo teritorija Mađarskoj i Bugarskoj. Bugarska bi bila drugi saveznik Nemačke. Njoj bi bili vraćeni delovi Makedonije koji su pripali Jugoslaviji i Grčkoj. Ovde kao da je Hitler prevideo da u Bugarskoj živi slovenski narod. U svojim kalkulacijama oko Bugarske imao je pred očima samo bugarskog kralja Borisa, poreklom Nemca, predodređujući mu posebnu funkciju u nemačkom zaštitnom zidu koji se protezao od Norveške do Bugarske."

Hitler i njegovi saradnici ni za trenutak nisu posumnjali da bi neko mogao stati na put širenju »više« nemačke rase i stvaranju dugogodišnjeg nemačkog carstva. Verovali su u natprirodne mogućnosti Nemaca, i, posebno, u neograničene mogućnosti Nemaca — ratnika. Jedan od preduslova svih uspeha Nemačke u širenju viden je u brzom privrednom i vojnom uzdizanju Nemačke i neutralisanju njenog glavnog konkurenta na kontinentu — Francuske. U obračunu sa Francuskom predviđan je savez sa Velikom Britanijom i Italijom.¹²

Zastrašujući je delovao tajni program, koji nije puštan u javnost zbog opreznosti, ali o kome se u krugovima nacističkog vrha razgovaralo i polemicalo. Kakvo je apokaliptičko bezumlje predstavljao ovaj drugi program za sva dostignuća čovečanstva i civilizacije, najbolje se može videti iz jednog razgovora najviših predstavnika nacističkog pokreta sa Hitlerom, u leto 1932. godine, o budućem uređenju Evrope.

Jedan od najbližih Hitlerovih saradnika i ideologa nacionalsocijalizma, Valter Dare (Walter Darre), u uvodnom izlaganju istakao je da će buduća nemačka država predstavljati samo jedno »čelično jezgro« oko koga će se formirati niz manjih vazalnih država. Na jugoistoku Evrope, došlo bi do velikih promena: Mađarska, kao saveznik, bila bi uvećana, Hrvatska odvojena od Srbije, Rumunija umanjena. Sve te okolne države bile bi povezane u velikom nemačkom carstvu

⁸ F. Zipfel, *Hitlers Konzept einer »Neuordnung« Europas*, p. 131.

⁹ »Ali nećemo zaboraviti ni jaku grupu pripadnika nemačke narodnosti na utoku Save u Dunav i zahtevaćemo njihovo pregrupisanje i preseljenje. Beograd je bio i ostaje tvrđava princa Eugena« (ibid., p. 132).

¹⁰ Ibid., p. 132.

¹¹ Ibid., p. 132.

¹² X. Раушнинг, о. с. р. 32; A. Kuhn, о. с. pp. 31—96, 124—130.

zajedničkom vojskom, privredom i novčanim sistemom. Usledilo bi, zatim, sistematsko uništavanje inferiornih slovenskih naroda. Taj zadatak bio bi izvršen raseljavanjem i sistematskim delovanjem na slabljenju nataliteta ovih naroda.¹³ Sva sredstva za proizvodnju iz tih zemalja trebalo bi da pređu u ruke nemačke »gospodske« klase, dok bi poljoprivredni radnici bili regrutovani iz ostalih naroda. Oni bi bili i nekvalifikovani radnici u industriji. Po mišljenju Darea, pored slovenske plodnosti, opasnost za nacističko gospodstvo predstavljale su i nacionalna kultura i prosveta. Ljudi trpe i robiju samo dok žive u neznanju. Zato ih treba lišiti prosvete i kulture. U debatu se, uz druge ideologe nacionalsocijalizma, uključio i sam Hitler i na prvom mestu skrenuo pažnju prisutnima da takve rasprave o drugom delu spoljnopoličkog programa NSDAP moraju ostati u najstrožijoj tajnosti. Zatim je Hitler dopunio izlaganja svojih pret-hodnika o budućem nemačkom carstvu. Istakao je pri tome da su najvažniji uslovi za ostvarenje nemačke hegemonije u svetu snaga i jedinstvo nemačkog jezgra, jačine 80 — 100 miliona stanovnika. Svi Nemci trebalo bi da čine jednu čvrstu i potpunu celinu. Narode koji budu smetali stvaranju moćnog nemačkog carstva (Slovane i ostale) trebalo je raseliti.¹⁴

U javnom delu spoljnopoličkog programa, koji je često usmeno ponavljan i publikovan u delima Hitlera, Rosenberga i drugih ideologa nacizma, saopštavan je samo jedan deo želja i namera NSDAP. Bio je to i vremenski i prostorno bliži program, u kome je pored isticanja univerzalne uloge nemačke »više« rase, nešto detaljnije obrađen bliži cilj — rušenje versajskog sistema i njegovog glavnog oslonca — Francuske, ekspanzija prema istoku i jugoistoku i uopšte ostvarivanju privredne i političke ekspanzije u Evropi. U borbi za ostvarenje ovog dela programa Hitler je nameravao da se osloni na savez i saradnju sa Italijom i Velikom Britanijom, čije je aspiracije nameravao da usmeri u drugim pravcima.¹⁵

U drugom, tajnom delu spoljnopoličkog programa, o kome se raspravljalo u krugu najviših nacističkih rukovodilaca, maštalo se o nemačkoj dominaciji u celom svetu.¹⁶ Dominacija velikog german-

¹³ X. Раушнинг, о. с. р. 73; šire: В. М. Хвостов, *Германская экспансия на восток, ее история и идеологические корни*, и: *Новая и новейшая история*, Москва, 1961.

¹⁴ X. Раушнинг, о. с. р. 35: „Ми хоћемо једном за свагда једну германизовану Европу са таквим политичким и биолошким основала ко је ће бити вечни и непрекидни фактори њеног постојања ... Наши циљ је да под јар-мимом друге народе и немачки народ је позван да да свету своје господаре.“

¹⁵ Uporedi: J. Henke: *Hitlers England Konzeption — Formulierung und Realisierungsversuche im Hitler Deutschland und die Mächte*, *Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*, Düsseldorf, 1976, pp. 584—603; A. Hillgruber, *England's Place in Hitlers Plans for World Dominion*, u čas.: *Jour. con. hist.*, v. 9, nr. 1, 1974, pp. 5—22; isti autor: *England in Hitlers aussenpolitischen Konzeption*, u časopisu: *Historische Zeitschrift*, München, Bd. 218, Heft 1, 1974, pp. 65—84.

¹⁶ Hitlerovi jurišni odredi maršovali su uz pesmu: »Jer danas nam pripada Nemačka, a sutra ceo svet« (Elwyn Jones, *The Battle for Peace*, London, 1938, p. 51). Uporedi: M. Hauner, *Did Hitler want a World Dominion*, u čas.: *Jour. con. hist.*, V. 13, nr. 1, 1978, pp. 1—14.

skog carstva trebalo je na određeni način da se protegne i na jednu od najvećih i najjačih zemalja sveta, daleko od Evrope, Sjedinjene Američke Države.¹⁷

Po dolasku na vlast, 30. januara 1933. godine, svetska javnost je od nacista i njihovog vođe Hitlera očekivala izjavu o spoljnopolitičkoj aktivnosti njegove vlade u praksi. Bilo je to u duhu ustaljene prakse u celom svetu da nova partija, grupacija ili garnitura, kad dolazi na kormilo neke zemlje, iznese pred javnost svoje zemlje i sveta osnovne smernice svoje spoljne politike. Međutim, nacisti u svojim šturim izjavama po dolasku na vlast ne samo što nisu ponovili i u novim uslovima proširili platformu svoga nastupanja u međunarodnim odnosima, već su vešto izbegavali i zapostavljali spoljnopolitičku tematiku. U obraćanju nemačkom narodu, po dolasku na vlast, 1. februara 1933, iznet je spoljnopolitički deo programa nove vlade koji je bio veoma štur i neodređen.¹⁸ U prvom susretu i razgovoru sa stranim novinarima, 3. februara 1933, Hitler je izbegavao spoljnopolitičke teme. I ono što je tada rekao pred novinarima nije više odražavalo ni senku ranijeg stava nacista, njihovih pretnji da će razoriti međudržavne sporazume, brisati granice, istrebljivati narode i osvajati nova prostranstva. Svoje miroljubivo izlaganje Hitler je završio rečenicom da niko ne želi toliko mir i red koliko on, koliko nemački narod.¹⁹

Duh pomirljivosti provejavao je kroz intervju koji je dao dopisniku londonskog lista *Dejli mejl (Daily Mail)*, pukovniku Etertonu (Etherton), 6. februara 1933. godine. Hitler je ovom prilikom nešto više govorio o potrebi za razoružanjem, ali »... poštenim i stvarnim razoružanjem«, kao što je, po njegovom mišljenju, ne samo na recima već i u praksi pokazala Nemačka. On nije zaboravio da i ovom prilikom taktizira, ističući da čitava akcija razoružanja zavisi od držanja anglosaksonskih naroda, ciljajući i tom prilikom na Veliku Britaniju. U Versajskom ugovoru više nije gledao nesreću Nemačke i pobeđenih država, već i svih drugih, uključujući tu i pobeđničke države iz prvog svetskog rata. Jer, mirovni ugovori su, po Hitlerovom mišljenju, potkopali i oslabili političku i privrednu stabilnost i pobeđenih i pobeđničkih država. Uz to, odmah ukazuje na mogućnost da se stanje popravi mirnim revizijama ugovora, koje bi bile u interesu ne samo Nemaca već i svih naroda sveta. On je čak dozvolio mogućnost da se u jednom periodu posle rata narodi mogu deliti na pobeđničke i pobeđene, ali da je potrebno da se jednom »isprave« nepravde koje su sadržane u tim ugovorima. Osetljive teme, kao što su pitanja istočne politike, izbegavao je ili je davao na njih ublažene i neodređene odgovore. Za njega je Koridor i odvajanje Istočne Pruske od matice bila velika nepravda, ali uz to ne ističe pretnje i namere da se ta »nepravda« ispravi. Njegova pomirljivost

¹⁷ X. Payimur, o. c. pp. 42—45, i 70.

¹⁸ M. Domarus, *Hitler, Reden und Proklamationen 1932—1945, Wirzburg, 1962, p. 191.*

¹⁹ »Stoga niko više ne želi mir nego ja, nego nemački narod...« (M. Domarus, o. c. pp. 199—200.

ni po čemu nije ličila na starog Hitlera, iz vremena borbe za vlast. Da bi čitava stvar bila nešto bliža istini i stvarnom programu naci-
sta u spoljnoj politici, pukovnik Eterton je slobodnije interpretirao
Hitlerove izjave. To je izazvalo protest Nemačke i zvaničnu izjavu
u štampi, u kojoj je data nemačka verzija Hitlerovih odgovora pri-
likom intervjua.²⁰

Govoreći prvi put pred punom dvoranom u Palati sportova u
Berlinu, 10. februara 1933, Hitler je skoro ceo svoj govor posvetio
unutrašnjim, nemačkim temama.²¹

U mnogim istupanjima do kraja februara 1933. godine nacistički
vođi su se uglavnom bavili unutrašnjim temama i pitanjima razoru-
žanja.²² Osnovni zadatak nacionalsocijalista u tim trenucima, pred
izbore, bio je obračun sa komunistima i drugim revolucionarnim i
demokratskim snagama u zemlji. Sa posebnim interesovanjem se
očekivao Hitlerov govor pred novoizabranim Rajhstagom, 23. marta

1933, u kome je NSDAP dobila apsolutnu većinu. I ovog puta Hitler
je veoma malo zalazio u međunarodne odnose Nemačke. I ti škrti
izleti u međunarodne teme bili su neodređeni i blagi u odnosu na
stavove nacista prema svojim političkim protivnicima u zemlji.
Savremenici se činilo čak da je spoljnopolitički program nacisti-
čke vlade pomirljiviji od programa prethodnih vlada i kancelara, fon
Papena (Franz von Papen) i Brininga (Henrich Brüning). Posebno
je padalo u oči to što se izražavala često želja za mirom u svetu, kao
i plediranje za iskrenu saradnju među velikim silama — Velikom
Britanijom, Francuskom, Italijom i Nemačkom. Hitler je naročito
isticao ulogu svoga prijatelja Musolini ja i obećao da će stalno raditi
na produbljivanju prijateljskih odnosa sa Italijom. Predlagano je da
se već jednom odstrane razlike koje su stvorene između pobednika
i poraženih. Prisutna su bila nastojanja da se ne pogoršavaju odnosi
ni sa istočnim susedima. Obračun sa komunistima u Nemačkoj ob-
jašnjavan je kao unutrašnji problem, čije posledice ne bi trebalo da
se odraze na međunarodne i međudržavne odnose, odnosno na od-
nose Nemačke i SSSR-a. Hitler je obećao saradnju u međunarodnim
forumima i pozeleo je uspeh Svetskoj privrednoj konferenciji i Kon-
ferenciji za razoružanje.²³

Duh pomirljivosti i želja za saradnjom ispunjavali su i Hitlerove
intervjue dopisniku *Dejli telegrafa* (*Daily Telegraph*) Fosteru (Sir
John Foster), 2. maja, i njegov drugi govor pred Rajhstagom, 17.
maja 1933. godine.

U narednim mesecima, uporedo sa učvršćivanjem pozicija u
zemlji, nacisti počinju da čine male izlete u vruće međunarodne
probleme, koji su nagoveštavali da će se on ubrzo vratiti svom pra-

²⁰ Ibid., pp. 201—202; Diplomatski arhiv Sekretarijata inostranih poslova
SFR Jugoslavije (u daljem tekstu: DASIP), Bilten Centralnog presbiroa (CPE),
III, 15. februar 1933, pp. 96—97.

²¹ M. Domarus, o. c. pp. 204—208.

²² Ibid., pp. 212—213.

²³ Ibid., pp. 229—245.

vom biću. Pravo biće nacizma će se otkrivati uporedo sa unutrašnjim i spoljnim jačanjem Nemačke. Već u daljim nastupima, u maju i junu 1933, zaklanjajući se plastom mirne revizije, u duhu Četvornog pakta i dogovora sa Italijom, Velikom Britanijom i Francuskom, Hitler i njegovi saradnici najavljuju svoje namere prema istočnim granicama.²⁴

Ova preterana skromnost i neočekivana pomirljivost vođe nacionalsocijalizma u Nemačkoj, Adolfa Hitlera, i njegovih saradnika nije značila i stvarno odustajanje nacističke Nemačke od njenog spoljnopoličkog programa, koji su Hitler i njegovi najbliži saradnici bili razradili u najglavnijim crtama. Nacistička praksa u narednim godinama pokazala je da se spoljnopolička aktivnost Nemačke kretala tačno po trasama koje su ranije bili postavili i razradili nacistički ideolozi.²⁵ Ova lako uočljiva protivrečnost, između ranije postavljenog i razrađivanog programa i prvih koraka nacističke vladavine u Nemačkoj, u spoljnoj politici bili su samo prividno odstupanje, uslovljeno nizom unutrašnjih i spoljnopoličkih činilaca. Da je to bilo stvarno taktiziranje i prikrivanje čvrsto formulisanih planova potvrđuje činjenica da je Hitler već 3. februara 1933, u danima kad je najviše govorio o miru, na zatvorenom sastanku glavnih komandanata nemačke oružane sile, razrađivao svoje planove o istочноj politici i ekspanzionističkim planovima Nemačke u Evropi.²⁶

Uglavnom, faktori unutrašnje političkog karaktera zahtevali su privremeno odstupanje nacističke vlade na spoljnopoličkom planu. Jedan od najznačajnijih unutrašnjih zadataka bila je borba za učvršćenje nacističke vlasti u zemlji. Imenovanje Hitlera za kancelara Nemačke, 30. januara 1933, nije značilo i punu pobedu nacista. To potvrđuje i činjenica da su u prvoj vladi koju je obrazovao Hitler sedela samo dvojica starih nacionalsocijalista: Hitler i ministar unutrašnjih poslova Frick (Wilhelm Frick), dok su ostali članovi kabineta bili predstavnici drugih buržoaskih partija. Na putu do pune vlasti trebalo je rešiti još mnogo unutrašnje političkih zadataka, među kojima su se posebno isticali — osvajanje svih važnijih pozicija u rukovodećim organima: Rajhstagu, vladi, vrhovima oružane sile, zatim uništavanje mnogobrojnih članova Komunističke partije

²⁴ »Niko u Nemačkoj ko je učestvovao u ratu neće još jednom da prođe kroz to iskustvo . . . On se nada da se revizija Versajskog ugovora može postići miroljubivim sredstvima. Sudbina Nemačke ne zavisi od kolonija ili dominiona, već od njenih istočnih granica . . .« (ibid., pp. 265).

²⁵ W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges*, Konstanz, 1960, pp. 36—48; uporedi: M. Broszat, *Der Nationalsozialismus, Weltanschauung, Programm und Wirklichkeit*, Stuttgart, 1961, 4. Aufl., p. 84; *The Third Reich*, London, 1955; A. Hillgruber, *Deutschland Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*, Göttingen, 1967; Г. И. Розанов, *Германия под властью фашизма, 1933—1939*, Москва, 1964; И. В. Левантович и К. Л. Николаевич, *Дипломатия агрессоров*, Москва, 1967.

²⁶ R. Ktihnl, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*, Köln, 1975, dok. br. 112 i 112a, pp. 207—212; isti autor, *Uslovi uspona i pobjede NSDAP*, u zborniku: *Fašizam i neofašizam*, Zagreb, 1976, p. 102.

Nemačke, a zatim i drugih demokratskih snaga, ukidanje građanskih sloboda, odnosno naterivanje građana na potpunu poslušnost.²⁷

Prividno odstupanje nacista od slova sopstvenog programa, pa čak i privremeno napuštanje pojedinih važnih stavki toga programa, bilo je uslovljeno teškoćama, pre svega, unutrašnjeg karaktera, koje su oni morali u prvim mesecima, pa neke i godinama, da otklanjaju, razume se, nasilnim sredstvima.

Jedna od njih je bila i neslaganje sa radikalnim potezima na međunarodnom planu jednog dela saradnika i stručnih ljudi, koje su nacisti preuzeli od vajmarskog režima, koji su inače pripadali, u većini slučajeva, najkonzervativnijim slojevima nemačkog društva i čije su se ideje u osnovnim crtama poklapale sa idejama i strategijskim koncepcijama nacista.

Ovakvi saradnici i stručnjaci preuzeti u Ministarstvu inostranih poslova, među njima i diplomata evropskog imena fon Bilov (Bernhard von Bülow) na položaju državnog sekretara realnije su procenjivali stvarne mogućnosti novog režima i zalagali su se da se izbegne ili odgodi konfrontacija Trećeg Rajha sa većim brojem zemalja, posebno sa kolonijalnom silom Velikom Britanijom. Fon Bilov je u jednom svom nacrtu o mogućim putevima spoljne politike Trećeg Rajha, koji je izradio već u martu 1933, predviđao realniji i smireniji kurs nemačke spoljne politike, zbog čega će kasnije doći do neslaganja između njega i nekih drugih prvaka u vrhu diplomatije Hitlerove Nemačke.²⁸ Ipak, same prilike i mogućnosti Nemačke usloviće opredeljivanje diplomatije, bar u prvo vreme, za kurs koji je zastupao fon Bilov. Osnovna poenta ovoga elaborata je identična sa Hitlerovom spoljopolitičkom koncepcijom — rušenje versajskog sistema i stvaranje nemačkog carstva, ali samo nešto smišljenijim putevima i sigurnijim sredstvima, naročito u početnom periodu borbe. Fon Bilov je u ovom elaboratu pokušao da konkretno izvršavanje Hitlerovog programa prilagodi mogućnostima nove Nemačke i opštim uslovima u svetu. Vojnički potpuno nespremna, Nemačka je morala, pošto je bila bez čvršćih veza i savezništava, jedno vreme da vodi miroljubivu politiku. Revizija u takvim uslovima bila bi moguća samo mirnim sredstvima i uz dozvolu ostalih velikih sila, na prvom mestu uz podršku i saradnju Italije i Velike Britanije. U prvo vreme trebalo je svu pažnju posvetiti unutrašnjem jačanju nacističke vlasti, uništenju komunista i jačanju oružane sile Nemačke. Fon Bilov je uz to bio veliki zagovornik saradnje i saveza sa Velikom Britanijom, ono što je priželjkivao dugo i sam Hitler, bez koje se ne bi mogle ostvariti spoljopolitičke težnje Nemačke. Da

²⁷ Uporedi: A. Митровић, o. c. pp. 290—298; W. L. Shirer, o. c. pp. 235—260; O. Meissner, *Staatssekretär unter Ebert — Hindenburg — Hitler*, Hamburg, 1950, pp. 279—340.

²⁸ Deutsches Zentralarchiv Potsdam (u daljem tekstu: DZA Potsdam), Auswärtiges Amt — Büro RAM nr. 60966, 13. mart 1933; uporedi: P. Krüger und E. J. C. Hahn, *Der Loyalitätskonflikt des Staatssekretärs Bernhard Wilhelm von Bülow, im Frühjahr 1933*, u čas.: *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte* (skraćeno: *Viert, f. Zeitgs.*), Jg. 20, 1972, Heft 4, pp. 376—410.

bi se pridobila naklonost Velike Britanije, on je predlagao da se odloži pitanje vraćanja nemačkih kolonija i uopšte da se odlože razgovori o kolonijalnim aspiracijama Nemačke. Smatrajući da je Francuska glavna prepreka na putu konsolidacije i jačanja Nemačke, on je savetovao da se vodi taktična dobro smišljena politika prilikom nastupanja u područjima francuskog interesovanja u Evropi. Sovjetski Savez i komunizam su najveći protivnici nacizma, ali i na toj strani fon Bilov predlaže taktiziranje. Delatnost nemačkih komunista i marksista treba uvek posmatrati i isticati kao domaću, unutarnemačku problematiku.²⁹ Spoljnopolitički program fon Bilova, daje posredan odgovor na pitanje zašto je Hitler morao toliko da taktizira.

Između nagomilanih zahteva nacističkog spoljnopolitičkog programa, koji je bio izložen u *Mein Kampf*-u i drugim delima nacističkih ideologa, i stvarnog stanja i mogućnosti Nemačke iz 1933, postojao je širok jaz. Privredno oslabljena i osiromašena, Nemačka je bila bez oslonca u svetu i bez ijednog čvršćeg saveza. Nekoliko država u susedstvu, prema čijim je teritorijama Nemačka imala aspiracije, bile su u tom trenutku vojnički jače od nje. U takvoj situaciji Hitler je imao samo jedan put — da privremeno odloži ostvarivanje sopstvenog programa i da sve snage posveti jačanju Nemačke i njenom osposobljavanju za izvršenje prikrivanih megalomanskih planova. Bilo je to smišljeno odstupanje, da bi se kasnije sa više udarne snage nastupilo. Privremeno odstupanje od sopstvenog programa nametao je, dakle, težak položaj Hitlerove države u prvim mesecima 1933. godine i u unutrašnjim i u spoljnim odnosima.³⁰

Slaba aktivnost nacista na spoljnom planu prvih meseci 1933. godine nadoknađena je intenzivnim aktivnostima na unutrašnjoj političkoj sceni u Nemačkoj, u kojoj su nacisti morali savladati sve otpore da bi izbegli da sami budu savladani. Zbog toga prvih nekoliko meseci nacističkog režima u Nemačkoj predstavljaju period žestoke borbe između nacista i svih drugih, manje ili više demokratskih, slojeva i snaga, koje su bile u odstupanju. Glavni udar je bio usmeren protiv Komunističke partije Nemačke i radničkog pokreta. Znajući da je najmoćnije sredstvo za slamanje otpora i volje naroda čvrsta vlast, nacisti su, uz blagonaklono držanje Hindenburga (Paul von Hindenburg), prvo očistili ostatke demokratskih snaga i liberalnih odnosa u svim vladajućim strukturama i organima u zemlji.³¹

²⁹ V. Bystrický, L. Déak, *Europa na preloma, Diplomatičké a političké vzťahy v rokoch 1932—1933*, Bratislava, 1973, pp. 188—190.

³⁰ Poznati istoričar V. Hofer (Walther Hofer) u svojoj raspravi *Die Bedeutung des »Weltpolitischen Dreiecks Berlin—Rom—Tokio« für die Entfesselung des Zweiten Weltkrieges*, zbornik: *Drugi svjetski rat i mir među narodima*, p. 72; u vezi sa ovim on kaže: »Ko politički razborito sudi, odmah uvida da Hitler u prvim godinama nije imao baš nikakve druge mogućnosti do da svoj stvarni program što je moguće radikalnije poriče ... Jednom reči, politika »ravnopravnosti« i »miroljubive revizije« naplaćivala se moralnim i međunarodnopravnim argumentima ili i samim 'šlagvortima'.

³¹ A. Bullock, *Hitler, A Study on Tirany*, London, 1952, p. 229—267.

Rajhstag, izabran na novembarskim izborima, i pored pobe-
de nacista, nije bio nacistički. Zato je raspušten i raspisani su novi
izbori za 5. mart 1933. godine. Radi što organizovanije borbe protiv
komunista i svih drugih demokratskih snaga, donesena je, 1. feb-
ruara 1933, Naredba o zaštiti nemačkog naroda.³² Bilo je to još jedno
oruđe u rukama nacista. Koristeći se posebnim ovlašćenjima, vlada
je donela odluku o odgađanju zasedanja pokrajinskih skupština a
svu vlast su preuzeli u svoje ruke poverljivi nacisti. Izvršeno je ri-
gorozno čišćenje činovničkog aparata od lica koja su bila nepoželjna
nacistima. Na njihova mesta preko noći su dolazili nacisti. Hitler je
na taj način rešavao dva važna zadatka jednim potezom: preuzimao
je sve pozicije u organima vlasti i u isto vreme davao dobro uh-
lebljenje svojim pristalicama. Od posebnog značaja za brzo savla-
đivanje demokratskih snaga bilo je osvajanje pozicija u policiji, u
koju su ušli najistaknutiji nacistički kadrovi iz jurišnih odreda, SA
(Sturmabteilung) i SS (Schutzstaffeln) odreda.

Sa ovakvim pozicijama u organima vlasti i u policiji nacisti su
krenuli protiv svih demokratskih snaga u Nemačkoj, na prvom
mestu protiv Komunističke partije Nemačke. Sredstva već tada nisu
birali na putu do ostvarenja cilja. Tako su, 27. februara 1933. orga-
nizovali paljenje zgrade nemačkog Rajhstaga, kuću parlamentarne
borbe demokratski opredeljenih snaga u novijoj istoriji Nemačke, i
onda za taj čin optužili komuniste. Uz nemačke komuniste nacisti su
pokušali da okrive za paljenje Rajhstaga međunarodni komunistički
pokret, optužujući jednog od istaknutih rukovodilaca u Kominterni
Georgi Dimitrova za saučešće u paljenju Rajhstaga. Na procesu u
Lajpcigu, u jesen 1933. godine, Dimitrov je, braneći sebe i međuna-
rodni radnički pokret, razotkrio pred svetskom javnošću stvarno lice
nacionalsocijalista, koji nisu prezali ni od čega da bi ostvarili svoj
mračni cilj.³³ Ne osvrćući se na neuspeh ovog poduhvata, nacisti su
krenuli u opšti napad protiv komunista i demokrata u Nemačkoj.
Samo u noći između 27. i 28. februara pohvatano je i zatvoreno više
od 10.000 komunista, koje će kasnije nemilosrdno ubijati u koncen-
tracionim logorima.

No, i pored ovakvih mera i progona, nacisti nisu uspe-
li da slome otpor demokratskih snaga u Nemačkoj. Primenjujući sva moguća
nedozvoljena sredstva, pre i za vreme izbora, na vanrednim izbori-

³² *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945 (u daljem tekstu: ADAP), Serie C, I/I, dok. nr. 8, pp. 16—18.* (U našem radu najčešće ćemo se koristiti ovom dobrom i nepristrasno sačinjenom zbirkom, koja je radena kritički i naučnim metodom. Zbirke diplomatske građe koje su objavljene u vreme Hitlerove vladavine u Nemačkoj, među njima i najobimniju »Dokumente der deutscher Politik. Das Reich Adolf Hitler 1933—1940«, objavljene do 1942. god. u 8 tomova, zbog njihove političke obojenosti i služenja politici nacionalsocijalizma mogle su biti samo konsultovane, ali ne i korišćene). Uporedi: *Documents on British Foreign Policy (dalje skraćeno: DBFP) 1919—1939, S. 2, Vol. V, London, 1956, pp. 1—55; W. Hofer, Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933—1945. nr. 24 i 27, pp. 53 i 57; R. Kühnl, Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten, nr. 102, pp. 192—197.*

³³ **A. Brissaud, J. Mabire, Noć i magla Gestapoa nad Evropom, Zagreb,**

ma za Rajhstag 6. marta 1933. dobili su samo oko 17,300.000 glasova, dok su antinacistički određene partije dobile oko 12,000.000, među kojima i Komunistička partija preko 4,800.000 glasova. Otpor naroda u Nemačkoj protiv nacizma izazvao je još oštrije mere nove vlasti protiv komunista i svih demokratskih snaga, a u narednim mesecima i protiv ostalih umerenih pa čak i manje konzervativnih građanskih partija i grupa.³⁴ Koristeći se ovlašćenjima koja su sami uzurpirali, a posebno zakonom po kome je bez konsultovanja sa Rajhstagom mogla donositi najvažnije propise i odredbe, nacisti su u toku nekoliko meseci uspeali da ukinu sve ostatke demokratskog života, da zabrane sve listove i publikacije, da ukinu sve oblike sloboda i oza-kone totalitarnu vlast u Nemačkoj.³⁵

2. REAKCIJA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE I U ITALIJI NA PROMENE U NEMAČKOJ U PRVOJ POLOVINI 1933. GODINE

Neaktivnost i prividna nezainteresovanost Nemačke u spoljnoj politici prvih meseci nacističke vladavine delimično su uticale na držanje manjih evropskih zemalja prema novoj vladi u Nemačkoj. Pretpostavljalo se da su pretnje koje su na njihov račun izricali nacisti bile jedan od oblika borbe za vlast. U zemljama jugoistočne Evrope u kojima su na vlasti bili diktatorski i konzervativni režimi, nacističke mere protiv radničkog pokreta, komunista i svih demokratskih stremljenja uživale su simpatije.³⁸ Ovo i mnogi drugi unutrašnji i spoljnopolitički činioci uslovili su bleđa reagovanja na promene u Nemačkoj u većini južnoevropskih zemalja.³⁷ Nasuprot ovakvom držanju vlada i većeg dela buržoazije, radnički pokret i uopšte demokratski određeni slojevi naroda u ovim zemljama izražavali su već od početka negativan odnos prema nacionalsocijalizmu i ukazivali na opasnost koja dolazi od nemačke ekspanzije. Komunističke partije u zemljama jugoistočne Evrope naročito su bile aktivne u razotkrivanju prave prirode nacionalsocijalizma. One su svojim članovima i širim slojevima naroda pomoću partijske štampe,

³⁴ Uporedi: *Германская история в новое и новейшее время*, Москва, 1970, pp. 188—189; *Новейшая история 1918—1939*, Москва, 1974, pp. 162—164; H. Graml, *Europa zwischen den Kriegen*, Lausanne, s. a., pp. 275—308; M. Broszat, *Der Staat Hitlers, Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, Lausanne, 1969, pp. 13—325; E. Paterna, W. Fischer, K. Gossweiler, G. Markus, K. Pätzold, *Deutschland von 1933. bis 1939*, pp. 11—132; M. Freund, *Das Dritte Reich 1933—1939*, Gütersloh, 1963, pp. 9—55.

³⁵ DASIP, Londonsko poslanstvo (dalje skraćeno: LP), 1933-11/14, pov. br. 399 od 26. aprila 1933, mesečni izveštaj za februar i mart 1933, pov. br. 7520, 20. aprila 1933, p. 11; R. Kühnl, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*, nr. 102a, 103, 104, 104a, 105, 106, 197, 198, pp. 194—200.

³⁶ Uporedi: M. Лауко, *К вопросу о фашизме в юговосточной Европе*, u: *Etudes historiques*, Budapest, 1970, pp. 513—534.

³⁷ DASIP LP 1933, 11/14, pov. br. 399 od 26. aprila 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za februar i mart 1933, pov. br. 7520 od 20. aprila 1933; uporedi: *Survey of International Affairs 1933*, London, 1934, pp. 161—188; J. M. Јовановић, o. c. II, pp. 378—383.

a i na druge načine, iznoseći stravične primere fizičke likvidacije ne samo komunista već i svih rodoljuba u Nemačkoj i Italiji, ukazivali na opasnost koja pretila celokupnom čovečanstvu od fašizma.

Iako je plan nacionalsocijalističke ekspanzije, uz zemlje istočne i centralne Evrope, najviše pogađao države Male antante, one nisu bile jedinstvene u procenama opasnosti koje je sobom donosio nacionalsocijalistički poredak u Nemačkoj. Oštro i beskompromisno jedino je reagovala Čehoslovačka. Odmah po dolasku Hitlera na vlast u Nemačkoj, pojavili su se u čehoslovačkoj štampi članci u kojima je ukazivano na opasnost koju sobom donose promene u Nemačkoj. Kroz čehoslovačku štampu pokušavalo se delovati na buđenje antinacističkog otpora u mnogim zemljama, posebno u Jugoslaviji. Ukazivano je na opasnost koju nacionalsocijalizam sa svojom beskompromisnom osvajачkom politikom donosi malim zemljama, posebno Jugoslaviji i Rumuniji, koje su bile prve na udaru revizionističkih i revanšističkih planova.³⁸

Jugoslovenska demokratska javnost, i na prvom mestu radnički pokret, kao što smo već istakli, sagledavali su opasnost koja je dolazila sa severa, ali nisu imali uslova za javno ispoljavanje svoga stava. Velikosrpski režim gušio je sve demokratske slobode, pa i slobodno izražavanje o opasnosti koja dolazi od nacističke Nemačke. Vladajući krugovi u Jugoslaviji simpatizovali su totalitarni Hitlerov sistem.³⁹ Zamagljivanje očiju pred pretnjama koje su mnogo puta ponavljane u programskim aktima i istupima nacionalsocijalista protiv integriteta i opstanka Jugoslavije kao države bilo je posledica mnogih unutrašnjih problema i spoljopolitičkih teškoća Kraljevine Jugoslavije. Pod pritiskom monarhističke diktature i nacionalne i socijalne obespravljenosti, mnogobrojne unutrašnje protivrečnosti privrednog, međunacionalnog, političkog i kulturnog karaktera iz godine u godinu postajale su sve jače i dublje. Negativne posledice svetske ekonomske krize jako su se odrazile na nerazvijenu i slabo organizovanu jugoslovensku privredu.

U nastojanjima da očuva vlast u borbi protiv demokratskih i nacionalnih pokreta, velikosrpski režim se služio surovim sredstvima i metodima. Nije slučajno što je nova vlada Kraljevine Jugoslavije, sa predsednikom Milanom Srškićem, upravo u trenutku dolaska Hitlera na vlast u Nemačkoj, stavila u zatvor predsednika jedne od najvećih građanskih stranaka u Jugoslaviji, Hrvatske seljačke stranke, Vlatka Mačeka. Povod za hapšenje bilo je Mačekovo učešće u Seljačko-demokratskoj koaliciji prilikom izrade rezolucije Seljačko-demokratske koalicije, poznate pod imenom Zagrebačka punktacija, u kojoj je zahtevano ograničavanje velikosrpskog centralizma.⁴⁰

³⁸ DASIP CPB, februar 1933, III, p. 516.

³⁹ J. M. Jovanović, o. c. p. 382.

⁴⁰ Šire o ovom: Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*, Zagreb, 1974, I, pp. 87—97; Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961, II, pp. 56—65; T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*, Beograd, 1969, pp. 187—274; N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934*, u zborniku: *Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd, 1976, pp. 135—291.

I na spoljnopoličkom planu Kraljevina Jugoslavija je imala mnogo nerešenih problema koji će direktno uticati na nemačko-ju-goslovenske odnose. Od sedam zemalja koje su imale zajedničku granicu sa Jugoslavijom, četiri su priželjkivale reviziju mirovnih pregovora i aspirale na delove jugoslovenske teritorije. Svaka od ovih zemalja (Italija, Mađarska, Bugarska i Albanija) vršila je stalan pritisak i na sebi svojstven način koristila sve mogućnosti u među-narodnim odnosima protiv Jugoslavije. Najopasnija među njima bila je fašistička Italija, koja je krajem 1932. i u vreme promena u Nemačkoj početkom 1933. pojačavala politički pritisak na Jugoslaviju. Mnogobrojni pokušaji iz Beograda da smire i odobrovolje suseda sa druge strane Jadrana sitnim ustupcima nisu dali trajnije rezultate. Lično angažovanje kralja Aleksandra, u vremenu od 1930. do 1932. godine, da posredstvom Gvida Malagole (Conte Guido Malagola Cappi) nađe puteve sporazumevanja sa Musolinijem nije dovelo do željenih uspeha.⁴¹ Neuspeh prema Italiji podstaknuće nastojanja ju-goslovenske vlade da poboljša svoje odnose sa Nemačkom.

Na približavanje jednog dela vladajućih vrhova u Jugoslaviji Nemačkoj posebno su snažno uticala tri događaja u međusobnim odnosima Italije i Kraljevine Jugoslavije iz 1932. i početkom 1933. godine: direktno usmeravanje Pavelićevih ustaša na diverzantske akcije protiv Jugoslavije, zatim tzv. Hirtenberška afera (nazvana po Hirtenbergu, gradu u Austriji) i pokušaji Italije da potpuno veže za sebe Albaniju, prema kojoj je imala aspiracije i velikosrpska bur-žoazija.⁴²

Uz materijalnu i moralnu pomoć vlada u Italiji i Mađarskoj okupljale su se grupe ustaških emigranata pod rukovodstvom Ante Pavelića i spremale za ubacivanje u Jugoslaviju radi pokretanja ustanka i cepanja ove zemlje. Jedna takva grupa ubačena je 1932. u Liku.⁴³ Na taj način Musolinijeva Italija bila je direktno angažovana protiv opstanka i integriteta Jugoslavije.

Između vlade Kraljevine Jugoslavije i Italije došlo je do novog zaošttravanja odnosa i zbog Albanije. Do početka 1933. italijanski ka-pital je uspeo da istisne sve oblike uticaja drugih zemalja u Albaniji i da obezbedi potpunu dominaciju u ovoj zemlji. Italijanska buržoa-zija posebno se angažovala u istraživanju izvora nafte u primorskim oblastima Albanije. Nova albanska vlada predsednika Evandelita (Pandeli Evandelit), obrazovana 12. januara 1933, bila je proitali-

⁴¹ Opširnije o ovom: B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941)*, u: *Časopis za suvremenu povjest*, Zagreb, 1975/1, pp. 44—54.

⁴² V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918—1933*, Beograd, 1971, pp. 544—550.

⁴³ D. Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941*, Beograd, 1972, pp. 255—257; T. Stojkov, *O takozvanom ličkom ustanku 1932*, u: *Časopis za suvremenu povjest*, 1970, II, pp. 167—180.

janska.⁴⁴ Sredinom januara 1933. posetio je Albaniju italijanski ministar saobraćaja i pozvao vladajuće krugove u Tirani da se trajno opredele za Italiju. Pokušaji demokratski opredeljenih snaga albanskog društva da se suprotstave opredeljivanju albanske vlade prema Italiji bili su suviše slabi. Siromašna albanska buržoazija i činovnička birokratija, u zemlji koja je sve više zapadala u privrednu bedu, radi očuvanja dela svojih pozicija i standarda, bila je spremna na saradnju sa Musolinijem, čiji emisari nisu škrtarili u davanju kredita i u podmićivanju.⁴⁵ Vest da će se između Italije i Albanije sklopiti carinska unija uzbunila je vladu Kraljevine Jugoslavije i velikosrpsku buržoaziju, koja nije gubila veru da će jednog dana učestvovati u podeli Albanije.⁴⁶

Tokom februara 1933. poverljiva lica jugoslovenske vlade primetila su intenzivniji prevoz robe, naročito oružja i ratne opreme, iz Italije prema Albaniji. Pojavile su se vesti da se priprema oružani napad iz Albanije na Jugoslaviju.⁴⁷ Pretnje Italije Jugoslaviji dolazile su ranije i sa druge strane, sa zapada. Na večeri koju je 13. decembra 1932. priredio u čast Ante Pavelića fašistički prefekt provincije Kvarner, u zdravici je rečeno: »Hrvatska će uskoro biti slobodna pod protektoratom Italije, a Dalmacija će biti provincija Italije.«⁴⁸

Musolini je svoje namere protiv Jugoslavije izvodio i u sklopu obimnije akcije za širenje italijanske dominacije na Balkanu i u Podunavlju. Ulogu isturenih odreda fašističke Italije trebalo je da igraju Mađarska i Austrija, zemlje koje su bile nezadovoljne versajskom Evropom.⁴⁹

Radi pripremanja Mađarske za akcije protiv Jugoslavije, Musolini je počeo da naoružava mađarske revizioniste i revanšiste. Svet-ska javnost je obaveštena da je samo 8. januara 1933. tajno prevezeno iz Italije 47 vagona oružja, od kojih je 40 vagona upućeno pod oznakom »staro gvožđe« u Mađarsku, dok je 8 vagona upućeno na opravku u fabriku oružja u austrijskom gradu Hirtenbergu. To je bila samo jedna u nizu pošiljaka najraznovrsnijeg oružja, ratne opreme i bojnih otrova.⁵⁰

⁴⁴ DASIP CPB, februar 1933, III, p. 64; 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji od 1925. do 1939*, u: *Istorija XX veka*, Beograd, 1963, V, pp. 167—194; isti, *Iz istorije Albanije*, Beograd, 1969, pp. 153—174; *Dokumenta e materiale historike nga lufta e popullit Shqiptar per liri e demokraci 1917—1941*, Tirane, 1959, dok. br. 245, pp. 239—244, i br. 246, pp. 244—247.

⁴⁵ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 399, od 26. aprila 1933, mesečni izveštaj za april, pov. br. 9210, 12. maj 1933.

⁴⁶ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 290, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1933, pov. br. 5010, 28. mart 1933.

« DASIP CPB, III, januar 1933, p. 23, 46, 52, 61, 64.

⁴⁸ DASIP CPB, IV, od 29. decembra 1932, p. 38.

⁴⁹ DASIP CPB, III, 8. januara 1933. p. 56.

⁵⁰ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 290, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1933, pov. br. 5010, p. 14 i dopis Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije jugoslovenskom poslanstvu u Londonu, br. 1370; uporedi: M. Van-ku, *Mala antanta 1920—1938*, Titovo Užice, 1969, p. 71; *Documents diplomatiques Français 1932—1939* (dalje: DDF), S. 1, V. II, nr. 196, 210, 243, 330, 331, 341, 345, 387.

Ovo oružje moglo je biti upotrebljeno samo protiv Jugoslavije i drugih članica Male antante, Rumunije i Čehoslovačke, prema kojima je Mađarska takođe imala određene aspiracije.

Oštra intervencija članica Male antante u vezi sa Hirtenberškom aferom nije postigla krajnji cilj, jer se Musolini nije odricao politike pritiska i ekspanzije prema jugoistočnoj Evropi i Balkanu. On nije mnogo zazirao ni od osuda upućivanih od velikih sila. Nastojao je da bude pažljiv jedino prema Nemačkoj.

Jedan deo vladajućih krugova jugoslovenske buržoazije, smatrajući da Francuska sve više popušta pred Italijom, što se desilo i prilikom Hirtenberške afere, bio je nezadovoljan svojim tradicionalnim patronom — Francuskom i počeo je da razmišlja o osloncu na Nemačku, ali razmišljanja o ovakvom izboru pratila su i određene dileme i opreznost. Zbog toga je jedan deo vladajuće buržoazije u Kraljevini Jugoslaviji dočekao promene u Nemačkoj sa velikim interesovanjem i neprikrivenom oprežnošću.

U vreme velikih promena u Nemačkoj krajem 1932. i početkom 1933. godine desile su se značajne promene i u Rumuniji. U zemlji u kojoj je agrarna kriza dostizala svoj vrhunac došlo je do promene vlade — Manijua (Iliu Maniu) na položaju predsednika vlade zamenio je radikalni Vaida Voevod (Aleksandru Vaida Voevod). Teško ekonomsko i unutrašnje političko stanje zemlje dovelo je do socijalnih nemira i pokreta. Početkom 1933. masovni štrajkački pokret, koji je organizovala rumunska Komunistička partija, zahvatio je celu zemlju.⁵¹ U takvim uslovima buržoazija i vladajući vrh u Rumuniji nisu imali vremena da se mnogo bave spoljnopoličkim problemima i da se jasnije određuju prema promenama u Nemačkoj. Oni će to učiniti posle izvesnog smirivanja stanja u zemlji pa i u svetu, nekoliko meseci kasnije.

Nasuprot njima, radništvo i demokratski slojevi rumunskog društva, uključujući tu i deo građanskih partija i uglednih funkcionera u vladi, kao što je bio ministar Titulesku, odmah su se izjasnili protiv totalitarnih oblika vlasti koje je uvodila Nacionalsocijalistička partija u Nemačkoj.⁵² Bio je to isti stav koji su demokratski opredeljeni slojevi u Rumuniji, posebno oni u vladajućim vrhovima, zauzimali prema fašističkoj Italiji, prema kojoj je prihvatana saradnja, ali ne i vezivanje za njenu politiku.⁵³

Ipak, unutrašnje prilike i međunarodni položaj Rumunije usloviili su zauzimanje nekog srednjeg kursa i politike balansiranja između velikih sila.

⁵¹ Sire o uspešnom radu radničkog pokreta u Rumuniji u ovom vremenu: 1933. *Les luttes révolutionnaires des cheminots et des pétroliers de Roumanie*, Bucaresti, 1973, p. 241; *История Румынии, 1918—1970*, Москва, 1971, pp. 164—170; T. Georgescu, *Organizații de masă legale conduse de PCR*, București, 1967, pp. 17—223.

⁵² Uporedi: Nicolae Titulescu's *Diplomatic Activity*, Bucuresti, 1968, pp 112—121.

⁵³ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 290, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1933, pov. br. 5010, 28. mart 1933, pp. 8—9.

Za konzervativne delove rumunske buržoazije, za koju je blizina Sovjetskog Saveza predstavljala najveću opasnost, saznanje da je novi režim u Berlinu udarna pesnica ne samo protiv nemačkog nego i protiv međunarodnog radničkog pokreta i komunizma, predstavljalo je veliko ohrabrenje. Oni će uskoro svesrdno podržati nacistički režim u Nemačkoj. Znatno deo rumunske buržoazije, posebno onaj koji je strahovao od mađarskog revizionizma i od sigurne podrške koju će taj revizionizam dobiti od nacista, bio je za još čvršći oslonac na zapadne sile i za vezivanje za postojeće saveze i sisteme kolektivne bezbednosti u Evropi.

Iz ovakve unutrašnje situacije i oprečnih gledanja na pojedine probleme evropske politike proizašao je i zvanični stav vladajućih vrhova u Bukureštu prema promenama u Nemačkoj. Na Treći Rajh je gledano kao na neminovnost i proizvod evropske realnosti, sa novim režimom je trebalo sarađivati, ali, istovremeno, i izbegavati da se rumunska politika čvršće veže i orijentiše samo prema njemu.³⁴

U Mađarskoj, Bugarskoj i Austriji, koje su bile nezadovoljne svojim postojećim granicama i međusobnim odnosima zasnovanim na mirovnim ugovorima u Sen Zermenu, Neju i Trijanonu, promene u Nemačkoj dočekane su uglavnom sa simpatijama.³⁵

Radnički pokret i ostale demokratske snage u ovim zemljama i u svetu ukazivale su na opasnost od nemačkog nacizma i uopšte međunarodnog fašizma i u okviru svojih skučenih mogućnosti vodile su borbu protiv te opasnosti.³⁶

Jedna od najnezadovoljnijih zemalja mirovnim ugovorima i uopšte rešenjima svojih granica u Evropi — bila je Mađarska. Pred nezadrživim naletom nacionalnooslobodilačkih pokreta i pod udarom odluka mirovnog ugovora u Trijanonu, prostrane zemlje krune Svetog Stefana su zauvek razbijene. Mađarska je bila nezadovoljna svojim granicama, osim granicom prema Austriji. U odnosu na ostale susede: Jugoslaviju, Rumuniju i Čehoslovačku, osećala se oštećenom i priželjkivala je revanš i ispravke granica prema ovim zemljama. Duh revizionizma i revanšizma mađarske buržoazije budio se uporedo sa jačanjem snaga fašizma u Italiji i Nemačkoj.³⁷ Posebno povoljni uslovi za njegovo jačanje i podgrejavanje nastupili su posle pada vlade grofa Karoljija (Gyula Karolyi) i dolaska pro-fašistički orijentisanog generala Gembeša (Dyula Gömbös) za predsednika vlade i Kanje (Kalman Kánya) za ministra spoljnih poslova. U trenutku opštih previranja i sve očiglednijih znakova da na-

54 DASIP CPB, III, 5, 6. januar 1933, p. 23 i 31.

³⁵ Uporedi: Д. Воршани, *Социалистические движения в Венгрии в период между двумя мировыми войнами*, и: *Etudes historiques*, Budapest, 1970, pp. 485—512; *Die Geschichte Ungarns*, Budapest, 1971, pp. 568—580; J. M. Јовановић, о. с. p. 382.

³⁶ *История Венгрии*, Москва, 1972, том III, pp. 261—274, i pp. 283—326.

³⁷ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 290, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1933, pov. br. 5010, 28. mart 1933; G. Juhäs, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945*, Budapest, 1979, pp. 41—67; CPB, 29. decembar 1932, IV, p. 38; uporedi: *Survey of International Affairs 1933*, pp. 193—196.

cisti, dolazeći na vlast u Nemačkoj, žele uspostavljanje novog poretka, Gembeš, 15. januara 1933, izjavljuje da pitanje revizije granica treba držati stalno na dnevnom redu.⁵⁸

Dolazak Hitlera na vlast u Nemačkoj dočekan je u mađarskoj zvaničnoj štampi sa velikim simpatijama. Sa mađarske strane preduzete su inicijative da se što pre osigura najprisnija saradnja između dve zemlje.⁵⁹ Prva čestitka Hitleru, već u toku prvog dana njegove vladavine u Nemačkoj, stigla je od predsednika mađarske vlade Gembeša.⁶⁰ U Gembeševoj pozdravnoj poslanici bili su i predlozi da se uspostavi što tešnja saradnja između Nemačke i Mađarske u svim oblastima, posebno u spoljnoj politici, i da se prošire trgovinske i privredne veze.⁶¹ Ministarstvo inostranih poslova Nemačke nije se žurilo sa odgovorom Gembešu. Razlozi su bili unutrašnjepolitičkog karaktera kao i slabe mogućnosti novog režima na međunarodnom planu. Problem su predstavljale i čvrste veze između Italije i Mađarske i njihovo angažovanje oko Austrije, koja je, kao što je već rečeno, smatrana za deo nemačke države.

Vladajući krugovi u Bugarskoj manje su bili glasni i uporni u isticanju zahteva za reviziju granica, ali su ipak promenu vlade u Nemačkoj dočekali sa simpatijama. Negativne posledice agrarne krize na slabo razvijenu privredu zemlje, teški obračuni između pojedinih građanskih partija i struja, opasnost od revolucionarnog radničkog pokreta i drugi unutrašnji činioci usmeravali su vladajuću buržoaziju Bugarske prema diktaturi fašističkog tipa. Nosioći ove ideje bili su vrhovi bugarske buržoazije, sa kraljem Borisom i klikom oko njega.⁶² Uspeši fašista u Italiji i pobeda nacista u Nemačkoj dali su podstrek ovim snagama u borbi protiv postojećih protivnika u Bugarskoj. Iako na spoljnopolitičkom planu nisu bile tako aktivne, one su reviziju granica i revanšizam, u svakom slučaju, podržavale. U trenutku pobede nacista u Nemačkoj, u Bugarskoj je održan kongres emigrantskih organizacija i udruženja iz Makedonije, na kome je dominirala tema o razbijanju Kraljevine Jugoslavije.⁶³

Ali opšta unutrašnja rastrojenost i izolacija tadašnje Bugarske u međunarodnim odnosima prilično su sputavale aktivnost profašis-

⁵⁸ DASIP CPB III, 21. januar 1933, p. 71; šire o profašističkoj orijentaciji Gembeša: Köny Sándor, *Gömbös Kiserlete totális fasiszta diktatura megteremtisere*, Budapest, 1968, pp. 29—141; Kerekes Lajos, *Az Első osztrák köztársaság alkonya*, Budapest, 1973, pp. 126—162; Berend T. Iván - Ránki György, *Magyarország a fasiszta nemetország »Elettereiben« 1933—1939*, Budapest, 1960, pp. 67—123; Gyula Juhász, o. c. pp. 107—125; isti, *Magyarország Külpolitikája 1919—1945*, Budapest, 1969, pp. 141—163.

⁵⁹ ADAP C, I/I, dok. nr. 15. p. 34; DASIP CPB, III, 9. februar 1933, p. 68.

⁶⁰ Magyarország es a második Világháború, Budapest, 1959, dok. nr. 1, pp. 46—47; Alianz Hitler, Horthy, Mussolini, Budapest, 1966, nr. 1, pp. 107—108.

⁶¹ ADAP C, I/I, nr. 15, p. 34.

⁶² DASIP LP, 1933, 11/15, pov. br. 290, izveštaj MIP KJ za januar 1933, pov. br. 5010, 28. mart 1933, pp. 13—14.

⁶³ DASIP LP, 1933, I, pov. br. 283, 28. mart 1933; izveštaj jugoslovenskog poslanstva iz Sofije, pov. br. 282, 23. februar 1933; ibid., DASIP CPB, III, mart 1933, p. 82 i 175.

tičkih snaga u Bugarskoj. Zbog toga je u Bugarskoj profašističko reagovanje na promene u Nemačkoj bilo blaže nego, na primer, u Mađarskoj.

Nešto slično se događalo u prvim mesecima 1933. godine i u Grčkoj. Politička situacija u zemlji bila je nestabilna i puna problema. Svetska privredna kriza i ovde je ostavila teške posledice. Geografska udaljenost od srednjoevropskih zbivanja uslovlila je izvesnu opreznost čak i onih snaga koje bi u drugim uslovima javno ispoljile simpatije prema promenama u Nemačkoj. Vlada Grčke bila je za status quo na Balkanu, ostajući pri odluci da se ne vezuje ni za kakav blok zemalja u Evropi. Politika odbrane postojećeg stanja značila je, u stvari, prećutno protivljenje svakoj reviziji granica i revanšizmu, što je pozitivno ocenjeno od članica Male antante i drugih antirevizionističkih država.⁶⁴

Ipak, grčka vlada je nastojala da ostavi dobar utisak i na drugoj strani. Prema Italiji je izražavala stav nezainteresovanosti, čak i u odnosu na njene namere prema Kraljevini Jugoslaviji. Prema Nemačkoj preduzimala je konkretne korake radi unapređenja saradnje. Grčki poslanik Politis, prilikom zvanične posete Ministarstvu inostranih poslova Nemačke, početkom marta 1933, dao je konkretne predloge za jačanje privredne i ekonomske saradnje Nemačke i Grčke.⁶⁵

Turska je bila i geografski i politički još udaljenija od burnih zbivanja u centralnoj Evropi početkom 1933, što je uticalo na njeno veoma sporo reagovanje na promene u Nemačkoj. Zbog pokušaja Musolinija i Hitlera da u Evropi uvedu direktorij um četiri velike sile: Italije, Nemačke, Francuske i Velike Britanije, reagovanje Turske uslediće tek tokom marta i kasnije.

Znatne uticaje na prva reagovanja vlada zemalja jugoistočne Evrope na promene u Nemačkoj 1933. godine vršilo je neposredno prisustvo fašističke Italije u ovom prostoru, a naročito njeni odnosi sa nekim zemljama ovoga regiona, zatim spoljnopolitički programi ovih dveju totalitarnih zemalja, posebno njihove namere i težnje prema područjima jugoistoka Evrope. Na prvi pogled čini se da je tu bilo mnogo zajedničkog. I Musolinijevi fašisti i Hitlerovi nacisti bili su protiv postojeće Evrope i za reviziju granica i revanšizam. I jedni i drugi su zazirali od vodeće uloge Francuske u Evropi i od kolonijalne moći Velike Britanije. Osnovna komponenta i Hitlerovog i Musolinijevog spoljnopolitičkog programa bilo je osvajanje, a za osvajanja nužni su bili saveznici. U sučeljavanju sa Francuskom i Velikom Britanijom Musoliniju je bila potrebna jaka Nemačka. Isto tako, u »bacanju na kolena« tada najmoćnije sile na kontinentu,

⁶⁴ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 399 od 26. aprila 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za februar i mart 1933, pov. br. 7520, p. 19 i 20; CPB, III, februar 1933, p. 28 i mart, p. 33.

⁶⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bon (skraćeno: PA), pol. V, Balkan, Bd. 11, pribeležka o poseti grčkog poslanika u Berlinu Politisa Ministarstvu inostranih poslova Nemačke, nr. 186, od 21. marta 1933.

Francuske, i u eventualnom sukobu sa drugim velikim silama, npr. Sovjetskim Savezom, ili malim evropskim zemljama, Hitler je morao imati saveznika. Najpodesniji za to bio je Musolini.

Međutim, mnogobrojni zajednički interesi i lociranost na relativno skučenom prostoru neminovno su doveli i do sukobljavanja u odnosima između Italije i Nemačke. Njihova međusobna neslaganja bila su blaža nego protivrečnosti ispoljene prema drugim velikim silama, ali ipak takve prirode da su mogla uticati na intenzitet njihove saradnje, a kasnije i na savezništvo i zajedničke poduhvate u Evropi i svetu. Najveći problem između Italije i Nemačke, od tada pa sve do kraja njihovog savezništva, predstavljalo je upravo područje jugoistočne Evrope, gde su se njihovi ekspanzionistički planovi stalno sučeljavali.

U prvim trenucima, po dolasku nacista na vlast, ove protivrečnosti su bile zapostavljene i potcenjene. Tome je doprinela bliskost ideja, ideologija i afiniteti samih vođa.⁶⁶ Hitler je pre osvajanja vlasti držao u svojoj radnoj sobi bistu Musolinija. Pobjeda Hitlera u Nemačkoj posebno je obradovala Benita Musolinija. Veliki fašistički savet u Rimu konstatovao je, u trenutku dolaska nacionalsocijalista na vlast u Nemačkoj, da je fašizam pobedom Adolfa Hitlera dobio internacionalni karakter.⁶⁷ Italijanska štampa je tada bila preplavljena člancima u kojima su izražavane simpatije prema nacističkoj Nemačkoj.⁶⁸

Još u vreme borbe za vlast u Nemačkoj, decembra 1932, Musoliniji je nudio Nemačkoj saradnju. Svakako je očekivao da će na taj način najlakše uspeti da privoli budućeg saveznika da mu prizna interese u susednoj Austriji.⁶⁹ Odmah po dolasku na vlast nacista u Nemačkoj, Musolini je obnovio predloge za saradnju i zajedničke akcije u međunarodnim forumima, a posebno u jugoistočnoj Evropi.⁷⁰

Hitler je u prvim danima svoje vladavine, s obzirom na to da je bio preokupiran unutrašnjim problemima i borbom za učvršćivanje apsolutne vlasti u Nemačkoj, bio veoma suzdržljiv kad su bili u pitanju bilo kakvi konkretni potezi izvan granica Nemačke. Nemci su bili veoma oprezni u pogledu svoga angažovanja u području jugoistočne Evrope i udruživanja s Italijom u pojedinim akcijama, koje su u tim uslovima mogle dovesti do jačanja uticaja Italije u ovom području.⁷¹ Čutanje i sporo reagovanje u Berlinu na pomenute pred-

⁶⁶ DASIP CPB, III, januar 1933, p. 30, 72, 127, 174, 223; uporedi: E. Wiskemann, *Fascism in Italy, its Development and Influence*, London, 7. edit., pp 94—102; A. Mitrović, *Nemačke i italijanske težnje za »novim poretom« i jugoistočna Evropa*, u: *Istorijski glasnik*, 2/1971, pp. 56—70.

⁶⁷ DASIP CPB, III, 2, februar 1933, p. 194.

⁶⁸ DASIP CPB, III, februar 1933, p. 6, mart, p. 113 i 114.

⁶⁹ ADAP C I/I, nr. 14, pp. 28—33; DASIP LP, I, izveštaj poslanstva Kraljevine Jugoslavije, iz Berlina, pov. br. 54 od 24. januara 1933.

⁷⁰ ADAP, C, I/I, nr. 12, p. 24.

⁷¹ DASIP LP, I/2, izveštaj poslanstva Kraljevine Jugoslavije iz Berlina, pov. br. 68, 24. I 1933; uporedi: H. Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik, 1933—1938*, Frankfurt am Main, 1969, pp. 389—390.

loge nisu pokolebali Musolinija. Iz Rima je, u toku nekoliko sedmica, odaslano mnogo pisama u kojima je požurivana međusobna saradnja.⁷² Davani su i konkretni predlozi za zajedničko delovanje na privrednom i političkom polju. Udar je trebalo da bude usmeren protiv članica Male antante, a posebno protiv Jugoslavije. Glavni »pion« u ovom prostoru, u akciji budućih saveznika, trebalo je da bude Mađarska, u kojoj je Musolini, pri tome, želeo da ima odlučujuću reč.

Ministarstvo inostranih poslova Nemačke, u usi ovima kada je još bilo skrpljeno od novih nacističkih i starih konzervativnih snaga i kadrova, u kome su nacisti tek osvajali vlast, našlo se u neugodnoj situaciji. Sam sistem nastupanja dveju zemalja bio je protivrečan. Musolini je jurišao frontalno protiv vojnički jake Male antante, koja je uživala podršku i naklonost Francuske i drugih zemalja, a Hitler je planirao da nastupa taktički i da pojedinačno odvaja i neutralise deo po deo ovog saveza, zemlju po zemlju. Hitler je bio za taktiku odvajanja Jugoslavije, ili Jugoslavije i Rumunije, od vojnički i privredno najspremnijeg člana Male antante — Čehoslovačke. Frontalni napad, za koji se zalagao Musolini, doveo bi do međusobnog zbijanja zemalja Male antante, dok je Hitler imao u planu nešto sasvim drugo: slabljenje Male antante njenim unutrašnjim razrivanjem.⁷³

No, u uslovima kad je tek trebalo savlađivati unutrašnje i spoljne otpore, Hitleru je saradnja sa Italijom bila neophodna i korisna. Stoga je nemačko Ministarstvo spoljnih poslova prihvatilo uopšteno Musolinijeve predloge o saradnji, izbegavajući pri tome konkretna vezivanja i akcije koje bi mogle biti opasne po nemačke interese. U odgovorima koji su stizali iz Berlina iznošena je spremnost da se sarađuje, ali se konkretno nije ulazilo u političku saradnju. Čak je isticano da se sa nemačke strane neće činiti nikakve smetnje privrednim i političkim vezama Italije sa Mađarskom ili sa drugim zemljama na jugoistoku Evrope, zatim da u tome prostoru nema neresenih problema između Italije i Nemačke, osim u pogledu Austrije, za koju će se naći zadovoljavajuće rešenje.⁷⁴

Bilo bi naivno verovati da obe sile nisu znale za namere i planove druge strane u prostoru koji ih je delio — u Austriji i drugim zemljama jugoistočne i centralne Evrope. Interesi Italije i Nemačke su se oštro sukobljavali u Austriji. Stoga je držanje oba saveznika na odstojanju, posebno Nemačke, koja je tek trebala da stasa i ojača, značilo u isto vreme odgađanje rešavanja sudbine spornih područja za bolje prilike.⁷⁵ Nemci su prihvatili saradnju sa Italijom, ali

⁷² ADAP, C, I/I, nr. 35, 40, 51, 64.

⁷³ V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, Beograd, 1976, p. 7.

⁷⁴ ADAP, C, I/I, nr. 14, p. 29.

⁷⁵ Ibid., nr. 27, p. 57; u pismu ministra spoljnih poslova Nemačke fon Noj-rata poslaniku Nemačke u Rimu, 7. februara 1933, piše: »Kao što znate, mi smo dosad oblikovali svoj politički odnos prema Italiji prema principu: naj-tešnja saradnja svuda tamo gde postoje zajednički interesi, ali nikakvo čvrsto vezivanje nemačke politike za italijansku.«

bez čvršćeg vezivanja. I Nemci su želeli menjanje postojećeg stanja i slabljenje sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope, na prvom mestu Male antante, ali ne silom, kao što je htela Italija, već sistematskim i dobro organizovanim i pripremljenim nastupanjem.⁷⁶

Musolini je imao vremena da uoči i prozre taktiku svog idejnog istomišljenika. Kod njega se, posle neuspeha da su ugovori saradnja, odnosno podela sfera na pomenutom području, pojavila sumnja da Hitler želi ovo područje za sebe. Upravo to je potvrdio razvoj događaja kasnije. Ali širenje sumnje i hlađenje odnosa sa Italijom nije išlo u prilog Nemačkoj. Zato je iz Berlina naloženo poslaniku u Rimu Haselu (Ulrich von Hassell) da se italijanska sumnja u tobožnji plan Nemačke o hegemoniji na području jugoistočne Evrope mora svim sredstvima neutralisati.⁷⁷ Međutim, ovaj zadatak nije bio nimalo lak. Postojali su krupni problemi i duboka razmimoilaženja, koji će godinama opterećivati odnose između Nemačke i Italije.⁷⁸

Jedan od neposrednih i prvih ciljeva Musolinijeve spoljne politike u to vreme — unutrašnje razaranje i razbijanje Jugoslavije, nije bio prihvatljiv za Nemačku, jer bi stvaranje neuralgičnih tačaka na Balkanu još više otežalo nemačke akcije u Austriji.⁷⁹ Dakle, prvi koraci ekspanzije ovih dveju totalitarnih sila, koje su želele međusobni savez: Italije prema Maloj antanti i Jugoslaviji — bahat i samouveren, i Nemačke prema Austriji — prikriven i smišljen, uz taktiku laganog i sigurnog nastupanja, sukobljavali su se i dovodili do međusobne surevnjivosti. Ovi i mnogo drugih pritajenih problema i protivrečnosti u namerama, planovima i odnosima između Rima i Berlina utičaće snažno na odnose zemalja jugoistočne Evrope prema Italiji i Nemačkoj, a takođe i na njihove stavove prema ostalim velikim silama.

⁷⁶ Ibid., p. 58; u već pomenutom Nojratovom pismu dalje piše; »Zabrinutost Italije za njenu granicu na Brenneru i ubuduće svakako će za dogledno vreme određivati njen stav prema pitanju anšlusa i, dok mi tražimo slobodan put za našu ekonomsku ekspanziju ka jugoistoku, Italija pomišlja na podizanje bedema koji treba da nas odvoji od tog područja. Dakako da je i nama, kao i Italiji, u interesu da se olabavi Mala antanta, a time i francuski sistem saveza. No, dok smo mi, ne bez nade na uspeh, pokušavali da izazovemo to labavljenje — odigravajući prema pojedinim balkanskim državama ekonomske adute koje su nam davali naš geografski položaj i kapacitet našeg tržišta, italijanska je politika, postavljajući sebi ciljeve politike sile, dovela dosad do povećanja političkih zategnutosti i time do upravo ovih dana u Ženevi dogovorenog obrazovanja Male antante.«

⁷⁷ Ibid., p. 61; u pismu upućenom Haselu, pored ostalog, stoji: »S druge strane, nama je, razume se, i te kako u interesu da svim sredstvima razbijemo italijansko nepoverenje prema navodnim nemačkim hegemonističkim planovima na jugoistoku.«

⁷⁸ Više o ovome: A. Mitrović, *Nemačke i italijanske težnje za »novim poretkom i jugoistočnu Evropu*, u: *Istorijski glasnik*, 2/1971, pp. 47—86; isti, *Il Terzo Reich e gli interessi italiani in Jugoslavia 1939—1941*, u: *L'imperialismo italiano e la Jugoslavia*, *Atti del convegno italo-jugoslavo*, Ancona, 14—16. X 1977, pp. 353—370.

⁷⁹ ADAP, C, 1/1, nr. 99, p. 180: »Nama je izvesno od najvećeg interesa popuštanje zategnutosti u italijansko-jugoslovenskim odnosima. Nema sumnje da produžavanje te zategnutosti u cilju uznemiravanja unutrašnje situacije Jugoslavije, dakle, odvajanje Hrvatske, Slovenije, mora nam upravo u naj-

U celini, možemo konstatovati da su januarske promene u Nemačkoj 1933. izazvale negativnu reakciju u zemljama jugoistočne Evrope kod svih progresivnih snaga, radničkog i demokratskog pokreta, na jednoj, i simpatije kod većeg dela vladajućih struktura, posebno u zemljama koje nisu bile zadovoljne versajskom Evropom, na drugoj strani.

Jedan deo vladajućih krugova u antirevizionističkim zemljama simpatisao je promenu režima i dolazak nacista na vlast u Nemačkoj iako je njihov spoljnopolitički program bio uperen protiv opstanka i integriteta tih zemalja. Bio je to izbor manjeg zla, jer je (po njihovoj oceni) veću opasnost za njih predstavljao domaći radnički pokret ili neka druga spoljnopolitička opasnost od eventualne ekspanzije fašističkih zemalja i ostvarivanja njihove dominacije u jugoistočnoj Evropi.

3. NEMAČKA, ČETVORNI PAKT I ORGANIZACIONI PAKT MALE ANTANTE

Januarske promene u Nemačkoj 1933. predstavljale su krupan događaj u evropskim, pa i svetskim razmerama. Spletu evropskih protivrečnosti priključio se niz novih, koje je na svetsku pozornicu donela nacistička Nemačka i koje će se, uporedo sa jačanjem Nemačke, svakodnevno umnožavati i širiti. Nemački nacionaloscijalizam i njegova pesnica — Hitlerov Treći Rajh, postali su interesantan mamac i opasnost za sve velike buržoaske sile Evrope, uključujući i Musolinijevu Italiju. Sve te zemlje plašile su se nekontrolisanog i brzog uspona Hitlerove moći. Istovremeno, u ovim zemljama rasle su i mnoge snage koje su u nacističkom antikomunizmu videle sopstveni interes, pa čak i sigurniju perspektivu. To je bilo karakteristično i za znatan deo francuske vladajuće buržoazije, i pored toga što je nacizam smatrao Francusku jednim od svojih prvih neprijatelja i što je strah od prevelike Nemačke uopšte u ovoj zemlji bio najjači. Nemačke moći se plašio i idejni brat Adolfa Hitlera, tvorac i vođa italijanskog fašizma, Benito Musolini. Diplomacija Velike Britanije bila je spremna da prihvati novu Nemačku, ali ne i takvu koja bi poremetila ravnotežu na evropskom kontinentu. I veći broj vladajućih struktura u malim evropskim zemljama video je u pojavi Trećeg Rajha neku svoju šansu i istovremeno strahovao od te nove, razbuktale Nemačke.⁸⁰

Kao posledica ovih kretanja i odnosa u međunarodnoj politici na prelazu 1932. u 1933. godinu javila se misao o Četvornom paktu vodećih sila u zapadnoj Evropi: Italije, Nemačke, Francuske i Velike

bližoj budućnosti biti posebno nepoželjno, jer treba očekivati da će sad i situacija u Austriji biti u jednom ili u drugom pravcu snažno uplivisana brzim razvojem stvari kod nas.«

⁸⁰ Uporedi: G. L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany*, Chicago — London, 1970, pp. 25—56; J. Petersen, *Hitler — Musolini, Die Entstehung der Achse Berlin — Rom 1933—1936*, Tübingen, 1973, pp. 137—185.

Britanije i, kao pandan ovoj grupi velikih, ideja o čvršćem zbijanju malih u okviru pakta Male antante. Svakako da je i pobjeda najkonzervativnije političke snage u Nemačkoj, nacionalsocijalizma, uticala na ideju okupljanja velikih i malih.⁸¹

Preovlađuju ubedenja da je ideja o Četvornom paktu potekla sa više strana. Oktobra 1932. najavio je mogućnost tešnjeg povezivanja i saradnje Francuske, Italije, Britanije, i Nemačke britanski premijer Makdonald (James Ramsay Mac Donald), Musolini je podržao i šire razradio ovu ideju u svom govoru u Torinu, 23. oktobra 1932. godine.⁸² Na »Volta kongresu« u Rimu, novembra iste godine, jedan od vodećih nacističkih ideologa, Alfred Rozenberg, saglasio se s predloženom idejom i pokušao da joj da konkretniji smisao. Osnovna komponenta ideje (po Rozenbergu) bila bi podela interesnih sfera između sila i određivanje pravaca njihove ekspanzije — Nemačke prema istoku i severoistoku, Italije prema jugoistoku i istoku, Francuske prema jugu i Velike Britanije prema prekomorskim prostorima.⁸³ Musolinijev konačni nacrt sadržao je ovu Rozenbergovu podelu.

Ova akcija velikih sila, kao i niz drugih događaja, koji su direktno bili upereni protiv interesa malih zemalja i SSSR-a, naišli su na otpor kod najjačeg saveza malih država Male antante.⁸⁴ Svaka nagodba između velikih predstavljala je novu opasnost za male narode i države.

Rezolucija o jednakom pravu na naoružanje Nemačke, koja je prihvaćena na konferenciji za razoružanje, lančano je vodila ka naoružavanju i drugih nezadovoljnih država, onih koje su tražile, zajedno sa Nemačkom i Italijom, revizije granica.

Ti novi faktori u političkim odnosima u Evropi, a naročito pojava ideje o direktorijumu velikih sila i opasnost od nacionalsocijalizma u Nemačkoj, usloveli su potrebu za čvršćim povezivanjem zemalja Male antante.⁸⁵ Na proces čvršćeg okupljanja ovih zemalja uticali su i drugi činioci, na primer, pritisak Italije na Jugoslaviju, strah rumunske buržoazije od Sovjetske Rusije, revizionistička kampanja susednih zemalja Mađarske i Bugarske i drugi. Da nacistička opasnost nije bila jedini činilac koji je doveo do ideje o stvaranju Orga-

⁸¹ Šire o ovom: *История дипломатии, Москва, 1965, том III, pp. 585—588; The Little Entente Pact and the Four-power Pact, u: Survey of International Affairs, 1933, London, 1934, pp. 203—224; J. M. Јовановић, o. c. pp. 82—94; M. Vanku, Mala antanta 1920—1938, Titovo Užice, 1969, pp. 81—84; K. H. Jarausch, The Four-power Pact 1933, Medison, 1965.*

⁸² V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, pp. 9 i 10.

⁸³ A. Rosenberg, *Blut und Ehre*, München, 1942, p. 311; Б. Р. Лопухов, o. c. pp. 177—178.

⁸⁴ Documents on British Foreign Policy 1919—1939, Series II, (dalje skraćeno DBFP), II/5, nr. 56, pp. 110—112, 57, pp. 112—113, 84, p. 153; DDF 1/3, nr. 5, 10, 15, 16, 43, 45, 47, 128, 231 i 331; В. Я. Сиполс, *Дипломатическа борба накануне второй Мировой войны, Москва, 1979, pp. 20—24.*

⁸⁵ Uporedi: Č. Popov, *Od Versaja do Danciga*, Beograd, 1967, p. 436; В. К. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты. 1933—1938, Москва, 1966, pp. 17—32.*

nizacionog pakta zemalja Male antante vidi se i po tome što su paktu odlučno prišle i vlade Kraljevine Jugoslavije i Rumunije, koje su inače simpatizirale nacionalsocijalistički pokret u Nemačkoj i njegove metode obračuna sa radničkim pokretom i demokratskim snagama u Nemačkoj.⁸⁶ Svaka od triju zemalja Male antante imala je mnoge protivnike izvan svojih granica, ali je najsnažniji pritisak dolazio, uglavnom, sa jednog mesta: Kraljevina Jugoslavija najviše je bila ugrožena od Italije, Čehoslovačka od Nemačke, dok je rumunska buržoazija najviše strahovala za posede koje je u toku građanskog rata prigrabila od Sovjetske Rusije. Svaka od vlada ovih zemalja očekivala je određene koristi za svoju zemlju od čvršćeg međusobnog povezivanja i bolje mogućnosti učvršćivanja vlastitih pozicija u međunarodnim odnosima. Inicijativu za čvršće međusobno povezivanje dala je Čehoslovačka, koja se osećala najugroženijom od nacističke Nemačke.⁸⁷

Nacrt teksta Organizacionog pakta izradio je ministar spoljnih poslova Čehoslovačke Eduard Beneš.⁸⁸ Obrazlažući ideju Organizacionog pakta Male antante, Beneš je kao glavne razloge za formiranje ovoga saveza istakao velike političke i privredne promene koje su nastale u i oko Nemačke krajem 1932. i početkom 1933. godine, slabe rezultate Konferencije za razoružanje, posebno kad je u pitanju zaštita interesa malih država, i sve snažniju kampanju revizionizma i revanšizma u Evropi.⁸⁹ Predlog o čvršćem povezivanju zemalja Male antante pao je prvi put na konferenciji ministara spoljnih poslova Male antante, u Beogradu, 19. decembra 1932. Na narednom sastanku ministara spoljnih poslova Male antante, u Ženevi, 16. februara 1933, potpisan je pakt o organizaciji Male antante.⁹⁰

Osnovni cilj Organizacionog pakta Male antante, kao i zadatak do tada sklopljenih bilateralnih ugovora i konvencija između Čehoslovačke i Jugoslavije od 14. avgusta 1920, Čehoslovačke i Rumunije od 23. aprila 1921. i Jugoslavije i Rumunije od 7. juna 1921. godine i trojnih sporazuma od 31. avgusta 1922. godine, bio je održanje postojećeg stanja, odnosno borba protiv revizionističkih namera koje su ispoljavale poražene države u prvom svetskom ratu. Novo što je usledilo stvaranjem Stalnog saveta zemalja Male antante, odnosno čvršćim organizovanjem ovog saveza, bilo je proširivanje i usmeravanje odbrambenih priprema protiv pojačanog talasa revanšizma i revizionizma, u kome su najveću opasnost predstavljale ne više Bu-

⁸⁶ Uporedi: V. Bystricky, L. Deak, *Europa na prelome*, Bratislava, 1973, p. 238.

⁸⁷ Uporedi: Н. И. Лебедев, „Железная гвардия“, *Кароль II и Гитлер*, Москва, 1968, p. 93; DDF 1/3, nr. 45, 81, 82 i 231.

⁸⁸ DDF 1/3, nr. 209, p. 469, nr. 269, pp. 554—555 i nr. 314, pp. 647—648; V. Bystricky, L. Deak, o. c. pp. 232—236.

⁸⁹ DASIP CPB, III, mart 1933, p. 38.

⁹⁰ Pakt o organizaciji Male antante, zaključen u Ženevi 16. februara 1933. Vidi: *Zbornik zakona, Zbirka međunarodnih ugovora*, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933, I, pp. 47—52.

garska i Mađarska, već velike sile: Italija i Nemačka.⁹¹ Uspostavljanje Stalnog saveta triju zemalja i njegovi redovni sastanci pružali su najpovoljnije mogućnosti i za međudržavnu saradnju i razrešavanje unutrašnjih protivrečnosti. Radi zaštite međusobnih privrednih i ekonomskih odnosa, uspostavljen je Privredni savet, koji je trebalo da radi na jačanju privrednih veza i povećanju međusobne trgovine.⁹²

Sve što se htelo postići Organizacionim paktom Male antante bilo je dobro zamišljeno, ali teško ostvarljivo, jer je svaka od ovih država imala i sopstvene interese. Pakt je, prema zamisli svog inicijatora, ministra inostranih poslova Čehoslovačke, Beneša, svoju oštricu trebalo da usmeri protiv najjače snage revizionizma i revanšizma u svetu — Hitlerove Nemačke. Međutim, u Rumuniji i Jugoslaviji bile su vrlo jake snage koje su smatrale da će svoj ugroženi opstanak moći da obezbede oslanjanjem upravo na Nemačku. Snage koje su u okviru Male antante bile iskreno za saradnju morale su da čine kompromise, posebno kad su bile u pitanju vodeće sile iz tabora protiv koga je Organizacioni pakt i bio usmeren. Tako je zagovornik saradnje zemalja Male antante sa zapadnoevropskim demokratijama, ministar inostranih poslova Rumunije, Titulesku, morao pod pritiskom jakih pronacističkih snaga u sopstvenoj zemlji da taktizira prema Nemačkoj. Pred spoljnopolitičkim odborom Senata i Narodne skupštine, 19. marta 1933, on je posebno isticao da između Rumunije i Nemačke nema problema i da postoje dobri uslovi da se i ubuduće ne pojave.⁹³

Odmah po zaključenju Organizacionog pakta Male antante, rumunski poslanik u Berlinu Petresku (Comnen Petrescu) posetio je sekretara fon Bilova u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova i preneo mu poruku da Organizacioni pakt Male antante nije usmeren protiv Nemačke. Slični gestovi su činjeni i od strane predstavnika vlade Kraljevine Jugoslavije, direktno ili indirektno.⁹⁴

Da u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova nisu mnogo verovali ovim izjavama potvrđuje reagovanje nemačke štampe na Organizacioni pakt. Celom svetu, pa i Nemcima, bilo je jasno da je ovaj pakt bio usmeren protiv ekspanzionističkih i revizionističkih namera Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske.⁹⁵

Nema sumnje da je na pokušaje čvršće saradnje zemalja Male antante uticalo nastojanje velikih sila da međusobne probleme raz-

⁹¹ U uvodniku sovjetskog lista „Красная звезда“ od 27. februara 1933, posebno se podvlači da je Organizacioni pakt Male antante uperen protiv revizionizma nacionalsocijalističke Nemačke; DASIP CPB, III, mart 1933, pp. 25—26 i 38.

⁹² M. Vanku, o. c. pp. 77—79.

⁹³ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, nr. 275, pp. 277—483.

⁹⁴ ADAP, C, I/I, nr. 32, pp. 68—69; V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, pp. 5—28.

⁹⁵ PA II, pol. 4, Bd. 11, izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta, nr. 445, 19. februara 1933; DASIP CPB, III, februar 1933, pp. 25—26 i 180.

rešavaju na račun malih naroda. Projekt Četvornog pakta, koji je izradio i izneo u javnost Musolini, 18. marta 1933, sadržao je u sebi dve osnovne intencije velikih: nalaženje najpogodnijeg puta za kompromisno rešavanje ili zataškavanje mnogobrojnih međusobnih problema i usklađivanje u mogućim granicama spoljnospolitičkih pretenzija i planova pojedinih zemalja iz ovoga tabora, posebno revizionističkih planova Italije i Nemačke.⁹⁶ Prema ovoj zamisli, dogovor i kompromis bio je potreban i nužan samo između velikih, dok su interesi malih bili potpuno zapostavljeni. Male zemlje su morale slušati i pokorno izvršavati želje i odluke velikih. Žrtve tog kompromisa velikih trebalo je da budu, na prvom mestu, zemlje istočne i jugoistočne Evrope.

Bez obzira na različite mogućnosti budućih članica ovoga pakta, a u vezi s tim i moguće koristi od članstva, sve četiri sile su u zamisli ovoga pakta videle samo svoje interese.

Musolini je ulazio u pakt sa najrazrađenijom računicom. Paktom je trebalo, koliko je to bilo moguće, oslabiti savez zemalja Male antante i Francuske radi stvaranja povoljnije situacije za prodiranje italijanskog uticaja u područje jugoistočne Evrope. Istim udarcem trebalo je, na suptilan način, odvratiti Hitlerovu Nemačku od Balkana i dela Podunavlja, i posebno Austrije, gde je Italija imala čvrste namere da sprovodi svoju ekspanziju. Smišljenom akcijom i malim ustupcima trebalo je uključiti, u italijansku interesnu sferu, Mađarsku i Bugarsku. I najzad, sa jakim saveznikom na severu, Nemačkom, Musolini je bio sigurniji od eventualne opasnosti koja mu je pretila od Francuske i Velike Britanije.⁹⁷

Velika Britanija je u ideji Četvornog pakta videla povoljne mogućnosti za održavanje ravnoteže između sila na kontinentu, posebno između agresivne Nemačke i Italije kao i ostalih zemalja. Istovremeno, ona je u paktu videla mogućnost zaštite od komunističke i sovjetske »opasnosti«.

Prema proračunima francuske vlade, u predloženom paktu ukazivale su se najpovoljnije mogućnosti za sprečavanje i gašenje ekspanzionističkih poduhvata nacističke Nemačke.⁹⁸ (»Kurjaka u toru lakše je saterati u ugao nego se s njim ganjati po poljani.«) Hitler je mogao više da se kostreši izvan pakta, što ne bi mogao da čini nalazeći se u njemu. Verovao se, uz to, da će se naći osnove za izgladivanje nesuglasica između Italije i Jugoslavije i za zbližavanje zemalja Male antante i Italije. I ono najvažnije, očekivalo se da će se tim paktom sprečiti bilateralno sporazumevanje i udruživanje Nemačke i Italije, što bi predstavljalo najveću opasnost upravo za Francusku.⁹⁹

⁹⁶ DDF, 1/3, nr. 2, pp. 15—16. Uporedi: M. Vanku, o. c. p. 81; Č. Popov, o. c. pp. 436—437; A. Freytagh — Loringhoven, *Deutschlands Aussenpolitik*, Berlin, s. a., pp. 12—17.

⁹⁷ V. Bystrický, L. Deák, o. c. pp. 249—277.

⁹⁸ Više podataka o ovom: DDF 1/3, nr. 3, 4, 7, 12, 14, 23, 30, 46, 48, 62, 78, 108, 111, 171, 175, 221, 355, 374, 450; DBFP, II/5, nr. 56—239.

⁹⁹ Uporedi: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, pp. 10—11.

Od posebnog interesa za naša razmišljanja su pogledi nacista na ideju Četvornog pakta i njihova očekivanja od njega posebno u pogledu obezbeđenja šansi za prodiranje Nemačke prema jugoistoku. Čitav proces pripremanja nacrtu Četvornog pakta upućuje na zaključak da je prvobitna i ujedno naj reakcionarni ja varijanta nacrtu bila podjednako delo Musolinija i Hitlera i njihovih saradnika. Četiri dana pre iznošenja u javnost definitivnog nacrtu pakta, Musolini je, posredstvom italijanskog ambasadora u Berlinu, Čerutija (Vittorio Cerruti), detaljno upoznao Hitlera sa nacrtom i koncepcijom pakta. U obrazloženju, koje je preneo ambasador Italije, bile su dominirajuće intencije Musolinija da se Nemačka usmeri prema istoku. Na kraju Musolinijevog pisma Hitleru dodirnutu je i najosetljivija tačka u odnosima između Italije i Nemačke, pitanje Austrije, odnosno pitanje jugoistoka Evrope. Sva nastojanja Musolinijeva težila su ka tome da Hitleru objasni i dokaže kako je moguća najtešnja saradnja između dve ju sila i da je, uz obostranu volju, moguće naći rešenje za Austriju, koje je u tom trenutku bilo najosetljivije. U to vreme Musolini je bio jak i nije se plašio da kaže kako je jedina garancija za napredak Austrije jačanje položaja kancelara Dolfusa i stabilizacija privrednih i političkih prilika u Austriji, odnosno status Austrije izvan nemačkog Rajha. Musolini je tvrdio da austrijski nacionalsocijalisti nisu u stanju da bilo šta urade za napredak Austrije i da bi anšlus u datim uslovima, s obzirom na konstelaciju međunarodnih odnosa, bio jedno od najlošijih rešenja. Pozivajući se na sve te elemente, Musolini je izričito naglašavao da je Italija protiv anšlusa.¹⁰⁰ U duhu ovakvog stanovišta poslao je Musolini Hitleru i prvobitni nacrt Četvornog pakta, od šest članova, od kojih je za obe strane od posebnog značaja bio član drugi, o reviziji mirovnih ugovora.¹⁰¹

Već 15. marta usledio je aide-mémoire nemačke vlade, u kome se, već u prvoj rečenici, ističe da je nacrt pakta genijalna koncepcija i da samo takav pakt može da pruži mogućnost »za izlazak« iz teškoća u koje je zapala Evropa. Hitler je posebno istakao prvu rečenicu člana 2. nacrtu pakta, koja govori o reviziji, ali je pri tome izrazio rezervu prema drugoj, kompromisnoj, rečenici ovoga člana, koja je uslovljavala tu reviziju saglasnošću Društva naroda.¹⁰² No, i pored ovih sitnih rezervi, Hitler je prihvatio ideju i sam nacrt Četvornog pakta.¹⁰³ Bez sumnje da je pakt, i pored nekih slabosti, mo-

¹⁰⁰ ADAP C, I/I, nr. 83, pp. 157—159: »Sto se tiče anšlusa, neka bude poznato da ga Italija nikako ne može dopustiti i da se stoga i sama mora suprotstaviti takvim težnjama«, poručivao je tada Musolini prijateljima u Berlinu. Uporedi: O. Meissner, *Staatssekretär unter Ebert — Hindenburg — Hitler*, Hamburg, 1950, pp. 340—341.

¹⁰¹ ADAP C, I/I, dok. 83, p. 160. Drugi član je glasio: »Četiri sile potvrđuju, shodno odredbama Pakta Društva naroda, princip revizije mirovnih ugovora s obzirom na one odnose koji bi mogli dovesti do sukoba između država.«

¹⁰² ADAP C, I/I, nr. 84, p. 161. Druga rečenica člana 2. glasi: »One, međutim, izjavljuju da taj princip revizije može da se primenjuje samo u okviru Društva naroda i putem međusobnog sporazuma i solidarnosti.«

¹⁰³ Uporedi: V. Bystrický, L. Deák, o. c. pp. 188—191.

gao, naročito u prvo vreme, da bude od koristi Hitlerovoj Nemačkoj u njenim prvim nastupanjima u međunarodnim odnosima. Nacrt pakta je bio u duhu koncepcije pomenutog elaborata fon Bilova o spoljnoj politici Nemačke u datim uslovima, odnosno u duhu opštih smernica nacističkog spoljnopolitičkog programa, jer je predstavljao savez sa Engleskom i Italijom, uz čiju je blagonaklonost planirao Hitler svoje prve ekspanzionističke korake. Sa Francuskom je trebalo ići »pod ruku«, ne radi toga da se ona podržava, već, obrnuto, da se obuzdava. Bilo je to u duhu teze fon Bilova da se prema Francuskoj taktizira sve dok Nemačka ne ojača na unutrašnjem i spoljnom planu.¹⁰⁴

Na Musolinijevu »slobodu« da rasuđuje o sudbini Austrije, koja je, prema planovima nacionalsocijalista, bila i ostala deo Nemačke, Hitler u datom trenutku nije reagovao, nalazeći u svemu tome neke šire i dugoročnije interese. Ne sme se pri tome gubiti iz vida da je Musolini i ranije, a i tada, za Hitlera predstavljao autoritet.¹⁰⁵

Nemački ambasador u Rimu, Hasel, inače zagovornik i jedan od inicijatora ideje o zbližavanju Italije i Nemačke, vodio jf već 15. marta dug razgovor sa Musolinijem o nacrtu Cetvornèg pakta. Osnovna tema tog razgovora i kasnijih kontakata i pisama na liniji Berlin — Rim ticala se člana drugog, koji govori o reviziji. Traženi su najpovoljniji i najsigurniji putevi nastupanja prema drugoj polovini planiranog pakta — Francuskoj i Velikoj Britaniji radi nalaženja najpovoljnije mogućnosti za priznavanje prava na reviziju, u saglasnosti sa članom 19. Ustava Društva naroda, čime bi se omogućila mirna ekspanzija Nemačke i Italije.¹⁰⁶ Mirna, pa i ograničena ekspanzija posebno je odgovarala tada slaboj Nemačkoj. Međutim, već prvi talas revolta u svetskoj štampi i uopšte svetskoj javnosti i oštri napadi na diktatorsku zamisao o paktu velikih izazvali su kod zagovornika pakta prve sumnje.¹⁰⁷ Na udaru su bile sve četiri sile, ali posebno Nemačka i Italija.

Na pojavu nacrtu pakta naročito su oštro reagovale zemlje Male antante, zatim Poljska, Belgija i neke druge zemlje. Povedena je opšta ofanziva malih, ugroženih naroda, dok su, na drugoj strani, četiri velike sile međusobno lomile koplja oko sadržaja nacrtu i uopšte ustrojstva Pakta četvorice. Dok su se Nemačka i Italija zalagale za njegovu konzervativnu (revizionističku) sadržinu, Francuska i Velika Britanija nastojale su da mu ublaže revizionističku i diktatorsku oštricu, kako bi pakt dobio prečutan pristanak i malih naroda.¹⁰⁸

Za našu su temu od posebnog značaja saradnja, dileme i protivrečnosti između Hitlera i Musolini ja u periodu razrade ideje o

io« Ibid.

105e. Nolte, *Die Krise des liberalen Systems und der faschistischen Bewegung*, München, 1968, p. 134.

106AD AP C, 1/1, dok. 87, p. 164, dok. 88, pp. 165—166.

107DASIP CPB, III, mart 1933, pp. 218—219 i 233.

108DASIP CPB, III, mart 1933, pp. 282, 283, 284, 334, 378, 391; DDF, 1/3, nr. 7, 14, 33, 35, 69, 108, 212. Uporedi: K. Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich*, London, 1973, p. 34; Č. Popov, o. c. pp. 436—437.

Četvornom paktu. Ponovo je, 17. marta, italijanski ambasador u Berlinu posetio nemačko Ministarstvo inostranih poslova i preneo nova razjašnjenja o delovima nacarta pakta.¹⁰⁹ Ova užurbanost, posebno u pogledu iznalaženja puteva za zajednički nastup, usledila je posle Makdonaldovog govora od 16. marta i njegovog pristanka da se pristupi pripremama za sklapanje pakta četiri velike sile.¹¹⁰ Tokom nekoliko narednih dana došlo je do intenzivne saradnje Berlina i Rima u definitivnom pripremanju projekta pakta.¹¹¹

Ovaj ujednačeni i usaglašeni tekst, koji se mogao smatrati zajedničkim nacrtom Nemačke i Italije, izneo je, 18. marta 1933, Musolini pred delegaciju Velike Britanije koja je tada boravila u Rimu i koju je predvodio lično predsednik Makdonald.¹¹² Makdonald je upozorio Musolinija na neke tačke projekta koje ne bi mogle biti prihvaćene, posebno tačku drugu, koja nameće malim zemljama reviziju granica. Posle nekoliko dana bio je gotov nov, britanski, odnosno Makdonaldov nacrt Četvornog pakta, u kome je bio nešto drugačije formulisan član drugi po kome se revizija granica mogla i morala vršiti samo uz punu saglasnost Društva naroda.¹¹³

Bez obzira na ublažavanje, posebno u pogledu mogućnosti revizije, Makdonaldov projekt naišao je na kritiku zemalja Male antante, manjih zemalja severne Evrope, Poljske i SSSR-a, pa i opozicionih partija i znatnog dela javnosti u Francuskoj i Velikoj Britaniji.

Zemlje Male antante, prema kojima je oštrica revizije i bila usmerena, počele su i konkretno da deluju na međusobnom čvršćem povezivanju, o čemu smo već govorili. Na prvoj sednici Stalnog saveta Male antante, održanoj 25. marta 1933. u Ženevi, posle iznošenja ovoga nacarta, dominirala su pitanja vezana za projekt Četvornog pakta. Sve tri delegacije izjasnile su se protiv bilo kakvog pakta velikih koji bi imao pravo da odlučuje o sudbini malih naroda. I sama pomisao na reviziju je odbačena i jasno je istaknuto da bi svaki pokušaj menjanja granica bilo koje od tri zemlje značio uvod u rat.¹¹⁴

Neočekivano brz i odlučan otpor malih zemalja, naročito članica Male antante i Poljske, omogućio je velikim silama, posebno zapadnim, da uoče nedostatke i neodrživost pakta. Vlada Velike Britanije,

los ADAP C, I/I, dok. 95, p. 174.

no ADAP C, I/I, dok. 90, p. 168.

ni ADAP C, I/I, dok. 98, pp. 178—179, i br. 100, p. 181.

112 ADAP C, I/I, dok. 101, 102 i 109, pp. 182—184, p. 201.

¹¹³ ADAP C, I/I, nr. 105, p. 189. U ovom nacrtu čl. 2. je glasilo: »Četiri sile potvrđuju da, dok odredbe Pakta Društva naroda uključuju skrupulozno poštovanje svih ugovornih obaveza kao sredstva postizanja međunarodnog mira i bezbednosti, nastaju i uslovi koji bi mogli dovesti do sukoba između nacija. Da bi se regulisala i definisala primena tog principa revizija, četiri sile izjavljuju da ta primena treba da se vrši sporazumima zasnovanim na uzajamnom priznavanju interesa svih zainteresovanih i u okviru Lige naroda.« Uporedi: DBFP, II, 5, nr. 64, pp. 120—121; DDF, I/3, dok. 69, pp. 115—117.

¹¹⁴ M. Vanku, o. c. pp. 82—83. Uporedi: A. Magda, *Magyarország és a Kisantant a Harmincas éveken, Budapest, 1968, p. 389.*

izložena kritici svetske javnosti i oštrim napadima opozicije u sopstvenoj zemlji, pokazala je spremnost za ublažavanje nacrtu pakta i njegovo usklađivanje sa željama malih naroda. Vlada Francuske angažovala se na ublažavanju teksta nacrtu do te mere da je on postao nova verzija pakta, koji ne bi ni u kom vidu dirao u integritet malih naroda, a koji bi, po njenom mišljenju, bio od koristi za svet i posebno za međusobne odnose velikih sila. I sam Musolini je, iz određenih oportunističkih razloga, pokazao spremnost da popušta.

Nova orijentacija sila koje su se dogovarale nije se svidela nacistima. Pakt bez revizije bio je nekoristan za Nemačku, dok je on i takav mogao koristiti Musoliniju. U okviru pakta Musolini je imao više mogućnosti da sputava Hitlerove namere i želje prema Austriji i zemljama jugoistočne Evrope. Krajem marta, nemački poslanik u Rimu, Hasel, izneo je svoje sumnje u Četvorni pakt i koristi koje bi Nemačka trebala da izvuče iz njega. U jednoj podrobnoj analizi zaključio je da bi pakt mogao imati negativne posledice po Nemačku, na primer: doveo bi do zbližavanja Italije i Francuske, mogao bi da pruži povoljne uslove za jačanje italijanskog uticaja u Austriji, Mađarskoj i ostalim zemljama jugoistočne Evrope itd. Hasel je ukazao na opasnost da će se na taj način otežati anšlus Austrije i uopšte usporiti privredna i politička ekspanzija Nemačke prema jugoistoku Evrope.¹¹⁵ Jedna od najtežih senki, koja je padala na odnose između ove dve zemlje, bilo je jasno izraženo stanovište Musolinija da anšlus Austrije ne dolazi ni u kom slučaju u obzir.¹¹⁶

Hitler je iz igre oko Četvornog pakta, već posle nekoliko sedmica od pojave njegovog nacrtu, stekao nova iskustva u borbi protiv svojih neprijatelja i saradnji sa svojim budućim saveznikom — Italijom. Na saradnju sa Italijom njega je upućivala ideološko-politička bliskost i identičnost u mnogim pogledima na društveno uređenje, zatim geografski položaj Italije i činjenica da se Italija i Nemačka nisu mogle osećati direktno ugrožene jedna od druge. Bilo je moguće da se njihovi ekonomski, politički i vojni potencijali i pretenzije sukobe na teritoriji izvan nemačkih i italijanskih granica, ali to se, uz obostrano zalaganje i prisustvo bliskih idejnih pogleda i principa, moglo rešavati. Na drugoj strani, postojala je mogućnost ugroženosti Nemačke od bilo koje druge velike sile.

Prva iskustva u pokušaju izgradnje Četvornog sporazuma otkrila su Hitleru da njegova sučeljavanja sa italijanskim namerama i težnjama u Austriji, Mađarskoj i susednim malim zemljama nisu tako sitna i lako rešiva. Iz svega je izvukao pouku da će i prema Italiji u ovom području morati da vodi dugu borbu, uz primenu promišljenih taktičkih metoda, u kojima će dominirati raskorak između reči i dela, između obećanja i njihovog ispunjavanja.

¹¹⁵ ADAP C, I/I, nr. 109, p. 199: »Sto se tiče političkih dejstava Pakta za slučaj ostvarenja, nećemo smeti da izgubimo iz vida gledište da bi jedno italijansko-francusko zbližavanje, do koga bi došlo putem Pakta, moglo da se pokaže i nama nauštrb.«

¹¹⁶ ADAP C, I/I, nr. 112, p. 205: »Sto se tiče pitanja anšlusa, on je po nalogu Musolinija skrenuo pažnju gospodinu kancelaru Rajha da Italija nikako ne može da dopusti anšlus.«

Imajući u vidu mnoge poslove koje je trebalo da posvršava u zemlji, Hitler se prihvatio smirene taktike laviranja i nagađanja. Pri tome je, radi zadržavanja Italije kao saveznika, prepustio inicijativu Musoliniju u konačnom pripremanju teksta Četvornog ugovora.¹¹⁷ Istovremeno, Nemačka je pojačala svoju višestruku ilegalnu delatnost u Austriji radi jačanja austrijske nacionalsocijalističke stranke. Uloženi napor brzo je dao željene rezultate. Na primer, na opštinskim izborima u Insbruku, krajem marta, austrijski nacisti su, od ukupno 20 mesta, dobili devet u opštinskom veću, dok su sve ostale partije dobile preostalih jedanaest.¹¹⁸

Nasuprot Musolinijevoj tvrdnji, nacisti su u Austriji jačali i sve uspešnije se probijali i uvlačili u sve strukture austrijskog društva. Oni su, uz moralnu i materijalnu podršku nacionalsocijalista iz Nemačke, počeli da stvaraju svoja uporišta čak i u redovima Hajmvera (Heimwehr), koji je, uz podršku Musolinija, vodio knez Štaremborg (Ernst Rüdiger Fürst von Starhemberg) i na koji se, u svom odupiranju Hitleru, oslanjao austrijski kancelar Dolfus (Engelbert Dollfuss).

Ubrzaniji tempo prodiranja nacizma u Austriju mogao je u tim okolnostima dovesti do neželjenih posledica za Nemačku. Prenaglo delovanje u korist nacističke Nemačke u Austriji pretilo je da potpuno odvoji Italiju od Nemačke i da je veže za Francusku, koja je u Nemačkoj smatrana za neprijatelja broj jedan. U trenucima kada je zamršenost zbivanja u Austriji mogla iz korena da izmeni odnose između Italije i Nemačke, intervenisali su najpoverljiviji ljudi i poslanici Adolfa Hitlera. Upravo zbog toga došlo je, sredinom aprila, do neočekivane posete Rimu Hermana Geringa (Herman Göring) i vicekancelara Nemačke, fon Papena (Franz von Papen), i do dugih poverljivih razgovora o Austriji.¹¹⁹ Radi ublažavanja protivrečnosti i pronalaženja najpovoljnijeg rešenja za obe, odnosno za sve tri strane, u Rim je, na poziv Musolinija, stigao i austrijski kancelar Dolfus.¹²⁰ Uz ustupke sve tri strane, daljne zaoštavanje odnosa zbog Austrije je zaustavljeno, ili, bolje rečeno, pitanje Austrije u odnosima Nemačke i Italije je odloženo za drugo vreme. Glavni cilj — borba za podelu sveta dvojice diktatora, Hitlera i Musolinija — potisnuo je u pozadinu sitnije interese i nesuglasice. Sa uspešnim otklanjanjem međusobnih protivrečnosti između Nemačke i Italije, konačno su pale u vodu nade zapadnih saveznika da će kroz Četvorni pakt uspeti da odvoje Italiju od Nemačke. Uprkos protivrečnostima i manjim ili većim nesporazumima, sukobima i zahlađenjima

U7 ADAC C, I/I, br. 120. Sire i br. 122, 123, 125, 128, 133, 135, 158, 151, 153, 154, 159, 164, 171, 178, 181, 208, 220, 230, 254, 258, 260, 265, 268, 282, 290, 291, 292.

HB DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 520 od 6. juna 1933, mesečni izveštaj

MIP KJ za april 1933, pov. br. 9210, 12. maj 1933, p. 1.

us Ibid., p. 18; ADAP C, I/I, dok. br. 154, pp. 285—286 i br. 162, p. 296.

120 DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 520 od 6. juna 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za april 1933, pov. br. 9210, 12. maj 1933, p. 1 i 4; ibid., pov. br. 734 od 30. septembra 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za jun 1933, pov. br. 13820, 25. jul 1933, p. 4; ibid., CPB, III, april 1933, p. 110, 170 i 234.

međusobnih odnosa, prema logici društvenih odnosa i celokupnih zbivanja u svetu, Hitlerovi nacisti i Musolinijevi fašisti morali su postati saveznici.

Ovom prilikom bilo bi korisno da se razmotre stavovi zemalja jugoistočne Evrope i reagovanja njihove zvanične javnosti na zamisli i namere Četvornog pakta, posebno u odnosu na revanšističke i revizionističke težnje koje su Nemačka i Italija nameravale da pod okriljem pakta sprovedu u delo.

Nagoveštaje mogućeg pakta između velike četvorice, mađarska vlada generala Gembeša je pozdravila i podržala. Za Mađarsku je od posebne važnosti bio član drugi predloženog projekta ugovora, u kome su bile sadržane revizionističke namere Musolinija i Hitlera. Mađarska konzervativna buržoazija je kroz ovaj pakt očekivala ispunjenje sopstvenih revizionističkih zahteva prema Čehoslovačkoj, Rumuniji i Jugoslaviji i, istovremeno, stabilnije veze između Italije i Nemačke, čiju je naklonost i zaštitu želela.¹²¹ U trenucima prvih kriza u odnosima između Hitlera i Musolinija ona je pomagala u pronalaženju puteva i načina za saniranje iskrslih problema.¹²² U jačanju Nemačke i Italije i učvršćivanju njihove saradnje, profašistička vlada generala Gembeša videla je povoljnije uslove za gušenje otpora mađarske radničke klase i demokratski opredeljenih snaga mađarskog društva.¹²³ Radi pružanja što efikasnije podrške revizionistima na jugoistoku Evrope, nemačko Ministarstvo inostranih poslova je u toku pripremanja Četvornog pakta prikupilo iz zemalja jugoistočne Evrope izveštaje o međunacionalnim problemima, revizionističkim željama i, posebno, mišljenja o mogućnostima mirnih revizija granica u tom području.¹²⁴

Razumljivo je da revizionizam i revanšizam vladajućih krugova Mađarske i Nemačke nisu mogli uvek teći istim smerom. Prilikom posete Gembeša Berlinu, 18. juna 1933, u njegovim izlaganjima i razmišljanjima dominantna mesta su zauzimale revizionističke želje Mađarske. Oštrina Gembeševih zahteva prema nekim zemljama jugoistočne Evrope išla su protiv nekih pogleda i stavova Nemačke. Na primer, Gembeš je bio za beskompromisnu akciju protiv Kraljevine Jugoslavije, dok se Hitler zalagao za usmeravanje oštrice protiv najjače države u Maloj antanti — Čehoslovačke. I pored želje da svim snagama služi Hitleru i obećanja da će pojačati akcije protiv Čehoslovačke, Gembeš se nije mogao osloboditi revanšističkih težnji

¹²¹ DASIP CPB, III, april 1933, p. 110.

¹²² ADAP C, I/I, dok. br. 179, pp. 324—325, br. 195, p. 355; DASIP LP, 1/4, Izveštaj o mađarskoj revizionističkoj propagandi, pov. br. 7762, 26. april 1933, 11/14, Mesečni izveštaj MIP KJ za april 1933, pov. br. 9210 od 12. maja 1933, Mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1933.

¹²³ CPB, III, jun 1933, p. 217.

¹²⁴ PA, pol. I, Ungarn, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte, br. 92, 23. maj 1933, p. 31, pol. 2, Ungarn, Bd. 4, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte, 18. maj 1933, pol. 2, Ungarn, Bd. 4, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte, 18. maj 1933, pol. 4, Balkan, cirkular PA, pov. br. 602, 27. maj 1933, i izveštaj nemačkog poslanstva iz Praga od 9. juna 1933; ADAP C, I/I, dok. br. 266, p. 490.

prema Jugoslaviji i odreći se saradnje sa svojom drugom velikom saveznicom i zaštitnicom — Italijom.¹²⁵

Jugoslovenska zvanična javnost, a na prvom mestu dvor i vlada, bili su protiv Četvornog pakta i njegovih revizionističkih pretenzija, koje su bile usmerene i prema Jugoslaviji. U akcije protiv formiranja i delovanja pakta uključila se jugoslovenska vlada na prvom mestu zbog Italije i njenih saveznika na Balkanu, koji su težili podeli teritorija Kraljevine Jugoslavije.¹²⁷ Pritisci Musolinija na Jugoslaviju usmeravali su vladu Kraljevine Jugoslavije prema njenim saveznicima, a pre svega prema zemljama u Maloj antanti i, istovremeno, u pravcu ostvarivanja kontakata i saradnje sa nacističkim režimom u Nemačkoj.¹²⁷ Već u zimu 1933. održano je nekoliko susreta na najvišem nivou — au neke od njih bio je uključen i sam kralj. Prilikom prvog susreta i razgovora kralja Aleksandra i nemačkog poslanika u Beogradu, Dufura (Albert Dufour), 12. februara 1933. bila su obostrano prisutna nastojanja da se nađu mogućnosti za proširenje saradnje dveju zemalja.¹²⁸ Novi režim u Nemačkoj pokazao je interesovanje za razvijanje odnosa sa vladom u Beogradu. U pismu Ministarstva inostranih poslova Nemačke, koje je iz Berlina upućeno poslaniku Haselu u Rim, 16. marta 1933, izražava se mišljenje da eventualno razbijanje Jugoslavije, za kojim teži Musolini, ne bi išlo u prilog nemačkim interesima na jugoistoku Evrope.¹²⁹

Dok su odnosi sa Italijom u vreme stvaranja Četvornog pakta i dalje slabili, kontakti sa Nemačkom su nastavljeni sa još većim uspehom.¹³⁰ Ponovo je, 1. juna 1933, došlo do razgovora između kralja Aleksandra i nemačkog ambasadora i opet je uglavnom tema razgovora bila odnosi na relaciji trougla: Rim — Beograd — Berlin. Kralja su posebno interesovali konkretni stavovi i namere u oblasti spoljne politike, revizija mirovnih ugovora i promene granica. Posle neodređenih i polovičnih odgovora, kralj se izjasnio da je i protiv same pomisli na bilo kakve izmene jugoslovenskih granica. Nemačkoj je priznao interese u Austriji i izneo svoje mišljenje da bi carinska unija između Austrije i Nemačke, s njegove strane, bila rado prihvaćena.¹³¹ Kralj je ukazao na bliskost režima u Jugoslaviji i Nemačkoj, posebno u pogledu borbe protiv komunista i radničkog pokreta. Na kraju je izražena obostrana spremnost za pronalaženje mogućnosti i puteva za još plodnije privredne i trgovinske veze između dve zemlje.¹³²

Hitler je već u borbi za prvobitni projekat Četvornog pakta i u stalnim sukobljavanjima interesa Nemačke i Italije u jugoistočnoj

¹²⁵ Uporedi: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, p. 19.

¹²⁶ Sire: B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941)*, u: *Časopis za suvremenu povjest*, 1975/1, pp. 35—58.

¹²⁷ Uporedi: V. Vinaver, o. c. pp. 20—23.

¹²⁸ ADAP C, I/1, dok. br. 99, p. 179.

¹²⁹ ADAP C, I/1, dok. br. 99, p. 180.

¹³⁰ ADAP C, I/2, dok. br. 218, p. 393 i br. 378, pp. 685—687.

¹³¹ ADAP C, I/2, dok. br. 279, pp. 502—506.

¹³² Ibid., p. 506.

Evropi uočio pozitivne strane postojanja Jugoslavije, kao brane suviše brzoj ekspanziji Italije prema Balkanu. Već od proleća 1933. sve su vidljivija nastojanja Nemačke da se sačuva integritet Kraljevine Jugoslavije. Nemci su, uz to, bili ubeđeni da Kraljevina Jugoslavija nije slaba i da su Musolinijeve procene o skorom rasulu ove države preterane. U izveštaju nemačkog poslanika u Beogradu, od 30. juna 1933, uz detaljnu analizu međunarodnih odnosa u Jugoslaviji, prilično vernog izveštaja o stanju u Jugoslaviji, zaključuje se da Kraljevina Jugoslavija, i pored niza unutrašnjih slabosti, nije tako slaba i nestabilna. Poslanik kaže da u zemlji postoji nezadovoljstvo, naročito kod ugnjetenih naroda, ali da ti narodi ipak ne bi prihvatili razbijanje države, već da traže jedino priznavanje svojih nacionalnih prava.¹³³ On takođe tvrdi da se nemačka narodnosna grupa, ako bi joj se pružila mogućnost izdvajanja, ne bi priključila Mađarskoj, koja je u to vreme bila jedna od najbližih saradnica nacističke Nemačke, već da bi radije ostala da živi u granicama Kraljevine Jugoslavije.¹³⁴

Tako je, i pored učešća jugoslovenske vlade u borbi protiv Četvornog pakta i znatnog angažovanja Kraljevine Jugoslavije u organizacionom pakta, među vladajućim krugovima u Jugoslaviji jačala tendencija proširivanja privrednih, političkih i drugih veza sa Nemačkom. Svakako da je ova orijentacija nastala i jačala zbog strahovanja od Italije, ali i iz razloga laganog ali vidljivog zahlađivanja odnosa i veza sa Francuskom. Francuska dodvoravanja Italiji, pokušaji da se savezom u taboru četiri sile obuzda Musolinijev ekspanzionizam, doveli su do male pukotine u odnosima između starih saveznika Francuske i Jugoslavije, koja će se, videćemo kasnije, sve više širiti. Uporedo sa širenjem ove pukotine, brod jugoslovenske spoljnotpolitičke orijentacije počeo je polako da se usmerava prema Nemačkoj.

Rumunija se, usled još zamršenijih unutrašnjih i spoljnotpolitičkih protivrečnosti, našla u teškoćama u proleće 1933, odnosno u vreme sukoba između Četvornog pakta velikih sila i Organizacionog pakta Male antante. Njena diplomatija, zahvaljujući, pre svega, demokratskoj, orijentaciji ministra inostranih poslova Tituleskua, spadala je među najangažovanije u organima Male antante i uopšte u nastojanjima da se obori revizionistička sadržina i struktura Četvor-

¹³³ Ibid., dok. br. 345, p. 612. U pomenutom izveštaju nemačkog poslanika piše: »Ali, po mom uverenju, to nezadovoljstvo ne znači da ti oštećeni elementi hoće u svojoj pretežnoj većini da svrgnu kralja ili da priželjkuju odvajanje pojedinih delova zemlje. Oni, doduše, kažu da bi želeli da je stara Srbija ostala za sebe. Ali njihov cilj nije da izazovu smanjenje države, već davanje veće autonomije i pravičnija raspodela položaja u državnoj službi u okviru postojeće države.«

¹³⁴ Ibid. Nemački poslanik dalje nastavlja: »Mađarska manjina bi svakako optirala za Mađarsku, no, da li bi i nemačka manjina isto to učinila, izgleda mi neizvesno. Ne znam ni da li bi bilo u interesu Nemstva u Vojvodini ako bi nemačka manjina ponovo pripala Mađarskoj. Manjinska politika mađarske vlade ne čini baš Nemcima ništa primamljivim da stanuju u Mađarskoj, i sudeći prema izjavama ovdašnjih vođa Nemstva, Nemci u Jugoslaviji bi radije ostali ovde u zemlji, ako bi jugoslovenska vlada više pokazivala predusretljivosti prema njima, za šta upravo sada postoje jedva приметni nagoveštaji.«

nog pakta. Međutim, bila je to samo spoljna ljuštura, jer takva orijentacija nije imala solidniju podršku vladajućeg vrha u zemlji. Političke snage u vrhovima rumunske buržoazije bile su usmerene u raznim pravcima. Postojale su izdiferencirane grupacije, među kojima su dominirale dve, jedna stara, profrancuska, koja se zalagala za održavanje ustaljenih veza sa Francuskom, i druga, možda nimalo slabija, koja je želela promenu politike i spoljnopolitičko usmeravanje prema Italiji, Nemačkoj pa čak i Mađarskoj. I ovde je strah od domaćeg radničkog pokreta i komunizma, koji je, obično, poistovećivan sa prvim susedom Rumunije, SSSR-om, potisnuo u drugi plan opasnosti od revizije koja je dolazila od Mađarske i bila podržavana od Italije i Nemačke. Sam predsednik vlade, Vajda Vojvod, bio je za približavanje Hitlerovoj Nemačkoj.¹³⁵

U takvim uslovima Nemačka nije morala da preuzima inicijativu, jer su sami predstavnici Rumunije, pod uticajem pronemačkih snaga u Rumuniji, tražili kontakte i saradnju sa Hitlerom. Već smo napomenuli da je rumunski poslanik Komnen Petresku u Berlinu, odmah po zaključivanju Organizacionog pakta, požurio u nemačko Ministarstvo inostranih poslova sa namerom da ukaže na prijateljska osećanja Rumunije prema Nemačkoj.¹³⁶ I drugi kontakti predstavnika Nemačke i Rumunije, u to vreme, imali su isti cilj. U vreme privremenog zahlađenja odnosa između Italije i Rumunije, u maju 1933, koji su usledili zbog angažovanja Tituleskua protiv Musolinijevog Četvornog pakta,¹³⁷ pronosile su se vesti da će Titulesku tajno posetiti Hitlera.¹³⁸

¹³⁵ ADAP C, 1/2, br. 395, p. 720; PA, pol. 4, Balkan, Bd. 6/7, izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta, br. 1237, 23. maj 1933; PA, II, pol. 4, Bd. 11, br. 34, p. 15, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte, 28. februar 1933; DASIP CPB, februar, II, p. 183.

ise ADAP C, I/I, dok. br. 32, pp. 6—69. Uporedi: *История Румынии*, pp. 174—176.

¹³⁷ DASIP CPB, II, april 1934, p. 58 i 325.

¹³⁸ Za ovu se posetu zalagao vođa rumunskih nacionalsocijalista Tataresku (Stefan Tatarescu). U pismu savetnika nemačkog poslanstva iz Bukurešta od 26. aprila 1933. pisalo je: »Vođa rumunskih nacionalsocijalista Tataresku mi je sinoć rekao da upravo dolazi od Tituleskua, koji mu je potvrdio prijem poziva koji mu je privatnim putem stigao od kancelara Rajha, Hitlera, da dođe u Minhenu na lični razgovor. Titulesku je tada izjavio da taj poziv prihvata s najvećim zadovoljstvom, ali zasad ne može da fiksira termin, i da će ga, čim bude načisto sa svojim vremenom, otprilike nedelju dana ranije saopštiti. Titulesku je zamolio da se kancelar Rajha o ovom lično i diskretno obavesti«. — Pismo savetnika nemačkog poslanstva u Bukureštu, od 26. aprila 1933, ADAP C, I/I, dok. br. 189, p. 346.

U vezi sa ovim pronela se vest o poseti Tituleskua Berlinu. U jednom budimpeštanskom listu od 27. juna 1933, objavljeno je: »Rumunski ministar spoljnih poslova bio je, otprilike pre tri nedelje, u najvećoj tajnosti u Berlinu, gde je boravio dva dana.«

Ove vesti o Tituleskuovoj poseti Berlinu nisu bile tačne, što potvrđuju i zvanični dokumenti. U jednoj analizi Ministarstva inostranih poslova Nemačke o politici Rumunije piše i sledeće: »1. Tituleskuova ličnost. On zna da je kralju Tituleskuov stav neugodan i sada se prikuplja materijal protiv Tituleskua. Gospodin kancelar Rajha je izjavio takođe spremnost da se sastanak u Minhenu održi uz potpuno isključenje javnosti. No Titulesku otad više nije dao glasa od sebe. Rumunska vlada, a naročito gospodin Titulesku, poslednjih deset godina bili su u svakoj prilici na strani naših političkih protivnika.«

Spremnost predstavnika rumunske vlade za pregovore nastojali su da iskoriste u Berlinu u sopstvene svrhe, u borbi protiv Čehoslovačke, koja je kao prvi sused, po prirodi svoga geopolitičkog položaja, morala biti među prvim žrtvama nacističke ekspanzionističke politike. Vesto organizovanim i usredsređenim delovanjem na najosetljivija mesta trebalo je iznutra oslabiti Malu antantu i izazvati njeno raspadanje. Prekori koje je Hitler lično uputio rumunskom poslaniku u Berlinu, 26. maja 1933, na račun revnosnog angažovanja pojedinih predstavnika rumunske vlade na planu jačanja Male antante,¹³⁹ izgleda da su imali efekta kod Rumuna. Ministar Titulesku je posle toga dao nekoliko izjava radi ublažavanja sumnji u Berlinu.¹⁴⁰ Za vreme Svetske privredne konferencije u Londonu u junu 1933. Titulesku se sastao sa ministrom inostranih poslova Nemačke i tom prilikom je pokušao da ga ubedi da između Bukurešta i Berlina nema nerešivih problema, odnosno da problemi postoje samo u odnosima sa Mađarskom i Italijom.¹⁴¹ Nije slučajno što je ovaj susret između ministara spoljnih poslova Nemačke i Rumunije usledio posle zvanične posete mađarskog predsednika vlade Gembeša Berlinu 16. juna 1933.¹⁴² Titulesku je, pred svojim kolegom, nemačkim ministrom spoljnih poslova fon Noj ratom, izjavio da će se Rumunija uporno boriti protiv revizionističkih planova Mađarske i, istovremeno, da se Rumunija neće protiviti anšlusu Austrije od strane Nemačke. Bila je to igra Tituleskua na Gembesovu slabu kartu, koju je Hitler rado prihvatio zbog svojih planova u južnoevropskoj politici.

Postojao je još jedan činilac koji je podsticao saradnju rumunske buržoazije i Hitlera — strah od Sovjetskog Saveza. On će omogućiti pronemačkim snagama u Rumuniji da postupno ojačaju svoje pozicije u zemlji i da kasnije sa još više uspeha rade na jačanju uticaja i veza sa nacističkom Nemačkom.

Vlada, dvor i veći deo bugarske buržoazije dočekali su sa simpatijama prvi nacrt Četvornog pakta, posebno one delove nacrta koji su isticali u prvi plan reviziju mirovnih ugovora i izmene granica. U tom revizionističkom nacrtu velikih buržoaskih i fašističkih sila, bugarski revizionisti su videli povoljne mogućnosti za ispunjenje

¹³⁹ ADAP C, 1/2, dok. br. 264, p. 488. Hitler je ovom prilikom, pored ostalog, rekao: »Rumunija, koja se kao član Male antante u svim prilikama uvek okretala protiv Nemačke i njenih zahteva za ravnopravnim tretmanom, ne Tnože se žaliti, jer je sama svojim ponašanjem skrivila što u Nemačkoj ne može da dođe do ekonomskog poleta.«

¹⁴⁰ DASIP CPB, III, jun 1933, p. 100. Uporedi: Nicolae Titulescu *Discursuri*, Bukuresti, 1967, pp. 388—396.

¹⁴¹ ADAP C, 1/2, dok. br. 328, p. 380. Ministar inostranih poslova Nemačke je o ovom zabeležio: »Gospodin Titulesku je počeo time što je rekao da je on, Po sebi se razume, antirevizionista. Iz tog razloga on se svimsredstvima borio Protiv Četvornog pakta. Rumunija ne može nikada da izrazi saglasnost s mađarskim planovima o reviziji koju podržava Italija ... Protiv priključenja Austrije Nemačkoj Rumunija nema ništa da prigovori.«

¹⁴² DASIP CPB, III, jun 1933, p. 218, 243 i 249.

sopstvenih snova o uvećanoj Bugarskoj.¹⁴³ Protiv pakta bile su snage koje su se borile protiv profašističke orijentacije Bugarske, a to su, pre svih, bili Komunistička partija Bugarske i radnički pokret.¹⁴⁴ Teška unutrašnja privredna i politička situacija i izolovanost od ostalog sveta ipak nisu dozvoljavali jače eksponiranje vladajućih snaga Bugarske u propagiranju i konkretnoj podršci zamisli o formiranju pakta četiri velike sile. Česti i veoma surovi obračuni između pojedinih grupa i struja u političkim partijama uticali su takođe na slabo angažovanje bugarske vlade u spoljnopolitičkim poduhvatima drugih država. Naročito su bili opasni i česti obračuni između pojedinih struja u okviru makedonske emigracije, koja je najčešće, korišćena u revizionističkim i revanšističkim planovima protiv Jugoslavije i Grčke.¹⁴⁵

Upravo u vreme formiranja Organizacionog pakta Male antante, u Gornjoj Djumaji je, 27. februara 1933. održan Kongres makedonskih emigrantskih društava i organizacija, gde je dominirala Vnutrena makedonska revolucionarna organizacija Vanče Mihailova, prijatelja fašističkih država i neprijatelja Jugoslavije.¹⁴⁶ Iako se vlada i zvanična štampa nisu eksponirale u borbi protiv nove organizacije Male antante, kakav je bio slučaj sa Mađarskom, kongres u Djumaji i njegov revizionistički karakter potvrđivali su antijugoslovensku orijentaciju onih koji su omogućili njegovo održavanje, odnosno, bugarske vlade i njenih organa.¹⁴⁷

Antijugoslovensko raspoloženje Bugarske, odnosno, njeno nezadovoljstvo politikom članica Male antante, pokušala je da iskoristi Italija.¹⁴⁸ Italijanski fašisti pomagali su i podsticali delovanje revizionističkih snaga u Bugarskoj i uzimali učešća u revanšističkim akcijama uperenih protiv Jugoslavije. Na Kongresu međunarodne studentske lige za reviziju ugovora o miru, koji je održan u Sofiji od 25. do 28. juna, važnu ulogu su odigrali Musolinijevi izaslanici i delegacija Paveličevog ustaškog pokreta, koja je stigla iz Italije.¹⁴⁹

¹⁴³ Na sednici parlamentarne komisije za spoljne poslove u maju 1933. predsednik bugarske vlade Nikola Mušanov je podvukao potrebu da bugarska vlada bude spremna za eventualnu reviziju granica: »Bugarska treba da ima jedno jasno i tačno stanovište po ovom pitanju. Četvorni savez velikih sila, u kome su Engleska, Francuska, Nemačka i Italija, pokrenuće pitanje delimične revizije. Ima mnogo izgleda da dobijemo natrag zapadne pokrajine, koje su zauzete od Srba iz strategijskih razloga« (List *Заря*, od 29. maja 1933); vidi: CPB, IV, maj 1933, p. 293.

¹⁴⁴ Sire o ovom: A. Стоянова, *Борбата за здравите сили в БКП против лявото сектанство през годините на неговото временно господство (1929—1935)*, u zborniku: *Първи конгрес на Българското историческо дружество*, София, 1972, pp. 75—80; *История на България*, София, 1964, tom III, pp. 226—262; DASIP LP, 1933, II/14, pov. br. 561 od 22. juna 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1943.

¹⁴⁵ DASIP LP, 1933, I/14, pov. br. 561 od 22. juna 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1933.

i« DASIP CPB, IV, mart 1933, p. 175.

¹⁴⁷ Ibid., pp. 82—83.

¹⁴⁸ DASIP LP, pov. br. 283 od 28. marta 1933, izveštaj poslanstva Kraljevine Jugoslavije iz Sofije, upućen MIP KJ, pov. br. 3932 od 2. marta 1933.

¹⁴⁹ DASIP LP, 1933, I/14, pov. br. 734 od 13. septembra 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za jun 1933, pov. br. 13820, 15. jul 1933, p. 4.

Mora se priznati da delovanje antijugoslovenskih snaga u Bugarskoj nije nailazilo na podršku većine bugarskog naroda koji je bio protiv fašističke orijentacije Bugarske i njenog oslanjanja na Musolinijevu Italiju.¹⁵⁰ Suprotno revizionistima narod je izražavao želju da se pronađu putevi saradnje sa srpskim narodom.¹⁵¹

Pojava Musolinijevog nacrtu Četvornog pakta, od 18. marta 1933, izazvala je negativnu reakciju u Grčkoj i Turskoj. Svakako da je, pored straha od moguće revizije i prema Grčkoj, na jačinu ovog otpora uticalo jedinstveno istupanje Male antante i mnogih drugih zemalja protiv pakta. Shvaćeno je da je pakt podjednako opasan za sve zemlje koje nisu u njega uključene, a posebno za male zemlje, koje bi zbog svog položaja i svojih ograničenih odbrambenih mogućnosti, trebale da budu prve žrtve reviziionističkih planova velikih država. Stoga su predstavnici grčke i turske vlade, javnosti i štampe istupali protiv projekta pakta velikih sila.¹⁵²

Aktivno angažovanje u akciji oko pakta dovelo je Francusku do gubljenja ugleda u ovim zemljama.¹⁵³

Strah od oživljavanja stare germanske ideje o prodoru na istok, prema Bagdadu, bio je razlog što je Turska vlada razvila veliku aktivnost protiv ovog pakta. Još prilikom posete Atini, 8. marta 1933, ministar inostranih poslova Turske, Ruždi Bej (Riistii Bej Tefik), predlagao je da se pojačaju međusobne veze Grčke i Turske u spoljopolitičkoj oblasti.¹⁵⁴ Nešto kasnije ova ideja je pretvorena u konkretan predlog o zbližavanju Turske, Grčke i Bugarske.¹⁵⁵ Ruždi Bej je u razgovoru sa poslanikom Kraljevine Jugoslavije u Turskoj, pred svoj polazak u Zenevu maja 1933, najavio da će svoju aktivnost usmeriti na pridobijanje Grčke za organizovanu saradnju balkanskih država protiv namera Četvornog pakta.¹⁵⁶

Koliko su bili umešani Musolinijevi prsti u pokušaje stvaranja još jednog bloka u koji bi bila uključena Bugarska, bloka koji ne bi bio protiv Italije i njenog nacrtu Četvornog pakta, već protiv zemalja Male antante, teško je utvrditi. Međutim, koincidiranje jednog i

¹⁵⁰ Ibid., pov. br. 561 od 22. juna 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1933.

¹⁵¹ U pograničnom mestu Trn, na zboru povodom otkrivanja spomenika palim ratnicima, narod je spontano izražavao želju za zbližavanjem sa Jugoslavijom. CPB, aprila III, 1933, p. 258; ibid. LP 1933, 1/14, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1933, p. 3.

¹⁵² DASIP LP, 1933, 1/5, pov. br. 521 od 6. juna 1933, izveštaj jugoslovenskog poslanstva iz Atine, pov. br. 218, 28. april 1933.

¹⁵³ DASIP LP, 1933, 18, pov. br. 130 od 7. maja 1933, izveštaj jugoslovenskog poslanstva iz Ankare, pov. br. 130, 6. maj 1933.

¹⁵⁴ DASIP LP, 1933, 11/14, pov. br. 399 od 26. IV 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za februar i mart 1933, pov. br. 7520, 20. april 1933.

¹⁵⁵ DASIP LP, 1933, 18, pov. br. 159 od 6. juna 1933, pismo MIP KJ, pov. br. 9557 od 20. maja 1933, o pitanju grčko-tursko-bugarskog pakta, 20. maj 1933.

¹⁵⁶ DASIP LP, 1933, 1/14, pov. br. 561 od 22. juna 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510, 14. jun 1933; uporedi: V. Bystrický, L. Deak, o. c. p. 240 i 350.

drugog pokušaja, Musolinija i Ruždi Beja, izazvalo je uglavnom negativnu reakciju balkanskih zemalja. Izbor je pao na već ustaljenu orijentaciju održavanja postojećeg stanja i sklapanja bilateralnih sporazuma između pojedinih zemalja.¹⁵⁷ Tako je u toku maja došlo do intenzivnije saradnje između Turske i Grčke i do političkog približavanja ovih dveju zemalja.¹⁵⁸ To je, istovremeno, pozitivno delovalo i na njihove odnose prema Jugoslaviji i Maloj antanti.¹⁵⁹

Pokušaji da se ostvari približavanje Turske i Grčke Bugarskoj, razume se na bilateralnoj osnovi, nisu uspeali zbog mnogih razloga, među kojima su posebnu jačinu imali nerešeni problemi na granicama između Bugarske i ovih zemalja i revizionističke pretenzije bugarske buržoazije.¹⁶⁰

Poboljšavanje odnosa Turske prema njenim zapadnim susedima, u leto 1933. godine, omogućilo joj je da se više angažuje u širim vanblokovskim akcijama. Tome je doprineo i obnovljeni strah od starog nemačkog plana o prodoru na istok.

Jedno od važnih područja istoka bili su Bosfor i Dardaneli. Kroz ove moreuze mnogo puta su prolazili osvajači i sanjali o prodoru prema Bagdadu. Strah od nacističkih planova i namera prema istoku pojačan je posle nespretne interpretacije nemačke istočne politike koju je dao na Svetskoj privrednoj konferenciji u Londonu,

14. juna 1933, Hitlerov ministar za ishranu i poljoprivredu, Hugenberg (Alfred Hugenberg).¹⁶¹ Posle toga uslediće još veće angažovanje Turske na prevazilaženju protivrečnosti i problema između pojedinih balkanskih država. Turska će tada biti zagovornik ublažavanja protivrečnosti između Bugarske i zemalja Male antante i njihovog međusobnog približavanja.¹⁶²

Združeni tromesečni otpor malih zemalja, a na prvom mestu zemalja Male antante, protiv projekta pakta četiri velike sile doveo je do željenih rezultata. U tekstu ugovora između četiri sile: Nemačke, Francuske, Velike Britanije i Italije, koji je potpisan 16. jula 1933, nema pomena o reviziji granica evropskih država. Sadržina pakta se odnosila, u suštini, samo na odnose četiri velike sile i na načine rešavanja njihovih međusobnih problema. On nije imao nikakve kom-

¹⁵⁷ DASIP LP, 1933, 18. pov. br. 9557, pismo MIP KJ o pitanju grčko-tursko-bugarskog pakta, 20. maj 1933.

¹⁵⁸ DASIP AP, 18. pov. br. 159 od 6. juna 1933, pismo MIP KJ, pov. br. 9557 od 20. maja 1933, o grčko-turskim odnosima, 17. maj 1933.

¹⁵⁹ DASIP LP, 1933, 18. pov. br. 157 od 6. juna 1933, pribeležke o razgovoru jugoslovenskog poslanika u Atini sa grčkim ministrom inostranih poslova, pov. br. 10219, 29. maj 1933.

¹⁶⁰ DASIP LP, 1933, 18. pov. br. 670 od 5. jula 1933, MIP KJ o grčko-bugarsko-turskim odnosima, pov. br. 2022 od 24. juna 1933; *ibid.*, br. 242 od 19. avgusta 1933, pismo MIP KJ, pov. br. 12837 od 4. jula 1933, o posredovanju Ruždi Beja u grčko-bugarskim odnosima; PA, pol. 4, 26/7, br. 602, izveštaj nemačkog poslanstva iz Ankare, 10. jun 1933.

¹⁶¹ ADAP C, 1/2, dok. br. 312, p. 562 i br. 361, pp. 643—644; *Внешняя политика СССР, Москва, том III, dok. 204, pp. 637—638.*

¹⁶² DASIP LP, 1933, 1/14, pov. br. 734 od 13. septembra 1933, mesečni izveštaj MIP KJ za jun, pov. br. 13820, 15. jul 1933.

petencije za rešavanje problema između drugih država, posebno između velikih i malih država, što je bila prvobitna namera njegovih autora.¹⁶³

Takav pakt, bez ikakve koristi za njegove inicijatore, Musolinija i Hitlera, upravo zbog ponašanja i zasluge njih dvojice, ostao je mrtvo slovo na papiru. Otpor malih zemalja i uopšte svih progresivnih snaga omeo je nagodbu velikih na račun malih, a protivrečnosti između Italije i Nemačke (pre svega na tlu Austrije), onemogućile su stvaranje čvršćih veza i odnosa između ovih dveju zemalja, kako u okviru Četvornog pakta, tako i van njega.¹⁶⁴

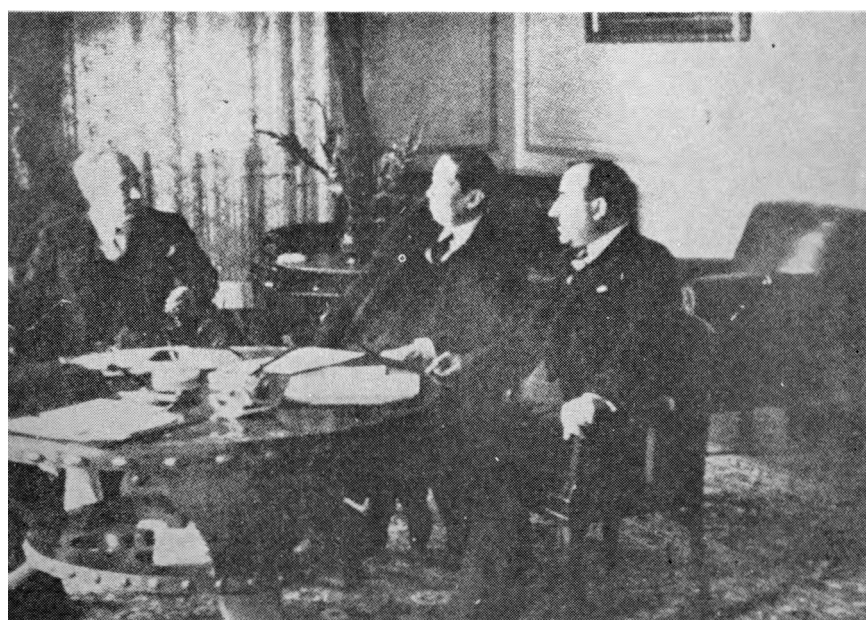
Tako su šestomesečni period nacističkog režima u Nemačkoj i četvoromesečna nastojanja Hitlera i Musolinija da se nađu mogućnosti i putevi čvršćeg povezivanja Nemačke i Italije u konfrontaciji prema ostalom svetu dali mršave rezultate. Hitler je iz ove borbe ipak izvukao pouku: da njegova predviđanja o mogućim i relativno lakim putevima savezništva sa Italijom i Musolinijem neće teći onako kao što je on zamišljao i programirao. Uverio se da će mu biti potrebno mnogo rada na jačanju nacističkog režima u svim pravcima, a naročito u oblasti privrede i izgradnje oružanih snaga, što će mu omogućiti da samouverenije krene u prekranje karte Evrope.

¹⁶³ DBFP, II, V, 5, dok. 316, pp. 483—489. Uporedi: M. Јовановић, o. c. pp. 446—457; M. Vanku, o. c. p. 84.

¹⁶⁴ Uporedi: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, p. 17; *South-Eastern Europe, A political and Economic Survey*, London, 1939, p. 26; E. Wissemann, *The Rome—Berlin Axis, A History of the Relations between Hitler and Mussolini*, London — New York — Toronto, 1969, p. 34.

Demonstracije nemačkih radnika 1931. godine

Sa konferencije Male antante u Pragu 1930: E. Beneš, N. Titulesku i B. Jeftić

Hitler preti 1933.

Ovako se »novi poredak« najavljiuao na dalekom istoku. Kineski rodoljubi ubijeni od japanskih osvajača u severo-istočnoj Kini 1932.

Hitler uručuje septembra 1935. u Nirnbergu zastave novoformiranim esesovskim jedinicama

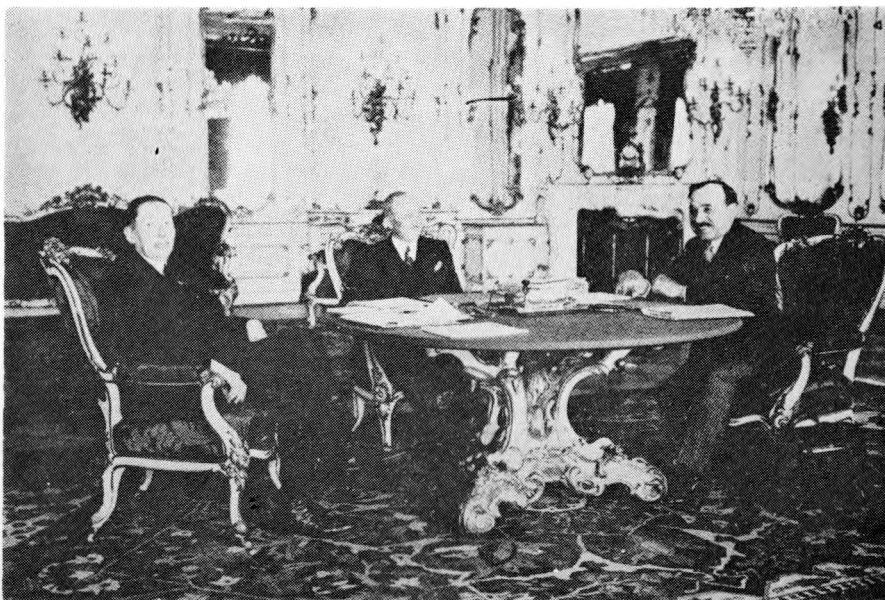
Jedna od najbezumnijih knjiga Hitlerov Mein Kamph, koja ironijom čovekove sudbine spada u red najizdavanije knjige u svetu, bila je obavezan poklon i prilikom sklapanja braka u Nacističoj Nematkoj

Spaljivanje slobodoumnih knjiga u Nemačkoj posle dolaska nacista na vlast u ovoj zemlji

*Posle dolaska nacista na vlast u Nemačkoj su počeli progoni demokratski
opredeljenih nemačkih građana. Na desetine hiljada je premećivano u
zatvorima, ubijano ili sistematski uništavano u logorima. Na slici, esesovci
progone kolonu građana, 1933. godine*

*Sa zasedanja Male antante 30. maja 1933. u Pragu. Ministri inostranih poslova:
N. Titulesku, E. Beneš i B. Jeftić*

Glava druga
PRIPREMANJE POHODA

1. OPŠTI PREDUSLOVI EKSPANZIJE TREĆEG RAJHA

Početak procesa izgradnje velikog nemačkog carstva u duhu programa NSDAP bio je vezan sa nizom prethodnih krupnih akcija koje je trebalo izvesti na tlu Nemačke i šire, u međunarodnim razmerama. Uništavanje svih demokratskih otpora i učvršćivanje totalitarnog režima, što je obavljeno u prvoj polovini 1933. godine, u Nemačkoj bila su samo prvi i osnovni preduslovi za ostvarenje nacističkog plana. Sa ovog unutrašnjeg i po svojoj suštini kratkoročnog zadatka moralo se preći na dugoročnije poduhvate: obezbeđivanje uslova za potpuno gušenje svih mogućih otpora i suprotstavljanja totalitarizmu u Nemačkoj, za utiranje puteva širenju nacionalsocijalističke suprematije i van nemačkih granica, prvo u srednjoj Evropi, a zatim i dalje.

Osnovni preduslovi za uspostavljanje i obezbeđenje moći nacizma u Nemačkoj i izvan nje bio je jačanje nemačke privrede. Na osnovama moćne proizvodnje mogao se ostvariti viši društveni standard za sve slojeve nemačkog društva i na taj način obezbediti jačanje ličnog prestiža nacističkog vođe i njegove partije u Nemačkoj.¹ Istovremeno, snažna privreda bila je oslonac izgradnje vojne industrije i oružanih snaga, koje su garantija za očuvanje totalitarizma unutar granica i glavni preduslov za prodor Trećeg Rajha u svet. U kontekstu ovakvih stremljenja istaknuta je parola u krugu vođa nacionalsocijalizma: najpre izgradnja oružane moći, a zatim odlučna spoljna politika.²

Tokom borbe za vlast u Nemačkoj, nacionalsocijalisti su isticali u prvi plan potrebu za ozdravljenjem nacionalne privrede i već tada su nudili rešenja za savlađivanje mnogobrojnih problema nemačke privrede i uopšte nemačkog društva, koje je pod uticajem unutarnjih

¹ Uporedi: H. Mottek, W. Becker, A. Schroöter, *Wirtschaftsgeschichte Deutschland, ein Grundriss*, Berlin, 1974, Bd. 3, M. Broszat, *Der Staat Hitlers*, Lausanne, 1969, p. 175.

² Uporedi: A. Kuhn, *Hitlers aussenpolitisches Program*, Stuttgart, 1970, p. 162, W. Treue i G. Frede, *Wirtschaft und Politik 1933—1945*, Braunschweig, 1953, pp. 26—64.

i spoljnih činilaca zapadalo u sve težu krizu. Nacisti su, istovremeno, predlagali recepte i davali obećanja svim klasama i društvenim kategorijama za razrešavanje njihovih problema.

I zaista, odmah po dolasku na vlast oni su pojačali napore za prevazilaženje teškoća u nemačkoj privredi radi njenog što bržeg ozdravljenja. Snažnu podršku su našli kod privrednih stručnjaka, vlasnika privrednih preduzeća, a naročito kod najkrupnijih monopolista. Njima je išlo u prilog jačanje privrede. Čitave grupe naučnika i stručnjaka pristupile su teorijskoj analizi i razradi problema iz oblasti ekonomike i proizvodnje predlažući konkretna rešenja za pojedine probleme.

Već 1. februara 1933. održan je sastanak trgovinske i industrijske komore Nemačke, na kome je glavna tema bila pronalaženje puteva za oživljavanje i jačanje privrede i trgovine. Sa ovog sastanka upućeno je pismo novom kancelaru i mnogim drugim rukovodiocima u kome je naglašena uloga i značaj privredne proizvodnje za budućnost Nemačke.³ Slično pismo uputio je nemački privredni savet novom kancelaru već 23. februara 1933, u kome se posebno ukazuje na značaj povećanja poljoprivredne proizvodnje za prosperitet nacističke Nemačke.⁴ Usledile su i druge slične inicijative pojedinaca i stručnih udruženja, koja zatim izrađuju analize o stanju u pojedinim granama nemačke privrede i o mogućim putevima njene stabilizacije i bržeg razvoja.⁵

Činjenica je da ova masovna razmatranja i razmišljanja o privrednim problemima u Nemačkoj nisu bila pokrenuta samo od članova i simpatizera NSDAP; njih su pokretala i ostala lica: privredni stručnjaci, angažovaniji građani i pojedinci koji su neposredno bili zainteresovani za brži razvoj privrede i za stabilizaciju nemačkog društva. Plima interesovanja za privredni progres bila je delimično posledica teškog stanja privrede, koje je, 1932. godine, odnosno pred kraj svetske ekonomske krize, u Nemačkoj dostiglo vrhunac.

Ove inicijative doprinele su intenzivnijem bavljenju privrednim problemima državnih organa i rukovodilaca Nacionalsocijalističke partije. Problemima privrede počinje da se posvećuje najveća pažnja u najvišim organima Trećeg Rajha. Na sednicama vlade Rajha, naročito od polovine 1933, raspravlja se o problemima privrede, ocenjuje se njeno stanje i određuju konkretni zadaci da bi se prevazišle mnogobrojne teškoće na putu njenog ozdravljenja.⁶ Na prvoj sednici

³ BA, R 43, II, 308a br. 795 od 1. februara 1933.

⁴ Ibid., br. 1572 od 23. februara 1933.

⁵ Ibid. br. 1349, od 17. februara 1933 i br. 4049, šire o ovom: F. Fischer, *Weltmacht oder Niedergang*, Frankfurt am Main 1965, A. C. Ерусалимский. *Германский империализм, история и современность*, Москва, 1964.

⁶ Ibid. R 43, II, Bd. 1459, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 16. februara 1933 i 27. februara 1933, Bd. 1460, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 2. marta 1933, Bd. 1465, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 22. septembra 1933, Bd. 1469, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 3. jula 1934, DASIP, PKO, F, XVII, reg. br. 295, pov. br. 4061 od 8. maja 1933, izveštaj poslanstva KPJ iz Berlina, pov. br. 653 od 27. aprila 1933, O novim merama agrarne zaštite u Nemačkoj, donesenim na sednici vlade Rajha 26. aprila 1933.

novοformiranog odbora nemačke industrije, 16. XI 1933, kome su prisustvovali državni sekretar dr Pose (Hans Ernst Posse), i drugi privredni stručnjaci i državni rukovodioci, doneseni su značajni dugoročni zaključci u pogledu unapređenja nemačke industrije i osvajanja tržišta van granica Nemačke. Posebna pažnja je posvećena pronalaženju najboljih puteva za savlađivanje konkurencije glavnih suparnika na međunarodnom tržištu.⁷

U toku 1934, razvoju privrede posvećena je još veća pažnja u svim državnim organima i partijskim forumima. Polovinom iste godine preduzete su nove privredne mere, poznate pod imenom Novi plan (Neue Plan), koji će zvanično stupiti na snagu septembra 1934. godine. Po Novom planu, izvršene su značajne izmene u svim granama privrede, a posebno u spoljnotrgovinskoj razmeni, radi ubrzanja razvoja privrede uopšte, povećanja njene produktivnosti i prodora na svetsko tržište.⁸

U sklopu privrednog razvoja uopšte, posebno mesto je pridavano vojnoj industriji. Samo dvadesetak dana posle osvajanja vlasti, 20. februara 1933, Hitler je u krugu svojih najbližih saradnika isticao značaj razvoja vojne industrije za novi režim i njegove daleko-sežne planove.⁹

Jedna od značajnih mera preduzetih u privredi već od proleća 1933. bile su temeljite kadrovske promene. Sve vodeće pozicije u privredi prešle su u ruke članova NSDAP. Izvršene su promene u privrednim i trgovinskim komorama, trgovinskim predstavništvima, privrednim savetima itd. Na čelo jedne od najznačajnijih institucija za razvoj privrede, Rajhsbanke, došao je iskusni stručnjak dr Saht (Hjalmar Schacht).¹⁰

Radi povećavanja proizvodnje prehrambenih artikala i podizanja standarda prehrane, odnosno životnog standarda uopšte, velika je pažnja posvećena poljoprivrednoj proizvodnji. Uvedeno je mnogo zakonskih olakšica za poljoprivredne proizvođače, kao što su: garantovani otkup poljoprivrednih viškova, smanjene takse za stoku i meso, pružanje pomoći u borbi protiv poljoprivremnih štetočina itd.¹¹

U nacionalsocijalističkoj propagandi isticana je parola da je seljački stalež osnovna snaga Trećeg Rajha. Jedan od najbližih Hitlerovih saradnika, Dare (Richard-Walther Darre), bio je zadužen za

⁷ BA R 43, I, Bd. 1079, fol. 1. Ernste Sitzung die Handelspolitischen Ausschusses des Reichsstandes der deutschen Industrie, pp. 137—148.

⁸ ADAP C, III/I, dok. 175, 207, 250, 261 i 316, uporedi: J. Wendt, *Economic Appeasement, Handel und Finanz in der Britischen Deutschland Politik 1933—1939*, Hamburg, 1971, pp. 221—223 i p. 260.

⁹ *История дипломатии*, III, p. 581.

¹⁰ DASIP PKO, F XVII, N/1933, reg. br. 295, pov. br. 2619 od 30. matra 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 469 od 29. marta 1933. O prvim privrednim merama vlade kancelara Hitlera.

¹¹ u Ibid. izveštaji Poslanstva KJ iz Berlina o promenama u nemačkoj privredi i trgovini, pov. br. 4542, od 18. aprila, pov. br. 4061, od 8. maja, pov. br. 4263 od 12. maja, pov. br. 10315 od 7. oktobra i pov. br. 12207 od 28. novembra 1933.

agrarnu politiku u NSDAP i u vladi Trećeg Rajha. Hitler je već u leto 1933. istakao da se unapređenjem poljoprivredne proizvodnje obezbeđuju dva važna preduslova za napredak Trećeg Rajha: ishrana nemačkog stanovništva iz sopstvenih izvora i materijalna egzistencija seoskog stanovništva, koje predstavlja životnu snagu nemačkog naroda.¹²

Mere za mobilizaciju svih snaga i rezervi u poljoprivrednoj proizvodnji i povoljne klimatske prilike donele su bolje rezultate već prilikom žetve i berbe u leto i jesen 1933. godine. Nemačka, koja je godinama uvozila hranu pa i gladovala, naročito u toku krize, proizvela je dovoljno žitarica za strogo kontrolisanu ishranu svog stanovništva. Ostvaren je jedan od glavnih preduslova za podizanje životnog standarda, obezbeđen je minimum hleba, što znači još jedan poen u jačanju prestiža nacionalsocijalizma i njegovog vođe u Nemačkoj.

Da bi se održao polet sopstvene proizvodnje, primenjena je još jedna efikasna mera — ograničen je uvoz uvođenjem mnogih carinskih ograničenja. Ova mera će dovesti do novih momenata u spoljnotrgovinskoj razmeni, o čemu će biti reči kasnije.

Proces stabilizacije i povećanja proizvodnje započeo je već 1933. godine u svim proizvodnim granama. Povećana proizvodnja uslovljavala je povećanu potrošnju i uopšte povećanje životnog standarda stanovništva. Tome je doprinela bolja organizacija rada, uključivanje u rad normalnim merama ili silom, svih za rad sposobnih građana. Doneta je uredba prema kojoj je svaki građanin bio dužan da izvesno vreme u toku godine radi na velikim javnim poslovima. Radi zapošljavanja armije nezaposlenih radnika, započeti su mnogobrojni javni radovi, među kojima su se posebno isticali oni na izgradnji mreže puteva, gde je bilo zaposleno oko pola miliona radnika.¹³ Finansiranje ovih poduhvata izvođeno je mnogim prisilnim ili dobrovoljnim merama, a svodilo se, u suštini, na ulaganje celog društva.¹⁴

U procesu pridobijanja i uopšte angažovanja nemačkih masa u privrednoj delatnosti značajnu je ulogu odigrala i idejno-propagandna mašinerija NSDAP. Svaki korak napred, pa i onaj koji je bio posledica opšte privredne stabilizacije u svetu, pripisivan je kao doprinos novog režima i nacionalsocijalizma, dok je sve što je bilo negativno pripisivano demokratiji.¹⁵

U sklopu opšteg kretanja napred bilo je i takvih činilaca koji su nepobitno išli u prilog novom režimu i ubeđenju masa da je ovaj garanti ja napretka Nemačke. Na primer, samo u toku prvih šest meseci novog režima ponovo je dobilo posao preko dva miliona radnika,

¹² Ibid, pov. br. 4796 od 26. maja 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 771, od 23. maja 1933.

¹³ Ibid, pov. br. 4263 od 12. maja 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 696 od 8. maja 1933.

¹⁴ Ibid, pov. br. 4796 od 26. maja 1933, pov. br. 5334 od 9. juna 1933.

¹⁵ CPB, III, 28. oktobar 1933, p. 401.

tako da je broj nezaposlenih sa oko 6,613.000 sveden na oko 4,463.000.¹⁶ U privrednom pogledu veoma potresenoj zemlji, kakva je bila Nemačka u toku krize, u prvom polугоду po završetku krize ostvaren je najveći napredak. Nacistički režim je uspeo, služeći se svakako i prinudom, da ostvari najbrži tempo rešavanja jednog od gorućih problema kapitalističkog sveta: uvođenje u radni proces mase nezaposlenih radnika.¹⁷ Bez sumnje, to će biti jedan od važnih činilaca u procesu totalnog zavođenja masa i njihovog uključivanja u destruktivni mehanizam nacionalsocijalističkog carstva nasilja i smrti.

2. NAJVAŽNIJI SPOLJNOPOLITIČKI POTEZI NEMAČKE U BORBI ZA PRESTIŽ U EVROPI OD 1933. DO 1936. GODINE

Već su pomenuti i delimično objašnjeni neki važniji unutarnji preduslovi snaženja Nemačke, koja bi bila u stanju da se upusti u sukob sa najmoćnijim silama u Evropi i da tu sebi obezbedi apsolutnu prevlast i vodeće mesto u svetu. Najvažniji među njima bili su, totalitarna vlast i snažna privreda. Na bazi moćne privrede izgrađivala se snažna oružana sila.¹⁸ Sve do ostvarenja tih preduslova za nasilni prodor u svet, moralo se taktizirati, prividno sarađivati, koristiti se svim, pa i najmanjim mogućnostima koje bi mogle ići u prilog razvoju nove Nemačke, a često pribegavati i čistom riziku i hazarderstvu.

Zato je nacistički režim, u prvoj godini svog postojanja vodio uglavnom diplomatsku bitku protiv versajskog sistema, u Društvu naroda i na Konferenciji za razoružanje. Uporedo sa legalnom borbom u najvišim forumima Društva naroda intenzivno se radilo na naoružavanju i izgradnji snažne nemačke armije. Taj proces unutrašnjeg jačanja Nemačke, i pored toga što je tekao veoma brzim tempom, ipak je za novi režim bio spor. Hitleru se žurilo i bio je sve nestrpljiviji. Morao se koristiti postojećim neskladima među silama zaštitnicama versajskog sistema, ali ni u tom prostoru nisu se uvek mogla naći željena i brza rešenja, pa se često išlo na rizične poteze.¹⁹

Protivrečnost između želja Hitlerove Nemačke, da izraste u diva na ruševinama versajske Evrope, i samih zaštitnica Versaja nije bila jedina protivrečnost u tadašnjoj Evropi. Tinjao je i sukob interesa između ostalih velikih sila, pa i bliskih saveznica — Francuske i Velike Britanije. Ipak, nacistički antiboljševizam bio je veli-

le DASIP KPO, F, XX, reg. br. 296, pov. br. 12225 od 28. novembra 1933, izveštaj poslanstva iz Berlina, pov. br. 1538 od 20. novembra 1933.

¹⁷ Sire o ovom: BA, R 43, Bd. 309 Deutschlands wirtschaftliche Lage an der Jahreswende 1933/34, pp. 1—88, Ibid. Bd. 310, Einkommen Verbrauch und Sparung im Deutschland 1929—1932, pp. 1—33.

¹⁸ Sire o ovome: R. Absolon, *Die Wehrmacht im Dritte Reich*, Boppard am Rhein, Bd. I, 1969, Bd. II, 1971.

¹⁹ Uporedi: K. Hilderbrand, *The Foreign Policy of the Third Reich*, London, 1970, p. 28, Isto tako: G. L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europa 1933—36*, Chichago, 1970.

ki mamac za konzervativne krugove u Velikoj Britaniji, Francuskoj i drugim zemljama. Težište nacističke spoljne politike, u vreme dovođenja Nemačke na pozornicu Evrope, bilo je usmereno na slabe tačke u odnosima između Velike Britanije, Francuske i Italije, i na one snage koje su razbijale i slabile pokušaj čvršćeg povezivanja ovih zemalja.

U vreme dok je Treći Rajh bio još slab, Hitlerova diplomatija je činila sve da obezbedi savez sa Velikom Britanijom i Italijom radi uništavanja svog glavnog protivnika — Francuske. U slučaju da ovo uspe, Velika Britanija bi bila partner broj jedan u svetskim razmerama, a Italija saveznik na tlu Evrope. Savezništvo sa Musolinijem omogućilo bi obuzdavanje italijanskih apetita na spornom prostoru, posebno u predelima jugoistočne Evrope.²⁰

Dobre odnose u ovim zemljama, posebno pokušaje saradnje u okviru trougla Rim — Pariz — London, kvarila je Nemačka svim mogućim sredstvima. Istom snagom su srpečavani i suzbijani uplivi ovih sila, suparnica Nemačke, u taboru malih evropskih zemalja, posebno u susedstvu Nemačke. Uz krajnju odbojnost prema svakom novom pokušaju stvaranja novih oblika kolektivne bezbednosti na tlu Evrope, pod sistematskim udarom su se našli svi postojeći savezi, naročito savezi koji su osnivani i nalazili se pod kontrolom glavne suparnice — Francuske.

U suzbijanju i rušenju onoga što nije bilo u skladu sa njihovom politikom, nacisti se nisu pridržavali uobičajenih međunarodnih pravnih i moralnih normi i principa.²¹ Tvrdoglavo idući ka svom cilju, oni su se služili neuobičajenim i neočekivanim sredstvima, često neozbiljnim, hazarderskim i nepromišljenim. Ali, zahvaljujući neslozi suparnika, ovi čudni metodi i putevi u međunarodnim odnosima donosili su uspehe i doprinosili sve jačem širenju nacističkih megalomanskih i nezajažljivih zahteva i želja.

Zahvaljujući nejedinstvu buržoasko-demokratskih država, na prvom mestu Francuske i Velike Britanije, nacisti su se upustili u smeo korak povlačenja nemačke delegacije sa Konferencije za razoružanje (već 12. oktobra) i iz Društva naroda (19. oktobra 1933. godine).²² Nije to bio samo smeo, već i dobro procenjen i sračunat potez zemlje koja je išla na razbijanje sistema bezbednosti postojećeg evropskog poretka, upotrebljavajući kao glavno oružje ne svoju moć,

²⁰ Hitler i njegovi saradnici gajili su izvesnu nadu u savez sa Britanijom sve do 1937, a neki u nacističkom vrhu gajili su zračak nade i docnije. Ovo se dobro vidi i iz strogo poverljive beleške Ribentropa, pod naslovom »Die Möglichkeiten einer Verständigung mit England«, iz januara 1938. Dokument publikovan u: *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933—1945*, IV, Biefeld, 1961, pp. 1—3. Uporedi: B. J. Wendt, *Economic Appeasement, Handel und Finanz in der britischen Deutschland Politik 1933—1939*, Düsseldorf — Niederpleis, 1971, O. Hauser, *England und das Dritte Reich, 1933—1936*, Stuttgart, 1972, Bd. 1, R. Meyers, *Britische Sicherheits Politik 1933—1938*, Düsseldorf, 1976, J. Hiden, *Germany and Europa 1919—1939*, London — New York, 1977, pp. 50—157, Axel Kuhn, o. c. pp. 141—190.

²¹ История дипломатии, том III, p. 583.

²² M. Dommarus, o. c. pp. 305—314, K. Christo, *Germany and the League of Nations*, Chicago — London, 1976, pp. 173—193.

vojničku, političku ili bilo kakvu drugu, već upravo razbijenost i međusobnu nesložnost protivnika. Nacisti bi u takvim trenucima uvek dobro izučavali i procenjivali kretanja u tadašnjem svetu, posle čega bi dolazili do jedino mogućeg zaključka, da se u da tim uslovima neće naći snaga koja bi ustala protiv ovih, do tada neuobičajenih, poteza u međunarodnoj politici.²³ Napuštanje Konferencije za razoružanje i Društva naroda imalo je i unutrašnji politički smisao i cilj: da se pred nemačkim narodom okrive zapadne demokratije kako žele da zadrže Nemce na stepenu nižeg naroda i u obespravljenom položaju. Rezultat ovih poteza trebalo je da bude jače zbijanje masa nemačkog naroda oko novog režima, koji se hrabro bori za sticanje »mesta pod suncem« i za Nemačku i nemački »odabrani« narod.

Posle psihološkog pripremanja masa, pri čemu je uvek propagandna mašinerija odigravala veliku ulogu, pristupalo se plebiscitarnom opredeljenju nemačkog naroda za takvu politiku. Posle izvanredno izvedenih priprema, usledio bi odgovarajući rezultat; tako, na primer, 95 odsto nemačkog stanovništva odobrilo je nacističku odluku o povlačenju Nemačke iz međunarodnih vodećih foruma.²⁴

Uspesima koje su postigli na spoljnom i unutrašnjem planu do jeseni 1933, nacisti nisu bili zadovoljni, želeli su više. Neposredno posle izlaska iz Društva naroda, Hitler je zemlji koja je činila stub versajskog sistema, Francuskoj, radi njene izolacije, a time i slabljenja, ponudio pregovore. Izneti su konkretni predlozi o rešavanju sarskog pitanja i razoružanju.²⁵ Nemačkoj, međutim, to nije bio jedini cilj. Ona je želela da učini korak dalje, kako bi što više odvojila Francusku od Velike Britanije, koja nije izašla u susret željama nacističke na Konferenciji za razoružanje. U Hitlerovim proračunima bilo je predviđeno da se u slučaju negativnog odgovora Francuske (što se i dogodilo), pred svetom, a naročito pred nemačkom javnošću, pokaže miroljubivo nastojanje nacionalsocijalizma i još jedno odbijanje pružene nemačke ruke.

Pošto je naišla na negativan odgovor Francuske, nemačka diplomatija se okrenula na drugu stranu, prema istoku, i ponudila prijateljstvo Poljskoj. Poljska je u Hitlerovom programu trebalo da bude jedna od prvih žrtava na putu stvaranja velikog germanskog carstva. Raspoloženje u vladajućim krugovima Poljske išlo je u prilog Hitlerovim nastojanjima. Još od vremena uključivanja Francuske u Četvorni pakt, u proleće 1933, počelo je u Poljskoj zahlađenje prema Francuskoj. Istovremeno, poljska vlada generala Jozefa Piłsudskog i sama je bila naklonjena totalitarizmu i merama koje je Hitler sprovodio protiv radničkog pokreta i svih vidova uticaja demokratije.

²³ CPB, III, 21. oktobra 1933, p. 312, p. 313.

²⁴ W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges*, Konstanz, 1960, p. 39, Uporedi: J. Petersen, *Hitler — Mussolini die Entstehung der Achse 1933—1936*, Tübingen, 1973, pp. 232—261.

²⁵ *История дипломатии*, том III, p. 589.

Odgovarajuće raspoloženje s obe strane dovelo je ubrzo do saglasnosti i do sklapanja ugovora između Nemačke i Poljske o prijateljstvu i nenapadanju. Od ovoga ugovora, koji u odgovarajućim uslovima nije mogao imati dugoročniji značaj, nalazile su neke trenutne koristi i jedne i druge strane. Hitleru je on došao kao važno olakšanje u trenucima kada je Nemačka bila najviše izolovana. Istovremeno se ovim, za nemačku stranu u suštini beznačajnim ugovorom htelo da pokaže pred svetom kako nacisti rade na izgradnji evropskog mira i bez Društva naroda. Ugovorom između Poljske i Nemačke nanesen je udar francuskoj politici i obezbeđen međuprostor prema Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika, koga je nacionalsocijalizam smatrao za svog glavnog neprijatelja. Sve su to bile računice nemačke diplomatije, kojima su naseli, zbog svoje antiboljševičke zaslepljenosti, i poljski vladajući krugovi. Da je to sračunati manevar nacista priznavali su, još u vreme stvaranja sporazuma, vodeći ljudi u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova.²⁶ Za Pilsudskog, ugovor sa Nemačkom bio je odgovor Francuskoj za njenu neiskrenost u istočnoj politici i izraz njegove mržnje prema prvoj socijalističkoj državi na svetu, svom istočnom susedu, Sovjetskom Savezu.

Posledica direktne konfrontacije prema snažnijoj Francuskoj i privremenog smirivanja prema Poljskoj bila je, već 1933. godine, usmeravanje nemačke spoljne politike ka jugu, prvenstveno prema Austriji, Mađarskoj, a i drugim zemljama jugoistočne Evrope. Jedan od razloga da se diplomatska aktivnost usmeri ka jugu bile su i sve češće vesti da se priprema trojni sporazum između Rima, Budimpešte i Beča.²⁷

U Nemačkoj se znalo da je inicijator ovoga trougla Musolini i da je krajnji cilj te akcije ograđivanje Austrije od Nemačke i uključivanje jugoistočne Evrope u tabor zemalja pod dominacijom Rima. Zato je Nemačka usmerila svoju politiku ka Rimu. Na obostranu želju (koja je bila plod ideološke bliskosti i vernosti sili i totalitarizmu), dvojica vođa, Hitler i Musolini, prvi put su se sreli u Veneciji, juna 1934. godine. Hitler je, i pored intenzivnog rada na jačanju Nemačke, bio još uvek slabiji partner. To što su njegove perspektive bile nešto povoljnije nije igralo bitnu ulogu. Do sporazuma o podeli sfera na prostoru Podunavlja i jugoistočne Evrope između dveju totalitarnih sila još nije moglo doći. Hitler i Musolini su se razišli bez sporazuma. Produženo je neraščišćeno mutno stanje odnosa i saradnje, u kome će se svaka strana koristiti svojim sredstvima za obezbeđenje dominacije na osetljivom međuprostoru Podunavlja i jugoistoka Evrope.²⁸

²⁶ DASIP LP, 1934, I/10, pov. br. 199 od 24. februara 1934, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 93 od 12. februara 1934.

²⁷ DASIP LP, I, 1934, VMRO, pov. br. 291 od 4. aprila 1934, MIP KJ, pov. br. 244 od 3. marta 1934, razgovor generalnog sekretara Društva naroda sa delegatom Kraljevine Jugoslavije u Ženevi o problemima srednje Evrope.

²⁸ ADAP C, III/I, dok. br. 5, 6, 7, 10, 19, 26, 62; J. Petersen, o. c. pp. 267—366.

Politička bitka na tlu najspornije sfere na ovom prostoru, Austrije, još se više zaoštrila. Nationalsocijalizam, po prirodi nestrpljiv i nasilan, i ovog puta, u Austriji, baca sve na kocku, u nameri da nasilno u njoj osvoji vlast. U puču, koji je izbio 25. jula 1934. godine, ubijen je austrijski predsednik Dolfus.²⁹ Brza intervencija protiv nacista, koja nije usledila ni zaslugom Francuske ni Velike Britanije, već zaslugom Rima, zapravo Musolinija, sprečila je promenu režima u Beču.³⁰ Posle dužeg pripremanja, zajedničkom deklaracijom Francuske, Velike Britanije i Italije osuđena je nacistička akcija u Austriji i ponovo potvrđena odlučnost da se postojeći režim u Austriji sačuva.³¹

Hitler je iz ovog slučaja izvukao još jednu pouku na putu traženja mogućih rešenja za uspešnu ekspanziju prema jugoistoku Evrope. U praksi se uverio da je njegovom prodiranju u ovom pravcu veća kočnica njegov ideološki istomišljenik Musolini nego francuski i britanski državnici i da će u akcijama prema jugoistoku morati da nastupa strpljivije i taktičnije.

Slučaj Austrije iz jula 1934. godine ukazivao je svetu na opasnost od novog nacističkog poretka u Nemačkoj. Sve brže naoružavanje Nemačke pothranjivalo je strah i uslovljavalo određene akcije radi obuzdavanja nacionalsocijalističke ekspanzije. U tom smislu, oživljena su nastojanja na jačanju veza zapadnih sila i sa Sovjetskim Savezom. Prvi oštiji sukob interesa Nemačke i Italije, u jesen 1933. doprineo je sklapanju sovjetsko-italijanskog pakta o saradnji, nenapadanju i međusobnoj neutralnosti, koji je potpisan 2. septembra 1933. godine.³²

Zbog sve samovoljnijeg ponašanja Hitlerove diplomatije u međunarodnim odnosima, u prvoj polovini 1934. godine, Francuska je pokrenula inicijativu da se ostvari prisnija saradnja sa Sovjetskim Savezom. Inicijator i pristalica sporazumevanja sa SSSR-om bio je francuski ministar inostranih poslova Bartu (Louis Barthou), koji je poginuo prilikom atentata na jugoslovenskog kralja Aleksandra u Marseju, 9. oktobra 1934. godine. Iako je bio antikomunistički raspoložen, Bartu je, u strahu od suviše ojačale Nemačke, smatrao da može očekivati pomoć i podršku od Sovjetskog Saveza. U sklopu ovih težnji nikla je ideja o Istočnom paktu, u kome je, uz ostale zemlje istočne Evrope, značajno mesto trebalo da ima Sovjetski Savez. Da bi se ublažilo negativno reagovanje Nemačke prema ovom paktu, i njoj je ponuđeno da uđe u njega. Svima je bilo jasno da se ovim paktom želelo da postigne na prvom mestu, obuzdavanje suviše opasnih akcija Nemačke i eventualno drugih zemalja, koje su bile nezadovoljne postojećim stanjem.

²⁹ Andre Brissaud, Jean Mabire, *Noć i magla, Gestapo nad Evropom*. Zagreb, 1977, pp. 91—94.

³⁰ ADAP C, III/I, dok. br. 127, 128, 132, 152, 161, Andre Brissaud, Jean Mabire, o. c. pp. 90—94.

³¹ ADAP C, III/I, dok. br. 241 i 267.

³² Документы внешней политики СССР (ДВП СССР) том XVI, dok. 277, pp. 494—496.

Ostajući dosledan borbi protiv svih paktova kojima je cilj bio kolektivna bezbednost i koji su bili upereni protiv osvajačkih namera, Hitler je odbio saradnju sa Istočnim paktom.³³ Isto je učinila i poljska vlada Pilsudskog, koja se oduvek više plašila svoje radničke klase i boljševizma nego bilo kakve druge opasnosti. Pakt su odbile i vlade drugih manjih zemalja, tako da je na kraju došlo do sporazuma i saradnje samo između SSSR, Francuske i Čehoslovačke. S obzirom na mnoge slabosti, kao i na teritorijalnu odvojenost ovih zemalja, pakt sklopljen između Francuske i SSSR-a, i Čehoslovačke i SSSR-a, uz obostrane garancije Francuske, nije mogao da odigra svoju ulogu. Bio je to od početka do kraja još jedan neuspeli pokušaj da se spreči snaženje nacističke Nemačke i širenje opasnosti koju je nacizam nosio sa sobom.³⁴

U drugoj polovini 1934. godine, radeći intenzivno na naoružavanju nemačke armije i pripremajući priključenje Sarske oblasti Rajhu, Hitler se u nekoliko navrata, prilikom svojih javnih istupanja, zaklinjao u mir. Tako je, 6. avgusta iste godine, u intervjuu dopisniku londonskog lista »Dejli mejl« izjavio da, ukoliko to bude zavisilo od Nemačke, nikada neće doći do rata, jer Nemci znaju šta rat znači i kakva je to katastrofa. Hitler je takvom izjavom nastojao da umiri svoje protivnike. Britancima je, da bi ih učinio manje zainteresovanim za probleme koje Nemačka kao vodeća kontinentalna sila treba da rešava, govorio da se zauvek odriče svih zahteva o povratku nemačkih kolonija i namera o osvajanju novih.³⁵ Francuzima je i ovoga puta poručivao da između njega i njih nema nikakvih problema i da ih neće biti ukoliko se sarsko pitanje, kao jedini postojeći problem, reši u korist Nemačke.³⁶

Na Drugom kongresu NSDAP (drugom posle osvajanja vlasti), u Nirnbergu, od 5. do 7. septembra 1934. godine, uz već poznati nacistički antikomunizam, dominirale su parole o borbi za mir i ravnopravnost među narodima. Tamo su se čule i krupne reči, da pobedom Hitlerove revolucije u Nemačkoj nastupa period hiljadugodišnjeg razvoja i prosperiteta.³⁷

Svakako da su ovakva miroljubiva obećanja imala uticaja na privlačenje novih pristalica za nacionalsocijalističke ideje, kako u Nemačkoj tako i u inostranstvu. Nacionalsocijalizam je širio krug svojih sledbenika u svim zemljama. Još je širi bio krug simpatizera ovoga, na recima miroljubivog, a u suštini najreakcionarnijeg, militarističkog i nasilničkog pokreta. Nacizam, njegova ideologija, i naročito njegova surovost prema radničkom pokretu imali su sledbe-

³³ Ф. Г. Зуев, *Фашистская угроза и проблемы коллективной безопасности в Европе в 30-е годы (Восточный пакт)* Zbornik, *Германская восточная политика в новое и новейшее время*, Москва 1974, pp. 222–238.

³⁴ *История дипломатии*, том III, pp. 599–607. *Внешняя политика СССР*, том IV, dok. br. 20, 23, 25, 26, 27, 28, 30 i 94.

³⁵ Uporedi: K. Hildebrand, *Vom Reich zum Weltreich*, München, 1969. pp. 441–547.

³⁶ DASIP CPB, III, 8, avgusta 1934, p. 86.

³⁷ DASIP CPB, III, 8. septembra 1934, p. 59.

nike i u vladajućim krugovima zapadnih zemalja. Te snage će kasnije biti znatna podrška nacističkim akcijama. I u glavnom centru antinaicizma na Zapadu, u Francuskoj, ove snage nisu bile za potcenjivanje. Zahvaljujući njihovoj aktivnoj ili pasivnoj podršci, Hitlerovi agenti su uspjeli, koristeći se netrpeljivošću prema Francuzima tamošnjeg stanovništva, da ideološkom propagandom i nasilničkim akcijama pripreme ishod plebiscita u Saru u svoju korist.³⁸ Za vreme glasanja, 13. januara 1935, od 528.000 glasača, oko 477.000 se opredelilo za Hitlerovu Nemačku.³⁹ Hitlerove trupe su ubrzo trijumfalno ušle u Sarsku oblast, zahvaljujući pre svega pasivnom držanju Francuske, čiji je tadašnji ministar inostranih poslova Lavai (Pierre Laval) otvoreno simpatisao nacističke metode i totalitarni državni poredak, i u njoj ugušile svaki demokratski otpor. Otpori, koje je Lavai podržavao ili lično inicirao kao jedan od tadašnjih rukovodilaca Francuske, prema nacističkoj Nemačkoj, bili su motivisani protivrečnim interesima velikih sila, a ne njegovim neslaganjem sa nacionalsocijalizmom. Njegove simpatije prema totalitarizmu navele su ga da poveruje kako je rešenjem pitanja Sarske oblasti skinut poslednji problem u odnosima Francuske i Nemačke.

Pod ovim utiskom Laval je krenuo na svoju turneju po Italiji, s namerom da reši sve probleme sa drugim diktatorom na području Mediterana. Prilikom posete Rimu, tokom druge polovine januara, pretresao je sa Musolinijem sva sporna pitanja; obojica su nastojala da nađu kompromisna rešenja. U ovim pregovorima i prihvaćenim rešenjima videle su svoje interese i jedna i druga strana. Lavai je sporazumom sa Musolinijem želeo da suzbije mogućnost približavanja i povezivanja totalitarnih zemalja, Nemačke i Italije. Italiji, koja se spremala za agresiju u Africi, odgovarao je sporazum sa Francuskom, jer je na taj način stekla sigurnu zaštitu od eventualnog pokušaja Nemačke da se domogne Austrije. Kompromisi i ustupci jedne i druge strane imali su za cilj očuvanje postojećeg stanja u Austriji.⁴⁰ I jedna i druga strana nastojale su da se Hitlerova opasna igra vatrom udalji od njihovih granica i da se usmeri prema Istoku, odnosno prema Sovjetskom Savezu, koji je obema stranama bio trn u oku.

Nemačkim nacistima je u tim trenucima bilo jasno da svoju akciju prema Austriji moraju odgoditi i dobro pripremiti. Istovremeno, vojnički ojačan, nacizam je mogao nešto slobodnije da pokaže deo svog pravog lica pred svetom. Tokom marta 1935, Hitler je potpisao Zakon o obaveznoj vojnoj službi u Nemačkoj, što je značilo odbacivanje Versajskog ugovora, po kome je naoružanje pobedenih zemalja bilo ograničeno.⁴¹ Akcija protiv odbacivanja vojnih klauzula Versajskog ugovora, koju su vodile Francuska, Italija i Velika Britanija,

³⁸ DBFP, 11/12, dok. 294, 316, 323, 324, 330, 331, 332, 335.

³⁹ DBFP, 2/12, dok. 338, p. 379, šire: C. Popov, o. c. p. 456, H. Oswald, *England und das Dritte Reich*, Stuttgart 1972, Niedhart Gottfried, *Grossbritannien und die Soviet Union 1934—1939*, München, 1972.

« ADAP C, III/2, dok. 408, 409, 417, 418, 440.

⁴¹ CPB, III, 21. marta 1935. pp. 200.

nije bila čvrsta i odlučna. Glavni događaj u ovoj akciji bio je sastanak predsednika vlada i ministara spoljnih poslova ovih triju zemalja, u Strezi. Na sastanku je, istina, osuđen postupak nacističke Nemačke, ali protiv prekršioca nisu preduzete nikakve konkretne mere.⁴² Na inicijativu Musolini ja, učesnici skupa u Strezi su još jednom naglasili potrebu za održavanjem nezavisne Austrije. Sličan je bio i rezultat rasprave u Društvu naroda o Hitlerovom odbacivanju vojnih klauzula Versajskog ugovora.

Uočivši veliku dilemu kod svojih glavnih suparnika, koji su prihvatili nacizam kao branu protiv komunizma i istovremeno se plašili njegove prekomerne moći, Hitler je pristupio još smelije izgradnji velike Nemačke.⁴³

U nameri da obuzda preterane ambicije Nemačke, diplomati ja Velike Britanije je pokušala da određenim ugovorima reguliše i ograniči razmere naoružanja Nemačke. Tako je u junu 1935. došlo do anglo-nemačkog pomorskog sporazuma, po kome je Nemačka mogla da izgradi flotu snage 35% britanske flote, što je bilo znatno više nego što je Nemačkoj dozvoljavao Versajski ugovor u oblasti pomorskog naoružanja.⁴⁴

Velika Britanija je na ovaj način i de jure prekršila odredbe Versajskog ugovora, čije izmene su mogle da se donose samo na nivou Društva naroda.⁴⁵

Ovaj postupak Velike Britanije značio je, istovremeno, popuštanje prema Nemačkoj, koja je na taj način želela da nađe kompromis sa Britanijom, te da svoje snage, usmeri protiv kontinentalnih sila, na prvom mestu protiv SSSR-a i Francuske.

U ovakvoj situaciji usledio je, u toku nemačko-britanskih pregovora, protivmanevr Francuske, odnosno najavljena je mogućnost sklapanja krnjeg Istočnog pakta Francuske sa Sovjetskim Savezom i Čehoslovačkom, o kome smo ranije govorili i koji usled mnogih slabosti, nije nikad ni stupio na snagu.⁴⁶

Sve izraziti ja kolebanja u odnosima u trouglu London—Pariz—Berlin iskoristio je Musolini radi pripremanja agresije na Abisiniju. Za Musolinijeve agresivne namere prema Abisiniji znala je vlada svake od triju velikih zemalja. Musolinijeva akcija imala je i za Francusku i za Veliku Britaniju svoju negativnu stranu. I Francuska i Velika Britanija imale su razloga da strahuju za svoje kolonijalne posede u Africi u slučaju italijanske agresije. To važi posebno za Veliku Britaniju, koja je i mala znatna kolonijalna prostanstva u regionima oko Abisinije. Italija, u sprezi sa jednom od ovih sila ili, pak, sa Nemačkom, mogla je postati opasnost za drugu silu. Zbog toga je, u aprilu 1935, Velika Britanija ponudila da se

⁴² ДБП СССР, том XVIII, док. 127, 129, 146, 147, 165, 166, 173, 177, 181, 183 i 286. Documents on international affairs 1935, vol. I, London 1936. pp. 80—86. Archiv der Gegenwart 1935, Wien, p. 1987.

⁴³ История дипломатии, том III, p. 613—615.

⁴⁴ DBFP, II, 12, pp. 300—573, ДБП СССР, том XIX, 3, pp. 13—14.

⁴⁵ ADAP C, IV/1, dok. 156, pp. 315—320 i dok. 165, pp. 334—341.

⁴⁶ Ф. Г. Зыев, I, o. c. pp. 236—238, DBFP, 11/14, dok. 663—667, pp. 726—732.

Abisinija podeli. Musolini je želeo da ovaj deo afričkog kontinenta uđe u celini u sastav njegovog budućeg carstva. Nemačkoj je išlo u prilog angažovanje Italije u Africi, iz dva razloga: prvo, udaljavao se opasni suparnik sa područja Podunavlja, naročito od Austrije, i drugo, Musolini je upućivan na područje gde je moralo doći do zaoštavanja odnosa između kolonijalnih sila, Velike Britanije i Francuske, i novog pretendenta na kolonijalno bogatstvo — Italije. Upravo zbog toga Hitler od početka svesrdno podržava Musolinijeve namere prema Africi.

Koristeći se sve vidnijim razilaženjima interesa Velike Britanije i Francuske, naročito posle pomenutih približavanja Velike Britanije Nemačkoj, Musolini je počeo svoj pohod na nezavisnu Abisiniju, 3. oktobra 1935. godine.⁴⁷ Neodlučnost zapadnih sila, Francuske i Velike Britanije, u Društvu naroda u vreme preduzetih sankcija prema Italiji kao agresoru, omogućila je Musoliniju da savlada žilav otpor abisinskih ratnika i da osvoji ovu zemlju do maja 1936. godine.

Računice vlada Velike Britanije i Francuske u vreme prećutnog odobravanja Musolinijevog poduhvata u Africi, ipak se nisu ostvarile. Iz italijanskog angažovanja u Africi najviše je koristi izvukao Hitler. Već je početak italijanskog angažovanja na tlu Afrike nago-veštavao rešenje dva krupna problema. Prvo, prisustvo Italije na tlu Austrije počelo je da slabi, što je omogućavalo potpuno angažovanje hitlerovaca na pripremanju ove zemlje za anšlus. Na drugoj strani, cenkanja Britanaca i Francuza sa Italijanima oko Afrike, posebno njihova aktivnost u Društvu naroda protiv Italije, i bezuslovna podrška nacista ovoj agresiji konačno su opredili Musolinija za savez s Nemačkom.

Italijansku agresiju i njene neposredne posledice u svetu Hitler je iskoristio za jačanje vojno-političkog prestiža Nemačke i njene privrede. U vreme ekonomskih sankcija prema Italiji, Nemačka je dobro organizovanom akcijom, već u toku rata u Abisiniji, preuzela najveći deo ranijeg italijanskog izvoza iz zemalja jugoistočne Evrope, što joj je uskoro omogućilo uspostavljanje ekonomske dominacije na ovom području, o čemu ćemo kasnije nešto više reći.⁴⁸

Na drugoj strani, Hitler je iskoristio zauzetost svoje glavne suparnice na evropskom kontinentu, Francuske, oko abisinske krize i počeo sa pripremanjem masa u Nemačkoj za remilitarizaciju Rajnske oblasti.⁴⁹ Samouvereno bacajući na kocku sve što je do tada uspeo i ne slušajući savete svojih generala, on je naredio da nemačke trupe umarširaju, 19. marta 1936, u ovu bogatu industrijsku oblast na prostoru između stare francuske granice i reke Rajne.⁵⁰ Prethod-

⁴⁷ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, Beograd 1978, pp. 35—64, šire o ovom: DDF I/1, poglavlje: *Le conflit Italo-Ethiopien*.

⁴⁸ 2. Avramovski, o. c. pp. 97—130.

⁴⁹ DBFP, 11/15, dok. 213, pp. 264—268.

⁵⁰ W. Hofer, o. c. pp. 51—54, DASIP Poslanstvo Ankara F 21/1935. pov. br. 670 od 19. decembra 1935, okružnica MIP pov. br. 1375 od 4. decembra 1935. O francusko-nemačkim odnosima: 2. Avramovski, o. c. pp. 120—172, DBFP 11/16, dok. 29, 34, 42, 43, 45, 48, 56, 63, 70, 81, 99, 110, 115, 134, 135, 144.

no je Gebelsova propagandna mašina i ovde pripremila narod za ulazak nemačkih trupa. Na plebiscitu, koji je na brzinu izveden uz prisustvo nemačkih trupa, Hitler je dobio čak 99% glasova.⁵¹ Pre ulaska nemačkih trupa u Rajnsku oblast, Hitler je, zauzvrat za podršku u abisiniskom ratu, dobio puni blagoslov Musolinija za ovu akciju.⁵²

Vladajući krugovi Francuske, koji su ovim Hitlerovim korakom najviše bili pogođeni, u prvim trenucima, kada je trebalo da se interveniše, bili su zbunjeni. Na predlog britanske diplomatije, koja se od svega najviše plašila rata i poremećaja ravnoteže na evropskom kontinentu, problem je prenesen u Društvo naroda. U Društvu naroda ovaj akt je osuđen, ali protiv izvršioca, Nemačke, ni tada nisu preduzete sankcije. Problem je trebalo da se reši pred Međunarodnim sudom u Hagu.

Remilitarizacijom Rajne nacisti su stekli politički prestiž, istovremeno, dobili jednu od najrazvijenijih industrijskih oblasti u svetu, koja će odigrati izvanredno značajnu ulogu u izgradnji vojne moći Trećeg Rajha. To će im uveliko omogućiti da već do kraja 1936. raspolažu sa više od sedam stotina hiljada izvanredno opremljenih i obučenih vojnika. Samo posle tri nepune godine, nacistički režim se mogao sa punim pravom pohvaliti da je duh Versajskog ugovora uništen.⁵³

Zahvaljujući ovim uspesima, nacisti su mogli napustiti politiku taktiziranja i dodvoravanja u međunarodnim odnosima. Već tada su izgradili solidne pozicije za otvorenu igru i pretnje silom. Počeli su jednostrano da napuštaju i raskidaju međunarodne ugovore i da naturaju, gde god su mogli, svoje stanovište i svoju politiku. Takav je gest učinio Hitler kad je ukinuo dotadašnji režim plovidbe Dunavom kroz Nemačku.⁵⁴

Uspesi nacističke Nemačke u toku 1936. godine snažno su se odražavali na spoljnopolitičke odnose malih evropskih zemalja. Nacizam je izrastao u diva koji je predstavljao smrtnu opasnost za one koji su štitili versajski poredak i demokratiju. Vlade malih zemalja su se sa sve više respekta odnosile prema ulozi i stavovima Nemačke u međunarodnim odnosima.

Uspesi nacista su uticali na konačno i definitivno priklanjanje Musolinija Hitleru i Nemačkoj, i to ne više kao slabijem i drugostepenom partneru, već kao ravnopravnoj sili. Ova saradnja će se proveravati i učvršćivati u zajedničkom učešću Nemačke i Italije u španskom građanskom ratu, od 1936. do 1938, na strani Frankove kontrarevolucije.⁵⁵

si Č. Popov, o. c. p. 472.

⁵² 2. Avramovski, o. c. pp. 133—136.

⁵³ *История дипломатии*, III, p. 627.

⁵⁴ DASIP LP, 1/10, 1936, pov. br. 1812 od 4. januara 1935, izveštaj Poslanstva KJ iz Londona, pov. br. 849 od 14. decembra 1936, Poslanstvo Ankara F. 24/1936, pov. br. 1220 od 9. decembra 1936, dopis MIP Poslanstva KJ u Turskoj, pov. br. 3356 od 27. novembra 1936.

⁵⁵ Detaljnije o saradnji Nemačke i Italije u španskom građanskom ratu; ADAP D, III, Deutschland und der Spanische Bürgerkrieg 1936—1939.

Neočekivani uspesi Nemačke i nesigurnost Francuske i Velike Britanije u direktnom sučeljavanju sa njom ubrzali su sklapanje sporazuma između Italije i Nemačke. To je usledilo posle smirenja i uređenja odnosa između Austrije i Nemačke, što je, u stvari, značilo priznavanje prestiža nacionalsocijalista u Austriji. Došlo je ponovo do susreta upravljača Nemačke i Italije, ali ovoga puta putnici iz Rima dolaze u Berlin. Novi, pronemački orijentisani ministar inostranih poslova grof, Čano, (Galeazzo Ciano di Cortellazzo), doputovao je u Berlin i sa najvišim predstavnicima Rajha, 20. oktobra 1936, utvrdio osnove buduće saradnje Italije i Nemačke. U pogledu sudbine najosetljivijeg područja u odnosima Rim — Berlin, zemalja jugoistočne Evrope, nemačka strana je zvanično izrekla frazu, koja će se kasnije ponavljati, da Nemačka priznaje interese Italije na širem prostoru Sredozemlja, uz napomenu da ona na ovom prostoru ima samo ekonomske interese.³⁶ Pet dana kasnije, potpisan je nemačko-italijanski sporazum, koji će Musolini u jednom govoru 1. novembra 1936. nazvati osovinom nove Evrope.³⁷

Stvaranjem osovine Rim — Berlin, Hitler je definitivno odredio pravac svojih spoljopolitičkih akcija. Iako ideja o sporazumu sa Velikom Britanijom nije bila definitivno odbačena,³⁸ Musolinijeva Italija bila je konačno odabrana za saveznika broj jedan u Evropi.

U to vreme nacistička Nemačka uspeva da ostvari solidne osnove za svoje ekonomsko i političko prodiranje prema jugoistoku Evrope.

3. UTVRĐIVANJE OSNOVNIH PRAVACA I METODA EKSPANZIJE TREĆEG RAJHA PREMA JUGOISTOKU EVROPE

Od prvih trenutaka zajedničkog postojanja na evropskom kontinentu, dve totalitarne sile, Italija i Nemačka, osećale su potrebu za što čvršćom međusobnom saradnjom. Njihovo savezništvo bilo je rezultat njihove ideološke bliskosti i delom podudarnosti njihovih spoljopolitičkih programa. Obe sile težile su sprovođenju korenitih izmena postojećih granica i stvaranju nove političke karte Evrope, pa i sveta. Predimenzionirani planovi širenja obeju zemalja dovodili su ih do sučeljavanja i protivrečnosti. Protivrečnosti između Hitlerovog Trećeg Rajha i Musolinijeve italijanske imperije bile su najoštrije izražene u Podunavlju i u jugoistočnoj Evropi. Istovremeno, obe totalitarne sile su se trudile da nađu mogućnosti za previzilaženje međusobnih nesporazuma i problema i uspostavljanje prisnije međusobne saradnje, naročito na najosetljivijem prostoru za obe zemlje, na prostoru jugoistočne Evrope.³⁹ Ideologija, njihov položaj

³⁶ *Tajni arhivi grofa Ciana, Zagreb, 1952, pp. 56—77.*

³⁷ *Č. Popov, o. c. p. 492.*

³⁸ *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933—1945. Biefeld, 1961, IV, Ribentropova strogo poverljiva pribeležka za Hitlera o mogućnostima saradnje sa Velikom Britanijom, pp. 1—3.*

³⁹ *Uporedi: J. Petersen, Hitler — Mussolini. Die Entstehung der Ache Berlin — Rom, Tübingen, 1973, pp. 55—492.*

i posebno opasnost koja im je mogla i morala zapretiti od ostalog sveta, upućivali su ih na tu saradnju.

Prvi praktični pokušaji zataškavanja onoga što ih deli i ostvarivanja saradnje nisu bili krunisani značajnijim rezultatima, o čemu je već bilo reči. Jedan od prvih pokušaja, u Droleće 1933, da se ublaže međusobne protivrečnosti na prostoru Podunavlja i da se jednim međunarodnim aktom prizna i legalizuje pravo na reviziju granica na štetu zemalja uglavnom istočne i jugoistočne Evrope, bio je Četvorni pakt velikih sila, koji je, posle višemesečnih međusobnih natezanja, zaključen 16. jula 1933, ali koji, zbog toga što nije ispunjavao želje i namere nijedne od sila, nije nikada stupio na snagu. On je ostao samo značajan pokušaj, koji je za novajlije na svetskoj pozornici, naciste, bio samo dragoceno iskustvo, posebno u trasiranju međusobnih odnosa politike prema Italiji u Podunavlju i jugoistočnoj Evropi.

Već tom prilikom nacisti su došli do saznanja da bi svaki multilateralni pakt, pod okriljem neke velike sile, pa i Italije, koji bi se ticao Evrope, a posebno Podunavlja, istočne i jugoistočne Evrope, bio protiv interesa i želja Nemačke. Postalo im je jasno da bi svaki novi pakt predstavljao novo pojačanje starim paktovima koji su se zasnivali na Versajskom mirovnom ugovoru, a protiv njega je bila usmerena oštrica spoljnopolitičkog programa Nationalsocijalističke nemačke radničke partije. Iz ovog iskustva izvučene su pouke i postavljeni osnovni zadaci i ciljevi nemačke spoljne politike prema jugoistočnoj Evropi: stalno i organizovano delovanje na razbijanju svih postojećih paktova zasnovanih na Versajskom mirovnom ugovoru; ometanje stvaranja novih multilateralnih paktova, uključujući tu i ugovore i paktove na prostoru Sredozemlja i jugoistočne Evrope, u kojima bi dominirala ili vodila jednu od važnijih reči buduća saveznica Italija; stalni rad na jačanju bilateralnih veza sa svim zemljama, uključujući tu i privremeno neprijateljski opredeljene države prema Nemačkoj; ulaganje posebnih napora u zataškivanje nerešenih problema prema Musolinijevoj Italiji i u održavanje dobrih odnosa sa ovom zemljom, koja nije smela biti nepromišljenim aktom gurnuta u suprotan tabor, naročito ne u zagrljaj Francuske.

Razrađivanje osnovnih smernica i oblika spoljne politike uopšte i spoljnopolitičkog programa i delovanja prema zemljama jugoistočne Evrope, vršeno je na najvišem nivou, na sednicama vlade Rajha, u službama Ministarstva spoljnih poslova i u centralnim rukovodstvima NSDAP.⁶⁰ Od posebnog značaja za razrađivanje i uopšte utvrđivanje osnovnih preliminarnih tokova politike prema jugoistoku Evrope bile su sednice Rajha od 7. aprila⁶¹ i 4. 13. i 14. oktobra

⁶⁰ Ne bismo ovom prilikom ulazili u sadržinu materijala donesenih na privrednim, naučnim ili drugim skupovima nižih društvenih i političkih instanci Rajha, kao što su sednice privrednih stručnjaka, društava, komora itd. Vidi: *Weltherrschaft im Wisier*, Berlin, 1975, dok. 86, pp. 230—231. dok. 89, pp. 233—234, dok. 91, pp. 239—241, dok. 93, pp. 242—243, itd.

⁶¹ Podrobnju i naučno obrazloženu analizu ovog značajnog dokumenta kod nas je prvi dao A. Mitrović u svojoj raspravi: *Nemački privredni prostor i jugoistočna Evropa 1933. (Prilog istoriji nastanka nacističkih planova)*, objavljen u: *Istorijskom časopisu*, Beograd, 1974, XXI, pp. 225—238.

1933. i detaljne analize Spoljnopolitičkog odeljenja NSDAP od 24. januara i 28. oktobra 1934. godine,⁶² kao i analize Memoranduma Gebelsovog Ministarstva propagande od 3. aprila 1934. godine.⁶³

U ovim programskim analizama i dokumentima prisutna su nastojanja da se ukaže i objasni značaj evropskog Jugoistoka za Treći Rajh.⁶⁴ S obzirom na njegov geografski obim i političku ne-kompaktnost, ovom regionu je već tada bila dodeljena drugostepena ili dopunska uloga,⁶⁵ jer se polazilo od procene da za zahvatanje ovog područja, na kome postoji više međusobno nesložnih država, neće biti potrebno jače vojničko angažovanje. Mislilo se da bi preterano angažovanje nemačke oružane sile na ovom pravcu, s obzirom na interese Italije i njene namere u ovom regionu, moglo dovesti do neželjenih rezultata za nemačku politiku. Zbog toga je privredno i sirovinski bogate zemlje jugoistočne Evrope trebalo pridobiti mirnim sredstvima, prvenstveno dobro organizovanom i postupnom privrednom ekspanzijom. Tom evropskom regionu je dodeljena uloga dopunskog prostora (*Ergänzungswirtschaft*), ali ne u odnosu na druge pravce prodiranja, već u odnosu na samu Nemačku, koja je trebalo da u njemu nađe potrebne sirovine i izvore za prodor u glavnim pravcima: prema Sovjetskom Savezu i Francuskoj.

U procenjivanju značaja i uloge zemalja jugoistočne Evrope za nemačku trgovinu i privredu, nemačkim privrednim stručnjacima su pomogla iskustva iz tek prebrođene svetske ekonomske krize. Nemačku je kriza najjače pogodila upravo zbog ograničenosti osnov-

⁶² BA, R 43, I, Bd. 1461, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 7. aprila 1933. Dokument objavljen u zborniku ADAP C, I/1, dok. 142, pp. 255—266, BA, R 43, I, Bd. 1465, zapisnik sednice vlade Rajha od 4. oktobra 1933. Ibid. zapisnik sa sednice vlade Rajha od 13. i 14. oktobra 1933. objavljen u zborniku ADAP D, I/2, dok. 449, pp. 905—909, BA, NS, 43, 2/3, Bd. 54, elaborat spoljnopolitičkog ureda NSDAP od 24. januara 1934, BA NS 2/3, Bd. 54, Odeljenje za jugoistok, analiza spoljnopolitičkog ureda NSDAP od 27. oktobra 1934, delimično objavljeno u *Weltherrschaft im Visier*, pp. 234—239, uporedi: J. Berend und Gy Ránki, *Die Deutsche wirtschaftliche Expansion und das Ungarische Wirtschaftsleben zur Zeit des zweiten Weltkrieges* u: *Acta Historica* V, Budapest, 1958, pp. 313—359.

⁶³ PA Abt. II, Politik 2 D, Jugoslawien Bd. 1, Memorandum Ministarstva za propagandu Rajha, br. VII/7023 od 3. aprila 1934, O politici prema Jugoslaviji.

⁶⁴ Detaljnije vidi: H. J. Schröder, *Jugoistočna Evropa kao »nezvanična imperija«* (*»Informal Empire«*) *Nacionalsocijalističke Nemačke — primer Jugoslavija 1933—1939*; objavljen u *Istorijskom glasniku*, Beograd, 1976, 1—2, pp. 48—80. Isti autor, *Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933—1936*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf, 1976. Isti autor, *Südosteuropapolitik 1929—1936*, "u: *Geschichte und Gesellschaft*, 1976, Nr. 1.

⁶⁵ A. Mitrović, *Ergänzungswirtschaft. O teoriji jedinstvenog privrednog područja Trećeg Rajha i jugoistočne Evrope (1933—1941)*, objavljen u *Jugoslovenskom istorijskom časopisu*, Beograd, 1974, 3—4, pp. 5—42, isti autor: *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa (1940)*, objavljen u *Zborniku Filozofskog fakulteta*, XI-1, Beograd, 1970, pp. 709—733; isti autor: *Nemačke i italijanske težnje za »Novim poretkom«* i *jugoistočna Evropa*, objavljen u *Istorijskom glasniku*, 2, Beograd, 1971, pp. 47—86.

nih sirovinskih izvora i skućenog tržišta/⁶⁶ Pridobijanjem država ovog sirovinski bogatog a privredno nerazvijenog područja i njegovim uključivanjem u službu Trećeg Rajha trebalo je resiti dva značajna problema: obezbediti se od novih velikih potresa, kakva je bila svetska ekonomska kriza, i, istovremeno, obezbediti minimum sirovina za nemačku vojnu industriju. Trebalo je obezbediti poljo-privredne proizvode za ishranu nemačkog naroda u periodu pripremanja i izvođenja glavnih udara prema Istoku i Zapadu radi dobijanja novih širokih prostranstava na teritoriji Sovjetskog Saveza i Francuske. Za ove planove značajno je bilo područje koje se prostire u blizini nemačkih granica, politički i vojno heterogeno, koje je bogato sirovinama, a privredno nerazvijeno i podložno nemačkoj ekonomskoj, kulturnoj i političkoj penetraciji. Letimičan pogled na političku, vojnu i kulturnu situaciju u zemljama jugoistočne Evrope toga doba otkriva nam da je ovo područje posedovalo gotovo sve nabrojane preduslove. Jugoistok Evrope bio je u svim oblastima društvenog života heterogen i razbijen, podložan raznim uticajima, sa stalno prisutnim nesuglasticama između zemalja koje su se borile za održavanje statusa stvorenog mirovnim ugovorima i onih koje su bile nezadovoljne mirovnim ugovorima, zahtevale njihovu reviziju.

Nesporazumi i problemi u odnosima naroda i zemalja jugoistočne Evrope pružali su najpovoljnije mogućnosti za infiltriranje uticaja Nemačke, u prvo vreme u oblasti privrede i trgovine, a zatim uopšte.

Najtvrđu prepreku na putu prodiranja nemačkog uticaja u pravcu Jugoistoka i nastojanjima da se ovo područje uključi u službu Trećeg Rajha predstavljale su ekspanzionističke namere Musolinijeve Italije u ovom smeru. Zelja Nemačke da po svaku cenu sačuva Italiju kao saveznika nalažala joj je posebnu taktiku i postupnost u aktivnostima prema zemljama i narodima jugoistočne Evrope. Osetljivost i opreznost je rasla prema onim zemljama koje su geografski bile bliže Italiji.

Da bi se izbeglo sumnjičenje i konkretno reagovanje Italije, akcija prema Jugoistoku je u početku vođena pod parolom tradicionalnih veza i privrednih i trgovinskih interesa Nemačke u jugoistočnoj Evropi. U javnim istupanjima naglasak je stavljen na jačanje trgovinskih veza, u šta je druga strana, Italija, mogla najmanje da sumnja.⁶⁷ Međutim, Musolini, u to vreme vojnički jači, nije se ustezao da iznese i ponovi svoje pretenzije prema Jugoistoku, pa čak i prema Podunavlju i Austriji, koju je Hitler smatrao sastavnim delom Nemačke,

⁶⁶ Detaljnije vidi: *Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd 1976, B. A. Буханов, *Борьба империалистов за стратегические сырье странах юго-восточной Европы в 1933—1935 г.* Zbornik, Балканы и Ближний Восток в новейшее время. Свердловск, 1975. pp. 3—20.

⁶⁷ BA, R I, Bd. 1465, zapisnik sa sednice vlade Rajha od 4. oktobra 1933. H. J. Schröder, u pomenutom članku, podvlači: ».. . privredno prodiranje u Podunavlje služilo je (Nemačkoj) spoljnoj politici samo kao instrument«, o. c. pp. 48—49.

U jeku zajedničkih nastojanja da se Četvornom paktu nametne revizionistička koncepcija, na sednici vlade Rajha, od 7. aprila 1933. godine, konstatovano je da se sa Italijom u pogledu Podunavlja veoma teško nalaze putevi spozorazumevanja. Italija je činila najveće smetnje prvim koracima Hitlerove ekspanzije prema Austriji, širenju pronemačke, odnosno pronacističke orijentacije u ovoj zemlji i pripremanju za uključivanje Austrije u Treći Rajh. Nacisti su stoga smatrali da je najpodesniji oblik delovanja Nemačke u ovom pravcu, u datim uslovima, dobro organizovan i sistematski rad na sprečavanju svih činilaca koji bi radili protiv interesa Trećeg Rajha u Austriji. Nemačka je vodila stalnu akciju protiv bilo kakvog uključivanja Austrije u druge saveze, posebno protiv njenog čvršćeg vezivanja za Italiju. Istovremeno su suzbijani svi pokušaji da se Austrija uključi u neki širi evropski pakt, a takođe i sve kombinacije oko restauracije monarhije.

Na pomenutim sednicama vlade Rajha utvrđeni su pravci političkog delovanja i prema drugim zemljama u jugoistočnoj Evropi. Ponovljeno je staro Hitlerovo uverenje o bliskosti interesa Nemačke i Mađarske i ukazano je na potrebu da se međusobna saradnja produbljuje, posebno u oblasti trgovinske razmene. U vezi sa mađarskim revizionizmom prihvaćen je stav (koji će se poštovati do kraja međusobne saradnje), da se mađarski revizionizam koristi, ali da se istovremeno i spustava onda kada preterani mađarski zahtevi prema drugim zemljama na jugoistoku Evrope mogu negativno da utiču na veze Nemačke sa tim zemljama i na jačanje nemačkog uticaja u tom regionu uopšte.⁶⁸

Sto se tiče odnosa zemalja Male antante, na pomenutim sednicama vlade Rajha ponovljena su programska načela koja je Hitler više puta isticao do 1933. godine, kao i pogledi fon Bilova, sadržani u njegovom elaboratu o spoljnoj politici Trećeg Rajha, od marta 1933. godine;⁶⁹ da treba nastaviti politiku razbijanja toga pakta iznutra, na taj način što bi se privrednim i trgovinskim vezama, a zatim i drugim merama, odvojile Jugoslavija i Rumunija od Čehoslovačke, prema kojoj su nacisti bili beskompromisni. Imajući u vidu bogastva Jugoslavije i Rumunije, njihovu jaku sirovinsku bazu, posebno je ukazivano na značaj trgovinske razmene sa njima.

Detaljnije su razrađene i objašnjene koncepcije nemačke politike prema zemljama jugoistočne Evrope u aktima rukovodstva NSDAP u toku naredne, 1934. godine. Svakako da su se ovde već mogli koristiti nekim rezultatima nemačke spolj ne politike prema zemljama jugoistočne Evrope, kako pojedinačno, tako i u celini.

Na temeljima ovih iskustava i postignutih rezultata moglo se detaljnije govoriti o najsigurnijim pravcima i najpodesnijim meto-

88 BA R 43, I, Bd. 1461, p. 94.

⁶⁹ V. Bystrický, L. Deák, *Europa na prelome, Diplomatičké a politické vzťahy v rokoch 1932—1933*, Bratislava, 1973, pp. 188—190.

dama postupne infiltracije uticaja nacističke Nemačke u svaku od zemalja jugoistočne Evrope. U analizi političke situacije u jugoistočnoj Evropi, od 27. oktobra 1934, dat je za svaku zemlju ovog regiona detaljan i prilično veran pregled opštih prilika, zatim spoljno-političke aktivnosti ovih zemalja, a na kraju su prikazani najpodesniji putevi jačanja uticaja Nemačke u svakoj od zemalja jugoistočne Evrope.

Austrija je u ovoj analizi izostavljena, jer se na nju gledalo kao na deo Nemačke. Pri tome se autori analize pravdaju da im nisu poznati detalji konkretnih i neposrednih akcija prema Austriji koje Hitler namerava da preduzme. Jedan od mogućih razloga prećutkivanja austrijskog pitanja u ovoj analizi mogla bi da bude opreznost prema Italiji. Upravo u to vreme došlo je do zahlađenja u odnosima s Italijom, koje je pretilo da ove odnose pokvari do neželjenih razmera. U opštim uvodnim razmatranjima ovoga dokumenta naglašava se da je austrijski primer u praksi pokazao da će Nemačka u svim svojim nastojanjima i potezima prema jugoistočnoj Evropi uvek morati da računa na smetnje koje će joj praviti Italija. Jer, konflikt se ne rađa samo u Austriji i jedino zbog Austrije, već se prenosi dalje; na Mađarsku, Jugoslaviju, Grčku, odnosno duž cele trase planiranog prodora Nemačke prema Jugoistoku, na koji, takođe, sa puno želja i očekivanja, pretenduje i Musolinijeva Italija.⁷⁰

Čehoslovačka je svrstana u red zemalja jugoistočne Evrope i data joj je istaknuta uloga zaštitnika versajskog sistema na prostoru centralne Evrope. Označena je kao stub Male antante i glavni oslonac francuskog uticaja na ovom prostoru. Pošto se smatra da je Čehoslovačka stvorena na životnom prostoru Nemačke i nemačkog naroda, protiv nje se predviđa beskompromisna borba. U borbi za razbijanje čehoslovačke države, kao versajске tvorevine, računa se posebno na pomoć mnogobrojne nemačke narodnosne grupe u Sudetskoj oblasti. Radi podriivanja međunarodnog položaja Republike Čehoslovačke, nemačkoj diplomatiji se stavlja u zadatak da se angažuje na produbljivanju jaza i nesporazuma između nje, na jednoj, i Mađarske i Poljske, na drugoj strani.⁷¹

Jugoslavija je u ovoj analizi dobila centralno mesto, koje će joj Hitler pridavati u svojim političkim akcijama prema jugu Evrope sve do martovskih događaja 1941. godine. U materijalima se potvrđuje misao, koja je potekla iz francuskog Ministarstva inostranih poslova da u Beogradu leži ključ za svaku političku akciju na prostoru jugoistočne Evrope.⁷² Pri tome se objašnjava da se ovakva uloga ne pridaje Jugoslaviji zbog njenog centralnog položaja na Balkanu, ili zbog toga što je članica dva južnoevropska pakta — Male antante i Balkanskog sporazuma, nego zbog njenog geografskog položaja prema Italiji i uloge štita protiv preteranih Musolinijevih

⁷⁰ BA, NS 2/3, Bd. 54. Memorandum spoljnopolitičkog ureda NSDAP o politici u jugoistočnoj Evropi, p. 3.

⁷¹ Ibid. pp. 19—21.

⁷² 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. III—114.

pretenzija u pravcu Balkana i Podunavlja. Nije zaboravljeno da se ukaže na tradicionalnu borbenost, hrabrost i izdržljivost jugoslovenskih vojnika.

U pogledu spoljne politike Jugoslavije ukazano je na mogućnost slabljenja veza Jugoslavije i Francuske, koje će uslediti zbog pokušaja Francuske da pridobije Italiju. Duboke suprotnosti između Italije i Jugoslavije, koje proizlaze iz namera Musolinija da obnovi staru rimsku imperiju na prostoru celog Sredozemlja (što je pretpostavljalo uništenje jugoslovenske države), nisu omogućavale zbližavanje Francuske i Italije uz održavanje starih veza između Francuske i Jugoslavije.

U ovom čvoru vide se povoljne mogućnosti za delovanje Nemačke na tlu Jugoslavije, tim više što između Nemačke i Jugoslavije nema nesporazuma i što postoje svi uslovi za zbližavanje, kaže se u dokumentu. Smatra se da je jugoslovenska privreda po svojoj strukturi upućena na privredno razvijeniju Nemačku i da se treba koristiti svim mogućnostima za jačanje trgovinskih, privrednih i ostalih veza, koje će omogućiti političko vezivanje Jugoslavije za Nemačku.

Ukratko, u zaključku se predviđaju mogući pravci razvoja spoljne politike Kraljevine Jugoslavije i njene saradnje sa Nemačkom. Preporučuje se ublažavanje italijansko-jugoslovenskih protivrečnosti do određenog nivoa, jer njihovo preterano razbuktavanje može u datim uslovima štetiti Nemačkoj. Samo konsolidacija ovih suprotnosti omogućava povoljnu ravnotežu i odgovarajuću klimu za delovanje Nemačke na ovom području. Proces slabljenja trgovinskih i privrednih veza između Francuske i Jugoslavije treba pomagati i nastojati da se on prenese i u druge oblasti života. Oživljavanje privrednih veza između Nemačke i Jugoslavije treba pojačati, naročito trgovinske veze. Radi toga potrebno je dati određene garancije za plasman jugoslovenskih poljoprivrednih viškova u Nemačkoj, itd.⁷³

Za Mađarsku se tvrdi da je najveća greška njenih političara, od mira u Trijanonu, predimenzionirana revizionistička politika prema svim susedima. U interesu je Nemačke da se revizionistički zahtevi Mađarske prema Čehoslovačkoj zaoštravaju, a prema Jugoslaviji i Rumuniji ublažavaju, kako bi se stvorili povoljniji uslovi za razbijanje Male antante. Iz ovih procena izlvače se najvažniji zadaci nemačke politike prema Mađarskoj: delovanje na ublažavanju protivrečnosti između Mađarske, s jedne, i Kraljevine Jugoslavije i Rumunije, s druge strane; podržavanje mađarskih revizionističkih zahteva prema Čehoslovačkoj kako bi se nastavio proces produbljivanja saradnje i još čvršćeg vezivanja Mađarske za Nemačku; suzbijanje uticaja Italije u Mađarskoj, koja svoje pozicije u nezadovoljnim zemljama u jugoistočnoj Evropi izgrađuje na parolama podrške njihovom revizionizmu; nastavljanje sa jačanjem trgovinskih i drugih veza između Mađarske i Nemačke i njihove saradnje u svim oblastima.⁷⁴

⁷³ BA, NS, 2/3, Bd. 54, Memorandum spoljopolitičkog ureda NSDAP o politici, pp. 4—8.

⁷⁴ Ibid. p. 15.

U ovoj analizi znatan deo prostora je posvećen Rumuniji. Smatra se da je ona, zahvaljujući delu prozapadno opredeljenih vladajućih krugova, na čelu sa ministrom Tituleskuom, uz Čehoslovačku, najverniji saveznik Francuske u Evropi, ali da su jake i one snage koje su voljne da ostvare prisniju saradnju sa Nemačkom. Kao najteži problem u spoljnoj i unutrašnjoj politici Rumunije izdvaja se manjinsko pitanje i pitanje Besarabije, koju je Rumunija u građanskom ratu uspela da otrgne od Rusije, ali koju nije uspela da uklopi u tokove rumunskog društva. Pretpostavlja se da će se problem Besarabije sve više zaoštravati, jer se Sovjetski Savez neće pomiriti sa gubitkom ove teritorije. Sa druge strane, Rumunija je izložena snažnom nasrtaju mađarskog revizionizma. U takvim uslovima ona traži obezbeđenje svoje egzistencije u saradnji sa Čehoslovačkom i Jugoslavijom u okviru Male antante i u osloncu na Francusku. Na temelju ovakvog stanja u Rumuniji, predlažu se sledeće mere Rajha: pružanje podrške kralju i drugim pronemački orijentisanim snagama, koje pokazuju spremnost da rade na približavanju Rumunije Nemačkoj; nastojanja da se za saradnju sa Rajhom pridobije deo rumunske armije, pri čemu se ovom zadatku mora pristupiti pažljivo i sa dosta opreznosti; jačanje političkog uticaja Nemačke u Rumuniji i nastojanja da se ona izdvoji iz Male antante. Ovaj zadatak nemačke politike se šire povezuje sa planom da se prethodno Jugoslavija odvoji od Antante, posle čega bi se lako izdvojila Rumunija i vezala za politiku Nemačke; jačanje trgovinske i privredne saradnje između Nemačke i Rumunije i posebno omogućavanje uvoza viškova žita iz Rumunije u Nemačku, zatim nafte i naftinih derivata, drugih sirovina, uljarica itd.⁷⁵

Bugarska se u ovom dokumentu smatra za najizolovaniju zemlju na prostoru jugoistočne Evrope, jer je sa svih strana opkoljena državama koje su uključene u antibugarske paktove — Malu antantu i Balkanski sporazum. Izolovanost i težak politički i privredni položaj Bugarske pokušavala je i pokušava da iskoristi Italija, naročito jačanjem trgovinskih, političkih i drugih veza sa Bugarskom. Ukazuje se na tradicionalne veze i prijateljstvo Bugarske i Nemačke i na povoljne mogućnosti međusobne saradnje, posebno u oblasti razmene, i smatra se da Nemačka može da preuzme i apsorbira oko 80 odsto svih poljoprivrednih viškova Bugarske. Predviđaju se mogućnosti daljeg proširivanja međusobnih odnosa, uz suzbijanje suprotnih uticaja. U tom smislu, nemačkoj spoljnoj politici stoje sledeći zadaci: puna podrška svim nastojanjima da se ostvari zbližavanje Bugarske i Jugoslavije; istiskivanje francuskog kulturnog uticaja i jačanje veza Bugara i Nemaca, posebno u oblasti razmene školske i univerzitetske omladine; sistematsko osvajanje pozicija u privredi i trgovinskoj razmeni, pri čemu se predlažu olakšice za izvoz bugarskih poljoprivrednih viškova na nemačko tržište; jačanje nemačkog uticaja u bugarskoj vojsci; ulaganje industrijskog i finansijskog kapitala, i drugo.

« Ibid. pp. 16—19.

Na kraju se ističe da će u jačanju uticaja Nemačke u Bugarskoj važnu ulogu odigrati lične veze, koje su već uspostavljene preko nekih ljudi u bugarskoj vladi.⁷⁶

Za Grčku se tvrdi da je njeno političko opredeljivanje prema Jugoslaviji i Turskoj usledilo uglavnom pod uticajem spoljnopolitičkih faktora, prvenstveno zbog straha od bugarskog revizionizma. Smatra se da u samoj Grčkoj postoje jake snage, u koje se ubraja i kralj sa dvorom, koje su voljne za prisniju saradnju sa Nemačkom. Predlaže se da Nemačka svoju političku aktivnost prema Grčkoj usmeri u sledećim pravcima: pomaganje spoljnopolitičke i unutrašnje konsolidacije Grčke, uz podršku pokretu Venizelosa; pružanje podrške kralju, koji predstavlja garantiju saradnje Grčke sa Nemačkom.⁷⁷

Albanija je, prema procenama u ovom dokumentu, već postala plen italijanske ekspanzije.

Nasuprot opštem shvatanju i gledištima izraženim u drugim sličnim dokumentima nešto kasnije, u ovom dokumentu Turska nije uzimana kao zemlja jugoistočne Evrope.

Na kraju dokumenta daju se neke zaključne misli i predloži za rad na celom prostoru jugoistočne Evrope. Zaključak i moto buduće nemačke politike prema zemljama jugoistočne Evrope jeste svestrana i dobro organizovana aktivna politika Trećeg Rajha na ovom području. Jugoistočna Evropa, sa svojim bogatstvima i mogućnostima, predstavlja se kao obećana zemlja za nemačku privrednu ekspanziju. Najopasnijim suparnikom u jugoistočnoj Evropi, već u to vreme, smatra se Musolinijeva Italija. Na sukobljavanje interesa Nemačke i Italije na ovom području gleda se kao na neminovnost sa kojom Nemačka mora unapred da računa i u tom smislu ona mora svoju delatnost da usmerava i izgrađuje.⁷⁸

U ovim programskim aktima trasirana je dugoročna aktivnost nacističke Nemačke u oblasti privrede, politike, vojske, kulture itd., u njenom smišljenom i organizovanom nastupanju u pravcu Jugoistoka. Na ovim polaznim načelima, narednih godina razradiće se čitava teorija o dopunskom privrednom području — *Ergänzungswirtschaft*-u nacističke Nemačke na području jugoistočne Evrope. Pojaviće se veliki broj rasprava i elaborata, u kojima se višestruko obrađuju sve komponente upućenosti i vezanosti Nemačke sa evropskim jugoistokom. U ovim dokumentima izložena je dobro odabrana i pripremljena taktika nemačkog nastupanja, koja će se provoditi u konkretnoj političkoj i privrednoj aktivnosti Nemačke na ovom području — postupno i mirno istiskivanje uticaja svih drugih velikih sila sa ovoga prostora i pretvaranje »uzavrelog balkanskog kotla« u područje čisto nemačkog uticaja.

⁷⁶ Ibid. pp. 8—11.

⁷⁷ Ibid. pp. 22—24.

⁷⁸ Ibid. pp. 26: »Jugoistok je za Nemačku oblast njene privredne ekspanzije. Jugoistok će i dalje biti bojno polje rasprave sa fašističkom Italijom. Nemačka se mora za tu raspravu pripremiti jer do raspleta mora jednog dana doći. Polazne smernice, izložene u najkrupnijim crtama koje mogu obezbediti uspeh Nemačkoj u borbi u jugoistočnoj Evropi su pred nama.«

Na temelju ovih akata i predviđenih mera, već tokom 1934. godine pristupilo se psihološkoj i teorijskoj pripremi nemačkog prodora prema Jugoistoku: na jednoj strani, psihološka priprema nemačkog naroda za akciju koja je, kao i većina akcija nacizma, bila osvajačka, i, na drugoj strani, priprema jednog dela svetske javnosti, na prvom mestu javnosti u zemljama koje su trebale da budu žrtve nemačke privredne, političke, a zatim i vojne ekspanzije; za uključivanje u imperiju Trećeg Rajha.

Ova aktivnost bila je usmerena ka celovitom uključivanju jugoistoka Evrope u službu nemačkom Rajhu. Jer, ovo područje je nedeljivo. Njega ne može deliti ni Italija, ni Francuska, niti bilo koja druga sila. Ono je, po zamisli nemačkih nacionalsocijalista i njihovim stremljenjima, moralo biti samo nemačko.⁷⁹

4. OBEZBEDIVANJE PREDUSLOVA ZA OSVAJANJE POZICIJA U SPOLJNOTRGOVINSKOJ RAZMENI NEMAČKE SA ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE

Novi režim u Nemačkoj iskoristio je stečena, uglavnom negativna, iskustva u oblasti spoljnotrgovinske razmene iz perioda svetske ekonomske krize.⁸⁰ Neočekivano veliki pad spoljnotrgovinske razmene u godinama krize, teškoće oko nabavke deficitarnih sirovina i još veći problemi oko plasmana nemačke industrijske robe, nalagali su uvođenje novih mera i bolju organizaciju u trgovini uopšte i posebno u razmeni sa inostranstvom. Razmena sa inostranstvom bila je značajna za novi režim i zbog mnogih drugih razloga. Prema svim planovima NSDAP, privredni razvoj Nemačke trebalo je ubrzati. Taj brži hod privredne proizvodnje morao se obezbediti, uz mnoge unutrašnje činioce (bolja organizacija rada, veći uloženi rad, veća proizvodnost, racionalna potrošnja obrtnih i potrošnih sredstava itd.), i bržom, redovnijom i sigurnijom nabavkom sirovina i sredstava koja su bila neophodna za razvoj nemačke industrije, a kojih nije bilo dovoljno u zemlji. Dobro organizovanim i sigurnim uvozom potrebnih sirovina za industriju i poljoprivrednih i drugih proizvoda za ishranu i viši društveni standard, trebalo je obezbediti brži privredni razvoj i uopšte unutrašnju izgradnju Nemačke do njenog dovođenja na nivo svetske sile, kada bi ona snagom svoga oružja počela prekrajanje karte Evrope po sopstvenim željama i merilima. Poseban zadatak uvoza bio je da obezbedi neke strategijske sirovine, koje Nemačka nije imala, a koje su bile neophodne za izgradnju oružane moći; na primer: nafta, neke vrste metala i drugo.

Uočavajući značaj spoljnotrgovinske razmene za ostvarenje svojih privrednih planova, nacionalsocijalisti su, posle učvršćivanja

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Uporedi: H. Sundhausen, *Die Weltwirtschaftskrise im Donau — Balkan Raum und ihre Bedeutung für den Wandel der deutschen Aussenpolitik unter Brüning*, u knjiz'. *Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert*, Stuttgart, pp. 121—164.

svoga režima, punu pažnju posvetili sređivanju stanja u spoljnoj trgovini i njenom bržem oživljavanju i unapređenju.⁸¹ U jesen 1933. osnovan je Savet za spoljnu trgovinu Rajha (Aussenhandelsrat), koji je objedinio važne funkcije u organizaciji spoljne trgovine i koordinaciji između privrednih udruženja i Ministarstva trgovine.⁸² U to vreme ukazivano je na značaj unapređenja spoljne trgovine u najvišim partijskim i državnim forumima Trećeg Rajha.⁸³

Uvedeno je mnogo mera u razmeni sa inostranstvom, kojima je bio cilj da se što više izvozi ono što je Nemačka proizvodila više nego što joj je bilo potrebno, u prvom redu industrijski proizvodi, a uvoze oni proizvodi koji su neophodni za brži razvoj i napredak privrede uopšte. Obim razmene sa pojedinim zemljama utvrđivan je tačno ugovorenim kontingentima za pojedine vrste robe.

Početkom 1934. mogli su se sumirati prvi rezultati i odrediti dalji tokovi. Na temelju ovih iskustava nikao je u septembru 1934. novi plan (o kome smo već govorili), koji je naročite mere predviđao upravo u spoljnotrgovinskoj razmeni. Intervencije države i njenih organa bile su stalno prisutne u ovoj oblasti. U martu 1935. godine Hitler je uputio direktivu vodećim faktorima nemačke privrede u kojoj je posebno ukazao na mogućnosti povećanja razmene sa inostranstvom i istakao značaj izvoza i uvoza za opšti razvitak Nemačke.⁸⁴

Posebna pažnja je posvećivana unapređenju trgovinskih veza sa zemljama jugoistočne Evrope, koje su, po procenama nemačkih privrednih stručnjaka, svojim položajem, sirovinskom bazom i privrednom strukturom sa Nemačkom predstavljale privrednu celinu.⁸⁵ Ova ideja biće razrađena kasnije u posebnu teoriju o jedinstvenom privrednom području Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, koje će se poblize označiti kao »dopunsko privredno područje Trećeg Rajha«

si DASIP PKO, 1933, F. XVII, reg. br. 295, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 390 od 18. marta 1933, o stanju u nemačkoj trgovini.

⁸² Ibid. pov. br. 10976 od 24. septembra 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 1388 od 24. oktobra 1933.

⁸³ Ibid. pov. br. 2319 od 20. marta 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 390 od 20. marta 1933.

⁸⁴ BA, R. 43, II, Bd. 38, Reichskanclei, nr. 2031 od 22. marta 1935.

⁸⁵ DASIP PKO, F. XVII, reg. br. 295 N-1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 9473 od 13. septembra 1933, Deutsches Zentralarchiv Potsdam (dalje: DZA) AA nr. 40682, pp. 61—64. *Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz*, nr. 28 od 4. februara 1936, *Die Sprache der Tatsachen*; PA Abt. W, III SE, Handel 11, Südeuropa, Bd. 1, *Elaborat Zur Einfuhr von Gartenbauerzeugnissen aus dem Südostraum*. Šire o ovom: H. Gross, *Die virtschaftliche Bedeutung Südosteuropas für das Deutsche Reich*, Stuttgart, Berlin, 1938, R. W. Krugmann, *Südosteuropa und Grossdeutschland*, Breslau 1939, H. Schröder-Steinegger, *Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft*, Berlin 1939. K. Janovsky, *Grossdeutschland und der südosteuropäischen Raum*, Selbstverlag, 1940, A. Reithinger, *Grossdeutschland und Südosteuropa im Lichte der Statistik* u: *Allgemeines Statistisches Archiv*, Bd. 29, Jena, 1940, W. Funk, *Die Länder des Südostens und die europäische Wirtschaftsgemeinschaft*, Wien, 1944; W. Croll, *Wirtschaft im Europa*, Berlin, 1943, N. Mirković, *Trgovinska politika dr. Schachta i jugoistočna Evropa*, *Ekonomist*, god. II, Zagreb, jul-august 1936, nr. 7—8. pp. 303—310.

(Ergänzungswirtschaft). Privredna funkcija ovog regiona došla bi do izražaja posebno u periodu podizanja Nemačke na nivo privredne i vojničke sile, odnosno njenog snaženja do stepena kad bi mogla silom početi da prekraja kartu Evrope i da osvaja prostranstva na istoku. Značajnu ulogu u izgradnji oružane moći Trećeg Rajha trebalo je da odigraju rudne sirovine, nafta i druge stratejske sirovine, koje je imao jugoistok Evrope.

Političke promene u Nemačkoj januara 1933. i nove mere vlade Rajha u spoljnotrgovinskoj razmeni uslovile su, u prvim mesecima života novog režima, pad obima trgovine sa pojedinim zemljama jugoistočne Evrope. Sa nekim od ovih zemalja trgovinski ugovori su bili istekli. Carinske barijere, koje su bile uvedene na granicama Nemačke tokom 1933. godine, dovele su do slabljenja nekih postojećih ugovora i veza. Sve je ovo nalagalo organizovanu akciju na sređivanju ugovornih trgovinskih veza sa pojedinim zemljama jugoistočne Evrope. U drugoj polovini 1933. i u 1934. godini intenzivno se radilo na oživljavanju postojećih ugovora i veza i na stvaranju novih.

Poslovi oko sređivanja odnosa u trgovini najsporije su tekli sa Austrijom, koja je do krize bila jedan od značajnih trgovinskih partnera Nemačke. Posle neuspelog puča nacista, u julu 1934. godine, ekonomski odnosi između Austrije i Nemačke bili su pali na najnižu tačku,⁸⁶ dok je udeo Italije u austrijskom izvozu i uvozu ostao na ranijem nivou. Življi razvoj trgovinskih veza između Rajha i Austrije počinje posle definitivnog opredeljivanja Musolinija za najprisniju saradnju sa Hitlerom, u vreme abisinskog rata, i posle sklapanja ugovora o prijateljstvu između Nemačke i Austrije, 11. jula 1936. godine.

U Hitlerovim proračunima u vezi sa programom prodora prema jugoistoku Evrope nikad nije pridavan poseban značaj trgovinskim vezama kao sredstvu i metodi prodora Nemačke u Čehoslovačku. Glavno sredstvo u prodoru prema ovoj zemlji trebalo je da bude jaka »peta kolona«, koju bi sačinjavala mnogobrojna nemačka narodnosna grupa u Čehoslovačkoj i oružana snaga Trećeg Rajha. Trgovinske veze sa ovom zemljom su zbog toga, a svakako i zato što je struktura privrede i spoljne trgovine ovih razvijenih industrijskih zemalja bila istorodna, održavane na nivou i u okviru ranijih veza iz vajmarskog vremena. Uspešno okončani trgovinski pregovori, u aprilu 1933, između dve zemlje nisu uticali znatnije na rast međusobne trgovinske razmene. Na primer, uvoz u Nemačku iz Čehoslovačke opao je sa 243,7 miliona RM u 1931. na 139,8 miliona RM u 1933. godini, sa tendencijom stagnacije u sledećim godinama.⁸⁷

Suprotno takvom trendu spoljnotrgovinskih odnosa sa Austrijom i Čehoslovačkom, u Nemačkoj je izuzetna pažnja posvećena trgovinskoj razmeni sa agrarnim zemljama jugoistočne Evrope, čija je ekonomika bila komplementarnog karaktera u odnosu na Nemačku.

⁸⁶ Vidi: *Statistische Jahrbuch für das Deutsche Reich, Berlin, 1934, p. 227.*

⁸⁷ Ibid.

Jugoslaviji, bogatoj sirovinama, među kojima i znatnim brojem stratejskih, kao što su bakar, olovo, cink, boksit itd. (uz veoma nizak stepen industrijske razvijenosti), pridavan je poseban značaj. Jugoslovenski prostor imao je i izvanredan stratejski i politički značaj. Kroz Jugoslaviju prolaze stratejski putevi: Zapad — Istok i Srednja Evropa — Mediteran. Ona je ujedno bila istureni bastion prema Musolinijevim pretenzijama i trebalo je da odigra ulogu poprišta na kome će se neposredno sučeliti i istupiti oštrice nemačko-italijanskih suprotnosti, svakako na štetu italijanske strane. U prvim godinama novog režima na tlu Jugoslavije prihvaćena je politika obostranih interesa: nemačkih i italijanskih. Formalno je ovo područje priznato za sferu italijanskih osvajачkih pretenzija, a stvarno, od 1933, kroz najrazličitije vidove, najočiglednije kroz trgovinske i privredne veze, pripreman je teren za privredno, političko i opšte uključivanje područja Kraljevine Jugoslavije u sferu interesa Trećeg Rajha.⁸⁸

Zbog toga što je vajmarska Nemačka u jesen 1932. otkazala trgovinski ugovor sa Kraljevinom Jugoslavijom iz 1927. godine, koji je isticao u proleće 1933, došlo je do poremećaja u trgovinskim odnosima između dveju zemalja. Smanjivanju uvoza u Jugoslaviju iz Nemačke doprinela su i carinska ograničenja na koja je naišla jugoslovenska roba.⁸⁹

Takvo stanje privrednih odnosa moglo je da šteti političkom prestižu Nemačke kod onih krugova u Jugoslaviji koji su simpatizovali nacionalsocijalizam i onih koji bi se, eventualno, mogli pridobiti za saradnju. Radi sređivanja stanja u oblasti međudržavne razmene, nemačka vlada je, u junu 1933, poslala u Beograd poljoprivrednog stručnjaka Flugea (Flügge) sa zadatkom da ubrza posao na obnavljanju i proširivanju trgovinskih veza sa Jugoslavijom. Fluge je posebnu pažnju posvetio ispitivanju mogućnosti preorijentacije jugoslovenske privredne proizvodnje sa artikala za koje Nemačka nije bila zainteresovana (na primer, žito) na one koji su Nemačkoj nedostajali (na primer, uljarice).⁹⁰

Zahvaljujući obostranim željama da se trgovinski odnosi prošire, u avgustu 1933. sklopljen je privremeni trgovinski sporazum, sa važnošću do 1. marta 1934. godine.⁹¹ Dejstvo ovog ugovora se odrazilo na povećanje razmene, ali su i dalje ostali problemi koji su proisticali iz stalnih nastojanja nemačkih trgovačkih krugova da iz Jugoslavije brže i više uvoze uz nesrazmernu kompenzaciju sa svoje

⁸⁸ PA Ha, pol. IV Wirtschaft 6, Bd. 1, Süd-Europa, nr. 3435 od 21. augusta 1936; Deutsch-italienische Verständigung über die Wirtschaftspolitik im Donaureum.

⁸⁹ DASIP PKO, F. VII, reg. br. 211, N. 1934, pov. br. 3604 od 29. marta 1933, analiza MIP KJ o trgovinskim odnosima Nemačke i Jugoslavije, DBFP. IV/5, nr. 39, pp. 59—62.

⁹⁰ pa W, III SE, HA pol. IV, Wirtschaft 6, Bd. 1, Süd-Europa, nr. 3455 od 31. avgusta 1936, DASIP PKO, F. VII, reg. br. 211, N. 1934, pov. br. 4281 od 14. aprila i pov. br. 4306 od 16. aprila 1934. godine.

⁹¹ DASIP PKO, F. VII, reg. br. 211, N. 1934, pov. br. 1465 od 9. februara 1934, MIP KJ O trgovinskom sporazumu između Nemačke i Jugoslavije, pov. br. 2225 od 8. februara 1934.

strane. Drugim recima, težilo se tome, da jugoslovenska sirovinška privreda kreditira razvijenu nemačku industriju, što se očitovalo u povećanju aktive na jugoslovenskoj strani. Ove poteškoće su bile prisutne i u vreme pregovora jugoslovenskih i nemačkih stručnjaka oko sklapanja novog ugovora u toku marta i aprila 1934. godine. Interesi nekih privrednih i političkih grupacija (koje su u približavanju Nemačkoj videle dugoročnije i sigurnije perspektive sopstvenog bogaćenja i jačanja), pomogli su sklapanju novog trgovinskog ugovora između Nemačke i Jugoslavije, na bazi određenih preferencijala i obostranog ugovornog kontingentiranja pojedinih vrsta robe, koja će se, s jedne ili druge strane, uvoziti i izvoziti. Imajući u vidu privrednu moć Nemačke i njene šire mogućnosti za spoljnotrgovinsku razmenu i uopšte plasman njenih viškova, ovaj ugovor je pružao više mogućnosti nemačkoj strani. On će biti jedan od važnih činilaca sve brže infiltracije nemačkog uticaja na prostoru Jugoslavije.⁹²

I pored simpatija mađarske vlade i uopšte vladajućih krugova koje je gajila prema nacionalsocijalističkom režimu, došlo je, tokom 1933. godine, do znatnih teškoća u mađarskom uvozu iz Nemačke. Uzrok je bio isti kao i u slučaju Jugoslavije: nove pooštrene mere nemačke vlade u pogledu uvoza poljoprivrednih proizvoda u Nemačku. I ovde su nemački stručnjaci nastojali da zainteresuju mađarske privrednike za preorijentaciju u oblasti poljoprivredne proizvodnje, u smeru razvijanja onih kultura koje bi se mogle izvoziti u Nemačku.⁹³

Pregovori oko sređivanja stanja i regulisanja trgovinske razmene između Nemačke i Mađarske završeni su 21. februara 1934. godine. Potpisan je trgovinski sporazum, po kome su, kao i u slučaju sa Jugoslavijom, utvrđene kvote pojedinih vrsta robe, koje su se mogle uvoziti i izvoziti na bazi raznih međusobnih povlašćenja, preferencijala i klirinškog oblika plaćanja.⁹⁴

Regulisanje problema u oblasti trgovinske razmene Nemačke sa Rumunijom tekli su još sporije. Pored carinskih i drugih mera koje je preduzela Nemačka, važnu ulogu su igrali antinemačka opredeljenost jednog broja ministara vlade Rumunije sa Tituleskuom na čelu, i jak upliv Italije u spoljnotrgovinskoj razmeni Rumunije.⁹⁵ U 1933. najveći pad u spoljnotrgovinskoj razmeni sa Nemačkom, od agrarnih zemalja jugoistočne Evrope, zabeležila je Rumunija.

Pod sve snažnijim uplivom pronemački opredeljenih snaga u vladi Rumunije, krajem 1934, a naročito od potpisivanja trgovinskog

⁹² DASIP AP F. 23/36, pov. br. 1213 od 9. decembra 1936, cirkular MIP KJ, pov. br. 385 od 5. novembra 1936, O zasedanju jugoslovensko-nemačkog stalnog privrednog odbora.

⁹³ DASIP KPO, F. XVII, reg. br. 295, N 1933, pov. br. 10749 od 18. oktobra 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Berlina, pov. br. 1353 od 18. oktobra 1933.

⁹⁴ W DASIP PKO, F. VI, reg. br. 220, Mađ. 1933, izveštaj Poslanstva KJ iz Budimpešte, pov. br. 3327 od 13. aprila i pov. br. 3937 od 4. maja 1933, PA, III SE, Ha, Pol. IV, Wirtschaft 6, Südeuropa, Bd. 1, br. 3435 od 17. jula 1936.

⁹⁵ PA II, Handel 11, Bd. 3, izveštaji nemačkog poslanstva iz Bukurešta, nr. 853/33-IX C 7 od 10. aprila 1933 i nr. 2689 od 4. septembra 1935.

ugovora 23. marta 1935. između Nemačke i Rumunije, obim razmene će početi brzo da raste.⁹⁶

Zahvaljujući pre svega kvalitetnom duvanu, koji je činio važnu stavku u nemačkom uvozu iz Bugarske, zatim ranom povrću i voću, poremećaji usled carinskih ograničenja između Nemačke i Bugarske nisu bili tako oštri. Trgovinska razmena između ove dve zemlje bazirana u 1933. na sporazumu sklopljenom 24. juna 1932, doživela je najmanji pad u odnosu na ostale zemlje jugoistočne Evrope. U sledećoj godini uslediće brži rast razmene, tako da će učešće Nemačke u bugarskom uvozu i izvozu zauzeti dominantno mesto.⁹⁷

Struktura izvoza iz mediteranskih zemalja, Grčke i Turske, takođe je uticala da su poremećaji u spoljnotrgovinskim odnosima sa Nemačkom, posle uvođenja novih mera sa Nemačke strane, imali slabiji efekat. Pad obima razmene između Nemačke i Grčke pojavio se samo u 1933. i bio je neznatan, da bi već u 1934. i naročito u 1935. došlo do stabilizacije i brzog porasta razmene u oba smera.⁹⁸

Razmena Nemačke sa Turskom, na temelju trgovinskog ugovora od 1930. i dopuna od 10. avgusta 1933, imala je sličan trend kao u Grčkoj.⁹⁹ U cilju skladnijeg regulisanja sve intenzivnije razmene, 15. aprila 1935, sklopljen je dodatni trgovinski ugovor, koji će omogućiti bržu privrednu ekspanziju Nemačke u ovom pravcu. U 1935. Nemačka je već potisnula svoje konkurente i izbila na prvo mesto u turskom izvozu i uvozu.¹⁰⁰

Tako je, posle kratkotrajne krize u spoljnotrgovinskim odnosima Nemačke i zemalja jugoistočne Evrope, izazvana opštim promenama u Nemačkoj u januaru 1933. i posebno merama zaštite domaće privrede i trgovine, tokom iste godine došlo do brzog poboljšanja u razmeni Nemačke sa svim zemljama jugoistočne Evrope. U procesu razmene sve su više dolazile do izražaja želje i intencije Nemačke.

Trgovalo se na temelju preferencijala i drugih normi, koje je, kao sila i moćniji partner, uglavnom određivala Nemačka. U poslo-

⁹⁶ J. G. de Wilde, *Foreign Policy Reports*, V XII, nr. 17, New York, 1936, *German Trade Drive in Souttheastern Europe*, N. Mirković, *Trgovinska politika Schachta i jugoistočna Evropa*, *Ekonomist*, Zagreb, VII—VIII/1936, pp. 303—310, *The Bulletin of international News*, V. XIII, nr. 1, July 1936, članak: *dr Schacht in the Balkans the Economic Baeckground*, pp. 3—9; DZA Potsdam, AA nr. 68428, pp. 69—71; Izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta, nr. 2993 od 26. novembra 1936. i nr. 3185 od 16. novembra 1936.

⁹⁷ PA, Abt. II, Handel 50, Bulgarien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije, nr. 945 od 30. aprila 1935. i 938 od 29. aprila 1936; Ibid. Handel II, Bd. 1, Bulgarien, izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije, nr. 1715, od 13. novembra 1936, Ibid. Ha, pol. IV, Wirtschaft 6, Bd. 1, Süd-Europa, nr. 2804 od 31. avgusta 1936.

⁹⁸ PA, Abt. II, Handel 50, Griechenland, Bd. 1, Izveštaj nr. 3667 od 12. novembra 1935, *The Bulletin of international News*, V. XIII, nr. 1. July 1936, pp. 3—9.

⁹⁹ DASIP, Poslanstvo Ankara, F. 19/34, izveštaj Poslanstva iz Ankare, pov. br. 597 od 12. decembra 1934.

¹⁰⁰ DASIP, AP, F. 23/36, izveštaj Poslanstva KJ u Turskoj, pov. br. 656 od 28. maja 1936. *Weltwirtschaftsinstitut im Kiel*, *Untersuchungen und Materialien zur türkischen Volkswirtschaft in Sonderheit zum Deutschen türkischen Handelsverkehr*, Bag, 668, 31. jula 1951.

vima oko razmene bile su angažovane razne komisije i drugi organi, koji su se brinuli o tome da sve bude sprovedeno u duhu planiranih količina, kontingenta, vrsta robe i slično.

Određeni preferencijali, koje je nemačka strana davala svojim partnerima na prostoru jugoistočne Evrope, išli su samo prividno u korist trgovine ovih malih zemalja. Nemačka je otkupljivala manje količine njihovih poljoprivrednih viškova, po nešto nižim cenama, zatim je deo te robe izvozila na druga tržišta, za koje je indirektno dobijala više, jer su u iznosu vrednosti prodatih proizvoda partneri iz zemalja jugoistočne Evrope morali da uvoze industrijsku robu, gde je cene diktirala nemačka strana. Tako je Nemačka indirektnim putem vršila kompenzaciju i u isto vreme obezbeđivala plasman svojih industrijskih viškova. Osiromašena privreda zemalja jugoistočne Evrope nije mogla da apsorbuje sve kontigente ugovorenog uvoza industrijske robe i došlo je do neobične pojave — stvaranja aktive malih i nerazvijenih zemalja u odnosu na razvijeniju i jaču Nemačku. Ostvarilo se ono što su u praksi želeli nemački privrednici, svojevrsno kreditiranje ubrzanog razvoja nemačke privrede na račun malih i nerazvijenih zemalja.^{1003.}

Na temelju ovih mera i jasno usmerenih trgovinskih ugovora Nemačka je već u 1934. godini postavila solidne osnove za osvajanje vodećih pozicija u razmeni i privrednim vezama sa zemljama jugoistočne Evrope, a na osnovu takvih veza i povoljne uslove za političku penetraciju na ovom prostoru.

5. NEMAČKA I BALKANSKI SPORAZUM

Veliki svetski poremećaji za vreme svetske ekonomske krize, politička kretanja u Nemačkoj u 1933. godini i sve glasniji zahtevi revanšističkih zemalja, na čelu sa fašističkom Italijom, izazvali su pojačanu brigu malih zemalja Evrope za svoju budućnost. Strah od nove opasnosti zahvatio je i male balkanske zemlje, koje su u velikom broju ratova i sukoba bile bojno i političko poprište i jedno od najznačajnijih prostora u Evropi za obračune velikih sila. Opasnosti od strane Italije, pridružila se i opasnost od Hitlerove Nemačke, koja je u svom programu imala jasno zacrtan pravac prodora ka jugoistoku.¹⁰¹

Na jednoj strani, unutarne protivrečnosti između Turske, Grčke i Bugarske, a na drugoj, delovanje progresivnih snaga u ovim zemljama protiv upliva fašizma omeli su inicijative fašističke Italije i istovremeno su stvoreni uslovi za postepeno ublažavanje protivrečnosti između ovih zemalja i, uopšte, na prostoru Balkanskog poluostrva. Takvim sticajem okolnosti rodila se ideja o Balkanskom paktu, koji je u suštini predstavljao kompromis među narodima na uvek nesigurnom i vrućem području Balkanskog poluostrva. Pakt nisu

loa gire, H. J. Schröder, *Der deutschen Hegemonialstellung in Südost-europa 1933—1936*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte Düsseldorf, 1976.*

¹⁰¹ DASIP, AP, F. 18, pov. br. 233 od 24. juna 1933, okružnica MIP KJ, pov. br. 144/6 od 24. jula 1933, o bugarsko-grčko-turskim odnosima.

želele jedino zemlje koje su tražile promenu postojećeg stanja. Sve zemlje koje su bile za održavanje postojećeg stanja u odnosima među narodima i državama Evrope bile su u manjoj ili većoj meri zainteresovane za ovakav sporazum balkanskih država.

Francuska je prihvatila ideju o paktu, jer je očekivala da će na taj način umanjiti mogućnost stvaranja bilateralnih sporazuma, koji bi išli na štetu njenog uticaja na ovom prostoru — na primer, sporazuma Jugoslavija — Bugarska — koji bi oslabio koheziju Male Antante, ili sporazuma Grčka — Turska — koji bi došao pod uticaj Italije. Britanija je bila za Balkanski pakt, u koji je po svaku cenu trebalo uvući i Bugarsku, jer se očekivalo da bi se na taj način umanjila potreba ovih zemalja da se vezuju za neku kontinentalnu silu: Francusku, Sovjetski Savez, Italiju ili Nemačku. Sovjetski Savez je u sporazumu balkanskih zemalja sagledavao šire mogućnosti odbrane ovih zemalja od tutorstva zapadnih sila i posebno zaštite od sve prisutnije ekspanzije Musolinijeve Italije i Hitlerove Nemačke.¹⁰²

Ublažavanju protivurečnosti između pojedinih balkanskih država dosta su doprineli međubalkanski kontakti a naročito balkanske konferencije održane 1930. Prva, 1931. Druga, 1932. Treća i, od 5. do 11. novembra 1933, Četvrta.¹⁰³ Međusobno približavanje balkanskih naroda i država došlo je zbog straha od velikih sila, koje su pokazivale sve više spremnosti da se pogađaju na račun malih zemalja. Inicijatori ovoga zbližavanja su zemlje koje su bile protiv revizije granica i revanšizma, odnosno, koje su se zalagale za održanje postojećeg stanja u prvom redu: Jugoslavija, Grčka i Turska. Vršeni su, pokušaji, naročito Jugoslavije i Turske, da se na saradnju privoli i Bugarska, kao jedina balkanska zemlja koja je priželjkivala reviziju postojećih granica. Bugarska buržoazija, nezadovoljna mirovnim ugovorima i granicama, i sama je želela ispunjenje svojih revizionističkih planova upravo uz pomoć revanšističkih sila, Nemačke i Italije.¹⁰⁴

Turska, Grčka i Jugoslavija, između kojih nisu postojale dublje revizionističke želje za promenu postojećih granica i za koje je veća opasnost mogla doći spolja, lakše su savladale međusobne protivurečnosti na putu sklapanja saveza. Zahvaljujući tome došlo je do bilateralnih ugovora o prijateljstvu.¹⁰⁵ Uporedo sa ovim usledila je intenzivnija saradnja u drugim oblastima i povećanje trgovinske razmene.¹⁰⁶

¹⁰² ДВП СССР, том XVII, док. 1, 4, 13, 14, 35, 38, 47, 48, 51, 56, 57, 70, 132 i 224.

¹⁰³ Ј. Јовановић, П, о. с. pp. 151—159, Н. С. Кашкин, Балканские конференции (1930—1934), Actes du premier congrès international des études Balkaniques et Sud-est Européennes, V, Sofija, 1970, pp. 183—195.

DASIP, AP, F. 18, pov. br. 625, izveštaj Poslanstva KJ iz Sofije, pov. br. 1364 od 28. septembra 1933.

¹⁰⁵ Ibid. Pismo MIP KJ Poslanstvu u Ankari, pov. br. 282 od 13. septembra 1933, Ibid. izveštaj Poslanstva KJ iz Atine, pov. br. 626 od 28. septembra 1933.

¹⁰⁶ DASIP, AP, F. 18, izveštaj Poslanstva KJ iz Ankare, pov. br. 371 od 9. septembra 1933, Ibid. PKO F. VI, reg. br. 220, izveštaj Poslanstva KJ iz Atine, pov. br. 780 od 20. novembra 1933.

U procesu međusobnog približavanja balkanskih zemalja rodila se krajem 1933. godine ideja o stvaranju Balkanskog pakta.¹⁰⁷ Međutim, njegovo ostvarenje je odgađano u nameri da se za uključivanje u pakt privoli i bugarska vlada. U naporima za makar privremeno otklanjanje postojećih protivurečnosti i privlačenja Bugarske u Balkanski pakt posebno je bila aktivna vlada Kraljevine Jugoslavije.¹⁰⁸ Vlada je priželjkivala da na ovaj način stvori atmosferu za uspostavljanje boljih međususedskih odnosa sa Bugarskom sa kojom je stalno imala problema zbog Makedonije. Na relaciji Beograd — Sofija usledilo je, krajem 1933. i početkom 1934. godine, niz kontakata i sastanaka na najvišem nivou. Pored ostalog, sastali su se i monarsi Jugoslavije i Bugarske.

Približavanje Jugoslavije i Bugarske izazvalo je sumnje i podozrenja kod svih susednih zemalja, odnosno njihovih vlada, a naročito kod vlade Grčke i Rumunije. Računalo se da bi približavanje ovih dveju zemalja uticalo na još jače revizionističke želje bugarske vlade prema Rumuniji i Grčkoj. Upravo stoga su one ometale ovo približavanje.¹⁰⁹ Međutim, bugarska vlada i, buržoazija, zajedno sa kraljem, teško se oslobađala svojih starih namera o reviziji mirovnih ugovora i promeni granica prema susednim državama. Stupanje u pakt značilo je za bugarsku buržoaziju napuštanje programa revizije ovih granica.¹¹⁰ Nastojanja diplomati ja velikih zapadnih sila, na prvom mestu diplomatije Velike Britanije, da se protivurečnosti između Bugarske i ostalih balkanskih zemalja prevaziđu i da se u pakt uvuče i Bugarska, čime bi se smanjio uticaj tradicionalnih sila na ovom prostoru, Francuske i Italije, i onemogućio prodor nove sile, na prvom mestu Nemačke, nisu uspele. Pošto nije usepo rad na pridobijanju Bugarske, Jugoslavija, Rumunija, Grčka i Turska, na inicijativu grčke vlade, sklopile su Balkanski sporazum, februara 1934. godine, na rok od 7 godina.¹¹¹

Osnovna zamisao i svrha Balkanskog sporazuma bilo je uzajamno međusobno garantovanje granica između ove četiri zemlje i njihovo konsultovanje u slučaju opasnosti od strane neke druge sile. Na

¹¹⁷ Survey of international Affairs 1934. London, 1935, pp. 524—525, DDF, 1/5, dok. 58, 161 i 240. О. И. Исаева, И. С. Кашкин, *Дипломатическая подготовка Балканской Антанты (1933—1934)*, *Славянский сборник*, выпуск 2. Саратов 1978, pp. 3—24.

¹⁰⁸ DDF, 1/5, dok. br. 58, 61, 240, 254 i 259.

¹⁰⁹ J. Јовановић, o. c. pp. 172—178.

¹¹⁰ DASIP CPB, III, januar 1933, pp. 115 i 136, februar 1933, p. 22.

¹¹¹ DASIP, LP, F. I, 1934, pismo MIP KJ poslanstvu London, pov. br. 115, od 27. januara 1934, i pov. br. 369 od 7. aprila 1934, članak u »Politici«: »O Balkanskom paktu« od 17. februara 1934. Šire o paktu: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Beograd, 1968, pp. 7—34, M. Vanku, *Mala Antanta 1920—1938*, Titovo Užice, 1969, pp. 94—98, C. Svolopoulos, *Le probleme de la securité dans le Sud-est Européen de l'entre deux Guerres; A la recherche des origines du Pacte Balcanique de 1934*, u: *Balkan Studies*, v. 14, nr. 2, Thessaloniki, 1973, pp. 277—292, В. Вистрицки, *България и возникновение балканской антанты*, *Actes du Premier Congrès international des Etudes balkaniques et Sud-est Europeennes*, V, Sofija, 1970, pp. 103—212. Zatim u istom delu diskusije o Balkanskom paktu Petra Arsova, Krste Mančeva, Antonina Kuzmanova, Dimitru Tutu, i Henryka Batowskog pp. 216—225.

inicijativu jugoslovenske vlade u sadržaj pakta unesen je stav koji pruža mogućnosti i preostalim balkanskim zemljama da se uključe u njega. Ali, u članu 2 došla je do izražaja težnja ostalih saveznica da se onemogući jugoslovensko-bugarski bilateralni sporazum, naime, ovaj član je sadržavao i stav da ni jedna od zemalja potpisnica ne može da sklapa političke sporazume sa balkanskim zemljama izvan pakta bez pristanka ostalih članica pakta. Ipak najvažnije je da je pakt bio produkt nastojanja i rada samih vlada ovih država, a ostvaren je bez jačeg uplitanja sa strane bilo koje velike sile.

Iz ovakve njegove prirode, kao i daljih i bližih ciljeva Hitlerove politike, proizašao je i odnos Hitlerove Nemačke prema Balkanskom paktu. U planovima ekspanzije Trećeg Rajha u široj i vremenski nešto daljoj perspektivi, svaki drugi pakt je mogao da postane kočnica nemačkom nadiranjju, pa i ovaj, koji je u sučeljavanju s opasnošću od revanšizma i iznikao na Balkanu. No, s obzirom na trenutnu situaciju u svetu i suviše živo angažovanje Italije na prostoru Balkana, ovaj sporazum je bio od koristi za Nemačku, naročito u održavanju postojećeg stanja na ovom području dok Nemačka ne ojača i ne bude u stanju da sama rešava probleme ovoga dela Evrope, u duhu svojih planova i stremljenja.

U procesu stvaranja pakta diplomatija Trećeg Rajha je bila ubeđena da do sporazuma, s obzirom na velike suprotnosti između država na Balkanu, ne može doći.¹¹² Hitler nije uočio da su, pored činilaca koji su delovali u smislu razbijenosti, svakim danom bile sve jače i one druge snage, koje su pokušavale da sopstvenim snagama samih balkanskih naroda obezbede budućnost ovih zemalja.¹¹³

Kad se pojavio Balkanski pakt (sa napred pomenutim karakteristikama) Hitlerova diplomatija ga nije pozdravila, ali se nije usmerila protiv njega.¹¹⁴ To je učinio Musolini, pošto nije uspeo da spreči približavanje Turske i Grčke na liniji balkanske saradnje. Musolini je prvo formalno pozdravio ideju o paktu, a onda je, po njegovom sklapanju, pokušavao raznim sredstvima da omete njegovo stupanje u život.¹¹⁵ Za ovo je koristio dve osetljive tačke: Bugarsku, koju je odgovarao od bilo kakve saradnje u savezu, i proitalijanski orijentisane snage u Grčkoj, koje je hteo odvratiti da ne poštuju slovo ugovora, pre nego je pakt de facto i stupio na snagu.¹¹⁶ Musolini je u početku bio ubeđen da je uspeo u Grčkoj, gde je opozicija, posebno njen deo oko Venizelosa istupala protiv sporazuma. Međutim, bile su to samo trenutne i spoljne manifestacije, izazvane unutarpolitičkim problemima i protivrečnostima grčkog društva. Ideja pakta imala je i u Grčkoj daleko veći broj pristalica nego protivnika.

¹¹² DASIP CPB, januar II, p. 231.

¹¹³ DASIP LP, F. 1/34, pov. br. 310 od 4. aprila 1934, pismo MIP KJ Poslanstva u Londonu, pov. br. 362, od 31. marta 1934.

¹¹⁴ DASIP CPB III, marta 1934, p. 342, G. Reichert, *Das Scheitern der kleinen Entente*, München, 1971, pp. 20—24.

¹¹⁵ Sire: V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*. Beograd, 1976, pp. 69—83.

¹¹⁶ ne DASIP LP, 1/34, MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 8181 od 18. aprila 1934, i pov. br. 460 od 7. maja 1934.

Kad Musoliniju nije uspjelo da na ovaj način oslabi sistem kolektivne bezbednosti balkanskih zemalja on je kao pandan Maloj antanti i Balkanskom paktu, uz podršku mađarskih revizionista, pokušao da formira novu grupaciju zemalja u centralnoj Evropi u kojoj bi, svakako, Italija vodila glavnu reč. Samo nešto više od mesec dana posle sklapanja Balkanskog pakta došlo je u martu iste godine do potpisivanja pomenutih Rimskih protokola između Italije, Austrije i Mađarske i do stvaranja tzv. rimskog trougla pod tutorstvom Musolinija.¹¹⁷

Pojava ove nove kombinacije država na jugu Evrope, koja je uz svoju usmerenost protiv antirevizionističkih blokova na Balkanu bila opredeljena jednim delom i protiv nemačkih pretenzija prema jugoistoku Evrope, takođe je uticala na neutralno držanje Hitlerove diplomatije prema Balkanskom paktu. Prema procenama Hitlerove diplomatije, Balkanski pakt je bio jedan od recidiva saveza i kombinacija, nastalih na osnovama politike Versaja i Društva naroda, a sa ciljem da se i dalje grade odnosi među narodima i državama, zasnovani na mirovnim ugovorima.¹¹⁸

U duhu ovog gledanja na pakt, Hitler je odredio svoj odnos prema njemu i zemljama koje su ga potpisale. Sve one snage, u takvoj kombinaciji, koje su mogle koristiti interesima nemačke spoljne politike, obilato su se koristile. Istovremeno, pristupilo se politici razrivanja ugovora iznutra, jačanjem svog uticaja na pojedine zemlje u njegovom sastavu i slabljenjem veza i saradnje u Balkanskom paktu. Za takve namere bila je pogodna Bugarska. Prilikom prve posete bugarske kraljevske porodice svom rodnom kraju, Koburgu, došlo je do susreta na najvišem nivou između Bugarske i Nemačke i razgovaralo se o politici prema novoj tvorevini na Balkanu.¹¹⁹ Tada je pojačan rad Hitlerove diplomatije na planu smirivanja protivrečnosti između Bugarske i Jugoslavije, ne u cilju uvlačenja Bugarske u Balkanski pakt, već obrnuto, u cilju razrivanja unutarnje kohezije pakta, dejstvujući na njegovu članicu Jugoslaviju. Takva politika Trećeg Rajha će se nastaviti i prema drugim članicama i vodiće se sve do njegovog uništavanja, odnosno rušenja sistema bezbednosti malih država na Balkanu.¹²⁰

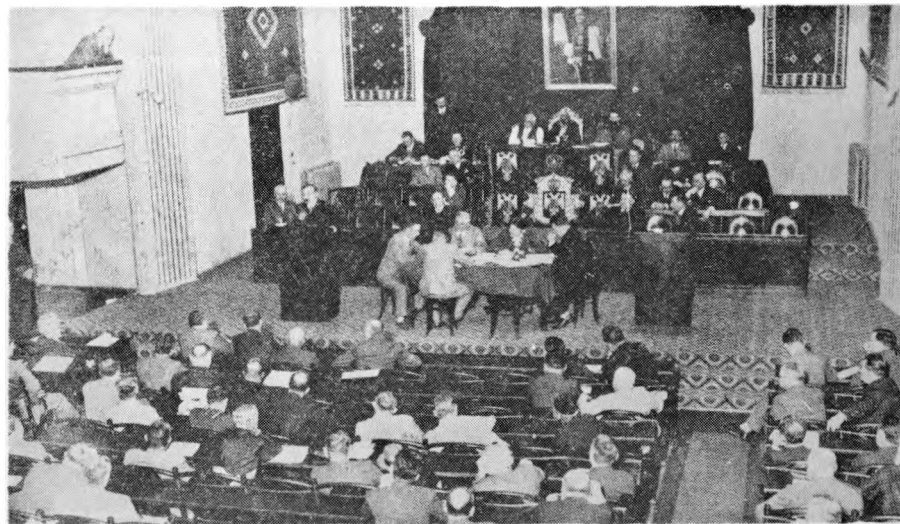
¹¹⁷ Ibid. AP F. 30, izveštaj, pov. br. 460 od 7. maja 1934, pov. br. 202 od 12. maja 1934, pov. br. 480 od 28. maja i pov. br. 16162 od 20. maja 1934.
us ADAP C, II/2, dok. 246, pp. 452—453.

us Ibid. dok. 291, pp. 534—535.

¹²⁰ DASIP LP, 1934, 1/10, MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 1011 od 14. maja 1934, DZA Potsdam, AA nr. 42630, Bl. 177—179, dok. AA II, Pol. 3, Bd. 4, Frankreich-Jugoslawien, nr. 1400 od 30. juna 1934.

*Potpisivanje Pakta o organizaciji Male antante 16. februara 1933. u Ženevi:
N. Titulesku, E. Beneš i B. Jeftić*

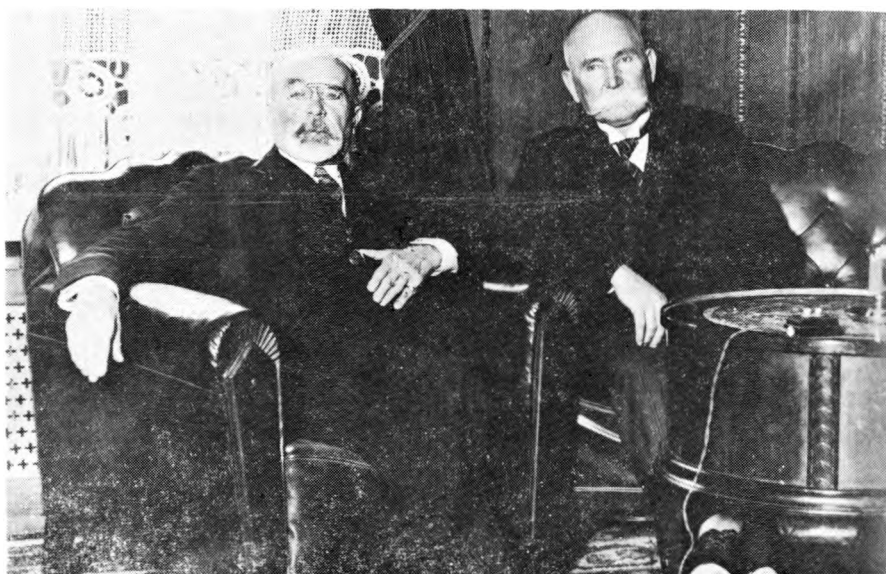
*Ministar inostranih poslova B. Jeftić govori u narodnoj skupštini 8. juna 1933.
o Četvornom paktu velikih sila*

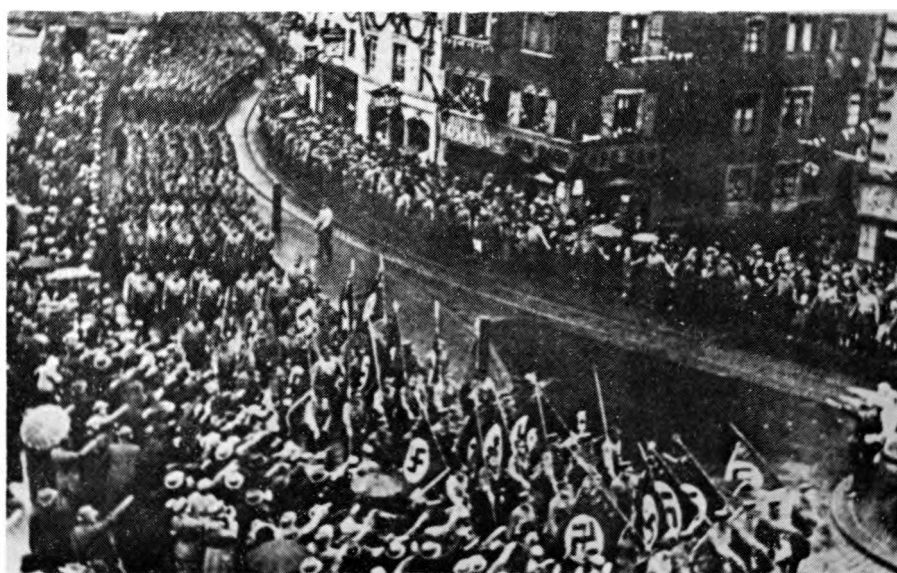
Doček Hermana Geringa na zemunskom aerodromu 1934.

*Ministar za inostrane poslove Francuske Luj Bartou sa predstavnicima zemalja
Male antante: Jeftićem, Benešom i Tituleskuom u vreme stvaranja
organizacionog pakta koji je bio usmeren protiv nemačke ekspanzije,
u Zenevi, jula 1934. godine*

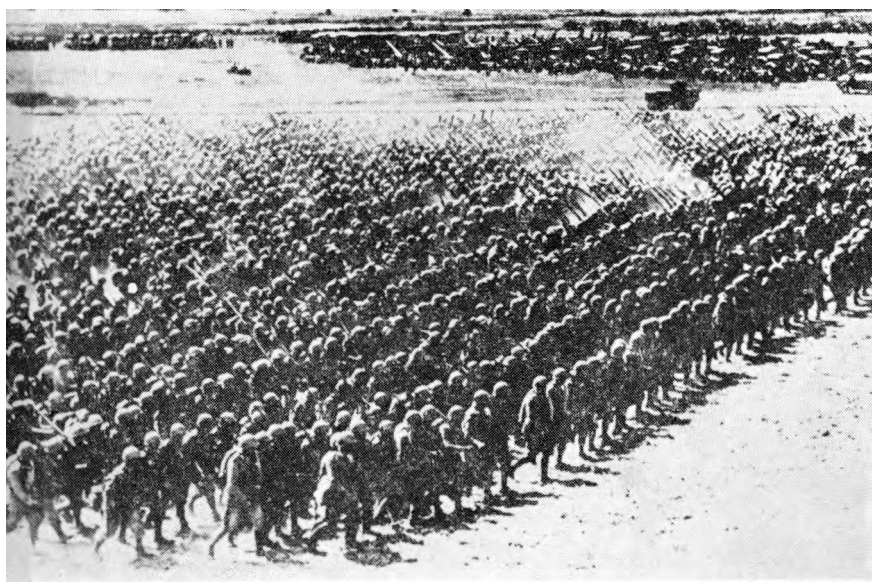
Luj Bartu (levo), ministar spoljnih poslova francuske i Nikola Uzunović, predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, prilikom posete Luja Bartua Jugoslaviji, 1934.

Marš nacionalsocijalista kroz Sarbriken 1. marta 1935. nepuna dva meseca posle pripajanja Sarske oblasti Nemačkoj (13. januara 1935.)

Pripreme abisinske vojske za od.branu, maj 1935.

Pripreme Musolinijeve soldateske za agresiju na Abisiniju, parada posle velikih manevarskih vežbi kod Napulja 1936.

Glava treća
NASRTAJ NA PRVE SUSEDE

1. MESTO I ULOGA FOLKSDOJČERA U PRIPREMANJU
PRODORA NEMAČKE NA JUGOISTOK EVROPE, SA
POSEBNIM OSVRTOM NA RAD SUDETSKE GRUPE
NA SLABLJENJU ČEHOSLOVAČKE

Uloga nemačke nacionalne manjine u zemljama jugoistočne Evrope, u toku pripremanja nemačke privredne, kulturne i političke ekspanzije, a zatim i vonjog i opšteg prodora Trećeg Rajha u ovome pravcu, nalaže nam da nešto šire govorimo o nacionalnim manjinama Nemaca na ovom području, o njihovoj funkciji isturenog odreda u savladavanju antinemačkih otpora u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope. Pokušaćemo da nešto detaljnije obradimo tu pojavu na primeru najbrojnije nacionalne manjine izvan Trećeg Rajha, sudetskih Nemaca da bismo objasnili i analizirali ulogu ove manjine u slabljenju unutarnje snage Čehoslovačke Republike u vremenu od 1933. do 1937. godine. Ova okolnost će nas navesti da delimično obradimo i Čehoslovačku, iako ona, po svom geopolitičkom položaju (kao i Austrija) ne ulazi u grupu zemalja jugoistočne Evrope. Trudićemo se pri tome da damo kontinuirani pregled antičehoslovačkog delovanja ove nacionalne manjine, kao i da obradimo nastojanje čehoslovačke vlade da otkloni direktnu opasnost, koja joj je sve više pretila, od Trećeg Rajha.¹

Kao posledica ekspazionističke politike germanskih sila, Nemačke i Austro-Ugarske, velikih težnji i nastojanja najkonzervativnijih slojeva u njima i kolonizatorskih namera i politike ovih zemalja, na prostoru jugoistočne Evrope, naročito u privredno pogodnijim oblastima, nastale su nemačke skupine, poznate pod imenom Folksdojčeri (Volksdeutscher). Prema nemačkim statističkim podacima, Folksdojčera je, na prostoru jugoistočne Evrope i Čehoslovačke, po dolasku

¹ Uporedi: F. Seibt, *Deutschland, und die Tschechen, Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, München, 1974, pp. 171—299; H. Rönnefarth, *Die Sudetenkrise in der internationalen Politik*, Wiesbaden, 1961, II, pp. 5—754.

nacista na vlast u Nemačkoj, bilo nešto preko pet miliona.² Najviše ih je bilo u Čehoslovačkoj, oko 3,230.000, od kojih je blizu tri miliona bilo u Sudetskoj oblasti, na severozapadu Čehoslovačke, oko 300.000 u ostalim predelima Čehoslovačke Republike, od kojih veći deo u Slovačkoj.³

U Mađarskoj je, 1940. godine, bilo oko 623.000 Nemaca, od kojih u zapadnim oblastima Mađarske oko 79.000, u Srednjim brdima (Mittel Gebirge) oko 220.000, u takozvanoj Svapskoj Turskoj oko 233.000, u mađarskim predelima Bačke oko 48.000 i u ostalim predelima oko 40.000.⁴ Bila su to uglavnom privredno podesnija i razvijenija područja Mađarske.

U Kraljevini Jugoslaviji bilo je, po popisu iz 1931. godine, 499.969 Nemaca, od kojih je bila najbrojnija skupina u Bačkoj — oko 170.000, zatim u Banatu oko 120.000, u Sremu oko 70.000 i Slavoniji oko

² Šire o ovom: *Die deutschen Vertreibungsverluste. Bevölkerungsbilancen für die deutschen Vertreibungsgebiete 1939/50*, Wiesbaden, 1958, pp. 381, 415, 460, 536; F. Hieronimus Riedel, *Bestand und die Lage Deutschtums in Südosteuropa in Wirtschaft und gesellschaft Südosteuropas*, München, 1961, pp. 414—446; Dämmert, *Deutschlands Nachbarn im Südosten. Völker und Mächte im Donaauraum*, Leipzig, 1938, pp. 197—203, 275—280 i 366—380; Th. Grentrop, *Das Deutschtum an der Mittleren Donau, in Rumänien und Jugoslawien*, Münster, 1930, pp. 1—336; W. Scheefuss, *Deutschtum in Südost Europa*, Leipzig, pp. 141—142; *Lebensraumfragen europäischer Völker*, Bd. 1, Europa, Leipzig, 1941, pp. 588—735; F. H. Riedl, *Das Südostdeutschtum in Jahren 1918—1945*, München, 1962, pp. 13—67; A. Valentin, *Die Banater Schwaben*, München, 1959, pp. 78—114; M. Annabring, *Gesichte der Donauschwaben*, Bd. 1. *Volksgeschichte der Deutschen im Ungarn*, Stuttgart, 1954, Bd. 2, *Volksgeschichte in Jugoslawien*, Stuttgart, 1955, pp. 3—80, Bd. 3; *Volksgeschichte der Donauschwaben in Rumänien*, Stuttgart, 1956, pp. 3—62; Hartl, *Das Schicksal des Deutschtums in Rumänien 1938—1945—1953*, Würzburg, 1958; A. Pampuch, *Heimkehr der Besarabiendeutschen*, Breslau, 1941, pp. 1—237; J. Weidlen, *Schicksalsjahre der Ungardeutschen. Die Ungarische Wendung*, Würzburg, 1957, pp. 1—164; H. J. Seraphin, *Die Siedlungsstruktur der deutschen Volksgruppe in Bessarabien und ihre Wandlungen in der Gegenwart*, u: *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, Januar 1939, nr. 4, pp. 252—257; W. Miede, *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—1938*, Frankfurt am Main, 1972, pp. 1—346; Uporedi: C. A. Macartney, *Hungary and her Successors, The Treaty of Trianon and consequences 1919—1937*, London, 1965, p. 78, p. 118, p. 252, p. 380, p. 447; H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars 1918—1941*, Cambridge, 1945, pp. 171—430; G. C. Paikert, *The Danube Swabians*, Hague, 1967, pp. 246—305.

³ J. M. Jovanović u *Diplomatskoj istoriji nove Evrope*, II, p. 127, navodi cifru od 3.231.000 Nemaca u Čehoslovačkoj 1938. Prema podacima iz: *Survey of international Affairs 1936*, Oxford, 1937, pp. 473, Nemaca je u Čehoslovačkoj Republici bilo 1930. godine 2,231.688. W. Schneefuss, u svojoj knjizi, *Deutschtum in Südost Europa*, procenjuje broj Nemaca samo u Sudetskoj oblasti u 1939. godini na 3,087.165, a u ostalim delovima Čehoslovačke 326.733. (p. 141).

⁴ Prema knjizi: *Die Deutschen Vertreibungsverluste*, Stuttgart, 1958, Nemaca je bilo u Mađarskoj 1940. godine oko 623.000. Prema podacima C. A. Macartney u: *Hungary and her Successors*. London, 1965, bilo ih je u Mađarskoj, po popisu iz 1920. godine, 551.211. Ovu cifru navodi i H. Seton-Watson, u: *Eastern Europe between the Wars 1918—1941*, p. 283; Walter Schneefuss, u: *Deutschtum in Südost Europa*, Leipzig, 1939, p. 141, navodi cifru za 1920. godinu od 554.772, a za 1939. godinu 627.292. G. C. Paikert, u: *The Danubian Swabians*, p. 304, procenjuje da je Folksdojčera u Mađarskoj bilo 1939. oko 650.000. Šire, L. Tilkovsky, *Ungarn und die deutsche »Volkgruppenpolitik« 1938—1945*, Budapest 1981, pp. 7—24.

65.000. Ostatak su činile manje grupe razbacane uglavnom po Sloveniji, Hrvatskoj i severnim delovima Bosne i Srbije. Sve ove skupine nastanjivale su ekonomski pogodne oblasti, najčešće najplodniju zemlju u ravničarskim predelima Jugoslavije.⁵

U Rumuniji je, u 1940. godini, pre razmene stanovništva iz mešovito nastanjenih područja, bilo oko 786.000 Nemaca, od kojih je najveći deo nastanjivao predele Transilvanije (Siebenbürgen) oko 237.000, u rumunskom delu Banata oko 275.000, u Besarabiji oko 81.000 i u Bukovini oko 76.000 Nemaca.⁶

U drugim zemljama jugoistočne Evrope (Bugarskoj, Grčkoj, Turskoj i Albaniji) živele su manje skupine, od svega nekoliko hiljada Folksdojčera. Na primer, u Bugarskoj ih je bilo oko 4.000, a živeli su u Sofiji i u mestima oko Dunava.⁷

Živeći u klimatski i ekonomski najpodesnijim područjima, ove nemačke kolonije su i ranije imale nešto brži privredni i kulturni razvoj. Svakako da su tome doprineli i viši stepen njihovog privrednog i kulturnog razvoja u trenutku doseljenja, a isto tako i privilegije koje su, kao kolonizatorska snaga vladajućih germanskih država, u najviše slučajeva, uživali. Posle mirovnih ugovora i stvaranja novih država na prostoru centralne i jugoistočne Evrope, 1919. godine, i naročito kasnije, od kraja dvadesetih godina ove nemačke skupine su uglavnom uživale građanske i druge slobode. Njihova buržoazija se ravnopravno borila za što veću dobit i što sigurniji položaj uporedo sa ostalim nacionalnim buržoazijama.

Kao pripadnici jednog velikog naroda, sa bogatom tradicijom u pogledu doprinosa svetskoj kulturi, nemačka nacionalna manjina, u pogledu kulturnog izražaja, bila je često privilegovana među ostalim nacionalnim manjinama u pojedinim zemljama. Celu deceniju odnos nemačke nacionalne manjine prema vladama i režimima zemalja u kojima je živela bio je normalan, pozitivan i najčešće, zbog privredne razvijenosti područja na kojima su takvi Nemci živeli, stvaralački koristan za čitavu zajednicu.

Pojava nacizma, sa rasnom teorijom i ideologijom, poremetila je ove odnose. Prema nacističkoj ideologiji, svi Nemci, bez obzira u kom delu sveta živeli i kojoj državnoj zajednici pripadali, morali su se prvo osećati kao Nemci, služiti ideji novog nemačkog carstva, biti vođeni idejom nemačkog nacionalsocijalizma i služiti velikom nemačkom vođi. Svi građani, u čijim je venama tekla »čista germanska krv«, bez obzira na državljanstvo i obaveze prema zemljama u kojima su živeli, morali su biti u službi Trećeg Rajha⁸

⁵ *Die Deutschen Verrtreibungsverluste*, p. 416. Paikert G. C. u: *The Danube Swabians*, p. 304, procenjuje da je u 1939. godini u Jugoslaviji bilo oko 600.000 Folksdojčera.

⁶ *Die Deutschen Verrtreibungsverluste*, pp. 460—462.

⁷ *Ibid*, pp. 536—539.

⁸ E. Jones, *The Battle for Peace*. London, 1938, p. 52: »Svi oni koji su nemačke krvi, pa bili oni danski, poljski, češki, italijanski ili francuski podanici moraće biti ujedinjeni u jedno germansko carstvo«. W. Hofer, *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933—1945*. Frankfurt am Main, 1957, dok. nr. 95, p. 177. (Iz jednog tumačenja programa NSDAP).

Na temelju ovih programskih načela počelo je okupljanje i političko vaspitanje nemačke nacionalne manjine u zemljama jugoistočne Evrope. Nauka do sada nije utvrdila razloge tako brzog prodiranja nacističke ideologije u redove nemačkih nacionalnih manjina u zemljama jugoistočne Evrope, koje su u većini slučajeva imale velika privredna, kulturna, pa i politička prava u zemljama u kojima su živeli. Uticaj radničkih, levičarskih i demokratskih organizacija, partija i struja u okviru nemačke nacionalne skupine u svakoj od zemalja jugoistočne Evrope brzo je slabio i, paralelno s tim, sve se više osećao uticaj NSDAP iz Nemačke, njenih filijala u pojedinim zemljama. Za samo tri-četiri godine po dolasku Hitlera na vlast u Nemačkoj, ovaj uticaj je toliko porastao da je došlo do brzog utapanja svih dotadašnjih partija i pokreta Nemaca u postojeće legalne ili ilegalne oblike delovanja NSDAP. Unutarnje prilike u većini zemalja jugoistočne Evrope, snažniji pritisak iz sve moćnije nacističke Nemačke doveli su do toga da se nemačka nacionalna manjina, u većem procentu, uključila u službu Trećem Rajhu i u mnogim zemljama odigrala ulogu nacističke prethodnice.

U Čehoslovačkoj je ovaj proces tekao nešto drugačije. U ovoj zemlji nemačka nacionalna grupa nije bila samo prethodnica već i osnovna snaga, koja je unutar Čehoslovačke bila jedan od značajnih faktora njenog komadanja. Aktivnost i funkcija nemačke nacionalne grupe u Čehoslovačkoj bila je delimično predodređena značajem čehoslovačke teritorije za Nemačku. Još je Bizmark izjavljivao da je Čehoslovačka tvrđava Evrope i da je onaj, ko nju ima, gospodar kontinenta.⁹ Česi i Slovaci su vekovima bili brana i smetnja germanskom prodiranju, što je kod rasista izazvalo veću netrpeljivost prema njima.

Pre dolaska nacista na vlast nacionalsocijalističke ideje su počele da prodiru i među sudetske Nemce. U organizaciju sudetskih Nemaca, Sudetskonemački zavičajni savez (Sudetendeutsche Heimatbund), a naročito u njene rukovodeće organe, počele su da prodiru nacističke ideje i nacistička programska načela.¹⁰

Teško da bi se ovako držanje sudetskih Nemaca prema zemlji, u kojoj su, zajedno sa Česima, živeli nekoliko vekova moglo pravdati nekim objektivnim okolnostima. Pored ostalog, sudetski Nemci su imali svoj univerzitet, tri visoke škole, muzičku akademiju, osamdeset gimnazija, pedeset i dve poljoprivredne škole, 447 viših narodnih škola, 3.298 osnovnih škola i oko 500 dečijih zabavišta.¹¹ Jedan od faktora koji je mogao da utiče na otuđivanje od Čeha i Čehoslovačke bila je nesrazmerno veća nezaposlenost Nemaca, nego Čeha što je bilo, pored ostalog, usi ovijeno i strukturom proizvodnje, na prvom mestu industrijske proizvodnje u Sudetskoj oblasti. Čak je i 2—3 godine posle ekonomske krize bilo među Nemcima u Čehoslovačkoj oko 525.000 nezaposlenih, i to u vreme kada je Hitler u Rajhu potpuno razrešio pitanje nezaposlenosti.¹²

⁹ *Deutschland und die Tschechoslowakei 1918—1945*, p. 5; šire o značenju Čehoslovačke, uporedi, F. Seibt, o. c. pp. 9—274.

¹⁰ *Deutschland und die Tschechoslowakei 1918—1945*, pp. 18—20.

¹¹ J. M. Јовановић, II, o. c. p. 127.

¹² F. Seibt, *Deutschland und die Tsehechen*, München, 1974, p. 259.

Od januara 1933, nacionalsocijalisti u Sudetskoj oblasti pojačali su svoju antičehoslovačku aktivnost. Bilo je to u skladu sa razvojem situacije u Rajhu i sa brзом Hitlerovom likvidacijom svih političkih delatnosti Nemaca koje su se odvijale ili se mogle pojaviti izvan NSDAP.¹³ Nacisti su, već od leta 1933, otpočeli vrbovanje sudetskih Nemaca u svoje SA odrede, sa ciljem da te snage upotrebe prvenstveno u razbijanju čehoslovačke države.¹⁴

Čehoslovačka, kao najisturenija mala evropska država prema nemačkom nadiranju, na vreme je sagledala opasnost sa severa i zapada i njena vlada je, već tokom 1933. godine, počela da radi na suzbijanju i umanjivanju te opasnosti, stvarajući prepreke nemačkom ekspanzionizmu. Prva brana nemačkom nadiranju bio je pakt Male antante, o kome smo već govorili, i koji je građen na inicijativu i uz veliko zalaganje Čehoslovačke, odnosno njenih državnika. Čehoslovačka vlada je koristila sve mere i mogućnosti koje su vodile slabljenju nemačkog pritiska. Bila je jedna od inicijatora Konvencije o definiciji agresora, koju su, 4. jula 1933. godine, potpisale članice Male antante, SSSR i još neke zemlje, a takođe pokretač akcije za priznavanje Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i njegovo uključivanje u Društvo naroda, koje će i uslediti godinu dana kasnije.¹⁵

Već u 1933. godini uspele su razne špijunske i propagandne tajne ekspoziture Nemačke da razviju živu delatnost u Sudetskoj oblasti i drugim delovima Čehoslovačke. Delovale su pod direktnim rukovodstvom centra u Minhenu i drugim mestima prema čehoslovačkoj granici. Čehoslovačke vlasti su pokušavale da ovu aktivnost u začetku spreče. U leto 1933. nekoliko stotina sudetskih Nemaca izvedeno je pred sud. Mnogi od njih su osuđeni za antidržavnu delatnost. Našla su se pod udarom zakona mnoga udruženja i društva Nemaca, koja su sarađivala sa nacionalsocijalistima.¹⁶

Ove oštre mere čehoslovačkih vlasti nisu pomogle, naprotiv, izazvale su još smišljeniju i širu aktivnost nacionalsocijalista među su-

¹³ H. K. G. Rönnfart, u: *Die Sudetenkrise in der internationalen Politik*, već na početku svoje dvotomne, veoma dokumentovane knjige, tvrdi da sudetsko pitanje nije produkt nacionalsocijalizma, već viševjekovnog razvitka i istorijskog nasleđa. »Pitanje sudetskih Nemaca nije proizvod nacionalsocijalizma, ono je prisutno decenijama, prije pojave nacionalsocijalizma.« p. 65.

Medutim, svaka dokumentovana analiza, pa i ova Renefartova, otkriva da je sudetsko pitanje produkt i istorijskog nasleđa, a i pojave konkretnog delovanja nacionalsocijalizma.

Ovo dokazuje i F. Seibt u pomenutoj naučnoj studiji: *Deutschland und die Tschechen*. München, 1974, pp. 7—8, 251—286; šire: *Nemecky imperialismus proti ČSR*, Praha, 1962; *Внешняя политика Чехословакии 1918—1939*, 3бopник, Москва, 1959.

¹⁴ *Deutschland und die Tschechoslowakei 1918—1945*. Prag, 1965, pp. 89—90.

¹⁵ B. K. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой антанты 1933—1938*, Москва 1966, pp. 31—32. *Внешняя политика СССР, том III*, dok. 209—212, pp. 645—650., ДВП СССР XVII, dok. 33, 45, 48, 78, 80, 83, 102, 113, 147, 192, 199, 218, 219, 220 i 254; *O češko slovenske zahranični politice 1918—1939*, Praha, 1956.

¹⁶ ADAP C, 1/2, dok. 326, pp. 577—579 i dok. 334, pp. 589—592.

detskim Nemcima. Usledilo je jače mešanje Nemaca iz Rajha, pa čak i zvaničnih predstavnika, što je dovelo do zvanične intervencije čehoslovačkog poslanstva u Berlinu.¹⁷

Nacisti, dosledni svojoj taktici, ne samo da nisu mislili na izvinjenje, već su Čehoslovake dočekali sa čuđenjem. Nemački poslanik u Čehoslovačkoj, dr Koh (Koch Walter), prilikom posete ministru inostranih poslova Čehoslovačke, Krofti, u Pragu 13. septembra 1933. godine, izrazio je nezadovoljstvo što su Česi apostrofirali opasnost od Trećeg Rajha da imaju nameru da razbiju Čehoslovačku. Na napomenu čeških diplomata da su to istakli nacisti u svom programu Koh se pravdao da je to što je zapisano u programskim aktima NSDAP o ciljevima nacističke politike na istoku, zapisano pre deset godina i da je Hitlerova diplomatija već u stvarnosti pokazala da se bori za mir i da poštuje suverenitet susednih država.¹⁸ Ministar Krofta je zatim odgovorio Kohu da je u stvarnosti drugačije i da se programska načela nacionalsocijalista prema Čehoslovačkoj ostvaruju. To dovodi do toga da su se politički pogledi obe zemlje o međusobnim odnosima »sučeljili kao voda i vatra«.¹⁹

Antičehoslovačka aktivnost nacionalsocijalista u Sudetima i drugim delovima Čehoslovačke, u kojima su živeli pripadnici nemačke nacionalne manjine, i njihove veze sa nacistima u Nemačkoj, predstavljale su sve veću opasnost za Čehoslovačku. Stoga je čehoslovačka vlada zabranila, 3. oktobra 1933. godine, rad NSDAP u Čehoslovačkoj. Vođe sudetskih nacista i poslanici u Narodnoj skupštini Čehoslovačke, Jung (Jung Rudolf), Kasper (Kasper Rudolf) i Šubert (Schubert Leo) su uhapšeni, a Krebs (Krebs Hans), kao glavni vođa nacista u Čehoslovačkoj, uspeo je uz pomoć ljudi iz Rajha da pobjegne.²⁰

Zabranom rada nacista u Čehoslovačkoj bila je privremeno paralisana aktivnost nemačke nacionalne grupe u Čehoslovačkoj. Nemačke građanske partije u Čehoslovačkoj su se razbile u tri dela. Jednu grupu činili su zemljoradnici (Landbiindler) i socijaldemokrati, koji su delovali legalno, u okvirima zakona i režima Čehoslovačke Republike i bili su oslonac režimu u borbi protiv nacista. Drugu grupu su činile konzervativne partije, koje će uskoro postati glavna rezerva i baza nacionalsocijalista — hrišćanski socijalisti, sa nekim manjim grupama. Treću grupu činili su razbijeni ostaci zabranjene NSDAP.

Na temelju ovakvog stanja počeo je jedan od uticajnijih prvaka sudetskih Nemaca, Henlajn (Konrad Henlein), da osniva Zavičajni front — Heimatfront. Iz njega kasnije izrasta politička partija sudet-

¹⁷ ADAP C, 1/2, dok. 346, pp. 647—648 i dok. 366, pp. 649—650.

¹⁸ ADAP C, 1/2, dok. 429, p. 790. dok. 483, p. 877 i II/1 dok. 51, pp. 51—52.

¹⁹ Ibid, p. 791; uporedi: *Německý imperialismus proti ČSR*. Praha, 1962; *Encyclopedia of Third Reich*, by Louis L. Snyder, New York, 1976. pp. 141—142.

²⁰ ADAP C, 1/2, dok. 483, p. 877 i II/1, dok. 51, pp. 89—92; Helmuth K. G. Rönnfart, o. c. pp. 11—120.

skih Nemaca — Sudetendeutsche Partei, skraćeno SDP, u kojoj će pozicije postepeno zauzeti nacionalsocijalisti.²¹

Smeli nasrtaji nacista na Čehoslovačku i dobro organizovane mere čehoslovačkih vlasti protiv NSDAP našli su, obostrano, odraza u štampi i propagandi. Došlo je do međusobnih optuživanja sa obe strane i službenih intervencija. Tako je nemački ambasador posetio ministra inostranih poslova čehoslovačke, Beneša, 8. novembra 1933. godine, i tom prilikom napao čehoslovačku štampu zbog pisanja o ekspanzionističkim namerama Nemačke prema Čehoslovačkoj. Beneš se nije mnogo trudio da razuveri svoga sagovornika u suprotno nego je preporučio politiku trpeljivosti, saradnje i izbegavanja mogućih konflikata.²²

Posle samovoljnog povlačenja delegata iz Društva naroda, 19. novembra 1933, Hitlerova diplomatija našla se u izolovanom položaju. U takvim uslovima smirivanje konflikata prema Sudetima bilo je nužno i korisno i za Nemačku. Zbog ovakvih potreba i zbog uspešnih kontakata sa predstavnicima Poljske, Hitler je najavio mogućnost sklapanja pakta o nenapadanju i sa Čehoslovačkom. Vlada Čehoslovačke Republike bila je spremna da ravnopravno sarađuje sa svim susedima i sa interesovanjem je primila ovu Hitlerovu izjavu.²³ Radi što konkretnijeg informisanja čehoslovački poslanik u Berlinu, Mastni (Mastny Vojtěch), posetio je Ministarstvo inostranih poslova Nemačke i, pored ostalog, izneo mišljenja čehoslovačkih državnika o mogućnostima i izgledima pakta o nenapadanju. Nemačka je morala, u slučaju da želi pakt, prihvatiti realno stanje i činjenicu da je čehoslovačka Republika takođe vezana paktovima sa Francuskom i Malom antantom.²⁴

U stvarnosti, Hitler nije želeo takav pakt. Njemu je parola o paktu sa Čehoslovačkom u tom trenutku služila samo kao taktički potez.²⁵ Sve što su nacisti želeli bila je privremena normalizacija odnosa sa Čehoslovačkom. Upravo, koristeći se ovakvim potezima Hitler je hteo, bar formalno, da ublaži stvarnu izolaciju svoje zemlje. Ministarstvo inostranih poslova Nemačke, u to vreme, piše svom poslaniku u Pragu da ne postoje izgledi da se krupni problemi u odnosima Nemačke i Čehoslovačke mogu rešiti, ali da treba nastojati da se u konkretnim uslovima odnosi između dve zemlje koliko je moguće normalizuju.²⁶ Kao prvo predložena je razmena mišljenja o pitanju sudetskih nacionalsocijalista koji su se nalazili u zatvorima u čehoslovačkoj .

²¹ DASIP LP, F 1/14, pov. br. 186 od 6. III 1934; Mesečni izveštaj MIP-a za decembar 1933, *Deutschland und die Tschechoslowakei*, p. 22; F. Seibt, *Deutschland und die Tschechen*. München, 1974, pp. 255—259; R. M. Smelser, *The Sudeten Problem 1933—1938. Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*, Middletown, Connecticut, 1973, pp. 42—69; H. Rönnfarth, *Die Sudetenkrise in der internationalen Politik I*, Wiesbaden, 1961, pp. III—122.

²² ADAP C, I/2, dok. 488, pp. 889—890, C II/1, dok. 51, pp. 89—92 i dok. 56, pp. 98—100.

²³ ADAP C, II/1, dok. 68, pp. 123—125.

²⁴ ADAP C, II/1, dok. 68, pp. 123—125.

²⁵ ADAP C, II/2, dok. 293, p. 537.

²⁶ ADAP C, II/1, dok. 83, pp. 144—145.

Za sudbinu nacista u zatvorima Čehoslovačke lično se interesovao Hitler. Naredio je svom zameniku, Hesu, da se u saradnji sa ostalim partijskim i državnim organima pokrene stalna akcija za pružanje moralne i materijalne pomoći nacionalsocijalistima u Čehoslovačkoj i njihovim porodicama.²⁷

Na temelju zahteva iz Berlina, poslanik Nemačke u Pragu, Koh, ispitao je mogućnosti pružanja pomoći i podrške nemačkim nacionalsocijalistima u Čehoslovačkoj i o tome je, 17. decembra 1933. godine, poslao u Berlin izveštaj. Detaljnom analizom Koh je došao do zaključaka da prilike u Čehoslovačkoj dozvoljavaju samo finansijsku i moralnu pomoć. S obzirom na veoma dobro organizovane mere čehoslovačkih vlasti, svaka politička ili neka druga akcija mogla je samo da oteža položaj nemačkih nacista u Čehoslovačkoj. Činjenica da je vodstvo nacionalsocijalista u Čehoslovačkoj potpuno razbijeno, a ostale nemačke partije nejedinstvene nalagala je krajnju opreznost u radu nacista u ovoj zemlji. Novčana pomoć stizala je preko ilegalnih kanala poslanstva u Pragu. Pomoć porodicama zatvorenih nacista trebalo je da odigra posebnu ulogu u moralnom smislu, radi pridobijanja nemačkog stanovništva u Čehoslovačkoj za Rajh.²⁸

U cilju organizovanijeg pružanja ove pomoći u Ministarstvu inostranih poslova Nemačke održano je, 19. decembra 1933. godine, savetovanje kome je prisustvovalo nekoliko vodećih nacista iz raznih ministarstava i partijskih foruma. Na sastanku je utvrđeno koliko ko treba ubuduće da daje. Određeno je da poslanstvo Nemačke u Pragu za najhitnije potrebe odmah odvoji deo novca za pružanje pomoći nacistima u čehoslovačkoj. Formiran je Komitet za pomoć, koji je u toku šest narednih meseci trebalo da obezbedi najmanje po 5.000 RM za naciste u Čehoslovačkoj. Ministarstvo inostranih poslova trebalo je da da 30.000 RM za procese protiv nacionalsocijalista koji su se nalazili u čehoslovačkim zatvorima. Određenu sumu za potrebe propagande trebalo je da obezbedi Ministarstvo za propagandu.²⁹

Savetnik u Ministarstvu inostranih poslova Hifer (Hüffer Hermann) putovao je, početkom januara 1934. godine, u Prag sa zadatkom da detaljnije ispita položaj nemačke nacionalne manjine u Čehoslovačkoj i, posebno, mogućnosti podele pomoći nacionalsocijalistima i njihovim porodicama. Hiferov izveštaj od 12. januara 1934. godine pun je pesimističkog gledanja na mogućnosti rada sa nacionalsocijalistima u Čehoslovačkoj. Mere čehoslovačke vlasti protiv okupljanja i delovanja nacista pogodile su i one Nemce koji su izjavljivali da žele da rade u okviru Čehoslovačke Republike i u duhu njenih zakona. Hifer izveštava da neki nacionalsocijalisti moraju da se javljaju policiji i tri puta dnevno. Zbog ovakvih mera Čehoslovačke rad sa razbijenim organizacijama NSDAP i pojedincima, kao i pružanje novčane pomoći, morali su da se odvijaju oprežno. Novčana pomoć, deljena u češkim krunama, imala je željeni efekat kako

²⁷ ADAP C, II/I, dok. 128, pp. 222—223.

²⁸ ADAP C, II/I, dok. 132, pp. 230—233.

²⁹ ADAP C, II/I, dok. 137, pp. 243—245.

u materijalnom tako i u moralnom smislu. Posebno snažan efekat imala je suma od 8.036 čeških kruna, koju je lično poslao Hitler.³⁰

Sve teži uslovi za rad nacionalsocijalista u Cehoslovačkoj izazvali su nove mere u Rajhu, posebno u pogledu predostrožnosti u radu s Nemcima u Cehoslovačkoj. U duhu opštih smernica organizovanja rada sa Nemcima u inostranstvu,³¹ partijski zamenik Adolfa Hitlera, Hes, izdao je posebna uputstva za rad sa Nemcima u Cehoslovačkoj Republici. Uputstva su sadržavala mere krajnje opreznosti u susretima i saradnji Nemaca iz Rajha i onih koji žive u Cehoslovačkoj. Pored ostalog, bilo je privremeno zabranjeno regrutovanje Nemaca iz Cehoslovačke u SS i SA odrede.³²

Svakako da je ova predostrožnost Nemačke u pogledu delovanja nacionalsocijalista u Cehoslovačkoj Republici imala razloge i proizlazila je iz konteksta opšteg položaja Nemačke i odnosa u svetu u to vreme. Pored toga što je Nemačka bila izolovana, ona je imala i mnoge druge razloge i opravdanja za opreznost prema Cesima.

Cehoslovačka je u to vreme bila vojnički spremnija i ulazila je u red jačih zemalja Evrope u pogledu opremljenosti i mogućnosti njene armije. Uz sebe je imala i savez zemalja koje su činile Malu antantu. Uz sve to, otpor Dolfusa protiv Trećeg Rajha u Austriji bio je sve jači.

Ovakve prilike u Evropi i veoma dobro organizovane akcije režima u Cehoslovačkoj protiv nemačkih nacionalsocijalista svodile su pokušaje Rajha, da uspe u svom poduhvatu podrivanja Cehoslovačke Republike, na najmanju meru. Pozicije nacionalsocijalista u Cehoslovačkoj bile su još više oslabljene posle februarskih događaja u Beču i potpisivanja Rimskih protokola, marta 1934. godine, koje je Cehoslovačka dočekala sa simpatijama.³³

Ovo je navelo vođu saveza Nemaca u inostranstvu, dr Štajnhera (Steinacher Hans), da 19. marta 1934. godine, u Ministarstvu inostranih poslova Nemačke izjavi kako se u dogledno vreme, u postojećim okolnostima, ne može misliti na nacionalsocijalističku političku organizaciju sudetskih Nemaca. Štajnher je zaključio da će sudetski Nemci morati da se oslone, uglavnom, na sopstvene snage. Razvoj situacije na jugu i zaoštavanje odnosa sa Dolfusom, nalogali su Rajhu privremeno mirovanje prema Cehoslovačkoj. Da bi se ovakva taktika provodila što striktnije, u martu 1934. godine, pojačana je kontrola rada prema Cehoslovačkoj. Sve akcije su bile centralizovane i strogo vođene od najviših rukovodilaca Rajha. Preporučivana je taktika organizovanog i smišljenog rada na duže vreme, uz oslonac na Folksdojčere u Cehoslovačkoj. Delatnost Rajha među sudetskim Nemcima ometale su snage među samim Folksdojčerima u Cehoslovačkoj (antinacistički orijentisane) uglavnom pripadnici Agrarne partije i Socijaldemokratske partije sudetskih Nemaca.³⁴

³⁰ ADAP C, II/1, dok. 180, pp. 180—343; H. Rönnefarth, o. c. 123—126.

³¹ ADAP C, II/1, dok. 74, p. 133.

³² Ibid, dok. 180, p. 343.

³³ *Survey of International Affairs* 1935, Oxford-London, 1936, pp. 279—298.

³⁴ ADAP C, II/2, dok. 330, p. 601, 355, pp. 653—655, 311, pp. 664—667, 453, pp. 803—806.

Međutim stagnacija nacionalsocijalističkog pokreta i uticaja iz Rajha među sudetskim Nemcima. krajem 1933. i početkom 1934. godine, nije bila dovoljna i trajna garancija bezbednosti Čehoslovačke. Novi militaristički kolos na zapadnim i severozapadnim granicama Čehoslovačke Republike, sa opasnim revanšističkim pobudama i osvajačkim namerama rastao je. Očekivala se brza i neminovna promena odnosa snaga na štetu male Čehoslovačke. Zbog toga je čehoslovačka vlada nastavila sve akcije i poduhvate koji su sputavali revanšizam i militarizam Nemačke

Čehoslovačka je pomogla, u granicama svojih mogućnosti, i podržala formiranje Balkanskog pakta. Gajene su određene nade i u Rimski trougao i čvršće povezivanje Italije, Mađarske i Austrije. Isto tako, sve snage i akcije, koje su doprinosile jačanju položaja Trećeg Rajha, nisu uživale simpatije u Čehoslovačkoj. Tako je u ovoj zemlji veoma nepovoljno ocenjen Pakt o nenapadanju između Nemačke i Poljske. Vršljanje nacista u susednoj Austriji posebno je zabrinjavalo čehoslovačku diplomatiju, a naročito pokušaj puča u Beču jula 1934. godine.

Čehoslovačka diplomatila bila je nezadovoljna razvojem zbivanja, a posebno dolaskom Papena u Beč, kao novog diplomatskog predstavnika Nemačke u ovoj zemlji i čoveka koji je trebalo da doprinese smirivanju napetih odnosa između Austrije i Nemačke.³⁵ Češki diplomati su proročanski ukazali da će Papen nastaviti politiku Trećeg Rajha prema Austriji, samo na drugi način. Dok su njegovi prethodnici hteli da pridobiju Austriju silom, fon Papen će to činiti drugim sredstvima, mirnim putem. Oni će, postepeno, oslabiti pozicije svojih protivnika u vladi Austrije, ojačati snage pristalica i istomišljenika, koristeći se i samim Austrijancima, i to onima koji »predstavljaju« narod i sprovesti anšlus.

Čehoslovačka diplomatija je videla jedinu mogućnost borbe protiv ove opasnosti u jačanju sistema kolektivne bezbednosti u celoi Evropi, a posebno na području Podunavlja i u jugoistočnoj Evropi.³⁶ Zato su osude, koje su Nemačkoj uputile neke zemlje naišle na veliko odobravanje u Čehoslovačkoj. Pozdravljena je zajednička deklaracija Italije, Francuske i Engleske, u kojoj su osuđeni pokušaii miniranja austrijske nezavisnosti i nastojanja da se nađu putevi čvršće saradnje između Italije i Francuske, u leto 1934. godine. Sa posebnom pažnjom dočekana je ideja Francuske o stvaranju Istočnog pakta, kome je osnovni cilj bio sprečavanje sukoba na prostoru istočne Evrope i u tome sklopu i eventualnih ekspanzionističkih namera Nemačke u ovom osetljivom delu evropskog kontinenta.³⁷ Oko pripremanja Istočnog pakta naročito se založio tadašnji ministar inostranih poslova Francuske republike Lui Bartu sve dok nije poginuo u atentatu na jugoslovenskog kralja Aleksandra Karađorđevića, u Marseju,

³⁵ ДБП СССР, том XVI, dok. 281, pp. 515—518.

³⁶ ADAP C, III/I, dok. 33, pp. 79—80; uporedi: A. Gajanova, ČSR a srednjeevropska politika velmoci (1918—1938). Praha, 1967, pp. 329—359.

³⁷ ДБП СССР, том XVII, dok. 417. pp. 725—726, 424, pp. 783—789, DDF, 1/6, dok. 99, pp. 252—258, 299, pp. 637—640.

oktobra 1934. godine. Naslednik Bartuov, Lavai, odložio je napore i plan svoga prethodnika o Istočnom paktu i ustremio nastojanja na sklapanje ugovora sa Italijom, koji je konačno, 7. januara 1935, potpisan u Firenci. I ovo približavanje Francuske i Italije, ma koliko bilo nepopularno u zemljama Male antante (posebno u Jugoslaviji zbog njene ugroženosti od strane Italije) budilo je nade u Čehoslovačkoj da bi ono moglo doprineti sprečavanju anšlusa Austrije, a takođe i ekspanzionističkim namerama prema Čehoslovačkoj i zemljama jugoistočne Evrope.³⁸

Hitlerova odluka o uvođenju Zakona o obaveznoj vojnoj obuci, marta 1935, nagnala je Lavala da se šire pozabavi stvaranjem bedema protiv namera Nemačke na istoku. Obnovljena je akcija za pripremanje Istočnog pakta, koji je trebalo da okupi sve istočno-evropske i neke zemlje iz jugoistočne i centralne Evrope, sa zadatkom da deluje na održavanju postojeće ravnoteže snaga.³⁹ Nemci su ovaj pakt odmah odbili, a za njima državnici i vlade, zemalja koje su više strahovale od mirne saradnje sa boljševicima, nego od rata i agresije nacionalsocijalističke Nemačke. Plan izgradnje Istočnog pakta, koji bi predstavljao stub kolektivne bezbednosti na najosetljivijim područjima Evrope, svesrdno je uz SSSR prihvatila i Čehoslovačka, koja se nalazila na najugroženijem položaju i bila izložena opasnosti od sve spremnijeg nemačkog militarizma.⁴⁰

Čehoslovačka je ideju Istočnog pakta prihvatila iz više razloga. Nemačka je, posle uvođenja opšte vojne obaveze i bržeg naoružavanja, predstavljala veliku opasnost za Čehoslovačku. Političko stanje u Čehoslovačkoj, posebno odnosi među građanskim partijama, bili su sve nesređeniji. Pripremali su se parlamentarni izbori, a vladajuće stranke nisu bile ni malo sigurne u pobedu. U takvim uslovima vlada Čehoslovačke je tražila saveze sa svim susedima. U nekoliko navrata učinjeni su pokušaji da se poprave odnosi i sa Nemačkom. Kao prvi korak Čehoslovaci su predlagali obostrano rešavanje pitanja emigranata.⁴¹

Hitleru je bilo jasno da pozicije Čehoslovačke slabe i nije mu bilo nužno da se odrekne pomoći emigranata iz Čehoslovačke koji su predstavljali značajan faktor u pridobijanju sudetskih Nemaca. Nacisti iz Rajha su cenili da neće moći da ojačaju razbijenu NSDAP u Sudetskoj oblasti, pa su pribegli novoj taktici: osvajanju pozicija u Henlajnovom Hajmatfrontu. Početkom 1935. godine počinju češći kontakti sa pojedincima iz Henlajnove partije i razmatraju se mogućnosti svestrane podrške Henlajnu.⁴² Nemački poslanik Koh, u jed-

38 DDF, 1/7, dok. 224, p. 335, 413, p. 658, 417, pp. 661—663, 418, pp. 663—664, 476, pp. 753—758. *Documents on International Affairs, 1935*, Vol. I. London, 1936, pp. 15—24. *Archiv der Gegenwart 1935*, pp. 1801—1802.

39 DASIP LP, 11/14, MIP KJ, mesečni izveštaj, pov. br. 188, 1934. od 18. augusta 1934; B. H. Cwnojic, o. c. pp. 55—89.

40 *ПВН СССР*, том XVII, dok. 34, pp. 56—60, 50, pp. 94—99, 123, pp. 190—192, 129, pp. 196—199, 163, pp. 264—265.

«ADAP C, III/2, dok. 477, p. 881, 511, p. 949, 523, p. 969.

42 R. M. Smesler, o. c. pp. 70—142; H. Rönfahrt, o. c. pp. 123—126.

nom izveštaju iz Praga, od 5. februara 1935. godine, šire razmišlja o ovom pitanju. On naslućuje široke mogućnosti Hajmatfronta u narednim parlamentarnim izborima. Koh je bez dvoumljenja za podršku Hajmatfrontu, ali strahuje da pri tome ne izazovu Čehoslovačku da Hajmatfront stavi pod udar zakona Čehoslovačke Republike. Isto tako oseća se bojazan da Hajmatfront ne povedu pojedinci iz Henlajnovе grupe stazama austrijskog kancelara Dolfusa.⁴³

Mogućnosti Henlajnovog pokreta najbolje je sagledao rukovodilac Narodnog saveza Nemaca u inostranstvu (Volksbunds für das Deutschum im Ausland — VDA) Stajnaher, koji, kao potporu Henlajnu za pripreme nemačke nacionalne manjine u Čehoslovačkoj za izbore, traži od Rajha tri miliona čeških kruna, odnosno, 300.000 RM.⁴⁴

Uporedo sa pomoći, koja će početi da pritiče, menjan je u potpunosti odnos prema Henlajnu. Ne napada se više njegova saradnja sa režimom Čehoslovačke Republike. Hitlerov zamenik u NSDAP, Hes, izdao je, 11. marta 1935. godine, naređenje da se u štampi Rajha obustave svi napadi na vođu sudetskog Hajmatfronta, Henlajna.⁴⁵

Izgleda da su Čehoslovaci potcenili ovu opasnost i eventualnu mogućnost da se Henlaj nov pokret pretvori u glavno Hitlerovo oruđe za razbijanje Čehoslovačke Republike. Čehoslovačka vlada je velike nade gajila u perspektive razvoja međunarodnih odnosa, posebno u mogućnost ostvarenja saradnje između Francuske i SSSR-a, čime bi se onemogućilo ostvarenje ekspanzionističkih planova Trećeg Rajha.

Sklapanje Francusko-sovjetskog sporazuma o uzajamnoj pomoći, 2. maja 1935. godine, dočekano je sa velikim oduševljenjem od svih demokratskih struktura u Čehoslovačkoj. Čehoslovačka vlada i diplomatija su već 16. maja iste godine potpisali Sovjetsko-čehoslovački ugovor o bezbednosti i uzajamnoj pomoći.⁴⁶ Ovaj ugovor, i pored slabosti, od kojih je bila najvažnija — uslovljavanje ispunjenja slova ugovora i međusobnih obaveza uz obaveznu saglasnost Francuske, davao je nade Čehoslovacima da bi blok Francuske, SSSR-a i čehoslovačke mogao da obuzda eventualnu invaziju Trećeg Rajha prema Čehoslovačkoj.⁴⁷

Iako ovaj sporazum sa SSSR-om nije bio nikakva pretnja Nemačkoj, on je od nacista dočekan sa najcrnjim osudama.⁴⁸ Nacisti su

⁴³ ADAP C, III/2, dok. 482, pp. 888—889.

⁴⁴ Ibid, dok. 509, pp. 947—948.

⁴⁵ ADAP C, III/2, dok. 525, pp. 973—974.

⁴⁶ ДВН СССР, том XVIII, dok. 95, 122, 127, 149, 152, 157, 169, 166, 197, 199, 200—205, 219 i 223; том XIX, dok. 46, 50, 84, 114, 138, 357. *Documents on International Affairs 1935*. Vol. I p. 140.

⁴⁷ Ф. Г. Зуев, о. с. pp. 22—239; В. К. Волков, *Проект Дунайского гарантийного пакта и Малая антанта (1934—1935)*. и: *Studia Balcanica*, 4, Sofija, 1971, pp. 5—37; uporedi: *South-Eastern Europe*, London, p. 32; *Внешняя политика Чехословакии 1918—1939 гг.* Москва, 1959. ДВН СССР, том XVIII, dok. 264, pp. 388—389, 291, pp. 422.

⁴⁸ DBFP, II/15, dok. 382, pp. 484—487, 283, pp. 487—492, 504, p. 637, 538, pp. 608 i dok. 549, p. 702.

bili protiv ovoga pakta, jer je saradnja između Cehoslovačke i drugih dveju evropskih sila predstavljala smetnju namerama nacista da prvom povoljnom zgodom zbrišu čehoslovačku državnu zajednicu sa karte Evrope.

Pre potpisivanja pakta, ministar inostranih poslova Cehoslovačke, Beneš, pokušao je da razuveri Nemce u to da pakt ima bilo kakve agresivne namere prema Rajhu. On je, dan uoči potpisivanja pakta sa SSSR-om, vodio razgovor sa poslanikom Nemačke u Pragu i uzalud se trudio da mu objasni i dokaže da taj pakt ima jedino odbrambeni karakter. Beneš je pokušao da ubedi poslanstvo Nemačke u potrebu stvaranja paktova i između drugih zemalja Evrope, uključujući tu i Nemačku. Poslanik Rajha je otišao sa sastanka zadovoljan, ne zbog uspeha i rezultata razgovora, već zbog toga što je kod svoga sagovornika, kako je on to sam izjavio, osetio strah od moći Trećeg Rajha koji je već postojao kod Čehoslovaka.⁴⁹

Nacisti iz Rajha imali su razloga da se raduju uspesima nemačke nacionalne manjine u Cehoslovačkoj. Do pre dve godine skoro anonimni, Henlajn i njegov Hajmatfront postigli su neočekivane uspehe na parlamentarnim izborima u Cehoslovačkoj, 22. maja 1935. godine. Od oko 2,000.000 nemačkih birača Henlajnova grupa je dobila preko 1,249.497 glasova sa 44 mandata i izbila u red najjačih partija u čehoslovačkom parlamentu. Ostale nemačke partije su dobile 22 mandata. Bilo je to po prvi put da jedna nemačka partijska grupacija osvoji dve trećine glasova svih Nemaca u Cehoslovačkoj.⁵⁰ Uspeši Henlajna predstavljali su senzaciju u svetu. Iznenadeni su bili, jedan pozitivno, a drugi negativno, i Hitler i Beneš, jer su obojica potcenili Henlajna.

Posle ovih uspeha u Rajhu su se uverili da više ne pretila opasnost Henlajnovoj partiji da bude zabranjena u Cehoslovačkoj, jer je to bila snaga koju su organi čehoslovačkog režima morali da uvažavaju. U Rajhu su se pribojavali jedne druge opasnosti: da ne ojačaju, u Henlajnovom sudetskom bloku, one snage koje bi želele da usmere svoju borbu u cilju sopstvenog razvoja u Cehoslovačkoj Republici. U tom smislu trebalo je nastupati posebnom i dobro organizovanom taktikom i prema sudetskim Nemcima i prema Cehoslovačkoj Republici. Da se ne bi izazvale neželjene akcije cehoslovačke vlade, nemačkoj štampi i javnosti je naloženo uzdržavanje i ravnodušnost na uspehe sudetskih Nemaca.⁵¹

Izvanredne uslove za sučeljavanje sudetskih Nemaca i Beneševog režima pružala je nejedinstvenost i razbijenost čehoslovačkih građanskih partija. Pored sudetske grupacije, veći broj poslaničkih mesta dobile su antirežimske partije, Glinkin autonomni blok u Slovačkoj 22 mandata i Komunistička partija Cehoslovačke 30 mandata.

⁴⁹ ADAP C, IV/1, dok. 89, pp. 159—160.

⁵⁰ ADAP C, IV/1, dok. 99, pp. 184—186; *Survey of International Affairs* 1936, pp. 491—493; F. Seibt, o. c, p. 262; H. Rönnfahrt, o. c, pp. 133—152. si Ibid, p. 186.

Odlazeći iz taktičkih razloga borbu za sudetske Nemce, Rajh je oštricu borbe protiv Čehoslovačke, u 1935. godini, usmerio na međunarodne odnose. Pod najstrašnijim udarom se našao Čehoslovačko-sovjetski pakt o nenapadanju. Nacisti su optuživali Čehoslovačku za agresivne namere, pripremajući sopstvenu agresiju i potpuno uništenje te iste Čehoslovačke. Povedena je propaganda i diplomatska akcija za kompromitovanje ovoga pakta. Poslanstvima u inostranstvu je naloženo da pakt objašnjavaju kao pretnju i opasnost od Sovjetskog Saveza i komunizma. Čehoslovačka je označavana kao brod nosač sovjetskih aviona za uništavanje »slobodne« Evrope. Raspirivan je strah kod velikih i malih naroda Evrope. Rumuniji je ukazivano da će kroz nju ići ratni put za prebacivanje Crvene armije do Čehoslovačke, itd.⁵²

Uporedo sa intenzivnijom diplomatskom i propagandnom aktivnošću, Rajh počinje da daje novčanu pomoć Henlajnu, koji, povezujući svoju grupaciju, stvara i učvršćuje opštu nemačku partiju, pod nazivom Partija sudetskih Nemaca.⁵³

Već 29. maja, vođa saveza Nemaca traži od Ministarstva inostranih poslova Rajha da kao pomoć sudetskim Nemcima odredi 272.852 RM, koje je ovaj sam već bio u pomenute svrhe potrošio.⁵⁴ Novčana pomoć Sudetskoj partiji počela je da teče redovno i u velikim iznosima. U septembru je bilo određeno da se za dnevne novine sudetskih Nemaca da jednokratna protivuvrednost (ekvivalent) od 400.000 RM.⁵⁵

Sve veće ulaganje i organizovan rad doveli su do željenih rezultata. Nacistička orijentacija u Sudetskoj partiji počinje da postaje sve uočljivija. Ministarstvo inostranih poslova Nemačke posetila je, 2. septembra 1935. godine, delegacija partije sudetskih Nemaca, u čijem sastavu su bili Frank (Frank Karl Hermann), Šikedanc (Schedanz) i Holman (Hollmann).

Najviše pažnje i ovoga puta posvećeno je saradnji i pomoći Rajha Sudetskoj partiji. Predstavnici Sudetske partije zatražili su hitnu pomoć za rad partije u iznosu od 585.000 RM, koja je trebalo da bude isplaćena do 10. novembra 1935. godine. Iako nisu dobili ovaj iznos odjednom, Rajh je počeo da šalje sve zamašnije svote, uglavnom za političke i propagandne akcije Sudetske partije.⁵⁶

Istovremeno sa organizovanim osvajanjem pozicija među sudetskim Nemcima, Hitler je i dalje veoma angažovano radio na diskre-

⁵² ADAP C, IV/1, dok. 105, pp. 194—195, dok. 107, pp. 199—201, dok. 129, pp. 242—243.

⁵³ W. L. Shirer, u: *The Rise and Fall of the Third Reich*, London, 1975, p. 440, kaže da je Konrad Henlajn primao mesečno iz Rajha do 1935. godine oko 15.000 maraka. U: *Deutschland und die Tschechoslowakei*, pp. 94—95, navodi se cifra od preko 300.000 DM, koje je Henlajn primio samo za kampanju oko izbora u Čehoslovačkoj, maja 1935. godine; uporedi: R. M. Smelser, o. c., pp. 123—126; H. Rönnefahrt, o. c., pp. 133—142; F. Seibt, o. c., pp. 261—264.

⁵⁴ ADAP C, IV/1, dok. 119, pp. 227—228.

⁵⁵ ADAP C, IV/1, dok. 285, pp. 603—607.

⁵⁶ ADAP C, IV/2, dok. 320, p. 668, dok. 357, p. 729, dok. 413, p. 806, dok. 512, pp. 1005—1006.

ditovanju spoljne politike Čehoslovačke Republike. I dalje je težište udara bilo usmereno na iskrivljavanje smisla i ciljeva saradnje čehoslovačke sa njenim saveznicima, posebno sa Sovjetskim Savezom. Uzalud su bila sva nastojanja čehoslovačkih državnika da Nemcima objasne odbrambeni karakter paktova koje je sklopila Čehoslovačka, u čemu je naročito bio uporan Beneš.⁵⁷

Nacisti nisu želeli nikakva objašnjenja, već su uporno radili na širenju vesti i histerije o navodnoj opasnosti od boljševizma, koju Evropi donosi čehoslovačko paktovanje sa Sovjetskim Savezom.⁵⁸ U isto vreme ti veliki zagovornici »zaštite« Evrope od boljševizma imali su izrađen ratni plan za napad na Čehoslovačku i za njeno brisanje sa lica Zemlje. Na granicama Čehoslovačke, krajem 1935, počinje serija incidenata koju izazivaju nemački nacisti.⁵⁹

Sve izrazitija opasnost sa severa i slabljenje kohezije u Maloj antanti, zbog koketiranja vlade Kraljevine Jugoslavije sa Hitlerom, prisiljavali su Čehoslovačku da traži nove izlaze za osiguranje svoje bezbednosti. U tom cilju pozdravljen je Streza front, prihvaćen obećujuć podunavski pakt i, kao otpor anšlusu Austrije, čak priželjkivana restauracija Habsburgovaca u Beču. U sve težim okolnostima za bezbednost čehoslovačke, u eri kad su veze sa starim saveznicima postajale labavije, državni Čehoslovačke pokušavali su da iznađu nove mogućnosti radi obezbeđenja mira u centralnoj Evropi.

Tako se pojavio, početkom 1936, novi plan oslanjanja malih država srednje Evrope na sopstvene snage, takozvani Hodžin plan (Milan Hodža), uz odricanje od zaštite velikih sila i njihovog mešanja u pitanja sudbine ovih zemalja. Osnovni problem u ostvarenju ovoga plana predstavljao je otpor mađarske buržoazije, koja je, upravo uz pomoć Nemačke, očekivala ispunjenje svojih ambicija. Mnogi konkretni pokušaji čehoslovačkih državnika na ovome planu u kontaktu sa predstavnicima vlada Austrije i Mađarske, početkom 1936, usled otpora mađarskih revizionista i smetnji koje su stvarali nacisti iz Nemačke, ostali su bez uspeha.⁶⁰ Ne samo da nije došlo do zbliženja Čehoslovačke i Mađarske, što je prema planu Hodže trebalo da bude prvi korak u izgradnji bloka malih podunavskih zemalja, već je, krajem 1936, došlo do zaoštavanja odnosa između Mađarske i Čehoslovačke. Sve izrazitija orijentacija vlade Milana Stojadinovića u Jugoslaviji prema Nemačkoj, jačanje pronemački opredeljenih snaga u Rumuniji posle pada Tituleskua, opadanje uticaja Francuske u srednjoj Evropi, pogoršali su položaj Čehoslovačke Republike.⁶¹

⁵⁷ ADAP C, IV/2, dok. 359, p. 731. i dok. 429, p. 841.

⁵⁸ DDF, II/3, dok. 289, pp. 423—424. ADAP C, IV/2, dok. 359, pp. 731, 429, pp. 841—843.

⁵⁹ *Deutschland und die Tschechoslowakei*, p. 25. *Survey of international Affairs 1936*, pp. 484—485; A. Gajanova, o. c., pp. 343—347.

⁶⁰ И. И. Поп, *Чехословацко-венгерские отношения (1935—1939)*, Москва, 1972, pp. 15—42; ADAP C, I V/I, dok. 249, p. 259, dok. 253, p. 534, dok. 280, p. 593, C IV/2, dok. 560, p. 1108, dok. 580, p. 1152, dok. 593, p. 1179.

⁶¹ ei DDF S 1/2, dok. 42, 52, 140, 377 i 422. S 1/4, dok. 48, 72, 81, 161 i 213; ДВП СССР, том XIX, dok. 6, 46, 181 i 392.

Osećajući nadmoć nad usamljenom Čehoslovačkom, Hitler nastavlja svoju nepoštenu igru — nudi saradnju uz istovremeno pojačavanje pritiska na granicama Čehoslovačke. Tako je, u cilju izolacije Čehoslovačke iz Berlina, 7. marta 1936, potekla nova ponuda pakta o nenapadanju između dve zemlje.⁶²

Pitanje sudetskih Nemaca preneseno je na međunarodnu pozornicu. Gebelsova propagandna mašina širila je vesti o mučeničkom položaju nemačke manjine u Čehoslovačkoj i o nasilju koje nad njima čine organi čehoslovačke vlasti. Uz novčanu pomoć, koja je sada tekla u stotinama hiljada RM nacisti su postepeno osvajali pozicije u Henlajnovoj partiji, usmeravajući je u sve otvoreniju borbu protiv čehoslovačke države. Henlajn je postajao poslušni pion u rukama Hitlera.⁶³ Njegova grupa u čehoslovačkom parlamentu redovno je glasala protiv svih mera vlade i drugih organa čehoslovačke skupštine.⁶⁴

Uporedo sa jačanjem antičehoslovačke aktivnosti u međunarodnim odnosima i raspirivanjem revizionističkog pokreta među sudetskim Nemačima, Hitler je, iz taktičkih razloga, imajući u vidu šire planove i kalkulacije u evropskim okvirima, ponovo, u novembru 1936. godine, ponudio pregovore o paktu između Nemačke i Čehoslovačke. Predsednik Beneš je, 13. novembra, prvi put primio Hitlerove emisare, grofa Trautsmendorfa (Grafen Trautsmendorff) i dr Haushofera (Haushofer), koji su preneli Hitlerove predloge o paktu. Osnovni cilj ovih predloga je bio kompromitovanje Čehoslovačke i slabljenje njenih veza sa Sovjetskim Savezom. Čehoslovački nacrt ugovora, rađen na principima ravnopravnosti i poštovanja sloboda i jednog i drugog naroda, iz decembra 1936, odbijen je, uz isticanje zahteva da se nemačkoj nacionalnoj manjini u Čehoslovačkoj daju takva prava koja bi krnjila i integritet Čehoslovačke Republike. Drugi zahtev, da se prekine saradnja i otkaže pakt sa SSSR-om, od koga je u tim uslovima Čehoslovačka mogla jedino da očekuje sigurniju podršku, direktno je zadirao u suverenitet čehoslovačke države.⁶⁵ Hitler ni ovoga puta nije pomišljao na ravnopravnu saradnju i poštovanje slova ugovora sa Čehoslovačkom. Pronalazio je nove načine jačanja pritiska na Čehoslovačku i na njenu međunarodnu izolaciju, igrajući na najosetljiviju kartu — na opasnost od boljševizma. U ovo vreme, svoju podrivačku aktivnost u Čehoslovačkoj, nacizam je počeo da prenosi na najkonzervativnije slojeve češkog i slovačkog naroda. U sklopu te aktivnosti obilato su pomagani nacionalsocijalistički pokreti slovačkih separatista.⁶⁶

⁶² *Deutschland und die Tschechoslowakei*, p. 26.

⁶³ *Ibid*, pp. 27—28; DDF, II/3, dok. 122, pp. 175—177, 154, p. 228.

⁶⁴ DASIP LP, 1936, VI/14, pov. br. 713 od 27. maja 1936, MIP J za april 1936, pov. br. 12759 od 23. maja 1936. Mesečni izveštaj

⁶⁵ *Ibid*; *Survey of International Affairs 1937*. I, Oxford — London, 1938, pp. 448—456.

⁶⁶ *Deutschland und die Tschechoslowakei*, p. 119; DDF, II/3, dok. 293, p. 426, 469, pp. 737—740.

Pošto je postigla željene uspehe u izolaciji Čehoslovačke, u slabljenju njenih veza sa Francuskom, u podrivanju kohezije u Maloj antanti, Nemačka će, tokom 1937. godine, usmeriti svoju aktivnost na jačanje delovanja nemačke nacionalne grupe. Broj incidenata na samoj granici i u krajevima Čehoslovačke gde je živelo izmešano nemačko i češko stanovništvo stalno je rastao. Predstavnici nemačkih sudetskih partija, po instrukcijama iz Nemačke, svakodnevno su postavljali nove zahteve čehoslovačkoj vladi, koji su imali za cilj, ne ostvarivanje prava nemačke manjine u čehoslovačkoj, već podrivanje čehoslovačke države i njeno rušenje. Najveći deo tih zahteva, pa čak i deo onih koje su prihvatale čehoslovačke vlasti, vodili su uvođenju nacionalsocijalističkih društvenih odnosa među sudetskim Nemcima, odnosno, na tlu Čehoslovačke, u kojoj je vladao demokratski buržoaski poredak.

Pritisnuta mnogim unutarnjim teškoćama i u uslovima međunarodnih odnosa koji su sve više bili upereni protiv čehoslovačkih nastojanja da se suzbije pritisak sa severa (sarađnja Velike Britanije i Nemačke, povlačenje Francuske iz Podunavlja, očigledno napuštanje Čehoslovačke od strane starih saveznika, Kraljevine Jugoslavije i Rumunije, sve otvorenije pretnje revizionista iz Mađarske i Poljske) prisilili su čehoslovačku vladu da odstupa pred nemačkom nacionalnom manjinom. U februaru 1937. godine vlada je ponudila mnoge značajne ustupke nemačkoj nacionalnoj manjini. Međutim, predstavnici sudetske nemačke partije, na čelu sa Henlajnom, nisu postavljali zahteve u želji da se oni reše, već obrnuto, da se njihovim neispunjavanjem još više zaoštravaju odnosi između njih i Čeha i Slovaka. Krajem februara, Henlajn je postavio nove zahteve, čije bi ispunjenje direktno išlo protiv suvereniteta Čehoslovačke Republike.⁶⁷ Jaz između čehoslovačke države, koja se pokušavala očuvati u sve snažnijoj matici uzburkane evropske politike, i dela njenih sugrađana — Nemaca, koji su duhom, telom i voljom postali deo druge velike zemlje i njene ekspanzionističke politike, sve se jače produbljivao.

U novembru 1937. završavala se Hitlerova velika bitka u višegodišnjem obuzdavanju i priklanjanju ka nemačkim ciljevima velikog diktatora sa juga, Benita Musolinija. Uoči pristupanja Italije Antikominternu paktu, pred definitivno savlađivanje nestalnih želja i namera Benita Musolinija, sav u zanosu, Hitler je, 5. novembra 1937. godine, u krugu najbližih saradnika, izneo definitivni plan otvaranja procesa osvajanja evropskog kontinenta i uspostavljanja svetskog gospodstva. Na prvom koraku ka stvaranju moćnog jezgra budućeg nemačkog carstva u Evropi, od oko 85,000.000 stanovnika, žrtve su trebale da budu Čehoslovačka i Austrija. Izneo je svoju odluku da već u toku naredne, 1938. godine, o čemu ćemo u drugoj knjizi detaljnije govoriti, priključi Rajhu Sudetsku oblast i Austriju,

⁶⁷ *Survey of International Affairs 1937*, I, p. 449 i 451.

kako bi se stvorila što jača baza za početak velikog svetskog obračuna i krenulo u osvajanje prostora na jugoistoku i istoku Evrope.⁶⁸

Polazeći od pripremljenosti akcije i uspeha dotadašnjih poduhvata, Hitler je odlučio da prva žrtva bude Čehoslovačka. Smatrao je da je u pripremanju i okupljanju nemačke nacionalne manjine u Čehoslovačkoj postignut takav rezultat da garantuje pun uspeh ove akcije. Istovremeno, nacisti su već tada bili ubeđeni da su dovoljno rastrojili čitav sistem kolektivne bezbednosti na ovom prostoru, posebno da su uspeli rastrojiti Malu antantu i da sa te strane ne treba očekivati nikakvu opasnost. Polazeći od već isprobane i pokazane kolebljivosti i popustljivosti, vlada Velike Britanije i Francuske, Hitler je čvrsto verovao da one neće intervenisati.

Najvažniji razlog da je u ovom planu Austriju bio stavio na drugo mesto, bila je Italija. Hitler je pretpostavljao da će Musolini još uvek pokušati da se suprotstavi takvom aktu i stoga je smatrao da je korak prema Austriji bolje izvesti posle uspešnog koraka prema Čehoslovačkoj.

Videćemo to kasnije. Razvoj odnosa u svetu i, posebno, držanje Musolinija, krajem 1937. i početkom 1938. godine, usloviće izvesne promene u Hitlerovim planovima i njegova armija će krenuti prvo preko austrijske granice, pa onda u Sudetsku oblast, o čemu ćemo govoriti u drugoj knjizi.

Brzom slabljenju uloge Čehoslovačke, jedne od najvažnijih zemalja u sistemu kolektivne bezbednosti u Evropi i njenom pretvaranju u najslabiju kariku na putu ekspanzije Trećeg Rajha doprinelo je mnogo činilaca. Jednom od njih, Folksdojčerima i njihovoj ulozi u slabljenju čehoslovačke države posvetili smo dosta pažnje u prethodnom delu teksta. Unutarnjem slabljenju Čehoslovačke Republike znatno su doprineli i razdor i sukobi interesa građanskih partija — od krajnje levih socijaldemokrata, do desnih fašista generala Gajde. Posebnu opasnost za čehoslovačku državnu zajednicu predstavljala je stalna borba među čehoslovačkim građanskim strankama koja je bila najoštrij u trenucima izbijanja na političku pozornicu i jačanja nacistički nastrojene Henlajnovе partije sudetskih Nemaca. Početak kraja čehoslovačke buržoaske republike počeo je onoga momenta kad je nemačka nacionalna grupa — kao nacionalna manjina, na majskim izborima 1935. godine, dobila najveći broj glasova.

U istom trenutku negativnu ulogu je igrao i slovački nacionalni pokret. Iznikao na osnovama opravdane borbe za nacionalna prava, on se svojom borbom za autonomiju u vreme sve veće opasnosti od fašizma, posebno Glinkina grupacija, indirektno svrstao u one snage koje su radile na rušenju čehoslovačke državne zajednice.

⁶⁸ W. Hofer, *Der Nationalsozialismus Dokumente 1933—1945*, dok. 110, pp. 193—196; R. Kühnl, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*. Köln, 1975, dok. 185, pp. 289—293; H. Holldack, *Was wirklich geschah*. München, 1949, pp. 285—292.

U spoljnopoličkim odnosima na razvoj Čehoslovačke i posebno na njenu borbu protiv ekspanzije Trećeg Rajha već je u ovo vreme negativno uticao njen nepovoljan geopolitički položaj. Kao što smo ranije istakli, čehoslovačka leži u središtu Evrope na polaznom putu germanskih težnji i preko nje prolaze strategijski putevi i pravci u svim smerovima. Bila je opkoljena sa svih strana zemljama koje su bile nezadovoljne svojim granicama ili rešenjima mirovnih ugovora i težile proširenju na račun čehoslovačke državne teritorije. I pored toga što je bila član nekoliko multilateralnih ili bilateralnih saveza i sporazuma, Čehoslovačka nije mogla računati na bezbednost ili na podršku, jer je zauzimala takvo mesto da se skoro uvek nalazila na isturenim položajima tih saveza i sporazuma.

Vernu ocenu međunarodnog položaja Čehoslovačke dao je, oktobra 1936. godine, generalni sekretar vladajuće stranke, Žilka, kad je pesimistički izjavio da su svi oslonci Čehoslovačke u međunarodnim okvirima nesigurni i slabi. Žilka je tada podvukao da je Društvo naroda, u koje je toliko nada polagala Čehoslovačka, slabo i nepouzdan, da je Mala antanta »nepraktična«, odnosno, zbog svoje slabe unutarnje koherentnosti, neupotrebljiva, da je Francuska daleko u svakom pogledu, da je savez sa SSSR-om izazvao više opasnosti nego praktične koristi itd.⁶⁹

Ovi negativni činioci vezani za položaj Čehoslovačke i njenu unutarnju i spoljnu politiku uslovili su da ona bude jedna od prvih žrtava ekspanzionističke politike Trećeg Rajha.

2. SAVLAĐIVANJE PREPREKA NA PUTU ZA AUSTRIJU

U prethodnom poglavlju, napomenuli smo da ćemo, uz obradu sedam država jugoistočne Evrope u najkraćim okvirima zahvatiti i kretanje u Čehoslovačkoj i Austriji, zemljama koje su stajale na putu prodora Trećeg Rajha prema jugoistočnoj Evropi i koje su zbog takvog položaja postale i prve žrtve ekspanzije moćnog suseda sa severa.

Susedstvo i blizina Austrije Trećem Rajhu, u ovom slučaju, ne samo u smislu zajedničke granice, već i u bliskosti istorije, kulture i drugih oblasti života sa narodima stare Nemačke, uslovljavali su posebnu taktiku i sistem priprema za osvajanje ove zemlje iznutra i njeno uključivanje u Treći Rajh. Dok su prema drugim narodima predviđani i korišćeni u prvo vreme pretežno mirni oblici prodiranja nemačkog uticaja jačanjem međusobne trgovinske razmene, povećanjem obima i uloge uvezenog kapitala, jačanjem privrednih, kulturnih i drugih veza, u odnosu prema Austriji nacisti su već od početka stavili akcent na političko jačanje pronemačkih struja i organizacija, na prvom mestu NSDAP i njenog punog angažovanja na razrivanju

⁶⁹ DASIP LP, MIP KJ, Mesečni izveštaj, pov. br. 27973 od 24. novembra 1936.

unutarnjeg sistema vlasti Austrijske Republike.⁷⁰ Ovakav odnos prema Austriji proizilazio je iz ubeđenja nacista da su Austrijanci deo nemačkog naroda i da je njihovo mesto samo u sklopu Trećeg Rajha.⁷¹ Suprotno taktici svojih prethodnika na vlasti da putem jačanja ekonomskih veza ostvare približavanje Austrije i Nemačke, Hitler se, već prvog dana, opredelio za mere pritiska, unutarnje diverzije, vrbovanja pristalica u samoj Austriji u cilju nasilnog uključivanja Austrije u Rajh. Ova akcija će brzo jačati i pitanje anšlusa će postati osnovno pitanje »nacionalne časti« a u isto vreme i kamen temeljac za jačanje prestiža novog režima u Nemačkoj.⁷²

Važan činilac u usporavanju ove akcije bila je Italija i snažno izražen Musolinijev interes za Austriju. Pomisao da se zbog Austrije ne uništi mogućnost savezništva u stvaranju novog poretka u Evropi predstavljao je kočnicu, koja će ublažavati i usporavati nacističku akciju prema Austriji. Ipak, nemačkoj strani je bilo jasno da će jednog dana moći da pridobije Italiju pružanjem ustupaka Musoliniju na nekoj drugoj strani.⁷³ Pitanje Austrije u odnosima nacističke Nemačke i fašističke Italije u punoj snazi je iskrslo i potpuno se obelodanilo već u proleće 1933. godine, u periodu pripremanja Četvornog pakta (o tome smo govorili u prvoj glavi).⁷⁴ Nemogućnost obezbeđenja prestiža u Austriji, za bilo koju stranu, kroz paragrafe i slovo Četvornog pakta bio je jedan od razloga što je ovaj pakt propao već u trenutku nastajanja i potpisivanja. Utvrdili smo da je tlo Austrije bilo upravo onaj klizavi teren koji je omeo pokušaj kompromisne saradnje Italije i Nemačke na prostoru Podunavlja i jugoistočne Evrope.

U senci interesa obe sile počele su se stvarati struje za i protiv jedne i druge strane, već u proleće 1933. Osnovnu snagu u akciji

⁷⁰ ADAP C I/I, dok. 25, pp. 52—55 i dok. 219, p. 394; Sire o nacističkim pripremama za prodiranje u Austriju i o konkretnom toku ekspanzije nemačkog Rajha prema ovoj zemlji: *Das Jahr 1934: 12. Februar, Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, Wien 1975: Das Jahr 1934: 25 Juli. Protokoll des Symposiums in Wien am 8. Oktober 1974, Wien 1975: Das Juliabkommen von 1936. Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen. Protokoll des Symposiums in Wien am 10. und 11. Juni 1976, Wien 1977: Anschluss 1938. Protokoll des Symposiums in Wien am 14. und 15. März 1978, Wien 1981: Jagschitz Gerhardt, Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Wien 1976: Schausberger Norbert, Österreich und die nationalsozialistische Anschlusspolitik, u: Hitler Deutschland und die Mächte, Düsseldorf 1976, pp. 728—757. i šire o ovom: N. Schausberger, *Der Griff Nach Österreich*, München 1978. pp. 212—264, R. Luža, *Austro-German Relations in the Anschluss Era*, London 1975, pp. 3—126; *Survey of International Affairs 1934*, Oxford-London, 1933, pp. 428—433. Österreich 1927 bis 1938. *Protokoll des Symposium in Wien 23 bis 28, Oktober 1972*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973.*

⁷¹ *Weltherrschaft im Visier*, Berlin 1975, dok. 83, pp. 223—226; uporedi: G. L. Weinberg, *The foreign Policy of Hitlers Germany*. Chichago-London, 1970, pp. 87—107.

⁷² DASIP, CPB, III, august 1933, p. 75.
ra ADAP C, 1/2, dok. 262, p. 483; DDF, 1/3, dok. 19, 20, 23, 107, 114, 118 i 132.

⁷⁴ Uporedi: *The Rome — Berlin Axis*, London — New York — Toronto, 1949, pp. 23—40; J. Petersen, o. c., pp. 137—185.

Rajha predstavljali su austrijski nacisti, koji su delovali po uzoru na nemačke naciste. Posebno su bile opasne njihove veze sa ljudima iz Rajha i podrška koju su nacisti u Austriji imali od prijatelja iz Nemačke.⁷⁵ U cilju onemogućavanja delovanja NSDAP i njene saradnje sa Nemačkom, Dolfusov režim bio je prisiljen da zabrani rad NSDAP u Austriji, 19. juna 1933. godine.⁷⁶ Tako je došlo do zaoštavanja odnosa između Nemačke i Austrije, što je u Nemačkoj i očekivano. Otpor Dolfusa i jednog dela građanskih partija nije mnogo zabrinjavao naciste. Njih je više brinulo mešanje sila sa strane, naročito velikih sila i glavnih suparnica za primat u Evropi, Italije, Francuske i Velike Britanije.⁷⁷ U takvim prilikama suviše jak pritisak na Austriju mogao je da izazove ne samo slom Austrije već i intervenciju susednih zemalja, koje, kako to procenjuje nemački diplomata, samo vrebaju zgodnu priliku da upadnu u ovu zemlju. Upravo zbog toga nacisti su još tokom maja 1933. godine došli do zaključka da se pitanje anšlusa Austrije mora odgoditi.⁷⁸

Posle zabrane NSDAP, rad austrijskih nacista delimično je prenet u ilegalnost, a znatnijim delom na tlo susedne Nemačke. Nastavljena je stalna i organizovana kampanja putem radija, štampe i drugih kanala protiv Dolfusa i izabrane vlade u Austriji. Ubrzo zatim sve je brže rastao broj austrijskih izbeglica u Nemačku. Njih su nacisti smeštali u logore i pripremali ih, vojnički i politički, za obaranje postojećeg stanja u Austriji i njeno uključivanje u Rajh.⁷⁹

Ove organizovane i dugoročne pripreme, uperene protiv postojećeg stanja u Austriji, uslovile su još veću opreznost kancelara Dolfusa i pojačanu aktivnost na unutrašnjem i međunarodnom planu. Ojačali su vladin Patriotski front i fašističku organizaciju Hajmver. Stalna prebegavanja iz Austrije u Nemačku prisilili su Dolfusa da, u avgustu 1933. godine, donese Uredbu o gubitku građanskih prava za one koji samovoljno napuste Austriju. Ovo je posebno bilo upereno protiv nacionalsocijalista, koji su sve masovnije prebegavali u Nemačku i tamo se uključivali u nacističku austrijsku legiju.

Opreznost austrijske vlade prema Nemačkoj podsticana je iz susedne Mađarske. Mađarski predsednik Gembeš radio je na smirenju odnosa na relaciji Berlin — Rim, odnosno, Berlin — Beč. Istovremeno je bio protiv ublažavanja suprotnosti između Rima i Pariza. Radi ispunjenja toga cilja Gembeš je krenuo u Beč, 10. jula

⁷⁵ ADAP C, I/2, dok. 267, p. 591; dok. 298, p. 542; doli. 305, p. 550; dok. 306, p. 551; dok. 307, p. 551.

⁷⁶ R. Luža, o. c., p. 17; G. L. Weinberg, o. c., pp. C7—95; J. Petersen, o. c., pp. 186—206.

⁷⁷ ADAP C, I/2, dok. 333, p. 696; doli. 385, p. 700; dok. 298, pp. 723—724.

⁷⁸ ADAP C, I/2, dok. 262, p. 485. Na sednici vlade Rajha, od 26. maja 1933, Hitler je, između ostalog u vezi sa Austrijom, rekao: »Pri motivisanju naših mera no sme ze naravno, sa velikonemačkim argumentima raditi. Isto tako pitanje anšlusa mora c2 privremeno odgoditi.«

⁷⁹ »DASIP, CPB, III, august 1933, p. 158; ADAP, dok. 407, p. 754; Pismo poslanika Nemačke iz Beča od 26. jula; uporedi: *Survey of International Affairs 1934*, p. 448 i ADAP C, I/2, dok. 411, p. 762.

1933, gde je pokušao da privoli Dolfusa na saradnju u trouglu Beč — Budimpešta — Rim i na neophodnost smirivanja prema Nemačkoj.⁸⁰ Dolfus, pritisnut teškim stanjem u zemlji, morao je da prihvati ovakvu orijentaciju. Prihvaćena je politika oslonca na Italiju, uz nastojanja da se smire odnosi prema Nemačkoj.⁸¹

Prvi deo puta Gembeš je završio uspešno u Beču, a drugi deo je trebalo završiti u Rimu. Sa istim ciljem i nastojanjima krenuli su Gembeš i njegov ministar inostranih poslova, Kanja, u Rim. Musolini je prihvatio plan Gembeša, jer je to bio u biti i njegov plan.

Musolinijev budući saveznik trebalo je, svakako, da bude vođa Nemačke, s kojim je, i pored idejno-političke srdonosti, bio u sporu. Ugovorena je politika, koja će voditi sklapanju trojnog sporazuma između Rima, Beča i Berlina, uz zajednička nastojanja da se suprotnosti i problemi na relaciji Berlin — Beč smire i da se vodi politika saradnje i zbližavanja sa Nemačkom. Ova orijentacija bila je, pre svega, produkt bliskosti režima i tendencija u vođenju spoljne politike revanšističkih i nezadovoljnih zemalja, kakve su bile Italija, Mađarska, Austrija i Nemačka. Političko smirivanje između ove četiri revanšističke države bilo je neminovni produkt unutarnjeg razvoja u okviru svake od ovih država, a isto tako i njihovih međusobnih odnosa i spoljnopolitičkih planova i htenja. Krug je trebalo zatvoriti susretom Dolfusa i Musolinija.

Dolfus kreće u Italiju i, 19. avgusta 1933, u susretu sa Musolinijem u Ričoneu (Riccione) potvrđuje vernost politici utvrđenoj ranije na sastancima u Beču i Rimu.⁸² Musolini je obećao pomoć Austriji u zaštiti njene nezavisnosti, imajući na prvom mestu u vidu opasnost koja joj je pretila od Nemačke, ali je istovremeno potvrđeno da treba da se ostvari saradnja Austrije i Italije sa Nemačkom.⁸³ Vezujući se čvršće prema Italiji, Dolfus je morao u unutrašnjoj politici da prihvati fašistički totalitarizam i, po ugledu na italijanske fašiste, pooštri mere prema levičarskim i demokratskim organizacijama u zemlji, među kojima su najjaču snagu predstavljali socijaldemokrati, koji su se borili i protiv nemačkog nacionalsocijalizma i protiv italijanskog fašizma.

Neuspeh nemačko-italijanskog približavanja, počeci osnivanja bloka Italije, Austrije i Mađarske i otvaranje procesa popuštanja između rimske grupacije sa Italijom na jednoj strani i Francuske i njenih saveznika u jugoistočnoj Evropi, na drugoj strani, naveli su nacističke na smišljenije i organizovanije delovanje prema Austriji. Jedan od koraka smirivanja prema Austriji bila je odluka o preseljavanju logora austrijskih izbeglica, protivnika Dolfusovog režima, iz pograničnih delova Nemačke u područja udaljena od granice.⁸⁴ Ovi smireniji potezi Rajha ulivali su nadu kod jednog broja pristalica saradnje

⁸⁰ DDF, 1/3, dok. 488, p. 865; DBFP 2/5, dok. 75, 81, 85, 197 i 198.

⁸¹ DASIP, CPB, III, august 1933, p. 158; J. Petersen, o. c., pp. 272—291.

⁸² DBFP, II/5, dok. 345, 346, 353, 354, 356, 365 i 366.

⁸³ ADAP C, 1/2, dok. 408, p. 758; uporedi i: dok. 443, pp. 817—819 i: *Survey of International Affairs 1934*, p. 447.

⁸⁴ ADAP C, 1/2, dok. 407, p. 754; dok. 411, p. 762; dok. 427, p. 787.

Nemačke i Austrije da će doći do raščišćavanja odnosa i približavanja dveju zemalja. Uticajni pojedinci ponudili su svoja posredovanja.⁸⁵ Berlin je odbijao ponude predstavnika austrijskog režima, uslovljavajući rešavanje spornih pitanja u međudržavnim odnosima prethodnim razrešavanjima najkrupnijih problema u odnosima između austrijskih vlasti i NSDAP u Austriji.⁸⁶

U suštini, nacisti su želeli da sami vode igru po sopstvenom izboru, pa je, 6. novembra 1933, Hitler uputio u Rim svog najboljeg saradnika Geringa. Iako je za jednu i za drugu stranu glavni problem i kamen spoticanja predstavljala Austrija, obe strane su se trudile da o svemu više govore nego o tom problemu, tražeći mogućnosti saradnje van najvažnijeg i gorućeg pitanja.⁸⁷ Mesec dana kasnije, prilikom posete italijanskog ministra inostranih poslova, Suvića, Berlinu, 12. decembra 1933, uz ostala pitanja, bilo je više govora i o problemu Austrije.⁸⁸ Oba pretendenta na dominaciju u ovoj zemlji trudila su se da iskažu svoja nastojanja da se nezavisnost ove zemlje očuva a njena privreda, i političko stanje, unapredi. Hitler je ubeđivao Suvića da se ne treba plašiti anšlusa, jer bi on samo pogoršao stanje u Austriji i opteretio samu Nemačku. Pri tome je izrazio potrebu da zajednički, Italija i Nemačka, pomognu Austriju u sređivanju unutarnjeg stanja, kako Austrija ne bi postala plen neprijateljskih zemalja centralne i jugoistočne Evrope.⁸⁹ Ministar Suvić, govoreći slično Hitleru, ubeđivao je svoga sagovornika da je Dolfus duhom Nemačke i da želi izmirenje sa Rajhom, ali da mu poteškoće u odnosima Austrija — Nemačka stvaraju uglavnom austrijski nacisti, sa Habihtom na čelu, koji su na zastavi ispisali cilj svoje borbe — anšlus Austrije. Hitler se branio da su sve te akcije Habihta i njegovih drugova uslovljene slabošću režima u Austriji i njegovim nepomirljivim stavom prema nacistima. Onda kad se »obezbedi« red i bezbednost »slobodnog« rada nacionalsocijalista, podvukao je Hitler, oni će sarađivati sa vladom i pomoći da se unapredi stanje u samoj zemlji i da se stvori povoljna klima za saradnju Italije, Nemačke i Austrije.⁹⁰

U celoj ovoj igri bilo je tačno samo jedno: da se svi zajedno bore protiv radničke klase i marksista, a da je sve ostalo taktičko nadmudrivanje. To će potvrditi događaji koji će uslediti tokom januara i februara 1934. godine. U razgovorima, koje je poslednjih dana januara 1934, Suvić vodio sa Dolfusom u Beču, dominiralo je pitanje intenzivnijeg rada na zavođenju totalitarnog režima u Austriji, po ugledu na italijanski fašizam. Austrija, ako je želela zaštitu, morala je da sluša i da se veže ekonomski i politički za Italiju, a Dolfus,

⁸⁵ ADAP C, II/I, dok. 20, p. 33; dok. 35, p. 54; dok. 46, p. 77.

⁸⁶ Ibid, dok. 49, p. 85; 49. p. 85.

⁸⁷ ADAP C, II/I, dok. 50, pp. 86—88; 115. p. 193; CPB, III, 10. novembar 1933. pp. 112—113.

⁸⁸ DDF, I/5, dok. 165, pp. 327—329.

⁸⁹ ADAP C, II/I, dok. 120. pp. 203—205; 126. p. 219; J. Petersen, o. c., pp. 286—292.

⁹⁰ ADAP C, II/I, dok. 126, p. 220; uporedi dok. 115. p. 193.

ukoliko je želeo da ima vlast, morao je da se prikloni onoj strani koja mu je tu vlast, radi postizanja vlastitih interesa, garantovala. U trenucima pritiska sa svih strana nemoćni Dolfus se poverio jednom diplomati i rekao da se nalazi u vrlo teškom položaju, između dve sile, Nemačke i Italije i, pošto je u takvoj situaciji neminovno opredeljivanje, on je izabrao manje opasnu stranu (po njega i Austriju) Italiju.⁹¹

Dolfusovo jače oslanjanje na Italiju, uz istovremeno pooštavanje mera prema nacistima, odnosno, Nemačkoj, suzbijano je iz Budimpešte, posebno od njenog premijera Gembeša, koji je nastojao da se jaz između Beča i Berlina ne produbljuje. U takvim uslovima nemoćni Dolfus je imao dovoljno snage jedino da se ustremi protiv radničkog pokreta u zemlji, protiv koga su bili (uzimajući radnički pokret u celini) i Hitler i Musolini a i režimi u susednim zemljama. I unutarpolitička klima je pogodovala ovakvom opredeljivanju Dolfusovog režima. Pored nacionalsocijalista, koji su, prema nekim procenama, imali oko pedeset posto građana u Austriji za svoju politiku,⁹² jak uticaj su vršile radničke partije naročito socijaldemokrati, koji nisu odobravali Dolfusovu politiku oslonca na totalitarizam. Ostale građanske partije i grupacije, među kojima su bili najbrojniji hrišćanski socijalisti, na koje se oslanjao Dolfus, i hajmverovci, preko kojih je delovao Musolini, bile su razbijene i međusobno nesložne. U takvim uslovima krenulo se protiv one snage koja je imala najmanje zaštite i čije gušenje nije moralo dovesti do mešanja spolja.⁹³ Bili su to socijaldemokrati i uopšte demokratski opredeljeni elementi, protiv kojih je povedena hajka u Beču.⁹⁴

Dolfus je, sedmog i osmog februara 1934, bio u Budimpešti i odmah po povratku počela je akcija, 12. februara u Beču, a zatim je preneti i na celu zemlju. Socijaldemokratska stranka je razbijena i svaka aktivnost radničkog pokreta je zabranjena. U zemlji je počelo izgrađivanje fašističkog sistema, Musolinijevog tipa.⁹⁵ Likvidacijom Socijaldemokratske partije uništena je glavna snaga unutar zemlje i van granica, koja se borila protiv ekspanzije iz inostranstva, Italije i Nemačke.⁹⁶ U ovakvim uslovima znatan deo članstva razbijene Socijaldemokratske stranke pokazao je spremnost da se uključi u ilegalnu Nacionalsocijalističku stranku. Jačanje uticaja proitalijanske orijentacije izazvalo je pojačani rad nacista i drugih pronemačkih snaga, koje su pokušavale da iskoriste vrenje u zemlji i

⁹¹ DASIP, LP, 1/4 1934, pov. br. 92 od 30. januara 1934; cirkularno pismo MIP — Poslanstvu u Londonu, pov. br. 1856 od 27. januara 1934.

⁹² DASIP, LP 1933, MIP, pov. br. 186 od 6. marta 1933; mesečni izveštaj za decembar 1933; CPB, februar 1934, p. 125.

⁹³ Public Record Office, Foreign Office (Skrraćeno PRO FO) 371. Political Southern, General 1934, R 263/22/67, F 19385, R 354/22/67, F 18385, R 593/22/67. Britanski izveštaji o stanju u Austriji.

⁹⁴ J. Petersen, o. c., pp. 292—300; G. L. Weinberg, o. c., pp. 98—100.

⁹⁵ DDF, 1/5, dok. 356, 361, 365, 371, 378, 380; 1/6, dok. 2 i 9; DBFP, II/6, dok. 267, 268, 269, 273, 275, 276 i 277; uporedi: K. Puball, *Die Kämpfe in Wien, im Februar 1934*. u: *Militär historische Schriftenreihe*, 25. österreichischer Bundes Verlag, Wien, 1974.

⁹⁶ *Survey of International Affairs 1934*. Oxford-London 1935, pp. 456—467.

dodu na vlast. Oštar obračun austrijskih vlasti sa nacistima i pretnje Italije ponovo su zaoštrile odnose Nemačke i Austrije, što se odmah odrazilo i na odnose Nemačke i Italije.⁹⁷ Pogibija nekoliko austrijskih nacista u sukobima sa policijom i vojskom, 12. februara, izazvala je snažan talas napada na Dolfusa u nemačkoj štampi i javnosti⁹⁸. Pooštavanje raspre oko Austrije izazvalo je bojazan kod većine velikih i malih evropskih zemalja. Došlo je do hitnog sastanka predstavnika Italije, Francuske i Velike Britanije i obnarodovanja zajedničkog kominikea, 17. februara, o spremnosti da se sačuva nezavisnost, integritet i državnost Austrije.⁹⁹ Ovaj zajednički kominike tri velike sile izazvao je oštro reagovanje Rajha. Tada je zamenik ministra inostranih poslova Nemačke, fon Bilov, brigu o nezavisnosti Austrije triju zapadnih sila nazvao strategijskim aktom, uperenim protiv interesa Nemaca.¹⁰⁰

Pogoršavanje odnosa na liniji Berlin — Beč, odnosno, Berlin — Rim, posebno je zabrinulo vladu Mađarske, za koju je takav ishod uvek predstavljao najcrnji izlaz i koja je upravo tih dana pripremala sa Nemačkom novi trgovinski ugovor. Nije sasvim slučajno što je Gembeš, već 14. februara 1934, uputio pismo Hitleru, u kome je dominiralo pitanje manjine, ali i s namerom da utiče, koliko je moguće, na smirenje Hitlera.¹⁰¹ Istovremeno, za Italiju je bilo veoma važno držanje Mađarske, jer bi njeno eventualno iskliznuće iz saradnje sa Italijom i usmeravanje prema Nemačkoj otežalo italijansku akciju u Austriji i poremetilo postojeće odnose snaga na Balkanskom poluostrvu. Tadašnji uspesi Musolinija u većini akcija u Podunavlju i na Balkanu znatno su ovisili od držanja Mađarske. Zato je, u trenutku kad je došlo do sukoba između Beča i Berlina i kad je zapretila opasnost da se on prenese i na austrijsko-mađarske odnose Musolini je već 21. februara 1934, uputio svoga ministra inostranih poslova u Budimpeštu sa zadatkom da postavi temelje italijansko-mađarsko-austrijskog bloka.¹⁰² S obzirom na to da je Italija bila još uvek jača od Nemačke i da je bila siguran saradnik protiv jednog od neprijatelja Mađarske, Jugoslavije, Gembeš je pristao na saradnju sa Italijom, ali pod uslovom da mu se omogući da sarađuje i sa drugom, nemačkom stranom.¹⁰³ Obe strane su se sporazumele da se pristupi formiranju bloka Rim — Budimpešta — Beč, koji je, prema Musolinijevim zamislima, trebalo da sačuva Austriju od narsrtaja Nemačke i obezbedi lakšu ekspanziju Italije na Balkanu i Po-

⁹⁷ Uporedi: ADAP C, II/2, dok. 254, pp. 471—473 i dok. 263, p. 486; H. Holdack, *Was Wirklich Geschah*, München 1949, p. 45; O. Meissner, *Staatssekretär unter Ebert-Hindenburg-Hitler*, Hamburg, 1950, p. 444; *Survey of International Affairs 1934*, pp. 261—263.

⁹⁸ CPB, III, 22. februar 1934, p. 273.

⁹⁹ DDF, I/5, dok. 402, pp. 740—751; DBFP II/6, dok. 277, 288, 290 i 293. W. Hofer, *Die Diktatur Hitlers*, Konstanz, 1960, pp. 44—45; *Survey of International Affairs 1934*, pp. 454—456; O. Hauser, *England und das Dritte Reich*, Stuttgart, 1972, pp. 50—69.

¹⁰⁰ ADAP C, II/2, dok. 261, pp. 482—483.

¹⁰¹ Ibid, dok. 252, pp. 466—470; J. Petersen, o. c. pp 303—307.

¹⁰² CPB, III, 22. februara 1934, p. 285.

¹⁰³ ADAP C, II/2, dok. 279, p. 518.

dunavlju, a prema željama Gembeša, da se taj blok iskoristi, na prvom mestu, protiv zemalja Male antante. Tačno mesec dana posle objavljivanja pomenutog kominikea triju velikih sila o zaštiti austrijske nezavisnosti, 17. marta 1934. godine, Musolini, Dolfus i Gembeš u ime Italije, Austrije i Mađarske su potpisali Rimske protokole, čime je ozvaničeno formiranje novog bloka na prostoru Sredozemlja i srednje Evrope.¹⁰⁴ Potpisana su tri protokola: prvo — konsultativni pakt, drugo — protokol o privrednoj saradnji i treće — dopunski protokol o italijansko-austrijskoj ekonomskoj saradnji.

Težište Rimskih protokola bilo je usmereno formalno na privrednu saradnju triju zemalja potpisnica, iako su oni imali u osnovi politički cilj: sprečavanje prodora Nemačke sa severa prema jugoistoku, odnosno, prema zemljama koje je trebalo da uđu u sferu interesa Italije.¹⁰⁵ Svaka od zemalja potpisnica sagledavala je i pretpostavljala u paktu svoje sopstvene interese. Za Musolinija on je, pored zaštite Austrije od nacista trebalo da bude bedem i protiv zemalja Male antante, na prvom mestu Jugoslavije. Za Gembeša je trebalo da predstavlja kočnicu, koja bi sprečavala i ublažavala zaoštavanje odnosa između Berlina i Rima. Za Dolfusa je značio jedini način da se održi njegov režim u Austriji, iznutra i spolja uzdrman itd.

U svetskoj javnosti a naročito u štampi nekih zemalja preovladavala je realna ocena da je novi blok stvoren kao brana prodiranju Trećeg Rajha prema jugoistoku Evrope i istovremeno kao protuteža Maloj antanti.¹⁰⁶ Imajući u vidu usmerenost ovih sporazuma protiv nadiranja Nemačke i njegovu tobožnju otvorenost, izraženu u principu moguće saradnje zemalja potpisnica Rimskih protokola sa svim susjednim i ostalim zemljama na sličnim principima, Rimski protokoli su pozitivno ocenjeni u većini zemalja, između ostalog u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Čehoslovačkoj i tako dalje. Protokol je, kod jednog dela ovih zemalja i njihovih vlada, bio precenjen u nadi da će se njime mnogo postići.

Nas ovde prvenstveno interesuje stav Nemačke, jer je trougao nastao u procesu njenog sukoba oko Austrije. Nacisti nisu odobravali ovaj pakt i procenjivali su da nije pokušaj uspeo iz više razloga. Kao glavni razlog isticali su nemogućnost ispunjavanja osnovnog zadatka: »zaštite« Austrije od Nemaca, jer su i Austrijanci Nemci, i Nemci u Nemačkoj i Nemci u Austriji čine »... jednu zajednicu, koja se iz dana u dan, sve više obnavlja«.¹⁰⁷ Na drugoj strani, prema mišljenjima iz Berlina, zemlje rimskog trougla nisu bile ni politički ni privredno spremne i sposobne za čvrstu akciju, u smislu i cilju koje je postavljao pred njih ovaj sporazum. Svaka od ovih zemalja, u većoj ili manjoj meri, imala je određene i posebne interese u odnosima pre-

¹⁰⁴ ibid, dok. 332, pp. 603—619; J. Petersen, o. c., pp. 312—377; G. L. Weinberg, o. c., pp. 98—99.

¹⁰⁵ J. M. Јовановић, o. c., II, pp. 19—20.

¹⁰⁶ CPB III, 9, 14. i 15. mart, p. 140, p. 212 i p. 228.

¹⁰⁷ Ibid, p. 22, iz uvodnika lista »Münchener Neueste Nachrichten« od 13. marta 1934. *

ma Nemačkoj. Profil nacionalnih privreda ovih zemalja, uglavnom srodnih po strukturi, nije pružao mogućnosti za jače unapređenje privredne saradnje.¹⁰⁸

Nije za potcenjivanje ni zajednički interes ove tri zemlje i Nemačke, koji je proizilazio iz njihovog nezadovoljstva sa mirovnim pregovorima i, uopšte, sa rezultatima prvog svetskog rata. Jedan od najvećih nezadovoljnika i zagovarača revizije granica, Gembeš, bio je najaktivniji u prevazilaženju protivrečnosti između zemalja rimskog bloka i Nemačke, jer je znao da se samo uz oslonac na Nemačku može obezbediti ispunjenje revizionističkih ciljeva mađarske buržoazije. Gembeš se i ranije i tada prilikom pregovora u Rimu, borio za otupljivanje oštrice sukoba i protivrečnosti prema Nemačkoj.¹⁰⁹

Musolini je kroz Rimske protokole gradio branu ekspanziji Trećeg Rajha prema Austriji u želji i nastojanjima da što je više moguće sačuva ovo područje za sebe i sopstvenu ekspanziju, ali nije ni pomišljao da prema Hitleru zatvori sva vrata. Hitler mu je, kao najbliži po sistemu vlasti i ideologiji, itekako bio potreban u obračunu sa drugima iz »demokratskog« tabora. Do obračuna je moralo doći u procesu ostvarivanja zamisli o obnovi i izgradnji velikog rimskog carstva. Ostajući verna krajnjem i glavnom cilju, Musolinijeva diplomatija koristila je sve moguće kanale za iznalaženje dodirnih tačaka sa Hitlerovom diplomatijom.

Razvojem zbivanja oko Rimskih protokola i njihovim slabim rezultatima najmanje je mogla da bude zadovoljna Austrija. Ne samo zbog toga što je slaba austrijska privreda, putem povećane aktive, kreditirala Musolinijevu privredu u leto 1934, već i zbog nesigurnosti austrijskog režima usled postojećih protivurečnosti zemalja Rimskog trougla i izraženih interesa Mađarske prema Nemačkoj. I Mađarska i Italija imale su i zastupale svoje interese u odnosu prema Nemačkoj, a borba za održavanje Dolfusovog režima bila je samo deo nastojanja da se ostvare ti interesi. Znajući dobro sve ovo, odmah po sklapanju Rimskih sporazuma, Dolfus je pokušavao da nađe i neke druge unutarnje i spoljne mogućnosti za obezbeđenje vlasti u zemlji. Jačanje vladinog patriotskog fronta i njegove vojne formacije, tipa Hajmvera, rasturanje svih ostalih građanskih partija i formiranje kooperativne države, po novom Ustavu od aprila 1934, nisu predstavljali dovoljnu bezbednost od sve izraženije pretnje sa severa.¹¹⁰ Zato

¹⁰⁸ Iako zemlje Male antante nisu imale posebne trgovinske sporazume sa Italijom, njihova razmena sa ovom zemljom tekla je brže nego razmena ostalih dveju članica Rimskih protokola, Austrije i Mađarske. Isti je slučaj bio i sa razmenom Nemačke i Italije. Na primer, Nemačka je u prvih deset meseci 1934. godine uvezla u Italiju robe u vrednosti od 970,6 miliona lira, u odnosu na 871 milion u istom periodu prethodne godine. Italija je u odnosu prema svojim saveznicima stekla u 1934. izvoznu aktivu od 10,3 miliona lira. Dalje o tome: J. M. Јовановић, o. c., II, pp. 23—24.

¹⁰⁹ ADAP C, II/2, dok. 332, p. 608; Uporedi: DASIP LP, I/2, 1934. cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 6253 od 23. marta 1934. i str. pov. br. 365 od 7. aprila 1934.

¹¹⁰ J. M. Јовановић, o. c., p. 393; DASIP LP, II/14, MIP KJ; mesečni izveštaj za april 1934, pov. br. 11040 od 20. maja 1934; uporedi: B. R. Holmes, *Europe and the Habsburg Restoration 1938. in Austria*, u: *East. Europ. Quart.*, V. 9, nd. 21/1975, pp. 173—184.

je pojačanje položaja na unutarnjem planu, potraženo u proleće 1934. godine, u oživljavanju ideje o restauraciji Habsburške Monarhije. Nemački ambasador u Rimu, Hasel, govoreći o pobudama restauracije Habsburgovaca, kaže, da celu ovu akciju oko povratka Habsburgovaca vodi vojna i klerikalna aristokratija.¹¹¹ U ovu grupu ulazio je i sam Dolfus, trudeći se da i na ovaj način osigura svoje pozicije u vlasti. Podrška, koju su pružali legitimistima — pristalicama restauracije Habsburške Monarhije — vladajući krugovi u Austriji od aprila 1934, počinje da se preobražava u puno podržavanje i ispomaganje legitimističkih akcija od najviših organa vlasti u Austriji.¹¹² Skupovi legitimista postali su zvanični državni skupovi. Na njima su istupali proslavljeni ratnici stare Austro-Ugarske Monarhije, a sve radi pridobijanja naroda za tu ideju, odnosno, za održavanje postojeće vlasti u ovoj zemlji. Tako je, neposredno posle potpisivanja Rimskih protokola, na skupu legitimista, 8. aprila 1934, povodom desetogodišnjice smrti cara Karla, uz deset hiljada prisutnih bilo i mnogo najviših predstavnika vlasti u Austriji, među kojima i vicekancelar Faj (Emil Fey). Pred narodom su postrojeni bivši oficiri u uniformama starih austrijskih pukova. Muzika je dopunjavala ovu atmosferu himnom Austro-Ugarske Monarhije i starim vojnim marševima.¹¹³

I sam Musolini se uhvatio u ovu igru oko restauracije iz više razloga. Parolama Habsburške Monarhije zastrašivao je svoga suparnika na severu i do besa dovodio najbližeg suseda, inače označenog kao neprijatelja Italije broj jedan, Jugoslaviju. Ideja o restauraciji Habsburgovaca izazvala je neslogu među članovima Male antante, jer su se Cesi manje plašili restauracije od anšlusa, dok je za Jugoslaviju i Rumuniju anšlus bio mnogo manje zlo od restauracije. Čak i u slučaju ostvarenja ovoga plana, u šta niko tada nije verovao, Musolini bi imao veliku prednost, jer bi obnovljena monarhija bila pod uticajem Italije. U eventualnom ostvarivanju ovoga plana trebalo je da dođe do razbijanja Kraljevine Jugoslavije, odnosno, do priključenja Dalmacije Italiji, i vraćanja Hrvatske i Slovenije u sastav stare monarhije.¹¹⁴

Osnovnu smetnju u propagiranju ove ideje predstavljala je vlada Mađarske. Gembeš je mogao da prihvati ideju o restauraciji samo u onoj meri u kojoj je ona izazivala strah kod njegovih glavnih protivnika u taboru Male antante. Svi ostali mogući efekti ove akcije nisu odgovarali Mađarskoj. Stoga je mađarska diplomatija radila protiv ove ideje i istovremeno sarađivala sa Nemačkom. u cilju njenog onemogućavanja. Tako je ministar inostranih poslova Mađarske, Kanja, posredstvom nemačkog poslanstva u Budimpešti i poslanika fon Mackenzena (Hans Georg von Mackensen) obaveštavao o legitimističkom pokretu u Austriji i ukazivao na opasnosti ovog pokreta, posebno zbog

¹¹¹ ADAP C, II/2, dok. 478, p. 849.

¹¹² DDF, I/6, dok. 285, pp. 615—616; DASIP MIP KJ AP, pov. br. 1731 od 30. novembra 35. i pov. br. PA 673 od 19. decembra 1935.

¹¹³ DASIP LP, I/4, 1934, MIP KJ Ambasadi u Londonu, pov. br. 8215 od 20. aprila 1934; Ibid, mesečni izveštaj za jun 1934, pov. br. 15810 od 11. jula 1934.

¹¹⁴ Ibid, I/4, pov. br. 501 od 5. juna 1934. MIP, Ambasadi u Londonu, pov. br. 9562 od 7. maja 1934. Rad na restauraciji Habsburgovaca.

pozitivnog držanja Italije prema planovima za restauraciju Habsburške Monarhije.¹¹⁵ Slične vesti su, u više navrata, stizale od nemačkih poverenika iz Beča, tako da su u Nemačkoj bili dobro obavešteni o čitavoj akciji legitimista. Koristeći se ovim vestima, Ministarstvo spoljnih poslova Nemačke uputilo je svojim predstavništvima u inostranstvu cirkularno pismo, 14. maja 1934-, u kome je data preporuka da se problem restauracije istakne kao internacionalna opasnost, kako bi se protiv nje pokrenula svetska javnost.¹¹⁶ Ipak, u poverljivom odgovoru, koga je Hitler uputio Kanji 18. maja, primećuje se da legitimistička akcija ne predstavlja takvu snagu i opasnost, jer nema podrške naroda.¹¹⁷

Mada ova akcija nije imala nikakve izgleda na uspeh, ipak je značila poen više za Musolinija i za jačanje uticaja Italije u Austriji. Stoga je i bitku protiv legitimističkog pokreta trebalo voditi u Italiji. Tačno procenjujući mogućnost i namere Musolinija, Hitler je ponovo pokušao da nađe mogućnost za razgovor sa Musolinijem za rešenje jedinog i gorućeg pitanja u njihovim odnosima — kompleks problema oko Austrije. Ozbiljnost problema potvrđuje odluka Hitlera da lično krene u Rim i pokuša, sa Musolinijem, da nađe odgovarajuće rešenje za smirivanje suprotnosti i za saradnju.

Pripreme puta počele su polovinom maja.¹¹⁸ U tom smislu, krenuo je, 18. maja, u Rim jedan od najbližih saradnika Hitlera, Ribentrop.¹¹⁹ Prvi zvanični razgovori između Hitlera i Musolinija, u Veneciji, nisu tekli glatko. Osnovni problem je predstavljalo pitanje Austrije i jasno izraženi suprotni interesi jedne i druge strane za ovu zemlju. Hitler je, odričući se anšlusa, samo prividno, izložio druge zahteve koje nije mogla da prihvati ni jedna vlada, ni jedan saveznik Austrije. Pored ostalog, zahtevao je odlazak kancelara Dolfusa, sa položaja predsednika vlade u Austriji, ulazak nacista u austrijsku vladu i na kraju, da se Musolini odrekne zaštitničke uloge nad Austrijom.

Musolini je uspeo da malo ublaži ove Hitlerove zahteve, verovatno znajući da ih ni takve Hitler neće primiti i da će oni ostati mrtvo slovo na papiru.¹²⁰ I pored toga što su nemačka i italijanska štampa naširoko pisale o uspesima prvog susreta dvojice diktatora, svetu je bilo jasno da je problem Austrije ostao otvoren i da će obe strane nastaviti sa uobičajenim metodama borbe za prestiž u ovoj zemlji.¹²¹ Obećanja nacista da će poštovati suverenitet Austrije bila je samo maska sa jasnim ciljem da uz što manje prepreke završe započete pripreme za nacistički puč u Austriji.

115ADAP C, II/2, dok. 444, p. 791.

U6 Ibid, dok. 448, p. 797.

U7 Ibid, dok. 455, pp. 807—808.

us ADAP C, II/2, dok. 459, p. 817; 449, p. 798.

na Ibid, dok. 456, pp. 806—813; CPB III, 21. maj 1934, p. 213 i 18. juni 1934, p. 188.

¹²⁰ *ibid*, C, III/I, dok. 5, p. 10; 7. p. 13 takode: M. Domarus, *Hitler Reden und Proklamationen*, I, p. 387.

¹²¹ CPB, III, 18. juni 1934, p. 190, 204; E. Wiskemann, *o. c.*, pp. 3—39.

Ipak, susret Musolinija i Hitlera u Veneciji uticao je na Dolfusa. Na jednoj strani, uticao je na njegovu budnost prema glavnom neprijatelju, nacionalsocijalizmu, a na drugoj, izazvao je neke promene u Dolfusovoj unutarnjoj i spoljnoj politici. Delimična rekonstrukcija vlade imala je trostruki cilj: da popravi odnose sa Francuskom i zemljama Male antante, da smiri stanje prema Nemačkoj i da ojača ličnu vlast kancelara. Naime, Dolfus je uklonio iz vlade ministra vojske Hartenštajna (Hartensteina), jednog od vodećih legitimista, kako bi pred zemljama Male antante i Francuske, pokazao da je pitanje restauracije skinuto sa dnevnog reda. Postavljanjem Taušica (Stephan Tauschitz), dotadašnjeg poslanika Austrije u Berlinu, za ministra spoljnih poslova, želeo je da pokaže da je u vreme saradnje između Musolinija i Hitlera i sam voljan da doprinese smirivanju odnosa sa Nemačkom. Uzimajući u svoju nadležnost poslove vojnog ministarstva i resor javne bezbednosti želeo je da, po ugledu na Musolinija, učvrsti fašistički sistem u Austriji. Istovremeno, sve je ovo vodilo slabljenju budnosti prema glavnom neprijatelju Dolfusovog režima — nacionalsocijalistima. Tako su olakšana nastojanja nacionalsocijalista, onih u Austriji i njihovih centrala u Rajhu da se pripreme za definitivni udar protiv Dolfusa.¹²²

Samo nešto više od mesec dana posle sastanka Hitler — Musolini austrijski nacisti su, uz punu pomoć i angažovanje Rajha, krenuli u napad na režim u Austriji. Čak je legija austrijskih nacista u Bavarskoj bila spremna da na dati znak upadne u Austriju. U Beču, naoružani nacisti su, 25. jula 1934, izvršili prepad, stavili u pritvor kancelara Dolfusa i grupu njegovih najbližih saradnika.¹²³ Neočekivano brza intervencija Majmvera i policije, pod rukovodstvom predsednika Republike Miklasa (Miklas Wilhelm) omela je ovu grupu da se dočepa vlasti. Dolfus je ubijen i nastao je opšti obračun između snaga režima i nacista. Brzi pokreti italijanskih divizija prema austrijskoj granici i nadmoćnost protivnika nacističkog puča u Austriji, kao i osuda cele svetske javnosti, omeli su intervenciju iz Nemačke.¹²⁴ Puč je neočekivano brzo propao, ali nisu propale Hitlerove nade da će njegov ulazak u Austriju jednog dana uspeti.¹²⁵ Novi kancelar Sušnik (Schuschnig Kurt von), koga je imenovao predsednik Austrijske Republike Miklas, predstavnik hrišćanskih socijalista i po ubeđenju legitimista, brzo je preuzeo inicijativu u svoje ruke. Stotine nacista i njihovih pomagača je ubijeno ili zatvoreno. Oko pedeset hiljada izbeglica iz Austrije prešlo je u Nemačku.¹²⁶ Hiljade izbeglica iz Austrije, koje su bile direktno ili indirektno umešane u puč, prešlo je i u druge susedne zemlje.

¹²² DASIP LP 1934, 11/14, MIP KJ pov. br. 755. od 18. septembra 1934, mesečni izveštaj za juli 1934, pov. br. 18838 od 18. avgusta 1934.

¹²³ O. Meissner, o. c., pp. 38—39; N. Schausberger, o. c., pp. 265—306; DBFP, II/6, dok. 524, 525, 526, 528.

¹²⁴ *Survey of International Affairs 1934*, pp. 467—487.; DDF 1/7, dok. 1. 5, 6, 8, 12 i 17.

¹²⁵ ADAP C, III/I, dok. br. 112, 115, 116, 119, 122 i 125; W. Hofer, o. c. p 45; H. Houldach, o. c., pp. 46—48; O. Meissner, o. c., pp. 444—446.

¹²⁶ ADAP C, III/I, dok. 143, pp. 275—280; DDF 1/7, dok. 4, pp. 6—7.

Puč, pripreman uz punu podršku Rajha, ne samo da nije uspeo, već je pogoršao poziciju Hitlera na ovom prostoru Evrope.¹²⁷ Hitlera je najviše pogađalo to što je najvatreniji borac u sprečavanju puča bio njegov idejni brat, Musolini. On je među prvima pustio u svetsku javnost vest da su nacisti ubili jednog predsednika vlade i da su izvršili teške zločine u Austriji. Videvši da je puč doživeo krah i da je izazvao neželjene posledice, Hitler se odlučio na ograđivanje od svega toga; nemačka štampa i sredstva informisanja objavljivali su da je puč delo samih Austrijanaca i da niko iz Rajha nije u njemu bio angažovan.¹²⁸ Da bi što ubedljivije pokazao svoju nevinost pred svetom, Hitler je opozvao nemačkog ambasadora u Beču, Kurta Rita (Rieth Kurt), i na njegovo mesto postavio svog pomoćnika, vicekancelara fon Papena (Papen Franz). Hitler je Papenu lično dao zadatak da uradi sve kako bi se posledice puča zaboravile i da se odnosi između Austrije i Nemačke normalizuju i unaprede.¹²⁹

Vlade Francuske i Velike Britanije izrazile su zabrinutost već u toku puča, ali njihovo konkretno reagovanje bilo je sporije i blaže nego što je to u odbrani Austrije pokazao Musolini. Dva meseca posle puča Francuska i Velika Britanija su zajedno sa Italijom, 27. septembra 1934, izdale deklaraciju o spremnosti da čuvaju nezavisnost Austrije.¹³⁰

Sami nacisti su izvukli pouku iz neuspelog puča i izvršili su korenite promene u svom organizovanju i radu u Austriji. Aktivnost austrijskih nacista svedena je u strogo organizovane i kontrolisane mere. Prva od mera bila je reorganizacija austrijskih izbegličkih legija i njihovo premeštanje u unutrašnjost Nemačke.¹³¹ Berlin je, 8. avgusta 1934, izdao poverljivu naredbu, koja je sadržavala nove direktive za nacistu u Austriji i nove oblike rada na pripremanju Austrije za anšlus. Sva propagandna, publicistička i druga aktivnost, vezana za Austriju bila je koncentrisana u rukama najodgovornijih ljudi i čvrsto organizovana i vođena.¹³² Posebna pažnja je posvećena organizovanju i kontroli rada izbeglica iz Austrije.¹³³ U kontekstu ovih smirivanja, u drugoj polovini 1934. godine, pojavile su se diskusije u okviru nemačke diplomatije o eventualnom ispitivanju mogućnosti i oportuniteti uključivanja Nemačke u Rimske protokole.¹³⁴

¹²⁷ Otto Meisner, o. c., 445.; DBFP H/12, dok. 43, 46, 48, 49, 56; DDF, S/I, T 6, dok. 497, 500, 504, 505, 506, 507.

¹²⁸ W. Hofer, o. c., p. 45.

¹²⁹ Tom prilikom Hitler je napisao fon Papenu: »Posle događaja u Beču, napada na austrijskog kancelara, koji vlada Rajha mora strogo osuditi i žaliti, otežana je, bez naše krivice, i inače nestalna politička situacija u Evropi. Moja je želja da pomognem popuštanju zategnutosti u opštem položaju, a naročito da vidim da se odnosi sa nemačko-austrijskom državom, koji su odavno bili pomućeni, povrate na redovan i prijateljski put«. J. M. Јовановић, o. c., I, p. 449; uporedi: ADAP C, III/I, dok. 123, p. 245; DBFP, II/6, dok. 550 pp. 886—887; DDF I/7, dok. 2, 4, 9, 10.

¹³⁰ J. M. Јовановић, o. c., I, p. 450.; DDF S I, T 7, dok. 396, pp. 632—634.

¹³¹ ADAP C, III/I, dok. br. 135, p. 265; dok. 141, p. 273; dok. 183, p. 359; III/2, dok. 337, p. 627; dok. 347, p. 645; dok. 362, p. 671; dok. 425, p. 781; dok. 437, p. 801; dok. 522, p. 968.

¹³² ADAP, III/I, dok. 151, p. 291; dok. 167, p. 626 i dok. 173; p. 342.

¹³³ ADAP C, III/I, dok. 165, p. 323 i dok. 186, p. 361.

¹³⁴ ADAP C, III/I, dok. 167, p. 326, dok. 174, p. 343, dok. 152, p. 291.

Novi austrijski kancelar, Sušnik, bio je, uglavnom, sledbenik Dolfusov i u unutarnjoj i u spoljnoj politici, ali i čovek koji je video teške posledice slepog vezivanja za neku od suparničkih sila, ovde u slučaju čvrstog naleganja na kolosek Musolinijeve politike. Međutim, nasuprot hrišćanskim socijalistima i Sušniku stajao je Hajmver sa italijanskim plaćenikom i vicekancelarom Starhembergom (Starhemberg Ernst). Sušnik je strahovao od Rajha, ali je imao u isto vreme i dovoljno razloga da se plaši i svog zaštitnika Italije, jer svako čvršće vezivanje uz Italiju izazivalo je jača nasrtanja Nemačke.

Izlaz iz te nezahvalne pozicije za Austriju Sušnik je video u istovremenoj akciji obezbeđivanja od Nemačke i postepenog oslobađanja od isključivog tutorstva Italije. Ovo bi se izvelo tako što bi se pribeglo restauraciji Habsburške Monarhije i tražila podrška Francuske, koja nije u tolikoj meri zainteresovana za isključivi sopstveni prestiž u Austriji. Podršku za takve planove potražio je u razgovorima sa prvim susedom i saradnikom iz Rimskih sporazuma, Gembešom, polovinom avgusta 1934, u Budimpešti. Sušnikove ideje su naišle na oštar otpor Gembeša. Ukoliko je želeo da ima saveznika u Budimpešti Sušnik se morao odreći svih pomisli u osloncu izvan trogla Rim — Budimpešta — Berlin. Nemoćan i bez sigurne podrške u zemlji i spolja, Sušnik je, kao i Dolfus ranije, morao da prihvati ideju da je jedina perspektiva za Austriju, isto kao i za Mađarsku, povezivanje i puna saradnja sa Berlinom i Rimom.¹³⁵

Nesređene prilike u Austriji i posebno surevnjivost između hrišćanskih socijalista i Hajmvera, koje je vodio knez Starhemberg, vicekancelar i ministar za bezbednost, prisiljavali su Sušnika da se prikloni staroj kolotečini spoljne politike. Da bi se u okviru vladajuće strukture održao, naročito u odmeravanju sa knezom Starhembergom, morao se i sam opredeliti za službu Rimu. Na ovaj korak ga je prisiljavao strah od raspoloženja u masama, koje su u znatnom broju podlegle nacionalsocijalističkoj ideologiji i bile spremne da se priključe Trećem Rajhu. Prema nekim podacima, u Beču je u to vreme oko 60% građana naginjalo prema Rajhu, a u celoj Austriji čak i 70%.¹³⁶

U takvim uslovima došlo je do prvog susreta Sušnika sa Musolinijem, 21. avgusta 1934. godine, u Firenci.¹³⁷ Sušnik je ovog puta morao da sluša diktat Musolinija, jer su njegove pozicije u zemlji bile vrlo slabe.¹³⁸ Istina, Musolini mu je, kao protivuslugu za doslednost u sprovođenju politike Italije, obećao punu zaštitu od anšlusa.¹³⁹

¹³⁵ DASIP LP 1/2, cirkularno pismo MIP Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 18397/V, M-34 od 16. avgusta 1934.

¹³⁶ Ibid, 1/4, pov. br. 749 od 17. septembra 1934. cirkularno pismo MIP Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 24505 od 31. oktobra 1934.

¹³⁷ J. M. Јовановић, o. c., I. p. 449; DDF, S I, T 7, dok. 134, 135 i 136.

¹³⁸ DASIP LP, 1/4, pov. br. 749 od 17. septembra 1934. cirkularno pismo MIP. Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 20374 od 12. septembra 1934.

¹³⁹ Musolini je u svom govoru od 7. oktobra 1934. pored ostalog izjavio: »Mi smo branili i branićemo nezavisnost Austrijske Republike, nezavisnost koja je bila posvećena krvlju jednog kancelara, koji je bio malog rasta, ali velikog duha i srca.« CPB III od 8. oktobra 1934, p. 38.

Boreći se protiv mnogih unutarnjih i spoljnopoličkih nevolja, Sušnik se trudio da ostane na liniji stare politike, ujedno koristeći i druge pogodne mogućnosti. Tako je, u vreme približavanja Francuske i Italije, krajem 1934. godine i početkom 1935, pokušao da obezbedi podršku Francuske i drugih sila. Istovremeno, njegovi ljudi su vodili pregovore sa nacionalsocijalistima. U decembru 1934, ponovo je otišao u Budimpeštu i pokušao da podstakne kod Mađara svoju staru ideju o proširivanju saradnje sa Francuskom.¹⁴⁰

Posle potpisivanja ugovora između Francuske i Italije, 7. januara 1935. godine, ukazale su se povoljnije prilike za ostvarenje Sušnikove zamisli. U ovom sporazumu između Italije i Francuske bilo je predviđeno da Austrija i njeni susedi zaključe sporazum o nemešanju u unutarnje stvari i o garantovanju samostalnosti i suvereniteta Austrije.¹⁴¹ Na tim osnovama nikla je u centralnoj Evropi nova blokovska kombinacija, najčešće označavana kao Podunavski pakt. Sušnik je ideju Podunavskog pakta oheručke prihvatio. Već u februaru 1935. posetio je Pariz, a zatim i London, jer je Velika Britanija podržavala zbliženje Italije i Francuske zbog održavanja ravnoteže na kopnu prema sve jačoj Nemačkoj.¹⁴² Cilj ovoga puta bio je jasan. Trebalo je pokazati pred svetom kako Austrija nije satelit Rima, već da je ona vezana i sa Francuskom i Britanijom. U direktnim razgovorima u Parizu i Londonu trebalo je ove sile ubediti u nužnost postojanja Austrije, kojoj pretila opasnost od Rajha i dobiti njihovu saglasnost za izmenu vojnih klauzula Senžermenskog mirovnog ugovora. Takođe je trebalo požuriti formiranje Podunavskog pakta, u koji je Sušnik gajio velike nade. Sušnik se odlučio takođe da prilikom ove posete postavi pitanje restauracije Habsburške Monarhije, po njegovom mišljenju, najefikasnijeg sredstva protiv nemačke opasnosti i anšlusa.

Bili su to sve problemi koje je lako izložiti i pokrenuti, ali čiju je realizaciju bilo teško ostvariti. Jer, pokušaj rešavanja bilo kog pitanja u vezi sa austrijskim problemom izazivao je nove zaplete i otpore na drugoj strani. Zbog toga je Sušnik, ovoga puta, mogao da dobije samo obećanja koja će ubrzo biti zaboravljena.¹⁴³

Na drugoj strani, Nemačka je iz meseca u mesec postajala sve snažnija, a uporedo s tim rasla je opasnost za Austriju i njenu nezavisnost. Preloman trenutak u jačanju oružane moći Trećeg Rajha odigrao se marta 1935. godine, kad je, suprotno vojnim klauzulama mirovnog ugovora iz Versaja, u ovoj zemlji uvedena obavezna vojna služba. Reakcija sila pobednica, na prvom mestu Francuske i Britanije na ovu jednostranu odluku Nemačke, bila je veoma blaga i neodlučna. Na sastanku najviših državnih predstavnika Francuske, Ve-

i« DASIP CPB, III, decembar 1934, p. 50 i p. 69.

¹⁴¹ J. M. Јовановић, o. c., I, p. 386, 397.

i« DASIP LP, 1/3, 1935, pov. br. 156 od 21. februara 1935. MIP Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 6109 od 14. februara 1935; O. Meisner, o. c., p. 401.

i« DASIP LP, 11/14, 1935, pov. br. 340 od 22. aprila 1935. MIP KJ, mesečni izveštaj za februar 1935.

like Britanije i Italije, u Strezi, 11. aprila 1935. godine, kako smo to ranije spomenuli samo je ponovljena već poznata konstatacija da je Nemačka prekršila međunarodni ugovor, ali nisu preduzete nikakve mere da se prekršilac zaustavi u izvršavanju protivzakonitog dela.¹⁴⁴ Strah od radničkog pokreta i Sovjetskog Saveza u očima većine državnika ovih zemalja bio je toliki da se od toga nije mogla sagledati opasnost od sve snažnijeg nacizma. Samo su ponovljena obećanja Austriji da će tri velike sile i dalje štititi njenu nezavisnost.

Očuvanje celovitosti Republike Austrije posebno je bilo značajno za Musoliniu, koji se pripremao da krene u osvajanja u Afriku. Musolini je uspeo da ubedi svoje sagovornike u Strezi da bi, u cilju očuvanja mira na jugoistoku Evrope, bilo potrebno dati Mađarskoj i Bugarskoj pravo na vojnu ravnopravnost u odnosu na njihove susede, što će dovesti do novih zapleta u odnosima između Mađarske i Bugarske na jednoj strani i njihovih suseda na drugoj.

Streza je bio još jedan pokušaj kompromisnog razrešavanja velikih evropskih problema, koji nije uplašio Hitlera ni povećao sigurnost Sušnikove Austrije. Sušnika je posebno zabrinjavalo brzo slabljenje njegovih pozicija u zemlji. Uticaj nacionalsocijalista, koji su po direktivama iz Rajha, napuštali stari sistem konfrontacije protiv sistema i prihvatili opasniju taktiku — delovanje kroz sam Sušnikov režim, bio je sve prisutniji i jači. Nacionalsocijalisti su se uvlačili u sve pore društvenog života i tako razdirali i rušili Sušnikov režim. Oni su uspeali da se ubace u sve građanske grupacije i strukture, u Hajmver, pa čak i u službu bezbednosti i policiju. Prema nekim vestima, već marta 1935. godine, uspeali su da pridobiju oko 60% pripadnika Sušnikove policije. Da je ovaj podatak tačan, potvrđuje činjenica da su sve policijske akcije usmerene na otkrivanje nacionalsocijalista u Beču propadale ili imale veoma slab rezultat. Razlog za ovo je bila stalna i dobro organizovana saradnja između nacionalsocijalista van policije i u policiji.¹⁴⁵

Posledica sve nepovoljnijeg položaja Austrije u međunarodnim odnosima, bio je pokušaj njenih državnika da ponovo traže spas u staroj ideji o restauraciji Habsburške Monarhije.¹⁴⁶ Ovoga puta sve propagandne akcije oko restauracije preuzeli su organi vlasti i oružane snage. Svečanosti, povodom obeležavanja značajnih datuma carske porodice, bile su sve masovnije i organizovanije. Tokom septembra i oktobra 1935, pukovima austrijske vojske podeljene su stare vojne zastave, crno-žute boje. Predaju ratnih zastava u vojnoj akademiji u Viner Nojštatu, kao i većim garnizonima u Beču, lično je izvršio kancelar Sušnik. Pretendent na carski presto, Oto Habsburški, biran

¹⁴⁴DBFP 11/12, dok. 664, 674, 681, 682, 691, 694, 696, 697, 700, 717 i 722.

¹⁴⁵*Survey of International Affairs 1936. Oxford — London, 1937, pp. 404—412; South-Eastern Europe, a political and Economic Survey. London, p. 31;*

2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 131 i 148; CPB, 16. april, pp. 244—247.

¹⁴⁶DASIP LP, 1935, 11/14, pov. br. 418 od 3. juna 1935, mesečni izveštaj MIP za mart 1935., pov. br. 10500 od 3. juna 1935; uporedi, Heinz Holldack, *Was wirklich Geschah*, dok. V/1, pp. 297—299 i dok. VI/1, pp. 299—304.

je, samo do početka oktobra 1935, za počasnog člana u 906 od ukupno oko 4.000 opština u Austriji.¹⁴⁷

U novembru se pronela vest da će se knez Starhembeg proglašiti za regenta, čime bi se izvela delimična restauracija, lakše savladao otpor i izbegle protivakcije antilegitimističkih snaga u zemlji i iz inostranstva. Ovu akciju je svesrdno podržavao Vatikan, a podstrekivao je iz taktičkih razloga i sam Musolini, iako je on u to vreme već definitivno odlučio da se, u velikom poduhvatu stvaranja novog poretka, udruži sa Hitlerom.¹⁴⁸

Na spoljnopolitičkom planu očekivala se podrška za akciju od Francuske i Čehoslovačke, jer su obe želele da na taj način stvore branu Hitlerovom prodiranju prema jugoistoku. Hodžin plan, iz prvih meseci 1936. godine, o neutralizaciji Podunavlja, sa oduševljenjem je dočekaao Sušnik i njegove pristalice. Sušnik je, 16. januara 1936, stigao u Prag i povedeni su razgovori o saradnji u vezi sa Hodžinim planom. U razgovorima sa Hodžom i predsednikom Benešom Sušnik je pokušao da nađe direktne mogućnosti za bilateralnu saradnju u cilju jačanja sigurnosti pred nacističkom ekspanzijom.¹⁴⁹

Pregovori o istoj temi su nastavljani prilikom Hodžine posete Beču, 10. marta 1936. godine.¹⁵⁰ Motivi za ovu zajedničku akciju Sušnika i Hodže bili su isti — rađao ih je strah od saveza Italije i Nemačke, koji je bio na vidiku već januara 1936. Musolini je tada definitivno stao uz Hitlera, pokazujući čak spremnost da prepusti sudbinu Austrije u ruke svog moćnog saveznika.¹⁵¹ U strahu od takvog saveza i mogućih nagodbi, Sušnik je tražio izlaz bilo gde i sa bilo kojom kombinacijom u susedstvu. Isto tako, Hodža je bio spreman da uložiti sve, pa čak i da se odrekne savezništva sa SSSR-om odnosno da se mogućnost takvog pakta spreči. Postojale su i nade da bi nova kombinacija u Podunavlju mogla da se ostvari. Hodžin plan uspostavlja niz bilateralnih sporazuma među državama na ovom prostoru o prijateljstvu i nenapadanju, nailazio je na odobravanje Francuske i Velike Britanije, jer se verovalo da bi se na taj način stvorila određena ravnoteža prema Nemačkoj. Međutim, sa tih strana Hodža i Sušnik su dobijali samo simpatije, a ne i konkretnu podršku. Na drugoj strani postojali su snažni otpori približavanju Austrije i Čehoslovačke u susednim malim zemljama, naročito u Mađarskoj i Jugoslaviji. Vlada Milana Stojadinovića plašila se da se kroz Hodžin plan ne povrati u srednju Evropu neki atavistički oblik Habsburške Monarhije. Upravo zbog toga sva nastojanja čehoslovačkih diplomata da pridobiju vladu Jugoslavije propadali su od samog početka.

« DASIP AP 21/1935. pov. br. 673 od 19. decembra, MIP KJ Poslanstvu KJ u Ankari, pov. br. 1731 od 30. novembra; takođe: ADAP C, IV/1, dok. 198, p. 415; dok. 216, p. 450, dok. 417, p. 815; dok. 428, p. 836.

« DASIP LP, 1935, 1/2, pov. br. 74 od 21. januara 1936. MIP Poslanstvu KJ u Londonu, cirkularno pismo, pov. br. 2063/V, AU od 25. decembra 1935; *Survey of International Affairs 1936*; pp. 405—407; ADAP C, IV/2, dok. 428, pp. 836, dok. 476, pp. 919—920.

¹⁴⁹ DASIP LP, 1936, 1/2, pov. br. 206 od 17. februara 1936, Cirkularno pismo MIP Poslanstvu KJ u Londonu, str. pov. br. 259/V od 22. januara 1936; ADAP C, IV/2, dok. 515, pp. 1008—1010; dok. 526, pp. 1024—1025.

iso DASIP CPB, III od 12. marta 1936, p. 135.

¹⁵¹ ADAP C, IV/1, dok. 96 p. 173.

U strahu da se ne zameri Hitleru, Stojadinović je odbio čak i ponudenu posetu Sušnika Jugoslaviji, a knez Pavle Karađorđević čak nije hteo da razgovara na sahrani britanskog kralja, u Londonu, januara 1936, sa ministrom spoljnih poslova Austrije Berger — Waldeneggom (Berger — Waldenegg, Egon). Hodža je, po povratku iz Beograda, krajem februara 1936, posle neuspeha, njegove beogradske turneje, dao ostavku na položaj ministra inostranih poslova Čehoslovačke Republike, zadržavši položaj predsednika vlade.¹⁵²

Veliku prepreku Sušniku za iznalaženje puteva u cilju otklanjanja ili otupljivanja oštice nacističke opasnosti činila je vlada Mađarske sa Gembešom. Sušnik je morao, 13. marta 1936, zbog susreta sa Hodžom, lično da ode u Budimpeštu da se pravda pred Gembešom, objašnjavajući mu da je cela akcija sa Čehoslovačkom imala samo privredni karakter.¹⁵³

Sušnikova očekivanja od Hodžinog plana i nove kombinacije u srednjoj Evropi bila su izneverena već u samom začetku, a isto tako i očekivanja podrške i potpore od saveznika iz rimskog trougla. Na sastanku ministara inostranih poslova Rimskih protokola 21. marta 1936, povodom dvogodišnjice postojanja ovog sporazuma, predstavnici Austrije mogli su da osećaju drukčiju atmosferu, uslovljenu orijentacijom Italije prema Nemačkoj. Musolini je bio suviše zadovoljan svojim uspesima u Africi i pokazivao je sve manje interesa za sudbinu Austrije. Dopunski protokoli ovoga savetovanja bili su blede ponavljanje opštih pitanja međusobne saradnje triju zemalja. Krupna pitanja koja su interesovala Austriju i Mađarsku, na primer pitanje revizije, koje je Gembeš uvek isticao u interesu saradnje sa Nemačkom, nisu uopšte pretresana.¹⁵⁴

U aprilu 1936, i samom Sušniku je postalo jasno da će se morati naći licem u lice sa moćnim Firerom sa severa i stoga je počeo sam da priprema što povoljnije staze za neminovni susret sa njim. Na jednoj strani, radilo se na jačanju sopstvene moći, u ime čega je, 1. aprila 1936, uvedena opšta vojna obaveza. Na drugoj strani, činili su se naponi da se prema Rajhu ne zaoštravaju odnosi.¹⁵⁵ Početkom maja 1936, ovaj proces je nastavljen još intenzivnije. Radi što nesmetanijeg vođenja nove politike trebalo je ukloniti sa položaja protivnike saradnje sa Nemačkom. Pod udar su došli ljudi koji su kao sluge Musolinija godinama činili temelj austrijske politike i njenog čvrstog oslonca na Italiju.

Najveći preokret desio se 13. maja 1936, kada je smenjen rukovodilac Patriotskog fronta, knez Štarhemberg, dugogodišnji Musolinijev glavni pion na austrijskoj šahovskoj ploči, i ministar ino-

¹⁵² ADAP C, IV/2, dok. 544. pp. 1077—1082; M. M. non, o. c., pp. 9—34;

V. Vinaver, o. c., pp. 138—143.

¹⁵³ M. Adam, G. Juhasz, L. Kerekes, *Allianz Hitler — Horty — Mussolini*.

Budapest, 1966, dok. 9, pp. 119—123.

¹⁵⁴ DDF, II/I, dok. 511, pp. 671—672; 523, p. 695; CPB III, 14. marta 1936.

p. 168; M. Adam, o. c., dok. 10, pp. 123—127.

¹⁵⁵ DASIP LP, 1/2, 1936, pov. br. 538 od 20. aprila 1936, Cirkularno pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 7116 od 23. marta 1936, i pov. br. 7571/V od 2. aprila 1936.

stranih poslova, Berger-Valdeneg. Ministarstvo vojske i inostranih poslova, po ugledu na diktatore u Rimu i Berlinu, preuzeo je u svoje ruke kancelar Sušnik. U Rimu, protiv ovih promena, nisu imali ništa, jer je i Musolini, pod pritiskom iste klime, zamenio svoga ministra inostranih poslova, Suvica, i doveo grofa Čana (Ciano di Cortellazo Galeazzo). Uporedo sa ovim promenama Sušnik je oživljavao novi talas pokreta za restaurisanje Habsburške Monarhije, priželjujući da na taj način nadmudri obojicu diktatora. Međutim, ovu ideju više nije prihvatao ni Musolini, a pogotovu ne Hitler, jer su obojica krenuli putem uspeha i saradnje.

Popravljen je položaj nacista u Austriji. U takvim uslovima Hitler je ponudio Sušniku pakt o prijateljstvu između Nemačke i Austrije. Nacističke kalkulacije su bile sasvim realne, jer je u Austriji oko dve trećie stanovništva bilo za priključenje Trećem Rajhu.¹³⁶ Glavni suparnik na ovom tlu, Musolini, skoro je otpao. Trebalo je bez velikih oluja i pometnji, putem saradnje, savladati i one koji su se borili za Austriju kroz borbu za sopstvenu vlast. I sam Sušnik je naslućivao dalji razvoj događaja i rezultate koje su očekivali nacisti od ovih promena. Pored ostalog, Sušnik se mogao uveriti u nezajzljivost želja Berlina jer uklanjanje Starhemberga i njegovih ljudi ne samo da nije zadovoljilo naciste, već im je pojačalo apetite. Stoga je Sušnik, krajem maja, poslao u Rim na usmeno konsultovanje sa svojim tadašnjim isključivim patronom, Musolinijem. Ali, i sam Musolini se nalazio pred snažnijim divom sa severa. Morala je biti uspostavljena saradnja sa Hitlerom. To isto je preporučio i svome vazalu sam Musolini.

Tokom juna pristupilo se pripremanju Ugovora o prijateljstvu između Austrije i Nemačke, koji je definitivno potpisan 11. jula 1936. godine. Sadržaj tog ugovora predstavljao je u celini sahranjivanje dotadanje politike zvanične Austrije i pobedu Nemačke. Istina, Nemci su u ovom ugovoru dali obećanje da će poštovati državni suverenitet Austrije i njeno članstvo u rimskom trouglu. Ali, sve je bilo dobro smišljeno i proračunato. U Berlinu su bili odlučili da upravo pomoću austrijskog režima i njegovih vodećih organa izvedu pripajanje Austrije Nemačkoj. Obaveza Sušnika data u ugovoru, da će voditi računa o pripadništvu Austrijanaca nemačkoj nacionalnoj zajednici i o davanju prava NSDAP bilo je direktno usmeravanje premorene zvanične Austrije prema Trećem Rajhu i anšlusu. Takva orijentacija se osetila odmah uključivanjem u Sušnikovu vladu dvojice saradnika nacističke stranke, Glajze Horstenaua (Gleise von Horstenau, Edmund) i Gvida (Gwido Schmidt).¹⁵⁷

Ugovorom o prijateljstvu između Austrije i Nemačke, od 11. jula 1936, i zbivanja u odnosima Austrije i Nemačke u drugoj

¹³⁶ *FIIB CCCP*, tom XIX, dok. 40, 178, 181, 223, 226 i 253; CPB, 15. jula 1936, p. 97.

¹⁵⁷ *DASIP CPB*, III, juli 1936, p. 97, 132, 202, 203 i oktobar 1936, p. 103, 184, šire o tome: N. Schausberber o. c., pp. 309—375; Č. Popov, o. c., pp. 482—484; V. Vinaver, o. c., p. 170; *Saut-Eastern Europa*, p. 33, W. Hofer, o. c., pp. 54—58; H. Horldack, o. c., dok. VII/1, pp. 304—307.

polovini iste godine, završava se četvorogodišnji period Hitlerove borbe za slamanje otpora na putu za Beč.¹⁵⁸ Osnovna karakteristika četvorogodišnjeg slabljenja režima Republike Austrije izražava se u stalnoj nestabilnosti i krizi austrijskog društva i intenzivnom uplitanju sila i agentura spolja. U neprestanom prisustvu protivrečnih komponenata u austrijskom društvu i njihovom sve oštrijem sučeljavanju treba tražiti uzroke masovnog opredeljivanja stanovništva Austrije za Hitlerov Treći Rajh.

Odmah po dolasku nacista na vlast u Nemačkoj Dolfusov režim je osetio opasnost sa te strane i u uzburkanom moru evropskih odnosa pokušao je da spolja nađe izlaz i oslonac iz takve situacije. Kao katolik i hrišćanski socijalista, okrenuo se prema Vatikanu i istovremeno, prema Musoliniju. Znajući za pretenzije Rima i Berlina prema Austriji priželjkivao je da korišćenjem protivurečnosti između dvojice diktatora osigura opstanak svoga režima. U cilju stvaranja unutarnjeg oslonca formirao je Patriotski front i počeo da ga usmerava linijom Musolinijevog fašizma. Heterogeni Patriotski front samo je po formi bio sličan Musolinijevim crnim košuljašima, a po sadržini je bliži bio germanskom duhu i više naklonosti imao za Hitlerovu nacističku ideologiju. Pokušaji da se suzbiju protivnici, levi i desni, prvo socijaldemokrati, 12. februara 1934, zatim ostali, uključujući tu i suparnike u Patriotskom frontu sa njegovim rukovodiocem, rođenim Saksoncem, Fajem, stajali su Dolfusa života.

Dolaskom Sušnika za kancelara, zamršeni odnosi unutar Austrije nisu se poboljšali. Nastavljena je borba za prevlast kako smo to već kazali između novog kancelara i novog šefa Patriotskog fronta, kneza Starhemberga. Starhemberg je bio sluga i plaćenik Musolinija, Sušnik je uživao podršku katolika dok su nacionalsocijalisti bili pod punim patronatom Nemačke. U takvim uslovima najteže je prolazio i najviše stradao radnički i demokratski pokret u Austriji, počev od komunista pa do desno orijentisanih socijaldemokrata.

Međutim, odnosi Rajha prema Austriji, posle neuspelog puča i ubistva Dolfusa, mnogo su se izmenili. Nemci su napustili taktiku frontalnog napada na režim u Austriji i pristupili taktici laganog osvajanja svih institucija tog režima iznutra i njegovog obaranja bez značajnijeg spoljnog udarca.

Teški uslovi života i stalna unutarnja i spoljna nestabilnost Austrije, uz mnoge druge činioce doveli su do masovnog opredeljivanja stanovništva Austrije za Treći Rajh. Nacionalsocijalisti su počeli da osvajaju sve ustanove Republike Austrije, pa čak i u armiji i policiji. Proces je tekao toliko brzo da se u njegovom zaustavljanju morao lično da angažuje sam Musolini. On je, maja 1935, tražio od Sušnika da se austrijska armija uključi u Patriotski front, sa ciljem da se iz nje što bezbolnije odstrane oficiri i podoficiri, pristalice nacionalso-

¹⁵⁸ Sire o tome: R. Luža, o. c., pp. 31—47; E. Wiskemann, o. c., pp. 49—70; I. Robert, *Der Griff nach Österreich*. Zürich 1938, pp. 1—179; G. Salvemini, *Prelude to World War II*. London, 1953, pp. 142—198; *ÆBII CCCP*, tom XVI, dok. 190. pp. 360—361; 209. pp. 283—284; i 266. pp. 476—481.

cijalizma.¹⁵⁹ Međutim, ni ova mera nije mnogo pomogla. I u armiji i u Hajmveru bilo je mnogo pravih Nemaca, kao što su bili Prus Papst, Bavarac Sajul, Saksonac Faj, Vestfalac Rintelen i drugi.

Hajmver je takođe iznutra bio nejedinstven i heterogen. Rukovodeći ljudi režima Austrijske Republike previše su pažnje posvećivali ličnom prestižu. Sušnik je tri puta vršio rekonstrukciju vlade, a sve zbog jačanja svoje uloge i vlasti. Knez Starhemberg je očekivao da će pomoću svojih saradnika obezbediti sebi regentski položaj. Kada se uverio da to ide teško, pokušao je da čak, 2. juna 1935, pripremi puč za obaranje Sušnika.

Hitlerovci su saznali za ove namere i omeli su puč. Posle toga će Sušnik promeniti svoj odnos prema Trećem Rajhu.¹⁶⁰

Unutrašnji politički razvoj i neki spoljni događaji, među kojima je najsnažnije delovalo sve vidnije približavanje Hitlera i Musolinija, usloviće, krajem 1935. i 1936. godine, proces prvo smirivanja odnosa između Austrije i Nemačke a zatim i sve očiglednije ostvarivanje međusobne saradnje. Decembra 1935, ministar spoljnih poslova Austrije, Valdeneg, najavljuvao je smirivanje odnosa sa Nemačkom.

Ključni događaj u menjanju politike prema Trećem Rajhu predstavljao je pomenuti ugovor od 11. juna 1936. godine.

Štampa austrijske Socijalističke stranke proglasila je ovaj sporazum »prikrivenim« anšlusom. U svakom slučaju, ovaj ugovor i događaji koji su sledili otvorili su put anšlusu.

Jula 1936, u Berlin je otputovala delegacija Republike Austrije, sklopila sa Rajhom Sporazum o turističkom prometu, Sporazum o pograničnom prometu i Sporazum o međusobnom platnom prometu. Bile su to oblasti međunarodnih odnosa, u kojima su iskrsli problemi već početkom 1933, odnosno koji su onda bili uvod u sukobe i zaoštrene odnose. Sporazumi u ovim oblastima otvarali su novu epohu saradnje sve do definitivnog uklapanja Austrije u sastav Trećeg Rajha.¹⁶¹

3. UČVRŠĆIVANJE SARADNJE SA GEMBESOVOM MAĐARSKOM

U jednom od prethodnih poglavlja ukazali smo na pozitivan odnos vlade i znatnog dela mađarske buržoazije prema januarskim promenama u Nemačkoj 1933. godine. Slične želje i stremljenja mađarskih revizionista i nemačkih nacista uslovili su da je Gembeš sa

¹⁵⁹ DASIP LP, 1935, 11/14, pov. br. 548 od 26. jula 1935, MIP KJ, mesečni izveštaj za maj 1935, pov. br. 15960 od 1. juna 1935.
¹⁶⁰ Ibid, pov. br. 631 od 20. avgusta 1935, mesečni izveštaj za juni 1935, pov. br. 14665 od 1. avgusta 1935.
¹⁶¹ Ibid, pov. br. 1069 od 30. avgusta 1936, mesečni izveštaj za juli, pov. br. 20791 od 30. avgusta 1936; DDF. II/3, dok. 41, 43, 98, 178; II/4 dok. 13, 16 i 149.

simpatijama dočekaao dolazak na vlast nacista u Nemačkoj. Novi režim u Nemačkoj težio je rušenju postojećeg sistema iz temelja i uvođenju »novog poretka« sa novim granicama i odnosima na kontinentu. Bile su to težnje poražene mađarske vojne oligarhije koja je posle ugušivanja mađarske sovjetske vlasti zauzela vodeće pozicije u zemlji i mađarske buržoazije, koja je već od Trijanonskog mirovnog ugovora, počela da sanja o menjanju nametnutih granica i o povratku velike Mađarske Svetog Stefana.¹⁶²

Krajnji cilj nacista i Gembeša bio je isti — rušenje postojećeg sistema. Međutim, putevi su im se ukrštali, a želje delimično razilazile na označenom pravcu do cilja. I jedna i druga strana bile su nestrpljive. Hitler je želeo da koristi Gembeša, za to je imao više mogućnosti, a Gembeš Hitlera pri čemu su češće iskrsavale smetnje.¹⁶³ Jedna od osnovnih i glavnih suprotnosti u ovoj neminovnoj saradnji bio je izbor prvih žrtava. Nacisti su odredili da prva žrtva bude Austrija, da bi pripremili put prema jugu, a zatim Čehoslovačka, da bi razbili Malu antantu. Gembeš se, u ime saradnje sa Italijom, brinuo za Austriju i bio spreman da napada sve članice Antante, u stvari da se po željama Rima, usmeri prvo protiv Jugoslavije. Nemačkim nacistima je, međutim, bila potrebna Jugoslavija. Neskladi između mađarskih konzervativaca sa Gembešom i nacista sa Hitlerom ostaće sve do 1936. godine, ali neće činiti prepreku njihovoj plodnoj saradnji jer bilo je mnogo više dodirnih tačaka, nego razmimoilaženja.¹⁶⁴ I Gembeš je, kao jedan od retkih evropskih državnika koji je već ranije sarađivao sa nemačkim nacistima, bio raspoložen za tu saradnju.¹⁶⁵

Austrijsko-nemački sukob se tek razvijao, kad je bivši mađarski predsednik vlade, Betlen, marta meseca 1933, krenuo u Nemačku sa zadatkom da radi na zbližavanju Austrijanaca i Nemaca.¹⁶⁶

Prilikom razgovora između Hitlera i Gembeša u Berlinu, 16. i 17. juna 1933. godine, dominiralo je pitanje saradnje četvorougla ze-

¹⁶² M. Adam... o. c., dok. 1, pp. 107—108; uporedi: I. T. Berend — Gy. Ránki, *Magyarország a fasiszta nemetország »lelettereiben« 1933—1939, Budapest, 1960, pp. 67—94; T. L. Sakmyster, Army Officers and Foreign Policy in interwar Hungary 1918—1941. Jour. Cont. Hist. V 10 nr. 1, January. pp. 19—40.*

¹⁶³ Uporedi: I. T. Berend i Gy. Ránki, *German-Hungarian Relations following Hitler's Rise to power 1933—1934. Acta Historica VIII, Budapest, pp. 313—348; S. Konya, To the Attempt to Establish Totalitarian Fascism in Hungary 1934—1935, u: Acta Historica XV, Budapest, 1969, pp. 299—334; A. Magda, Les Pays danubiens et Hitler 1933—1936, Revue guerre mondiale deuxieme, 24. April 1975. 98.*

¹⁶⁴ V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska, 1933—1941. Beograd, 1976, pp. 17—176.*

¹⁶⁵ A. И. Пушкаш (отв. ред) *История Венгрии, Москва 1970, том III, p. 281; I. Barta, I. T. Bernd, P. Hanak, M. Lacko, L. Makkai, Zs. L. Nagy i Gy Ranki, Die Geschichte Ungarns, Budapest, 1971, p. 575.*

¹⁶⁶ y. Vinaver, o. c., p. 18; DDF, 1/2, dok. 387, pp. 768—769; uporedi: B. M. Турок, *Подготовка аншлюса (январ — июл 1936) Из истории общественные движень и международных отношений, Сборник статей, Москва, 1957.*

malja Italije, Nemačke, Mađarske i Austrije.¹⁶⁷ Gembešova ideja o povezivanju revizionističkih zemalja nije naišla na podršku Firera, jer je upravo zbog nesporazuma sa Italijom oko Austrije propao Četvorni pakt. Isto tako, Gembešova predložena politika prema mađarskim susedima nije odobravana kao ni zahtevi mađarske buržoazije za radikalnu reviziju granica. Berlin nije smeo da podrži preterane revizionističke apetite mađarske konzervativne buržoazije, jer bi time presekao sve mogućnosti saradnje sa Jugoslavijom, koja mu je služila kao tampon-država prema Italiji. Na drugoj strani, vlpda Mađarske nije mogla da prihvati politiku popuštanja prema Jugoslaviji, jer su Italijani tražili suprotno — usmeravanje oštrice prema ovoj zemlji. Ipak, sve su to bili sekundarni neskladi, koji su se, pred zajedničkim ciljem i željama, mogli prenebregnuti.¹⁶⁸

Gembeš je već tada počeo da oseća da se nalazi između dve vatre. Njegov put u Berlin nije bio popularan u Italiji, zato je Musolinija morao pismeno da obavesti o čemu je razgovarao sa Nemačima a onda je krenuo u Rim.¹⁶⁹ Istovremeno, smirivan je i Berlin. Mađarski poslanik u Berlinu, prilikom posete Ministarstvu inostranih poslova Nemačke, 14. jula 1933, saopštio je da je poseta Gembeša Berlinu pomogla da se spreči približavanje Austrije Francuskoj i zemljama pod njenim uticajem.¹⁷⁰ U ovom smislu posebno je značajna poseta Gembeša Beču i njegovi sastanci sa Dolfusom, na kojima je, kao tema razgovora, dominirala neophodnost konfrontacije revizionističkih zemalja prema zemljama Male antante. Tom prilikom Gembeš i Dolfus su utvrdili osnove svoje buduće saradnje, kao osnove veza i odnosa Mađarske i Austrije sa Italijom. Najvažniji faktori te saradnje trebalo je da budu: redovno konsultovanje o svim problemima koji tište dve zemlje, zadaci i naponi na usaglašavanju gledišta i učvršćivanju veza sa Italijom u pravcu poboljšanja odnosa sa Nemačkom, uz politiku konfrontacije prema zemljama Male antante.¹⁷¹ Bile su to znatnim delom ideje Gembeša, koje je Dolfus, sticajem okolnosti, morao da prihvati.

Put, koji je zamislio Gembeš, morao se završiti u Rimu.

Gembeš i Kanja sreli su se sa Musolinijem i Suvićem, 26. i 27. jula 1933, u Rimu. Iako je Musolini u ovakvim slučajevima odlučivao u dogovorima postignutim na sastanku u Rimu, prihvaćene su i neke Gembešove ideje. Prihvaćena je Musolinijeva ideja o formiranju trojnog bloka, koji bi činile Italija, Mađarska i Austrija, sa osnovnim ciljem da se na najmanje opasan način spreči eventualni

¹⁶⁷ ADAP C, 1/2, dok. 780, p. 506, dok. 324, p. 575; dok. 329 p. 581; dok. 330, p. 583; DDF, 1/3, dok. 403, pp. 733—734; 419, pp. 761—765. G. Juhász, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945*, Budapest 1979, pp. 110—112.

¹⁶⁸ v. Vinaver, o. c., p. 19; M. Adam . . . o. c., dok. 3, pp. 108—112.

¹⁶⁹ ADAP C, 1/2, dok. 344, p. 609; dok. 377, p. 684; M. Adam . . . o. c., dok. 4, pp. III—113 i dok. 5, pp. 113—114; uporedi: G. Juhász, o. c., pp. 107—125; I. T. Berend Gy. Ranki, *Magyarország fasista nemetország »életterebe» 1933—1939*, Budapest, 1960.

¹⁷⁰ ADAP C, 1/2, dok. 363, p. 647.

¹⁷¹ Vuk Vinaver, o. c., p. 30; DDF, 1/3, dok. 432, pp. 789—790; 485, pp. 885—886; PA Pol, II Ungarn, Bd. 4. nr 11, P 34, od 14. jula 1933.

pokušaj anšlusa, ali i nastojanja Mađara da se kroz ovaj blok stvore bolje mogućnosti za ublažavanje nemačko-italijanskih protivurečnosti na jugoistoku Evrope.¹⁷¹³

Kompromisna politika, između Nemačke i Italije, koju je Gembeš zastupao, uspela je tada, a uspeće i docnije, upravo zbog toga što su italijanski fašisti i nemački nacisti, u krajnjem slučaju bili za tu politiku. U datim uslovima, iako je sklopio pakt sa Musolinijem, Gembeš je više zastupao nemačku politiku. Stoga je Hitler već tada činio poteze radi što čvršćeg vezivanja Mađarske sa Nemačkom.¹⁷² S obzirom na to da su trgovinske i privredne veze između Mađarske i Italije bile slabo razvijene, težište saradnje bilo je usmereno ka privrednoj i kulturnoj saradnji.¹⁷³ Tako je Mađarska bila prva zemlja koja je od Nemačke, već avgusta 1933, dobila posebne uslove u trgovinskoj razmeni, konkretno u izvozu jaja i šarana.¹⁷⁴ Istovremeno su obostrano ulagani naponi da se otklone postojeći problemi u odnosima mađarskih vlasti i nemačke nacionalne manjine u toj zemlji. Uz naročit trud uklanjanje su negativne pojave iz prošlosti u tim odnosima a sprečavani su novi, uglavnom sitni, ispadi i njihovo naglašavanje u štampi.¹⁷⁵ Slabiji partner, u ovom slučaju Mađarska, istakla je čak želju da pripadnici nemačke i mađarske nacionalne manjine u drugim zemljama, u ovom slučaju u Čehoslovačkoj, rade zajedno u borbi protiv postojećeg režima.¹⁷⁶

Naponi, koje su ulagali Gembeš i Kanja u cilju stvaranja povoljnije klime na relaciji Rim — Beč — Berlin doveli su brzo do rezultata. Već polovinom avgusta 1933, pošao je u Italiju i Dolfus. Na sastanku između njega i Musolinija, 19. avgusta u mestu Riccione (Riccione), utvrđeni su pravci dalje saradnje, u stvari, čvršćeg vezivanja Dolfusa za Italiju.¹⁷⁷

U jesen 1933. godine, u vreme nastojanja da se ostvari zbližavanje Francuske i Italije, mađarski revizionisti su bili smetnja tome cilju. Konkretno akcije Francuske, radi ekonomskog povezivanja zemalja Male antante sa Austrijom i Mađarskom, nailazile su na otpore u Budimpešti jer su one vodile slabljenju nemačkog uticaja na ovom prostoru, bez koje Mađarska buržoazija nije mogla da ostvari svoje planove o reviziji granice. U cilju delovanja na mađarske

^{171a} G. Juhász, o. c., pp. 112—113.

¹⁷² ADAP C, 1/2, dok. 377, p. 684; dok. 378, p. 635, dok. 382, p. 694; CPB III, juli 1933. p. 322 i avgusta 1933, p. 3 i 4. Ostvarivala se politika koju će Hitler pozdraviti i pozitivno oceniti na sednici vlade Rajha 24. septembra 1933. Tada je rečeno da Mađarska u politici Rajha igra u Podunavlju posebnu ulogu. Vidi: ADAP C, 1/2 dok. 448, p. 827.

¹⁷³ DASIP PKO, 1933, F VI, pov. br. 7987 od 9. avgusta 1933. izveštaj Poslanstva KJ iz Budimpešte, MIP KJ, pov. br. 2065 od 7. avgusta 1933.

¹⁷⁴ DASIP PKO, 1933, XVII, pov. br. 8197. od 14. avgusta 33, izveštaj Poslanstva iz Berlina MIP KJ, pov. br. 1118 od 6. avgusta 1933; ADAP C/2, dok. 646, pp. 854—855.

¹⁷⁵ ADAP C, 1/2, dok. 400, p. 782; dok. 440, p. 813; C, II/1, dok. 129, p. 223; uporedi: T. Spira, *German-Hungarian Relations and the swabian Problem*, New York, 1977, pp. 262—320.

¹⁷⁶ ADAP C, 1/2, dok. 440, p. 814.

¹⁷⁷ V. Vinaver, o. c., pp. 31, 32; CPB III, 23. avgust 1933, p. 190.

državnike angažovala se i francuska diplomatija pa je došlo do posete ministra Kanje Parizu, ali ni tada nisu postignuti željeni rezultati. Da je Mađarska ostala dosledna borbi za dobre odnose između Nemačke i Italije potvrđuje i to da su, upravo kad se Kanja nalazio u Parizu, posetili Budimpeštu vicekancelar Papen i maršal Gering.¹⁷⁸ Revizionistička politika, koja se pozitivno mogla ostvariti samo uz podršku i Nemačke i Italije ostala je dominantna. Neposredno posle povratka Kanje iz Pariza, Gembeš i Kanja su posetili Bugarsku, koja je takođe bila nezadovoljna versajskom Evropom, i Tursku, koja je u to vreme pokušavala da vodi širu i značajniju politiku na jugoistoku Evrope. Gembeš je bugarskim seljacima govorio na srpskohrvatskom jeziku, posebno ističući sličnost dveju zemalja i misleći na bliskost revizionističkih planova i želja. Prilikom ovih susreta rasturani su leci, u kojima je naglašena potreba stvaranja Mađarsko-bugarskog pakta i zahtevana revizija ugovora o miru. Po povratku iz Sofije Gembeš je proglašen borcem za oslobođenje ne samo »porobljenih« Mađara, već i Bugara, kojima su, kao i Mađarima, nametnuti nepravedni mirovni ugovori.¹⁷⁹

Izlazak Nemačke iz Komisije za razoružanje i iz Društva naroda, oktobra 1933, ulilo je nove nade revizionističkim zemljama među njima i revizionistima u Budimpešti.¹⁸⁰ Posle toga počinje još intenzivnije oslanjanje Mađarske na Treći Rajh. Poslanik Mađarske u Berlinu Masirević, 11. januara 1934, izneo je državnom sekretaru Bilovu plan konsultativnog pakta između Nemačke i Mađarske, u cilju organizovanijeg istupanja protiv zemalja Male antante.¹⁸¹ Međutim, to je bilo u suprotnosti sa Hitlerovom politikom da u ime čvrste saradnje sa jednom malom zemljom, Mađarskom, propusti mogućnost delovanja na savlađivanju drugih zemalja, u ovom slučaju zemalja Male antante, gde je Hitler imao itekako važne interese. Ne sme se uz to zaboraviti činjenica da kreatori mađarske politike, Gembeš i njegova vlada, nisu uživali punu podršku ni kod vladine većine, koju je vodio grof Stevan Betlen, a kamoli u jakoj građanskoj opoziciji i snažnom radničkom pokretu koji Gembešov policijski režim nije mogao da uništi. Grof Betlen, istina, je podržavao Gembešov revizionizam, ali je on isto tako tražio oslonac u zapadnim silama.¹⁸² Sve što se, u širem planu ekspanzionističke politike Nemačke, moglo

¹⁷⁸ v. Vinaver, o. c., pp. 32—33; PA Politik, 2. Ungarn. Bd. 4; izveštaj Poslanstva Nemačke iz Budimpešte, AA nr. III, P od 21. septembra 1933.

¹⁷⁹ DASIP LP, 14 MIP KJ, mesečni izveštaj za oktobar 1933, pov. br. 25320 od 10. januara 1934. p. 3; CPB, III, oktobar 1933, p. 280, p. 449.

iso ADAP C, II/I, dok. 40, pp. 62—66; uporedi: dok. 50, pp. 86—88; dok. 42, pp. 71—73; dok. 120, pp. 203—205.

lsi ADAP C, II/I, dok. 175, p. 327; DASIP pov. br. 20 od 6. marta 1934. LP 11/14, 1934, MIP KJ, mesečni izveštaj za januar 1934, pov. br. 3050 od 12. februara 1934.

¹⁸² DDF, 1/5, dok. 230, pp. 463—466.

učiniti prema Mađarskoj, bilo je da se nastavi rad na razvijanju međudržavnih veza, uz davanje određenih povlastica, što će dovesti do sklapanja novog trgovinskog ugovora između Nemačke i Mađarske, 21. februara 1934. godine, koji će predstavljati jedan od važnih činilaca jačanja nemačkog uticaja na tlu Mađarske.¹⁸³

Čvršće vezivanje, kao što smo rekli, se nije smelo ostvariti jer se strahovalo da bi se tada mostovi prema drugim zemljama, koje je trebalo pripremati za saradnju ili uključivanje u interesnu sferu Rajha, potpuno porušili. Upravo zbog toga Nemačka je sputavala i revizionističke planove Gembeša i njegovih saradnika prema susedima, koje je takođe trebalo, kroz jedan duži proces, uvući u oblast nemačkih interesa.¹⁸⁴ U odgovoru na predloge od 11. januara, datom 24. januara 1934. godine, jasno je izneto da ugovorno vezivanje Nemačke i Mađarske u datim uslovima ne dolazi u obzir jer ono ne bi donelo koristi ni jednoj zemlji.¹⁸³ Na ovo je uticalo dosta činilaca, među kojima veoma snažno i unutarnje stanje u Austriji, o čemu smo ranije govorili.

Naročito je bilo teško delovati u ovom smeru posle februarских događaja u Beču 1934. U danima sve većeg zaoštavanja odnosa na relaciji Beč — Berlin, zbog učešća i nacionalsocijalista u metežima u Beču, Gembeš se zajedno sa Dolfusom našao u Rimu, ali u ulozi vatrogasca razbuktalog požara.¹⁸⁶ Ovde je morao, pod pritiskom svojih saveznika, da se svrsta u tabor čiji je zadatak bio da koči prodor Nemačke ka jugu, međutim, ipak je pri tome uspeo da ublaži oštricu uperenu prema Nemačkoj.¹⁸⁷ Ni jedan od tri potpisana protokola od 17. marta nije direktno bio uperen protiv Nemačke.¹⁸⁸ U protokolima je samo izložena spremnost da se zaštiti nezavisnost Austrije ali bez nekih čvršćih obaveza. Još u vreme pripremanja ovih protokola Gembeš se trudio da ojača svoje veze i saradnju sa Hitlerom. Tako je 14. februara 1934. godine uputio pismo Hitleru u vezi saradnje oko organizovanja rada i života nemačke nacionalne manjine u Mađarskoj, kao i mađarske i nemačke u drugim zemljama i mogućnosti njihovog uključivanja u borbu za novi poredak.¹⁸⁹ U Hitlerovom odgovoru, koji je usledio 28. februara, pozdravljena je Gembešova inicijativa i saradnja Mađara i Nemaca.¹⁹⁰ Zbog gašenja eventualnih sumnji u podršku i saradnju, sam regent Horthy (Horthy Miklós) je 27. februara 1934, posebno govorio o sudbonosnoj vezanosti

183 ADAP C, II/1, dok. 182, p. 344; dok. 189, p. 364; C II/2, dok. 322, p. 588.
184 ADAP C, II/1, dok. 192, p. 371; BA, R 43, II 307 C, Fol. 1, nr.170/IV, od 13. marta 1934.

185 Ibid, dok. 216, p. 407.

186 DDF, 1/6, dok. 19, pp. 50—54. G. Juhász, o. c., pp. 113—116.

187 M. Adam ... o. c., dok. 6, p. 116. G. Juhász, o. c., pp. 114—115.

188 V. Vinaver, o. c., pp. 44—48; *Survey of International Affairs 1934*, Oxford — London, 1935, pp. 487—507; CPB III februar 1934, p. 123, p. 297, p. 348 i p. 349. i mart 1934, pp. 266—267.

189 ADAP C, II/2, dok. 252, p. 467. »Normalno je da se politička i privredna borba nemačke i mađarske manjine dovede u sklad jer se obe bore protiv jednog zajedničkog neprijatelja, takozvanog vladajućeg državnog naroda.«

190 ADAP C, II/2, dok. 288, p. 529 i dok. 371, p. 676.

Mađarske i Nemačke.¹⁹¹ No, boreći se za opredeljenje u spoljnoj politici, mađarska vlada nije prekidala veze saradnje i sa ostalim velikim silama, uključujući tu i Sovjetski Savez. Upravo u ovo vreme Mađarska je uspostavila (među prvima od južnoevropskih zemalja) diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom.¹⁹²

Pod pritiskom Italije, na koju je delovala Francuska, mađarska vlada je obećala da će popraviti svoje odnose sa zemljom sa kojom je tada imala najlošije odnose, sa Kraljevinom Jugoslavijom. U tom smislu je usledilo, 26. aprila 1934, raspuštanje ustaških logora u Janka Pusti. Međutim, sve su to bila samo obećanja ustaški pokret će i dalje tajno biti podržavan. Mađarski predstavnik će, već 12. maja, u Društvu naroda podneti optužbu protiv napada i incidenata koje tobože izaziva jugoslovenska strana na zajedničkoj granici, sa ciljem da se omete približavanje Jugoslaviji i oteža posao Francuske na stvaranju novog sistema kolektivne bezbednosti na Jugoistoku Evrope.¹⁹³

Uznemirenje u Budimpešti su izazvale posete ministra inostranih poslova Francuske, Luja Bartua, mnogim zemljama i prestonicama Evrope (tokom maja i juna) i naročito njegovi uspesi u Rimu i Beogradu, na polju stvaranja saradnje između Francuske i Italije u sprečavanju širenja uticaja Nemačke prema jugu. Bartu je ovom prilikom posetio i Budimpeštu, ali je tamo naišao na hladan prijem.¹⁹⁴

Mađarska vlada nije imala čvrst stav ni u vezi sa pokretom za restauraciju Habsburške Monarhije. Gembeš je nasuprot Musoliniju, koji je u ovom pokretu sagledavao i neke svoje mogućnosti, ostao uglavnom veran kursu nemačke politike u ovom pitanju i bio protiv restauracije. Samo je u nekim trenucima bauk restauracije korišćen u zastrašivanju Jugoslavije i Rumunije.¹⁹⁵

Pomenuti susret Hitlera i Musolinija, u Veneciji 14. i 15. maja 1934, mađarski državnici su dočekali sa simpatijama. I pored toga što se od ovog prvog susreta dvojice vođa totalitarnih sistema u Evropi nije mogla očekivati neka prelomna odluka, ipak se, samim nastojanjima, pa i kompromisnim rešenjima, ostvarivala Gembešova vizija evropske politike, u okviru koje bi temeljnu liniju predstav-

ci ADAP C, II/2, dok. 290, pp. 531—534.

192 BBII CCCP, tom XVII, dok. 12, 27 i 41.

193 DASIP LP, 1/4, cirkularno pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 10412 od 18. maja 1934. i MIP KJ — AP, pov. br. 10310 od 14. maja 1934, pov. br. AP 209 od 19. maja 1934; uporedi: *Survey of International Affairs 1934*, pp. 537—577; M. Sz. Ormos, *Sur les causes de Vêchece du pacte danubien 1934—1935. Acta Historica*, T 14, (1—2), Budapest, 1968, pp. 21—83; isti autor: *A propos de la sécurité est européenne dans annès 1930. Acta Historica*, T 16, Budapest, 1970, pp. 307—322.

194 PA, Poi. 3, Frankreich/Ungarn, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte A r. 179, P 31, 16. juni 1934; DASIP LP, 1934, 1/2, pov. br. 752 od 18. septembra 1934, cirkularno pismo MIP Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 18397 — V M-134, 16. avgusta 1934; AEBII CCCP, tom XVII, dok. 131, pp. 266—270 i 205, pp. 399—400.

195 M. Adam... o. c., dok. 6, p. 115; ADAP C, II/2, dok. 444, pp. 791—794 i dok. 455, pp. 807—808.

ljala saradnja Rim — Berlin.¹⁹⁶ Obe sile su prihvatile nužnost međusobne saradnje, posebno u pitanjima oko Austrije, što je odavno priželjkivala i Gembešova vlada u Budimpešti. Međutim, razvoj događaja na tlu Austrije, tokom narednog meseca, pokušaj puča nacista i ubistvo Dolfusa, pokazali su da svaka strana ide svojim stazama i da će za raščišćavanje problema iz nemačko-austrijskih odnosa biti potrebno još mnogo vremena i napora.

Pokušaj puča i ubistvo Dolfusa u Beču izazvali su veliko uzne-mirenje u Mađarskoj. Vojne jedinice u garnizonima prema austrijskoj granici stavljene su u stanje pripravnosti. Deo mađarske štampe počeo je da napada nacionalsocijaliste, posle čega je usledila intervencija ministra inostranih poslova Kanje i ublažavanje revolta prema događajima u Austriji. Data je direktiva redakcijama listova da ne objavljuju dopise koji bi svojim sadržajem mogli izazvati Nemačku. Tako je mađarska vlada i štampa delovala u cilju smirivanja odnosa između Rima i Berlina u vreme julskih događaja u Beču. Ministar Kanja je, na sahrani Dolfusa, savetovao novoj vladi u Beču da izbegava dalje zaoštavanje odnosa sa Hitlerom i da prihvati fon Papena kao novog diplomatskog predstavnika Nemačke u Beču.¹⁹⁷

U odnosu prema Nemačkoj vlada Mađarske se trudila da što pre otkloni sve senke koje su mogle pasti na nemačko-mađarske odnose, izazvane julskim događajima u Beču.¹⁹⁸ Neposredno posle toga prilikom sahrane Hindenburga, ministar Kanja se sastao sa Hitlerom i s njim razgovarao o zbivanjima u Beču i njihovim posledicama za odnose Austrije i Nemačke. Naglašena je odlučnost Mađarske da gaji prijateljstvo i saradnju sa Nemačkom i da radi na usklađivanju gledišta prilikom razmatranja i rešavanja problema u Evropi.¹⁹⁹ U cilju izvršavanja ovih obaveza usledile su akcije Mađarske prema vladi u Rimu i Beču. U leto i jesen 1934, pred talasom jačanja italijansko-francuskih veza, usledilo je lagano labavljenje odnosa između Italije i Mađarske. No, to ipak nije značilo prekid veza i saradnje. Gembeš je u ovom trenutku ostao veran svojoj nameri da ostane prijatelj sa Italijom i da eventualno doprinese zbližavanju Musolinija i Hitlera. Sa Musolinijem je ostao u savezu, a sa Hitlerom je koristio sve mogućnosti za jačanje saradnje i veza.

¹³⁶ Gembeš je povodom sastanka Hitler — Musolini u Veneciji izjavio: »Danas posle pregovora u Veneciji i sastanka između Hitlera i Musolinija, imam prava tvrditi da je moja spoljna politika našla svoje opravdanje.« — DASIP LP 1934, 11/14, pov. br. 604 od 26. juna 1934. MIP, mesečni izveštaj za juni 1934, pov. br. 15810 od 14. jula 1934; DDF, S/I, T 6, dok. 295, pp. 631—634; 411, pp. 838—841; Vuk Vinaver, o. c., pp. 69—80; ADAP C, III/I, dok. 115, p. 228 i dok. 119, p. 238.

¹⁹⁹ DASIP LP, 1934, 11/14, pov. br. 755 od 18. septembra 1934. MIP, mesečni izveštaj za juli, pov. br. 18838 od avgusta 1934. G. Juhász, o. c., pp. 116—117.

^{138y} vinaver, o. c., p. 78.

i" ADAP C, III/I, dok. 286, p. 288: »Mađarska je u takvom položaju da Nemačka može sa njom u saradnji da zastupa zajedničke interese u Podunavlju. Mađarskoj odgovara nemačko-italijanska i nemačko-austrijska saradnja. Problemi u Podunavlju se ne mogu rešavati protiv ili bez Mađarske. Zato je saradnja između Mađarske i Austrije pomagana i od Nemačke i od Italije.«

Oktobra 1934, došlo je do novih momenata u međunarodnim odnosima, koji su otežali rad mađarske diplomatije. Otkrivanje saučesništva mađarskih vlasti u pripremanju atentata na jugoslovenskog kralja Aleksandra Karađorđevića, u Marseju, pogoršali su položaj i uslove rada mađarske diplomatije u mnogim evropskim zemljama. Gembeša su osuđivali i konzervativni vrhovi pojedinih zemalja. Neke zemlje, iz oportunističkih razloga, nisu htele da napadaju Italiju, koja je takođe saučestvovala u atentatu, već su sve napade usmeravali ka Mađarskoj. Optužbe zemalja Male antante imale su jasan cilj, da izazovu krizu vlade u Mađarskoj i obore Gembeša. Na ovome je posebno radila čehoslovačka, prema kojoj je vodeća grupacija u tadašnjoj Mađarskoj bila neprijateljski opredeljena.

Međutim, sve o čemu smo govorili, kao ni sama istraga, koja će na kraju ostati bez značajnijih rezultata, nisu zabrinjavali mađarsku vladu, koliko je to učinila Musolinijeva saradnja sa Francuskom i saradnja vlade Nemačke sa vladom Kraljevine Jugoslavije. Dolazak ministra, predsednika Pruske i maršala Trećeg Rajha, Geringa, na sahranu kralja Aleksandra, doček i njegove izjave o prijateljstvu prema Jugoslovenima, i posebno izjave o dobrim uslovima života nemačke manjine u Vojvodini, kao i o preteranosti revizionističkih planova i zahteva Mađarske prema Jugoslaviji i Rumuniji, uzbudili su duhove u Budimpešti. Odmah posle sahrane kralja Aleksandra, mađarski poslanik Masirević (Masirevich Constantin von) posetio je u Berlinu ministra inostranih poslova Nemačke, Nojrata i u dosta oštrom obliku zatražio objašnjenja u vezi Geringovih izjava u Beogradu. Noj rat je Masirevića prvo ismejao, a zatim pokušao da mu objasni kako tu nema ničega opasnog za Mađarsku, u stvari, da približavanje Jugoslavije Nemačkoj može ići samo u prilog Mađarskoj.²⁰⁰ Gembeša su razljutili novi antimadžarski napisi u delu nemačke štampe pa je poslanik Masirević ponovo zatražio prijem kod Nojrata 26. oktobra 1934. Masirević je prilikom ovoga susreta pokušao da uplaši svoga sagovornika kako na drugoj strani — Francuska radi na stvaranju bloka: Pariz-Beograd-Rim, koji je uperen protiv Mađarske i Nemačke.²⁰¹ Diskusija se zaoštravala i prenet je u nemačko poslanstvo u Budimpešti. Glavni povod bila je izjava Geringa za vreme boravka u Beogradu, kako je Nemačka nezainteresovana za mađarsku revizionističku politiku i da se revizionizmom, kao sredstvom, služi Italija, a ne Nemačka.²⁰² Od savetnika nemačkog poslanstva u Budimpešti Sure (Schurre Karl) zatraženo je, 1. novembra, objašnjenje u vezi Geringove posete Beogradu. Naročito je napadnuta Geringova izjava da se nemačka nacionalna grupa u Jugoslaviji bolje oseća nego nemačka nacionalna manjina u Mađarskoj.²⁰³ Prigovoreno je da Nemačka daje prednost trgovinskim vezama sa Kraljevinom Jugoslavijom i da se odriče revizionističke politike na Balkanu.²⁰⁴

200 ADAP C, III/1, dok. 263, pp. 501—503; dok. 269, p. 515.

201 ADAP C, III/1, dok. 273, pp. 519—520.

202 ibid, dok. 284, p. 533.

203 ADAP C, III/2, dok. 305, pp. 568—569; PA Abt. II, Pol. 2, Ungarn, Bd. 5, 6. novembar 1934.

204 ADAP C, III/2, dok. 305, pp. 568—571.

U vreme diplomatskih polemika između Mađarske i Nemačke, predsednik mađarske vlade, Gembeš, posetio je 19. oktobra nemačku saveznicu Poljsku, u nameri da pokaže kako Mađarska ima još prijatelja. Samo nekoliko dana kasnije Gembeš ide u Rim, a po povratku iz Rima, zadržava se u Beču. Razgovarao je sa Musolinijem, Sušnikom i na kraju sa nemačkim poslanikom u Beču, fon Pape-
nom.²⁰⁵ Cilj ove turneje bio je osvežavanje poznate ideje povezivanja revizionističkih zemalja i odvracanje pojedinih državnika ovih zemalja od saradnje sa antirevizionističkim zemljama u Podunavlju.

Uvrede koje je Gering naneo Mađarskoj prilikom posete Beogradu i naročito njegove izjave teško su se zaboravljale. I 17. novembra 1934, za vreme ponovnog prijema kod ministra inostranih poslova, Nojrata, Masirević je kritikovao držanje Geringa²⁰⁶ i zapretio da će Mađarska, ukoliko Nemačka sklopi pakt sa Jugoslavijom, krenuti u novi savez sa Čehoslovačkom i Sušnikovom Austrijom.²⁰⁷ Ipak, bili su to samo trenutni sporovi ljudi istih pogleda i sličnih režimskih orijentacija. Nekoliko dana kasnije Masirević je opet došao u nemačko Ministarstvo inostranih poslova i izvinio se za svoje držanje prilikom razgovora sa ministrom Noj ratom.²⁰⁸

Očigledno je da vodeća garnitura režima u Mađarskoj nije bila sazrela za prihvatanje smernica nemačke politike prema jugoistoku i posebno ulogu koju je Hitler u tom pohodu predodredio Kraljevini Jugoslaviji, odnosno, vodećoj grupi u ovoj zemlji, koja je bila sklona da sarađuje sa Rajhom. Tendencije Trećeg Rajha milom ili silom prihvatili su mađarski državnici tek nekoliko godina kasnije.

Sporazum postignut između Lavala i Musolinija, 7. januara 1935, koji je formalno predstavljao vrhunac italijansko-francuske saradnje nije naišao na odobrenje u Budimpešti.²⁰⁹ No, čini se da je Gembeš na vreme uočio indirektnu mogućnosti iskorišćavanja ovog formalnog sporazuma. Povlačenje sa ovoga prostora Francuske (koja je imala da rešava mnoge unutarnje i spoljnopolitičke probleme, vezane naročito za njenu kolonijalnu politiku) i Italije zbog angažovanja u Africi iskoristila je upravo Nemačka i ojačala u ovom delu Evrope prvo svoje trgovačke, a zatim i političke i druge veze. Nastojanja Italije i Francuske da sistemom bilateralnih sporazuma malih podunavskih zemalja i garancijama austrijske nezavisnosti spreči prodiranje Nemačke prema jugu, već u samom početku bila su bezus-

²⁰⁵ G. Juhász, o. c., pp. 118—119; V. Vinaver, o. c., pp. 89—90; PA, Abt. II, Pol. 2, Ungarn, Bd. 5, izveštaj poslanstva Nemačke iz Budimpešte AA u Berlin A, nr. 271-P-3, 16. oktobra 1934.

²⁰⁶ ADAP C, III/2, dok. 336, p. 627.

²⁰⁷ Ibid, »Gospodin Masirević pročitao je tada jedan odlomak koji je otprilike ovako glasio: Ako Nemačka uskoro ne obustavi svoje prijateljske odnose sa Jugoslavijom, onda će se Mađarska sa čehoslovačkom i Austrijom uključiti u Dunavski pakt...«

²⁰⁸ Ibid, dok. 349, p. 648.

²⁰⁹ Ibid, C, III/2, dok. 410, pp. 755—756. idok. 418, pp. 773—776; PA Abt. II Pol. 1, Ungarn, Bd. 3; izveštaj poslanstva Nemačke iz Budimpešte AA u Berlin A, nr. 22-P-3, 23. januar 1935; *Survey of International Affairs 1935*, Oxford — London, 1936, pp. 91—118.

pešna. Namere ovih sila, prvenstveno Francuske, koja je imala više interesa da Nemačku zaustavi, prozreli su mađarski državnici i zalagali su se za ostvarenje uticaja Nemačke u području Podunavlja, očekujući da će Nemačka omogućiti ispunjavanje njihovih revizionističkih želja.

Međutim, u sprovođenju ovog plana Gembeš je nailazio na najjače otpore u Beču. On je morao prvo da razbije iluzije i spreči konkretne poteze kancelara Sušnika, koji je u novoj orijentaciji i spoju Pariza i Rima video svoj spas, odnosno održavanje postojećeg režima u Austriji.²¹⁰ Gembeš se isto tako morao posebno angažovati na suzbijanju Sušnikovih namjera da učvrsti veze sa Čehoslovačkom naročito posle posete kancelara Sušnika Pragu februara 1935. godine.²¹¹ Musolinijev savet da Mađarska počne da se približava zemljama Male antante Gembeš takođe nije prihvatao uslovljavajući to prethodnim davanjem vojne ravnopravnosti i revizijom granica, na šta zemlje Male antante nisu htele da pristanu.

Uporan otpor Mađara protiv uključivanja u Podunavski pakt bio je u skladu sa stavom Nemačke prema ovoj kombinaciji.²¹² Nemci su znali da čitava zamisao o podunavskom paktu pliva u moru protivrečnosti, među kojima su i snažni sukobi interesa vodećih zagovornika pakta Francuske i Italije. Pakt je trebalo da koristi ciljevima ovih dveju zemalja, Francuska bi na taj način sprečila prodiranje uticaja Trećeg Rajha u Austriji i uopšte, u Evropi, Musolini je paktom želeo da obezbedi nezavisnost Austrije za vreme njegovog angažovanja u Africi. Bili su to jasni ciljevi, koje je i mađarska diplomatija prozrela i već od početka odbila bilo kakvu saradnju u paktu.²¹³ Sve vidnije povlačenje Italije iz Podunavlja, zbog njenih priprema za rat u Africi, i na drugoj strani sve brže naoružavanje Nemačke, više su uticali na vladajuće konzervativne krugove u Mađarskoj da se sve izrazitije opredeljuju za Nemačku.

Ipak Mađarska će u ovo vreme, kao i Italija, pod direktnim uticajem Nemačke, početi lagano da menja svoj stav i prema Jugoslaviji. Izjava italijanskog poslanika u Beogradu, 15. marta 1935, da Italija priznaje integritet Jugoslavije,²¹⁴ loše je primljena u Mađarskoj ali nije rigorozno osuđena kao što je to bio slučaj ranije. Izjava je ukazivala na promene Musolinija prema Jugoslaviji, koje su nastale pod uticajem Nemačke ali je ona isto tako bila izraz potrebe smirivanja stanja na jugu Evrope, kako bi se italijanske snage lakše mogle angažovati u Etiopiji. Imajući u vidu da je ovakvu politiku prema Jugoslaviji zagovarao Hitler, Mađari su bili prisiljeni da i sami počnu da popuštaju i menjaju svoj kruti stav prema ovoj zemlji. Uslediće proces laganog približavanja Mađarske i Jugoslavije tačno u skladu sa željama Nemačke.

²¹⁰ CPB III, 20. decembar 1934, p. 50.

²¹¹ V. Vinaver, o. c., p. 93.

²¹² ADAP C, III/2, dok. 338, p. 803; dok. 446, p. 819; dok. 453, p. 830; dok. 454, p. 833; dok. 455, p. 834; dok. 472, p. 873; dok. 520, p. 964; dok. 563, p. 1067.

²¹³ ADAP C, III/2, dok. 418, pp. 773—776; ABII CCCP, tom XVIII, dok. 273, p. 399.

²¹⁴ V. Vinaver, o. c., p. 102.

U spletu protivurečnosti i u odnosima totalitarnih sila, Gembeš će morati da taktizira. Tako je uvođenje opšte vojne obaveze u Nemačkoj, u martu 1935, pozdravio, ali isto tako i kompromisne odluke Konferencije trojice u Strezi, 11. aprila 1935. Procenjujući da mu međunarodne i unutarnje prilike nisu sasvim naklonjene, Gembeš nije poslušao savete svojih saradnika da i Mađarska krene putem Nemačke i da raskine mirovni ugovor. Odlučio je da problem naoružanja Mađarske prepusti rešenju Društva naroda. Istovremeno je odlučio da se obračuna sa protivnicima u zemlji, kako sa onim u opozicionom taboru tako i sa partijskim saradnicima u vladajućoj Stranci jedinstva i naročito sa svojim glavnim suparnikom grofom Stefanom Betlenom. Neočekivano Gembeš je, uz prethodnu saglasnost regenta Hortija, krajem marta 1933. doneo odluku o raspuštanju mađarskog parlamenta. Ovaj korak doneo je znatnu korist Gembešu u učvršćenju posebnog oblika totalitarnog režima u Mađarskoj, ali je još više pojačao unutarnje protivurečnosti u samoj Mađarskoj koja je postala još osetljivije mesto u nestabilnim međunarodnim odnosima velikih evropskih zemalja.²¹⁵

Protivurečnosti velikih i malih zemalja Evrope bile su pojačane traženjem spasa malih zemalja od nemačke opasnosti i njihovim približavanjem Sovjetskom Savezu, sklapanjem bilateralnih sporazuma o prijateljstvu i uslovljenoj uzajamnoj pomoći sa ovom zemljom.²¹⁶ Uvlačenjem Sovjetskog Saveza u okrnjeni sistem evropske sigurnosti još će jače usmeriti konzervativne delove mađarske buržoazije sa pronacistički orijentisanim Gembešom i Hortijem na čelu prema Hitleru. Glavni objekt, prema kome će biti usmerena aktivnost mađarskih revizionista, od tada će biti Čehoslovačka, koja se usudila da uz pomoć Sovjetskog Saveza pokuša da očuva postojeće stanje u Evropi.²¹⁷ Čehoslovačka je i u Budimpešti, isto kao i u Berlinu teško optuživana da je istureni bastion i »nosač aviona«²¹⁷ Sovjetskog Saveza. Pakt između Francuske i Sovjetskog Saveza usloviće promene i nova pomeranja i u odnosima evropskih zemalja pa i u spoljnopolitičkim odnosima Mađarske. Mađarska vlada će morati da menja svoje tradicionalno hladno držanje prema Jugoslaviji. Na ovakav stav nagovaraće je i primoravati sada i Musolini, koji je želeo slobodnije ruke u Africi, i Hitler, koji je to već ranije činio. Sama vlada Kraljevine Jugoslavije postaće popustljivija prema Mađarskoj, ne samo zato što je to želela Nemačka, već i zbog razočarenja, koje će ovde nastupiti zbog povlačenja Francuske sa Podunavlja i njenog suviše izloženog šurovanja sa Italijom.

Ona trenutna i površna zaoštrevanja u odnosima između Nemačke i Mađarske posle posete Geringa Beogradu brzo su splasnula i uvrede su bile zaboravljene već u prvoj polovini 1935, kada je počela ubrzaniya saradnja Mađarske i Nemačke. U prvim mesecima 1935, ova saradnja je bila živa i plodonosna, posebno u oblasti regu-

²¹⁵ DASIP LP, 1935, 11/14, pov. br. 418 od 3. juna veštaj za mart 1935, pov. br. 10500 od 9. maja 1935.

²¹⁶ C. Popov, o. c., p. 461; *South-Eastern Europe*,

²¹⁷ ДВН СССР, том XIX, dok. 50, 58, 61, 86, 317.

1935.MIP, mesečni iz-

London, p.32.

lisanja statusa i položaja nemačke narodnosne grupe u Mađarskoj. Geringovo poređenje položaja Folksdojčera u Mađarskoj i Jugoslaviji uslovalo je jače zalaganje mađarske vlade da se nemačkoj manjini u Mađarskoj pruže što bolji uslovi za život i njihovu saradnju sa Rajhom. Razgovaralo se i o oblicima saradnje nemačkih i mađarskih nacionalnih manjina u susednim zemljama, posebno o onima u Čehoslovačkoj, Rumuniji i Jugoslaviji.²¹⁸

Tokom prve polovine 1935, mađarskoj vladi je bilo sve jasnije da i sama Italija ubrzava saradnju sa Hitlerom, odnosno, da se ostvaruje ono što je Gembeš želeo godinama. To se jasno pokazalo na pomenutoj konferenciji zemalja Rimskih protokola, od 4. do 6. maja 1935. Nepune tri sedmice posle ovog sastanka, u Budimpeštu je stigao 24. maja Gering sa ciljem da objasni stare nesporazume i da lično doprinese saradnji između Mađarske i Nemačke. Posle Hitlerovog govora u Berlinu usledio je Geringov put kroz Evropu koji je otkrivao smisao i pravac interesovanja nacističke spoljne politike. Nekoliko dana posle učešća na sahrani maršala Pilsudskog, u Varšavi, Gering je krenuo na jug da bi 24. maja posetio Budimpeštu, zatim svoj pohod na jugoistok produžio preko Beograda i Sofije. Gembešu i Hortiju je konačno bilo jasno, ukoliko žele prijateljstvo Rajha, da se moraju uključiti u smerove politike koju vodi i pronosi matica Trećeg Rajha. Gering je obećao Gembešu nemačko naoružanje, ali je ljubazno preporučio da Mađarska ubrza napore oko približavanja Kraljevini Jugoslaviji i novoj pronemačkoj vladi Milana Stojadinovića.²¹⁹ Jedan od stimulativnih faktora, koji je vodio prevazilaženju protivurečnosti između Jugoslavije i Mađarske, bio je novi talas pokreta u Austriji za restauraciju Habsburške Monarhije, koji je ovog puta podjednako osuđivan i od Stojadinovića i od Gembeša.

U ovo vreme sve je više tekao proces nemačko-italijanskog približavanja i nagađanja oko Austrije i ostalih malih zemalja u Podunavlju. U fazi ubrzanih priprema za oktobarski rat 1935, u Abisiniji, Musoliniju je kao poručena došla Hitlerova majska izjava pred celim svetom, da anšlus Austrije ne dolazi u obzir i da Nemačka jedino želi saradnju na tom prostoru.

Jasniji znaci definitivnog savlađivanja najvažnijih protivurečnosti između Nemačke i Italije davali su novu snagu Gembešu, kome su pozicije zbog otpora njegovoj vlasti u samoj zemlji ponovo bile uzdrmane. Gembeš je 26. septembra 1935, ponovo otišao u Berlin, gde je pored opšte diskusije o smernicama spoljne politike jedne i druge zemlje razgovarao i o konkretnim pitanjima; odnosu prema restauraciji monarhije u Austriji, Podunavskom paktu itd. Hitler je ovoga puta još određenije tražio da se neprijatelji Rajha smatraju

²¹⁸ PA, Abt. II, Pol. 1, Ungarn, Bd. 3, izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte, A nr. 22, P 3 od 23. januara 1935. god. ADAP C, IV/1, dok. 38, p. 69; dok. 139, p. 270; dok. 146, p. 287; dok. 178, p. 364; dok. 209, p. 442; dok. 233, p. 494; dok. 267, p. 558; dok. 274, p. 576 i C, IV/1, dok. 307, p. 646.

²¹⁹ ADAP, C, IV/1, dok. 98, p. 182, dok. 115, p. 220; uporedi: V. Vinaver o. c., p. 111. G. Juhász, o. c., p. 120.

i kao neprijatelji Mađarske.²²⁰ Prva žrtva Rajha, ovoga puta Čehoslovačka, morala se naći pod snažnim udarom mađarske politike, dok je Kraljevina Jugoslavija, na koju je računao Berlin, morala biti pošteđena i od mađarskih nasrtaja. Vladajući vrh u Budimpešti je prihvatao glavni cilj, ali je pokušavao još uvek da sačuva nešto prostora za vlastitu politiku. Prihvatao je da ide protiv Čehoslovaka, kao zajedničkog neprijatelja broj jedan, ali i da zajedno sa Musolinijem, nastavi svoju politiku prema Jugoslaviji, ne pružajući joj suviše ruku. Gembešu se činila prevelika žrtva potpuno odlaganje svake diskusije o spornim pitanjima koje je imao sa Jugoslavijom.²²¹ Nije uspeo ni ovoga puta da zainteresuje Hitlera za blok: Varšava — Berlin — Beč — Budimpešta — Rim, ali je zato konačno uspeo da veže mađarske revizioniste za Treći Rajh i za njegovu sudbinu.²²²

Prvi konkretni rezultati poslednjeg susreta Gembeša i Hitlera bile su življe privredne veze, posebno u oblasti naoružanja Mađarskoj.²²³ Za prihvatanje osnovnog zahteva Berlina — približavanje Mađarske Kraljevini Jugoslaviji — postojali su neki olakšavajući objektivni faktori koji su već vodili ublažavanju suprotnosti između Kraljevine Jugoslavije i Mađarske. Vlada Milana Stojadinovića, u interesu politike približavanja Rajhu i stabilizacije položaja Kraljevine Jugoslavije, pokazala je mnogim konkretnim potezima da želi smirenje odnosa prema Mađarskoj i uspostavljanje saradnje. Smanjeni su sukobi na granici, kao i obostrani ispadi i optuživanja u štampi. Došlo je do povećavanja privrednih veza i porasta spoljnotrgovinske razmene između Mađarske i Kraljevine Jugoslavije.²²⁴

Rat koji je Italija povelu u Africi, početkom oktobra 1935, pružio je veće mogućnosti za delovanje nemačke spoljne politike na ovom prostoru. Privremeno i delimično povlačenje Italije iz Podunavlja, kao i njena spremnost sporazumevanja sa Nemačkom, plašili su Sušnika i njegov režim u Austriji. Na drugoj strani, približavanje Jugoslavije Nemačkoj i njeno smirivanje odnosa prema Mađarskoj, predstavljali su pretnju za Čehoslovačku, u kojoj je delatnost nemačke nacionalne manjine i slovačkih separatista bila sve opasnija. U takvim uslovima pojaviće se težnja Austrije i čehoslovačke da u uzajamnoj saradnji nađu mogućnosti za zaštitu pred sve većom pretnjom sa severa. Razočarani u velike sile i u njihovu nesigurnu podršku, ove zemlje će početi da propagiraju ideju oslonca malih podunavskih zemalja na sopstvene snage.

²²⁰ ADAP C, IV/2, dok. 307, pp. 646—650. G. Juhász, o. c., p. 121.

²²¹ DASIP CPB, III, septembar 1935, p. 431 i oktobar III 1935, p. 76 i p

77. G. Juhász, o. c., p. 121.

²²² ADAP C, IV/2, dok. 310, p. 652; dok. 311, p. 655; dok. 314, p. 659; dok. 316, p. 662; dok. 318, p. 664; dok. 328, p. 684; dok. 337, p. 697; dok. 344, p. 705; dok. 348, p. 710; dok. 380, p. 761.

²²³ ADAP C, IV/2, dok. 391, p. 773; dok. 424, p. 827; dok. 527, p. 1025.

²²⁴ DASIP LP, 1935, F I, 1935, pov. br. 902. od 8. novembra 1935; izveštaj Poslanstva KJ iz Budimpešte, pov. br. 213, 16. oktobar 1935; Ibid, PKO F V reg. br. 211, Mađarska 1935; izveštaj sa sastanka jugoslovensko-mađarske mešovite komisije, od septembra 1935.

Gembeš ovu novu kombinaciju uperenu protiv Nemačke, i posebno udruživanje Austrije i Čehoslovačke, nije želeo da prihvati. U cilju odvratanja Sušnika od ovakvog pokušaja krenuli su u Beč Gembeš i Kanja sa predlogom da Sušnik, pošto Hitler obećava poštovanje nezavisnosti Austrije, prihvati politiku saradnje sa Nemačkom. Međutim, u uslovima kad je opasnost od Nemačke bila sve očiglednija i prisutnija i kada je čak i Musolini počeo da najavljuje pristanak na anšlus uz određene uslove, Sušnik više nije imao nikakvih razloga da veruje bilo kome, a najmanje proverenim prijateljima nacista, Gembešu i Kanji.²²⁵ Pred opasnošću, koja je po njegov režim svakim danom bivala sve veća, Sušnik je tražio bilo kakav izlaz. Prihvatanjem plana novog čehoslovačkog premijera i ministra inostranih poslova Milana Hodže, o istiskivanju svih velikih sila iz Podunavlja i traženju oslonca na sopstvene snage, Sušnik će postati, prvih meseci 1936, velika smetnja Gembešovoj orijentaciji definitivnog povezivanja, na ovom prostoru, revizionističkih i totalitarnih sila, pod vodstvom Nemačke i Italije. Sušnik je, u sve težem položaju sopstvenog režima, u Hodžinom planu o povezivanju, između zemalja Male antante, Mađarske i Austrije, u oblasti privrede, nalazio neku mogućnost za sprečavanje ekspanzije Trećeg Rajha i gušenje Austrijske Republike. Radi toga se Sušnik našao pod udarom kritike svoga saveznika u Budimpešti, a Hodža pod udarom svojih saveznika — Jugoslavije i Rumunije.

Strani diplomati u Budimpešti su zapazili da regent Horti nije više od nedelju dana u januaru 1936, primio novog poslanika Austrije u Budimpešti, iako je, po pravilu, rok predaje akreditiva bio dva do tri dana.²²⁶ U isto vreme novi mađarski poslanik u Berlinu, koji je, na traženje Geringa, zamenio Masirevića, prilikom svoje prve posete Noj ratu, dao je čvrsto obećanje da Mađarska neće više učestvovati ni u jednoj kombinaciji i bilo kakvim pregovorima u srednjoj Evropi bez saradnje i učešća Nemačke i Italije.²²⁷ U duhu ovog obećanja Mađarska je radila na razbijanju Sušnikove i Hodžine akcije. Sušnikov pokušaj da u Budimpešti, 13. marta 1936, objasni mogućnosti ekonomske saradnje kroz Hodžin plan, oštro je odbijen.²²⁸ Ministar inostranih poslova Mađarske, Kanja, nije preterivao kad se tih dana hvalio da je mađarska vlada uspela da osujeti pokušaj saradnje između Austrije i čehoslovačke.²²⁹

Ulazak Hitlerovih trupa u demilitarizovanu zonu Rajne, marta 1936, Musolinijeva invazija na Abisiniju sa zadovoljstvom su primljeni u Budimpešti. Ministar Kanja ushićen pobedama totalitarnih

²²⁵ v. Vinaver, o. c., pp. 131—137.

²²⁶ H. H. non, o. c., pp. 16—26; DDF, II/I, dok. 72, 74, 88; DASIP Poslanstvo Ankara, 1936, VI/14, MIP, pov. br. 547 od 25. aprila 1936, mesečni izveštaj za februar 1936.

²²⁷ PA, Abt. II Pol. 4, Bd. 3, Izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte AA nr. 38, P-51, 17. februara 1936; V. Vinaver, o. c., p. 133.

²²⁸ V. Vinaver, o. c., 143, M. Adam, o. c., dok. 9, pp. 119—123.

²²⁹ H. M. non, o. c., pp. 32—33.

sila tada je francuskom poslaniku u Budimpešti rekao da se ne treba čuditi što se mađarski narod raduje svakom činu koji pokazuje da ugovori o miru nisu večiti.²³⁰

U ovakvim prilikama posle uvođenja vojne obaveze, u Austriji, 1. aprila 1936. godine Gembeš je zatražio to isto za Mađarsku što Hitler nije odobrio iz više razloga. Mađarska se nalazila uklještena između zemalja Male antante, sa kojima je imala neraščišćene račune. Isto tako, otvoren proces približavanja nove vlade Milana Stojadinovića i mađarske vlade nije dozvoljavao naoružavanje Mađarske.²³¹

Ulazak Musolinijevih trupa, u maju 1936, u Adis-Abebu i osvajanje Abisinije oduševljeno je dočekala mađarska vlada. Po završetku ovoga rata, tokom koga je došlo do konačnog udaljavanja Musolinija od Francuske i Velike Britanije, i njegovo približavanje Berlinu, očekivalo se jače angažovanje Italije u Podunavlju i definitivno ostvarivanje saveza između Hitlera i Musolinija. Osnovni problem između dve zemlje, Šušnikov otpor prodiranju nacističkih ideja u Austriju, počeo je da slabi.

U velikim promenama koje su nastupile u prvoj polovini 1936. godine mađarski revizionisti su želeli da osiguraju odgovarajuće mesto u novom sistemu saradnje i odnosa totalitarnih sila. Zbog toga je, 23. avgusta 1936, u Berlin došao lično regent Horti. Hitler i Horti su bili saglasni o mnogim pitanjima budućeg razvoja i saradnje. Odlučili su da nastave borbu protiv Cehoslovačke gde su im se interesi poklapali. Hitler je pripremao upad u Sudete, a Horti je želeo južne delove Slovačke, nastanjene Slovacima i Mađarima. Saglasili su se u pogledu daljeg rada na ostvarivanju saradnje sa Musolinijem i u mnogim drugim pitanjima. Hitler i Horti su bili veliki protivnici Male antante i odlučni u borbi za njeno rušenje ali se nisu potpuno slagali u pogledu izbora puteva te borbe. Osnovni problem je predstavljala Jugoslavija. Horti Jugoslovenima nije verovao i smatrao je da sve što Jugosloveni rade na planu širenja saradnje sa Rajhom rade samo iz straha i iz taktičkih razloga. Međutim, Hitleru je bila potrebna Jugoslavija, za razbijanje Male antante iznutra i istovremeno kao sigurnosni tampon prema Italiji, da sputava prevelike ambicije saveznika sa juga. Horti je bio slabiji i morao je prihvatiti preporuke Berlina.

Stvaranjem osovine Rim — Berlin ostvarene su višegodišnje težnje mađarskih revizionista o povezivanju vodećih totalitarnih sila, Nemačke i Italije. Glavni činilac u vođenju ove politike u Mađarskoj

²³⁰ DASIP LP, 1/2, 1936, izveštaj poslanstva iz Budimpešte, pov. br. 380, 12. marta 1936; ADAP C, IV/2, dok. 576, pp. 1142—1143; M. Adam... o. c., dok. 9, pp. 119—123; V. Vinaver, o. c., pp. 149—150.

²³¹ ADAP C, IV/2, dok. 597, p. 1185; M. Adam ... o. c., dok. 10, p. 124; uporedi: Survey of International Affairs 1936. Oxford — London 1937, pp. 402—446; DDF, II/I, dok. 511, pp. 671—672; 523, p. 695. PA, Abt. II, Pol. 2, Ungarn. Bd. 6; izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte MIP Nemačke A nr. 77, P 51, 30. marta 1936. II. II. Hon, o. c., p. 40.

i u nastojanjima da se sile, nezadovoljne postojećim stanjem, nađu na okupu, bili su konzervativni delovi mađarske buržoazije sa regentom Hortijem i predsednikom vlade Gembešom.

Delovanje Gembešove vlade izvan granica Mađarske često je zavisilo od mnogih objektivnih i drugih činilaca u međunarodnim odnosima. U unutarpolitičkoj borbi Gembeš je mogao da ispolji više inicijative. Na polju izgradnje mađarskog totalitarnog sistema, u kome bi on bio vođa, najveću smetnju mu je predstavljao njegov prethodnik grof Stevan Betlen. S obzirom na to da je grof Betlen bio jedan od vodećih i uglednih mađarskih državnika, i na to da je pomogao Gembešu da dođe na čelo mađarske vlade, prve dve-tri godine su blisko sarađivali.

Gembeš je, marta 1935, računao da su njegove pozicije dovoljno učvršćene i krenuo je protiv svoga suparnika i svih protivnika njegovih nastojanja da bude vođa nacije. Raspustio je mađarski parlament i raspisao nove izbore, po zakonima koji su njemu odgovarali. Kako je obezbedio podršku Hitlera i stekao nove pristalice u zemlji, regent Horti mu je odobrio ovaj potez. Uspeo je da na novim izborima, aprila 1935, na razne načine obezbedi svojoj stranci 170 mandata, dok su sve ostale stranke sakupile oko 70 poslaničkih mesta. Ovom prilikom Gembeš je suzbio snagu opozicionih partija, među kojima su bili vodeći liberali, socijaldemokrati, legitimisti i hrišćanski socijalisti.

Posle izbora, na zboru u Segedinu, 24. aprila, Gembeš je trijumfalno poručio svim protivnicima da on, posle te pobede, sebe smatra vođom mađarskog naroda.²² Posle ovog uspeha sa još više upornosti nastavio je da razbija sve oblike demokratskog izražavanja mađarskog društva i da grabi vlast u svoje ruke. Njegovom uspehu doprinosilo je stanje u međunarodnim odnosima, koje je, od 1935, sve više išlo u prilog revizionističkih sila. Zbližavanje Italije i Nemačke u 1935. godini, što je bila njegova želja, ojačalo je ugled Gembeša kod prijatelja u Berlinu i Rimu. Uvek kada mu je pretila opasnost slabljenja položaja u zemlji tražio je oslonac u Berlinu i Rimu.

Zahvaljujući navedenim okolnostima Gembeš je, u vremenu od 1933. do 1936. godine, uspeo da ostvari svoje planove. I pored otpora sa više strana učvrstio je sistem apsolutne vlasti u zemlji i potisnuo sve suparnike.

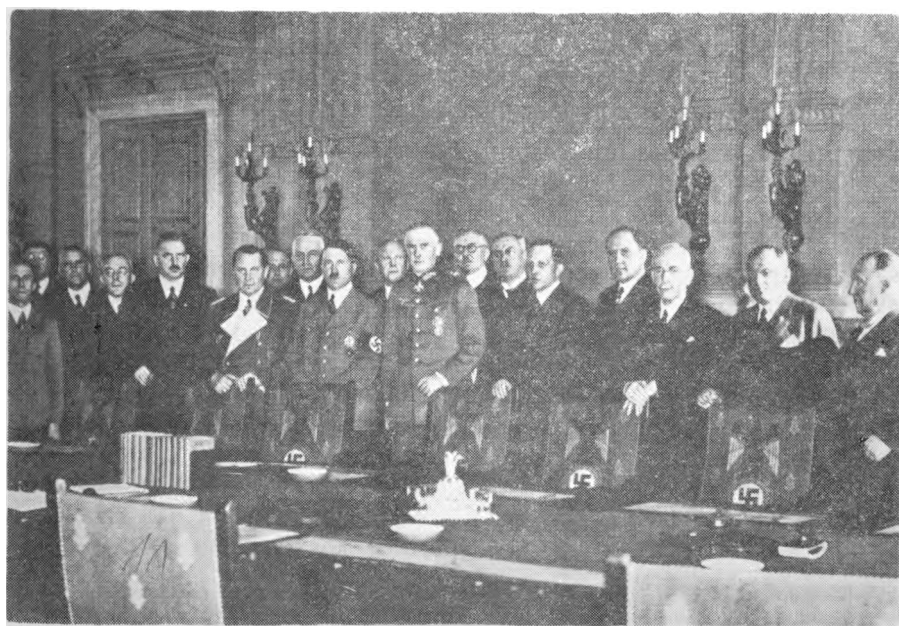
Na spoljnopolitičkom planu znatno je doprineo razbijanju sistema kolektivne bezbednosti na prostoru jugoistočne Evrope, slabljenju Male antante i sve većem ugrožavanju Čehoslovačke.

Gembeš je takođe imao znatnog udela u savladavanju svih demokratskih otpora u Mađarskoj i u pripremanju za uključivanje Mađarske u službu ekspanzije Trećeg Rajha preko jugoistočne Evrope.

232 v. Vinaver, O. C., p. 171; *Survey of International Affairs 1936*, pp. 456—469; uporedi: CPB, III, 25. avgusta 1936, p. 215, 216, 217; DDF, II/3, dok. 205, 208, 220, 233, 431. T 4, dok. 89, pp. 129—132; PA Pol. 4, Ungarn, Bd. 1; zabeleške o razgovoru sa Kanjom od 24. septembra 1936. DASIP LP, 1935, 11/14, MIP, pov. br. 419 od 3. juna 1935, mesečni izveštaj za april, pov. br. 11150 od 18. maja 1935.

*Sa susreta Hitlera i Musolinija u junu 1934. u Veneciji u vreme stvaranja
Četvornog pakta*

Nemačka vlada sa kancelarom Hitler om, 16. marta 1935.

*Kancelar Republike Austrije Dr Engelbert Dolfus sa svojim saradnicima
neposredno pred pokušaj nacističkog puča u Beču 25. jula 1934. i svoju
pogibiju od nacističkih agenata*

Odvodenje demokratski opredeljenih građana u Nemačkoj u zatvore i logore

Dr. Eduard Beneš (sa štapom) ministar spoljnih poslova čehoslovačke, Bogoljub Jeftić, ministar spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije, Flider, čehoslovački poslanik u Beogradu i dr. prilikom dočeka Beneša na beogradskoj željezničkoj stanici, 1935.

Glava četrta
PODRIVANJE I SLABLJENJE MALE ANTANTE

1. UTIRANJE PUTA ZA JUGOSLAVIJU

Težnja za širu saradnju i za produbljivanje odnosa između vladajućih vrhova u Kraljevini Jugoslaviji i Nemačkoj pojavile su se obostrano već u 1933. godini. Ova saradnja bila je uslovljena mnogim činiocima, na primer: ekonomskim interesima; bliskošću kraljevog režima u Jugoslaviji i nacističkog u Nemačkoj; sličnim metodama obračuna sa radničkim pokretom i demokratskim stremljenjima uopšte; mržnjom prema komunistima, zatim nemačkim interesom za položaj, mesto i ulogu Jugoslavije na prostoru Balkana i pogledima jugoslovenske vlade na ulogu Nemačke u Evropi.

Za Nemačku su bila od posebnog značaja rudna bogastva Jugoslavije i komplementarnost njene sirovinske i agrarne privrede sa nemačkom industrijskom privredom.¹ U svim ranijim planovima o privrednoj ekspanziji Nemaca u pravcu jugoistoka, posebno u onim, koji su se javili u vreme Vajmarske Republike i tokom ekonomske krize, koji će u epohi nacizma prerasti u teoriju o jugoistoku kao dopunskom privrednom prostoru Nemačke (Ergänzungswirtschaft), prostoru Jugoslavije je pridavano značajno i često puta centralno mesto.² Nemačka je računala na rudna bogatstva Jugoslavije zbog snabdevanja ratne privrede u pripremanju rata za prekranje političke karte Evrope.

¹ Uporedi: S. Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918. do 1941.* Beograd, 1962; isti autor: *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd, 1958.

² Šire o ovome: H. J. Schröder, *Jugoistočna Evropa kao »Nezvanična imperija«* (»Informal Empire«) *Nacionalsocijalističke Nemačke — primer Jugoslavija 1933—1939*, *Istorijski glasnik*, 1-2/1976, pp. 48—80, i u nešto skraćenom obimu objavljen na nemačkom pod naslovom: *Südosteuropa als »Informal Empire«* *NS Deutschlands das Beispiel Jugoslawien 1933—1939*, zbornik: *The Third Reich and Yugoslavia 1939—1945*, Beograd, 1976, pp. 240—258; isti autor, *Der Aufbau der Deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933—1936* u: *Hitler Deutschland und die Mächte Düsseldorf*, 1976; A. Mitrović, *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa (1940)*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI 1, Beograd, 1970, pp. 709—733; isti autor: *Nemačka i italijanska težnja za »Novim poretom«* i jugoistočna Evropa, *Istorijski glasnik*, 2/1971, Beograd, pp. 47—86; isti autor: *Ergänzungswirtschaft. O teoriji jedin-*

U političkim i privrednim krugovima Rajha već u prvim godinama nacističke vladavine preovladavalo je mišljenje da bez Jugoslavije ne može da se formira celovito jugoistočno evropsko privredno područje, odnosno da Jugoslavija svojim položajem i svojom sirovinskom bazom predstavlja centralni deo toga područja.³ U političkim planovima Nemačke, Kraljevina Jugoslavija je, pored drugih važnih funkcija, trebala da bude brana italijanskim nasrtajima i njenim prenatrženim pretenzijama na Balkanu i u Podunavlju. Kraljevina Jugoslavija je bila i jedan od odlučujućih činilaca u procesu slabljenja uticaja Francuske na ovom prostoru.⁴

Ova specifična uloga Kraljevine Jugoslavije, uz neke druge činioce, uslovlila je istaknuto mesto Jugoslavije u spoljnoj politici Rajha na prostoru jugoistočne Evrope.

Stvaranje proitalijanskih blokova na jugoistoku Evrope Nemačka je ometala, a radom na produbljivanju suprotnosti između Jugoslavije i njenih saveznika pripremala unutrašnje razjedinjenje postojećih, uglavnom profrancuskih i antirevizionističkih, paktova Male antante i Balkanskog sporazuma. Važan oblik razrivanja ovih saveza iznutra trebalo je da bude politika približavanja i saradnje Kraljevine Jugoslavije i revizionističkih režima Mađarske i Bugarske, odnosno zemalja protiv kojih su ovi savezi bili i usmereni.⁵

Zahvaljujući tampon-zoni koju je predstavljala Jugoslavija prema Italiji i protivurečnostima koje su postojale i koje su se proširivale (kako između revizionističkih i antirevizionističkih zemalja, tako u okviru ovih blokova i u njihovim odnosima prema drugim velikim silama), Treći Rajh je već od početka svoga egzistiranja imao povoljne uslove za razbijanje antinemačkih kombinacija na jugoistoku i za jačanje svoga uticaja, kako u Jugoslaviji tako i u drugim južnoevropskim zemljama. Jugoslavija, kao najisturenija zemlja prema Italiji, isključujući Austriju koju je Hitler smatrao delom Rajha, imala je ulogu prigušivača italijanskih želja i aspiracija na čitavom području jugoistoka i Podunavlja. Upravo je zbog toga

stvenog privrednog područja Trećeg Rajha i jugoistočne Evrope (1933—1941), Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3-4/1974, Beograd, pp. 5—42; isti autor: Nemački privredni prostor i jugoistočna Evropa, Istorijski časopis Istoriskog instituta u Beogradu, knj. XXI, Beograd, 1974, pp. 225—240; isti autor: Ergänzungswirtschaft: The Theory of an integrated economic Area of the Third Reich and Southeast Europe (1933—1941), u zborniku: The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945, Beograd, 1976, pp. 7—45; L. Cvijetić, The Ambitions and Pains of the Third Reich with regard to the Integration of Yugoslavia into its so-called Grosswirtschaftsraum, zbornik: The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945, Beograd, 1976, pp. 184—196; R. Schönfeld, Deutsche Rohstoffsicherungspolitik in Jugoslawien 1934—1944, u: Viertf. Zeitg, 1976, 3 Heft, pp 215—254.

³ PA, II b, Wirtschaft, 6, Rumänien; Izveštaj grupe privrednih stručnjaka o jednom putovanju u Jugoslaviju i Rumuniju; uporedi: B. Krizman, Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941. Diplomatsko-istorijski pregled, Zagreb, 1975, p. 81.

⁴ Uporedi: D. Biber, Die jugoslawisch — deutschen Beziehungen von 1933. bis 1941. u: Deutschland — Jugoslawien, Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts unterricht, Bd; 1963/64, Braunschweig, 1961, pp. 33—34.

⁵ Weltherrschaft im Visier, Berlin, 1975, dok. 90, pp. 234—235.

prema Jugoslaviji povedena veoma vesta i smišljena politika već od 1933, radi njenog usmeravanja prema Trećem Rajhu posle čega je usledilo uključivanje Jugoslavije u interesnu sferu Nemačke.⁶

I u strategijskom i vojnom smislu Jugoslaviji su rukovodeći vrhovi nacističke Nemačke pridavali važno mesto. Centralni položaj među zemljama jugoistočne Evrope, važni strategijski pravci, posebno oni koji vode starim istorijskim putevima od severozapada ka jugoistoku uslovi su to da je Jugoslaviji određivana posebna uloga među zemljama jugoistočne Evrope.⁷

Vladajući vrhovi Kraljevine Jugoslavije, i pored toga što su strahovali od dobro poznatih namera i planova nacista prema pojedinim narodima, naročito prema Slovenima, priklanjajući se manjem zlu, u interesu održavanja stečenih pozicija, prihvatili su saradnju i vezu sa Trećim Rajhom.⁸ Jedan od prvih i najjačih razloga bile su sve otvorenije ekspanzionističke namere Musolinijeve Italije prema zemljama Balkana i Podunavlja i njegove neprikrivene aspiracije na pojedine delove Kraljevine Jugoslavije. Mnogi neuspeli pokušaji jugoslovenske diplomatije da se nađu putevi za izmirenje sa Italijom i da se uspostavi saradnja na principu status quo, kao i delovanje Musolinijevih agenata protiv Jugoslavije, uticali su na vladajuće krugove u Kraljevini Jugoslaviji, zajedno sa kraljem Aleksandrom, da protivtežu ovoj opasnosti potraže na severu u Hitlerovoj Nemačkoj.⁹ Stalno prisutne i sve očiglednije protivurečnosti između Nemačke i Italije, i problemi naročito oko Austrije, budili su nadu kod kralja Aleksandra da Italijani neće smeti da krenu na Jugoslaviju ako ona ostvari određeni stepen saradnje sa Nemačkom.

Na ovakvo držanje kralja Aleksandra u spoljnoj politici uticalo je i slabljenje uticaja Francuske na Balkanu, i njeno približavanje Italiji u cilju suzbijanja Nemačkog revizionizma. Pri svemu tome su postojale i opravdane nade da će u procesu izgradnje konzervativnog antikomunističkog fronta doći do određenog približavanja Velike Britanije i Nemačke.¹⁰ Ovakvo opredeljivanje vrhova Kraljevine Jugoslavije ušlo vile su i sve učestalije akcije legitimista u Austriji i mogućnost restauracije Habsburške Monarhije što je predstavljalo pretnje integritetu Kraljevine Jugoslavije.¹¹

Svi ovi momenti učinili su da se dvor i vlada Kraljevine Jugoslavije okrenu novom režimu u Nemačkoj. Konkretna inicijativa sledile su obostrano, a u njima je učestvovao i sam kralj Aleksandar.

⁶ D. Biber, o. c., pp. 33—34.

⁷ Uporedi: J. Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich*, Stuttgart, pp. 31—41.

⁸ Uporedi: B. K. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой антанты*, Москва, 1966, p. 35.

⁹ Šire o ovom; B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941)*, *Časopis za suvremenu povijest* 1/1975, pp. 33—58; J. Б. Хонтнер, *Југославија у кризи 1934—1941*, s. 1, 1964, pp. 40—41.

¹⁰ Uporedi: B. Krizman, *Das Dritte Reich und Jugoslawien*, *Zbornik naučnih radova sa Simpozijuma drugi svetski rat i mir među narodima*, Zagreb, 1972, pp. 93—94.

¹¹ u DASIP LP, 11/14 MIP KJ, mesečni izveštaj za april 1933, pov. br. 9210, od 12. maja 1933, pp. 1—2.

U razgovoru sa nemackim poslanikom Difurom (Düfour von Eeronce, Albert) u Beogradu 12. februara 1933, samo desetak dana posle dolaska nacista na vlast u Nemačkoj, kralj Aleksandar je izrazio zainteresovanost za dobre odnose i saradnju sa »novom Nemačkom«. Značaj i ulogu tek rođene Hitlerove Nemačke u očima jugoslovenskog monarha videla se i u tome što je kralj Aleksandar zamolio da Hitler koji »uživa ugled i pažnju kod Musolinija« posreduje da se prekinuti konac saradnje između Beograda i Rima ponovo spoji i smire poremećeni odnos između ove dve zemlje.¹²

Svakako da je ova pažnja kralja Aleksandra imponovala tek rođenom nacističkom režimu u Nemačkoj. Uz to takva ponuda za posredovanje išla je u prilog već davno izraženim stremljenjima i ekspanzionističkim namerama nacista prema jugoistoku. Nemačka strana je oheručke prihvatila ponuđenu saradnju. Sef Drugog odeljenja u Auswertiges Amtu Kepke (Köpke Gerhard) u svom pismu nemačkom ambasadoru u Rimu Haselu od 16. marta 1933. govoreći o ovome ukazuje na značaj saradnje Nemačke i Jugoslavije zbog namera i želja nemačke spoljne politike na jugoistoku Evrope. Polazeći od realne procene da bi svako slabljenje unutarnje stabilnosti i međunarodnog položaja Kraljevine Jugoslavije dovelo do još širih italijanskih akcija na Balkanu i još intenzivnijih pokušaja infiltracije Musolinijeve Italije na celom prostoru jugoistočne Evrope, nacistička Nemačka se opredelila za čuvanje integriteta Kraljevine Jugoslavije i pružanje podrške akcijama koje su vodile smirivanju italijanske ekspanzije na ovom području. U cilju izbegavanja svih otvorenih sukoba koji su mogli dovesti do krupnijih poremećaja i izmena postojećeg stanja, pri čemu bi bile smanjene šanse za dugoročnu akciju uključivanja ovog dela Evrope u interesnu sferu Rajha, išla su takođe i konkretna nastojanja da se nesporazumi između ove dve zemlje ublaže i smire. Zbog toga je zadatak nemačke diplomatije u Rimu bio da deluje na stišavanju italijanskih agresivnih namera prema Jugoslaviji i da radi na stvaranju atmosfere poverenja, a pri tome bi bili najbolje osigurani i interesi Nemačke.¹³

Svaki veći sukob u jugoistočnoj Evropi u vreme dok je Nemačka bila još vojnički i politički slaba, u procesu stabilizacije, mogao je dovesti do jačeg uplitanja neke druge velike sile na ovom prostoru i do slabljenja uslova za nacističku akciju, koja je lagano i veoma organizovano počela već od 1933. godine.

Nezadovoljstvo pojedinih zemalja sa rešenjima mirovnih ugovora i težnje za revizijom postojećeg stanja bilo je, već od 1918. godine, veliki problem i u odnosima zemalja i naroda jugoistočne Evrope. Ovaj gorući problem međuratne Evrope mutio je odnose Jugoslavije sa Mađarskom, Italijom, Bugarskom, Albanijom pa delom i sa Austrijom i Grčkom. Po svojoj suštini on je predstavljao problem i u sklopu jugoslovensko-nemačkih odnosa.

12 PA II, Balk., Bd. 390, Js izveštaj Nemačkog poslanstva iz Beograda od 12. II 1933. i Bd. 470, Js izveštaj poslanstva Nemačke iz Beograda od 25. februara 1933, ADAP C I/I dok 99, pp. 179—181.

13 ADAP C, I/I dok. 99, pp. 180—181; PA Abt 2, Bulgarien, Pol 2, Bd. 1, zabeleška u AA 576 od 22. septembra 1933.

Međutim, u kontekstu konkretnih političkih kalkulacija i dugoročnije politike ovaj problem u odnosima Nemačke i Jugoslavije primao je u ovim godinama druge karakteristike. I pored toga što je zadatak prekrajanja postojećih granica između evropskih naroda predstavljao polaznu tačku nacističke spoljne politike, u datim uslovima i u konkretnim odnosima na jugoistoku Evrope revizija nije mogla da dobije puno svetlo u politici Trećeg Rajha. Revizija kao sredstvo za pridobijanje pojedinih zemalja jugoistočne Evrope mogla je da odigra pozitivnu ulogu, ali isto tako ona je mogla i negativno da deluje na globalnu politiku Trećeg Rajha. Pružena podrška, na primer revizionističkim planovima bugarske buržoazije mogla je da ubrza širenje nemačkog uticaja u Bugarskoj, ali bi takva politika istovremeno umanjivala mogućnost delovanja Nemačke na tlu Jugoslavije. Od početka su nacisti želeli celu jugoistočnu Evropu, samo za sebe i u tom duhu trebalo je voditi određenu politiku. Ovo je uslovljavalo posebnu taktiku nacista u oblasti politike revizija i revanšizma. Na kartu revanšizma se igralo ublaženim tempom, smišljeno, taktički i u skladu sa konkretnom situacijom i odnosima među pojedinim zemljama. Prema Kraljevini Jugoslaviji morala je stalno biti pokazivana negativna ili u krajnjem slučaju bezbojna karta.

Da bi se u ovoj veoma osetljivoj oblasti međunarodnih odnosa, posebno u zemljama jugoistočne Evrope istupalo što pripremljenije *Auswärtiges Amt* već u prvim mesecima nacističke vlasti naložio je svojim predstavnicima u ovim zemljama da dobro prouče pitanje revizije, izrade potrebne analize i ukažu na na j podesni je pute ve i mogućnosti delovanja Nemačke.¹⁴

Za nas su posebno značajne analize tadašnjeg nemačkog poslanika u Beogradu, Difora, koji je u svojoj proceni ukazao na osetljivost ovoga pitanja kod vladajućih krugova u Jugoslaviji. Odgovarajući na pitanje eventualnih mogućnosti mirne revizije granica, on je podvukao da bi svaki pokušaj revizije jugoslovenskih granica u smislu odvajanja i najmanjih delova jugoslovenske teritorije, bez obzira na način kako bi se to izvodilo, dovelo do mobilizacije jugoslovenske vojske i rata. Indirektno opovrgavajući tvrdnje vodećih ličnosti revizionističke politike u Evropi toga doba, Musolinija i Gembeša — da se Kraljevina Jugoslavija nalazi pred rasulom zbog svojih unutarnjih, pre svega međunacionalnih trvenja — Difor tvrdi da su težnje za razbijanjem zemlje slabe u poređenju sa željama stanovništva da se održi celina Jugoslavije. Da bi potvrdio svoje mišljenje, Difor se poslužio jednim smelim zaključkom da bi se veći deo nemačke nacionalne manjine u eventualnom opredeljivanju između versajske Jugoslavije i Gembešove Mađarske radije opredelio za Kraljevinu Jugoslaviju. Tako je Difor opovrgao Musolinijeve i Gembešove tvrdnje o trulosti i skorom rasulu jugoslovenske državne zajednice.

Polazeći od ovakvih procena i konkretnih interesa, nemačka diplomatija se opredelila za borbu stišavanja prenatlaženih proh-

¹⁴ ADAP C, I/1, dok. 102, pp. 182—184; C 1/2, dok. 220, pp. 395—396; dok. 266, p. 490; dok. 299, pp. 542—544; dok. 344, pp. 609—611; dok. 345, pp. 611—613.

teva revizionističkih zemalja u jugoistočnoj Evropi prema Jugoslaviji, odnosno za politiku zaštite integriteta Kraljevine Jugoslavije. Ovo je, mimo njenih želja, vodilo Nemačku u jedan oblik konstantnog sukoba sa revizionističkim zemljama koje su imale konkretne zahteve za izmenu granica prema Jugoslaviji.¹⁵ Mora se naglasiti da je to bila privremena i taktička orijentacija, jer je u konačnom ishodu u programima nacionalsocijalizma Jugoslaviji, kao i drugim malim zemljama jugoistočne Evrope, bila predviđena druga sudbina.

Najžustriji zagovornik revanšizma i revizije granica bio je predsednik mađarske vlade Gembeš. Stoga su svi vidovi saradnje između njega i Hitlera izazivali sumnju kod jugoslovenske vlade i kralja. Nije se slučajno desilo da je kralj Aleksandar ponovo primio nemačkog poslanika u Beogradu krajem maja 1933. godine, neposredno posle posete Gembeša Berlinu. Interesovanja kralja Aleksandra su bila usmerena na odnose Budimpešte i Rima i na pokušaje Italije da kroz Četvorni pakt pronađe puteve saradnje sa Berlinom. Kralj je izrazio spremnost da svesrdno podrži ekonomsku saradnju između Nemačke i Austrije. Istovremeno je izrazio bojazan da bi proces približavanja Italije i Nemačke koji je tada bio u toku, mogao dovesti do još agresivnijih koraka Musolinija prema Jugoslaviji. Difer je smirivao svoga sagovornika i isticao prisustvo Nemačke u svemu tome i njenu želju da ima dobre i stabilne odnose sa Jugoslavijom. Obostrano su izražene želje za stabilizaciju i proširivanje privrednih veza i trgovine između Nemačke i Jugoslavije.¹⁶

Na laviranje i traženje oslonca na raznim stranama u spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije polovinom 1933, uticalo je pored sve veće nestabilnosti u svetu, takođe i sve teže političko stanje u zemlji. U Jugoslaviji je u to vreme agrarna kriza doživljavala kulminaciju. Pad cena poljoprivrednih proizvoda, smanjivanje nadnica i sve veća nezaposlenost doveli su do brzog pada životnog standarda stanovništva.¹⁷ U političkim odnosima u zemlji u to vreme, uz stare osnovne protivurečnosti između radničke klase i buržoazije, množili su se sukobi vladajuće srpske buržoazije sa nacionalnim pokretima u koje su se uključivale ili sa kojima su sarađivale i buržoazije ugnjetenih naroda i delovi srpske buržoazije u opoziciji.¹⁸ Sve osornija u konfrontaciji sa svojim protivnikom uz korišćenje političkih sredstava, ona je počela sve češće pribegavati sili i prema svojim protivnicima iz redova buržoaskih partija. Tako je aprila 1933. izvela pred sud i osudila šefa Hrvatske seljačke stranke, Vlatka Mačeka, čime je izazvala još veći revolt i otpor i u onim slojevima nacionalno ugnjetenih masa koji su je u ime sitnih interesa i različitih koristi ranije podržavali.

¹⁵ ADAP C, 1/2, dok. 345, pp. 611—613, dok. 378, pp. 685—687.

ADAP C/2, dok. 279, pp. 502—507.

¹⁷ Šire o ovom: N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934. Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd, 1976; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919—1941*, Novi Sad, 1972, pp. 80—97.

¹⁸ Šire o ovome: T. Stojkov, *Opozicija u vreme šesto januarske diktature 1929—1935*, Beograd, 1969; B. Ward, *Jugoslavija u knjizi, Hitler's Route to Bagdad*, London, 1939, pp. 49—53.

Unutarnje boljke režima uz stalne pretnje i sve brojnije probleme u spoljnoj politici a naročito pretnje od strane Italije, zatim opasnost od restauracije Habsburgovaca u Austriji i smanjenje uticaja Francuske sa područja jugoistoka, usloveli su sve češće taktiziranje u spoljnoj politici iz čega će postepeno početi da jača mesto i uloga Trećeg Rajha u planovima jugoslovenskih državnika i političara računajući i najužu grupu oko kralja Aleksandra.¹⁹ U sve nesigurnijoj spoljnopolitičkoj situaciji i velike unutarnje probleme kralju se činilo da je jedan od perspektivnijih oslonaca u Evropi upravo nacistička Nemačka koja je od dolaska nacista na vlast uspjela da se oslobodi mnogih teških unutarnjih problema. Značajne su u ovom opredeljivanju bile i naklonosti kralja Aleksandra prema totalitarnom sistemu i njegova mržnja prema komunizmu i radničkom pokretu uopšte, protiv koga je oštricu svoga mača od samog početka usmerio Treći Rajh.²⁰

Nemačka strana, iako je oheručke prihvatila ponudenu ruku, zbog svojih računa i krupnijih poteza u svetskoj politici, posebno zbog odnosa s Italijom, nije smela suviše široko da prihvati ovu saradnju, već je ona u početku bila veoma odmerena i tiha.²¹ Ovaj tempo ostvarivanja kontakata i saradnje između Nemačke i Jugoslavije pojačaće se uskoro, odmah posle novog zaoštavanja odnosa između Rima i Berlina.

Nemačkoj politici laganog prodiranja prema Jugoslaviji išla je u prilog i politika vlade Kraljevine Jugoslavije prema susedima u drugoj polovini 1933. i u vreme pripremanja Balkanskog pakta. Već smo ranije naglasili da je Rajh bio protiv paktova u kojima on ne bi imao vodeću ili bar istaknutiju ulogu. Zbog toga su Nemačku radovali svi klizavi tereni i neuspesi u procesu izgradnje Balkanskog sporazuma. U prilog nemačkim nastojanjima išlo je negativno držanje bugarske vlade prema ovome paktu. Sve druge velike sile, uglavnom iz sopstvenih računa i interesa, težile su uvlačenju svih balkanskih zemalja u ovaj pakt očekujući da on bude regulator njihovih odnosa važan činilac u sprečavanju širenja uticaja Nemačke na

¹⁹ Šire o ovom: Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*, Zagreb, 1974, I, pp. 87—111; F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb II, 1961, pp. 56—60; DDF, I/5, dok. 100, pp. 183—184.

²⁰ Većina jugoslovenskih istoričara koji su objavljivali studije iz ove problematike dozvoljavaju mogućnost da su štire vesti nemačkih izvora o putu kralja Aleksandra — incognito u Nemačku, već u avgustu 1933. tačne. Šire vidi o tome: D. Biber, *Kraljevina Jugoslavija na raskršću 1939. godine*, feljton u *Politici*, od 18. septembra 1971. nastavak 20 (dalje skraćeno: *Feljton nastavak...*); B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države*, p. 80. O afinitetu vladajućih struktura u Jugoslaviji prema nacionalsocijalizmu vidi u izveštaju V. Gomola (Wilhelm Conrad Gomol); PA Ab, II b, Bulgarien, Bd. 1, mr. II, Balk 2241 B, od 22. septembra 1933.

²¹ D. Biber u citiranom feljtonu, nastavak 20, daje izvod iz jedne pibeleške nemačkog diplomate Kepkea od 2. septembra 1933. u vezi planirane posete Nojrata Ankari i eventualnog navraćanja ministra Nojrata u Beograd: »Isto, bi, s obzirom na očiglednu jugoslovensku težnju za određeno političko približavanje novoj Nemačkoj, samo nezvanična poseta Beogradu mogla izgledati poželjna, ona bi ipak teško mogla doći u obzir zbog jugoslovensko-italijanske protivrečnosti i našeg prijateljstva s Italijom.«

ovom području. Nasuprot stremljenjima vlade Grčke, Turske i Rumunije da zbog straha od bugarskog revizionizma i od panslavizma, odnosno zbližavanja Bugarske i Jugoslavije, ometu ulazak Bugarske u pakt, kralj Aleksandar je bio za uvlačenje Bugarske u pakt jer je očekivao da bi tako rešio stalno prisutne probleme na granici prema Bugarskoj i osigurao povoljnije uslove za obračun sa otporom u zemlji. Mislio je da bi smirivanje na Balkanu pozitivno delovalo na razvijanje saradnje između Engleske i Francuske sa Nemačkom i njihovog zajedničkog angažovanja prema SSSR-u. Kralj je video opasnost u SSSR-u i za njegov lični režim i za buržoaski poredak uopšte.

Angažovanje Nemačke na jugoistoku u vreme pripremanja Balkanskog pakta bilo je oslabljeno zbog nejnog bavljenja drugim, krupnijim problemima.²² Upravo u to vreme došlo je do prekida saradnje sa zapadnim silama u međunarodnim organima i do istupanja Nemačke iz Društva naroda i Komisije za razoružanje.

U nešto otežanim spoljnopoličkim uslovima izolacije koja je nastupila posle istupanja Nemačke iz Društva naroda pojačana je spremnost Nemaca za življu saradnju sa Jugoslavijom. Obe strane su isticale više puta da nema problema koji bi ometali i kočili ovu saradnju. Najveći problem je predstavljala grupa ustaških emigranata u Nemačkoj koja je izdavala i dva svoja lista: »Nezavisna hrvatska država« i »Croatia-press«.²³ Prisustvo ustaških emigranata u Nemačkoj stvaralo je smetnju u odnosima između Berlina i Beograda i isto tako izazivalo je neslaganje i između vodećih organa vlasti i partije u Nemačkoj u vezi politike prema Jugoslaviji.

U pogledu politike prema Kraljevini Jugoslaviji razlike su postojale i u gledanjima Ministarstva spoljnih poslova Nemačke i Spoljnopoličkog ureda NSDAP. Predstavnici Auswärtiges Amta, imajući pred sobom dugoročnije ciljeve, smatrali su da im Kraljevina Jugoslavija može u mirnom procesu biti korisna u istiskivanju uticaja drugih velikih sila iz jugoistočne Evrope i ekspanziji Nemačke u ovom smeru. Deo rukovodećih ljudi u Spoljnopoličkom uredu NSDAP i obaveštajnoj službi Abwehra kalkulišući na kraće staze, (polazeći od značaja moguće podrške koju bi Nemačkoj u slučaju rata u kome bi po svim tadašnjim pretpostavkama Jugoslavija bila u antinemačkom taboru, pružile ustaše), davali su prednost saradnji sa ustašama. Pobedilo je definitivno ovo prvo gledište koje je bilo uglavnom i stav vlade Rajha, prema kome je sa svim balkanskim zemljama trebalo održavati prijateljske odnose »... tako dugo i tako daleko dokle naši vlastiti interesi (interesi Nemačke, prim. D. L.) nalažu, bez obzira na unutarnje prilike tih zemalja«.²⁴

²² PA Abt. II b, Generalia Balkanpolitik, im Allgemeinen, Bd. 6, F 2, telegrami iz Beograda od 9. januara i iz Atine od 8. januara 1934; DDF, 1/5, dok. 58, 150 i 403; ADAP C, H/I, dok. 1, pp. 1—2.

²³ Šire o ovome: D. Biber, *Ustaše i Treći Rajh, Prilog problematici jugoslavensko-nemačkih odnosa 1933—1939*, JIC 11/1964, pp. 37—56; isti autor: *Deutschland und Jugoslawien*, p. 35; ADAP C, 2/1, dok. 43, pp. 73—74; dok. 92 pp. 157—158.

²⁴ ADAP C, II/I, dok. 92, p. 158.

Ovakva orijentacija postajala je sve prisutnija u Nemačkoj spoljnoj politici prema zemljama jugoistočne Evrope naročito krajem 1933, i početkom 1934, posle sve očiglednijeg vezivanja kancelara Dolfusa sa Musolinijevom Italijom. U duhu ove orijentacije i uz angažovanje vodećih ljudi Rajha suzbijene su radikalno usmerene struje u NSDAP i ostvaren je proces saradnje sa Jugoslavijom. Radi što doslednijeg sprovođenja te politike došlo je i do promene u nemačkom poslanstvu u Beogradu, na mesto Difora za poslanika je postavljen Heren (Viktor von Heeren) svakako sa određenim i jasnim zadacima.

Heren već u prvim svojim izveštajima ima obaveštava Berlin o nepristrasnom odnosu jugoslovenske vladine štampe prema Nemačkoj koja prilikom informisanja javnosti o nemačko-francuskim suprotnostima, najčešće prenosi samo vesti francuskih agencija bez sopstvenih komentara. Iz ovoga je Heren izvukao zaključak da će jugoslovenska strana ubuduće pokazivati sve više samostalnosti kad su u pitanju odnosi sa Francuskom i da će jugoslovenska diplomatija zahvaljujući »inteligentnoj« politici kralja Aleksandra, izbeći opredeljivanje u sukobima velikih sila. To je značilo da se vlada Jugoslavije više neće slepo držati francuske linije već da će tražiti sopstveni put na kome bi mogla uspešnije da deluje i Nemačka u smislu privlačenja ove zemlje. Po njegovom mišljenju ovo će se najčešće sretati u složenim nemačko-francuskim sporovima koji nisu direktno pogađali Jugoslaviju.²⁵

Diretna pretnja da se Italija učvrsti u Austriji, naročito posle februarskih događaja 1934. uticala je na jačanje želja i nastojanja obe strane, u Berlinu i Beogradu, za saradnju protiv te opasnosti. Eventualni ulazak Musolinijevih trupa u Austriju predstavljao bi najgore rešenje i za jednu i za drugu stranu. Za Rajh ono bi značilo gubitak Austrije koja je smatrana delom Nemačke i brisanje poslednjih mogućnosti da se sa Italijom nađu putevi saradnje. Za Kraljevinu Jugoslaviju to bi značilo zatvaranje kruga oko cele zapadne granice zemlje i pružanje još povoljnijih uslova Musoliniju za slabljenje Kraljevine Jugoslavije iznutra i za njeno razbijanje. Sama pomisao da bi se Musolinijeve trupe mogle naći u Alpima izazivala je strah kod vladajuće jugoslovenske buržoazije. Buržoazija je mislila da je to neuporedivo veće zlo od eventulanog anšlusa Austrije i izbijanja Nemačke na granice Kraljevine Jugoslavije. Sve je ovo dovelo do toga da su se u izgradnju saradnje između dve zemlje uključili najviši državnici Nemačke i Jugoslavije. U kontekstu takvih nastojanja došlo je 9. marta 1934. do susreta između Hitlera i jugoslovenskog poslanika u Berlinu Zivojina Balugdžića. U razgovoru je dominirao — tada najaktuelniji problem Evrope — pitanje Austrije. Uzajamno su pokrenute i spomenute mnogobrojne opasnosti koje bi mogle iskrsnuti na ovom području zbog sve osornijeg mešanja Italije u unutarnje stvari Austrije. Pretnje Italije su podjednako bile uperene protiv interesa Nemačke i Jugoslavije i direktno su uticale na približavanje i saradnju Nemačke i Jugoslavije.

Kancelar je smatrao da ne postoje nikakve smetnje za saradnju i da je Rajh spreman na saradnju sa »Srbima«.

Hitler je kao prvi korak u tom smeru predlagao poboljšanje trgovinskih odnosa sa Kraljevinom Jugoslavijom i otkup »srpskih« privrednih viškova, i pored unutarnjih privrednih poteškoća Rajha. činjenica je da je taj korak već bio u toku. Obostrano su pojačani kontakti privrednika i određena je nemačka trgovinska delegacija koja treba da otputuje u Beograd. Teško bi bilo poverovati da je Hitler sumnjao da jugoslovenska strana nije upoznata sa osnovnim programskim smernicama NSDAP i krajnjim ciljevima Trećeg Rajha. Međutim, da bi ublažio nemir i otklonio sumnje, on je za sve nedaće i strahovanja okrivljavao pogrešan termin Drang nach Osten, koji je, kako on to kaže, posledica »lude« politike cara Viljema i Habsburgovaca. Osuđujući svaki pokušaj restauracije Habsburške Monarhije Hitler je istovremeno izjavio da za Nemačku nije aktuelan anšlus već da se ona zalaže jedino za uvođenje »normalnog« stanja u Austriji za koje je jedan od spoljnih preduslova prestanak »mešanja« velikih sila u austrijski problem. U interesu što »vernijeg« prijateljstva kancelar ovom prilikom uopšte nije ni spomenuo Balkanski pakt koji je pre toga bio zaključen, uz aktivno učešće Jugoslavije i koji je svojom orijentacijom protiv mešanja sila na Balkanu bio indirektno usmeren protiv nemačkih namera prema jugu Evrope.²⁶

Svaki korak na putu približavanja Nemačke i Jugoslavije izazivao je nove sumnje i protivakcije kod jugoslovenskih suseda, posebno kod Gembešove Mađarske koja je već u ovo vreme bila uverena da će svoje revanšističke i revizionističke planove prema Jugoslaviji, moći da ostvari jedino uz podršku Nemačke i Italije. Istoga dana kada je jugoslovenski poslanik Balugdžić bio primljen kod Hitlera mađarski poslanik u Berlinu Masirević, tražio je prijem u Auswärtiges Amt, žalio se na neuobičajeno odugovlačenje njegovog prijema kod kancelara tražeći informacije o ciljevima posete jugoslovenskog poslanika Hitleru. Šef odeljenja u Auswärtiges Amtu Köpke objašnjavao je mađarskom poslaniku da je to uobičajeni kurtoazni prijem jugoslovenskog poslanika bez ikakvog posebnog političkog cilja. Svakako da je mađarski poslanik znao da to nije tačno i zbog toga nije bio zadovoljan odgovorom. Usledila su nova pitanja istog i sledećih dana u vezi sa prijemom poslanika Balugdžića kod kancelara i intervencije drugim kanalima, posredstvom nemačkog poslanika u Budimpešti. Mađari su se tom prilikom interesovali za rezultate susreta i saradnju privrednih i trgovinskih stručnjaka Jugoslavije i Nemačke. Bez svake je sumnje da je Nemačkoj dobro došla poseta jugoslovenskog poslanika, posebno zbog toga što se u to vreme uveliko radilo na stvaranju sporazuma između Italije, Mađarske i Austrije koji je poznatiji pod imenom Rimski protokoli. Na drugoj strani Nemačka nije smela ni mnogo da se eksponira, jer je tek počeo da saživljava trgovinski sporazum sa Mađarskom koji je pred-

²⁶ ADAP C, II/2 dok. 309, pp. 562—563; DASIP LP, I/34, omot VMRO, cirkular MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 299, od 13. marta 1934.

stavljao jedan od krupnijih koraka u procesu ostvarivanja trajnije saradnje između Berlina i Budimpešte.²⁷ U cilju smirivanja Mađara usledilo je zvanično objašnjenje Auswärtiges Amta Budimpešti u kome je pobijana politička svrha Balugdžičeve posete.²⁸

Narednih dana nemačka komisija za pripremanje trgovinskog ugovora sa Kraljevinom Jugoslavijom otputovala je u Beograd. Pripremanje i potpisivanje Rimskih protokola direktno je doprinelo jačem angažovanju nemačke diplomati je protiv italijanskih aspiracija prema severu. U ovom procesu značajnu ulogu su imale nemačke diplomatske službe u zemljama jugoistočne Evrope. U kontekstu te aktivnosti došlo je do susreta nemačkog poslanika u Beču Rita (Kurt Rieth) i jugoslovenskog poslanika Đorđa Nastasijevića i razgovora o zajedničkom delovanju i saradnji u Austriji. Razgovaralo se o opasnosti od italijanske dominacije u Podunavlju i delovanju pokreta za restauraciju Habsburške Monarhije, toga su se podjednako plašili u Berlinu i u Beogradu.²⁹

Usledile su aktivnosti nemačkih predstavnika i u drugim zemljama, posebno poslanika u Beogradu i ambasadora u Rimu. Državni sekretar u Auswärtiges Amtu, Bilov uputio je 10. marta 1934. opširnije pismo ambasadoru Nemačke u Rimu Haselu u kome ga obaveštava o pogledima nemačke vlade na saradnju i daljnje odnose sa Italijom. Posebno je ukazivano na opasnost od povezivanja i zajedničkog rada Italije i Francuske na prostoru jugoistočne Evrope. Kao jedan od oblika i konkretnijih koraka ove saradnje smatrao se i prijem francuskog ambasadora u Rimu kod Musolinija i njihovi uspešni razgovori o mogućnostima proširivanja saradnje Francuske i Italije.³⁰

U trenucima zaoštavanja odnosa sa Italijom rastao je značaj onih zemalja koje su se suprotstavljale italijanskom širenju preko Jadrana i Alpa, a na prvom mestu Kraljevine Jugoslavije. Samo nekoliko dana kasnije Auswärtiges Amt je uputio cirkularno pismo svojim predstavništvima u zemljama jugoistočne Evrope u kome je posebna pažnja posvećena razvoju i značaju odnosa Nemačke sa Kraljevinom Jugoslavijom. Poslanstva su posebno upoznata sa značajem trgovinskih pregovora sa Jugoslavijom koji su bili prvi veći koraci u približavanju Nemačke i Jugoslavije. Ovi pregovori, zajedno sa već sklopljenim trgovinskim sporazumom sa Mađarskom, imali su zadatak da osiguraju isturene baze za delovanje na celom prostoru jugoistočne Evrope. Jačanjem trgovinskih i privrednih veza sa Mađarskom i Jugoslavijom trebalo je otvoriti proces postepenog razbijanja dva tradicionalna privredna jezgra u kojima su najače veze imali Francuska i Italija, jedna u okviru Male antante a druga u zemljama Rimskih protokola. Kraljevina Jugoslavija trebala je da posluži za razbijanje tradicionalne saradnje koju je zasnovala Fran-

27 ADAP C,II/2, dok. 322, pp. 588—591.
28 BA Büro des Reichsministers, Jugoslawien, 58, Bd. 3, pribeležka nr. 127/5 od 9. marta 1934.
29 ADAP C,II/2, dok. 316, pp. 570—573.
30 ADAP C,II/2, dok. 317, pp. 573—576.

cuska u Maloj antanti, a Mađarska za razbijanje Bloka rimskih protokola koji je bio pod tutorstvom Italije. Dakle, Mađarskoj je predviđena uloga razbijača bloka Rim — Beč — Budimpešta, a Kraljevini Jugoslaviji uloga razbijača privredne saradnje u trouglu Beograd — Bukurešt — Prag.³¹

O dugoročnoj politici i programu Nemačke na jugoistoku i taktici nastupanja detaljno su upoznavani predstavnici Rajha u zemljama jugoistočne Evrope. Ovo je bilo nužno iz praktičnih razloga da bi oni mogli nastupati sa što više taktičnosti i smisla za svaki pojedini potez i akciju koju je trebalo prilagođavati konkretnim uslovima i mogućnostima. U tim konkretnim potezima i akcijama trebalo je uporno objašnjavati kako Nemačka nema nikakve političke ciljeve na jugoistoku, u ovom slučaju u Jugoslaviji i da je trgovinski ugovor samo jedan od poteza u kontekstu uređivanja privrednih odnosa i veza Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope. Posebno je isticana spremnost Nemačke da sarađuje sa svim zemljama uključujući tu i Italiju.³²

Ipak nije bilo lako prikrivati prave namere. Konkretno akcije sve su više obelodanjivale krajnji cilj. Musolini je bio uznemiren učestalim kontaktima predstavnika Nemačke i Jugoslavije. Ambasador Hasel je u to vreme izveštavao Berlin, da se trgovinski pregovori između Nemačke i Kraljevine Jugoslavije prate u Rimu sa posebnom pažnjom i da oni sve više izazivaju uznemirenost kod zvaničnih predstavnika Italije. Na inicijativu Italije došlo je do susreta između predstavnika nemačke ambasade u Rimu i italijanskog ministra inostranih poslova. Tada je otvoreno izložena zabrinutost što »Nemačka pokušava da sebi stvori prijatelja od neprijatelja Italije«³³ I ambasador Hasel, inače pobornik nemačko-italijanske saradnje, delio je mišljenje rimskih krugova, da će približavanje Nemačke i Jugoslavije uticati na pogoršanje nemačko-italijanske saradnje.³⁴

Svakako da će sve bolja saradnja između Nemačke i pojedinih zemalja na jugoistoku Evrope uticati na još brži tempo izgradnje bloka država oko Rima i potpisivanje Rimskih protokola 19. marta

1934. Lanac uzajamnih uticaja se nastavio, pa je nova kombinacija okupljanja oko Rima povratno uticala na brže približavanje Rajha i Kraljevine Jugoslavije. U to vreme izveštavao je nemački poslanik iz Beograda Heren da se proces stvaranja rimskog bloka prati u Beogradu sa velikom zabrinutošću. Potpisivanje Rimskih protokola smatrano je direktnim atakom na Kraljevinu Jugoslaviju. Isto tako u Beogradu su se radale sumnje u prijateljstvo svake zemlje koja bi pokušala da u tim uslovima ostvari saradnju sa Italijom ili sa zemljama Rimskih protokola. Tako su i nastojanja Francuske da što čvršće sarađuje sa Italijom izazivala revolt i podozrenje vlade Kra-

si ADAP C, II/2, dok. 318, p. 577.

³² ADAP, dok. 318, p. 381.

³³ PA Ab II, Balk. II Js. Izveštaj nemačkog poslanika iz Rima, I 358 od 22. marta 1934.

³⁴ Ibid.

ljevine Jugoslavije. U Beogradu su odbijani svi pokušaji saveznice u Maloj antanti — Čehoslovačke, da se u cilju stvaranja brane protiv nemačkog nadiranja prema jugu nađe zajednički jezik sa legitimdima u Austriji i Italijanima. Poslanik Heren je sia vreme uočio rascep između Jugoslavije i njenih saveznica — Francuske i Čehoslovačke koji je izazvao pokušaj ovih zemalja da se uz pomoć Musolinija ili restauracije Habsburgovaca zaštite od ekspanzije Trećeg Rajha. Heren zatim, na temelju realnih proračuna zaključuje da se vlada Kraljevine Jugoslavije nikada neće saglasiti sa francuskim nastojanjima da u zajednici sa Rimom i Bečom ide protiv Berlina. Vladajući krugovi u Beogradu bili su čvrsto ubeđeni da je svako drugo zlo manje od prisustva Musolinijevih trupa u Austriji. Heren u jednom svom izveštaju iz toga vremena s pravom zaključuje da je »medeni mesec« francusko-jugoslovenske saradnje prošao i da, što se tiče Beograda, nastaje period razuma u odnosima između dve zemlje.³⁵ Čitav tok zbivanja vodio je po mišljenju Herena do jasnih tendencija približavanja Jugoslavije Nemačkoj.³⁶

Bila je to jedna od direktnih posledica privremenog produbljanja i zaoštavanja protivrečnosti između Italije i Nemačke na jugoistoku Evrope. Određena situacija dovela je do toga da su dva diktatora i stvaraoca, »novog« poretka u igri oko Kraljevine Jugoslavije koristila potpuno suprotan stil i sistem igre. Nasuprot Musolinijevim pretnjama da će razbiti Kraljevinu Jugoslaviju, uz punu podršku Beča i Budimpešte, Hitler se zalagao, barem privremeno, za celovitost i integritet Jugoslavije. Sasvim je jasno da je čuvanje Jugoslavije i obećanje zaštite njenog integriteta, bilo suprotno programskim načelima NSDAP, ali je istovremeno taj taktički potez bio mamac za još jače privlačenje i pridobijanje reakcionarnih krugova u Jugoslaviji ne samo za saradnju sa Rajhom već i za nacističku ideologiju.³⁷

Posle potpisivanja Rimskih protokola dolazi, tokom aprila, do još življih susreta između predstavnika Berlina i Beograda.³⁸ Odmah po povratku sa konsultovanja u Beogradu, jugoslovenski poslanik u Berlinu Zivojin Balugdžić 4. aprila 1934. sastaje se sa načelnikom odeljenja u Auswärtiges Amtu i predlaže intenzivniju saradnju između dve zemlje. Balugdžić je pred Nemcima izrazio nezadovoljstvo zbog stare saveznice Francuske koja sve više brine samo o sopstvenoj bezbednosti dozvoljavajući Italiji da konstantno ugrožava Jugoslaviju. Italijansko širenje prema Dunavu, na koje je kroz

³⁵ PA Ab. II, Jugoslawien, Bd. 4, II nr. 527. Izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda od 28. marta 1934.

³⁶ Ibid.: Pored ostalog ovde Heren kaže: »Uporedo sa tendencijom izvesnog odvajanja od političkog tutorstva Francuske, postoji isto tako u jugoslovenskoj spoljnoj politici, već duže vreme tendencija približavanja Nemačkoj.«

³⁷ Uporedi: JI. Деак, *Югославия как орудие немецкой политики при разрушении французской системы союзов в центральной Европе в 30-х годах*, u zborniku: *The Third. reich and Jugoslavia 1933—1945*, Beograd, 1976, pp. 172—175.

³⁸ DASIP LP, 11/14, mesečni izvještaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 8170 od 4. juna 1934.

prste gledala Francuska, Balugdžić naziva strategijskim opkoljavanjem Jugoslavije. Popuštanje Francuske prema Italiji, po mišljenju Balugdžića, izazvalo je neraspoloženje u Jugoslaviji prema Parizu i uticalo na to da se zemlja orijentiše prema Nemačkoj. Osećanje usamljenosti i napuštenosti stvorilo je potrebu za osloncem na neku drugu veliku silu sa kojom Jugoslavija nema nerešenih pitanja, a ta sila u Evropi, po mišljenju Balugdžića, bila je i ostala Nemačka³⁹ Nezadovoljstvo držanjem i politikom Francuske prenelo se i na sve ostale susede koji su pokušavali da na kompromisan način i saradnjom sa Italijom stvore prepreku Hitleru za širenje ka jugu. Balugdžić se oštro osvrnuo na držanje jugoslovenskog saveznika u Maloj antanti — Cehoslovačku, i posebno na spremnost Beneša da sarađuje sa svakim na jugu da bi se zaštitio sa serevera i severozapada.⁴⁰

Inicijative diplomatije Kraljevine Jugoslavije sve više su se uklapale u ciljeve nemačke spoljne politike. Uporedo s tim dolazi do sve jačeg angažovanja vodećih nacističkih službi i pojedinaca u iznalaženju najprikladnijih puteva za istiskivanje Francuske i Italije iz Podunavlja i jugoistočne Evrope.⁴¹ U tim kombinacijama sagledavano je i određivano mesto i uloga Kraljevine Jugoslavije a isto tako i vodećih buržoaskih struktura u njoj.

U predviđanju i sagledavanju mesta i uloge Kraljevine Jugoslavije u spoljno-političkim planovima i htenjima Trećeg Rajha od posebnog značaja je programski memorandum Gebelsovog ministarstva za propagandu od 3. aprila 1934. u kome se detaljnije izlažu mogući pravci političkog razvoja zemalja jugoistočne Evrope i posebno govori o ulozi Jugoslavije u tom razvitku u nekoliko narednih godina.⁴²

Memorandum je upućen Auswärtiges Amtu i on će postati izvorna osnova za formulisanje i razradu mnogih programskih i drugih akata koje će tokom narednih godina izraditi razni organi NSDAP i vlade Trećeg Rajha. Tako su osnovne linije nemačke politike iz ovoga dokumenta našle doslednu primenu u elaboratu o politici Nemačke na jugoistoku Evrope koji je 27. oktobra 1934. izrađen u Odeljenju za jugoistok (Abteilung Südost I c) Spoljnopolitičkog ureda NSDAP.⁴³

³⁹ ADAP C, II/2, dok. 382, p. 684; Balugdžić je pored ostalog tada izjavio: »Osećamo se napušteni i tražimo oslonac kod bilo koje velike sile, sa kojom nas ne dele razlike, a to je bila i ostaje Nemačka.«

« Ibid. p. 695.

⁴¹ Sire: 2. Avramovski, *The international isolation of Yugoslavia: An Objective of German Foreign Policy in the Period from 1933—1939.* u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1941*, pp. 259—277; Л. Деак, *Югославия как орудие немецкой системы союзов в центральной Европе в 30-х годах*, u *istom zborniku*, pp. 171—183.

⁴² D. Biber, *Deutschland — Jugoslawien...* pp. 33—35; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države...*, pp. 81—82; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Beograd, 1968, pp. 112—113.

⁴³ PA, Abt, II, Jugoslawien, Politik 2 D, Bd. 1, Memorandum ministra za propagandu Rajha, VII/7023, od 3. aprila 1934.

Posebna vrednost ovog memoranduma iz aprila 1934. godine, je u tome što su u njemu verno zacrtani svi razvojni momenti u odnosima između Nemačke i Kraljevine Jugoslavije koji su se docnije i potvrdili.

U uvodnom delu dokumenta izlaže se dosta verna slika važnijih oznaka i tokova u odnosima zemalja jugoistočne Evrope. Kao najvažnije stavke tog razvoja izdvajaju se: zaoštavanje odnosa između Kraljevine Jugoslavije i Italije i sve prisutnije zahlađivanje odnosa Francuske i Jugoslavije. Opasnost od izbijanja Musolinijevih armija na severozapadne i severne granice Jugoslavije uz sve nesigurni je učešće Francuske u očuvanju bezbednosti Kraljevine Jugoslavije izazivaju hlađenje prema Francuskoj i želju kod znatnog dela rukovodećih ljudi u Kraljevini Jugoslaviji za približavanje Nemačkoj.

Osloncem na Nemačku vladajuće snage u Jugoslaviji, uglavnom iz redova srpske buržoazije, priželjkuju bolje uslove za slamanje otpora unutar zemlje koji svakim danom postaje jači. Tu se na prvom mestu misli na nacionalni pokret u Hrvatskoj i na anticentralističke akcije opozicionih partija.

Memorandum je u osnovnim crtama izlagao stvarno stanje i predviđao ono što je pod uticajem objektivnih uslova usledilo. Opšta konstelacija u jugoistočnoj Evropi vodi takvom stanju u kome vladajući, konzervativni vrhovi teže približavanju Trećem Rajhu.

Tvorci ovog memoranduma, odnosno vodeći ljudi Hitlerove propagandne mašinerije predlagali su punu saradnju sa Kraljevinom Jugoslavijom uz stalan osvrt na italijansku opasnost za jugoslovensku državu. Trebalo je neprestano isticati i ukazivati na značaj jugoslovensko-nemačke saradnje u suzbijanju protezanja Italije prema Balkanu, jer se s tim ubrzavalo opredeljivanje jugoslovenske buržoazije prema Nemačkoj.

U ovom dokumentu je zapisano da će se Nemačka uvek zalagati protiv italijanskih težnji da razbije Jugoslaviju, jer bi to značilo gubitak ovog značajnog područja za Nemačku bez koga se ne bi moglo izgraditi jedinstveno privredno područje na jugoistoku Evrope.

Ovakva politika prema Jugoslaviji doprinosila je istiskivanju i Italije i Francuske iz ovog regiona. Ubrzanom procesu izvlačenja Jugoslavije ispod francuskog uticaja i njenom izbijanju iz profrancuskih saveza trebalo je da doprinese povezivanje i saradnja Jugoslavije sa zemljama na jugoistoku Evrope, koje nisu bile u tim savezima, na primer sa Bugarskom, kod koje su bile prisutne težnje za saradnju sa Nemačkom, naročito kod kralja Borisa i dela vladajuće buržoazije.

Čvršća saradnja Rajha i Kraljevine Jugoslavije nije trebala da znači i sve oštrije sučeljavanje Beograda i Rima, jer to ne bi bilo u skladu sa dugoročnom politikom nemačkih nacista. Uporedo sa nastojanjima da se pridobije Beograd nemačka diplomatija je uvek težila do određenog stepena, stišavanja protivurečnosti između Beograda i Rima. Na taj način umanjivana je mogućnost mešanja dru-

gih sila i istovremeno su stvarani preduslovi da se ostvari krajnji cilj nacista izražen samo u jednoj rečenici ovog dokumenta: »Mi Nemci, a ne Italijani moramo upravljati jugoistočnoevropskom kočijom«.⁴⁴

U borbi za mesto u »južnoevropskoj kočiji« trebala je da odigra značajnu ulogu vladajuća buržoazija u Jugoslaviji zbog mnogih razloga o kojima smo već govorili. Musoliniju, kao ni mnogim drugima ta uloga Jugoslavije nije bila jasna. Između ostalog ni sami Nemci, sve do Rimskih protokola nisu sagledali mesto i ulogu Jugoslavije u njihovoj jugoistočnoj politici. Sve do proleća 1934. Nemci su mislili da je Beč prva i presudna kapija u raščišćavanju računa sa Italijom. U memorandumu se govori o tome i kaže da su zbivanja oko Austrije u proleće 1934. otkrila mogući i lakši prodor drugim smerom — preko Beograda. Predlaže se da se zbog iskrslih teškoća, »preskoči« bar tada Austrija i da se ulaz u jugoistočnu Evropu za Treći Rajh traži preko Beograda.

Značaj Jugoslavije, upravo u to vreme, počeli su da uočavaju i u Italiji pa su potekle inicijative i iz Rima za smirivanje italijansko-jugoslovenskih odnosa. Komentarišući ova nastojanja, autori Memoranduma opravdano izražavaju sumnju da bi Musolinijev uticaj u Jugoslaviji mogao da nadvlada francuski uticaj, jer je jaz između Italije i Jugoslavije veliki.

Kao efikasan korak protiv italijanskih aspiracija prema evropskom jugoistoku predlaže se intenzivnija privredna saradnja Jugoslavije i Nemačke. Ovaj važan programski dokumenat nemačke jugoistočne politike završava se poznatom parolom da ključ za ostvarivanje uticaja Nemačke na jugoistoku Evrope leži u Beogradu.⁴⁵

Programsku orijentaciju koju je izložilo Ministarstvo propagande prihvatila je Nemačka diplomatija i drugi organi Rajha. Napori oko pridobijanja Kraljevine Jugoslavije postali su svakodnevna brigda nemačke spoljne politike. S obzirom na to da je trebalo raditi na razbijanju godinama građenih saveza, odnosa i barijera, nemačka diplomatija je bila spremna na dugoročniji i laganiji put sigurnog i postupnog savlađivanja antinemačkih otpora u vrhovima Kraljevine Jugoslavije. Neposredno posle izrade ovog važnog dokumenta komandant nacističkih jurišnih odreda Rem (Ernest Röhm) proveo je deo svog odmora u Jugoslaviji i susretao se sa predstavnicima jugoslovenskog režima. Tokom aprila 1934. kontakti između Nemačke i Kraljevine Jugoslavije bili su brojniji.⁴⁶ Ministar inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije Bogoljub Jeftić u vreme zvanične posete Turskoj, polovinom aprila 1934. sastao se u Ankari sa nemačkim ambasadorom u Turskoj Rozenbergom (Frederic Hans Rosenberg) i tom prilikom izrazio svoje zadovoljstvo razvojem sve

⁴⁴ U originalu ova rečenica glasi: »Wir Deutsche, und nicht Italien müssen den südosteuropäischen Wagen kutschieren.« Ibid.

⁴⁵ Ibid. »Poznato je da ključ ka jugoistočnom području jugoistočnoj evropskoj politici leži u Beogradu.«

⁴⁶ PA Ab II, Kleine Antante, Politik 4, Bd. 12; izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta nr. 1387 I, F 2 od 12. aprila 1934.

Uspešnije saradnje između dve zemlje.⁴⁷ Trgovinski pregovori u Beogradu tekli su dobro i krunisani su novim trgovinskim sporazumom od 1. maja 1934. Definitivno su zabranjeni i prestali da izlaze ustaški listovi koji su uz potporu radikalnih struja u NSDAP na čelu sa Alfredom Rozenbergom izlazili u Dancigu sve do aprila, odnosno maja te godine.⁴⁸

Čineći ovakve manje ustupke Nemačka je daleko više dobijala u krupnim pitanjima. Na primer sklopljen trgovinski ugovor od 1. maja 1934. i pored formalne ravnopravnosti i prividno jednakih uslova, u suštini daleko je više išao u prilog Nemcima.⁴⁹ Sadržaj i smisao ovog ugovora i njegovih dodatnih 14 instrumenata išli su u prilog sprovođenju nove nemačke privredne politike usmerene ka povećanju izvoza industrijske robe uz istovremeno smanjivanje obima uvoza agrarnih proizvoda. Ugovorom je zaštićen agrarni protekcionizam Nemačke sa krajnjim ciljem da se u Rajhu proizvodi dovoljno hrane, naročito žitarica koje su se ranije uvozile u većim količinama. Kad je u pitanju bila Jugoslavija težilo se proširenju izvoza raznih ruda za koje je Jugoslavija imala već osigurane kupce. Ograničavajući izvozne kontigente viškova žita iz Jugoslavije Nemačka je istovremeno nametala velike kontigente industrijske robe, uslovljavajući tako aktivni saldo na jugoslovenskoj strani.

S obzirom na politički značaj trgovinske razmene Nemci su pristajali na neka kompromisna rešenja, na temelju određenih povlastica, prihvatili su otkup tačno utvrđenih kvota poljoprivrednih viškova i pristajali su čak na više cene od nivoa svetskih cena. Pored političkog efekta Nemci su iz ovoga izvukli i materijalnu korist. Uvezenu robu su plaćali kliringom a onda je kao višak prodavali na drugim tržištima, po nešto nižim cenama ali za gotove pare. Tako je došlo do pojave da siromašnija i privredno nerazvijena strana kreditira jaču i privredno razvijeniju. Konačan rezultat je bila stalno prisutna aktiva na jugoslovenskoj strani u njenoj trgovinskoj razmeni sa Nemačkom. Gradeći svoje trgovinske odnose na ovakvim osnovama Jugoslavija će, kao i neke druge male i nerazvijene zemlje postati kreditor i finansijer ubrzanog privrednog razvoja Hitlerove Nemačke.⁵⁰

Proširivanje trgovinskih veza sa Nemačkom doprinelo je pogoršavanju odnosa Kraljevine Jugoslavije sa zemljama Rimskih proto-

⁴⁷ PA Ab. II Politik 2, Bd. 4; izveštaj nemačkog ambasadora iz Ankare, A — 597 od 23. aprila 1934.

⁴⁸ F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941—1945*, Zagreb, 1977, pp. 30—39. D. Biber, *Ustaše i Treći Rajh*. ... p. 42, DDF 1/6, dok. 184, 167 i 275.

⁴⁹ Sire o ovome: H. J. Schröder, o. c., pp. 53—62.

⁵⁰ so DASIP PKO, FV, reg. br. 211. Nemačka 1/1934, pov. br. 26. od 11. juna 1934. Tajna izmena nota pov. br. 1089 od 30. juna 1934. O novim mogućnostima razmene sa Nemačkom; DZA Potsdam, Bestand AA nr. 40256 BI 48 i 49. Izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda, J. N. R. 1777/34, H2 od 20. avgusta 1934; B. Đorđević, *Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja države SHS do rata 1941*. Zagreb, 1960, pp. 137—138.

kola. Ovo se posebno oštro manifestovalo na odnose sa Mađarskom posle posete Geringa Beogradu 16. maja 1934.⁵¹

U kontekstu pojačane aktivnosti protiv Jugoslavije, Mađarska je iznela žalbu u Društvu naroda u kojoj je pokušala da optuži Jugoslaviju za incidente i zategnute odnose na mađarsko-jugoslovenskoj granici.⁵²

Musolini doskora moćan tada još uvek jak teško se mirio s činjenicom da mu veliki suparnik sa severa uzima plen ispred nosa. Pokušao je da nagovori Hitlera da istupaju zajednički, kao i u vreme kad su krojili Četvorni pakt, priželjkujući da sam vodi glavnu reč. Iz Berlina je poručeno: »Nemačka nema razloga da se provlači kroz rupu koju joj je Italija ostavila da kroz nju prođe.«⁵³ Nemačka diplomati ja je nastavila započete kontakte sa predstavnicima Jugoslavije. Prilikom novog susreta nemačkog poslanika u Beogradu i kralja Aleksandra sa obe strane je izraženo zadovoljstvo dostignutim stepenom saradnje i izražena je namera da se u tom pravcu ide još brže.⁵⁴

Ponovljena nastojanja francuske diplomatije da se spreči i ometa približavanje Jugoslavije Nemačkoj, odnosno da mesto Nemačke zauzme Italija, samo je još više produbljivala podozrenje prema Francuskoj.⁵⁵

Izveštavajući o delimično uspejoj turneji ministra inostranih poslova Francuske Bartua po jugoistočnoj Evropi i njegovoj misiji u Beogradu, Heren 27. juna 1934. izveštava Auswärtiges Amt da su vremena siepe pokornosti Jugoslavije prema Francuskoj zauvek prošla. On doduše priznaje da je Kraljevina Jugoslavija spremna da podrži francusku politiku koja teži održavanju statusa quo, ali podvlači da na nastojanje francuske diplomatije da izmiri i približi Italiju i Kraljevinu Jugoslaviju treba gledati uvek sa skepsom. I pored veoma srdačnog prijema Bartua u Beogradu posmatrači su zapazili i rezervisanost Jugoslavije. Heren primećuje da je jugoslovenska strana smelo iznela Bartou koje sve koristi postiže negovanjem dobrih odnosa sa Nemačkom.⁵¹

Istaknuta tačka u kojoj su se poklopili i udruživali interesi Nemačke i Jugoslavije bio je Beč i sudbina Austrije. Julski neredi u Beču 1934. i ubistvo kancelara Dolfusa snažno su se odrazili na dalj-

⁵¹ PA Abt. II, Politik 2, Bd. 4; izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda, nr. 1075/1934, Po 12. od 24. maja 1934; DDF, 1/6, dok. 223, pp. 503—504; G. L. Weinberg, o. c., 117.

⁵² DASIP LP, 1/14; mesečni izveštaj za maj 1934, pov. br. 896 od 26. jula 1934; ADAP C III/I, dok. 23, pp. 52—54.

⁵³ PA Abt. II, Politik 2, Bd. 4; izveštaj nemačke ambasade iz Rima, I 465 od 1. juna 1934. o stavu Italije prema nemačko-jugoslovenskom zbližavanju; Sire: DASIP AP 1934, F 19, cirkular MIP KJ pov. br. 10011 od 10. maja 1934.

⁵⁴ D. Biber, o. c., Feljton, nastavak 22; ADAP C, III/I, dok. 27, pp. 66—67.

⁵⁵ Sire o ovome: B. K. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты*, pp. 50—56; J. Petersen, o. c., pp. 376—378; J. Б. Хонтнер, O. c., pp. 42—47. i 54—77.

⁵⁶ Uporedi: D. Biber, cit. Feljton, nastavak 23; ADAP, C/III 1, dok. 39, pp. 89—90; DDF, 1/6, dok. 432, pp. 878—879.

ni razvoj nemačko-jugoslovenskih odnosa.⁵⁷ Prećutno otvaranje graničnih rampi i ukazivanje gostoprimstva austrijskim nacistima koji su bežali iz Austrije posle neuspelog puča kao i otvoreno protivljenje vlade Kraljevine Jugoslavije mešanju Italije, izazvali su još veće simpatije vodećih nacista prema glavnim tvorcima jugoslovenske politike. Istovremeno usledilo je dalje pogoršavanje jugoslovensko-italijanskih odnosa.⁵⁸

Nastavljeni su kontakti između predstavnika Nemačke i Jugoslavije i poduzimani su drugi koraci koji su vodili ka Uzajamnom približavanju. Jedan od takvih koraka Jugoslavije bilo je imenovanje pronemački orijentisanog generala Milana Nedića za načelnika generalštaba jugoslovenske vojske čime će se otvoriti putevi međusobne saradnje dveju zemalja i na vojnom planu. Neposredno posle događaja u Austriji jugoslovenski poslanik u Nemačkoj Zivojin Balugđić imao je još dva susreta i razgovora sa kancelarom Hitlerom. Prilikom ovih razgovora dominirala su pitanja Austrije i mogućnosti saradnje dveju zemalja u suprotstavljanju Musolini je vim namera da istim potezom spreči nemačko širenje sa severa i ujedno da izoluje i uklešti Kraljevinu Jugoslaviju.⁵⁹

Kralj Aleksandar ipak nije želeo da dobitkom na jednoj strani u Nemačkoj, potpuno izgubi na drugoj strani, u Francuskoj. Uostalom, kralj Aleksandar bi u tim prilikama najradije prihvatio kombinaciju Pariz — London — Berlin, i njeno usmeravanje protiv, za njega najveće opasnosti — boljševizma i SSSR-a. Jer, dogovor predstavnika zemalja Male antante u proleće 1934. o uspostavljanju diplomatskih odnosa sa SSSR, nije odobrio jedino kralj Aleksandar, tako da je Kraljevina Jugoslavija ostala, kao jedna od retkih zemalja, koja nije imala diplomatske odnose, u to vreme, sa SSSR.⁶⁰ Radi održavanja pozicija na strani Francuske, a u objektivno mogućim razmerama, kralj je nameravao da prilikom povratne posete Francuskoj porazgovara o mogućim putevima saradnje velikih u pravcu njegovih želja.

Pripreme kralja Aleksandra za posetu Francuskoj, počele su pred kraj leta i tekle sve do njenog početka u oktobru. Tada se poseta tragično završila i za kralja Aleksandra i za ministra Bartua, u Marseju 9. oktobra 1934. godine.⁶¹ Odmah je bilo jasno da su atentat organizovali hrvatski i makedonski emigranti uz punu podršku fašista iz Italije i Mađarske. Uskoro je isto tako postalo jasno da su

⁵⁷ DBFP, II/12, dok. 112, pp. 120—122.

⁵⁸ Sire o tome: D. Biber, cit. Feljton, nastavak 23; DDF, 1/7, dok. 183, 306, 336, 405, 407.

⁵⁹ D. Biber, cit. Feljton, nastavak 24.

⁶⁰ ДБП СССР, том XVII, dok. 190, 192 i 218.

⁶¹ Sire o ovom: J. Б. Хонтер, o. c., pp. 42—51; DDF, 1/7, dok. 431, 432, 433, 441 i 443; *South-Eastern Europe, A political and economic Survey*, London, s. a., pp. 29—31; *Survey of International Affairs 1934*, Oxford London, 1935, pp. 537—577; B. Krizman, *Italija u vanjskoj politici jugoslovenske države 1918—1941*, u časopisu: *Dometi*, god. VI, Rijeka, 1973, pp. 12—23; isti autor: *Pavelić i ustaše*, pp. 141—230; D. Biber, *Nacizam in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Ljubljana, 1966; F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, Zagreb, 1977, pp. 41—43.

odleženu pomoć ovim emigrantima pružili pojedinci iz organa vlasti u Italiji i Mađarskoj.⁶² U međunarodnoj javnosti u međuvremenu su procurile vesti da su u atentat bili umešani i neki predstavnici nacističkog režima u Nemačkoj.⁶³ Kasnije su se pojavili i pisani dokumenti o saučešću pojedinaca iz NSDAP u atentatu. Ali su, usled nekih nejasnoća i oskudice primarnih materijala, ostala sve do danas dva oprečna gledišta o učešću nacista u pripremanju atentata na kralja Aleksandra.

Prvo tumačenje, koje isključuje učešće nacista u pripremanju atentata, polazilo je od mnogih pretpostavki od kojih je bilo najvažnije da atentat na kralja nije išao u prilog nacistima zbog toga što je kralj bio začetnik i glavni stub orijentacije Jugoslavije prema Nemačkoj i valjano se zalagao za približavanje Nemačkoj. Prema nedovoljno proverenim ali mogućim navodima kralj Aleksandar je, pred svoj polozak za Francusku, preko jugoslovenskog poslanika u Beču Nastasijevića zamolio nemačkog poslanika u Beču da poruči Hitleru da Jugoslavija sarađuje sa Francuskom, ali da neće učestvovati ni u jednoj kombinaciji za rešavanje problema na jugoistoku Evrope bez učešća Nemačke.⁶⁴ Bez obzira da li je ove reči izrekao kralj Aleksandar ili su one kasnije iskonstruisane, one su izražavale njegovo gledanje na spoljopolitičke odnose Jugoslavije prema Nemačkoj. Postoje još mnogi drugi razlozi koji isključuju potrebu angažovanja nacističkog režima u atentatu na kralja Aleksandra, naročito činioци koji su delovali u vreme kada se atentat dogodio. Atentat je mogao dovesti do zategnutijih odnosa između Italije i Jugoslavije i sukoba u koji bi se mogle umešati i druge sile, što Nemačka nije želela. Svaka sumnja o učešću nacista u pripremanju atentata mogla je da porementi otvoreni proces približavanja Nemačke i Jugoslavije. Učinjeni su konkretni koraci koji su išli u prilog tome da je zvanična Nemačka bila protiv atentata; pored ostalog i zabrana štampanja i rastuarnja ustaških listova u Nemačkoj.⁶⁵

I drugo stanovište o učešću pojedinih faktora nacističke Nemačke u pripremanju atentata zasniva svoje tvrdnje na mogućim pretpostavkama. Prema ovom mišljenju Nemačka je pripremanjem aten-

⁶² Sire o ovom: F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977; isti autor, *Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941*, u *Časopisu za suvremenu povjest*, I-11/1969, pp. 55—91; N. Milovanović, *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*, Zagreb, 1963.

⁶³ Sire: D. Biber, cit. Feljton, nastavak 25 od 23. septembra 1971; isti autor, *Ustaše i Treći Rajh...*, pp. 37—47; F. Jelić-Butić, *Prilog proučavanju djelatnosti ustaša...*, p. 69; L. Hory — M. Broszat, *Der Kroatische ustascha Staat 1941—1945*, Stuttgart, 1964, p. 25.

⁶⁴ D. Biber, cit. Feljton, nastavak 25 od 23. septembra 1971.

⁶⁵ DASIP LP, F, 11/14, Mesečni izveštaj za oktobar 1934, pov. br. 27430, od 4. decembra 1934; Ibid. F-20, Ankara, MIP KJ Mesečni izveštaj za novembar 1934, b. b.; PA Abt. II, Politik 1, Jugoslawien, Bd. 3; izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda, nr. 2297/Po 5, od 22. oktobra 1934; Ibid. Politik 3, Frankreich/Jugoslawien, Bd. 1, izvještaj nemačkog poslanstva iz Mađarske, H. nr. 278, P 31 od 18. oktobra 1934; DDF, 1/7, dok. 453, 467, 485, 513 i 518; ADAP C, I/1 dok. 236, p. 455, dok. 263, pp. 501—503, dok. 268, pp. 513—515, C, III/2, dok. 319, pp. 597—599, dok. 332, pp. 621—622, dok. 654, p. 656; B. Krizman, *Pavelić i ustaše...*, pp. 161—186.

tata želela da izazove rascep u odnosima između Francuske i Italije koja je otvoreno pomagala ustaške emigrante i da omete međusobno približavanje Francuske i Italije. Pri tome se računalo na činjenicu da će Italija odmah zbog svoje otvorene saradnje sa ustaškim pokretom biti optužena i označena kao saučesnik u atentatu. Zastupnici ove pretpostavke zasnivaju svoje tvrdnje na malom broju dokumenata koji su kasnije pronađeni i delimično publikovani a takođe na poznatoj saradnji sa hrvatskim i makedonskim separatistima jednog broja vodećih ljudi u NSDAP i Abweru, neposredno pred atentat.⁶⁸

Bez obzira na to kako će se resiti nejasnoće iz ovog za nas ne tako važnog pitanja, možemo da zaključimo da indirektno učešće ili neučešće u pripremanju atentata pojedinaca iz nacističke Nemačke nije značilo mnogo za dalji tok nemačke spoljne politike prema zemljama jugoistočne Evrope niti je ono značajnije uticalo ha spoljnopolitička opredeljivanja Kraljevine Jugoslavije. Nacisti su imali jasno formulisane planove prodora prema jugoistoku Evrope i oni su morali biti sprovedeni bilo uz podršku ili bez podrške kralja Aleksandra ili nekog drugog od državnika zemalja ovoga regiona Evrope. I sam kralj Aleksandar poslednjih godina svoga života se opredelio za saradnju sa Nemačkom i ta linija bi se ostvarila da je on bio živ, kao što se ostvarila i bez njega.

Knez Pavle kao regent nije se trudio da započetu spoljnopolitičku orijentaciju skrene sa prihvaćenog kursa.⁶⁷ Naprotiv, on sa još više ličnog zalaganja nastavlja da radi na približavanju Kraljevine Jugoslavije Nemačkoj uz istovremeno delovanje na približavanje Nemačke i Velike Britanije i njihovo usmeravanje protiv SSSR-a. SSSR je i knez Pavle, kao i kralj Aleksandar označavao kao opasnost broj jedan u Evropi. Za vreme sahrane kralja Aleksandra knez Pavle je među prvim primio Hitlerovog izaslanika Geringa, zahvalio se na držanju Nemačke prema Jugoslaviji i govorio mu o neophodnosti približavanja Britanije i Nemačke.⁶⁸

Nemačka je pokazivala posle atentata još veću spremnost za proširivanje saradnje sa Kraljevinom Jugoslavijom. Za vreme sahrane kralja Aleksandra Gering je izjavio da Nemačka nikada neće podržati delatnost koja bi imala za cilj rušenje postojećeg režima u Jugoslaviji.⁶⁹

Hitlerov sistem pridobijanja Jugoslavije pokazivao je u praksi sve više uspeha. Uključivanjem Jugoslavije u interesnu sferu Nemačke pretila je opasnost da se san italijanskih fašista o širenju imperije i njenom protezanju na sever do Dunava ne ostvari. Ove pretnje

⁶⁶ В. К. Волков, о. с., 58—74; Isti autor: *Операция „Тевтонски меч“*, Москва, 1966.

⁶⁷ D. Biber, *Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike*, Zbornik, *Fašizam i neofašizam...*, pp. 265—277 i cit. Feljton, nastavak 25 od 23. septembra 1971.

es ADAP C, III/1, dok. 263, pp. 501—503 i dok. 264, pp. 504—505. C, III/2, dok. 319, pp. 597—599.

⁶⁹ D. Biber, *Ustaše i Treći Reich*, p. 43; ADAP C, III/2, dok. 332, pp. 621—622, dok. 354, p. 656.

su naterale Musolinija na razmišljanje. Pokušao je da menja taktiku prema svom prvom susedu i da mesto pritisaka i pretnji silom, istim oruđem kao i Hitler pridobije Jugoslaviju za saradnju. Kao posrednik između Rima i Beograda trebalo je da posluži vlada Francuske, sa kojom se Musolini krajem 1934. uspeo da nagodi. U vreme pripremanja ove saradnje Musolini je pred francuskim ambasadorom u Rimu izjavio da između prvih suseda mogu da postoje samo dva stanja — mir ili rat, da trećeg nema i da on nudi Kraljevini Jugoslaviji mir i prijateljstvo.⁷⁰

Podržavajući nastojanje novog ministra spoljnih poslova Francuske Pjera Lavala (Piere Lavale) oko stvaranja Podunavskog pakta, Musolini je želeo da suzbije širenje Nemačke na ovom području i da uz pomoć Francuske preuzme vodeću ulogu u ovom delu Evrope, pa i u Jugoslaviji. Lavai, kao izraziti predstavnik desničarskih snaga Francuske, bio je srpeman da saraduje sa svima, kroz specifični konglomerat paktova i zemalja u kome bi uzele učešća članice sva tri bloka na jugu Evrope: Male antante, Balkanskog pakta i Rimskih protokola, takođe i neke druge male i velike zemlje kao i sama Nemačka, da bi se zadržala postojeća ravnoteža i suzbila opasnost od ekspanzije sve snažnije Nemačke. Dakle, uterivanjem u zajedničko kolo agresivnih (revanšističkih i revizionističkih zemalja) i antiagresivnih zemalja (one koje su u cilju zaštite mirovnih ugovora, stečenih granica i područja bile protiv promena tih granica) trebalo je sprečiti zaoštavanje odnosa između njih i eventualno izbijanje rata. U jednom i u drugom taboru preovladavao je broj zemalja koje nisu htele da se hvataju u zajedničko kolo, pošto ga je apriori odbijala Hitlerova Nemačka, koja im je služila kao putokaz u spoljnoj politici. Vlada Kraljevine Jugoslavije u okviru Male antante i Mađarska u okviru zemalja Rimskih protokola bile su već od prvog trenutka protiv pakta koji se mogao pretvoriti u pesnicu protiv Nemačke.⁷¹ Sličnu orijentaciju je u to vreme imala i Grčka vlada u Balkanskom paktu. Kod malog broja ostalih zemalja, ideja o takvom paktu je naišla na pozitivan prijem.

Ideja o paktu u kome je svaka od velikih i malih zemalja gledala da nađe svoje sopstvene interese je propala, donoseći svojim krahom sasvim suprotne rezultate među kojima i Hitlerovu odluku da definitivno sruši paragrafe Versajskog ugovora i da 16. marta 1935. uvede opštu vojnu obavezu u Nemačkoj. Konferencija velikih sila Francuske, Velike Britanije i Italije u Strezi, 11. aprila te godine, otkrila je nemoć velikih sila da međusobno nađu zajednički jezik i udruže snage radi uspostavljanja kolektivne bezbednosti i očuvanja mira.

Ovaj Hitlerov korak predstavljao je najveću pretnju za njegove susede: Francusku, Austriju i Čehoslovačku, pa će one u naporima

⁷⁰ DASIP LP, FIO VMRO, str. pov. br. 1075 od 23. novembra 1934. Razgovor francuskog poslanika u Rimu sa Musolinijem o jugoslovensko-italijanskim odnosima.

⁷¹ DASIP AP, F 24 pov. br. 2107; cirkular MIP-a KJ o odnosima Francuske prema Jugoslaviji; AA II Balkan, Politik 4, Bd. 1, cirkular Auswärtiges Amta nr. 1276 G. od 13. juna 1935.

da suzbiju opasnost od Nemačke postati, od tada, najvažniji graditelji antinemačkih kombinacija u Evropi. Međutim, svaka od ovih zemalja izabrala je pogrešan pravac u nastojanjima da suzbije tu opasnost. Sušnik se u potpunosti predao službi Musolinija i uz to je počeo da oživljava i podržava ideju o restauraciji Habsburške Monarhije čime se još više produbio jaz između Austrije na jednoj i Jugoslavije, Nemačke i Rumunije na drugoj strani. Laval je tražio veze svuda posebno se oslanjao na Italiju i mnogoljudnu Rusiju, što ga je još više udaljilo od Hitlera i pojačalo protivurečnost prema Velikoj Britaniji. Lavai ova politika je izazvala hlađenje Beograda prema Parizu i spremnost vlade Kraljevine Jugoslavije da se ubrzano okrene ka Berlinu. Čehoslovačka je svojim povezivanjem sa Austrijom i Italijom izazvala nezadovoljstvo kod većine svojih suseda i saveznika, pa i u Beogradu.

U ovakvoj konstelaciji od cele zamisli Podunavskog pakta ostali su samo delovi izraženi u paktu o prijateljstvu i pružanju uzajamne pomoći između Čehoslovačke i Francuske, Čehoslovačke i SSSR-a i Francuske i SSSR-a. Paktiranje dve ju buržoaskih zemalja sa jednom komunističkom zemljom u svetu postaće glavna meta svih konzervativnih napada tadanje Evrope, pa i Beograda i bez sumnje smetnja u nastojanjima da se među samim buržoaskim državama nađu putevi udruživanja protiv sve izrazitije nacističke opasnosti u Evropi.

Od svih složenih zbivanja u Evropi toga vremena nas ovde posebno interesuje razvoj jugoslovensko-nemačkih odnosa. Već smo rekli da je bauk restauracije i naročito pakta u kome bi bez učešća Nemačke bila Italija, ubrzao nemačko-jugoslovensku saradnju. Glavni problem u tim trenucima je predstavljalo nemirno stanje u Austriji. Prilikom susreta pomoćnika ministra inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije Purića i nemačkog poslanika Herena u Beogradu 24. aprila 1935, glavna tema razgovora bilo je stanje u Austriji. Purić je priznao Herenu da Kraljevina Jugoslavija nema nikakvog interesa da se uključuje u pakt koji bi garantovao nezavisnost Austrije, indirektno odobravajući pretenzije Nemačke na Austriju. Istovremeno je saopštio da će Jugoslavija istupiti protiv mešanja u unutarnje probleme Austrije neke druge sile, posebno kad je u pitanju mešanje Italije. Ovom prilikom Purić nije zaboravio da istakne kako je psihoza oko anšlusa koja je veoma prisutna u drugim zemljama strana Jugoslaviji. Iznoseći sumnju da je Austrija u svom tadašnjem obliku sposobna da se održi i da će jednog dana morati da se opredeli prema Rajhu, Purić je izrazio nadu da se Nemačka neće tada usmeravati prema Sloveniji već prema Trstu. U svakom slučaju, priznao je Purić, anšlus je za Kraljevinu Jugoslaviju manje zlo od italijanskog protektorata ili restauracije Habsburgovaca u Austriji.⁷² Obe strane su bile saglasne u mišljenju da

72 PA Abt. II, Politik 4, Donaupakt, Bd. 1, izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda G 68/35 G 1 od 25. aprila 1935: »U svakom slučaju Jugoslavija vidi u priključenju manje zlo od restauracije Habsburgovaca ili italijanskog protektorata.«

se Italija plaši nemačko-jugoslovenskog fronta i da je zato posebno uporna u nastojanjima da Jugoslaviju veže paktom o garanciji nezavisnosti Austrije. Purić je obećao da Kraljevina Jugoslavija i pored pritiska neće ući u kombinacije protiv Nemačke.⁷³

Radi učvršćivanja veza i započetih kanala saradnje, Gering je ponovo krajem maja i početkom juna boravio u Jugoslaviji. Geringova poseta knezu Pavlu za vreme boravka u Beogradu od 6. do 9. juna imala je veze sa daljim koracima nemačke spoljne politike prema Jugoslaviji i isto tako sa promenama unutar same Jugoslavije. Pored ostalog Gering je vodio razgovore u četiri oka sa tadašnjim ministrom finansija u Jeftićevoj vladi i budućim predsednikom vlade dr Milanom Stojadinovićem.⁷⁴

Dolazak Stojadinovića na kormilo vlade Kraljevine Jugoslavije bio je značajan za one snage u Jugoslaviji koje su bezbednost zemlje videle u moći Trećeg Rajha. Među ovima je vodeća figura bio sam regent, knez Pavle, koji je, upravo polazeći od bliskosti pogleda na spoljnu i unutarnju politiku i poverio mandat za sastav vlade Milanu Stojadinoviću. Pavlovo razočarenje u Francusku počelo je ranije i doživelo je svoju kulminaciju Francusko-ruskim paktom o prijateljstvu i pružanju uzajamne pomoći. Poverenje u Pariz zbog sporazuma sa SSSR-om je nestalo i nade su usmerene prema severu — priželjkivanoj sprezi Velike Britanije i Nemačke. Trebalo je na čelo jugoslovenske vlade postaviti čoveka koji će se boriti za takvu orijentaciju, a takav je bio upravo Milan Stojadinović, pobornik totalitarnog sistema vlasti, zagovornik ekonomskog vezivanja za privredno razvijeni Rajh, čovek koji je umeo da taktizira i lavira u spletu gustih, i najčešće protivurečnih interesa velikih i malih zemalja.

Nacistima je bila poznata politička orijentacija Milana Stojadinovića i njegov dolazak za predsednika jugoslovenske vlade praćen je simpatijama. U svom prvom izveštaju, posle dolaska na čelo vlade Milana Stojadinovića, nemački poslanik Heren, 3. jula 1935. posebno ističe da se novi predsednik neće pustiti da ga vode drugi (aludirajući pre svega na Francusku) već da će voditi samostalnu i za Jugoslaviju korisnu politiku. Korisno u ovom slučaju za Herena moglo je da bude samo ono što je vodilo jugoslovensku spoljnu politiku u kolotečinu koju joj odredi diplomatija Trećeg Rajha. Posebno se ističe Stojadinovićeve sposobnost za privredne poslove i njegova spremnost da na ovom planu sarađuje sa Nemačkom.⁷⁵

I zaista ova saradnja sa Rajhom počela je odmah po njegovom dolasku za predsednika vlade i ostala Stojadinovićeve glavna preo-

ta *ibid.*

⁷⁴ DZA Potsdam, Bestand AA No 40256, B 60, II Balk., 173; izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda J. nr. 92/35 Wi 1. O privrednoj i političkoj orijentaciji vlade Jeftića, od 18. januara 1935; Sire: D. Biber, cit. Feljton, nastavak 26 od 24. septembra 1971; B. K. Волков, *Германо-югославские отношения*, pp. 107—109.

⁷⁵ DASIP MIP KJ AP str. pov. br. 1735/V, od 4. novembra 1935. str. pov. br. AP, 670 od 19. decembra 1935. i MIP KJ — AP cirkular str. pov. br. 2107 od 30. decembra 1935; ADAP C, IV/1, dok. 191, pp. 399—401.

kupaoija u spoljnoj politici sve do njegovog svrgavanja sa tog položaja. Saradnja se prvo odvijala i najjače manifestovala u spoljnopoličkim akcijama, na primer u borbi protiv restauracije Habsburgovaca u Austriji u trgovinskoj razmeni dveju zemalja da bi se zatim proširila i u sve druge vidove delovanja u privredi, kulturi, pa i u oblasti odbrane i posebno u politici nabavke naoružanja za opremu vojske Kraljevine Jugoslavije.⁷⁶ Pod uticajem diplomatije Nemačke dolazi do ublažavanja protivurečnosti i stišavanja zamršenih odnosa prema Mađarskoj odnosno do indirektnog povezivanja i delovanja ove dve zemlje, svake u svom taboru, u skladu sa nemačkom politikom.⁷⁷

Tokovi u spoljnopoličkim odnosima zemalja u Evropi u drugoj polovini 1935. godine pogodovali su razvitku započete orijentacije Kraljevine Jugoslavije prema Rajhu. Delovanje francuske spoljne politike usmeravano pod pritiskom konzervativnih snaga prema Italiji i levih snaga prema SSSR-u samo je produbljivalo nastali rascep u odnosima Kraljevine Jugoslavije i Francuske. Za kneza Pavla i Stojadinovića i jedna i druga orijentacija je bila zastrašujuća; prva je Jugoslaviju podvodila pod kapu Musolinija, druga omogućavala jačanje komunističkog pokreta u zemlji čega su se obojica najviše plašili.⁷⁸ Knez Pavle i Stojadinović su izlaz iz ove kombinacije nalazili u produbljivanju veza i saradnje sa Nemačkom. Prilikom predaje akreditiva novog poslanika Jugoslavije u Nemačkoj, Aleksandra Cincar-Markovića prenet je želja kneza Pavla da se otvoreni proces saradnje između dve zemlje još intenzivnije nastavi.⁷⁹ Na sahrani engleskog kralja Đorđa V knezu Pavlu se pružila prilika da pred nemačkim (poslanikom u Velikoj Britaniji lično izrazi svoje zadovoljstvo što se nemačko-jugoslovenski odnosi tako uspešno razvijaju. Tom prilikom izjavio je pred nemačkim ambasadorom da lično nema ništa protiv anšlusa ali da je istovremeno protivnik svake akcije na planu restauracije Habsburške Monarhije.⁸⁰

Početkom 1936. kada su Francuska i Italija pokušale da u oblasti privredne saradnje, ostvare nešto od ranije zamišljenog Podunavskog pakta, Nemačka je jugoslovenskoj spoljnoj politici odredila posebnu ulogu u sabotiranju i ometanju ovog poduhvata.⁸¹ U cir-

⁷⁶ ADAP C, IV/1, dok. 269, pp. 561—563; dok. 292, pp. 616—617; C, IV/2, dok. 434, pp. 849—850; dok. 446, pp. 869—871; dok. 533, pp. 1055—1056.

⁷⁷ ADAP C, IV/2, dok. 444, pp. 862—863; 2. Avramovski, *Nastojanja Nemačke da odvoji Jugoslaviju od Čehoslovačke i Rumunije, putem zbližavanja sa Mađarskom 1933—1936. u: Čehoslovensko a Jugoslavia, Zdejin Čehoslovensko-Jugoslavskijih vztakov, Bratislava, 1968, pp. 285—300.*

⁷⁸ DASIP AP, F-24/1936, Cirkularno pismo MIP, pov. br. 2107 od 30. decembra 1935.

⁷⁹ ADAP C, IV/2, dok. 447, p. 871. Uporedi: *Survey of International Affairs 1936*. Oxford — London, 1937, pp. 502—507 i 526—533.

⁸⁰ ADAP C, IV/2, dok. 533, pp. 1055—1056.

⁸¹ ADAP IV/2, dok. 542, pp. 1072—1075; dok. 558, pp. 1106—1107; dok. 559, pp. 1107—1108; dok. 560, pp. 1108—1110; dok. 593, pp. 1179—1181; DDF, II/I, dok. 42, 60, 140, 377 i 510.

kularnom pismu Auswärtiges Amta od 6. februara 1936. upućeno nemačkim diplomatskim predstavništvima u Evropi, u vezi borbe protiv italijansko-francuskog projekta privredne saradnje zemalja jugoistočne Evrope, na primerku za Beograd državni podsekretar Bilov je dopisao — dodatak, samo za Beograd, u kome je traženo naročito angažovanje vlade Kraljevine Jugoslavije u ometanju ovog francusko-italijanskog pokušaja. Izražena je nada da jugoslovenska vlada neće učestvovati ni u jednoj kombinaciji koja je usmerena protiv Nemačke, isto tako kao što ni Nemačka ne bi pristala da učestvuje u nekoj kombinaciji protiv Kraljevine Jugoslavije. U vezi s ovim preporučeno je poslaniku u Beogradu da razgovara sa vladom Kraljevine Jugoslavije.⁸² Nekoliko dana kasnije 13. februara 1936. data je direktiva Herenu da utiče na Stojadinovića da ne dozvoli uključivanje Jugoslavije u privredne kombinacije u kojima nije i Nemačka.⁸³ Da je Stojadinović poštovao direktive i preporuke iz Berlina videlo se već po izmenjenom i separatnom držanju jugoslovenske delegacije na zasedanju Privrednog saveta Male antante u Pragu 13. februara 1936. godine.

Sve dinamičnija orijentacija Kraljevine Jugoslavije ka Nemačkoj bila je uslovljena svojim unutaranim i spoljnim činiocima. Vođeći krugovi velikosrpske buržoazije sa knezom Pavlom i Milanom Stojadinovićem na čelu nalazili su se pred sve snažnijim pritiskom unutarpolitičkih protivurečnosti među kojima je nerešeno hrvatsko nacionalno pitanje zauzimalo najistaknutije mesto. Zamršena međunarodna situacija nije pružala nikakvu garanciju i bezbednost velikosrpskom centralizmu. Tradicionalni zaštitnik Francuska već je u više navrata pokazala spremnost da se u interesu vlastitih ciljeva nagodi sa Musolinijem i skloni svoju zaštitničku ruku sa Jugoslavije.⁸⁴ Velika Britanija u koju je naročito verovao knez Pavle, vođeći tradicionalnu politiku ravnoteže, sarađivala je sa malim zemljama samo do granica do kojih je to dopuštala politika ravnoteže među velikim silama. Najkonzervativniji deo britanske diplomatije, koji je bio isuviše zaslepljen opasnošću od boljševizma direktno je gurao Kraljevinu Jugoslaviju pod antiboljševički štit kancelara Hitlera.

Od Italije se u Beogradu nije očekivalo ništa dobro, jer su sve spoljnopoličke pretenzije Benita Musolinija mogle da idu jedino preko teritorije najbližeg suseda, Jugoslavije. Nacistički antislovenski program predstavljao je opasnost i za Kraljevinu Jugoslaviju,

⁸² ADAP, IV/2, dok. 542, pp. 1072—1075. »Mi se nadamo da će jugoslovenska vlada svoj stav kao i pre zadržati, da u bilo kakvoj kombinaciji koja bi bila uperena protiv Nemačke ne učestvuje, kao što bi i mi takvu kombinaciju protiv Jugoslavije odbili. Svaki dunavski pakt u kom bi na neki način učestvovala i Rusija biće za nas neprihvatljiv, jer je on od početka ocenjen kao kombinacija koja je uperena protiv Nemačke« stajalo je u pismu nemačkom poslaniku u Beogradu.

⁸³ ADAP, IV/2, dok. 558, pp. 1107.

⁸⁴ Uporedi: V. Vinaver, *Sastanak Hitler — Horty*, u *Časopisu za suvremenu povjest*, 11/1974, pp. 65—67; DDF II/2, dok. 180, pp. 271.

ali je u spletu mnogih mračnih okolnosti za preplašenu velikosrpsku buržoaziju ovakav ishod predstavljao najmanje zlo.⁸⁵

Pronalaženje bilo kakve sigurnosti za režim kneza Pavla i Milana Stojadinovića u okviru postojećih saveza malih zemalja na jugoistoku Evrope, zbog stalno prisutnih unutarnjih protivurečnosti među ovim zemljama, nije se mogao naći. Svaka od vladajućih struktura u zemljama jugoistočne Evrope gledala je i trudila se da iskoristi sve što je moguće za sopstveni prestiž. U takvim uslovima knez Pavle i Milan Stojadinović zaklanjajući se politikom neutralnosti i nemešanja u obračune velikih sila, sve su dublje uvodili jugoslovenski nesigurni brod u vode Trećeg Rajha.⁸⁶

Italijanska agresija na Abisiniju i ulazak Musolinijevih crnih košulja u Adis Abebu doveli su do još jačih zapleta u međunarodnim odnosima. Došlo je do novih pukotina u odnosima između velikih sila i naročito do zaoštavanja odnosa između Velike Britanije i Italije oko podele sfera uticaja i kolonija u Africi. Usledilo je zahlađenje odnosa između Velike Britanije i Francuske zbog francuske popustljivosti prema Italiji, prvo u vreme pripremanja agresije na Abisiniju a kasnije i za vreme odmeravanja obima sankcija i drugih mera u Društvu naroda protiv Italije koja je bila agresor. Neslogu među zapadnim silama iskoristio je Hitler i, 7. marta 1936, zaposeđajući Rajnsku oblast u stvari započeo prekrajanje političke karte Evrope. Poziv na sprovođenje sankcija protiv prekršioca Versajskog ugovora bio je glas izgubljenog u pustinji, jer velike sile nisu bile spremne da se založe za sprovođenje sankcija. Svaka od ovih sila težila je separatoj nagodbi sa Nemačkom. Bila je na to spremna francuska desnica, na tome su radili konzervativci Engleske, za takvu politiku, po svojoj ideološkoj opredeljenosti, bio je i Benito Mussolini.⁸⁷

Kad je u međunarodnim odnosima, ipak došlo do sporazuma između Sušnika i Hitlera 6. jula 1936. spoljnopolitička orijentacija kneza Pavla i Milana Stojadinovića se našla u nekim važnim pitanjima ponovo na samom početku. U strahu pred sve agresivnijim pretnjama Benita Musolinija potražili su spas kod Hitlera da bi se sada, kada su se Hitler i Mussolini definitivno sporazumeli, našli između njihovih pesnica. Kroz čitav period dubljeg potiskivanja u pozadinu protivurečnosti između dve totalitarističke sile i zasnivanja Osovine Rim — Berlin, u redovima beogradske diplomatije vladala

⁸⁵ Uporedi: JI. Деак, *Югославия как орудие немецкой политики при разрушении французской системы союзов в центральной Европе* u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Beograd, 1976, pp. 171—183; 2. Avramovski, *The International isolation of Yugoslavia; An Objective of german Foreign Policy in the Period from 1933—1939*, isti zbornik, pp. 252—278; E. Campus, *Les relations roumaino-yugoslaves dans le contexte des pressions exercées par la Troisième Reich 1933—1939*, u istom zborniku, pp. 84—106.

⁸⁶ B. K. Волков, *Германо-югославские отношения*, p. 110.

⁸⁷ Šire o ovome: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile...*, pp. 49—88; M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka, 1970, pp. 333—339; G. Castellan, *Les Balkans dans la politique française face à la reoccupation de la Rhenanie*. *Studia Balcanica*, 7, Sofia, 1973, pp. 33—44.

je psihoza iščekivanja. Znatan deo vodeće jugoslovenske buržoazije bio je raspoložen pesimistički. Ovakvo osećanje dela jugoslovenske buržoazije potvrdio je i u izveštaj ima Heren o političkom stanju u Kraljevini Jugoslaviji, pisanom 22. aprila 1936. godine. Nosioci režima u Jugoslaviji osećali su nesigurnost i strepeli su od razvoja događaja u svetu i oko Jugoslavije.

Musolinijeva armija se vraćala iz Abisinije u Evropu kao pobednica i ojačana. Već je otpočeo obračun između demokratskih snaga i totalitarizma u Španiji. Knez Pavle nije bio posve siguran u zaštitničku ulogu revizionističke sile Nemačke druge revizionističke sile, Italije. Francuska, opterećena unutarnjim problemima već se povlačila iza Mažino linije.⁸⁸ Uz sve ovo Hitler se javno pred Italijanima odricao Sredozemlja u korist svog budućeg saveznika Musolinija, zadržavajući samo mogućnost trgovine i privredne saradnje sa tim zemljama. I konačno za vreme posete ministra inostranih poslova grofa Ciana Berlinu, oktobra 1936. utvrđen je sporazum koji će kasnije biti označen kao sudbonosna osovina Evrope poznata kao Osovina Rim — Berlin.⁸⁹

U novo nastalim uslovima, nalazeći se u samom centru Osovine i već uhvaćena u kola Trećeg Rajha, vlada Milana Stojadinovića imala je jedini put — da igrajući na politiku neutralnosti i nemešanja u sukobe i obračune velikih sila, nastavi svoj hod stazama koje joj je ipak trasirao najjači u Evropi, Treći Rajh. Pri tome su daljnu politiku jedne prema drugoj, i Nemačka i Jugoslavija, mogle da koriguju i usklade sa opštim tokovima. Kraljevina Jugoslavija je do tada služila Nemačkoj istovremeno kao uporište protiv francuskog uticaja i italijanskih pretenzija. Sada se Francuska povlačila iza sopstvenih granica a Musoldni je bio uz Hitlera. Prethodna funkcija Jugoslavije znatnim delom je završena. Trebalo je staru politiku nastaviti u novom vidu, posebno protiv italijanske ekspanzije moralo se delovati prikriveno i još organizovanije.

I pored, na prvi pogled, bezizlaznog položaja Kraljevine Jugoslavije u procepu ekspanzionističke i udružene politike i akcije Italije i Nemačke, ipak se u međuprostoru ovih dveju totalitarnih sila krila mogućnost za laviranje i održavanje postojećeg režima u Kraljevini Jugoslaviji. Ova mogućnost je bila sadržana u stalno prisutnim protivurečnostima između Nemačke i Italije na prostoru jugoistočne Evrope i naročito Jugoslavije. Ni jedna od ovih zemalja nije želela da potpuno izgubi uticaj u Jugoslaviji ili da je u celini prepušti drugoj strani. Takva politika Berlina i Rima knezu Pavlu je omogućavala održavanja postojećeg stanja u Jugoslaviji. Uz to i Italiji i Nemačkoj Kraljevina Jugoslavije je mogla da koristi. Sve je ovo uslovljavalo određenu politiku prema Kraljevini Jugoslaviji koja je u opštim crtama ugovorena već na prvom sastanku ministara

⁸⁸ PA Abt. II, Jugoslawien, Politik 1, Bd. 3; izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda, J. nr. 1100/36, Po 3, od 22. aprila 1936; uporedi: V. Vinaver, *Sastanak Hitler-Horti...* p. 83; *Tajni arhiv Grofa Ciana, Zagreb 1952*, pp. 22—55, 34—35, 36—39.

⁸⁹ *Tajni arhiv Grofa Ciana*, pp. 58—62, 67—77; *Survey of International Affairs 1937*. London-Oxford, 1938, pp. 465—485.

spoljnih poslova Nojrata i Čana u oktobru 1936. u Berlinu. Prema ovom dogovoru obe zemlje su trebale da sa vladom Kraljevine Jugoslavije neguju dobre odnose iz više razloga od kojih je bio najvažniji: korišćenje Jugoslavije u frontu protiv boljševizma i istovremeno u borbi za suzbijanje infiltracije Velike Britanije koja teži da zameni Francusku na jugoistoku Evrope.⁹⁰

Vladajuća buržoazija u Kraljevini Jugoslaviji dobro je procenila opšte stanje, svoje mogućnosti kao i protivurečne ciljeve italijanske i nemačke spoljne politike i potrudila se da se uklopi u puteve i pravce koji su joj pružali najviše sigurnosti za održavanje već uzdrmanog režima. U opštim smernicama vođena je politika dobrih odnosa sa svim velikim silama, izuzev sa SSSR-om, uz posebno ukazivanje pažnje najjačoj sili na kontinentu — Nemačkoj. Slabljenje saradnje sa Francuskom nadoknađivano je jačanjem veza sa Velikom Britanijom, isto tako nastavljeni su naponi da se nađe zajednički jezik između Londona i Berlina.

U cilju utvrđivanja osnovnih tokova saradnje sa Nemačkom knez Pavle je 17. oktobra 1936. boravio u Berghofu kod Hitlera.⁹¹ Hitler je već tada pokazivao znake posebne pažnje i naklonosti prema Jugoslaviji tražeći od kneza Pavla, da u slučaju rata u Evropi održi neutralnost zemlje. Bio je to jedan od preduslova da se izbegne mešanje drugih sila na jugoslovenskom tlu, među njima, svakako na prvom mestu, Italije. Hitler je zauzvrat nudio Pavlu garanciju jugoslovenskih granica što je podjednako bilo usmereno protiv zapadnih sila i protiv Hitlerove saveznice, Italije. Knez Pavle je upravo ovo želeo od Nemačke, jer mu je to garantovalo održavanje postojećeg režima u Jugoslaviji.⁹²

Neutralnost i održavanje postojećih granica bila su dva osnovna preduslova za opstanak velikosrpskog režima u sve nestabilnijoj Kraljevini Jugoslaviji. Stoga je Milan Stojadinović ovu orijentaciju svesrdno prihvatio i revnosno je radio na rušenju drugih tendencija i pravaca u spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije. Tada Stojadinović otpočinje rušilački pohod razbijanja postojećih saveza na jugoistoku Evrope u kojima je bila i Kraljevina Jugoslavija — Male antante i Balkanskog pakta.⁹³ Svi poduhvati i naponi organa Male antante i Balkanskog pakta nailazili su na direktno kočenje i ometanje od strane Milana Stojadinovića i njegovih saradnika.⁹⁴ Ovakvo Stojadinovićevo držanje naišlo je na pohvale nacista već tokom 1936. godine. Nemački poslanik u Beogradu Heren, izveštavajući Berlin o uspesima jugoslovenske spoljne politike 12. novembra 1936. i pozitivno se osvrćući na njene pronemačke tokove, posebno hvali

⁹⁰ Ibid, p. 70.

⁹¹ B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla*, pp. 61—62; H. A. Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*, Frankfurt am Mein — Berlin, 1968, p. 823.

⁹² Uporedi: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države*. . . p. 84; DDF, II/3, dok. 464, pp. 728—730 i 467, pp. 733—735.

⁹³ Sire: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile...*, pp. 152—158; isti autor, *Politika velikih sila na Balkanu (1933—1939)*, u zborniku: *Politički život Jugoslavije 1914—1945*. Beograd, 1973, pp. 411—438.

⁹⁴ Ibid, pp. 213—236; M. Stojadinović, o. c., pp. 328—339.

državničku snalažljivost i dalekovidnost predsednika vlade Milana Stojadinovića, koji je uspeo da se vestom politikom odvoji od konflikata velikih sila, što je značilo da se oslobodio starih saveznika i usmerio svoju politiku prema Nemačkoj.⁹⁵

Definitivno udruživanje Nemačke sa Italijom uslovljavalo je određene promene u držanju antirevizionističkih saveznika Nemačke, kakva je bila Kraljevina Jugoslavija prema pobornicima revanšizma i revizije kakve su bile na primer Mađarska i Bugarska. Održavanje neuralgičnih tačaka između Jugoslavije na jednoj strani i Bugarske i Mađarske na drugoj strani moglo je da remeti Hitlerov program postepenog savlađivanja otpora na ovom prostoru i uključivanje cele jugoistočne Evrope u interesno područje Trećeg Rajha. Naponi na ovom planu činjeni su već ranije, na primer prilikom razgovora Horti — Hitler 22. avgusta 1936. Kao jedan od preduslova plodnije saradnje Nemačke i Mađarske istaknut je Hitlerov zahtev da Mađarska prihvati politiku približavanja Kraljevini Jugoslaviji.⁹⁶ Isti je zahtev Nemačka istakla za vreme razgovora grofa Ciana i Hitlera krajem oktobra 1936. prilikom stvaranja Osovine Rim — Berlin. Od Italije je isto tako zahtevano smirivanje zategnutih odnosa prema Jugoslaviji.⁹⁷

Posle stvaranja Osovine Rim — Berlin, stišavanje odnosa između Jugoslavije i njenih suseda koji su bili prijatelji Nemačke postao je jedan od važnijih zadataka nemačke spoljne politike. Radi ispunjavanja ovoga zadatka došlo je narednih godina do velike promene u taktici nemačke spoljne politike prema zemljama jugoistočne Evrope. Nemačka, koja je do tada bila najveći protivnik svih postojećih saveza na jugoistoku Evrope, počela je da gradi svoje saveze i pravi kombinacije u kojima je nekoliko puta jedna strana ugovornica bila upravo Kraljevina Jugoslavija, što još jednom potvrđuje značaj i ulogu Kraljevine Jugoslavije u jugoistočnoevropskoj politici Trećeg Rajha. Bili su to sporazumi između Kraljevine Jugoslavije i Bugarske, Kraljevine Jugoslavije i Italije i Kraljevine Jugoslavije i Mađarske, kojima ćemo zbog njihovog značaja i uloge u omogućavanju ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku Evrope, posvetiti u sledećoj knjizi posebna poglavlja.

2. OBRAČUN SA TITULESKUOM I OBEZBEDIVANJE PUTEVA ZA PRODOR U RUMUNIJU

U spoljnopolitičkoj orijentaciji Rumunije polovinom tridesetih godina ispoljavale su se uglavnom dve osnovne struje: tradicionalna profrancuska koja je, naslućujući opasnost od revanšističkih snaga,

⁹⁵ PA, Jugoslawien 1, Bd. 1, Informacija nemačkog poslanstva iz Beograda J. Nr. 2889/36, Po 3 od 12. novembra 1936, o ciljevima i metodama jugoslovenske spoljne politike. DASIP, Fond NAW (National Archives Washington), T 120, R 1321. snimak 511067 — 511070, izveštaj nemačkog poslanstva iz Beograda od 12. novembra 1935. god.

⁹⁶ V. Vinaver, *Sastanak Hitler — Horty...*, pp. 85—87.

⁹⁷ *Tajni arhiv grofa Ciana*, p. 75.

nastojala da ojača spone međunarodne kolektivne bezbednosti i na taj način sačuva postojeće rumunske granice, i druga isto tako anti-re vizionistička, koja je u sprezi sa međunarodnom reakcijom i kopiranjem nacističkih i fašističkih metoda, pokušavala da uništi revolucionarni i demokratski pokret u zemlji i istovremeno da uz podršku totalitarnih zemalja i uz njihovu pomoć takođe sačuva postojeće granice Rumunije.

Glavni zagovornik i stub profrancuske orijentacije i pobornik demokratskih odnosa i ideja u Rumuniji a takođe i protivnik totalitarizma i nasilja u međunarodnim odnosima bio je dugogodišnji ministar inostranih poslova kraljevine Rumunije Nikolaje Titulesku (Nicolae Titulescu). Druga struja imala je veći broj prvaka i vođa među kojima se, po svojim totalitarističkim težnjama, posebno isticao Stefan Tataresku (Stefan Tatarescu). Strah od sve snažnijeg i sve uticajnijeg u svetu, prvog suseda, Sovjetskog Saveza, doprineo je da su ove najkonzervativnije snage rumunskog društva na prečac počele usvajati nacističku ideologiju i upirati svoj pogled prema Trećem Rajhu. Suprotno veoma laganom širenju uticaja italijanskog fašizma, u prethodnim godinama, nacizam iz Nemačke je počeo da širi svoje ideje kao zarazu u redovima najkonzervativnijih snaga rumunskog društva. Samo devet meseci posle dolaska nacista na vlast, u Nemačkoj, dopisnik francuskog lista *La republik* (la republique) izveštavao je iz Rumunije da se u nekim krajevima ove zemlje vrlo glavo šire nacističke ideje, da se javno kliče Hitleru, pevaju nacističke pesme, počinju nositi kukasti krstovi i mrke košulje.⁹⁸ Brzo širenje nacističke ideologije, već u 1933, u Rumuniji je bilo omogućeno postojanjem pronemački opredeljenih snaga u konzervativnim krugovima rumunske buržoazije, kojoj su bile bliske totalitarne ideje nemačkih nacista i kod kojih je neposredna prisutnost SSSR-a, uz sve aktivniju delatnost rumunskog radničkog pokreta, predstavljala najveću opasnost.

Blagonaklon stav znatnijeg dela vladajućih vrhova u Rumuniji u 1933. uključujući tu i predsednika vlade Vajdu (Vaida Voievod), kralja Karola i druge, prema novoj Nemačkoj, omogućavao je dobre veze i saradnju rumunskih nacista sa njihovim učiteljima u Rajhu.⁹⁹ Vođe rumunskih nacista počele su odlaziti kancelaru Hitleru za savete, odmah po njegovom dolasku na vlast. Tako je u septembru 1933. posetio Hitlera vođa nacionalsocijalista u Rumuniji Stefan Tataresku, a nešto kasnije i jedan od zastupnika nacističkih ideja u Rumuniji, Goga (Octavian Goga). U razgovorima u Berlinu je započeta tema koja će kasnije dominirati u odnosima ne samo zvanične Rumunije i Nemačke, već i rumunskih nacista i predstavnika Rajha; o stavu Hitlera prema revizionističkim zahtevima mađarskih vladajućih krugova prema Rumuniji. Idejna bliskost neminovno je vodila ka obostranim težnjama najuže saradnje ali su rumunski nacisti pos-

⁹⁸ CPB, III, 14. novembra 1933, p. 153.

⁹⁹ PA, Pol. II, Rumänien, Bd. 2; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 3068 od 15. novembra 1933; A. A. Язькова, *Румыния накануне Второй мировой войны 1934—1939*. Москва 1936. pp. 52—95; uporedi: I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity*, Bucharest, 1968, pp. 116—118.

tavili jedan uslov koji je ostao sve do, po Rumuniju nesretne, Bečke arbitraže, da Rajh ne podržava revanšistički i revizionističke planove Mađarske vlade prema Rumuniji.¹⁰⁰

Titulesku je spadao u red državnika, koji su na vreme sagledali moguće opasnosti koje je svetu, a posebno jugoistočnoj Evropi i Rumuniji, donosio nacizam. Istovremeno je uočio i na vreme procenio snage i mogućnosti totalitarizma koji je nailazio na podršku najkonzervativnijih slojeva u svetu, pa i u Rumuniji. Ovo je uslovalo posebnu opreznost Tituleskua u spoljnoj i unutrašnjoj politici.

Opreznost Tituleskua i drugih rumunskih političara prema Nemačkoj najviše je uslovalo stanje u odnosima Berlina i Budimpešte i stalno prisutni strah od revanšističkih planova mađarske vlade prema Rumuniji. Sa pravom je ocenjeno da se planovi Mađarske mogu ostvariti jedino uz aktivnu podršku neke velike sile, u ovom slučaju najjače antiversajске sile, Hitlerove Nemačke. Rumunske državnike, pa i Tituleskua, stalno je mučio ovaj problem dok su ih manje interesovali daleki problemi, izvan granica i dometa Rumunije. Titulesku je to priznao i ministru inostranih poslova Nemačke prilikom njihovog susreta u Londonu još juna 1933. Tištilo ga je pitanje granica prema Mađarskoj i u ime očuvanja integriteta Rumunije bio je spreman da prećutno prizna i anšlus Austrije. Tituleskuu je već tada bilo jasno da najveća opasnost po integritet Rumunije može da dođe sa severozapada i da će Nemačka jednog dana pokušati ne samo da kroji pravdu na granicama Rumunije i Mađarske, »već i da se dogradi izvora nafte, u Ploeshtiju, kao i drugih bogatstava Rumunije. I upravo iz tog razloga nastojao je da se angažuje u svim pokušajima i pokretima koji bi mogli biti prepreka toj novoj opasnosti. Stalna antinemački usmerena aktivnost Tituleskua bila je poznata Berlinu, koji je, već krajem 1933, tvrdio da se rumunska vlada, i posebno Titulesku, uvek stavljaju na stranu protivnika Nemačke.¹⁰¹ Titulesku je bio van svih partija, ali to ne znači da on nije bio politički angažovan. Naprotiv, on je uvek, kad je bila u pitanju bezbednost zemlje i kad bi zapretila neka opasnost, bio prvi u borbi protiv te opasnosti.

U promenama, koje su činom obaranja vlade Vaide Voievoda, uz pomoć francuskog kapitala, usledile u jesen 1933, značajnu ulogu je odigrao svojim antinacističkim držanjem i Titulesku. Analizirajući nešto detaljnije posledice pada vlade Vaide Voievoda, nemački poslanik iz Bukurešta, piše 15. novembra 1933, da je ovaj događaj ostavio mnoge negativne posledice za nemačku spoljnu politiku na jugoistoku, da je doveo do jačanja profrancuske orijentacije i posebno antirevizionističkih snaga u Rumuniji. Ovde se ukazuje i na negativne posledice odlaska kabineta Vaide Voievoda, i na rad nemač-

¹⁰⁰П ADAP C, II/2, dok. 468, pp. 859—860 i dok. 496, pp. 900—902; Н. И. Лебедев, *»Железная гвардия, Кароль II и Гитлер, Москва 1968, pp. 85—153; uporedi: M. Broszat, Deutschland — Ungarn — Rumänien u: Hitler Deutschland und die Mächte, Düsseldorf, 1977, p. 525.*

¹⁰¹ ADAP C, I/2, dok. 395, p. 721.

ke nacionalne manjine, te se daju konkretni predloži za prevazilaženje teškoća u širenju nacističkih ideja među Nemcima u Rumuniji.¹⁰²

Novu vladu je formirao predstavnik Liberalne stranke, Duka (Duca Ion Gherghe), pobornik profrancuske orijentacije i protivnik totalitarnih režima, kao i Titulesku. U novom predsedniku vlade Titulesku je imao podršku, pa je udruženim snagama i uz podršku većeg dela rumunskog stanovništva, povedena akcija protiv profašističkih snaga u zemlji i još intenzivnija aktivnost u međunarodnim odnosima u cilju proširivanja i jačanja sistema kolektivne bezbednosti.

Najveću opasnost za postojeći poredak u zemlji predstavljala je, vojnički organizovana, Gvozdena garda, koju su, još 1931, po uzoru na fašiste, formirale najkonzervativnije snage rumunske buržoazije u vreme svetske ekonomske krize. Odmah posle dolaska nacista na vlast u Nemačkoj ova vojna organizacija počela je da kopira nacističke oblike organizovanja i istovremeno da sarađuje sa nacistima iz Rajha, kao i da dobija od njih podršku i znatnu novčanu pomoć.¹⁰³

Jedan od inicijatora i tvoraca donošenja akata o zabrani Gvozdene garde bio je upravo minitsar inostranih poslova Titulesku. Međutim, on je u isto vreme, radi ublažavanja revolta Trećeg Rajha prema ovoj unutarpolitičkoj akciji, vodio političke razgovore sa predstavnicima Rajha u Bukureštu u vezi sa odnosima i problemima između dve zemlje. Titulesku je tada istakao da ga interesuje i brine bezbednost Rumunije i da su svi naponi koje čini usmereni u tom cilju. Izrazio je spremnost da sa Nemačkom uspostavi najbolje odnose, pod uslovom da se Nemačka ne meša u unutrašnje stvari Rumunije i, posebno, da svojom saradnjom sa Mađarskom ne dovodi u pitanje integritet i granice Rumunije.¹⁰⁴ U interesu obezbeđenja granica sopstvene zemlje Titulesku je bio spreman da prepusti sudbinu Austrije Nemačkoj, posebno ističući da se manje plaši anšlusa od restauracije.¹⁰⁵ Neposredno pred izbore premijer Duka je objavio odluku vlade o zabrani Gvozdene garde.¹⁰⁶ Nekoliko dana kasnije održani su u zemlji parlamentarni izbori, na kojima je stranka premijera Duke, (Nacionalni liberali), dobila većinu, odnosno oko 51% od svih glasova.¹⁰⁷

¹⁰² DASIP LP, F, III/I, mesečni izveštaj MIP za juli 1933, pov. br. 713 od 7. septembra 1933; PA Pol., II, Rumänien, Bd. 2; izveštaj poslanstva Nemačke iz Bukurešta nr 3068 od 15. novembra 1933; O padu nacionalcarinističke vlade Vaide Voievoda; A. Simon, *Fašističke organizacije u Rumuniji*, »Peta kolona« Trećeg Reicha i borba RKP protiv fašizma u: *Fašizam i neofašizam...*, pp. 213—214.

¹⁰³ ДБП СССР, том XVII, док. 132, pp. 270—274; Н. И. Лебедев, о. с., pp. 51—84.

¹⁰⁴ PA Pol. II, Rumänien und Deutschland, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta nr 3387 od 12. decembra 1933.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ I. M. Oprea, o. c., pp. 116—118.

¹⁰⁷ ADAP C, II/I, dok. 36, pp. 55—57; *История Румынии, 1918—1970*. Москва, 1971, pp. 182—200.

Unutarpolitičko stanje u Rumuniji u tom trenutku bilo je takvo da se nijedna od osnovnih vladajućih grupacija nije smela suviše brzo i suviše snažno eksponirati. Svaka uspješnija akcija jedne političke orijentacije izazivala je kontraakciju druge. Totalitarne snage, a posebno njihov najistureniji deo zabranjena Gvozdena garda i Nationalsocijalistička stranka, podržavane od međunarodne reakcije, stupile su u protivofanzivu. Gvozdena garda je izradila program borbe, u kome je važno mesto zauzimao individualni teror. Na spisku ličnosti kojih se trebalo rešiti našao se među prvima Titulesku. Predsednik vlade, Duka, ubijen je već 29. decembra 1933, u Sinaji, kao žrtva ove akcije Gvozdene garde.¹⁰⁸

Na čelo nove liberalne vlade došao je predstavnik Mladih nacional-liberala George Tataresku (Gheorghe Tatarescu), jedan od predstavnika najkonzervativnijih krugova rumunske buržoazije i prikriveni protivnik Tituleskuovog kursa u spoljnoj politici.

I pored toga što je Titulesku, pre svega zbog svog ugleda u svetu i drugih značajnih akcija koje je upravo razvio u to vreme, u Tatareskuovoj vladi zadržao portfelj ministra inostranih poslova, u novoj vladi su ojačale snage koje su sa simpatijama gledale na novu nacističku Nemačku. Pri takvom odnosu snaga u zemlji i posebno zbog činjenice što je kralj Karol bio poznat kao prijatelj Nemačke, sam Titulesku je morao da pravi ustupke i čini kompromisne poteze i prema svojim kolegama u vladi i prema Nemačkoj u međudržavnim odnosima.¹⁰⁹ Po nalogu Ministarstva inostranih poslova Rumunije, rumunski poslanik u Berlinu, Komnen (Petrescu Comnen), posetio je, 22. februara 1934, Auswärtiges Amt i preneo poruku svoje vlade da želi dobre odnose sa Trećim Rajhom. Premijer Tataresku i njegovi ministri bili su popustljivi i prema profašističkim strujama u zemlji, što je direktno slabilo položaj demokratski usmerenih snaga. Takvo stanje je vladalo i prilikom izricanja kazni ubicama premijera Duke i u odnosima prema formalno raspuštenoj Gvozdenoj gardi. U to vreme vođa Gvozdene garde, Kodreanu (Codreanu Corneliu Zelea), počeo je da prima novčanu pomoć od nacista iz Rajha¹¹⁰

Težeći kompromisnom razrešavanju unutarnjih i spoljnih problema, što je bilo jedino realno u tim uslovima, Titulesku je u razgovoru sa vođom rumunskih nacionalsocijalista, 18. januara 1934, prihvatio približavanje prema Nemačkoj, pod uslovom da se ne oslabe postojeće veze i savezi sa Francuskom i drugim prijateljima Rumunije. U interesu mira bio je čak pristao da se tajno sastane sa Hitlerom.¹¹¹ Međutim, učestali znakovi prisnije saradnje između Nemačke i Mađarske, kao i delovanje francuskog kapitala i drugih uticaja sa strane, omeli su ovaj susret.

IM I. M. Oprea, o. c., pp. 114—121; ДБП СССР, том XVII, dok. 57, pp. 147—149; 132, pp. 270—274.

109 DDF, I/5, dok. 333, pp. 635—636 i 418, pp. 787—788.

¹¹⁰ ADAP C, I/I, dok. 32, p. 68; uporedi: H. A. Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*, Frankfurt am Main, Berlin, 1968, p. 83.

Hi ADAP C, I/I, dok. 118. p. 218; dok. 189, p. 346.

I pored nepovoljnih unutarpolitičkih prilika Titulesku nije prekidao svoje napore u jačanju kolektivne bezbednosti među zemljama u jugoistočnoj Evropi. Lično je doprineo jačanju postojećih saveza uperenih protiv revizionističkih sila i aktivno radio na stvaranju novih saveza.¹¹² On se energično uključivao u napore neutralisanja i gašenja postojećih ili novonastalih protivurečnosti među balkanskim državama.¹¹³ Titulesku je bio jedan od inicijatora zbližavanja balkanskih zemalja i potpisivanja Balkanskog pakta, 9. februara 1934. godine.¹¹⁴

Događaji u proleće 1934, posebno, zaoštavanje odnosa u samoj Austriji i novi problemi oko Austrije, zatim, stvaranje bloka zemalja Rimskih protokola, potvrđivali su Tituleskuovu procenu o sve većoj opasnosti od revanšističkih sila, na prvom mestu, od Nemačke i Italije.¹¹⁵ U takvim uslovima ideje o Istočnom i Podunavskom paktu, koje su istakli predstavnici Francuske, prihvatio je Titulesku verujući sasvim iskreno da se, i pored sve dubljeg nesklada između pojedinih naroda i zemalja, na taj način može očuvati mir. Titulesku nije bio socijalista, niti je socijalistički sistem prihvatao, ali, kao demokrata nastojao je da realno i nepristrasno oceni ulogu i mogućnosti Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u procesu borbe protiv nacizma i fašizma. Sagledavao je zajedničke interese i težnje zemalja jugoistočne Evrope kako bi se u uzajamnom osloncu zaustavilo prodiranje nacifašizma prema istoku i jugoistoku Evrope.¹¹⁶ Prvi konkretni korak bilo je uspostavljanje diplomatskih odnosa između Rumunije i SSSR-a 9. juna 1934. godine.¹¹⁷

¹¹² DASIP CPB, III, 16. januar 1934, p. 149; uporedi, Studii privind politica externă a României 1919—1939, Bucuresti, 1969, pp. 62—180; C. Popisteanu, Romania si Antanta Balcanica, Bucuresti, 1968, pp. 151—201.

¹¹³ ДБП СССР, том XVII, dok. 146, pp. 299—301 i 181, pp. 361—362.

¹¹⁴ Sire o ovome: E. Campus, Inteligerea Balcanică, Bucuresti, 1972, pp. 122—152; 2. Avramovski, Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937, pp. 21—34; isti autor, Romania si Confereentele Balcanice (1930—1934), u: Probleme de politica externa a Romanien 1919—1939. Bucuresti, 1971, pp. 111—170; N. Titulescu, Documente diplomatice, Bucuresti 1967, dok. 305, pp. 542—547.

¹¹⁵ Uporedi: Survey of International Affairs 1935. Oxford — London, 1936, pp. 487—535; A. A. Шевяков, Установление дипломатических отношений СССР со странами центральной и юговосточной Европы как важнейший фактор европейской безопасности, Москва, 1974, pp. 1—13.

¹¹⁶ B. K. Волков, Германо-югославские отношения и развал Малой антанты, Москва, pp. 50—58; DDF, I/6, dok. 18, pp. 47—50; 388, pp. 786—788 i 472, pp. 973—974. 2. Avramovski, Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za rumunsku spoljnu politiku, u: Istorija XX veka, VII, Beograd, 1965, p. 9.

¹¹⁷ n. Titulescu, Discursuri, Bucuresti, 1967, pp. 435—449, Внешняя политика СССР, том IV, dok. 248, pp. 719—722; N. Titulescu, Documente diplomatice, dok. 316, p. 559 i dok. 317, p. 360; DASIP AP, F-18; izveštaji, pov. br. 328 od 20. oktobra 1933. i pov. br. 337 od 22. decembra 1933; detaljno o ovom pitanju: I. M. Oprea, o. c., pp. 59—154; E. Campus, Nicolae Iorga si Relațiile internationale (1933—1939) u: Studii revista de istorie T 24/1971, nr. 4, pp. 711—733; Gh. Matei, La Roumanie et les problemes du desarmement 1919—1934; Bucuresti, 1970, pp. 130—161; M. Vanku, Mala Antanta 1920—1938. Titovo Užice, 1969, pp. 85—87; A. A. Язкова, o. c., pp. 72—81; D. Tutu, Problema securității colective în sud — estul Europei si politică externa a României (1933—1937), u: Probleme de politică externă a României 1919—1939, pp. 171—218.

Normalizovanje odnosa između Rumunije i SSSR-a izazvaće revolt i protivakcije unutar zemlje i spolja.¹¹⁸ Raspuštena Gvozdena garda koja je samo formalno bila zabranjena, a u stvari materijalno i moralno podržavana od konzervativnih buržoaskih krugova u zemlji i međunarodnog fašizma, razvijala je sve organizovaniju i sve življu aktivnost.¹¹⁹ Predstavnici pojedinih desnih buržoaskih partija odlazili su u inostranstvo, tamo dobij ali upustva za rad, sticali iskustva i primali novac s kojim su se vraćali u Rumuniju. Konzervativnije građanske partije, posebno njihova rukovodstva, počela je da osvaja nacionalsocijalistička ideologija. Tako su u rukovodstvu opozicione Nacionalcarinističke partije Vaide Voievoda sve više uticaja imali rumunski nacionalšovinisti.¹²⁰ Raspirivano je antisemitsko raspoloženje, koje su podržavali i pojedini predstavnici vlade.¹²¹

Uz sve te unutarnje i spoljne smetnje nastojanja Tituleskua da spase zemlju od nacističke opasnosti, zaustavljao je sam predsednik vlade, Tataresku. Poslanik Nemačke u Bukureštu, Šulenberg, u svom izveštaju iz juna 1934. Auswärtiges Amtu kaže da Bartuova poseta Bukureštu nema za cilj samo ostvarenje spoljnopolitičkih namera i zadataka nego i unutarnjih, odnosno poseta treba da pomogne prevazilaženju krize u zemlji, posebno krize vlade i sukoba između premijera Tatareskua i ministra spoljnih poslova Tituleskua.¹²²

Da je ovo bilo tačno potvrdiće razvoj događaja nešto kasnije i podnošenje ostavke Tituleskua na položaj ministra inostranih poslova. Povod za ostavku bila je poseta premijera Tatareskua Beogradu i njegovo obećanje da će slediti u spoljnopolitičkim odnosima, posebno u odnosu na Nemačku, liniju kneza Pavla i vlade Kraljevine Jugoslavije. Bilo je to u vreme kada je vlada Kraljevine Jugoslavije održavala žive kontakte sa nacistima i radila na jačanju saradnje sa Nemačkom.

Razumljivo je da su na politiku kolebanja i laviranja u Rumuniji znatno uticala politička kretanja u susednim zemljama, a na prvom mestu u Jugoslaviji. Neposredno posle uspešno završenih trgovinskih pregovora između Nemačke i Mađarske i između Nemačke i Jugoslavije pojavile su se težnje za unapređivanje spoljnotrgovinskih odnosa između Rumunije i Nemačke. Rezultat ovih težnji i nastojanja bio je kompenzacioni sporazum o kontigentiranoj razmeni u vrednosti od 17 miliona RM, sklopljen avgusta 1934, između IG Farben industrije i rumunskih preduzeća za izvoz poljoprivrednih proizvoda.¹²³

Sama činjenica da je Rajh te godine imao dovoljno sopstvenog žita za ishranu i uz to znatne količine uvezenih žitarica iz Mađarske i Jugoslavije navode nas na zaključak da je ova transakcija imala

48 D. Tutii, o. c., pp. 171—217.

¹¹⁹ DASIP CPB, III, 20. februar 1934, p. 238 i 12. april 1934, p. 42; šire o ovome: H. И. Лебедев, „Железна гвардия“ Карол II и Гитлер, Москва, 1968.

¹²⁰ DASIP CPB, III 1. avgusta 1934, p. 17.

¹²¹ DASIP CPB, III, 30. maja 1934, p. 343.

¹²² ADAP, III/1, dok. 41, pp. 91—93.

¹²³ ADAP C, 1/2, dok. 414, pp. 768—770.

čist politički cilj — težnju ka jačanju privrednih veza i širenju uticaja na one snage u Rumuniji koje su u svojoj političkoj orijentaciji naginjale nacizmu ili se kolebale između jedne i druge strane.

O političkoj nameri ove akcije svedoči i činjenica da je Nemačka znatan deo sredstava dobijenih ovom razmenom, oko 250.000 DM, ostavila u Rumuniji kao pomoć Nacionalsocijalističkoj partiji Rumunije i kao potporu za propagiranje nemačko-rumunske saradnje.¹²⁴ Bio je to mali predujam za sve ono što je planirao Hitler da dobije

i izvuče iz prirodno bogate, a ujedno privredno nerazvijne Rumunije.

Direktno mešanje u unutrašnje stvari Rumunije putem propagande ili pružanjem podrške pronacističkim snagama među Rumunima nije bio jedini oblik pritiska na Rumuniju. Bilo je direktnih uplitanja u unutarnju i spoljnu politiku Rumunije. Tako je kancelar Hitler, prilikom razgovora sa poslanikom Rumunije u Berlinu, Komnenom, 26. maja 1934, izražavajući se nepovoljno o rumunskoj spoljnoj politici, posebno napadao ministra Tituleskua, koji je »samo na recima za saradnju, dok u praksi čini suprotno.«¹²⁵

Smirenju odnosa između premijera Tatareskua, koji je zastupao politiku laviranja sličnu politici kneza Pavla, i Tituleskua, koji je bio antinacista, doprineli su događaji oko atentata na kralja Aleksandra i francuskog ministra inostranih poslova Luja Bartua. Verodostojne vesti: da su u pripremanju ovog čina uzeli učešća i zvanični predstavnici revizionističkih zemalja, izazvale su nov pojačani talas antirevizionizma kako u Rumuniji, tako i u većini drugih zemalja. Rumunski premijer, pred udarom ovog talasa, morao je pustiti ministru inostranih poslova, Tituleskuu, koji se sa još više elana prihvatio borbe protiv nasrtaja na mir i građansku demokratiju. Smanjena je privremeno agresivnost pronacističkih i drugih najkonzervativnijih snaga u Rumuniji.¹²⁶

U novonastaloj klimi Titulesku je osetio svoj trenutak, trudeći se da revolt u svetu protiv revizionističkih sila iskoristi u političke svrhe, kao i za jačanje sopstvenog prestiža. Otvoren i snažan napad na revizionističke sile i na njihove akcije uperene protiv sistema kolektivne bezbednosti započeo je Titulesku već prilikom učešća na sahrani kralja Aleksandra Karađorđevića u Beogradu. U vezi s tim, nemačko poslanstvo iz Bukurešta je, 27. oktobra 1934, izveštavalo, da iza Tituleskuove aktivnosti na međunarodnom planu stoje unutarpolitički interesi i nastojanja da se osigura lični prestiž u samoj Rumuniji.¹²⁷ Izveden je zaključak da je aktivnost Tituleskua uslovljena sve težim i nesigurnijim stanjem u Rumuniji i stoga se predlaže da

¹²⁴ ADAP C, 1/2, dok. 415, p. 770.

¹²⁵ ADAP C, 1/2, dok. 264, pp. 487—488.

¹²⁶ DASIP LP, F 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1934, pov. br. 17430 od 4. decembra 1934; CPB, III, 4. oktobar 1934, p. 24.

¹²⁷ PA, Pol. III, Frankreich — Jugoslawien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta, nr. 4167 od 27. oktobra 1934.

se pojača rad na slabljenju Tituleskuovih pozicija u cilju njegovog obaranja sa položaja.¹²⁸

Događaji oko atentata u Marseju i njegove neposredne posledice podstaciće nemačku diplomatiju da u svom delovanju prema Rumuniji izvrši određene korekcije. Osetila se neophodnost da se nešto kaže i o pitanju revizije granica zemalja jugoistočne Evrope. Bio je to veoma težak posao, naročito zbog već uspostavljenih odnosa bliske saradnje sa nekim zemljama koje su tražile reviziju, kao što je bila na primer, Mađarska. Nacističke vođe već su naučile da se prilagođavaju trenutnim situacijama i potrebama, da taktiziraju, obećavaju, pa onda pobijaju, ili čak da čine hazarderske poteze. U tim poslovima je posebno iskustvo stekao Herman Gering.

Odmah posle marsejskog atentata Gering je u Beogradu izjavio da Nemačka nije uopšte zainteresovana za promene granica u jugoistočnoj Evropi i da se revizionističkim parolama služi Italija, a ne Nemačka.¹²⁹ Usledili su protesti i iz Budimpešte i iz Rima i određena objašnjenja i ublažavanja, naročito svega što se ticalo odnosa na relaciji Berlin — Budimpešta. Sa druge strane, iz Bukurešta su tražili da Gering ono što je kazao bliže objasni. Na zahtev rumunskog poslanika da se ova stvar nešto šire objasni, Bilov je ponovio, da Nemačka nikome, pa ni Mađarskoj, nije obećala podršku u pogledu promena mađarsko-rumunskih granica, i da nikad neće dozvoliti reviziju tih granica ratnim sredstvima.¹³⁰ Uskoro su usledila dopunska objašnjenja, bez mnogo novih činjenica, otpravnika poslova nemačkog poslanstva, Pohamera (Wilhelm Pochhammer), u obliku intervjua. Prema sadržaju ovog intervjua, koji je prethodno morao biti odobren od nacističkog vrha, Nemačka se prikazuje kao zemlja mira, a njene težnje ka jugoistoku Evrope kao svojevrsan oblik ravnopravne saradnje zemalja jugoistočne Evrope i Rajha. Prema recima Pohamera, Nemačka i ne pomišlja da primenjuje politiku velike sile, već želi saradnju na potpuno ravnopravnim osnovama sa celim svetom.¹³¹ Kao primer miroljubivosti i saradnje, Pohamer navodi trgovinske ugovore i saradnju Nemačke sa, dve međusobno netrpeljive zemlje, Jugoslavijom i Mađarskom i izražava nadu da će, po ugledu na miroljubivu politiku Nemačke uslediti postepeno približavanje ovih dveju zemalja.¹³² Tokom intervjua, Pohamer se više puta izjavio protiv rata i podvlačio da Nemačka ne želi da se ratom razrešavaju nesporazumi i, posebno da se putem sile traže ispravke granica između pojedinih država. Pohamer je završio svoj intervju

¹²⁸ Ibid: Nemačko poslanstvo u Bukureštu u pomenutom izveštaju podvlači: »Mada još nije došao pogodan trenutak za vođenje aktivne politike u Rumuniji, na što treba računati tek posle pada Tituleskua, treba se neodloživo suprotstavljati nekim potezima rumunske spoljne politike«.

ADAP C, III/2, 305 pp. 568—571 i 323 pp. 606—608; PA Büro des Reichsministers, 43 Rumänien, Bd. 4, zabeleška Bilova od 30. oktobra 1934.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ PA Rumänien, Pol. 2, 3, Sprachendienst Spr. a. 11047 od 23. novembra 1934, p. 4.

¹³² Ibid, p. 3.

pred rumunskom javnošću željama Rajha da se međusobna saradnja Nemačke i Rumunije ostvari bez posebnih i sebičnih interesa i ciljeva radi obostrane koristi.¹³³

Delimična izjašnjavanja u pogledu revizije rumunskih granica, predstavnika Trećeg Rajha, predstavljala su poen za Nemačku kod neopredeljenih slojeva rumunske buržoazije, koja je na putu saradnje sa Berlinom videla samo jednu prepreku — mađarski revizionizam. Ovakvo držanje Rajha ubrzaće opredeljivanje dela ovih snaga u Rumuniji prema Rajhu. Delimičnim izjašnjavanjima predstavnika Rajha o pitanju revizije rumunsko-mađarske granice bili su nezadovoljni svi oni koji su se osećali idejno istomišljenicima sa nacistima, jer su od Nemačke tražili puno izjašnjavanje i zaštitu njihovih interesa. U celini uzevši, izjašnjavanje nacista po pitanju stava Nemačke prema reviziji granica doprinosilo je jačanju pronacističkih snaga u Rumuniji. Ovome je pogodovala i klima u međunarodnim odnosima. Novi ministar inostranih poslova Francuske Lavai, pokazivao je sve više interesa za saradnju sa Italijom, pa i sa Nemačkom, uz slabljenje interesa za tradicionalne saveznike na Balkanu i za učvršćivanje kolektivnog sistema bezbednosti na jugoistoku Evrope. Ovo se odražavalo na slabljenje obima spoljnotrgovinske razmene Francuske sa ovim zemljama, uz istovremeno povećanje razmene sa Nemačkom.¹³⁴

Pod uticajem ovih novih kretanja Titulesku je morao da koriguje i prilagođava kurs rumunske spoljne politike. Na jednoj strani ulagao je napore da se pojača saradnja i kohezija u postojećim savezima na jugoistoku Evrope, posebno u Maloj antanti i, istovremeno sam je tražio mogućnost saradnje sa Nemačkom.¹³⁵ Tako je, posredstvom rumunskog poslanika, 10. decembra 1934, poručio Berlinu da želi dobre odnose sa Rajhom i najavio nameru rumunske vlade da uputi svoga ministra trgovine u Berlin radi uspešnije saradnje u oblasti spoljne trgovine.¹³⁶

U dužem razgovoru sa nemačkim otpravnikom poslova u Rumuniji, Pohameron, 17. marta 1935, je pokušao da objasni Nemačcima motive uspostavljanja diplomatskih odnosa Rumunije sa Rusijom. Bio je to, po njegovim recima, rezultat nastojanja i sudbine jedne male zemlje, koja nije smela da dozvoli da se sukobljava i sučeljava sa svojim velikim susedima SSSR^om i Nemačkom.¹³⁷ Pri tome je pokušao da ubedi svoga sagovornika kako mu je jednako stalo da ima dobre i sredene odnose i sa Nemačkom i sa Sovjetskim Savezom, ukazujući na činjenicu da između Rumunije i Nemačke nema teritorijalnih problema, dok problem Besarabije postoji i ostaje u odnosima Rumunije i SSSR-a.¹³⁸

¹³³ Ibid, p. 8.

¹³⁴ PA Ab. II, Handelspolitik 50 Bd. 3; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 4799 od 11. decembra 1933.

¹³⁵ PA Ab. II, K. Antante, Politik IV, Bd. 13; izveštaj nemačkog poslanika iz Bukurešta nr. 288 od 23. januara 1935.

¹³⁶ BA Büro des Reichsministers 121/6, Bd. 43, zabeleška o izjavi rumunskog poslanika, nr. 1406 od 10. decembra 1935.

¹³⁷ ADAP C, III/2, dok. 535, p. 989.

¹³⁸ Ibid.

Proces jačanja pronacističkih struja u Rumuniji je nastavljen. Uz podršku konzervativnih krugova, Gvozdena garda, koja je i dalje formalno zakonom bila zabranjena, počela je javno da deluje, pod parolom »sve za domovinu«, poprimajući sve više nacističku ideologiju i metode rada.¹³⁹ U okviru buržoaskih partija nastavljena je ubrzana politička polarizacija. Udruživanjem Nacionalhrišćanske partije i Gogine (Octavian Goga) Lige nacionalhrišćanske zaštite, stvorena je jača partija nacionalsocijalističkog tipa, koja će pokazivati posebnu aktivnost u antisemitskim i nacionalističkim ispadima u zemlji. U to vreme jedna od najmasovnijih građanskih partija u opoziciji, pod vodstvom Vaide Voievoda, nacionalcarinistička, usvojila je novi konzervativni program, u kome je oštrica bila uperena protiv revolucionarnog radničkog pokreta i demokratije. Tako je najveći deo buržoaskih partija, u strahu od revolucionarnog pokreta koji je rastao, počeo da se okreće najkonzervativnijim strujanjima, da kopira nacističke metode borbe za osvajanje apsolutne vlasti i da svoju egzistenciju obezbeđuje u osloncu na inostrani fašizam.¹⁴⁰

Antitotalitarističke snage, i pored toga što su zvanično imale vlast u svojim rukama u Rumuniji, bile su sve nemoćnije u borbi protiv raznih profašističkih snaga u zemlji. Dopisnik francuskog lista »Popiler« (»Populaire«) izveštavao je, 5. marta 1935, iz Rumunije, da je Gvozdena garda, kojoj je pružala pomoć čak i vlada, postala svemoćni faktor u zemlji. Fašisti su progonili građane i vršili teror posebno nad radnicima. Dovoljno je bilo, prema izveštaju ovog novinara, da neko bude samo označen kao antifašista, pa da bude optužen i čak osuđen za dela protiv bezbednosti države.¹⁴¹

U ovakvim nenormalnim uslovima, uz stalno prisutna dva lica vlade, kralja Karola i drugih zvaničnih predstavnika, Titulesku i zastupnici njegove orijentacije bili su prisiljeni da odstupaju. Nemačka je i dalje lansirala parolu borbe za neutralnu Rumuniju, otkinutu od njenih suseda i prijatelja i istovremeno radila na osvajanju ove zemlje, razume se, kao i u svim drugim prilikama i slučajevima, putem jačanja privredne saradnje i trgovinske razmene.

Tokom prvih ekspanzionističkih koraka prema jugoistoku Evrope nacisti su se usmerili i prema bogatim rumunskim naftonosnim poljima. Crnom zlatu pripalo je počasno mesto i u trgovinskim pregovorima Nemačke i Rumunije tokom marta, a takođe i prilikom potpisivanja trgovinskog ugovora 23. marta 1935. godine. Ovaj ugovor, isto kao i ranije potpisani trgovinski ugovori Nemačke sa Mađarskom i Jugoslavijom, sa jasno određenim kontingentima razmene, samo prividno je išao u korist Rumunije. I Rumunija je na račun izvezenih viškova žita morala uvoziti skupu industrijsku robu iz Nemačke.¹⁴² I ne samo da je ta trgovačka veza vodila političkom vezivanju jedne privredno bogate a nerazvijene zemlje sa industrijski

¹³⁹ Šire o ovome: Н. И. Лебедев, „Железая гвардия“ Карол II і Гитлер, Москва 1968, pp. 51—125.

¹⁴⁰ История Румынии, pp. 193—212.

и« DASIP CPB, III, 7. marta 1935, p. 63.

1« ADAP C, III/2, dok. 295, p. 550, dok. 302, pp. 561—563; dok. 543, pp. 1001—1004 i dok. 551, p. 1018.

razvijenom zemljom, već je vodila tome da Rumunija sve više zavisi od nemačke privredne politike. Opet se i u slučaju Rumunije od samog početka, pokazala aktiva na njenoj strani, što je praktično značilo kreditiranje i ulaganje Rumunije u privredni razvoj Nemačke, jednog od privrednih giganta Evrope i sveta.¹⁴³ Istovremeno, Nemačka je vršila pritisak na Rumuniju da poveća izvoz one robe koja im je nedostajala, u ovom slučaju — nafte, a tu robu Rumunija je mogla plasirati na svako tržište i za bilo koju konvertibilnu valutu.¹⁴⁴ U cilju savladivanja manjih otpora protiv privrednog vezivanja za Nemačku, Berlin je davao sitne koncesije, koje su u krajnjem ishodu opet išle u korist Nemačke. Tako je ministar nemačke privrede, Šaht, u pismu upućenom 1. aprila 1935, ministru trgovine Rumunije, Strungi (Manulescu Strunga), ponudio kredite i opremu za vađenje i preradu nafte radi povećanja proizvodnje, koja bi, razume se, išla u prilog izvoza nafte za Nemačku.¹⁴⁵

Hitlerov Zakon o uvođenju opšte vojne obaveze u Nemačkoj, od 16. marta 1935, njegovo samovoljno odbacivanje vojnih klauzula Versajskog ugovora i otkazivanje Lokarnskog ugovora bili su nova velika opomena i rumunskim antifašistima. Sklapanje dvostrukog ugovora o uzajamnoj pomoći između Francuske i čehoslovačke i Francuske i Sovjetskog Saveza, u sve težim međunarodnim prilikama nije bila dovoljna garancija kolektivne bezbednosti na ovom području Evrope.¹⁴⁶

Antinemački orijentisane snage u Rumuniji, na čelu sa Tituleskuom, još su ozbiljnije počele da razmišljaju o opasnosti koja im pretila sa severozapada i katastrofi koja može da zadesi zemlju, naročito u slučaju konflikta između dve velike susedne sile — Nemačke i Sovjetskog Saveza.

Jasno i nedvosmisleno opredeljenje Čehoslovačke protiv naderanja Rajha prema jugoistoku, i pored suprotnog opredeljenja druge saveznice u Maloj antanti — Kraljevine Jugoslavije, pozitivno je uticalo na antinemačko angažovanje demokratskih snaga u Rumuniji. U takvim uslovima Titulesku je došao do zaključka da je daleko bolje iznaći puteve nagodbe i saradnje sa obema silama i miru, pre eventualnog konflikta.¹⁴⁷ Računao je da bi se uz stvaranje dobrih

¹⁴³ Rumunski list »Endependans Rumen«, od 28. maja 1935, piše da Rumunija nikad nije imala tako poduzetnog i aktivnog partnera u spoljnoj trgovini kakva je Nemačka. Podvlači se takođe da Nemci kupuju i prodaju uz izvanredno poznavanje rumunskog tržišta i rumunskih mogućnosti. CPB, III, 30. maja 1934, p. 248 i 1. juna 1935, p. 5.

¹⁴⁴ ADAP C, IV/1, dok. 6, p. 5.

¹⁴⁵ Ibid, p. 6.

¹⁴⁶ ДБП СССР, том XVIII, dok. 125, 146, 270, 283, 291 i 295. uporedi: *Survey of International Affairs 1935*. Oxford — London, 1936, pp. 58—90; 2. Avramovski, *Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za rumunsku spoljno-političku orijentaciju*, u: *Istorija XX veka*, VII, Beograd, 1965, pp. 15—17.

¹⁴⁷ Šire o ovome: I. M. Oprea, o. c., pp. 82—102; isti autor: *Nicolae Titulescu's in istoria relatelor diplomatice romano-sovietice 1928—1936*, u zborniku: *A. Fruitful Stage in the History of the Romanian-Soviet diplomatic Relations 1928—1936*, Bucuresti, 1967; M. Tejman, *Titulescu a rumunska zahranična politika 1933—1936*, u: *Ceskoslovenský časopis historický*, 14/1966, pp. 667—684.

odnosa sa Nemačkom moglo lakše boriti protiv bujanja domaćeg fašizma ili bar u smislu njegovog obuzdavanja. Na drugoj strani, znalo se da se ne može postići konačno rešenje priznavanja granica sa SSSR-om na Prutu, ali se mogla stvoriti povoljna klima u kojoj bi se to rešenje odgodilo za bolje dane da bi se izbeglo direktno sučeljavanje sa SSSR-om oko sudbine Besarabije. Na temelju ovakvih procena počele su akcije za približavanje i prema Sovjetskom Savezu i prema Nemačkoj. U savlađivanju otpora dobro je došla pronemačka orijentacija ministra trgovine, Strunge, kao i njegove veze sa Šahtom.¹⁴⁸ U vreme pomenutih trgovinskih pregovora, u maju 1935. i sam Titulesku je koristio povoljne mogućnosti da pred predstavnicima Rajha pokaže spremnost za sređivanje odnosa i uspostavljanje saradnje. On je tom prilikom izjavio pred nemačkim diplomatama, da bi pozdravio i lično potpomogao približavanje Francuske i Nemačke.¹⁴⁹ Pokušavao je isto tako da objasni kako Rumunija i Nemačka imaju mnogo zajedničkih interesa u međunarodnim odnosima.¹⁵⁰

Nemci su i sami priželjkivali ovakvu saradnju, ali ne po željama i konceptu Pariza ili Tituleskua, već u duhu njihovih planova i htenja. Rezultat ovakve saradnje bio je pomenuti trgovinski sporazum, sa dvadeset i jednim dodatnim aktom o tajnom regulisanju raznih problema iz međusobne razmene.¹⁵¹

Nemci su prihvatili ponuđenu igru, ali ne radi jačanja pozicija Tituleskua već obrnuto radi slabljenja njegovog položaja. Za to su Nemci imali široke mogućnosti, jer su čak i u krugu najužih Tituleskuovih saradnika imali svoje istomišljenike i agente, dok Titulesku takve ljude nije mogao da nađe na suprotnoj strani.

Nemačka je bila zadovoljna razvojem događaja u Rumuniji polovinom 1935. godine. U izveštaju nemačkog poslanstva iz Bukurešta, od 26. maja, govori se o srdačnom prijemu nemačke trgovinske misije u Rumuniji od svih članova rumunske vlade, uključujući tu i samog Tituleskua.¹⁵² Otpravnik poslova nemačkog poslanstva, Pohamer, pokušava da otkrije uzroke ovoj rumunskoj ljubaznosti i nalazi ih u političkim i privrednim teškoćama Rumunije, kao i težnjama da dođe do većeg ulaganja nemačkog kapitala i opreme u rumunsku privredu.¹⁵³ On ovde ne zapostavlja i spoljnostopolitički faktor, posebno »poučan« primer Kraljevine Jugoslavije i Poljske, koje su svojom saradnjom sa Rajhom ojačale svoje unutarnje i spoljnostopolitičke pozicije. Ipak, Pohamer zaključuje da će, s obzirom na uticaj francuskog i čehoslovačkog kapitala u Rumuniji, Nemačka morati da uloži još napora da bi se istisnuo uticaj navedenih sila sa ovoga područja i obezbedio oslonac Rumunije na Rajh.¹⁵⁴

148 ADAP C, IV/I, dok. 6, pp. 5—7.

149 ADAP C, IV/I, dok. 64, p. 114; uporedi: 2. Avramovski, o. c., p. 14.

150 ADAP C, IV/I, dok. 64, p. 114.

151 DASIPLP, F 11/14; Mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1935, pov. br. 14663 od 18/1935.

152 ADAP C, IV/I, dok. 110, pp. 207—210.

153 ADAP C, IV/I, dok. 110, p. 209.

154 Ibid., p. 210; CPB, III, 1. jun 1935, p. 5.

U ovo vreme Titulesku je pripremao akciju i na drugoj strani, prema SSSR-u. U pitanju je bila konkretnija saradnja u vidu ugovora o uzajamnoj pomoći, pa je Titulesku morao veoma pažljivo da vodi ovu svoju akciju. Ipak je, već prilikom prvih koraka u pravcu Moskve, izazvao uzbuđenje kod svojih kolega u vladi, pa i samog kralja, koji je bio protiv oslanjanja na SSSR. Usledile su i oštre diskusije između ministra Tituleskua i monarha.¹⁵⁵

Kralja je prosto opčinjavala brza izgradnja oružane sile Trećeg Rajha. Priželjkivao je takav kvalitet sopstvenih trupa i interesovao se za nemačko oružje i ostalu ratnu opremu. Ovo su bile glavne teme razgovora prilikom susreta kralja Karola i nemačkog vojnog atašea u Bukureštu, Čunkea (Erich Tschunke), 13. maja 1935.¹⁵⁶ Kralj se suprotstavio predlogu Tituleskua da se sigurnost Rumunije traži na sovjetskoj strani, strani kojoj Karol, kao i jugoslovenski knez Pavle, nije želeo da ponudi prijateljstvo i saradnju. Titulesku je bio uporan. U prilog njegovim nastojanjima išla su taktička usmeravanja Francuske u pravcu saradnje sa SSSR-om, kao i još uvek zvanično profrancusko opredeljenje rumunskog režima. Uz saglasnost jednog broja članova vlade, Titulesku je, početkom juna 1935, otpočeo razgovore sa sovjetskim poslanikom u Bukureštu, Ostrovskim (Mihail Ostrovski). Ubrzo posle izvršenih priprema razgovori su vođeni na višem nivou — sa ministrom inostranih poslova SSSR-a, Litvinovim (Maksim Maksimovič Litvinov).¹⁵⁷

Nemci su preko svojih kanala i saradnika u Rumuniji obavestili o početku pregovora i kasnije upoznavani o njihovom toku. Uporedo sa pregovorima radila je protiv njih čitava mreža nemačke propagande, ne birajući sredstva sa jednim ciljem — da se ti pregovori razbiju na samom početku. Najminimalnije vezivanje Rumunije za politiku Sovjetskog Saveza moglo je da poremeti dobro isplaniranu dinamiku nemačkog prodora prema jugoistoku. Bez Rumunije taj prodor na jugoistok ne bi postigao svoju punu svrhu. U ovim složenim odnosima pretila je opasnost da nemačka ratna privreda neće doći do bogatih rumunskih izvorišta nafte i rudnika.

Upornost Nemaca u borbi protiv približavanja Rumunije SSSR-u uticalo je na još veće kolebanje kralja Karola i drugih prikriveno pronemački opredeljenih pojedinih u vladajućim vrhovima Rumunije. Da bi ublažio otpor i na jednoj i na drugoj strani Titulesku je, uporedo sa pregovorima sa Sovjetskim Savezom, nastojao da putem poruka i susreta uveri Rajh da njegova akcija prema SSSR-u nikako ne ide protiv Nemačke. U tom smislu rumunski poslanik Komnen

¹⁵⁵ Ibid., p. 306.

¹⁵⁶ Ibid., p. 306.

¹⁵⁷ ДВП СССР, том XIX, док. 181, pp. 292—294 i p. 273, pp. 432—433; В. И. Аверин, *Борьба СССР за мир и коллективную безопасность против фашистской агрессии в Центральной и Юговосточной Европе (май 1935 г. — июль 1936 г. Зборник, Балканы, и Ближний Восток в новейшее время, Свердловск, 1975, pp. 41—62. Ю. Н. Рахманинов, Проблем европейской безопасности, Москва, 1979, pp. 88—89; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 173—174.*

posetio je, 20. juna, Auswärtiges Amt i preneo poruku Tituleskua da Rumunija želi dobre odnose i sa Nemačkom i sa SSSR-om, u interesu svoje i opšte bezbednosti i mira u Evropi.¹⁵⁸

Nacistima u Berlinu bile su jasne namere Tituleskua. Znali su da Titulesku nije prokomunista i da on pokušava, oslanjajući se na SSSR, neutralise opasnost koja pretila Rumuniji od Nemačke i istovremeno da se kroz prijateljstvo osigura od Sovjetskog Saveza.¹⁵⁹ Ovde nije bila u pitanju opasnost od brzog jačanja uticaja Sovjetskog Saveza u Rumuniji, u kojoj su sve važnije pozicije imali ljudi opredeljeni prema totalitarnim silama ili prema zapadnim demokratima, već je problem bio u konačnom cilju — istiskivanje svih drugih uticaja iz Rumunije i njena priprema za služenje Rajhu. Da bi se taj proces još više ubrzao pokrenuta je propagandna ofanziva, (isto kao u pogledu čehoslovačkog ugovora sa SSSR-om): o crvenoj opasnosti na jugoistoku Evrope, o skorom pohodu boljševika na zapad i propasti zapadnih demokratija; pri tome je uvek isticana spremnost nacizma, ukoliko mu drugi ne bi pravili smetnje, da tu opasnost u korenu uništi itd.

Nemcima nije bilo nepoznato i Tituleskuovo strahovanje da ne dođe do nemačko-sovjetskog približavanja bez učešća Rumunije, što se moglo negativno odraziti na položaj Rumunije.¹⁶⁰ Poučen primerom Francuske, on je i sam zagovarao izmirenje i saradnju Nemačke i Sovjetskog Saveza, ali svakako uz istovremeno proširivanje te saradnje na Rumuniju.

Okvire mogućih odnosa u trouglu između Berlina, Moskve i Bukurešta Titulesku je detaljnije objasnio jednom zapadnom diplomati, u Londonu, 8. juna 1935, kome je najiskrenije priznao da nije ni neprijatelj Nemačke ni sredstvo u rukama Sovjetskog Saveza.¹⁶¹ Tom prilikom je izjavio da nikad nije želeo, niti želi, svađu i loše odnose sa Nemačkom. Smatrao je da je u interesu Nemačke i Sovjetskog Saveza da pronađu i utvrde puteve za međusobno razumevanje, posebno ističući široke mogućnosti za privrednu saradnju ovih dveju zemalja.¹⁶² U cilju utiranja puteva ove saradnje i razumevanja Nemačke za potrebe i mogućnosti Rumunije bio je spreman da se saglasi da Austrija bude pod isključivim uticajem Rajha i da se uključi u napore sprečavanja prodora Musolinijeve Italije prema Kraljevini Jugoslaviji i Balkanu. Međutim, ova kombinacija već je isuviše zakašnila, nemački nacisti i italijanski fašisti su definitivno počeli utirati staze za svoj susret i saradnju u borbi protiv stare Evrope i za stvaranje »novog poretka«.

¹⁵⁸ ADAP C, IV/1, dok. 160, pp. 326—327.

¹⁵⁹ ADAP C, IV/1, dok. 175, pp. 353—359.

¹⁶⁰ Q pa Abt. II, Rumänien, Bd. 2; izveštaj iz Bukurešta, nr. 1848 od 16. juna 1935; ADAP C, IV/1, dok. 175, pp. 357 i dok. 205, p. 433; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, p. 176; i *Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta*, pp. 18—19.

¹⁶¹ ADAP C, IV/1, dok. 205, p. 433. Pored ostalog, Titulesku je tada rekao: »Ja niti sam neprijatelj Nemačke, niti sredstvo Rusije. Ja se ne menjam.«

¹⁶² *ibid.*

Ne obazirajući se na poteze Tituleskua i izjave upućene Berlinu, nastavljen je rat svim sredstvima protiv njegove, u suštini antinacističke politike, politike kojoj je osnovni motiv bio — stvaranje bedema i sistema koji bi sprečio i onemogućio prodiranje Rajha ka jugoistoku. U kompromitovanje Tituleskua uključili su se najviši partijski vrhovi Nemačke i šef spoljnopolitičkog ureda NSDAP, Alfred Rozenberg.¹⁶³

»Bauk boljševizma« korišćen je na najosetljivijim mestima kod rumunskih saveznika, prevashodno u krugovima vladaj uče buržoazije u Kraljevini Jugoslaviji, koji su inače bili zadojeni mržnjom prema komunizmu i revolucionarnom radničkom pokretu uopšte. Nije sasvim slučajno što se Auswärtiges Amt najviše dodvoravao knezu Pavlu i predsedniku vlade Kraljevine Jugoslavije, Milanu Stojadinoviću, upravo onda kad je Titulesku pokušavao da približi Rumuniju Sovjetskom Savezu. Slični potezi Berlina činjeni su tada i prema drugim susedima Rumunije, Mađarskoj i Bugarskoj, koje su inače gajile revizionističke pretenzije prema Rumuniji. Takav jedan potez predstavljala je poseta Hermana Geringa Budimpešti, Beogradu i Sofiji, juna 1935, i pregovori o isporukama nemačke ratne opreme ovim zemljama.¹⁶⁴

Zveckanje oružjem na granicama Rumunije imalo je dvojak efekat: kod kolebljivih snaga izazivalo je strah, a kod rumunskih nacista još veći revolt prema svima onima koji su, navodno, sprečavajući saradnju Nemačke i Rumunije, doprineli jačanju revizionističkih snaga u susednim zemljama, koje su tražile promenu granica prema Rumuniji.

Sve ovo će usloviti još ubrzanije opredeljivanje konzervativnih buržoaskih partija prema totalitarizmu i omogućiti još bržu plimu rumunskog nacionalsocijalizma, u okviru koga je vodeću ulogu imala nemačka nacionalna manjina. U to vreme nacionalsocijalisti u Rumuniji ojačali su do te mere da su mogli izvoditi prave vojne vežbe, po uzoru na oružane odrede nemačkih nacionalsocijalista. U kopiranjju nacističkih metoda išlo se dotle, da su čak nošene hitlerovske zastave sa kukastim krstom, kao i druge nemačke nacističke oznake.¹⁶⁵

Titulesku je strpljivo nastavio da dokazuje i u verava Berlin u svoje dobre namere. Poslanik Rumunije u Berlinu dolazio je ponovo u Auswärtiges Amt. Otišao je tamo i 8. avgusta 1935, i ponovio da Rumunija želi zbliženje i saradnju sa Nemačkom.¹⁶⁶ Bila su to objašnjenja gluhom u tamnoj pećini, jer nacisti nisu želeli ravnopravnu saradnju čak ni sa svojim istomišljenicima u Rumuniji, a kamoli sa demokratima, koje je predvodio Titulesku.

¹⁶³ 2. Avramovski, o. c., p. 176.

¹⁶⁴ DASIP LP, F 11/14; mesečni izveštaj MIP KJ, za juli 1935, pov. br. 14665 od 1. avgusta 1935.

¹⁶⁵ DASIP LP, F II/4; mesečni izveštaj MIP KJ za avgust, pov. br. 22350 od 30. septembra 1935, pp. 22—23.

¹⁶⁶ 2. Avramovski, o. c., p. 178.

U moru protivrečnosti i teško rešivih problema, Titulesku je nastojao da iskoristi minimalne i privremene mogućnosti koje su se stvarale u spletu razvoja odnosa u međunarodnoj politici. Jedna od takvih mogućnosti bila je, u drugoj polovini 1935. godine, izvesno približavanje Londona i Berlina, čemu su doprinosili konzervativni krugovi u Velikoj Britaniji. Titulesku je nastojao da iskoristi te trenutke i mogućnosti da posredstvom približavanja ove dve sile olakša svoj položaj i sigurnost sopstvene zemlje. Ovakvu mogućnost rešavanja rumunskog pitanja priželjkivali su i delimično podržavali i sami Nemci. Ona je vodila produbljivanju protivurečnosti između Londona i Pariza, odnosno slabljenju uticaja Francuske na području jugoistoka Evrope, posle čega bi, zbog slabih mogućnosti Britanaca da zadrže ovo područje, nastali povoljniji uslovi za širenje nemačkog uticaja na ovom prostoru.¹⁶⁷

Problemi, iskršli oko još neratifikovanog francusko-sovjetskog ugovora o uzajamnoj pomoći, izazvani neiskrenim držanjem francuskog ministra inostranih poslova prema Sovjetskom Savezu, doveli su do usporavanja i otezanja pregovora između Tituleskua i Litvinova. Sovjetski Savez nije smeo ulaziti u nove obaveze prema Rumuniji, koja je spadala u red nestabilnijih zemalja i u unutrašnjoj i u spoljnoj politici, pre uspostavljanja sigurnijih veza i saradnje sa Francuskom. Pregovori između Tituleskua i Litvinova su usporeni, dok je istovremeno aktivnost Rajha u pravcu Rumunije pojačana. Napori nemačke diplomate je i propagande bili su posebno usmereni u pravcu pridobijanja kralja Karola, koji je, i pored izrazitih simpatija prema Nemačkoj, zbog još uvek dominantnih i odlučujućih veza Rumunije sa tradicionalnim saveznicima Francuskom i članicama Male antante i Balkanskog pakta, zvanično zastupao politiku laviranja. U smislu delovanja na kralja Karola korišćene su njegove rođачke veze sa Hoencolernima, koji su se uključili u službu nacista, kao što je to bio, naprimer, rođak kralja Karola Fridrih Hoencolern (Fridrich Victor von Hohenzollern). Fridrih je putovao u Rumuniju i po povratku u Rajh mogao je sa zadovoljstvom saopštiti da je kralj Karol pristalica saradnje sa Rajhom i da neće dozvoliti da Titulesku vezuje sudbinu Kraljevine Rumunije za Sovjetski Savez.¹⁶⁸

Pod višestrukim pritiscima reakcije u zemlji i spolja Titulesku je morao da svede svoje veze sa Sovjetskim Savezom na najmanju meru, uz ponovljena nastojanja da se na nivou diplomatija srede međudržavni odnosi. Ponovo je rumunski poslanik u Berlinu izjavio u *Auswärtiges Amt* da Rumunija neće nikad prihvatiti nikakvu kombinaciju zemalja i naroda u Podunavlju u koju ne bi bila uključena Nemačka, odnosno koja bi išla protiv Nemačke.¹⁶⁹ Upravo tih

¹⁶⁷ PA Abt. II Rumänien, Bd. 2; izveštaj nemačkog poslanika iz Rumunije, nr. 1790 od 10. juna 1935.

¹⁶⁸ 2. Avramovski, o. c., p. 178.

¹⁶⁹ Rumunski poslanik je, 9. septembra 1935. u Berlinu, pored ostalog, izjavio u *Auswärtiges Amt*: »Osnovna vodilja rumunske politike je, nikakve sporazume ili slično na prostoru Podunavlja u kojima ne bi bila i Nemačka zastupljena, odnosno nikakvu politiku bez Nemačke ili protiv Nemačke«. — PA, Büro des Reichministers, Bd. 43, 121/6, zabeleška Bilova.

dana usledilo je definitivno potpisivanje dopunskih sporazuma o načinu plaćanja u međusobnoj razmeni, čime su, po oceni nemačkih stručnjaka, definitivno otklonjene teškoće u širenju spoljnotrgovinske razmene sa Rumunijom.¹⁷⁰

Nastavljena je takođe akcija za definitivno pridobijanje kralja Karola za Nemačku, u kojoj se posebno bio angažovao nemački vojni ataše u Bukureštu Čunke. On je prilikom susreta sa kraljem napadao Tituleskua što i dalje pregovara sa predstavnicima Sovjetskog Saveza, i pored izjava najviših predstavnika Rumunije da neće sarađivati sa Sovjetskim Savezom. Kralj Karol je ponovo obećao da neće dozvoliti stvaranje pakta između Rumunije i SSSR-a.¹⁷¹ Ista takva obećanja davali su i pojedini prvaci konzervativnih buržoaskih partija. Izveštavajući o stvarnom kursu rumunske spoljne politike, Čunke je podvlačio da je veći deo rumunske buržoazije protiv pakta sa Sovjetskim Savezom, dok je Titulesku za taj pakt, jer želi da se time obezbedi i od mađarskog i od ruskog revizionizma i tako očuva postojeće granice »versajske« Rumunije.¹⁷²

Položaj antinemačkih snaga u Rumuniji otežavao je sve izrazitije pronemačko držanje i opredeljivanje vlada susednih zemalja, sa kojima je Rumunija imala savezničke odnose (Kraljevine Jugoslavije i Poljske). Predstavnici Poljske u Bukureštu, po nalogu svojih pretpostavljenih, bili su direktno umešani u borbu protiv Tituleskovih pristalica u zemlji i svih onih slojeva koji su, iz bilo kog razloga, bili prijateljski opredeljeni prema Sovjetskom Savezu.¹⁷³

Nemačka je protiv Tituleskua i njegovih spoljnopoličkih koncepcija koristila sva sredstva informisanja, u čemu je naročitu ulogu imala nacistička štampa. Predstavnici rumunske vlade i, posebno, diplomatije, morali su i zvanično da opovrgavaju i demantuju vesti nemačkih radio-stanica i listova. Tako je rumunski poslanik u Nemačkoj, Komnen, morao, 18. oktobra, zvanično da izjavi u Auswärtiges Amtu da su mnogobrojne vesti u nemačkim novinama o paktu između Rumunije i SSSR-a i o obećavanju prolaza sovjetskim trupama preko rumunske teritorije bez ikakve osnove.¹⁷⁴ Nisu mnogo pomogla ni uveravanja koja je u Auswärtiges Amtu dao Komnen da Titulesku nikada neće stupiti u bilo kakav odnos sa Sovjetskim Savezom, a da prethodno ne razgovara o tome sa Nemačkom.¹⁷⁵ Nemci su ovo dobro znali, ali hajka protiv Tituleskua nije bila potrebna da bi se istisnuo uticaj Rusa iz Rumunije, već obrnuto, da bi sami uskočili u Rumuniju. U cirkularnom pismu Auswärtiges Amta, od 30. oktobra, o ovome se govori sasvim otvoreno. Jasno je u njemu

170 ADAP C, IV/2, dok. 297, p. 624.

171 ADAP C, IV/2, dok. 353, p. 717.

172 ADAP C, IV/2, dok. 353, p. 719.

173 DASIP LP, F 11/14; mesečni izveštaj MIP KJ za novembar 1935, pov. br. 28503 od 2. decembra 1935.

174 ADAP C, IV/2, dok. 362, p. 737 i nr. 393, pp. 775—776.

175 ADAP C, IV/2, dok. 362, p. 737; »Titulescu habe ihm aberausdrücklich erklärt, dass mit Russland niemals ein Abkommenschlieslich würde. Das er nicht unbesehen sofort vorbehaltlos auch mit Deutschland zu tätigen bereit ind in der Lage sein würde.«

pisalo da uspostavljanjem saradnje sa Sovjetskim Savezom Titulesku želi da obezbedi sigurnost postojećih rumunskih granica u celini. Veći deo vladajuće rumunske buržoazije, zajedno sa kraljem Karolom, nije pristajao niti bi ikada pristao na vezivanje Rumunije za Sovjetski Savez.¹⁷⁶ Titulesku je bio opasan zato, što uz sve ostalo, želi da spreči i prodor nacističkog uticaja preko granica Rumunije. I da bi sve teklo kako je bilo planirano i programirano za prodor na jugoistok Evrope, Tituleskua je trebalo skloniti.

U vreme hajke protiv komunističke opasnosti, koju su, navodno, u Evropu donosili Titulesku, Beneš i njihovi istomišljenici, začela se u nacističkom vrhu ideja o stvaranju antikominternog pakta, odnosno, o stvaranju pakta protiv SSSR-a i međunarodnog radničkog pokreta. Bio je to još jedan krupan korak u korišćenju antikomunističkog raspoloženja, ne samo pristalica nacizma i fašizma, već i širokih konzervativnih struja unutar buržoaskih partija i u drugim strukturama takozvanih zapadnih demokratija. Najkonzervativnije snage tadašnjeg evropskog društva, navodeći vodu na mlin totalitarizma i svetske katastrofe, kakvu će kroz nekoliko godina doneti drugi svetski rat, udruživale su se bez obzira na granice i meridijane i uzajamno i organizovano delovale protiv demokratskih pokreta i snaga u celom svetu. Bujanje ovakvih snaga u Francuskoj omelo je povezivanje Francuske i SSSR-a u čvrst sistem evropske sigurnosti, koji bi još uvek mogao da zaustavi jačanje nacizma. Narastanje reakcije u Poljskoj izazvalo je zaoštavanje odnosa sa demokratskom Čehoslovačkom i negativno delovalo na rad antifašističkih snaga u Rumuniji.¹⁷⁷

Čitav kompleks međunarodnih kretanja, u jesen 1935, i pored vidnih uspeha radničkog i demokratskog pokreta u zemlji,¹⁷⁸ vodio je slabljenju Tituleskuovih nadanja da se u oslanjanju na saveznika na istoku osigura postojeća Rumunija. Tek završetak dijaloga u parlamentu između Tituleskua i jednog od glavnih pobornika nacističkih ideja u Rumuniji Georga Bratianua (Georghe Bratianu), i uspešna odbrana spoljnopoličke orijentacije za saradnju sa svim zemljama i narodima koji su spremni da sarađuju, povratila je optimističko raspoloženje Tituleskuu i demokratskim snagama u Rumuniji.¹⁷⁹ Tituleskuovo objašnjenje da bi u slučaju konfliktne situacije u Evropi sovjetske trupe mogle i na osnovu člana 16. Pakta Društva naroda dobiti pravo prelaska preko delova rumunske teritorije, te da je bolje već u miru srediti odnose sa velikim susedom na istoku, pozitivno je delovalo i dobilo odobravanje znatnog dela poslanika

¹⁷⁶ ADAP C, IV/2, dok. 385, pp. 767—769.

¹⁷⁷ ADAP C, IV/2, dok. 402, pp. 788—789.

¹⁷⁸ А. А. Язькова, о. с., pp. 96—106. Г. Захария, *Борьба демократических и прогрессивных сил в защиту независимости суверенитета Румынии 1877—1977.*, Страницы истории 1/1977. pp. 176—203; Ф. Тэнэсеску, *Сотрудничество коммунистов, социалистов и социал-демократов в классовых и антифашистских выступлениях в Румынии в 1933—1938. гг.* Страницы истории, nr. 3—4. 1967, pp. 242—269.

¹⁷⁹ ADAP C, IV/2, 405, p. 795; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 180—188; i *Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta*, pp. 25—27.

rumunskog parlamenta.¹⁸⁰ Poučen iskustvom i svestan situacije u kojoj je radio, Titulescu je nastojao da pokaže neutralnost svoje zemlje i isto tako spremnost za saradnju sa svakom zemljom koja ne ugrožava bezbednost Rumunije. Sa tim ciljem izjavio je pred nemačkim otpravnikom poslova Pohamerom, krajem novembra 1935, da je rumunskom narodu Sovjetski Savez neposredni sused i istovremeno opasnost i da se sigurnost Rumunije, u krajnjem slučaju, može obezbediti samo preko Pariza ili Berlina,¹⁸¹ ali da je neprihvatljiva politika poljskog ministra inostranih poslova, koji, zbog svog nepoverenja prema susedima na istoku, odbija svaki vid kolektivne bezbednosti zemalja ovog regiona Evrope.¹⁸²

Jedna od kočnica bržem opredeljivanju konzervativnih slojeva u Rumuniji prema Trećem Rajhu bili su odnosi između Berlina i Budimpešte i mogućnost izjašnjavanja nemačkih nacista po pitanju revizija granica između pojedinih zemalja jugoistočne Evrope, koje su po davno utvrđenim planovima NSDAP morale ući u sferu nacističkih uticaja i politike. Svako jasnije opredeljivanje moglo je da izazove sumnje, revolt ili otpor druge države. Značaj ovog opredeljivanja za dalju diferencijaciju snaga u Rumuniji dobro su uočili pronacistički elementi u Rumuniji i direktno su počeli postavljati zahteve svojim prijateljima u Rajhu da se izjasne, ili, još konkretnije, da prihvate njihova gledišta, koja su bila uperena protiv želja mađarskih revizionista.¹⁸³ Nemačka diplomatija je izbegavala opredeljivanje, služeći se polovičnim objašnjenjima i obećanjima u interesu kompromisnog zadovoljenja i jedne i druge strane. Nemačka nije želela da poremeti bilo čime započeti proces izgradnje prijateljskih i vrlo prisnih odnosa sa Gembešom, a isto tako da ne pokvari odnose sa Rumunijom. Rumuniskim nacistima, a preko njih i onima koji su se kolebali, pa čak i protivnicima koji su strahovali od revizije granica, davani su u ono vreme polovični i uslovni odgovori, na primer, da Nemačka nigde nije dala obećanje Mađarskoj ili nekoj drugoj zemlji u tom regionu u smislu pružanja podrške oko revizije granice. Kad je u pitanju Rumunija, nacisti su uslovno isticali da se u tom važnom pitanju mogu opredeliti samo onda kad budu sigurni u prijateljske namere i odnose Rumuna prema Nemačkoj.¹⁸⁴ Bio je to poen za one snage u Rumuniji koje su se zalagale za orijentaciju prema Nemačkoj i opomena protivnicima Nemačke, koji su svojom politikom navlačili tobožnju opasnost od mađarskih revizionista.

Ovaj uslovni ali dobro proračunati potez hitlerovaca morao je imati uspeha u rumunskoj društvenoj stvarnosti, punoj unutarnjih protivrečnosti, sukoba i obračuna, između dve osnovne grupacije u gledanju na unutrašnju i spoljopolitičku orijentaciju Rumunije.

¹⁸⁰ 2. Avramovski, o. c., p. 181; Nicolae Titulescu, *Documente Diplomatice*, dok. 415, pp. 702—712.

¹⁸¹ ADAP C, IV/2, dok. 431, pp. 846—847.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ PA Pol. II, Balkan, R 2643; izveštaj Pohamera od 28. oktobra 1935.

¹⁸⁴ ADAP C, IV/2, dok. 427, pp. 835—836; 2. Avramovski, *Pitanje Sovjet-sko-rumunskog pakta*, pp. 31—36.

Ovu činjenicu uočava i Pohamer u svojoj široj i dokumentovanoj analizi o kretanjima u Rumuniji, koju je pisao na sam dan Nove 1936. godine, a u kojoj navodi da se, i pored mnogih posebnih političkih struja i gledanja u pogledu spoljnopolitičke orijentacije vladajćih struktura u Rumuniji, kristališu dva osnovna gledišta: jedno Tituleskuovo, koje teži očuvanju postojećeg sistema i postojećih granica, tražeći za to oslonac na sve strane, pa i na Sovjetski Savez, i drugo koje želi da Rumuniju veže za Treći Rajh i da je uz pomoć Rajha uvede u nov svetski nacistički poredak. U okviru obe grupacije nalaze se razna ideološka i politička opredeljenja i raznorodne društvene snage, ali kod većine (ako ne i kod svih), prisutan je bio strah od mađarskih zahteva da im se vrati prostrani deo Transilvanije.

Strahovanja da bi Nemci mogli podržati revizionističke planove protiv Rumunije udaljavao je jedan deo Rumuna od Nemačke. Pohamer je mislio da bi odbijanje podrške mađarskim revizionistima doprinelo bržem opredeljivanju rumunske buržoazije i srednjih slojeva prema Nemačkoj. Zato predlaže da se pojačaju naponi za pridobijanje što većeg broja pristalica u Rumuniji, jer ako bi se desilo da Titulesku izgradi pakt sa Sovjetskim Savezom, antinemačke snage bi onda veoma ojačale u zemlji. Pohamer je predviđao da će 1936. godina biti odlučujuća u pogledu definitivnog prihvatanja kursa rumunske spoljne politike i zbog toga je predlagao da se pojača aktivnost nacista u Rumuniji. Bio je ubeđen da će u tom definitivnom opredeljenju Rumunije veoma važnu ulogu odigrati kralj Karol i stoga je predložio pojačan rad na stvaranju jaza između njega i Tituleskua. Na Karola se, po njegovom mišljenju, moglo uticati i preko engleskog dvora (na kome je on imao prisne prijatelje) kao i preko konzervativnih krugova engleske buržoazije, koji su i sami težili istiskivanju Francuske iz srednje i jugoistočne Evrope, posle čega bi, usled geografske udaljenosti Britanije, Nemci imali najpovoljnije uslove da ojačaju svoj uticaj na tom prostoru.¹⁸³

Pohamer je procenio da postoje dobri uslovi delovanja i u rumunskoj vojsci, uz korišćenje pojedinih oficira koji žele saradnju sa Nemačkom i definitivno napuštanje oslonca na Francusku. On je na kraju posebno istakao značaj nemačkog izjašnjavanja protiv cepanja rumunske teritorije, u cilju pridobijanja znatnog dela stanovništva koje se kolebalo kad je bila u pitanju saradnja sa Nemačkom. Zbog što šireg delovanja u Rumuniji, Pohamer je predložio još intenzivniji uticaj nemačke štampe, zatim, jačanje kulturnih veza svih oblika, organizovanja uzajamnih poseta delegacija između Nemačke i Rumunije i slično.¹⁸⁶

Svakako da će ove konkretne sugestije, zasnovane na ličnim i neposrednim iskustvima dobrog poznavaooca rumunskih prilika, biti korišćene u trasiranju novih poduhvata Rajha u pravcu Rumunije.¹⁸⁷ Predstavnici Rajha više pažnje su počeli da posvećuju prone-

¹⁸⁵ ADAP C, IV/II, dok. 478, pp. 924—930.

¹⁸⁶ Ibid, pp. 927—929.

¹⁸⁷ ADAP C, IV/2, dok. 561, pp. 1110—1111.

mački opredeljenim grupacijama u samoj Rumuniji, preko kojih je, u stvari, i vođena bitka za istiskivanje profrancuskog uticaja u Rumuniji. Prilikom posete jednog od najvatrenijih pristalica nacističkih ideja, zvaničnog vođe disidenata partije Nacionalliberala, Georga Bratianua, ova pažnja je došla do posebnog izražaja. Bratianua su primili skoro svi istaknuti rukovodioci Rajha, a sa nekima od njih, naprimer, sa Hermanom Geringom, fon Nojratom i načelnikom spoljnopolitičkog odeljenja Auswärtiges Amta, vodio je detaljne razgovore o putevima i mogućnostima čvršćeg vezivanja Rumunije za politiku Trećeg Rajha.¹⁸⁸ U ovim razgovorima ključno pitanje je bilo držanje Nemačke u pogledu mađarskih zahteva za reviziju mađarsko-rumunske granice. Nemci su ovoga puta otišli samo malo dalje u pružanju obećanja rumunskoj strani, trudeći se da ne izazovu revolt na, isto tako veoma važnoj, mađarskoj strani. Ponovljene su izjave da ne postoji nikakav savez između Nemačke i Mađarske, pa time nema ni obaveze Rajha da pomaže Mađarsku u njenim zahtevima za reviziju granica. Uz to je podvučeno da Nemačka ne name-rava da podrži bilo kakve mađarske zahteve prema Rumuniji, ukoliko Rumunija bude u prijateljskim odnosima sa Rajhom.¹⁸⁹

Nemcima je bilo jasno da će i ova sitna koncesija, učinjena rumunskim konzervativnim krugovima, izazvati nezadovoljstvo kod Gembeša i njegovih saradnika, pa su u istom trenutku preduzete mere i konkretni koraci radi smirivanja Mađara i dokazivanja da se u srdačnim odnosima između dva naroda ništa ne menja.¹⁹⁰

Pronemačke snage u Rumuniji, iako nezadovoljne polovičnim odgovorima Berlina, u svojoj borbi za slabljenje demokratskog bloka u Rumuniji, koristile su obećanje nemačkih nacista da će prijateljskoj Rumuniji pružiti podršku i u borbi protiv revizije.¹⁹¹ Nemačka obećanja bila su dobar mamac za pridobijanje kolebljivih snaga, među koje se mogao pokatkad svrstati i sam kralj. Odnos kralja prema Tituleskuu i njegovim akcijama, od januara 1936, bio je sve hladniji. Zahlađivanje je još više ubrzano kad je kralj Karol, prilikom posete Londonu i Parizu, uvideo da veći deo vladajućih krugova u ovim savezničkim zemljama, ne odobrava Tituleskuovu orijentaciju za sređivanje prilika sa SSSR-om. Za vreme tih putovanja kralj Karol je uvideo da je Titulesku u pravcu saradnje sa SSSR-om otišao više nego što su to želeli zapadni saveznici.¹⁹²

Ne rizikujući da se kompromituje kod zapadnih saveznika, Karol nije prihvatio poziv da se u povratku sastane sa Hitlerom u

¹⁸⁸ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 186—187; isti autor, *Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta*, pp. 37—42.

¹⁸⁹ ADAP C, IV/2, dok. 514, pp. 1007—1008; dok. 582, pp. 1160—1161; DASIP LP, F IV/14; mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1936, pov. br. 317 od 10. marta 1936; PA Pol. II b, Rumänien, Bd. 3, pribeležke u Auswärtiges Amtu, nr. 181 od 12. februara 1936.

¹⁹⁰ ADAP C, IV/2, dok. 560, pp. 1108—1110.

¹⁹¹ DASIP AP: izveštaj MIP KJ za februar 1936, p. 20; PA Abt 2, Rumänien, Bd. 3; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta Tgb nr. 223 od 7. februara 1936.

¹⁹² PA Aba. II b, Allgemeine auswärtige Politike Rumänien, bd. 1; Izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr 223 od 7. februara 1936.

Minhenu, ali je odmah nakon dolaska u Bukurešt, ne osvrćući se na stavove Tituleskua, počeo da se meša u poslove spolj ne politike i da još brže usmerava ovu aktivnost u pravcu saradnje sa Rajhom.¹⁹³

Pritisnut sve brojnijim neprijateljima u zemlji i spolja, Titulesku je i ovog puta potražio izlaz u popuštanju prema svojim protivnicima.¹⁹⁴ U kontaktima između rumunske i nemačke diplomatije pojavile su se stare fraze da bez Nemačke nema sigurnosti i mira u istočnoj i jugoistočnoj Evropi i o željama vlade Rumunije da se ostvari saradnja sa Nemačkom.¹⁹⁵

Ovakvom razvoju spoljne politike Rumunije doprinosilo je sve nestabilnije stanje u međunarodnoj politici. Konzervativne snage u okviru pojedinih vladajućih struktura i buržoaskih partija prosto su se takmičile u dodvoravanju i pravljenju ustupaka nemačkim nacistima i italijanskim fašistima. U tome su naročito prednjačile pojedine vlade i najviši predstavnici vlasti nekih zemalja jugoistočne Evrope. Knez Pavle i kralj Karol, na primer, suprotstavili su se predlogu zapadnih saveznika Velike Britanije i Francuske da udruženim snagama istupe protiv anšlusa Austrije.¹⁹⁶

Zbivanja u proleće 1936. bila su sve dinamičnija. Pojedini događaji preko noći su potresali svet, zaustavljali normalne tokove razvoja međunarodnih odnosa i uslovljavali sve jaču nestabilnost među narodima i državama, posebno u Evropi. Jedan takav veliki događaj, koji je označio ulazak u eru novih odnosa i još nestabilnijeg razvoja međunarodne politike, predstavljao je ulazak Hitlerovih oružanih snaga u demilitarizovanu Rajnsku oblast. Ovaj hazarderski korak, još uvek nedovoljno jake Hitlerove armije, za trenutak je probudio umorne demokratske i antimilitarističke snage u Evropi i pokrenuo ih da žive rade protiv nacističke opasnosti.¹⁹⁷

Sastanak zemalja Rimskih protokola na jednoj strani i čak privremeno jačanje bloka zapadnih saveznika, Velike Britanije i Francuske, na drugoj strani protiv ovog Hitlerovog koraka, pobudili su novu nadu i kod demokratskih snaga u Rumuniji. Antidemokratske snage i naročito one koje su želele da laviraju između sila i raznih uticaja malo su usporile svoju aktivnost.¹⁹⁸ Titulesku je i ovog puta pokrenuo sve snage u cilju korišćenja povoljnije klime za obuzdavanje totalitarnih pokreta u zemlji i suzbijanje fašističke opasnosti spolja. On nastavlja pregovore sa SSSR-om i veoma smelo istupa protiv nasilnog ulaska Hitlerovih trupa u Rajnsku oblast i divljanja Musolini-

¹⁹³ ADAP C, IV/2, dok. 516, pp. 1010—1011.

¹⁹⁴ ADAP C, IV/2, dok. 535, pp. 1060—1062.

¹⁹⁵ PA Pol. 2, Rumänien und Deutschland, Bd. 3, II Balk. 494 R. zabeleška od 28. februara 1936.

¹⁹⁶ Ibid, pp. 2—3.

¹⁹⁷ 2. Avramovski, *Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta*, pp. 42—53; uporedi: C. Popisteanu, *România si Antanta Balcanica*, Bukureşti, 1968, pp. 202—212.

¹⁹⁸ 2. Avramovski, o. c., pp. 188—190.

jevih trupa po osvojenim predelima Abisinije.¹⁹⁹ Iako je ovim svojim javnim istupima na međunarodnim tribinama izazvao bes obojice evropskih diktatora, koji mu to nikad neće oprostiti, on je sada nešto realnije i smišljenije pristupio pregovorima sa SSSR-om. Izbegavano je veoma osetljivo pitanje prelaska sovjetskih trupa preko rumunske teritorije a pristupilo se razgovorima o paktu o uzajamnoj pomoći i uzajamnoj razmeni trupa, u stvari, prebacivanju trupa preko tadašnje granice na Dnjestru, u slučaju potrebe i to samo na osnovu zahteva i odobrenja vlada, odnosno, o povlačenju tih trupa čim to zatraži vlada na čijoj su teritoriji privremeno stacionirane trupe.²⁰⁰

Nemačka vlada je bila obaveštena od svojih doušnika o nastavku i sadržini pregovora i odmah je pokrenula sav svoj propagandni mehanizam u akciju protiv tih pregovora. Angažovane su i snage susednih zemalja, koje su bile indirektno u službi nemačke politike, među kojima su vlade Kraljevine Jugoslavije i Poljske, kao saveznice Rumunije, imale posebnu ulogu. U borbi protiv Tituleskua i demokratskih i prosovjetskih snaga uključene su sve pronacističke i konzervativne sile u Rumuniji. U tom trenutku u Rumuniji je primalo nemačku pomoć 56 listova i časopisa, koji su svakodnevno prenosili i objavljivali vesti i članke iz Nemačke i na taj način trovali unutrašnju atmosferu i zavodili mase u Rumuniji u službu nacistima, ili, u krajnjem slučaju, u pasivno držanje prema akcijama zvanične spoljne politike koju je u tim trenucima pokušavao da kreira Titulesku.²⁰¹

Oživljavao je strah od navodno osiljenog starog ruskog despotizma, koji je sada pod crvenim zastavama krenuo u pohod na zapad Evrope u cilju »porobljavanja« slobodnih naroda i država na celom ovom području i na jugoistoku u cilju ostvarivanja starog sna ruskih imperatora za gospodarenje Carigradom, Dardanelima i svim važnim sponama između zapadnog i istočnog sveta. Titulesku je optuživan kao crveni agent, koji prodaje svoju zemlju i celu Evropu. Nacisti su na sav glas opominjali da je jedini spas protiv te opasnosti, Nemačka, koja će biti u stanju ako joj pruže podršku druge buržoaske zemlje, da uništi opasnost od boljševizma u Evropi i svetu. U okviru »slobodnih« naroda nacisti su posebnu pažnju po-

DASIP PL, F IV/14; mesečni izveštaj za mart 1936, pov. br. 10161 od 28. aprila 1936, pp. 32—33; PA Pol. II b, Rumänien Bd. 3; izveštaj Pohamera nr 584 od 16. marta 1936; uporedi: Nicolae Titulescu, *Discursuri*, dok. 56, pp. 482—485; M. Vanku, o. c., pp. 150—155.

²⁰⁰ Uporedi: J. Seba, *La Russie et la Petite Entente dans la politique mondiale*, Prag, 1937; M. Beloff, *The Foreign Policy of soviet Russia, 1929—1941*, London, 1948, II; G. Zaharia, *Aspects de la politique exterieure de la Roumanie durant les annees que precederent la deuxième guerre mondiale*, u zborniku: *Nouvelles etudes d'histoire, publiees a l'occasion du XX Congrès des sciences historiques*, Vienne, 1965, Bukuresti, 1965; *Survey of International Affairs 1936*, Oxford — London, 1937, pp. 516—525; I. M. Oprea, o. c., pp. 103—109.

²⁰¹ DASIP LP, IV/14; mesečni izveštaj MIP KJ za april 1936, pov. br. 12759 od 23. maja 1936; DASIP CPB, III, 14. marta 1936, p. 167 i 25. juna 1936, p. 238. O prirodi fašizma i njegovom širenju u Rumuniji, šire: *Impotriva fascismului*, Bucureşti, 197, p. 317.

svecivali Rumunima, ukazujući im na mogućnost da se u osloncu na Rajh mogu spasti od boljševičke opasnosti i svrstati u svet »novog« poretka.²⁰²

Antiboljševička histerija nacista i konzervativnih krugova u većini zapadnih zemalja, uz mnoge druge faktore, dovela je do slabljenja talasa otpora agresivnim potezima Rajha i Italije. Na zapadu su bili osorniji oni krugovi koji su bili za politiku usmeravanja Nemačke protiv SSSR-a. Posle pobeđe Narodnog fronta u Francuskoj konzervativne snage su postale agresivnije.

U ovakvim uslovima počela je da opседа Tituleskua misao o opasnosti koja bi mogla doći u slučaju sukoba dva velika rumunska suseda: Nemačke i SSSR-a, pri čemu bi Rumunija, kao eventualno manevarsko područje jedne ili druge strane, veoma loše prošla. Pred takvom pretpostavkom računalo se da bi za Rumuniju bilo najbolje da ima srede ne odnose i sa jednom i sa drugom silom. Kao posledica ovih novih kalkulacija usledili su u aprilu i maju pokušaji rumunske diplomatije da se nađu mogućnosti za istovremeno pregovaranje sa Nemačkom i SSSR-om i za uspostavljanje što boljih odnosa sa Nemačkom.²⁰³ Međutim, ovi ponovljeni pokušaji Tituleskua u Berlinu ovoga puta su još osornije odbijeni. Nastavljena je podrška svih snaga u Rumuniji i van nje koje su radile protiv Tituleskua. Podstrekavane su još više pronemačke snage u susednim zemljama, posebno u Jugoslaviji, protiv Tituleskua. Zbog toga je organizovana i poseta ministra privrede, Šahta, Mađarskoj, Jugoslaviji i Bugarskoj.²⁰⁴

Titulesku je osetio da ima sve manje vremena da se obračuna sa svojim nasrtljivim protivnicima i požurio je da što pre završi pregovore sa Sovjetskim Savezom. U junu 1936. godine pregovori su završeni i bio je usklađen tekst ugovora o uzajamnoj pomoći i prijateljstvu između SSSR-a i Rumunije.²⁰⁵

Upoređo sa završavanjem poslova oko potpisivanja pakta o uzajamnoj pomoći rastao je otpor reakcionarnih snaga u Rumuniji i inostranstvu, naročito u vladama susednih zemalja, koje su već zaplivala u vode Trećeg Rajha. Definitivno udruživanje dveju totalitarnih sila, njihovo beskompromisno angažovanje protiv demokratskog pokreta u Spaniji podstakli su jačanje reakcionarnog talasa u celom svetu.

Titulesku se našao direktno pred plimom pronacističkog talasa i uopšte konzervativnih snaga u Rumuniji, koje su dobijale sve za-mašniju materijalnu i moralnu podršku od nemačkih nacista.²⁰⁶

²⁰² pa, IV/336, Rumänien, Bd. 3; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta o ciljevima i metodima sovjetske politike u Rumuniji od 25. maja 1936.

²⁰³ 2. Avramovski, o. c., p. 190.

²⁰⁴ CPB, III, 29. maja 1936, p. 272 i 25. juna 1936, p. 238; PA Ha, pol. IV, B. Wirtschaft 6, Bd. 1; izveštaj nemačkog poslanstva iz Budimpešte B. nr. 474 od 22. juna 1936.

²⁰⁵ D. Tutu, o. c., pp. 188—198.

²⁰⁶ DASIP LP, IV/14; mesečni izveštaj MIP KJ za juni 1936, pov. br. 18389 od 24. jula 1936, p. 20; 2. Avramovski, o. c., pp. 195—196; uporedi: *Survey of International Affairs 1937*, I, Oxford — London, 1938, p. 418; *Impotriva fascismului*, Bucureşti, 1971, pp. 96—107.

Nemačkoj hajci protiv Tituleskua pridružila se štampa i radio Musolinijeve Italije, koja je bila oštro pogođena Tituleskuovim smelim istupanjima u Društvu naroda za zaštitu Abisinskog naroda.²⁰⁷

Ogorčeni protivnik bilo kakve saradnje sa Sovjetskim Savezom, poljski ministar inostranih poslova Jozef Bek zvonio je na uzbunu i ukazivao na navodno tešku opasnost koju pakt između SSSR-a i Rumunije predstavlja za zemlje centralne Evrope. Agenture ministra Beka direktno su se umešale u borbu protiv Tituleskua i njegovih pristalica.²⁰⁸

Najteži udarac Tituleskuu je zadavan direktno od saveznice i članice Male antante — Kraljevine Jugoslavije.²⁰⁹ Predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, Milan Stojadinović, uz podršku kneza Pavla, počinje, od sredine 1936. godine, da radi na razbijanju Male antante iznutra i na obezbeđivanju boljih uslova za zbližavanje Jugoslavije sa Nemačkom.²¹⁰ Jedan takav korak predstavljalo je njegovo odbijanje da učestvuje na sednici predstavnika vlada zemalja Male antante u Bukureštu, početkom juna 1936, na kojoj je trebalo razgovarati o problemima kolektivne bezbednosti. Neposredno pred sednicu Titulesku je hitno doleteo avionom u Beograd i pokušao da nagovori Stojadinovića da se pridržava savezničkih obaveza, ali u tome nije uspeo.²¹¹ Učešće kneza Pavla na ovoj sednici samo je štetilo Tituleskuu. Tituleskuov predlog i predlog ministra inostranih poslova Čehoslovačke, Beneša, da članice Antante sklope dodatne pakte o uzajamnoj pomoći od svake agresije, odbio je knez Pavle, jer nije hteo da se zameri Hitleru.²¹²

Vlada Milana Stojadinovića nastavila je sa opstrukcijama na svim sledećim sastancima, kočeći sva nastojanja da se uz učešće zemalja Male antante stvori neka brana nadiranju Rajha ka jugoistoku Evrope. Nastojanja Tituleskua i Beneša, na sastanku u Ženevi 27. juna 1936, da se ojačaju veze i utvrde principi zajedničke odbrane zemalja Male antante i Balkanskog pakta uz podršku Francuske, omela je delegacija Kraljevine Jugoslavije po nalogu Milana Stojadinovića i kneza Pavla.²¹³

²⁰⁷ *Tajni arhiv grofa Ciana, Zagreb, 1952, pp. 28—29.*

²⁰⁸ *DASIP LP, IV/14; mesečni izveštaj MIP KJ za juni 1936, pov. br. 18389 od 24. jula 1936, p. 21.*

²⁰⁹ *Uporedi: E. Campus, Les relations roumaino-yugoslaves dans le contexte des pressions exercitées par la Troisième Reich, u zborniku, The Third Reich, pp. 84—106; Л. Деак, Югославия как орудие немецкой политики при разрушении французской системы союзов в центральной Европе 30-х годов, u zborniku: The Third Reich, pp. 171—181; 2. Avramovski, The International isolation of Yugoslavia: An Objective of German Foreign Policy in the period from 1933—1939, u zborniku: The Third Reich, pp. 259—277.*

²¹⁰ *M. Stojadinović, Ni rat ni pakt. Rijeka, 1970, predgovor D. Bibera, pp. 7—35.*

²¹¹ *DASIP LP, IV/14; mesečni izveštaj MIP KJ za juni 1936, pov. br. 18389, od 24. jula 1936, p. 21; 2. Avramovski, Balkanske zemlje i velike sile, pp. 197—214; В. К. Волков, Германо-югославские отношения ... pp. 130—131.*

²¹² *2. Avramovski, o. c., p. 215; DDF II/2, dok. 303, 304 i 318.*

²¹³ *2. Avramovski, o. c., p. 215.*

Napad konzervativnih snaga u Rumuniji i podrška koju su one dobile van njenih granica bili su tako snažni da je Titulesku morao da se vrati sa međunarodne Konferencije o plovidbi kroz crnomorske moreuze, koja se održavala u Motreu, i da dokazuje ispravnost svoje borbe i političke linije.

Zahvaljujući podršci koju je u tom trenutku dobio od vlada Francuske i Čehoslovačke i svojoj odlučnosti on je uspeo da učutka protivnike u Bukureštu i da 15. jula 1936. izdejstvuje podršku većine članova rumunske vlade za svoju politiku.²¹⁴ Vraćajući se nazad, i precenjajući trenutni uspeh, Titulesku je izjavio da je u tadašnjim uslovima jedini pravi put da Rumunija osigura svoju bezbednost — oslanjanjem na SSSR.²¹⁵ Bile su to krupne reči za jedno do kraja nesigurno i prenapregnuto doba, u kome su iz dana u dan jačale najkonzervativnije snage u svetu.

Ovo je dovelo do još jačeg okupljanja svih protivnika saradnje sa SSSR-om. I one snage koje su ranije bile sklone saradnji sa Rajhom, ali su iz taktičkih razloga lavirale, kao što su to činili kralj i dvor, definitivno su odbacile Tituleskua i na taj način uništile svaku dalju mogućnost saradnje Rumunije sa Sovjetskim Savezom.²¹⁶

Kralj i rumunska buržoazija nisu smeli da se do kraja izjasne i deklariraju za definitivnu orijentaciju prema Rajhu, zato što su još uvek bili jaki uticaji Francuske u zemlji, a takođe i francuskog i čehoslovačkog kapitala u privredi Rumunije. Zbog toga je u novu vladu za ministra inostranih poslova izabran pariški student i formalno profrancuski opredeljen bivši ministar finansija Viktor Antonesku (Victor Antonescu). Pod plaštom nastavljanja profrancuske orijentacije nastavljen je još brži proces razbijanja starog sistema bezbednosti i istiskivanje uticaj a Francuske, uz istovremene pripreme za uvlačenje Rumunije u sferu interesa Trećeg Rajha.²¹⁷

Nova vlada Rumunije bila je jedinstvena po pitanju rušenja svih mogućih puteva za nastavak razgovora o saradnji sa istočnim susedom, Sovjetskim Savezom.²¹⁸ Padom Tituleskua, u redovima rumunske buržoazije napuštena je definitivno mogućnost oslonca Rumunije na SSSR u svim uslovima, uključujući i eventualnu agresiju Rajha. Istovremeno je pojačano oživljavanje protivsovjetskih oblika delovanja rumunske spoljne politike, koji su u vreme Tituleskua bili oslabili. Tako je vaskrsnulo prijateljstvo sa Poljskom na liniji pojačane borbe protiv komunizma. Isto tako pojačane su veze

²¹⁴ N. Titulescu, *Discursuri*, dok. 66, pp. 536—540 i dok. 68, pp. 543—548.

²¹⁵ 2. Avramovski, o. c., pp. 199—200; DASIP LP, IV/14, mesečni izveštaj za juli 1936, pov. br. 20791 od 25. avgusta 1936.

²¹⁶ DASIP AP, F 24; mesečni izveštaj MIP KJ za avgust 1936, pov. br. 23587 od 28. septembra 1936, pp. 25—26; *История Румынии, 1918—1970, Москва, 1971*, pp. 212—214; 2. Avramovski, *Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta* . . . pp. 53—89.

²¹⁷ ДБП СССР, том XIX, dok. 279, 288, 309, 318.

²¹⁸ Ibid., dok. 309, pp. 477 i 365, p. 576.

sa vladom Milana Stojadinovića, dok je saradnja sa vladom Čehoslovačke počela da slabi.²¹⁹

Pred svetom obnarodovana i zvanična politika nove vlade i kralja Karola bila je, kao i politika Milana Stojadinovića, neutralistička i prijateljska prema zapadnim silama i prema Nemačkoj, ali u suštini pronemačka. Čitav unutarnji tok razvoja Rumunije i njene spoljne politike lagano su vodili uključivanju Rumunije pod uticaj Trećeg Rajha. Antinacistički opredeljenu vladu Čehoslovačke Republike sve više su napuštali njeni saveznici Rumunija i Jugoslavija. Disharmonija u politici i stavovima zajedničkih organa Male antante, vodila je dezintegraciji ovoga saveza. Jedan od prvih koraka odumiranja Male antante bila je odluka, koju su nametnule delegacije Rumunije i Jugoslavije, da svaka od članica može po svojoj volji sklapati sporazume sa trećim državama.²²⁰

Nosioci nove orijentacije u spoljnoj politici Rumunije bili su svesni da su stari odnosi, građeni decenijama, ostavili jake tragove u mnogim oblastima društvenog života u Rumuniji. Francuska je još uvek imala veoma jake pozicije u ulozima inostranog kapitala, u vojsci, u kulturi itd. Stoga je opreznost u radu vladajućih krugova u Rumuniji, posebno ministra inostranih poslova Antoneskua, bila sasvim razumljiva. Ova opreznost bila je do te mere prisutna da su i sami Nemci izrazili svoje nezadovoljstvo novim ministrom inostranih poslova. U jednoj analizi Auswärtiges Amta o kretanjima u Rumuniji, od 25. septembra 1936, direktno se kritikuje rad ministra Antoneskua, koji i dalje ostaje vezan za Francusku. Ovde je ipak konstatovano zadovoljstvo što je potpuno otklonjena opasnost vezivanja Rumunije za Sovjetski Savez i njegovu spoljnu politiku.²²¹ Ali vodeći nacisti u Nemačkoj su se brzo mogli uveriti da je to bila samo dobro smišljena taktika ministra Antoneskua, vlade i kralja Karola.

Razvoj događaja u međunarodnim odnosima u svetu išao je u prilog bržeg i otvorenijeg priklanja rumunske vlade Nemačkoj. Stvaranjem saveza totalitarnih sila, pod nazivom Osovina Rim — Berlin, krajem oktobra 1936, definitivno je bila opredeljena buduća linija burnog razvoja Evrope, koja će se karakterisati bržom polarizacijom snaga u većini zemalja, pa i u zemljama jugoistočne Evrope. Ova polarizacija i u Rumuniji, pod dejstvom mnogih unutarnjih i spoljnih negativnih činilaca, išla je u korist konzervativnih snaga i sila međunarodnog fašizma.

U sve povoljnijim uslovima delovanja pronacističke snage u Rumuniji zahtevale su određenje izjašnjavanje svojih prijatelja u

²¹⁹ DASIP LP, MIP KJ, F IV/14; mesečni izveštaj za septembar 1936, pov. br. 25781 od 28. oktobra 1936, pp. 28—30; И. Н. Чемпалов, *Германская экспансия на Балканах в 1933—1938 гг. Учение записки Уралского государственного университета имени Горького*, Выпуск 25. исторический, Свердловск, 1958, 2. Avramovski, o. c., pp. 202—204.

²²⁰ 2. Avramovski, o. c., p. 206; M. Vanku, o. c., pp. 161—162.

²²¹ PA Pol. IV, 334 Rumänien 2, Bd. 1; analiza o stanju u Rumuniji pol. IV 2837 II od 25. septembra 1936; 2. Avramovski, *Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta* ..., pp. 80—86.

Nemačkoj u pogledu rumunskih granica i posebno u odnosu na zahteve mađarskih pronacista u vezi revizije rumunskih granica. Ovo pitanje je bilo neobično važno u borbi za pridobijanje buržoaskih partija, koje je strah od revizija granica gurao u protivnički tabor ili neutralnost. Posle Musolinijevog govora u Milanu, novembra 1936, i obećanja koja je dao mađarskim revizionistima, pitanje revizije granica postalo je najvažnije pitanje rumunske spoljne politike.²² Protiv Musolinijeve izjave ustale su sve buržoaske snage u Rumuniji, uključujući tu i pronacistički opredeljene slojeve društva, koji su hitno zahtevali komentare vlade Nemačke u vezi sa ovim izjavama Musolinija, tada već vernog saveznika Rajha.

Berlinu nije bilo ni malo lako da odgovori, jer su odgovor zahtevali isto tako i prijatelji u Budimpešti. Zatadak da pronade najpovoljnije rešenje ove političke enigme dobio je šef spoljnopolitičkog ureda NSDAP, Alfred Rozenberg. Njegov odgovor objavljen u listu *Völkischer Beobachter*, od 15. novembra 1936, nije zadovoljio prijatelje nacističke Nemačke u Rumuniji, ali je u isto vreme rasrdio prijatelje nacističke Nemačke u Budimpešti. I pored priznate majstorije u pronalaženju, u ovakvim i sličnim prilikama, nategnutih i teorijski nedorečenih objašnjenja, Rozenberg je ovom prilikom doživeo neuspeh. Jer izražavanje razumevanja za »opravdane« zahteve mađarskih revizionista i priznavanje celovitosti i integriteta Rumunije, bile su nepomirljive protivurečnosti, kakve će ostati sve do Bečkog diktata 1940, pa i posle njega.

Usledila su pitanja, protesti, pa čak i pretnje sa obe strane. U akciju se direktno uključio i jedan od najuticajnijih pronacista u Rumuniji, George Bratianu. Prilikom posete Nemačkoj i susreta sa nacistima i samim Hitlerom, dominiralo je pitanje revizije granica i zaštite celovitosti teritorije Rumunije. Hitler i njegovi saradnici trebalo je da se izjasne protiv rušenja versajskog sistema i preraspodele spornih teritorija, koje su bile nastanjene Mađarima i Rumunima. Trudeći se da ne izgubi ni na jednoj ni na drugoj strani Hitler je i ovoga puta dvosmisleno izjavio da će uzeti u obzir mađarske želje, ali je istovremeno dao »čvrsto« obećanje Rumunima, ukoliko budu sarađivali sa Nemačkom, da će im pružiti punu zaštitu.

Bratianu i njegovi istomišljenici mogli su da budu nezadovoljni, ali se više nije moglo nazad. U strahu od komunizma oni su toliko podržavali nacizam da više nisu imali drugog izbora.

Bilo je to sasvim jasno i onima u Rumuniji koji su računali na mogućnost laviranja između zemalja totalitarizma i zapadnih demokratija. Predsednik vlade Tataresku, u razgovoru sa nemačkim poslanikom Fabriciusom, 17. novembra 1936, izrazio je spremnost da razvija sve tešnju saradnju sa Nemačkom, koja je naročito u oblasti privrede i trgovine, već dosta odmakla. On je ovom prilikom posebno podvukao obostrani značaj privredne saradnje i posebno saradnje

²²² DASIP LP, F IV/14; MIP KJ, mesečni izveštaj za novembar 1936, pov. br. 30414 od 23. decembra 1936; uporedi: J. Petersen, *Hitler — Musolini, Die Entstehung der Achse Berlin — Rom 1933—1936*. Tübingen, 1973, pp. 490—492.

u oblasti naoružanja i opreme rumunske armije.²²³ Slična obećanja Fabriciusu je dao i ministar inostranih poslova Antonesku, 9. decembra 1936. godine.²²⁴

Tako su se u Rumuniji, u drugoj polovini 1936, odigrale velike promene, kako u unutarnjoj tako i u spoljnoj politici, koje će usloviti novi smer razvoja unutarnje i spoljne politike ove zemlje. Na tlu Rumunije rasplinio se, polovinom 1936, najsnažniji talas protiv nadiranja nacizma prema jugoistoku, koji je podizao i vodio Nikolae Titulesku. Nacisti nisu naišli na tako snažan i dugotrajan otpor na području jugoistoka sve do martovskih događaja 1941. godine u Jugoslaviji. Pri tome se mora imati na umu da je Titulesku vodio borbu na dva podjednako žilava fronta: protiv najreakcionarnijih snaga u zemlji i istovremeno protiv saveznika tih snaga u svim susednim zemljama, prijateljskim i neprijateljskim. Upornost Nikolae Tituleskua najbolje je uočio i analizirao uvodničar lista Izvestija, 1. septembra 1936, kada je istakao da je Titulesku vodio borbu za odbranu sve ugroženijih nacionalnih interesa rumunskog naroda i u isto vreme interesa mira svih naroda jugoistočne Evrope. Titulesku je, na samom početku, procenio svu opasnost ekspanzije Trećeg Rajha, koji je kao svoje uzletište u carstvo evropskog gospodstva izabrao prirodno bogati i politički razjedinjen jugoistok Evrope. U stvaranju brane protiv te opasnosti Titulesku je pozivao sve antinacistički opredeljene snage. Titulesku je realno sagledao moguće mesto i ulogu SSSR-a u suzbijanju velike opasnosti koja se širila sa Rajne. Reakcija u Rumuniji, udružena sa reakcijom s polja, omela je veliku zamisao Tituleskua i stavila branu između Rumunije i SSSR-a i Rumunije i zapadnih demokratija, ostavljajući je potpuno otvorenu prema Nemačkoj.²²⁵

Jedan drugi novinar, sa druge strane zemaljske kugle, iz Sjedinjenih Američkih Država, dao je izvanredne procene negativnih posledica obaranja Tituleskua za Rumuniju i za demokratski svet uopšte. On zaključuje da obaranje Tituleskua sa kormila rumunske demokratije definitivno označava početak kraja francuskog uticaja u Rumuniji i otvaranje nove ere orijentacije rumunske vladajuće klike u duhu želja i stremljenja rumunskog dvora prema Nemačkoj. Ovaj izveštač predviđa skori raspad Male antante i izolaciju Čehoslovačke, kao i sve težu ugroženost Čehoslovačke od Hitlerovog pohoda na jug. Uz to, vizionarski proriče da će jedan od sledećih koraka nacista biti zahtev autonomije za sudetske Nemce, što će neminovno dalje da vodi ka produbljivanju jaza i razvijanju sukoba između totalitarnih i demokratskih snaga u svetu.²²⁶

Na nesreću tadašnjih generacija, predviđanja ovoga čoveka su se obistinila.

²²³ PA Pol. IV/334, Rumänien II Bd. 1; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 2840 od 17. novembra 1936.

²²⁴ PA Pol. IV/334, Rumänien 2 Bd. 1; izveštaj nemačkog poslanstva iz Bukurešta nr. 3098 od 9. decembra 1936.

²²⁵ DASIP CPB, III, 7. septembra 1936, pp. 65—66.

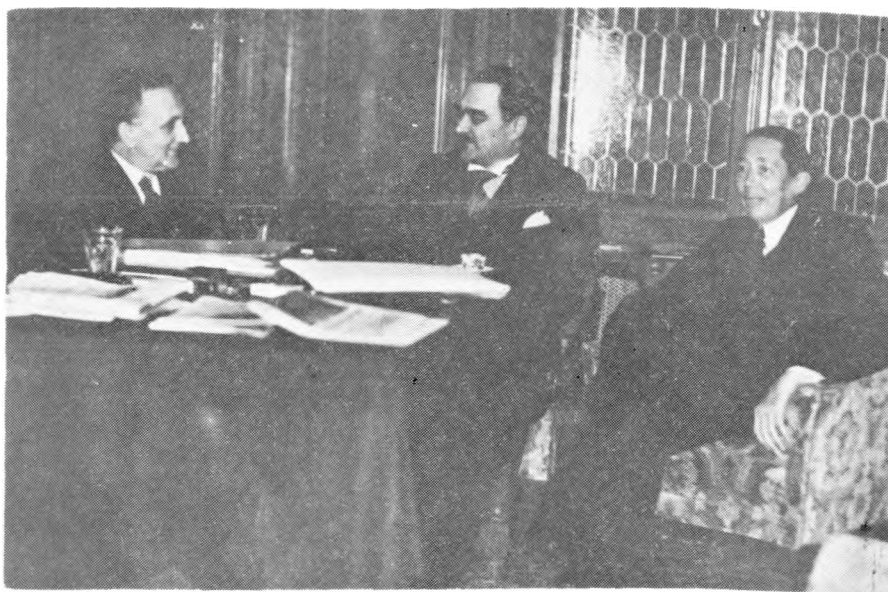
²²⁶ DASIP CPB, III, 31. avgust 1936, p. 78.

Kralj Karol i Kralj Aleksandar u Rumuniji 1934.

U organizaciji ubistva kralja Aleksandra 9. oktobra 1934. u Marseju bio je umešan i međunarodni fašizam

Predstavnici Male antante: Krišto, Milan Stojadinović i Titulesku

Članovi JRZ pozdravljaju fašističkim pozdravom Milana Stojadinovića, pretседnika vlade, na zboru u Beogradu

Glava peta

UČVRŠĆIVANJE I PROŠIRIVANJE VEZA I SARADNJE
SA OSTALIM BALKANSKIM ZEMLJAMA

1. PROŠIRIVANJE VEZA I SARADNJE SA BORISOVOM BUGARSKOM

Ranije utvrđen i u praksi primenjivan sistem nemačke spoljne politike da delu je u etapama, uz sukcesivno savlađivanje i neutralisanje otpora i brana koje su sputavale nemačku ekspanziju prema jugoistoku Evrope, uslovili su, u prvim godinama nacističke vlasti u Nemačkoj, nešto slabije interesovanje za udaljenije balkanske zemlje kakva je bila Bugarska. Zbog toga neki istoričari novije istorije misle da Treći Rajh u prvim godinama ekspanzije nije pridavao značajniju pažnju negovanju veza sa Bugarskom i njenim južnim i istočnim susedom, izuzev u oblasti spoljnotrgovinske razmene.¹

Tvrdnja, u ranije pomenutom referatu Odeljenja NSDAP za jugoistok, od 27. oktobra 1934, da Bugarska, s obzirom na njen međunarodni položaj i njene privredne, političke i vojne mogućnosti, može da ima u nemačkoj spoljnoj politici na jugoistoku Evrope samo drugostepeni značaj, odnosila se direktno na mogućnosti Bugarske u razbijanju postojećih privrednih i političkih odnosa na jugoistoku Evrope i njenoj stvarnoj ulozi u bržem prodoru Nemačke na jugoistok. Bugarska, kao mala i pobedena zemlja, od kraja prvog svet-skog rata nalazila se na strani nezadovoljnika i mogla se prekim putem i bez mnogo napora uključiti u politiku koju je protiv Versaja vodila Nemačka.

Daleko veći značaj su imale Kraljevina Jugoslavije i Rumunija, odnosno zemlje posredstvom kojih je trebalo prvo oslabiti a zatim potpuno razbiti postojeći sistem kolektivne bezbednosti koji je bio protiv revizionističkih sila, a, u krajnjem slučaju, bio je usmeren protiv totalitarnih zemalja. Ali, u tom referatu od oktobra 1934. već je ukazano na široke mogućnosti ekonomskih i privrednih veza između industrijske Nemačke i agrarne Bugarske. Tako je Bugarska ipak dobila veći značaj u snabdevanju nemačke industrije, što je posebno bilo važno u periodu uspona Rajha i izgradnji njegove

¹ Vidi: Gerhard L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany, Diplomatic Revolution in Europa 1933—36*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1970, p. 119.

oružane moći.² Da je to bilo tačno pokazaće sve šire interesovanje i sve intenzivnije angažovanje nacista na tlu Bugarske u narednoj 1935. godini.

Ako se izvrši dublja analiza kretanja veza i odnosa Rajha i Bugarske u prvim godinama nacističke vladavine u Nemačkoj, dolazi se do zaključka da je interesovanje Rajha za Bugarsku, kao zemlju iz tabora pobedenih i zemlju sa bogatim agrarnim viškovima, bilo znatno.³ Ono je dolazilo obostrano iz Bugarske i iz Nemačke, a osnova takvog interesovanja bila je slična sudbina ovih zemalja u prvom svetskom ratu i na mirovnim pregovorima, oština posledica ekonomske krize i komplementarnost interesa jedne industrijske i jedne agrarne zemlje. Buržoazija i vladajući krugovi obe zemlje, još pre dolaska nacista na vlast u Nemačkoj, priželjkivali su krah Evrope stvorene Versajskim mirom i ispravke granica.⁴ Posle 1933. ovaj zadatak je postao, uz antikomunizam, osnovni moto nemačkih nacista i velikog dela bugarske buržoazije.

Prikrivanje nam era i želja prema Bugarskoj bilo je uslovljeno, u prvim godinama nacističke vlasti u Nemačkoj i nekim drugim faktorima, kakvi su bili: uticaj Musolinijevog fašizma u ovoj zemlji, odsustvo nemačke nacionalne manjine u Bugarskoj i susednim balkanskim zemljama Turskoj i Grčkoj itd.

Nezadovoljstvo italijanske i bugarske buržoazije rezultatima prvog svetskog rata, a takođe i rodbinske veze kraljeva Italije i Bugarske omogućili su jak upliv Musolinijevih fašista u Bugarskoj već početkom dvadesetih godina.³ Nacisti, u borbi za svoje mesto u

² Uporedi: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Prosveta, Beograd, 1938, p. 252.

³ Sire o ovom: И. Н. Чепалов, *Германская экспансия на Балканах в 1933—1938 гг. Учение записки Уралского государственного университета, выпуск 25*, Свердловск 1958, pp. 41—48; *Икономиката на България до социалистическата революция*, София, 1969, pp. 561—564; И. Димитров, *Българо — италиански политически отношения 1922—1943*, София, 1976, pp. 241—263; В. Милаев, *Утвърждаване на монархофашистска диктатура в България 1934—1936*, София, 1977; В. К. Волков, *Основные этапы развития славяно — германских отношений в XIX и XX вв. в свете германской империалистической политики: „Дранг нах Остен“ Исследования по славяно — германским отношениям*, Москва, 1971, pp. 3—42; C. Hollingworth, *Bulgaria, u zborniku radova: Hitler's Route to Bagdad*, London, 1939, pp. 159—216; Lj. Živkova, *The economic Policy of Germany and Britain in South-Eastern Europe on the Eve of the Second World War*, u: *Etudes Balkaniques* 1, Sofia, 1969, pp. 36—41; M. Deyanowa, *Strukturwandlungen in der landwirtschaftlichen Produktion und Aussenhandel Bulgariens*, u časopisu: *Leipziger Vierteljahrschrift für Südost-europa*, 2. Jg. 1938, nr. 4, pp. 274—285, isti autor: *Die Wirtschaftspolitik Bulgariens seit 1930*, isti časopis, 3. Jg. 1939, nr. 1, pp. 99—116.

⁴ PA, Abr. TT b, Bulgarien, Bd. 1, Izveštaj sa putovanja kroz Bugarsku i Jugoslaviju Wilhelma Conrada Gonolla, nr. 2 II Balk. 2241 od 22. septembra 1933.

⁵ Ж. Натан, *Сушност и характер болгарского фашизма и борьба против его* u zborniku: *Actes du Premier congrès international des études balkanique et Sud-Est europeennes*, V, Sofia, 1970, Ovde autor dokazuje da je fašizam počeo u Bugarskoj 1923. i sa manje ili više moći ostao vodeća snaga u Bugarskoj sve do 1944. godine.

„Фашизм господствовал в Болгарии с 9 июня 1929 г. по 9 сентября 1944 г. . . В течение всего этого времени не удавалось ликвидировать фашизм как систему управления и господства, хотя в отдельные моменты и некоторым правительствам можно дать несколько иную оценку“ p.229.

Bugarskoj, morali su da vode taktičku borbu za neutralisanje i istiskivanje onoga što je Musolinijev fašizam uspeo da izgradi za proteklih desetak godina. Bez sumnje da je i to bio jedan od razloga tako opreznog i prividno postepenog nastupa Rajha prema Bugarskoj u prvim godinama nacističke vladavine u Nemačkoj. Odsustvo brojnih nemačke nacionalne manjine u Bugarskoj nije dozvoljavao one oblike i metode infiltracije nacionalsocijalističke ideologije kakvi su vršeni na primer u Sudetima, Austriji, pa i u Jugoslaviji i Rumuniji gde je živelo mnogo Nemaca.

Uz odsustvo drugih mogućnosti, Rajh je u prvim ekspanzionističkim nastupima prema Bugarskoj morao da koristi privredne i trgovinske veze kao osnovni vid prodiranja u ovu zemlju. Slabe ili nikakve mogućnosti u drugim oblastima saradnje morale su biti proporcionalno nadoknađene u privrednim i trgovinskim odnosima. Porast spoljnotrgovinske razmene Bugarske sa Nemačkom bio je brži nego što je to bio slučaj sa bilo kojom drugom evropskom zemljom. On će se u prve tri godine od 1933. do 1936, i pored mnogih još potpuno neraščišćenih pitanja iz oblasti plaćanja, carinskih tarifa i drugih prisutnih problema na temelju trgovinskog ugovora, koji je nasleđen iz vajmarskog vremena, više nego udvostručiti.⁶

Uporedo sa jačanjem privrednih veza, počeo se razvijanje političkih veza i saradnje koje će se obostrano negovati. Oslonac ovih veza bio je deo bugarske buržoazije, koji je prišao i prihvatio nacionalsocijalizam i totalitarizam iz istih pobuda i u dosta sličnim uslovima, kakvi su bili u Nemačkoj.

Malo je zemalja u Evropi u kojima su se posledice prvog svetskog rata toliko negativno odrazile kao što je to bilo u Bugarskoj. Agrarna kriza produbljivala je unutarne protivurečnosti koje su snažno potresale Bugarsku.

U Bugarskoj, kao i u Nemačkoj, postojao je i delovao veoma snažan radnički i demokratski pokret. Sve snažnije i sve uspešnije akcije radnika i seljaka uslovljavale su okupljanje najkonzervativnijih delova bugarske buržoazije.⁷

Strah od komunizma, radničke klase i revolucije uslovljavao je potiskivanje parola o reviziji mirovnih ugovora ili bar njihovo odlaganje i traženje novih oblika i načina povezivanja konzervativnih snaga. U nesigurnim unutarnjim prilikama bezbednost i sigurnija perspektiva su očekivane kroz oslonac uglavnom na velike sile. U re-

⁶ 2. Avramovski, o. c., pp. 115—116; isti autor, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu*, Istorija XX veka II, Beograd, 1961, pp. 11—19.

⁷ *История на България, III, София 1964, pp. 256—260; А. Стоянова, Борбата на здравите сили в БКП против лявото сектанство през годините на неговото временно господство (1929—1935), Зборник, Първи конгрес на Българското историческо дружество, Българската академия на науките, София, 1972, pp. 75—80; Г. Ангелова, Коммунистическият интернационал за обединяване демократическите сили в България против фашизма и войната (1934—1939), Зборник, Първи Конгрес..., pp. 81—86. Г. Радев, Седмият Конгрес на Коминтерна и Българската работническа социалдемократическа партия, pp. 87—92.*

đovima buržoazije formiraju se razne struje: proitalijanska koja je imala glavni oslonac u dvoru, pronemačka koju je podržavao dvor a predvodile najkonzervativnije političke struje, među kojima je glavnu ulogu imao nacionalistički pokret Cankova (prof Aleksandar Cankov), profrancuska koju je zastupao povremeno i car Boris, ali koju su stvarno podržavali neki članovi vlade, kao na primer, dugododisnji ministar inostranih poslova Bugarske, Batalov (Košta Batalov), zatim, proengleska, koju su nametali neki konzervativni krugovi Engleske i delovi bugarske buržoazije itd. U ovakvim uslovima plivajuća ili lavirajuća spoljna politika Bugarske tražila je oslonac u susednim balkanskim zemljama sa sličnim spoljnopoličkim opredeljenjima. Na bazi taktičkog laviranja, ali stvarne i konstantne orijentacije prema novoj sili Evrope — Trećem Rajhu, došlo je već u 1933, do poboljšanja odnosa između Bugarske i Jugoslavije, koje će svesrdno podržavati Berlin do definitivnog uvlačenja obe zemlje u Trojni pakt, 1941. godine.

Vlada Mušanova (Nikola Mušanov), koja je u svom sastavu i u političkim grupacijama na koje se oslanjala imala grupe i pripadnike svih pomenutih spoljnopoličkih orijentacija, već u proleće 1933. počela je da radi na poboljšavanju odnosa sa Jugoslavijom.⁸ Na osnovu amnestije počeli su da se vraćaju politički emigranti iz Jugoslavije. U to vreme na železničkoj stanici u Beogradu sastali su se predsednik vlade Jugoslavije, Bogoljub Jeftić i predsednik bugarske vlade, Nikola Mušanov koji je bio na proputovanju kroz Beograd, čime je probijen led u jugoslovensko-bugarskim odnosima. U isto vreme održani su kontakti između pretstavnika Bugarske i Nemačke. U tom sklopu usledila je i poseta Cankova Berlinu i njegovi razgovori sa vodećim nacistima o mogućnostima saradnje.⁹

Neposredno posle neuspelog pokušaja Musolinija da sklapanjem Četvornog pakta obezbedi dominaciju Italije na Balkanu, Musolini pokušava, još jednom da neutrališe razlike između Bugarske, Grčke i Turske i da ih udruži u jedan blok koji bi bio pod uticajem Italije. Ovu ideju nisu prihvatili Grci i Turci, kao ni veći deo bugarske vladajuće buržoazije, koji je očekivao rasplet zamršenih pitanja na jugoistoku Evrope od drugih sila na severozapadu i zapadu Evrope, na prvom mestu od nacističke Nemačke.¹⁰ Upravo uz podršku nacista oni su želeli da zadovolje svoje teritorijalne pretenzije prema Tur-

⁸ DASIP LP, F 11/14; MIP KJ, mesečni izveštaj za januar 1933, pov. br. 5010 od 28. III 1933. Sire: *История на България* . . ., pp. 262—263; И. Димитров, о. с., pp. 241—243; К. Манчев, *България и дипломатическата активност на Балканите в края на 1933 и началото на 1934 г. Сборник, Балкански проучавания 20 век*, София 1972, pp. 143—164; К. Манчев и В. Бистрицки, *Българско-югославското сближение и Чехословакия, 1933—1937. Исторически преглед*, 4/1968, pp. 3—30. V. Bystricky, *Nove tendencie v zahraničnej politike balkanských štátov začiatkom 30. rokov*, *Slovenske Studie* X, Bratislava, 1968, pp. 113—153.

⁹ DASIP LP, 11/14; MIP KJ, Mesečni izveštaj za april 1933, pov. br. 2910 od 12. maja 1933.

¹⁰ Ibid, izveštaj za juli 1933, pov. br. 713 od 7. septembra 1933, CPB, III 17. jula 1933, pp. 187—189. *История на България* . . ., p. 262; В. К. Волков, *Германо-югославские отношения и развал Малой антанты* . . ., p. 31.

skoj i Grčkoj i omogućće bolje uslove u pogledu suzbijanja »komunističke opasnosti« u zemlji. Zato je bugarska buržoazija odbila saradnju sa susednim zemljama u vezi sa širom evropskom akcijom oko definisanja pojma agresora, koja je bila usmerena protiv revanšističkih zemalja. Konvenciju o definiciji pojma agresora prihvatile su i potpisale sve zemlje jugoistočne Evrope izuzev Bugarske.

Izjava nemačkog ministsra privrede Hugenberg (Alfred Hugenberg), na Svetskoj ekonomskoj konferenciji u Londonu, o nemačkom pravu na životni prostor na istoku i jugoistoku Evrope, u leto 1933, izazvala je strah i revolt u svim zemljama ovoga regiona, osim Bugarske.¹¹

Nije bilo sasvim slučajno da su sve izrazitija nastojanja vladajuće bugarske buržoazije da se izmiri sa jugoslovenskom buržoazijom jačala uporedo sa nastojanjima vladajuće jugoslovenske buržoazije da se približi Trećem Rajhu i ostvari s njim tešnju saradnju. Obostrane težnje Bugarske i Jugoslavije za približavanjem pojačane su posle potpisivanja Grčko-turskog pakta u Ankari 14. septembra 1933. godine.¹²

Bugarska buržoazija je smatrala da je ovaj pakt direktno usmeren protiv člana 48. Nejskog ugovora, kojim je bilo obećano Bugarskoj, dovoljno nedefinisano, pravo »ekonomskog« izlaza na Egejsko more. Ovaj pakt je, uz ostale uzroke, uticao na jačanje nove taktike u spoljnopolitičkim odnosima, taktike smirivanja odnosa sa pojedinim susedima iz antirevizionističkog tabora u cilju pojačane borbe protiv ostalih antirevizionističkih zemalja. Za ovo je izabrana Jugoslavija, sa ciljem da se pojača revizionistička politika prema Turskoj i ostalim zemljama. To ipak nije značilo da se ad hoc skinulo s dnevnog reda granično pitanje prema Jugoslaviji i pitanje Makedonije, već je došlo samo do njihovog odlaganja. U sklopu ovih novih opredeljenja došlo je do susreta kraljeva Jugoslavije i Bugarske na železničkoj stanici u Beogradu 18. novembra 1933. Bio je to prvi susret dvojice monarha i najkrupniji korak na planu izmirenja dveju buržoazija posle prvog svetskog rata. Ovaj susret je pozdravila zvanična štampa obe zemlje.

Usledio je pokušaj Turske da poboljša odnose sa Bugarskom i oslabi jugoslovensko-bugarsku saradnju, koja je mogla naškoditi postojećim odnosima na Balkanu.

Nasuprot srdačnom susretu u Beogradu, ministar inostranih poslova Turske, Rudži Bej, hladno je dočekan u Sofiji, 20. septembra, a predlog da se potpiše pakt između Bugarske i Turske je odbijen, odnosno bugarska vlada je pristala samo na produženje Pakta o prijateljstvu iz 1929, koji je marta 1934. trebalo da istekne.¹³

¹¹ DASIP LP, 1/14, MIP, mesečni izveštaj za maj, pov. br. 11510 od 14. juna 1934, i za juni, pov. br. 820 od 15. jula 1933.

¹² Ibid. mesečni izveštaj za avgust 1933. pov. br. 782 od 6. oktobra 1933, mesečni izveštaj za septembar 1933, pov. br. 1984, od 14. novembra 1933.

¹³ DASIP PA, F 18, MIP KJ poslanstvu u Ankari, pov. br. 18954 od 3. oktobra 1933, izveštaj pov. br. 354 od 15. novembra 1933. Uporedi: K. Манчев, o. c., p. 143.

Razumljivo je da novo opredeljivanje Bugarske u spoljnoj politici nije došlo samo zbog afiniteta Bugarske prema »bratskom« slovenskom narodu već i zbog orijentacije kralja Aleksandra i vladajućih grupa na koje se on u to vreme oslanjao. I jedan i drugi režim patio je od sličnih bolesti: jakih revolucionarnih, nacionalnooslobodilačkih i demokratskih pokreta, pa su monarsi Aleksandar i Boris najsigurniji oslonac spolja u borbi protiv opasnosti u zemlji, videli upravo u novoj nacionalsocijalističkoj Nemačkoj.

Težnje i konkretni koraci na približavanju Bugarske i Jugoslavije izazvali su uznemirenje i reagovanje kod svih suseda, posebno kod Italije, koja je u tome sagledavala mogućnost jačanja jugoslovenskih pozicija u jugoistočnoj Evropi, sa čime se italijanska vlada nije mogla pomiriti. Do kraja 1933. usledile su akcije susednih država u cilju suzbijanja i ometanja čvršćeg povezivanja dveju slovenskih zemalja na jugoistoku Evrope ili, pak, usmeravanju njihove saradnje u smislu održavanja postojeće ravnoteže. Polovinom oktobra iste godine, na putu za Ankaru, rumunski ministar inostranih poslova Titulesku učinio je kratku posetu Sofiji, a odmah iza toga glavni grad Bugarske su posetili i ministar — predsednik Mađarske Gembeš i ministar inostranih poslova Mađarske Kanja. Krajem oktobra usledio je susret rumunskog i bugarskog monarha. Svi ovi susreti i drugi potezi imali su cilj da potpuno ometu ili da bar svedu jugoslovensko-bugarsku saradnju u željene okvire. Gembeš je nastojao da na svaki način zadrži Bugarsku kao partnera Mađarske protiv Kraljevine Jugoslavije. Rumunski, grčki i turski državnici želeli su da kontrolišu kontakte i saradnju Bugarske i Jugoslavije i da, ukoliko već dođe do nekih sporazuma, to bude na nivou balkanskih zemalja.¹⁴

U vreme kada su ruku »prijateljstva« Bugarskoj nudili svi njeni susedi, car Boris nije zaboravio sile u koje su bile uperene njegove nade, Nemačku i Italiju, kao ni na obavezu da se sa njima o svemu posavetuje. On je, 20. oktobra 1933, primio nemačkog poslanika u Sofiji Rimelina (Eugen Rümelin), s njim razgovarao o položaju Bugarske i o mogućim putevima njene spoljne politike. Kralj Boris se prethodno, na neupadljiv način, izvinio zbog svog dugog obilaznog puta oko Nemačke, u septembru 1933, kada je posetio Svajcarsku, Italiju, Francusku i Englesku. Razgovarano je i o gledištima vlada ovih zemalja na odnose u jugoistočnoj Evropi i na probleme koji postoje među ovim zemljama i narodima. Kralj Boris je posebno ukazao na teškoće koje izaziva neprijateljski stav Musolini ja prema Jugoslaviji, iz čega proističe i negativno držanje Rima zbog približavanja i saradnje Sofije i Beograda.¹⁵ Bio je to jedan od stalno prisutnih činilaca koji su negativno uticali na inače, veoma razvijene političke i privredne odnose Bugarske i Italije. Iz ovog izlaganja

¹⁴ DDF, 1/5, dok. 30, 115, 185, 240 i 347, DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj za oktobar 1934.

¹⁵ К. Манчев, *Германия и българско-югославските отношения в навечерието на втората световна война*, у: *Българско германски отношения и връзки*, София, 1972, pp. 347—356; ADAP C, II/I, dok. 22, p. 36. uporedi: *Survey of International Affairs*, 1934, p. 515.

cara Borisa vidi se da orijentacija Bugarske prema Jugoslaviji nije nailazila na negodovanje zapadnih saveznika, naročito ne Britanaca, ali je pri tome priznao da su ga Francuzi hladno primili. Kralj Boris je istakao značaj saradnje sa Jugoslavijom, znajući dobro da to želi i Firer.¹⁶

U strahu da ne dođe do bilateranog bugarsko-jugoslovenskog sporazuma, susedi Jugoslavije iz saveza Male antante i ostale balkanske zemlje iz tabora antirevizionističkih zemalja, pojačale su, rajem 1933, napore na stvaranju Balkanskog sporazuma sa Bugarskom ili bez Bugarske.¹⁷

U čitavoj akciji oko izgradnje pakta, držanje Nemačke bilo je, uglavnom, neutralno. Činjenica da je pakt građen na paroli: Balkan balkanskim narodima, sa težnjama oslobađanja od tutorstva velikih sila, dozvoljavala je mogućnost da pakt više koristi nego šteti intencijama i namerama nemačke politike na Balkanu. U vremenu dok je Nemačka bila još slaba i njoj je najviše odgovaralo održavanje postojećeg stanja, uz lagani proces istiskivanja uticaja Francuske i Italije sa ovog prostora, kako bi u perspektivi ojačana Nemačka nesmetano mogla da zaposedne stvoreni vakuum.¹⁸

Uz formalno pokazivanje slabog interesovanja na evropskoj političkoj sceni za Bugarsku, Rajh je istovremeno sa ovom zemljom intenzivno unapređivao privredne i trgovinske veze. Na temelju nasleđenog ugovora iz vajmarskog perioda, samo u prvoj polovini 1933. povećano je učešće Nemačke u bugarskom izvozu i uvozu sa oko 26% na celih 38,4%, što je vodilo ka dominaciji Nemačke u bugarskoj spoljnotrgovinskoj razmeni.¹⁹

I pored pritiska od strane Italije i ometanja od strane suseda, Bugarska je nastojala da započeto približavanje prema Kraljevini Jugoslaviji još više ubrza. Grupa bugarskih novinara po povratku iz Nemačke zadržala se, početkom novembra 1933, u Beogradu i tom prilikom joj je ukazana posebna pažnja jugoslovenskih kolega. U decembru te godine usledila je poseta kralja Bugarske Beogradu.²⁰

Musolini je odmah pojačao napore na ometanju ovog približavanja. Ostale balkanske zemlje požurile su sa pripremama za potpisivanje Balkanskog pakta.

Nemačka je i dalje pažljivo pratila zbivanja na Balkanu.²¹ Saradnju Jugoslavije i Bugarske je podržavala a nije joj mnogo

¹⁶ADAP C, II/1, dok. 22, p. 38.

¹⁷ PA Abt, II b, Generalia, Balkanpolitik, Bd. 6, izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine od 15. decembra 1933. DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1934, pov. br. 3050 od 12. februara 1934, DASIP CPB, 13. oktobar 1933, p. 169 i od 16. oktobra, p. 205.

¹⁸ PA Abt, II b, Generalia, Balkanpolitik Bd, 6, izveštaj nemačke ambasade iz Rima, nr. 14 od 7. januara 1934.

¹⁹ PA Abt, II, Handel 11, Bulgarien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije nr. B. 1163/11 od 12. oktobra 1933.

²⁰ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za novembar 1933, pov. br. 25320 od 10. januara 1934.

²¹ DASIP LP, mesečni izveštaj MIP KJ za decembar 1933, pov. br. 186 od 6. marta 1934. PA, Abt, II, pol. 1, Bulgarien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanika iz Sofije o bugarskoj spoljnoj politici, nr. A. 563 od 18. decembra 1933.

smetalo ni dogovaranje ostalih balkanskih država i njihova konkretna akcija oko sklapanja Balkanskog pakta. Balkanski pakt konačno je potpisan 9. februara 1934, bez Bugarske.²² Iako formiran u cilju čuvanja postojećeg sistema, odnosno, protiv menjanja granica, svojim polovičnim rešenjima nije predstavljao posebnu smetnju nemačkim planovima na jugoistoku Evrope. Pakt je samo uzajamno garantirao granice balkanskih zemalja, ali ne i prema drugim zemljama, na primer severne i zapadne granice Jugoslavije i Rumunije prema Italiji, Austriji i Mađarskoj, odnosno nije dirao područja u kojima se već odvijala intenzivna borba za prevagu nemačkog uticaja.²³ Održavanje postojećeg stanja i sputavanje aktivnosti velikih sila južnije od zone punog angažovanja Rajha, moglo je i moralo u krajnjem ishodu da koristi Rajhu, jer je značilo pripremu ovog prostora za sledeći korak nacističke ekspanzije.

Uz puno odobravanje Rajha nastavljeno je približavanje Jugoslavije i Bugarske. Četvrtog marta 1934. godine došlo je do trećeg susreta kralja Aleksandra i kralja Borisa, u razdoblju manjem od pola godine. Zapisnike sa njihovih poverljivih sastanaka i razgovora nismo čitali, ali dalji razvoj odnosa na Balkanu i posebno odnosa između dve dvorske kuće, kao i razvoj njihovih veza sa Rajhom otkrivali su da se razgovaralo i o istupanjima na međunarodnom planu, konkretno o zajedničkom nastupanju prema Nemačkoj. Nastupile su promene u politici jedne i druge zemlje, na koje su sa ponosom podsećali državnici ovih zemalja. Predsednik bugarske vlade Mušanov, govoreći o spoljnoj politici Bugarske prilikom usvajanja godišnjeg budžeta bugarske vlade, 30. marta 1934, izjavio je pred Sobraanjem da nova orijentacija u spoljnoj politici Bugarske predstavlja »... početak jednog novog doba.«²⁴

Saradnja sa jednom od članica Balkanskog pakta, Jugoslavijom, odobravana je od strane Nemačke, pa čak i podstrekivana, ali je u isto vreme korišćeno nezadovoljstvo Bugarske sadržinom i ciljevima Balkanskog pakta, koji je najdirektnije bio uperen protiv namera i želja Bugarske. U cirkularnom pismu, koje je, 10. februara, uputio Auswärtiges Amt svojim predstavnicima u inostranstvu povodom potpisivanja Balkanskog pakta, ukazano je na činjenicu da je ovaj pakt, koji su potpisali svi susedi Bugarske, u suštini uperen protiv nje i da će zbog toga Bugarska ostati nepomirljivi protivnik ove »preživele« versajske kombinacije na jugoistoku Evrope.²⁵

²² PA, Abt. II b, Generalia Balkanpolitik, Bd. 6, Telegrami nemačkog poslanstva iz Beograda od 9. do 13. januara 1934, DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 302 od 4. aprila 1934.

²³ Sire o ovome: *Survey of International Affairs, 1934*, pp. 508—535, C. Svolopoulos, *Le problème de la sécurité dans le Sud-est Européen de l'entre-deux — gurr es: A la recherche des origines du pacte balkanique de 1934*, u: *Balkan Studies*, Vol. 14, nr. 2, Thessaloniki, 1973, pp. 247—292, B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države*, p. 66.

²⁴ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 8170, od 18. aprila 1934. DDF, 1/5, dok. 466, pp. 883—884. PA Abt. II, Allgemeine auswärtige Politik, Pol. 1, Bulgarien, Bd. 2. izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije nr. 107 od 4. aprila 1934.

« ADAP C, II/2, dok. 246, p. 453.

Balkanski pakt, ocenjen po svojoj optimalnoj nameni i koncepciji već tada, u većem delu svetske javnosti kao korak napred, a kasnije, u istoriografiji i kao pozitivan, morao je svojom orijentacijom da utiče na još veće udaljavanje Bugarske od većine njenih suseda i da doprinese porastu konzervativizma unutar zemlje, koji se izražavao u veoma oštrim obračunima sa demokratskim strujama i pokretima u zemlji i isto tako sve jačim nastojanjima da se zemlja orijentiše prema silama totalitarizma. Raniji patronat Musolinijeve Italije menjan je za patronat Hitlerove Nemačke. Prilikom posete zavičaju i rođacima u Koburgu, kralj Boris je, krajem februara

1934, svratio u Berlin i tamo je vodio razgovore sa kancelarom Hitlerom, ministrom spoljnih poslova fon Nojratom, vicenkancelarom fon Papenom, ministrom za propagandu Gebelsom i drugima.

Raspolažemo samo sa zabeleškama iz susreta sa ministrom fon Nojratom, ali nam one dovoljno pokazuju da to nije bila obična poseta rođacima u Nemačkoj, već putovanje sa političkim ciljevima.²⁶ Govoreći o stanju političkih odnosa među balkanskim državama Boris je istakao značaj susreta i saradnje, koju je već bio ostvario sa jugoslovenskim kraljem Aleksandrom, pa i sa rumunskim kraljem Karolom. Požalio se da su njegova nastojanja u pravcu razrešavanja međudržavnih problema na Balkanu pokvarili Turci i Grci, koji su želeli pakt bez Bugara i protiv Bugara.²⁷ Kralj Boris je tom prilikom ukazao na napore koje je on morao da uloži da bi skinuo pečat »večitog smutljivca« sa Bugarske.

Ministar fon Noj rat se saglasio sa pogledima kralja Borisa na budući pravac razvoja i usmeravanja bugarske spoljne politike i posebno istakao neophodnost da se odgodi pitanje ispravke granica u interesu saradnje Bugarske i Jugoslavije. Na kraju je razgovarano o problemu Italije, koja se pojavljivala kao smetnja pri zbližavanju Jugoslavije i Bugarske.²⁸ Prema onome što nam pružaju pribeležke

o razgovoru između kralja Borisa i ministra fon Nojrata, može se zaključiti da je prilikom susreta Borisa sa prvacima Nemačke osnovnu temu predstavljalo pitanje izdvajanja Jugoslavije iz dotadašnjeg sistema kolektivne bezbednosti na Balkanu i prostoru jugoistočne Evrope i njenom povezivanju sa zemljama koje su kao pripadnice tabora nezadovoljnih zemalja versajskom politikom bile svojim položajem i težnjama orijentisane prema Nemačkoj. Takva zemlja na Balkanu je bila Bugarska. Ocenjeno je da najkraći i najlakši put Nemačke prema Bugarskoj vodi preko Beograda i istovremeno da najsigurniju vezu kralja Borisa sa Berlinom predstavlja kralj Aleksandar i grupe koje su uz njega držale vlast u Beogradu. Saradnja

i kontakti kralja Borisa sa drugim susedima, sa državicima Grčke, Turske i Rumunije bili su od drugostepenog značaja. Posebno je slabo stajao na listi prijatelja i saradnika Bugarske ministar inostranih poslova Rumunije, Titulesku, koga je kralj Boris smatrao »agentom boljševizma.«²⁹

²⁶ ADAP C, II/2, dok. 291, pp. 534—535, DASIP CPB, II, od 2. marta 1934. p. 19.

²⁷ ADAP C, II/2, dok. 291, p. 534.

²⁸ Ibid, p. 535.

²⁹ Ibid, p. 535. DASIP CPB, III, 3, marta 1934. p. 21.

Novu orijentaciju kralja Borisa prema kralju Aleksandru, uz preporuku i blagoslov Berlina, potvrđuje srdačan doček i susret jugoslovenskog i bugarskog monarha u Beogradu, 4. marta 1934.³⁰ Kad bi mogli dospeti do zabeležaka sa tog sastanka i sastanka Borisa sa Hitlerom, koji se odigrao tri dana pre toga, najverovatnije da bi se našli istovetni sadržaji i problemi jednog i drugog sastanka i razgovora.

U narednom periodu nastavljeno je življe približavanje Jugoslavije i Bugarske i njihova saradnja sa Berlinom. U prvoj polovini aprila susreli su se predstavnici vlada Jugoslavije i Bugarske, Jeftić i Mušanov. Neposredno posle toga Mušanov je, nakon posete Parizu i Londonu, posetio Berlin i tamo vodio razgovore sa Hitlerom, ministrom inostranih poslova Noj ratom, i drugim nemačkim državnici-ma. Ovi razgovori sa Noj ratom otkrivaju i spoljnopolitički cilj, a ne samo, kako je to zavanično najavljivano, privrednu svrhu ove posete.³¹ I ovde je obostrano negativno ocenjen, za interese Bugarske, Balkanski pakt, ali je pri tome istaknut značaj negovanja otvorenog procesa saradnje sa Jugoslavijom. Mušanov je upoznao svoga sagovornika da je politiku približavanja Bugarske i Jugoslavije prihvatio najveći deo buržoaskih struktura i partija u Bugarskoj. Mušanov je Noj ratu predložio brži tempo u izgrađivanju veza i odnosa između »tradicionalno prijateljskih« zemalja Nemačke i Bugarske i posebno ukazao na mogućnost još bržeg porasta međusobne razmene, nudeći pri tome veće kontigente prvoklasnog bugarskog duvana i druge robe.

Sledećeg dana predsednik Mušanov je razgovarao i sa kancelarom Hitlerom, o čemu nemamo pisane zabeležke, ali se sa sigurnošću može zaključiti da je raspravljano o istim i srodnim temama i da je i ovde dominiralo pitanje saradnje Bugarske i Nemačke.³²

Ubrzana saradnja vladajućih vrhova u Sofiji sa nemačkim nacistima, uz tradicionalno živo prisustvo italijanskog uticaja na tlu Bugarske, posebno kroz organizaciju makedonskih emigranata Vanče Mihailova, sve se jače manifestovala na stanje i raspoloženje u samoj Bugarskoj. Aprila 1934. jugoslovenski diplomata u Sofiji zabeležio je da se u Bugarskoj sve snažnije oseća uticaj nacizma.³³ Pored uticaja izvan zemlje postojale su jake struje i sklonosti u Bugarskoj ka nekoj vrsti domaćeg režima čvrste ruke. Najjaču snagu u onoj prvoj političkoj orijentaciji, pa sve do potpunog prodora Trećeg Rajha na jugoistoku Evrope predstavljao je nacionalistički pokret Cankova, koji je u prvo vreme bio pod snažnim

³⁰ DASIP LP, F, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 8170 od 18. aprila 1934.

³¹ ADAP C, II/2, dok. 411, pp. 742—743, DASIP CPB III od 19. aprila pp. 166—168, 20. aprila, p. 182, 26. aprila, p. 264, 28. aprila, p. 307 i 30. aprila 1934, p. 326.

³² ADAP C, II/2, dok. 411, p. 742, PA Abt, II, Handel 11, Bd. 2, zabeležka o poseti Mušanova Berlinu, II Balk, 976 B, od 7. maja 1934, DASIP CPB, III, od 23. aprila, p. 218 i 24. aprila 1934, p. 222.

³³ DASIP LP, F, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za april 1934, pov. br. 11040 od 22. maja 1934.

idejnim uticajem italijanskog fašizma, a zatim nemačkog nacizma. Dok su u drugoj grupi (pristalice bugarskog oblika vlasti čvrste ruke) najjaču snagu tokom 1934. predstavljali zvenari, okupljeni u Vojnoj ligi. Ova grupa oko Zvena izvršila je 19. maja 1934. vojni prevrat i formirala vladu pukovnika Kimona Georgijeva. U vladi su se, sticajem okolnosti, našli i predstavnici različitih političkih opredeljenja, od republikanaca pukovnika Velčeva (Damjan Velčev) do predstavnika nacionalfašističkog pokreta Cankova.³⁴

Prevrat Vojne lige, i pored toga što je bio antimonarhistički pokret i okupljao predstavnike koji su zahtevali ograničenje kompetencija kralja, bio je u suštini konzervativan i težio je izgrađivanju autoritativne vlasti, sa krajnjim ciljem da se kroz generalni zahvat suzbije i obezglavi nabujali radničko-seljački i demokratski pokret, u kome su osnovnu snagu sačinjavali Komunistička partija Bugarske i leve struje Zemljoradničkog saveza.

Pored toga što je vlada Georgijeva znatnim delom kopirala korporativni sistem Musolinijevog tipa, ona je u spoljnoj politici bila bliže Trećem Rajhu. Jedna od spona, preko koje je trebala da se veže sa Trećim Rajhom, bila je Jugoslavija zbog čega je u periodu vlade pukovnika Georgijeva nastavljen još življi proces saradnje Bugarske i Jugoslavije. To je bio jedan od glavnih uzroka što se Musolinijeva Italija prema novom režimu u Bugarskoj hladno odnosila.³⁵ Najveću smetnju u italijansko-bugarskim odnosima predstavljala je VMRO (»Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija Vanče Mihailova), agentura Musolinijevog fašizma na Balkanskom poluostrvu, koja je u sklopu opštih mera Georgijevog režima bila progonjena. Novom režimu, u kome je bilo zabranjeno svako organizovanje, sloboda štampe i dogovora, nije se mogla prilagoditi anarhistički izgrađivana VMRO, koja je godinama vršila veoma jak uticaj na politička kretanja u Bugarskoj.³⁶ U interesu dobrih odnosa sa Jugoslavijom, VMRO je bila rasturena i obezglavljena, a Vanča Mihailov je morao da pobjegne u Tursku.

Heterogenost političke orijentacije nove vlade i struktura koje su je podržavale dovele su do nestabilne i neujednačene orijentacije u spoljnoj politici Bugarske. Tako se desilo da je vlada pukovnika Georgijeva, uporedo sa razvijanjem prisne saradnje sa jugoslovenskim kraljem Aleksandrom, koji je ulazio u red najzagriženijih protivnika saradnje sa SSSR-om, pristupila normalizovanju diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Pod uplivom određenih struja u vladi Bugarske, bez većih unutarpolitičkih smetnji, ubrzo su između Bugarske i SSSR-a uspostavljeni prvo življi kontakti, a zatim,

³⁴ DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1934, pov. br. 896 od 26. jula 1934; И. Димитров, о. с., р. 245; В. Георгиев, *Идейните и политическите позиции на »Звено“ през втората световна война, у: Први конгрес на Българското историческо дружество, София, 1972, pp. 669—670; DDF, 1/6 dok. 237, pp. 532—533 i 267, pp. 582—584.*

³⁵ И. Димитров, о. с., р. 245.

³⁶ DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj MIP KJ za juni 1934, pov. br. 15810 od 14. jula 1934.

24. jula 1934, i redovni diplomatski odnosi.³⁷ Ovaj krupan korak na međunarodnom planu nije uopšte smetao vladi Kimona Georgijeva da se na najsuroviji način obračunava sa bugarskim komunistima. Svakako da je uspostavljanje diplomatskih odnosa između Bugarske i SSSR-a unapredilo rad revolucionarnog radničkog pokreta a posebno rad Komunističke partije Bugarske.³⁸

Dosta nejasan spoljnopolitički program nove vlade i režima u Bugarskoj izneo je predsednik vlade Kimon Georgijev na narodnom zboru u Sofiji, 12. jula 1934. U programu su, i pored svih preduzetih reformi i mera, dominirali stavovi i pogledi prethodne vlade. Prema ovom programu novi režim je ostao veran mirovnim ugovorima u nadi da će se jednog dana, u duhu člana 19. Pakta Društva naroda, ispraviti »nepravda« prema Bugarskoj i na miran način izvršiti određene ispravke granica. Time je svetu jasno rečeno da se novi režim nije odrekao revizionističkih zahteva prema svojim susedima. Međutim, u duhu ranije prihvaćene politike ponovo je istaknuta želja i namera Bugarske da sa Jugoslavijom neguje najprisniju saradnju. Ovo je vlada Georgijeva nastojala da pokaže i u praksi razvijanjem boljih odnosa sa Jugoslavijom uz sve oštrije mere prema organizaciji Vanče Mihailova.³⁹

Vremenom je, uporedo sa produbljivanjem krize u zemlji, počelo ubrzano diferenciranje unutar pojedinih grupa i struja u vladi, kao i u strukturama na koje se vlada oslanjala. Ubrzanom raslojavanju u vladajućim vrhovima doprinosilo je nestabilno stanje u zemlji, uslovljeno delovanjem organizovanog radničkog i seljačkog pokreta, spontanom otporom radnika i seljaka i nezadovoljstvom građanskih partija koje su bile isključene iz vlasti. Administrativne i policijske mere autoritativnog monarhofašističkog režima dovele su do uključivanja ranije nezainteresovanih slojeva u tabor neprijatelja režima. Kažnjavanje, naročito oštro protiv radnika i komunista, još je više doprinelo izolaciji Vojne lige, njene vlade i režima.

Unutarnje slabosti i laviranje u spoljnoj politici koristile su najkonzervativnije snage oko dvora i Cankova. Tradicionalni oslonac na Italiju, zbog progona mihailovista i saradnje sa Jugoslavijom, bio je oslabljen.⁴⁰ Musolini je i javno manifestovao nezadovoljstvo

³⁷ ДВП СССР, том XVII, док. 206, 218 i 265.

³⁸ *Българо съветски отношения и връзки, документи и материали*, том I, София, 1977, док. 384—392, pp. 401—407; *История на България* ... pp. 290—291; *Внешняя политика СССР*, том IV, док. br. 251, p. 725, DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj MIP KJ za septembar 1934, pov. br. 25050 od 8. novembra 1934.

³⁹ DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj MIP KJ za juli 1934, pov. br. 18838 od 19. avgusta 1934.

⁴⁰ Na suđenju oktobra 1934, utvrđeno je da su najkonzervativnije struje VMRO okupljene oko Vanče Mihailova u vremenu od 1924. do 1934. godine izvršile ili organizovale preko hiljadu političkih ubistava u Bugarskoj i u susjednim zemljama. U optužbi je ova teroristička organizacija označena »... najordinarnijom razbojničkom bandom«. Kroz čitav taj period mihailovisti su bili u vezi sa italijanskim fašistima i od Musolinija primali moralnu i materijalnu pomoć, što nam otkriva svojevrsno i kontinuirano prisustvo italijanskog fašizma na tlu Bugarske. Vidi: DASIP AP, F 20, Mesečni izveštaj MIP KJ od oktobra 1934. bb.

razvojem događaja u Bugarskoj privremenim povlačenjem italijanskog poslanika iz Sofije decembra 1934. Krajem 1934. godine raslojavanje u vladajućim vrhovima u Bugarskoj bilo je završeno. Na jednoj se strani našao predsednik Georgijev čiji je uticaj znatno oslabio sa delom Vojne lige oko Velčeva, a na drugoj strani dvor sa grupom oficira i cankovistima. U januaru 1935. došlo je do direktnog obračuna i Georgijev se morao povući i prepustiti vladu grupi oficira oko kralja Borisa, sa generalom Zlatevim (Pendžo Zlatev).⁴¹

Nas posebno interesuje držanje Nemačke prema režimu Georgijeva i prema merama koje je vlada Georgijeva preduzimala, naročito u odnosima Bugarske prema inostranstvu, a posebno prema Nemačkoj. Prema oceni Berlina spoljnotpolitička orijentacija Bugarske u vreme vlade Georgijeva nije se mnogo menjala u odnosu na prethodnu politiku. Ona je uglavnom ostala na liniji laviranja između velikih sila uz nastavak intenzivnijeg rada na približavanju prema Kraljevini Jugoslaviji.⁴²

Zbližavanje Jugoslavije i Bugarske podržavala je i Francuska. Prema vestima koje je nemačka ambasada u Parizu dobila od svojih poverenika francuska vlada je priželjkivala da putem prevrata dođe do abdikacije kralja u Sofiji i da se ostvari personalna unija između Bugarske i Kraljevine Jugoslavije.⁴³ Izgleda da su u Berlinu znali da do ovoga ne može doći. Ali isto tako, delimično približavanje Bugarske i Jugoslavije išlo je u korist nemačkoj politici na ovom području. Povezivanje sa Bugarskom moglo je da olakša Jugoslaviji da se oslobodi francuskog uticaja, da doprinese potiskivanju uticaja Italije iz ovog regiona i da potvrdi nemoć sila pobednica da pomognu rešavanju jednog od najkrupnijih problema u odnosima na Balkanu, problema latentnih sporova između Jugoslavije i Bugarske.⁴⁴

Istina, kontakti dvora sa rodacima i »prijateljima« iz Rajha, uglavnom zbog zauzetosti unutarnjim problemima, nešto su oslabili u vreme vlade pukovnika Georgijeva, ali su zato sa predstavnicima Rajha kontaktirali nacionalisti Cankova, koji su, uz podršku kralja Borisa, priželjkivali ostvarenje svojih nacionalističkih namera i učvršćivanje saradnje sa Rajhom.

Vođe bugarskih nacionalista sarađivali su sa nemačkim poslanstvom u Sofiji i Nemcima iz Rajha i ukazivali na punu saglasnost i spremnost za saradnju između njih i kralja Borisa. Boreći se protiv vlade Georgijeva, obećali su Nemcima da će nastaviti politiku sa-

⁴¹ DASIP LP, 1/14, mesečni izveštaj MIP KJ za decembar 1934, pov. br. 200, 25. januara 1935; Sire: *История на България*, pp. 294—296; B. Милев, *Утвърждаване на монархофашистката диктатура в България, 1934—1936*, София, 1977.

⁴² PA Abt. II, Allgemeine auswärtige Politik, Pol. 1. Bulgarien, Bd. 2, Nemačko poslanstvo u Sofiji, politički izveštaj o spoljnoj politici Bugarske, nr. A 256 od 27. juna 1934.

⁴³ PA Abt. II, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Bulgarien, Bd. 6, izveštaj ambasade iz Pariza br. A 2285 od 31. maja 1934.

⁴⁴ Ibid. izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije AA, A br. 479 od 29. septembra 1934.

radnje sa Jugoslavijom, koju je Rajh preporučivao, a predstavnici Rajha u Sofiji obećali su podršku ovim snagama u Bugarskoj.⁴⁵

Glavna preokupacija nemačke politike na Balkanu u tom trenutku — saradnja između Beograda i Sofije — mogla je lako biti prekinuta ili poremećena atentatom u Marseju, u kome su uzeli učešća i mihailovisti iz Bugarske. Međutim, i jednoj i drugoj strani, posebno knezu Pavlu i kralju Borisu, bilo je veoma stalo do nastavljanja započete saradnje. Vlada Kimona Georgijeva sve je preduzela da ublaži posledice učešća mihailovista u atentatu i da održi tempo započete saradnje sa Jugoslavijom. Ona je u tome zaista i uspela. Odnosi, ne samo da su zadržani na zatečenom nivou, već su i dalje proširivani. Razumljivo, ovo je Nemce obradovalo.⁴⁶

Dolaskom nove vlade generala Zlateva, u kojoj je znatno ojačana uloga i uticaj dvora, nije se poboljšalo unutarnje stanje u Bugarskoj. Jedan od glavnih oslonca ranije vlade, grupa u Vojnoj ligi oko Velčeva i demokratska struja oko Protogerova, našli su se pod udarcima nove vlade, dok se položaj ekstremnih makedonskih emigranata sa Vančom Mihailovom nešto popravio. Znatno se pojačao rad cankovljevih nacionalista čiji su predstavnici ušli u vladu. Administrativne i policijske mere prethodne vlade ne samo da nisu ukinute, već su još više produbljivane, uz sve značajniju ulogu dvora i kralja Borisa u unutarnjoj politici.

U spoljnopolitičkim aktivnostima vlada generala Zlateva ostala je na pozicijama prethodne vlade, uz sklonosti za još veće kompromise i laviranja između pojedinih zemalja, struja i blokova. Ona je vršila ograničenu rehabilitaciju najreakcionarnijeg dela pokreta makedonskih emigranata i istovremeno je pokazivala znake punog interesovanja za nastavak saradnje sa Jugoslavijom. Osetno približavanje Italije i Francuske i sporazum između Lavala i Musolinija, početkom januara 1935, u Rimu, dočekan je sa odobravanjem i novim nadama da će se, uz podršku ovih do tada divergentno opredeljenih sila, moći izvršiti barem delimična revizija granica. Posvećena je veća pažnja saradnji sa Velikom Britanijom, koja se trudila da suzbije jak uticaj Italije i Francuske na jugoistoku Evrope i istovremeno da, što je moguće dalje, odvoji Bugarsku od Sovjetskog Saveza. Prema nekim procenama, iz tog vremena, od oko 7.000 studenata na univerzitetu u Sofiji oko 4.000 su bili komunisti ili simpatizeri Komunističke partije Bugarske.⁴⁷

Događaji u Evropi u proleće 1935, naročito zbivanja vezana za pokrajinu Sar i neposredne posledice rešavanja sarske krize, uticali su i na spoljnopolitičku aktivnost vlade generala Zlateva i bugar-

⁴⁵ PA, Büro Reichsminister 128/2, Bulgarien 59, Bd. 2, nr. Rm 648 od 12. juna 1934.

⁴⁶ PA, Abt. II, Allgemeine auswärtige Politik, Pol. 1, Bulgarien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije, nr. A 539 od 30. oktobra 1934; Ibid. Bezeichnungen zwischen Bulgarien und Jugoslawien, Bd. 6, Rimelinov telegram iz Sofije br. 81 od 11. oktobra 1934.

⁴⁷ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za januar 1935, pov. br. 7000 od 28. februara 1935. i za februar 1935, pov. br. 340 od 22. aprila 1935; DASIP CPB, III, od 25. januara 1935, pp. 123—124 i od 26. januara 1935. p. 139.

skog dvora. Uspesi Nemačke u tim zbivanjima sa simpatijama su dočekani. Jačala je nada da će se, uz podršku nacista, jednog dana izvršiti »ispravke« bugarskih granica. U isto vreme došlo je do pogoršanja odnosa Bugarske sa susedima, izuzimajući Jugoslaviju, kojoj je bila dodeljena posebna uloga u razbijanju postojećeg sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope. Ponovo su oživela čarkanja i incidenti na granicama prema Turskoj i Grčkoj. Zaoštravajući odnose sa susedima na jugu i jugoistoku, vlada generala Zlateva bila je prisiljena da stvara što povoljnije uslove saradnje na drugoj strani, na svojim zapadnim granicama. U spletu ovakvih spoljopolitičkih odnosa saradnja sa vladom Jugoslavije je porasla. Rad mihailovista ponovo je došao pod kontrolu režima.⁴⁸ Istovremeno, pojačane su direktne akcije u cilju produbljivanja saradnje sa Rajhom i šireg angažovanja Rajha, posebno u opremanju bugarskih oružanih snaga. Bugarski poslanik u Berlinu posetio je kabinet rajhsministra i predložio mere za unapređivanje saradnje između dve zemlje. Početkom aprila kralj Boris je lično tražio da se Nemačka angažuje u opremanju bugarske oružane sile. Hitler je pokazao razumevanje za ovu njegovu molbu ali s obzirom na tadašnje prilike u svetu nije odobrio izvoz oružja.

Međunarodne prilike nisu dozvoljavale nacistima da se suviše eksponiraju u maloj i prilično udaljenoj Bugarskoj, koju je trebalo osvojiti smišljeno i postupno kad za to budu sazreli uslovi. Bitka se vodila za jačanje uticaja u prvom lancu zemalja, suseda Rajha: u Austriji, Cehoslovačkoj i zemljama od posebnog privrednog i političkog interesa, kakve su bile Jugoslavija i Rumunija. Bugarska koja je trebala da bude osvojena u drugoj etapi nadiranja ka jugoistoku Evrope, kao »antiversajska« zemlja, mogla je računati u svakom trenutku na moralnu podršku Rajha. Potvrda da Bugarska polako plovi u maticu Trećeg Rajha bila je sve šira saradnja dveju zemalja u privredi, a naročito u trgovini. U oblasti međunarodnih političkih veza još se moralo oprezno postupati. Sve su to bili razlozi da sekretar u Auswärtiges Amtu Bilov zaključi, aprila 1935, da ne bi bilo oportuno angažovanje Nemačke u liferovanju oružja za Bugarsku.⁴⁹

Vlada generala Zlateva, i pored podrške kralja Borisa, nije uspela da sredi i stabilizuje stanje u zemlji, niti da sredi i ojača slojeve bugarskog društva koji su je podržavali. Naprotiv, sitna grupašenja u ovim slojevima, pa i u samoj vladi, počela su da rastu. Vladine oštre administrativne mere izazivale su otpor demokratski opredeljenih slojeva bugarskog društva, na jednoj strani, a u isto vreme izazivale nezadovoljstvo nacionalista, koji su tražili još jači zaokret u smeru nacizma, odnosno zavođenje totalitarnog sistema u zemlji. U tom cilju je usledilo pismo Cankova u kome je tražio da

⁴⁸ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj za mart 1935. pov. br. 10500 od 9. maja 1935.

⁴⁹ PA, Büro Reichsminister 228/2, Bulgarien 59, Bd. Zabeleška od 14. marta 1935. ADAP V, IV/l, dok. 14, p. 18; 2. Avramovski, *Politički i ekonomski ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata*, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 2, 1972.

se vojska povuče u kasarne, a da se vlast preda dvoru, koji će naći najpovoljnije rešenje, svakako se nadajući da će kralj Boris ponuditi učešće u novoj vladi nacionalistima. Vlada generala Zlateva nije želela da odstupi sa vlasti milom i Cankov, kao autor pomenutog pisma, bivši predsednik vlade Georgijev i još neki prvaci iz redova protivnika vlade su internirani.

Kad su se odnosi između ovih, uglavnom profašistički opredeljenih vladajućih struja u Bugarskoj, zaoštrili, dvor se ponovo umešao. Vlada Zlateva je oborena i stvorena je nova vlada, još vezanija za dvor, na čelu sa kraljevim čovekom i nacionalistom Toševim (Andrej Tošev). U vladu Toševa ušlo je nekoliko ministara pripadnika ili simpatizera Cankovljevog nacionalnog pokreta, što je samo potvrđivalo pronemačku orijentaciju bugarskog dvora. U interesu održavanja dobrih odnosa sa Francuskom i nastavljanja saradnje sa Jugoslavijom, za ministra inostranih poslova je postavljen bivši bugarski poslanik u Beogradu Kjoseivanov (Georgi Kjoseivanov), pristalica saradnje u spoljnoj politici sa Nemačkom, odnosno, politike koju su u praksi uspešno provodili knez Pavle i Milan Stojadinović. Prvi korak vlade Toševa bilo je puštanje Cankova na slobodu, što takođe otkriva političku orijentaciju te vlade.⁵⁰

Nova vlada i dvor pojačali su napore za uspostavljanje što čvršćih veza sa Nemačkom, koja je, zbog svojih trenutno važnijih ciljeva i zadataka, još izvesno vreme morala da taktizira i da pažljivo postupa prema Bugarskoj. Pored pomenutih razloga, značajno je bilo i pitanje saradnje sa Musolinijem, koji je Bugarsku uračunavao u domen italijanskih interesovanja. Zato su kontakti između Berlina i Sofije, u ovo vreme iz tih taktičkih razloga, ostajali na nivou privatnih kontakata i poseta. Takva je bila i privatna poseta Hermana Geringa Bugarskoj, krajem maja iste godine. Sam pravac Geringova puta, preko Budimpešte, i njegova pratnja u kojoj je, uz ostale, bio i princ od Hesena, rođak bugarskog kralja Borisa, otkrivali su značaj i funkciju ove »privatne« posete.⁵¹ Organizator ove posete, nemački poslanik u Sofiji Rimelin u svom redovnom izveštaju u Auswärtiges Amtu ukazao je na političke rezultate susreta nemačkih i bugarskih državnika. On sa zadovoljstvom konstatuje da su Nemci i Bugari bili i ostali prijatelji i da nikakva antinemačka agitacija u Bugarskoj nije uspela da poremeti to prijateljstvo.⁵² Po njegovom mišljenju od naročitog značaja za dalju saradnju dveju zemalja bili su razgovori između Geringa i kralja Borisa, u kojima su pretresana postojeća pitanja međudržavnih odnosa na Balkanu i saradnje između Bugarske i Nemačke.⁵³ Kao i u svim prethodnim kontaktima, posebno je razgovarano o značaju saradnje Bugarske i Jugoslavije. Gering je istakao značaj te saradnje za Bugarsku i Ne-

⁵⁰ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj za april 1935, pov. br. 11150 od 18. maja 1935; DASIP CPB, III, od 22. aprila 1935. p. 321.

⁵¹ DASIP CPB, III, od 28. maja 1935, p. 225, od 30. maja 1935. p. 264.

⁵² PA Abt. II, Pol. 2, Bulgarien, Bd. 2, izveštaj nemačkog poslanstva iz Sofije nr. A 297 od 5. juna 1935.

⁵³ Ibid.

mačku.⁵⁴ Bila je to politika koju je bugarska vlada prihvatala bez mnogo ubeđivanja, jer su upravo preko Beograda i saradnje sa Jugoslavijom očekivali najpovoljnije puteve za etapno ispunjenje svojih revizionističkih planova.

Ova saradnja je, uz ostale činioce, doprinela da je akcija koju su povelili Francuzi na polju izgradnje Podunavskog i Istočnog pakta, već na samom početku od strane kralja Borisa odbijena. Kralj Boris i monarh of ašistički režim u Bugarskoj sa još više otpora dočekali su nastojanja Francuske, Čehoslovačke i Sovjetskog Saveza da stvore, makar i krnji, Istočni pakt, kome bi jedan od osnovnih zadataka bio očuvanje mira i postojećeg stanja u ovom delu Evrope.⁵⁵ Bugarski revizionisti sa kraljem Borisom nisu želeli da se očuva postojeće stanje, već su hteli izmenjenu situaciju, u kojoj bi mogli istaći svoje zahteve za promene granica.

Premijer Tošev i pored korišćenja mogućih sredstava brže i dublje orijentacije prema monarhofašističkom sistemu i sve rigoroznijih mera protiv radničke klase, demokratskih pokreta i naročito protiv bugarskih komunista, nije uspeo da učvrsti svoj položaj i obezbedi trajniji rad svoje vlade.

Otpor režimu, organizovan i spontan, pored komunista i demokratski opredeljenih grupa i pojedinaca, počele su da pružaju i pojedine građanske partije. Političko raslojavanje počelo je i u vladi. Ranija Vojna liga se sve više raspadala. Jedan od njenih glavnih organizatora i predvodnika, Velčev, formirao je oficirsku frakciju pod imenom Kapetanska liga, prešao u ilegalnost i počeo da organizuje ljude protiv kralja Borisa i njegovih pristalica u vladi. Krajem avgusta 1935, kad mu je zapretila opasnost, napustio je Bugarsku i emigrirao u Beograd. Sve jače političko raslojavanje i produbljivanje krize u odnosima među pojedinim buržoaskim partijama vešto je koristila nacionalistička grupa Cankova, koja je težila da što pre ostvari u Bugarskoj totalitarni sistem, nacističkog tipa.⁵⁶

Velčev, kao emigrant u Beogradu, postao je problem za jugoslovensku vladu zbog sve boljih odnosa i sve plodnije saradnje vlada Bugarske i Jugoslavije. Vlada Milana Stojadinovića stavila je Velčeva pod najstroži policijski nadzor. Međutim, u opoziciji Jugoslavije bilo je i takvih snaga koje su želele da iskoriste Velčeva u sopstvene političke svrhe.⁵⁷

Vlada Toševa je, radi jačanja svojih pozicija i uz podršku kralja Borisa, povelila široku akciju protiv Vojne lige. Zabranom, zatvorima i progonima obezglavljena je Vojna liga.⁵⁸

⁵⁴ DASIP LP, F 11/14, mesečni izveštaj za maj 1935, pov. br. 15960 od 1. juna 1935.

⁵⁵ В. К. Волков, *Проект дунайског гарантійног пакта и Малая актанта. Политика на великите сили на Балканите в навечерието на втората световна война*, София, 1971, pp. 18—37.

⁵⁶ DASIP LP, II/14, mesečni izveštaj MIP KJ za septembar 1935, pov. br. 996 od 23. novembra 1935.

⁵⁷ M. Stojadinović, o. c., pp. 359—377.

⁵⁸ DASIP LP, 11/14, mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1935, pov. br. 28503 od 2. novembra 1935; DASIP CPB, 19. juna 1936. p. 151, 17. juna 1936. p. 120 i 3. jula 1936. p. 21.

Međutim, ovim udarcem otpor nije bio ugušen, posebno u masama i u okviru jačih buržoaskih partija koje su se u političkom životu Bugarske osećale, i pored zvanične zabrane rada. U ovakvim prilikama pala je, krajem novembra 1935, i vlada Toševa, a novu vladu je, po želji kralja Borisa, formirao KJoseivanov, kome je kralj Boris poverio veoma tešku ulogu: da definitivno uništi Vojnu ligu, koja je bila jedna od najjačih činilaca vlasti u Bugarskoj tokom proteklih petnaest godina.⁵⁹

Novi predsednik vlade KJoseivanov bio je podesan i zbog nastojanja da sačuva i produži započetu saradnju sa jugoslovenskom vladom. Kao raniji poslanik Bugarske u Beogradu imao je najviše uslova da na dobar način likvidira probleme koje je stvarao Velčev delujući iz Beograda, a istovremeno da obuzda ponovo oživljenu antijugoslovensku kampanju makedonskih emigranata Vanče Mihailova.⁶⁰

Jedan od odlučujućih činilaca koji su doprinosili otklanjanju bugarsko-jugoslovenskih protivurečnosti i neutralisanja naročito problema vezanih za Makedoniju, bio je zajednički interes i bugarske i jugoslovenske vlade, koji se, sticajem okolnosti, susretao i ukrštao u Berlinu. Krajem 1935. bili su stvoreni povoljni uslovi za prisniju saradnju Nemačke i Bugarske. Na Novu 1936. godinu kralj Boris je primio nemačkog poslanika u Sofiji i razgovarao s njim o putevima još plodnije saradnje između dve zemlje. Izneta su istovetna ili slična gledišta na kretanja u svetu, posebno u odnosu na Musolinijevo angažovanje u Abisiniji. Boris je istakao značaj nacionalsocijalističkog pokreta Čankova, koji je doprinosio saradnji Nemačke i Bugarske i stvarao povoljne uslove za prodor nacističkih ideja u Bugarskoj.⁶¹

Boris je želeo da se Nemačka stvarno uključi u naoružavanje i pripremanje bugarske armije. Molbu da se što pre omogući kupovina i doprema nemačkog oružja za bugarsku vojsku ponovio je vojni ministar Bugarske, početkom februara 1936. godine.⁶²

Oslanjajući se sve više na Nemačku, koja mu je pružala najviše mogućnosti za ostvarenje sopstvenih planova, kralj Boris nije prekidao saradnju i prijateljske veze ni sa drugim zemljama. On je tokom februara učinio posete Beogradu, Parizu i Londonu. Poseta Beogradu, i pored toga što je Jugoslavija mala zemlja, bila je najvažnija. Kralj Boris i knez Pavle vodili su razgovore i tom prilikom sa posebnom pažnjom su razmatrali odnose dveju zemalja sa Nemačkom.⁶³ Neposredno posle ovog susreta Stojadinović je u svom eks-pozeu pred Narodnom skupštinom, 6. marta 1936, posebno istakao

⁵⁹ M. Stojadinović, o. c., p. 359; DASIP AP, mesečni izveštaj za decembar 1935. bb; И. Димитров, o. c., pp. 253—260.

⁶⁰ DASIP AP, mesečni izveštaj MIP KJ za februar 1936. bb.

⁶¹ ADAP C, IV/2, dok. 481, p. 944.

⁶² ADAP C, IV/2, dok. 557, pp. 1104—1106.

⁶³ DASIP LP, F IV/14, mesečni izveštaj MIP KJ za februar 1936, pov. br. 547 od 25. aprila 1936. i za mart 1936, pov. br. 10161 od 4. maja 1936.

značaj zbližavanja sa Bugarskom za budući napredak jugoslovenske spoljne politike.⁶⁴

Značajni događaji u Evropi u proleće i leto 1936 naročito ulazak nemačkih trupa u Rajnsku oblast, izmirenje Austrije i Nemačke, definitivno zbliženje Nemačke i Italije i njihovo angažovanje protiv republikanske i demokratske Španije, koje je bugarska vlada podržavala, i konačno obaranje Tituleskua u Rumuniji, stvorili su nove, povoljnije uslove za angažovanje Nemačke na Balkanu i doveli do bržeg opredeljivanju bugarske buržoazije prema Trećem Rajhu.⁶⁵ U ovo vreme konačno se završavalo okupljanje masa i njihova polarizacija u dva osnovna politička pravca: nacionalsocijalistički, koji je vodio Cankov, a koga je protežirao kralj Boris i znatan deo konzervativne bugarske buržoazije i na drugoj strani narodnofrontovski, koji je predvodila bugarska Komunistička partija.

Definitivnim izmirenjem Hitlera i Musolinija uklonjena je jedna od važnih smetnji saradnji Bugarske i Jugoslavije, koja je ranije dolazila iz Rima. U novim uslovima počinje era prisnije saradnje između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske. Vodeći činilac za obe strane u međunarodnim razmerama bio je Treći Rajh, koji je predstavljao sigurnu pesnicu prema SSSR-u, od koga su i knez Pavle i kralj Boris najviše strahovali. Za Milana Stojadinovića i kneza Pavla ovakva orijentacija činila se kao spas od komunizma i povoljnija mogućnost nagađanja sa prijateljskom Nemačkom kad za to dođe vreme. Za kralja Borisa Nemačka je trebala da bude udarna pesnica protiv komunizma i garant oduzimanja barem dela spornih teritorija od suseda Turske i Grčke, a u perspektivi i od Jugoslavije i vraćanje istih Bugarskoj. Hitler je isto tako imao interesa za približavanje Jugoslavije i Bugarske. To je bio jedan od načina da se zada udarac ostacima kolektivne bezbednosti, koje je Francuska, uz podršku ostalih, gradila, odnosno osnovnih snaga stare Evrope na ovom prostoru: Male antante i Balkanskog pakta. Pomoću Bugarske mogla je da lakše utiče na ostale balkanske zemlje, na prvom mestu na Rumuniju, Grčku i Tursku, koje su neposredno strahovale od revizionističkih zahteva kralja Borisa i bugarske buržoazije.⁶⁶

U povezivanju Jugoslavije i Bugarske videle su svoje interese i buržoazije ovih zemalja, naročito u pitanjima koja su bila nerešena između Bugarske i Jugoslavije i susednih balkanskih zemalja. Knez Pavle i Milan Stojadinović su računali da će uz blagonaklon stav ili uz aktivnu podršku kralja Borisa lakše doći do ostvarenja težnji dela srpske buržoazije prema susednim zemljama. Za protivuslugu deo srpske buržoazije bio je spreman da podrži bugarsko širenje prema Carigradu i preko grčkog dela Trakije.⁶⁷

⁶⁴ DASIP LP, F IV/14, mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1936. pov. br. 10161 od 4. maja 1936.

⁶⁵ ДВН СССР, том XIX, док. 276, pp. 435—436, 389 pp. 618—621.

⁶⁶ Uporedi: 2. Avramović, *Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. godine na odnose između članica Balkanskog sporazuma*. JIC, 2, 1965, pp. 3—20.

⁶⁷ Uporedi: П. Арсов, *Българско-югославският пакт от 1937 г. Балкански Мюнхен, Трудове на ВИИ „Карл Маркс“ 1961, кн. 1. София, 1961.*

Pod uplivom niza događaja odnosi između Nemačke i Bugarske počeli su intenzivnije da se razvijaju u drugoj polovini 1936. godine.⁶⁸ Sve plodnijoj i direktnijoj saradnji doprinela je kriza položaja antiinacistički opredeljenog i angažovanog Tituleskua i njegov konačan pad u leto 1936. godine.

Polovinom juna 1936. u Sofiji je boravio ministar privrede Rajha i guverner nemačke banke Šaht, koji je tražio veće kontigente bugarskih sirovina i poljoprivrednih produkata u kojima je oskudjela Nemačka.⁶⁹ Avgusta 1936. Boris je učinio novu posetu Musoliniju i Hitleru, tada već bliskim saradnicima i prijateljima.⁷⁰ Činjenica da su dvojica evropskih diktatora prestala sa međusobnim čarkama i gloženjima i da su počela prisno da sarađuju, pružala je povoljnije mogućnosti i uslove za saradnju Borisu sa obojicom diktatora. Svi su izgledi bili da će Boris, uz podršku dvojice velikih rušilaca stare Evrope, moći da ostvari svoje pretenzije prema ostalim susedima, isključujući Jugoslaviju u koju se nije smelo u dogledno vreme dirati. Dovoljno je podsetiti da je Hitler davao Borisu prve kontigente svoga oružja, uz jednu vrlo važnu napomenu, da ono ne sme biti upotrebljeno protiv Jugoslavije, koja je prijatelj Rajha.⁷¹

Nismo imali prilike da čitamo zapisnike ili zabeleške sa ovih sastanaka Hitlera i Borisa, ali nam naredni period u nemačko-bugarskim odnosima otkriva da je na njima bila utvrđena i ugovorena saradnja i vezivanje Borisove Bugarske za revizionistički Treći Rajh. Pored toga što je Nemačka uspela da ostvari totalnu dominaciju u ukupnom izvozu i uvozu Bugarske i da bugarsku privredu apsolutno veže za sebe, od druge polovine 1936. otpočeće intenzivna saradnja dveju zemalja na političkom, kulturnom i vojnom planu.

Formiranje Osovine Rim — Berlin, oktobra 1936, uticalo je na intenzivniju saradnju kralja Borisa i kneza Pavla, i vlada Milana Stojadinovića i Ivana Kioseivanova na platformi oslonca na Treći Rajh obe zemlje. U to vreme saradnja u trouglu Sofija — Beograd — Berlin još se pojačala. Uskoro se sastao u Beogradu predsednik bugarske vlade Kioseivanov sa predsednikom vlade Jugoslavije Milanom Stojadinovićem i knezom Pavlom.⁷² Usledila je zatim poseta Berlinu vođe bugarskih nacionalsocijalista Cankova i njegovi razgovori sa Hitlerom i drugim prvacima Trećeg Rajha. Već u ovo vreme bila je sazrela ideja o paktu između Bugarske i Jugoslavije. Definitivno su se, početkom novembra 1936. godine u Sofiji dogovorili o tom paktu, Stojadinović, Boris i Kioseivanov, koji je bio novi udarac kolektivnoj bezbednosti na jugoistoku Evrope i jedan od važnih činilaca u trasiranju ekspanzije Trećeg Rajha na jugoistok.⁷³

⁶⁸ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, p.237.

⁶⁹ DDF, II/2, dok. 300, p. 456 i 316, pp. 477—478.

⁷⁰ DASIP PA, F 24, mesečni izveštaj MIP KJ za avgust 1936, pov. br. 23587.

⁷¹ 2. Avramovski, o. c.

⁷² DASIP LP, VI/14, izveštaj MIP KJ za oktobar 1936, pov.br. 27973 od 24. novembra 1936.

⁷³ Sire o ovome: M. Štojadinović, o. c., pp. 403—408; 2. Avramovski, o. c., pp. 243—251, *Survey of International Affairs 1936*. pp. 512—526. II. ApcoB, o. C.,

Detaljnu analizu ovog pakta sagledaćemo u jednoj od narednih glava.

Krajem 1936. završio se jedan period i u procesu izgradnje bugarsko-nemačkih odnosa. Formalno, politički nezainteresovana za ovu zemlju, Nemačka je, putem intenzivnijih ekonomskih veza, bila sve prisutnija na tlu Bugarske. Teška unutarnja situacija u Bugarskoj u celini i njena unutarnja politička razdrobljenost, omogućile su Nemačkoj da uđe u ovu zemlju na mala vrata, prvo osvajanjem pozicija u spoljnotrgovinskim vezama, a zatim i u oblasti političkog života. U svemu tome veliku ulogu je odigrala pronemačka orijentacija kralja Borisa i njegov afinitet za sistem totalitarne vlasti.⁷⁴ Sve je ovo dovelo do toga da je Bugarska, koja je imala jedan od razvijenijih komunističkih pokreta u jugoistočnoj Evropi, sa najmanje otpora, bila je uključena u interesnu sferu Trećeg Rajha.

2. GRČKA I TREĆI RAJH

I pored toga što Grčka ne spada u red bogatih agrarnih zemalja i ne raspolaže značajnijim rudnim bogatstvima, ona je zbog mnogih drugih razloga u dugoročnim planovima nemačkih nacionalsocijalista redovno uključivana u interesno područje Trećeg Rajha.

Odlučujući uticaj na formiranje ovakvog stava nemačkih nacista imao je geopolitički položaj Grčke i posebno njeno prostiranje na pravcu stratejskih puteva prema Bliskom istoku. Oblici i taktika delovanja nacista prema Grčkoj i u njoj u vremenu od 1933. do 1936. godine bili su opredeljeni i određeni stvarnim mogućnostima angažovanja Trećeg Rajha na ovom prostoru. U relativno udaljenoj mediteranskoj Grčkoj nisu se tada mogli koristiti direktne i neposredne aktivnosti, kao što je to činjeno od 1933. u geografski bližim i politički podesnijim zemljama, kao što su: Austrija, Čehoslovačka, Mađarska, a zatim Jugoslavija, Rumunija i Bugarska. U Grčkoj nije postojala nemačka nacionalna manjina, preko koje bi mogao biti širen uticaj iz Rajha, kao što je to bio slučaj u pomenutim zemljama. Direktno i otvoreno dugo se nije smelo poći prema Grčkoj zbog fašističke Italije, koja je područje Balkana smatrala isključivo zonom svojih interesa.

Godinama, čak do rata 1941. nacisti su deklarativno izjavljivali da nemaju drugih interesa na Balkanu sem ekonomskih i trgovinskih. Mehaničko odvajanje privrede od političkih interesa bilo je samo maska da bi se stvarno ili prividno otklonile Musolinijeve sumnje o konačnim ciljevima Trećeg Rajha na ovom prostoru.

U prvim zaletima i akcijama nacisti su u Grčkoj imali svoje oslonce i punktove. Prvi oslonac su predstavljali pronemački orijentisani generali i oficiri, bivši pitomci pruskih vojnih škola, kao i kraljevska kuća, posle obnavljanja monarhije u Grčkoj krajem

⁷⁴ ДВН СССР, том XIX, dok. 389, pp. 618—621.

1935. godine.⁷⁵ Rame uz rame sa ovim pronemački opredeljenim grupama ili pojedincima nalazili su se delovi grčke buržoazije, koja je već imala žive trgovinske veze sa nemačkom buržoazijom, ili koja je u jačanju veza sa industrijskim tržištem Trećeg Rajha videla mogućnosti plasmana viškova grčke proizvodnje, naročito duvana, maslinovog ulja i južnog voća. Jedan od značajnih činilaca, koji je radio međusobne simpatije i želje za saradnjom između nacionalsocijalista i grčke buržoazije, bila je zajednička mržnja prema radničkom pokretu i naročito prema SSSR-u. Nije slučajno da su unutarpolitičke krize u Grčkoj počele da primaju sve oštriji oblik upravo u 1933. godini i da su trvenja između dve ju vodećih buržoaskih struja, Liberalne partije i Populista, od tada bila beskompromisnija. Unutarnji uzroci ovih pojava, bili su dosta slični uzrocima koji su doveli do nacionalsocijalizma u Nemačkoj i imali su svoju bazu u teškim ekonomskim prilikama zemlje, sve većem siromaštvu i besperspektivnosti znatnog dela grčkog stanovništva.

Položaj Grčke u spoljnopoličkim odnosima nije bio ni malo siguran i perspektivan. Ni sa jednim od suseda nisu bili definitivno rešeni i raščišćeni problemi u vezi sa postojećim granicama. Sa Turskom su bili de jure raščišćeni računi mirom u Lozani 1923, ali je i na jednoj i na drugoj strani tinjalo nezadovoljstvo zbog neispunjenja krupnijih želja. Bugarska buržoazija nije se odricala starih snova o sanstefanskoj Bugarskoj i o dobijanju znatnijih delova Makedonije i Trakije, dok je o pravu izlaska na Egejsko more kod Dedeagača polagala pravo na osnovu dovoljno neobjašnjenog člana 16. Ugovora o miru u Neju iz 1919. godine. Često manifestovano prijateljstvo Grčke sa Jugoslavijom, tradicionalno utvrđivano i naročito snažno pokazano zajedničkim istupima u balkanskim ratovima protiv Turske, a zatim Bugarske, neprestano je nosilo klicu pretenzija dela srpske buržoazije prema Egejskoj Makedoniji i Solunu. Nekad manje a nekad jače obelodanjivano nezadovoljstvo prvih suseda moglo je u povoljnijim uslovima da se preobrazi u pretnju i direktnu opasnost. U uzburkanim vremenima latentno nezadovoljstvo postojećom političkom kartom moglo se pretvoriti u sukob i obračun oko manje ili više spornih teritorija.

Strah od suseda upućivao je grčku buržoaziju na politiku taktiliziranja i laviranja, odnosno da, sve do pojave Četvornog pakta 1933, u svojim spoljnopoličkim odnosima više pažnje posvećuje nešto udaljenijim zemljama: Italiji, Velikoj Britaniji, Francuskoj, kao i mediteranskim silama i suparnicama na Sredozemnom moru. Polazeći od pretpostavke da ni jedna od ovih velesila neće dozvoliti apsolutnu dominaciju neke od njih u Grčkoj, grčka bur-

⁷⁵ BA, R 43, I, Bd. 1561, Zapisnik sa sednice vlade Rajha od 7. aprila 1933. i Ak. Bd. br. 1465, zapisnik sednice vlade Rajha od 4. oktobra 1933; ADAP C, 1/2, dok. 499, pp. 905—909; BA, NS 2/3, Bd. M, 54, Analiza spoljnopoličkog ureda NSDAP o nemačkoj spoljnoj politici u jugoistočnoj Evropi; uporedi: V. Robinson, *Greece*, u zborniku: *Hitler's Route to Bagdad*, London, 1938, pp. 252—258, *South-Eastern Europe*, London — Oxford university Press, pp. 90—96; DASIP LP, F 11/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za januar 1933, pov. br. 5010 od 28. marta 1933. i za februar 1933, pov. br. 7520 od 20. aprila 1933.

žoazija je, u latentnom sukobu interesa ovih sila na Mediteranu, sagledavala sopstvenu mogućnost opstanka u ovim mutnim vremenima.⁷⁶ Ipak, početkom tridesetih godina primat u spoljnopolitičkim kalkulacijama vladajuća buržoazija je pridavala Italiji, iz više razloga. Među njima je važnu ulogu imao strah od angažovanja Italije u Bugarskoj; išlo se direktno na prijateljstvo sa Italijom, da bi se tako sputavalo prijateljstvo Italije i Bugarske i indirektno otklanjala opasnost za Grčku, da se ne nađe pod pritiskom Bugarske sa severa i Italije sa zapada. Italija je stalnim pritiskom na Jugoslaviju otupljivala želje dela srpske buržoazije prema Solunu. S obzirom na to da je Turska bila manje prisutna na grčkim granicama, ova saradnja sa Italijom znatno je neutralisala pomenute pretnje Grčkoj od najbližih suseda. Tako je fašistička Italija, koja bi u slučaju da je bila neprijatelj Grčke neminovno pogoršala ionako nesigurnu situaciju, kao prijatelj olakšavala spoljnopolitički položaj Grčke. Ovakva orijentacija u spoljnoj politici Grčke dominirala je do proleća 1933. Pokušaj nagađanja velikih sila na račun malih, najjasnije izražen u nastojanjima velikih da se nametne svetu četvorni direktorij um, uz pomeranje težišta za potrebe revizije postojećih granica, naročito u centralnoj i jugoistočnoj Evropi, slabio je ovu orijentaciju i uslovio nova nastojanja vladajuće buržoazije Grčke da stvori nove punktove veza i sopstvene sigurnosti.

Ovu pojavu je odmah uočio nemački poslanik u Atini Ajzenlor (Ernst Eisenlohr), koji, u jednom izveštaju iz polovine 1933, piše da je Grčka postala nezadovoljna nesigurnim osloncem na sredozemne sile i da pokušava da nađe oslonac na drugoj strani. Razumljivo je da je izbor pao na zemlju prema kojoj je bilo najmanje sporova i nerešenih pitanja, a u tim trenucima to je bila Turska. Rezultati nove orijentacije uskoro su obelodanjeni u prevremenom produžavanju grčko-turskog pakta o prijateljstvu iz 1929. godine, koji je izazvao reagovanja i nagađanja svih suseda, a posebno Bugarske i Italije.⁷⁷

Ovaj sporazum bio je prvi korak u nizu sličnih poteza balkanskih država krajem 1933. radi okupljanja malih naroda protiv diktata velikih sila, iz kojih je, početkom 1934, proizašla nova kombinacija na prostoru jugoistočne Evrope — Balkanski pakt.⁷⁸ Ovo okupljanje malih balkanskih naroda nije išlo bez teškoća i kraćih i jaćih sudara tih zemalja i naroda. Parola: Balkan balkanskim narodima ponovo je vaskrsnula, ali su ostale prisutne unutarnje protivurečnosti između siromašnih i pohlepnih buržoazija balkanskih naroda.

⁷⁶ 2. Avramovski, *Balkanska zemlje i velike sile 1935—1937*. Beograd, 1968, p. 42; PA Geheimakten 26/7, Balkan, Pol. 4, Revisionfragen, politički izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine, nr. II, 602, od 24. jula 1933.

⁷⁷ DASIP LP, 1/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za septembar 1933, pov. br. 1984 od 14. novembra 1933. CPB, III, od 2. oktobra 1933, p. 7.

⁷⁸ Detaljnije o ovome: P. Panaiatis, *Istorie tih exoterikis Politikis tih El-lados 1923—1941*, Athen, 1948, p. 374 (*Istorija spoljne politike Grčke 1923—1941*); Laskaris, *Diplomatiki Istoria Europis 1914—1939*. Tesaloniki, 1954, p. 207; J. XonTHep, *Jyzocjiaeuja y Kpy3y 1934—1941*, pp. 36—38; V. Robinson, o. C., pp. 254—255; M. Vanku, *Mala Antanta 1920—1938*. Titovo Užice, 1969, pp. 94—96; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941*, Zagreb, 1975, p. 66.

Približavanje Turske i Grčke uticalo je na slabljenje protivu-
rečnosti između srpske i bugarske buržoazije, i doprinelo potiski-
vanju međusobnih problema u pozadinu a vaskrslo parolu o »brat-
skoj« saradnji Južnih Slovena. Usledilo je mnogo inicijativa i kon-
takata između Sofije i Beograda radi prevazilaženja i »opraštanja«
starih nesporazuma i stvaranja novih odnosa. Surovanje bugarske
i jugoslovenske vlade, naročito igra na »slovensku bratsku« solidar-
nost, izazvala je strahovanja kod suseda, posebno kod Grčke, koja
je imala najviše razloga za strah od ove nove kombinacije na Bal-
kanu. Prema Grčkoj su pojačane pretnje i sa druge strane, jer su u
ovo vreme učestali sukobi između grčkog življa i italijanskih vlasti
na ostrvima Dodekaneza.

U ovakvim uslovima vlada Caldarisa u Grčkoj prihvatila se
istog sredstva kojim se koristila i Bugarska. Usredsredila je svoje
napore ka proširivanju veza i saradnje sa Jugoslavijom, uz jačanje
veza sa ostalim zemljama: Francuskom, Velikom Britanijom i Ne-
mačkom. U toj situaciji posebno je bila značajna saradnja sa novom
sve moćnijom silom na evropskom kontinentu — Hitlerovom Ne-
mačkom. Sistem autoritativne vlasti, kakvu su izgrađivali nacisti u
Nemačkoj, nailazio je na simpatije kod dela grčke buržoazije, naro-
čito onog koji je težio povratku monarhije u Grčkoj. Monarhistički
pokret, sa svojim zvaničnim listom Elinismus, već od polovine 1933.
počeo je da zastupa i propagira nacionalsocijalističke ideje u Grč-
koj.⁷⁹ Pojačani su kontakti predstavnika grčke vlade sa predstavi-
cima Rajha. Krajem novembra, ministar trgovine Grčke u Kondili-
sovoj vladi vodio je razgovore sa poslanikom Ajzenlorom o unapre-
đenju spoljnotrgovinske razmene.⁸⁰

Krajem 1933. i početkom 1934. predstavnici vlade Grčke poka-
zivali su veliku aktivnost oko usaglašavanja stavova pojedinih vlada
balkanskih zemalja i sklapanja Balkanskog pakta.

Nastojanjima, Jugoslavije i zapadnih sila, da se u pakt uvuče i
Bugarska, u Atini nisu pridavali veliki značaj, isto kao ni u Buku-
reštu i Ankari. Važno je bilo sklopiti pakt, pa i krnji, bez Bugar-
ske, sa ciljem da se spreči udruživanje Bugarske i Jugoslavije.⁸¹

U vreme pripremanja pakta, predstavnici grčke vlade su, pos-
redstvom nemačkog poslanstva u Atini, obaveštavali Berlin o radu
na pripremanju ovog pakta i posebno podvlačili da ova nova kombi-
nacija na jugoistoku Evrope neće biti uperena protiv drugih zema-
lja, među kojima svakako ni protiv Nemačke.⁸²

⁷⁹ DASIP LP, F 11/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za avgust 1933, pov. br. 782 od 6. oktobra 1933.

⁸⁰ PA, Abt. II, Handel 11, Griechenland, Bd. 2, Izveštaj nemačkog poslan-
stva iz Atine nr. II, Bd. 1, od 30. novembra 1933.

⁸¹ DASIP LP, F II/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za februar 1934, pov. br. 302 od 4. aprila 1934; uporedi: C. Svolopoulos pp. 247—292; J. M. Јовановић, o. c., 1918—1938, II, pp. 168—171.

⁸² PA, Abt. II B, Generalia Balkanopolitik, Bd. 6, telegram nemačkog po-
slanstva iz Atine nr. 2 od 8. januara 1934; izveštaj poslanstva nr. 2A od 15. de-
cembra 1933. i izveštaj nr. 3 od 13. januara 1934.

Neposredno posle potpisivanja pakta grčki ministar trgovine Pesamsoglu je boravio nekoliko dana u Nemačkoj sa ciljem da se raščiste problemi koji su iskršli u spoljnoj trgovini između dve zemlje, pod neposrednim uticajem nove politike Rajha u odnosima sa inostranstvom. Tada su obosrano ulagani naponi da se reše problemi u ovoj oblasti i da se poveća i unapredi privredna saradnja Rajha i Grčke.⁸³

Već u ovo vreme sa grčke strane ispoljene su inicijative da u obim razmene dveju zemalja unesu i nabavke naoružanja i druge opreme za grčku vojsku i mornaricu. Međutim, Nemci se još nisu usuđivali da razviju ovakvu saradnju sa geografski udaljenijom i politički neosvojenom Grčkom, u kojoj su se ispreplitali interesi i uticaji svih drugih sila, posebno pomorskih sila — Italije i Velike Britanije.⁸⁴

Međutim, to nije značilo da su Nemci odbili ovaj veoma važan oblik kontaktiranja sa Grčkom, koji je odigrao veliku ulogu u nemačkim nastojanjima da se uvuče Grčka u interesnu sferu Rajha. Pitanje liferovanja oružja za Grčku, zbog mnogih teškoća, odgođeno je za bolja vremena. Da ne bi došlo do revolta i promene kod određenih slojeva grčke buržoazije, koji su tražili tu saradnju, pojačani su drugi vidovi saradnje sa Grčkom. Značajna je, za tu politiku, bila poseta Geringa Grčkoj od 17. do 24. maja 1934. godine.⁸⁵ On se tom prilikom sastao sa vodećim ličnostima Grčke: predsednikom Republike, predsednikom vlade, ministrom inostranih poslova i drugima.

S obzirom na to da ni jednoj od ovih zemalja nije išlo u prilog preveliko eksponiranje u svetskoj javnosti i insistiranje na čvršćem povezivanju, pregovori su vođeni na nivou uobičajene međudržavne saradnje, bez nastojanja na nekom brzom i preuranjenom rušenju starih međunarodnih veza i odnosa Grčke sa njenim saveznicama i insistiranja na prenagljenim odnosima Nemačke i Grčke. Za takav korak trebalo je da radi vreme. Istina, Gering je ukazivao na tradicionalne veze i prijateljske odnose Grka i Nemaca, ali je isto tako isticao da Nemačka ima nameru da ravnopravno sarađuje sa svim zemljama ovoga regiona na prijateljskoj osnovi. Egzistirala je ipak mogućnost da nacisti, bez bojazni da će izazvati sumnje i surevnjivost vladajućih buržoazija ostalih zemalja, prenesu svoja iskustva, pruže savete i obećaju podršku i potporu borbi buržoazije protiv komunista i radničkog pokreta u Grčkoj. Prilikom ove posete maršal Gering je davao savete i preporuke kako da se obuzda sve jači radnički i demokratski pokret u Grčkoj.⁸⁶ Identični interesi u borbi protiv radničke klase i demokrati je bili su značajan činilac u približavanju grčke i nemačke buržoazije. Neposredno posle posete Geringa Grčkoj, nemački poslanik iz Atine izveštavao je da u Grčkoj,

⁸³ DASIP CPB, II, od 21. februara 1934, p. 258.

⁸⁴ ADAP C, II/2, dok. 289, pp. 530—531.

⁸⁵ DASIP PA, F 1, 1934, MIP KJ, mesečni izveštaj za maj 1934. bb.

⁸⁶ *ibid.*

i pored njene vezanosti za Francusku i Britaniju, preko Balkanskog pakta, postoje vrlo izražene tendencije za jačanje veza i saradnje sa Rajhom.⁸⁷

Nešto izraženije vezivanje Grčke za francusku spoljnu politiku, upravo pod dejstvom faktora vezanih za saradnju Grčke sa Balkanskim paktom, u leto 1934. izazvalo je življu polarizaciju političkih strujanja i opredeljenja u redovima vladajuće buržoazije. Proitalijanski i pronemački opredeljenu buržoaziju plašilo je sve aktivnije učešće Grčke u organima Balkanskog pakta, koji su se angažovali protiv revizionističkih strujanja i grupacija u jugoistočnoj Evropi, a u kojima su vodeću snagu predstavljali fašistička Italija i nacistička Nemačka. Kroz ove organe i njihovu aktivnost sve više je dolazila do izražaja profrancuska linija u spoljnoj politici.⁸⁸

Juna 1934. istupio je protiv ovakve orijentacije u spoljnoj politici Grčke jedan od istaknutih prvaka vladine koalicije, general Metaksas (Joannis Metaxas), pitomac pruske vojne akademije, prijatelj Nemačke i privrženik totalitarne ideologije nemačkih nacista. Iako u suštini pronemački orijentisan i pristalica saradnje sa Trećim Rajhom, on je u kontekstu intencija Velike Britanije da sarađuje sa Nemačkom, javno kritikovao vezivanje grčke diplomatije za francusku politiku, predlažući kao partnera Veliku Britaniju. Dokazivao je da je jedini put ka bezbednosti i opstanku Grčke u njenom vezivanju za najjaču i najprisutniju pomorsku silu na Sredozemnom moru, Veliku Britaniju.⁸⁹

U samoj Grčkoj bile su veoma prisutne struje koje su direktno naginjale ka osloncu i na Treći Rajh i na Italiju. Uz to, ove struje i njihove aktivnosti postajale su iz dana u dan sve snažnije. Nemački predstavnici iz Grčke, u jesen 1934, izveštavaju da u Grčkoj, i pored njene profrancuske spoljnotpolitičke orijentacije, ubrzano jača nemački uticaj, zahvaljujući življim privrednim vezama i tradicionalnoj saradnji u oblasti kulture između dveju zemalja. Navodi se da je prisustvo Nemačke vidno u svim oblastima kulturnog života grčkog društva, a naročito u oblasti kinematografije, u kojoj se, od ukupnog broja inostranih filmova, prikazuje oko 70% nemačke produkcije. Posebno je istaknuto da je nemački film najsnažnije sredstvo u propagiranju i širenju nacionalsocijalizma.⁹⁰ Ukazano je na značajnu ulogu privrednih veza u procesu negovanja i proširivanja grčko-nemačke saradnje i dato je mišljenje da bi spoljnotrgovinska razmena i pored veoma brzog rasta u 1934. godini, mogla da se razvija još brže u sledećim godinama.⁹¹

⁸⁷ PA Abt. II, Politik 2, Griechenland, Bd. 2. Izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine, nr. II B 1238 G od 25. maja 1934.

⁸⁸ DASIP LP, 11/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za septembar 1934, pov. br. 25050 od 8. novembra 1934.

⁸⁹ DASIP LP, F 5/1934, izveštaj poslanstva KJ u Atini, pov. br. 482 od 18. juna 1934.

⁹⁰ PA Abt. II, Politische Beziehungen Griechenland zu Deutschland, Pol. 2, Griechenland, Bd. 2. poverljivi izveštaj nr. II Balk. 2254 G od 29. septembra 1934.

⁹¹ Ibid.

Zbog učestalih incidenata na Dodekanezu i u grčkim vodama i morima krajem 1934. i početkom 1935. godine, nastupio je vidan proces hlađenja grčko-italijanskih odnosa.⁹² Svakako, da je ovom doprinelo i prejako eksponiranje predstavnika Grčke u organima Balkanskog pakta. Hlađenju odnosa takođe je doprinelo mešanje Italije u unutarnje poslove Grčke i saradnja italijanskih agentura u Grčkoj u periodu priprema ustanka venizelista, u proleće 1935. Pobuna, koju su pripremili i povelili venizelisti 1. marta 1935. u Iraku i, Makedoniji, nekim grčkim ostrvima i mestima u Grčkoj, samo je po formi bila borba protiv monarhističke vlade a po sadržaju borbe, dela opozicije, odnosno Liberalne partije za vlast. Potajno su je pomagali Italijani. Venizelos se na Kritu, gde se nalazio njegov buntovnički štab, služio italijanskim vezama u opštenju sa saradnicima i prijateljima u inostranstvu.

Posle uspešne intervencije trupa grčke armije, koje su ostale verne premijeru Caldarisu, Venizelos je potražio sklonište u Italiji. Sve je ovo doprinelo da se odnosi između Grčke i Musolinijeve Italije, koji su godinama bili dobri, naglo pokvare. Gušenje pobune Venizelosovih pristalica pozdravljeno je u većini zemalja, izuzimajući, svakako, Italiju.

Posledice ove pobune su se odrazile na unutarnje raspoloženje u Grčkoj, a takođe i na njene odnose sa inostranstvom. U unutar-njoj politici nastupilo je ubrzanje političko raslojavanje i cepanje buržoaskih partija, dok su u spoljnoj politici pojačane tendencije ka čvršćem vezivanju za zemlje Balkanskog pakta, a preko njega i sa silama koje su indirektno bile vezane za ovaj pakt, kao što su, na primer Francuska i Velika Britanija, ili one koje su bile u sve teš-njim odnosima sa pojedinim zemljama, kao što je bio odnos Nemačke i Jugoslavije.⁹³

Prema šturim podacima do kojih smo došli može se zaključiti da se Nemačka nije mnogo angažovala u problemima Grčke u vreme venizelističke pobune. Nacistima nije išlo u prilog izrazito eksponiranje nijedne od zavađenih strana: venizelista, koji su tražili oslonac na Italiju, niti Caldarisove grupacije, koja je bila za laviranje u međunarodnim odnosima. Do boljih prilika, koje su nacisti očekivali, Rajhu je najviše odgovaralo postojeće stanje podele snaga i uticaja velikih sila na tlu Grčke, uz stalno i organizovano jačanje privrednih veza sa Grčkom.

Neposredna posledica neuspele pobune venizelista i zaoštavanje odnosa među pojedinim buržoaskim grupacijama u Grčkoj, bilo je raspuštanje Narodne skupštine i rekonstrukcija vlade, u kojoj su dobili prevagu pristalice vraćanja monarhije u Grčkoj.⁹⁴ Masovna

⁹² DASIP LP, F 11/14, MIP KJ, izveštaj za januar 1935, pov. br. 7000 od 13. marta 1935.

⁹³ DASIP LP, F 11/1935, MIP KJ, mesečni izveštaj za mart 1935, pov. br. 10599 od 9. maja 1937; DASIP CPB, III, od 7. marta 1935, p. 64.

⁹⁴ Ibid.

suđenja pučistima i progoni, naročito Venizelisovih pristalica u grčkoj armiji, doveli su do dubljeg raslojavanja u okviru vladajućih buržoaskih partija i Oficirske lige.⁹⁵

Na parlamentarnim izborima, održanim 9. juna 1935, pobjedu je odnela Caldariisova grupacija građanskih partija, u kojoj su većinu predstavljale pristalice obnove monarhije u Grčkoj. Činjenica da je pretendent na krunu, Đorđe II, živio u Britaniji, a rodbinskim vezama i osećanjima, preko majke, bio vezan za Nemačku, njegova kandidatura za dolazak na grčki presto najavljivala je paralelno jačanje probritanske i pronemačke orijentacije u spoljnoj politici Grčke.⁹⁶

Neposredno posle parlamentarnih izbora, Atinu je posetila veća grupa nemačkih novinara i funkcionera propagande, među kojima je bilo i onih koji su pratili Geringa prilikom njegove posete Atini, maja 1934.⁹⁷ Mnogobrojni kontakti članova ove grupe sa predstavnicima režima u Grčkoj doprineli su bržem razvijanju veza i saradnje između vlade Caldariisa i Rajha. Već tokom narednog meseca usledila je poseta predsednika vlade Caldariisa Nemačkoj, koja je pored privatnog karaktera (lečenje premijera) imala i svoj politički efekat u smislu učvršćivanja veza i saradnje dveju zemalja.

Ovi kontakti predstavnika grčke vlade i vodećih ljudi Rajha naišli su na povoljan odjek kod dela vladajućih vrhova Jugoslavije koji su radili na uspostavljanju čvršćih veza Jugoslavije i Nemačke. U ovim trenucima tu ulogu je igrala u Beogradu pronemački orijentisana vlada, što potvrđuju i srdačni susreti Caldariisa i predsednika vlade Jugoslavije Milana Stojadinovića. Za vreme Caldariisovog proputovanja kroz Jugoslaviju, došlo je do susreta između njega i Milana Stojadinovića i do davanja izjava novinarima u kojima su obostrano izražene simpatije prema Trećem Rajhu. Caldariis je tada izjavio da Grčka, i pored svoje prirodne upućenosti i usmerenosti prema mediteranskim silama, gaji prijateljska osećanja prema Nemačkoj i da nikad neće ući ni u jednu grupaciju koja bi bila neprijateljski raspoložena prema Trećem Rajhu ili nanosila štetu nemačkim interesima.⁹⁸

U međunarodnim odnosima, kakvi su bili u Evropi u drugoj polovini 1935. i posebno s obzirom na angažovanost Nemačke u Podunavlju, ovakvo stanje odnosa sa Grcima, a isto tako i ovakva spoljnopolitička orijentacija Grčke, najbolje su odgovarali nacistima u Nemačkoj i pronacistima u Grčkoj.⁹⁹ Do prenošenja težišta spoljnopolitičke akcije Nemačke na jugoistočne delove Balkana trebalo je da protekne još nekoliko godina i zbog toga je svaka akcija, koja

⁹⁵ DASIP LP, 11/35, MIP KJ, mesečni izveštaj za april 1935, pov. br. 11150 od 18. maja 1935.

⁹⁶ DASIP LP, 11/35, O 1/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za juni 1935, pov. br. 14665 od 1. avgusta 1933.

⁹⁷ Ibid. p. 11.

⁹⁸ DASIP LP, 11/35, O 1/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za avgust 1935. pov. br. 22350 od 30. septembra 1935; ŖBII CCCP, tom XVIII, dok. 276, pp. 400—401.

⁹⁹ ŖBII CCCP, tom XVIII, dok. 309, pp. 439—441.

je vodila konzerviranju postojećeg stanja i u kome ni jedna velika sila na tlu Grčke nije imala izrazitiju prevagu, najviše je odgovarala nemačkoj politici.

Sporost i neodlučnost vlade predsednika Caldarisa, naročito u obračunu sa pučističkim oficirima koji su bili umešani u pobunu venizelista, dovela je do izdvajanja, iz redova vladajuće koalicije, predstavnika radikalne struje na čelu sa generalom Kondilisom (Kondylis Georgios). Odnosi između pojedinih oficirskih struja u vladajućoj koaliciji bili su sve zamršeniji.

Ova nestabilnost u zemlji pojačavana je nesigurnim položajem vlade Grčke u međunarodnim političkim odnosima i sve većim zapletima u međunarodnim odnosima uopšte, na koje je posebno negativno uticala agresija Italije u Abisiniji. Italijanska pomorska flota, nadmećući se sa britanskom mornaricom, postajala je sve nasrtljivija u grčkim morima, ulazeći bez dozvole u grčke luke i povređujući na taj način suverenitet grčke obale.

Pri ovakvim unutarpolitičkim i spoljropolitičkim prilikama, monarhistički opredeljene snage nisu bile sigurne u ishod plebiscita, koji je trebao da dovede do povratka grčkog kralja Đorđa. Da bi se uklonila svaka neizvesnost, monarhisti su oborili vladu Caldarisa i obrazovali novu vladu, sastavljenu od pristalica monarhističkog sistema u Grčkoj, čiji je predsednik bio Kondilis.¹⁰⁰

Plebiscit po pitanju monarhije, koji je održan pod novom monarhističkom vladom, 3. novembra, bio je puka formalnost. Apolutna prevaga pristalica monarhije u vladi i u svim drugim celijama zvaničnog režima, obezbeđivala je sigurnu pobedu monarhista.¹⁰¹

Oficirska klika, na čelu sa Kondilisom, nije se opredeljivala za monarhiju samo zbog kralja, već i radi toga što je želela što više vlasti za sebe. Na grčki presto je vraćen kralj Đorđe II, ali sa okrnjenim monarhističkim pravima. U najkrupnijim pitanjima vlasti imala je glavnu reč generalska klika sa premijerom Kondilisom.

Kralj Đorđe II, sa dobrim i lošim iskustvima za vreme ranijeg vladanja u Grčkoj i za vreme boravka u emigraciji, odmah je shvatio da je podloga saradnje koju su mu ponudili generali uska i nesigurna i da se na njoj ne bi mogla graditi dugoročnija politika i vlast. Koristeći se nejedinstvom u redovima Oficirske lige, on vraća prava građanskim partijama i političarima i na toj široj osnovi osigurava sebi vlast u Grčkoj. Uskoro po dolasku na vlast, oslanjajući se na svoje pristalice među oficirima i u okviru građanskih partija, Đorđe II obara vladu Kondilisa i formira novu vladu, sa premijerom vanpartijcem, Demerdžisom (Demertzis Constantin). Držeći se gesla da želi da bude kralj svih Grka, Đorđe II donosi amnestiju pobunje-

¹⁰⁰ DASIP LP, 11/35, 14 mesečni izveštaj za septembar 1935. pov. br. 996 od 23. novembra 1935; Ibid. mesečni izveštaj za oktobar 1935. pov. br. 28503 od 2. decembra 1935; Ibid. F 1/35, 0-5, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 806 od 20. oktobra 1935; D. Kitsikis, *L'instauration de Georges II de Grece (1935—1936)* Revue d'histoire diplomatique, Paris 1977. nr. 1-2, pp. 159—172.

¹⁰¹ DASIP CPB, III od 7. novembra 1935. p. 91.

nicima u Venizelosovom ustanku. Ovim merama kralj je i u praksi uspeo da ojača ličnu vlast i da proširi oslonac te vlasti na šire redove pristalica u vojsci i građanskim partijama.¹⁰²

Imajući u vidu sve zamršenije odnose među velikim silama, naročito u odnosima između Italije i Velike Britanije, čije su pomorske snage dominirale u vodama Sredozemlja, kralj Đorđe II je nastojao da se ne zameri ni jednoj od ovih sila. Nastavljena je saradnja sa susedima i saveznicima u Balkanskom paktu: Jugoslavijom, Turskom i Rumunijom.¹⁰³

Deo grčke buržoazije, uz naklonost kralja Đorđa II, radio je na življolj saradnji sa Nemačkom. Krajem 1935. godine, Grčka je, posredstvom nemačkog poslanstva u Atini, tražila brže i efikasnije angažovanje Nemačke u naoružavanju, uz napomenu da će, ukoliko ne naiđe na razumevanje u Berlinu, to naoružanje morati da nabavi u Velikoj Britaniji.¹⁰⁴ Na ovaj način pronemački orijentisana buržoazija u Grčkoj zahtevala je puno angažovanje nemačkih nacista u Grčkoj, ne uzimajući u obzir stvarne mogućnosti i tadašnji položaj Rajha.

Iz Berlina su usledile poruke umirenja i obećanja da će se, u nepovoljnim svetskim prilikama za takvu transakciju, ipak pristupiti razgovorima o opremanju grčke armije nemačkim naoružanjem.¹⁰⁵ U razgovoru kralja Đorđa II i nemačkog poslanika u Atini, neposredno posle obnavljanja monarhijske vlasti u Grčkoj, 12. decembra 1935, jedno od najprisutnijih pitanja bilo je opremanje grčke vojske nemačkim oružjem.¹⁰⁶ Ovaj susret monarha sa nemačkim poslanikom u Atini, neposredno posle kraljevog povratka iz Engleske, otkrivao je značaj i ulogu uzajamnih odnosa i veza ovih dveju zemalja. Ali i u ovim kontaktima bila je prisutna opreznost i trezvenost, jer se znalo da su mogućnosti Nemačke za angažovanje na tlu Grčke, u poređenju sa mogućnostima mediteranskih sila, Italije i Velike Britanije, vrlo ograničene. Na osnovu indirektnih podataka i naknadnog izveštaj a nemačkog poslanika iz Atine može se zaključiti da se, prilikom ovog susreta, obostrano težilo postepenom izgrađivanju saradnje, uz stavljanje akcenata na dalje jačanje privrednih veza. Kralj se saglasio sa mišljenjem nemačkog poslanika da između Grčke i Nemačke nema otvorenih pitanja i nesuglasica, ali je dodao da postoje posredni problemi koje izazivaju Titulesku, Malu antanta i Balkanski pakt, izražavajući na taj način svoje gledanje na probleme odnosa u jugoistočnoj Evropi. Bilo je to gledište potpuno identično sa gledanjem predsednika vlade Kraljevine Jugoslavije na Balkanski pakt, Malu antantu i Tituleskua. Milan Stoj-

¹⁰² DASIP AP, MIP KJ, mesečni izveštaj za decembar 1935, bb; DASIP LP, 1/36, 0-2, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 30735-IV od 27. decembra 1935.

¹⁰³ DASIP LP, F 1/36, 0-2, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 30735-IV od 27. decembra 1935.

¹⁰⁴ ADAP C, IV/2, dok. 312, p. 657, dok. 539, pp. 1065—1069 i dok. 369, pp. 748—749.

¹⁰⁵ ADAP C, IV/2, dok. 369, p. 749.

¹⁰⁶ ADAP C, IV/2, dok. 459, pp. 891—895.

dinović i kralj Đorđe II ostajali su u pomenutim kombinacijama balkanskih zemalja samo iz taktičkih razloga i nametnute nužde.¹⁰⁷ Poštujući trenutne potrebe i taktičke opravdanosti da Grčka sarađuje u Balkanskom paktu, kralj je obećao poslaniku Nemačke da neće Grčku uključivati u bilo kakvu antinemačku kombinaciju i da će nastojati da dve zemlje ostanu uvek u prijateljskim odnosima.¹⁰⁸

Istaknut je značaj produbljivanja privrednih i kulturnih veza u cilju jačanja toga prijateljstva i podvučeno da se bez nemačkih kupaca ne bi mogla unapređivati grčka spoljna trgovina.¹⁰⁹ Obostrano je izraženo uverenje da postoje uslovi za još intenzivniju privrednu saradnju i za rešavanje problema koje stvara aktiva Grčke u razmeni sa Nemačkom.

Na kraju kralj je izrazio svoje nepoverenje prema Musolini ju, što je samo potvrđivalo stanje u odnosima između ove dve zemlje, koje će od tada pa sve do rata biti u konstantnom padu.¹¹⁰

Iz pomenutih razloga, naročito, zbog ograničenih mogućnosti angažovanja Nemačke na ovom području, Grčka se u ono vreme u svojoj zvaničnoj politici lagano počela usmeravati prema Velikoj Britaniji. Pored toga što je ona aktivno učestvovala u svim poslovima Balkanskog pakta, ipak je u vladajućim vrhovima preovladavalo mišljenje da bi se Grčka, u slučaju konflikta sila na Mediteranu, morala naći pod zaštitom Velike Britanije. U ovom smeru činjeni su i konkretni koraci.¹¹¹

Svaki korak Grčke radi približavanja Britaniji izazivao je reakciju kod Musolinija. Uspesi agresije u Abisiniji podsticali su njegovu oholost, čemu je doprinosila i sve veća popustljivost zvaničnog Pariza i Londona. Incidenti i ispadi Musolinijevih ratnih brodova u grčkim morima i povreda suvereniteta grčkih granica, naročito, sa Italijom doprinosilo je jačem angažovanju revanšističkih krugova u Bugarskoj i njihovom življem radu protiv Grčke. Ova okolnost je dovela do saznanja grčkih državnika da je, u svakom slučaju oslonac na Veliku Britaniju koristan.¹¹²

Ipak, Britanija i pored značaja koji je imala kao pomorska sila na Sredozemlju, zbog skučenih mogućnosti jačanja privrednih veza nije mogla da se konfrontira sa drugim silama a posebno sa Itali-

¹⁰⁷ ADAP C, IV/2, dok 459, p. 892: O ovom razgovoru sa grčkim kraljem nemački poslanik u Atini je zapisao: »Podvukao sam da u političkom pogledu nikakvih nesporazuma između Nemačke i Grčke nema niti ih može biti, na što je kralj živo smešeći se povdukao, izuzev često ponavljanih opasnih nastojanja Tituleskua. Male antante i Balkanskog saveza.« Uporedi: E. Kalbe, *Zu den Etappen der Balkanpolitik, des faschistischen deutschen Imperialismus*, u: *Revue des Etudes Sud-est Européens*, tom XIII, 1975, nr. 3, pp. 347—351.

los ADAP C, IV/2, dok. 459, p. 892.

¹⁰⁹ Ibid. p. 893.

no Ibid. pp. 894—895.

m PA, Abt. II, Griechenland, Bd. 3, izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine, nr. 2 od 20. septembra 1935. ADAP C, I V/I, F 1/1935. dok. 286, p. 607
u² DASIP AP, MIP KJ, mesečni izveštaj za decembar 1935. bb.

jom, u borbi za osvajanje pozicija na ovom prostoru. Iz tih razloga Grci su bili veoma strpljivi kad su bili u pitanju incidenti Musolinijeve pomorske sile u grčkim vodama i trudili se da izbegnu neki veći zaplet.¹¹³

Nemačka se u ovim nadmetanjima između Britanije i Italije, pa i Francuske, oko Grčke, držala dosta rezervisano. Ni jedna od kombinacija u kojoj bi imala prevagu jedna od ovih sila na tlu Grčke nije išla u prilog Nemačke. Ipak, između ova tri pretendenta za dominaciju na jugoistoku Balkanskog poluostrva, u datim prilikama, najmanje zlo je predstavljala Velika Britanija, koja je bila angažovana po mnogobrojnim kolonijama i interesnim sferama i nije imala dovoljno snage da potpuno pokrije grčko područje i tako spreči proces laganog jačanja uticaja Nemačke, koji je već snažno zakoračio u oblasti trgovine.¹¹⁴ Stvarnost je pokazala da jačanje uticaja Britanije u Grčkoj nije usporilo proces izgrađivanja veza i saradnje između Nemačke i Grčke, već, naprotiv, da je u tim uslovima još brže rasla njihova privredna i kulturna saradnja i posebno spoljno-trgovinska razmena.

Rat u Abisiniji doveo je do novih zapleta krajem 1935, naročito između Britanije i Italije. Uspeši Italije u Abisiniji uslovili su hlađenje francusko-italijanskih odnosa i istovremeno učvršćivanje francusko-britanske saradnje. U sve zaoštrenijim odnosima između Italije i Velike Britanije, naglo je porasla važnost zemalja jugoistočne Evrope, kao neposrednih suseda Italije. Polazeći od toga da je Italija bila označena od Društva naroda kao agresor, Britanija je želela da ove zemlje, a naročito zemlje Balkanskog pakta, udruži i usmeri protiv Italije. Krajem 1935. britanska diplomatija je razvila živu aktivnost u cilju pridobijanja zemalja Balkanskog pakta, ukoliko bi došlo do oružanog sukoba, za punu saradnju protiv Italije. O ovom pitanju je živo raspravljano na decembarskom zasedanju Saveta Balkanskog sporazuma i Male antante u Bukureštu. Tom prilikom se snažno obelodanila ne jedinstvenost interesa ovih zemalja u pitanjima kolektivne bezbednosti. Posebni interesi pojedinih zemalja, kao i u svim drugim prilikama, i ovde su prevagnuli nad zajedničkim interesima. Grčka je bila spremna da prihvati predlog Britanije, da se u smislu člana 16. Pakta Društva naroda istupi udruženim snagama protiv Italije u slučaju njenog napada na Veliku Britaniju.¹¹⁵

Turska, iako je smatrala da joj podjednaku opasnost predstavlja dominacija obe sile na prostoru Sredozemlja, bila je spremna da se, u slučaju sukoba Britanije i Italije, koja je već dobila oznaku agresora, nađe na strani Velike Britanije. Predsednik vlade Jugoslavije, i pored jasno izraženih simpatija (naročito kneza Pavla) prema Bri-

¹¹³ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 42—45.

¹¹⁴ DDF, II/2, dok. 428, pp. 658—660.

¹¹⁵ PA, Abt. II b, Handelspolitik Griechenland, pismo grčkog poslanstva u Berlinu Auswärtiges Amtu nr. 339 od 5. februara 1936; DASIP LP, F 1/36, 0-2, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 190 od 17. januara 1936.

taniji, nije bio za eksponiranje ni na jednoj strani bez jasnih protu-obaveza, koje bi prema Jugoslaviji imala britanska strana.¹¹⁸

Ovakvom opredeljenju doprinosilo je mlako držanje Velike Britanije i Francuske, koje nisu energičnije istupale protiv italijanske agresije u Abisiniji, kao i njihovo sve slabije angažovanje u oblasti privrednih veza i spoljnotrgovinske razmene sa ovim zemljama. Sve je ovo uticalo da se, i pored glasanja zemalja Balkanskog pakta za sankcije protiv Italije, ipak nije mogao naći zajednički jezik u pogledu zauzimanja jedinstvenog i čvrstog stava u sporu između velikih sila na Sredozemlju i u Africi.

Ni unutarnje prilike u Grčkoj, naročito od januara 1936. nisu dozvoljavale neko jače eksponiranje zemlje u spoljnopolitčkim odnosima u bilo kom smeru. Na parlamentarnim izborima, održanim 26. januara 1936, pristalice venizelista su dobile skoro polovinu mandata, što je vodilo ka pat poziciji u unutarpolitičkim odnosima.

Porast uticaja venizelista je uticao i na međunarodne odnose Grčke, jer su venizelisti iz taktičkih razloga i dalje zastupali potrebu oslanjanja Grčke na Musolinijevu Italiju.¹¹⁷ Na nestabilnost grčke spoljne politike delovalo je i držanje njenih saveznika u nekim, za Grčku vitalnim, pitanjima spoljne politike i odnosa na jugoistoku Evrope. Oživela su kontaktiranja vlada Jugoslavije i Turske sa bugarskom vladom, bez prisustva savezničke Grčke. Tako su, pri povratku sa sahrane engleskog kralja Đorđa V, predstavnici Turske i Jugoslavije održali konsultovanja sa predstavnicima francuske vlade u Parizu o mogućnostima uvođenja Bugarske u Balkanski pakt, uz određene kompenzacije, koje bi išle na štetu Grčke. Bilo je razgovora o mogućnostima da Jugoslavija dobije severne delove Albanije, Turska Dodekanez i Kipar i da se Bugarskoj dozvoli izlazak na more preko grčke teritorije.¹¹⁸

Vesti o ovim separatnim nagađanjima saveznika, kao i o još nekim netaktičkim potezima Jugoslavije i Turske, oživeli su ponovo pitanje o angažovanju Grčke u Balkanskom paktu i o njenom ostajanju u tom paktu. Posebno je napadan bivši ministar inostranih poslova Maksimos, jedan od tvoraca Balkanskog pakta i zagovornika saradnje među balkanskim državama. Ovi napadi nisu se stišavali ni posle smrti Venizelosa, kao ni posle dolaska na čelo grčke vlade, neutralno orijentisanog, Demirdžisa.¹¹⁹

Da bi ovaj spor između pristalica i protivnika međubalkanske saradnje rešio ili bar neutralisao, premijer Demirdžis je, aprila 1936, sazvao predstavnike građanskih partija i nekoliko bivših premijera i ministara inostranih poslova, i održao šire savetovanje o

¹¹⁶ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 49—56. L. Zhiwkova, *Anglo-Turkish Relations 1933—1939*, London 1976, pp. 26—51.

u? DASIP LP, IV/14, MIP KJ, izveštaj za januar 1936, pov. br. 317 od 10. marta 1936; DASIP CPB, III, od 26. februara 1936, p. 111.

u⁸ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za februar 1936, pov. br. 547 od 25. aprila 1936.

us DASIP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za februar 1936, pov. br. 10161 od 28. aprila 1936; DASIP CPB, III, od 16. marta 1936. p. 185.

spoljnopolitičkim opredeljenjima i smernicama Grčke. Premijer Derriirdžis je, uz saglasnost ovih predstavnika grčke buržoazije, usepo da odredi glavne linije budućeg delovanja spoljne politike Grčke. Prihvaćeno je da Grčka ostane verna paragrafima Balkanskog pakta i da u okviru tog pakta nastavi saradnju sa susedima. Kadi izbegavanja uplitanja Grčke u šire evropske probleme, zaključeno je da se Grčka ne uključuje u obaveze zemalja jugoistočne Evrope izvan Balkanskog pakta. Posebno je istaknuto da Grčka ne želi da bude uvučena u bilo kakav sukob velikih sila u Evropi.¹²⁰

Ova opomena da Grčka ne želi da se upliće u sukobe velikih sila ili u sukob neke zemlje jugoistočne Evrope sa nekom od velikih sila, bila je direktno upućena Jugoslaviji i opasnosti da ona bude uvučena u sukob sa Italijom.¹²¹ U slučaju sukoba i rata dveju jadranskih zemalja, grčka buržoazija je želela da ostane neutralna, jer bi, s obzirom na protivurečnosti između Grčke i svake od tih zemalja, ovo mešanje pogoršalo ionako težak položaj Grčke, posebno na njenim severnim granicama, prema Bugarskoj. Ove zemlje su imale određene aspiracije prema grčkim teritorijama i u uslovima rata nastojale bi da, u saradnji sa revanšistima iz Bugarske, ostvare svoje planove o zapošadanju tih područja.

U formiranju ovakvih smernica u spoljnoj politici grčke buržoazije bilo je prisutno delovanje proitalijanski opredeljenih snaga, koje su opasnost za Grčku videle samo na njenim severnim granicama.¹²²

Neposredno po okončanju ovih rasprava o smernicama grčke spoljne politike umro je premijer Demirdžis. Posle njega je, po volji kralja Đorđa II, novu vladu formirao pruski pitomac i pronemački orijentisani general Metaksas (Joh Metaxas), raniji ministar inostranih poslova. Dolazak Metaksasa na čelo grčke vlade stvorio je još povoljnije uslove za tihi ekspanziju Nemačke u Grčkoj.¹²³

Nakon uspešno okončane invazije Musolinijevih trupa u Abisiniji, usledilo je uzajamno otupljivanje oštrice političkog sukobljavanja Italije i Velike Britanije što se reflektovalo na smirivanje odnosa Grčke i Italije.¹²⁴

U ovo vreme završeno je formiranje i oblikovanje osnovnih struja i političkih opredeljenja u krugovima grčke buržoazije, u oblasti spoljnopolitičkih odnosa. Definitivno su, tokom 1936, bile oformljene dve vodeće struje, jedna zvanična i priznata u međuna-

¹²⁰ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za april 1936, pov. br. 12759 od 23. maja 1936, uporedi: Survey of International Affairs 1936, pp. 516—526.

¹²¹ J. M. Јовановић, o. c., II, p. 483.

¹²² DASIP LP, F I, 0-2, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 7821 od 1. aprila 1936; SPB, III, od 7. aprila 1936, p. 99.

¹²³ South-Eastern Europe, pp. 96—98, H. Richter, *Griechenland zwischen Revolution und Kontrarevolution 1936—1946*, Frankfurt am Main, 1937, pp. 48—51; E. Schramm-Thadden, *Griechenland und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1955, pp. 8—11; S. M. Sophocles, *A History of Greece, Thessalonike*, 1961, pp. 61—62.

¹²⁴ 2. Avramovski, o. c., pp. 61—62.

rodnim odnosima, usmerena prema Londonu, ali spora u obogaćivanju veza i odnosa između dve zemlje, i druga okrenuta Berlinu, nezvanična, ali perspektivna, sa intencijom svakodnevnog porasta veza i uticaja između dve zemlje. Kralj Đorđe II podjednako je stremio i jednoj i drugoj strani, jer je verovao da će se naći zajednički jezik između engleskih konzervativaca i nemačkih nacista na platformi zajedničke borbe protiv komunističke opasnosti i SSSR-a. On je na neki način, bio vezan i za jednu i za drugu stranu: u Britaniji, je proveo godine izganstva, za Nemačku su ga vezivali rodbinski odnosi preko majke, jezik i nemačka kultura.

Međutim, Nemačka je t/ila daleko ažurni ja u odzivu na saradnju od Velike Britanije. Trgovina je postajala sve značajniji činilac u jačanju spone između dve zemlje: Grčke i Nemačke,¹²⁵ a glavni stub jačanja grčko-nemačke saradnje bio je predsednik vlade Metaksas. Odmah po dolasku na čelo vlade premijer Metaksas je održao savetovanje predstavnika svih buržoaskih partija i izložio program svoje vlade, u kome je centralno mesto bilo dato izgradnji grčkih oružanih snaga i njihovoj opremljenosti nemačkim naoružanjem. Tom prilikom je pripremio čak i spisak narudžbina koje je trebalo izvršiti u Nemačkoj.¹²⁶

Povoljne uslove za delovanje Metaksasa u cilju provođenja njegovog programa pružalo je nesređeno stanje u redovima buržoaskih partija, posebno onih koje su manje ili više bile demokratski opredeljene kao i pomanjkanje iskusnih kadrova u tim partijama. Smrću vođe Populističke partije, Caldarisa, maja 1936, sa pozornice grčkog političkog života otišao je poslednji iz plejade prvaka građanskih partija, kakvi su bili ranije preminuli Venizelos, Kondilis, Demerdžis i drugi.

Nije sasvim slučajno što je u ovakvim prilikama glavni otpor pronacističkim namerama Metaksasa pružala Komunistička partija Grčke, koja je, u duhu novih stremljenja radničkog pokreta u svetu, usvojenih na Sedmom kongresu Kominterne, uspela da pridobije leva krila razbijenih građanskih partija i da ih zajedno sa demokratski opredeljenim strujama grčkog društva okupi u Narodnom frontu. Protiv sve snažnijeg i sve organizovanijeg radničkog pokreta i Narodnog fronta general Metaksas je upotrebio silu režima: policiju i vojsku. U Solunu, 9. maja, posle uspešnog štrajka soluskog proletarijata, došlo je do oružanog sukoba radnika sa policijom i vojskom, u kome je bilo više ubijenih i ranjenih radnika. Ovaj zločin režima izazvao je opšti revolt svih revolucionarnih i demokratskih snaga u Grčkoj. Vlada generala Metaksasa i njegov diktatorski režim našli su se pred velikim problemom.

Uz punu podršku nacista i fašista, Metaksas je počeo smišljeniju akciju pripremanja fašističke diktature u zemlji.

Da bi sprečio d neutralisao spoljnopolitičke akcije Narodnog fronta, posebno njegove zahteve da se Grčka aktivnije uključi u

¹²⁵ ADAP C, IV/2, dok. 539, pp. 1065—1069.

¹²⁶ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za april 1936, pov. br. 12759 od 23. maja 1936.

oblike kolektivne bezbednosti i saradnje sa Balkanskim paktom, Malom antantom i antimilitarističkim zemljama, na čelu sa SSSR-om, i sam je požurio da ojača svoje pozicije u ovim međunarodnim forumima sigurnosti na jugoistoku Evrope.

Uočavajući stvarne smernice politike vlada Rumunije i Jugoslavije u okviru sistema kolektivne bezbednosti, na sastanku Saveta Balkanskog pakta, maja 1936, u Beogradu, grčka delegacija je obećala punu podršku u zajedničkim spoljopolitičkim akcijama u jugoistočnoj Evropi. U suštini, izražena je saglasnost pronacističke politike premijera Tatareska u Rumuniji, Stojadinovića u Jugoslaviji i Metaksasa u Grčkoj.¹²⁷ Ova trojica predsednika delovala su, u manjem ili većem obimu, u cilju jačanja saradnje sa Trećim Rajhom. Metaksasu nije smetao izvestan zastoje u političkim odnosima sa Nemačkom, da širi i jača privredne veze.

Radi unapređenja odnosa u privredi i pružanja moralne podrške Metaksasovom režimu, sredinom juna 1936, stigao je u Atinu ministar privrede nacističke Nemačke i predsednik Rajhsbanke Šaht. Prilikom susreta Šahta i predstavnika grčkog režima izražena je dobra volja da se reše problemi iz oblasti razmene, plaćanja, prenosa kapitala iz zemlje u zemlju i još više unaprede privredne veze između Nemačke i Grčke.¹²⁸ Ovo je vodilo jednom stanju u kome je, pored formalne prevage britanskih uticaja na tlu Grčke, uticaj Trećeg Rajha bio prisutniji i sigurno vodio ka nemačkoj privrednoj dominaciji u Grčkoj.¹²⁹

Pred masovnim antifašističkim pokretom i sve uspešnijim akcijama radničke klase i demokratskih snaga u grčkom Narodnom frontu, konzervativni vrhovi buržoazije i njenih partija bili su spremni da sarađuju sa Metaksasom, dvorom i stranim profašističkim agenturama. Od značaja je bila moralna pomoć, koju su pružali nacisti Metaksasu i njihovim pristalicama.¹³⁰ Berlin je obećao Metaksasu da će požuriti sa izradom definitivnog sporazuma oko isporuke oružja i druge opreme za oružane snage Grčke.¹³¹

Neposredno pred državni udar, početkom avgusta, Metaksas je upoznao predstavnike Rajha u Atini sa svojim planom i namerom da u Grčkoj zavede autoritativni režim profašističkog tipa. Opravdanje za ovaj čin pred grčkom i svetskom javnošću, u duhu iskustava nemačkih nacista, nalazio je u »opasnosti« od prevrata, koji pripremaju komunisti Grčke kroz Narodni front. Spominjano je skoro iskustvo Španije, gde je Narodni front uspeo legalno da pobedi, posle čega su fašisti morali da utrostruče napore da bi ga

¹²⁷ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za maj 1936, pov. br. 15538 od 24. juna 1936.

¹²⁸ DASIP CPB, III, od 16. juna, p. 148, 19. juna, pp. 149—150.

¹²⁹ pa, Pol. IV 95, Griechenland 2, Bd. 1, Izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine nr. II GA 2a od 15. jula 1936; uporedi: V. Kacarkova, *Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Griechenland in der 30-er Jahren, des XX*; J. H. *Etudes balkaniques*, Sofia, 1976, nr. 3, pp. 43—60.

¹³⁰ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za juli 1936, pov. br. 20791 od 30. avgusta 1936.

¹³¹ DASIP CPB, II od 28. jula 1936. p. 174.

oborili. Kralj je davao obećanja da se neće ponoviti sudbina Španije u Grčkoj.¹³² Pre nego što se ukaže i najmanja mogućnost Narodnom frontu da dođe na vlast u Grčkoj, Metaksas je odlučio, uz punu saglasnost kralja, da pomoću policije izvede državni udar i zavede novi režim po ugledu na nacistički.¹³³

Uz punu podršku unutarnje i spoljne reakcije u Grčkoj je, u noći između 4. i 5. avgusta 1936, izvršen državni udar. Dekretima kralja i predsednika vlade Metaksasa ukinuti su svi oblici parlamentarnog i građanskog režima i zavedena je monarhofašistička diktatura. Raspuštena je Narodna skupština, ukinuto je pravo zbora i dogovaranja, zabranjene su sve javne i naročito radničke manifestacije. Pod najtežim udarima su se našli komunisti, a zatim i svi drugi levičari i demokratski opredeljeni pojedinci i grupe, koje su se uključile u Narodni front. Svih petnaest komunista, članova parlamenta, lišeni su slobode i stavljeni pod poseban zatvorski režim. Zabranjen je rad svih organizacija i udruženja u koja se sumnjalo da naginju narodnofrontovskom programu borbe protiv domaćeg i stranog fašizma. Počelo je masovno otpuštanje i proganjanje državnih službenika i radnika za koje se sumnjalo da sarađuju sa Komunističkom partijom.¹³⁴ Po nacističkom uzoru počelo je, u nekim gradskim centrima Grčke, spaljivanje naprednih knjiga i listova.

Tako je general Metaksas, oslanjajući se na pomoć i podršku unutarnje i spoljne reakcije, uspeo da pomoću policije i odanih jedinica grčke vojske, izvede državni udar, zavede diktaturu i znatno onespособi delovanje radničkog i levo orijentisanog građanskog pokreta u Grčkoj. Međutim, diktatura suviše oštrog oblika zapretila je i onima iz konzervativnih grupacija građanskih partija, koje su bile protiv Narodnog fronta i komunista, ali nisu bile za diktaturu, koja je vodila sužavanju delatnosti i tih najkonzervativnijih građanskih partija. Grupe građanskih političara su počele da se okupljaju i pripremaju za otpor generalu Metaksasu. Oni su uputili pismeni memorandum kralju i optužili Metaksasa da je uvećao opasnost od komunista da bi ostvario ono što je želeo; zatražili su da se ukine diktatura i vrati parlamentarni sistem.¹³⁵

Međutim, ova akcija dela rukovodstva građanskih partija u Grčkoj bila je zakasnila i upućena na pogrešno mesto. Metaksas, posle uspeha, nije više pomišljao da se vraća u neizvesnost i da rizikuje što bi sigurno vodilo njegovom padu. Na drugoj strani, kralj Đorđe II nije prepustio vlast Metaksasu, već je Metaksas, u duhu želja kralja Đorđa II, oborio nesigurni demokratski režim i zaveo diktaturu, u kojoj je kralj bio siguran, posebno ako se ima u vidu puna podrška autoritativnih sila i zemalja spolja.

132 PA, Pol. IV 9, Griechenland 2, Bd. 1. Politički izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine nr. II, GJ 1 od 5. avgusta 1936.

133 Ibid.

134 DASIP PA, F 24, MIP KJ, mesečni izveštaj za avgust 1936, pov. br. 23587; DASIP CPB, III, od 13. jula 1936. p. 102.

135 DASIP AP, F 24, MIP KJ, mesečni izveštaj za avgust 1936, pov. br. 235787.

U drugoj polovini 1936, uporedo sa definitivnim udruživanjem autoritativnih sila, Nemačke i Italije, slabio je pritisak Italije prema Grčkoj. Predstavnici novog režima u Grčkoj su ulagali napore da sa Italijom prevaziđu ranije nastale nesporazume i da se sa njom ostvari saradnja, uz spregu sa Nemačkom.

Odmah posle zavođenja diktature Metaksas se sastao sa nemačkim poslanikom u Atini i upoznao ga sa daljim namerama. Pri tome je još jednom naglasio da u borbi protiv međunarodne opasnosti od komunizma, odnosno SSSR-a, vidi jedinu sigurnu snagu u Nemačkoj. Nemački poslanik u Atini obećao je da će Rajh posvetiti još više pažnje sudbini prijateljske Grčke.¹³⁶

Da bi bio siguran u krajnji cilj, u puno ispunjenje svog programa, Metaksas nije dirao u dobre odnose Grčke sa drugim zemljama, članicama Balkanskog pakta, u okviru koga je već postala dominantna pronemačka orijentacija. On je istovremeno razvijao dobre odnose sa Velikom Britanijom i Francuskom. Poseban napor je ulagan da se odnosi sa Britanijom zadrže na dostignutom nivou i unaprede.¹³⁷ Prema Italiji su učinjeni konkretni koraci, posebno u oblasti privrednih veza. U Rimu je zaključena grčko-italijanska trgovinska konvencija, koja je trebala da, posle ukidanja sankcija, ponovo ojača privredne veze i trgovinsku razmenu između ove dve susedne zemlje.¹³⁸ Usledilo je sređivanje odnosa sa Albanijom, u kojoj je bio jak uticaj Italije. Tako je počeo otvaranje manjinskih škola za grčku decu u Albaniji i albansku u Grčkoj.¹³⁹

U kontekstu sve plodnije saradnje Metaksasovog režima sa nemačkim nacistima došlo je, krajem septembra 1936, do osmodnevne posete Grčkoj šefa nemačke propagande Gebelsa. Tokom razgovora sa Metaksosovim saradnicima Gebels je preneo nacistička iskustva u obračunima sa demokratskim pokretima u Nemačkoj, naročito sa komunistima. Za vreme ove, veoma angažovane, posete Gebels je imao mnogo susreta sa nosiocima diktatorskog režima u Grčkoj. U toku šest dana boravka Gebelsa u Grčkoj Metaksas je imao četiri puta konsultacije sa svojim najbližim saradnicima i komandantima oružanih snaga Grčke. Za vreme tih konsultacija razgovarao je o saradnji sa Nemačkom i o naoružanju grčke vojske nemačkim oružjem.¹⁴⁰

Cela Gebelsova poseta Grčkoj, pa i njegova izjava novinarima na kraju posete, 26. septembra, bila je usmerena u cilju pružanja podrške novom, diktatorskom režimu u Grčkoj. Gebels je prvo izjavio da ne želi da se meša u unutarnje stvari Grčke, a zatim se upus-

¹³⁶ PA, Pol. IV 9 Griechenland 2, Bd. 1, politički izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine, nr. II GJ 1 od 5. avgusta 1936. godine.

¹³⁷ DASIP CPB, III, od 24. septembra 1936, p. 187, H. Cliadakis, *The Political and Diplomatic Background to the Metaxas Dictatorship, 1935—1936. Jour. Con. Hist.*, V. 14, nr. 1st, January 1979, pp. 117—139.

¹³⁸ DASIP AP, F 24, MIP KJ, mesečni izveštaj za avgust, pov. br. 23587; 2. Avramovski, o. c., pp. 77 i 87—96.

¹³⁹ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za septembar 1936, pov. br. 25781 od 28. oktobra 1936.

¹⁴⁰ Ibid. DASIP CPB, III, od 25. septembra 1936, p. 191.

tio u najgrublje uplitanje u poslove i život grčkog naroda. Služeći se vulgarnim nacističkim rečnikom pozvao je Grke u nemilosrdnu borbu protiv komunista u Grčkoj i u svetu. Bila je to parola koju su nacisti namerno istakli, da uplaše građanske konzervativne krugove u Grčkoj i da ih na taj način vežu za Metaksasov režim.¹⁴¹

U jesen 1936. došlo je do oživljavanja novih kombinacija i akcija na Balkanu, koje su se znatno odrazile i na spoljnospolitičke odnose Grčke. Od naročitog značaja za spoljnu politiku i orijentaciju Grčke bile su Musolinijeve reči, izgovorene na velikom zboru fašista u Milanu, kao i sve intenzivnije angažovanje predstavnika Beograda i Sofije oko sklapanja posebnog Bugarsko-jugoslovenskog ugovora, uz znanje i podršku Berlina.¹⁴² Ovo je opomenulo Metaksasa i njegove saradnike da pripremljeniji pristupaju pojedinim političkim opredeljenjima u spoljnoj politici i da obavezno računaju na posebne interese svake od velikih i malih zemalja Evrope. Jedna od posledica ovih događaja bilo je nešto življe izgrađivanje prijateljskih odnosa između Grčke i Britanije u narednom periodu.

Polovinom oktobra 1936, kao protivpotez Gebelsovoj poseti Grčkoj, usledila je poseta britanske pomorske flote grčkim lukama. Među britanskim brodovima pojavile su se i moćne plovne jedinice ratne mornarice, kao »Queen Elizabeth« i »Glorius«, ratni brodovi koji su predstavljali ponos britanske vojne moći.

Nemački poslanik u Atini Ajzenlor, u izveštajima Berlinu, ocenio je ovu posetu kao svojevrsnu demonstraciju snaga Velike Britanije kao odgovor na posetu ministra Gebelsa Grčkoj.¹⁴³

Međutim, ovi potezi su predstavljali samo trenutna i taktična nadigravanja dve ju evropskih sile, koje su već stekle dominaciju u spoljnospolitičkim odnosima Grčke i koje su se za prevagu i prednost borile sve do aprilskog rata 1941, kada je Rajh, zahvaljujući oružju, uspeo privremeno da istisne glavnog suparnika sa tla Grčke.

Dakle, nastavilo se stanje u kome je Grčka plivala između dva diva Evrope: suverene sile na moru — Velike Britanije i sve suverene suvozemne snage — nacističke Nemačke. Ovu politiku plutanja Metaksasova režima između dve vodeće sile tadašnjeg sveta najbolje je okarakterisao uvodni članak Mančester Gardijana (Manchesters Guardian), od 21. septembra 1936, ocenivši da tadašnju spoljnospolitičku liniju Grčke karakteriše: »... iskreno prijateljstvo sa Velikom Britanijom i politički platonsko, ali ekonomski tesno prijateljstvo sa Nemačkom.«¹⁴⁴

Pokušaji Italije da se ubaci između ove dve sile, u sferi spoljnospolitičkih odnosa i stremljenja Grčke, nisu imali značajnijeg uspe-

¹⁴¹ DASIP LP, F 1/36, 0-5, cirkularno pismo MIP KJ o boravku Gebelsa u Grčkoj, pov. br. 2377 G 35 IV od 2. oktobra 1936.

¹⁴² DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za oktobar 1936, pov. br. 27973 od 24. novembra 1936.

¹⁴³ PA Pol. IV 9, Griechenland 2, Bd. 1, izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine nr. II, GA 2, od 30. oktobra 1936.

¹⁴⁴ DASIP CPB, III od 24. septembra 1936, p. 187.

ha.¹⁴⁵ U trci za naklonost Metaksasovog režima ostajali su približno ravnopravno tokom nekoliko sledećih godina samo Velika Britanija i Treći Rajh.¹⁴⁶

Radi trajnog obezbeđenja svog prisustva u Grčkoj, nemački nacisti su već prvih meseci Metaksasove diktature uložili napor, da uz izvesnu materijalnu pomoć, materijalno i moralno vežu za sebe i ojačaju Grčku. U novembru i decembru 1936. održano je nekoliko sastanaka privrednih i vojnih stručnjaka dveju zemalja radi ažuriranja grčkog naoružavanja i smanjivanja aktive, koja je i dalje rasla u spoljno trgovinskoj razmeni sa Nemačkom.¹⁴⁷ Imajući u vidu da je Metaksasova Grčka bila životno zainteresovana za saradnju s Nemačkom, nacisti su došli do zaključka da i kompromisna privremena rešenja i ulaganja Nemačke mogu u krajnjem ishodu da koriste samo njoj radi uključivanja celog jugoistoka Evrope u interesnu sferu Rajha.¹⁴⁸

Početkom decembra 1936. usledio je konkretan predlog Metaksasove vlade o nabavci naoružanja i druge opreme u Nemačkoj, u visini od 60 miliona RM, uz plaćanje 15% vrednosti nabavke čvrstom valutom, a ostalo je trebalo da se naplati iz sume grčkih klirinških kredita u Rajhsbanci, koji su nastali kao posledica stalnog rasta aktive na strani Grčke.¹⁴⁹

Nemačka nije u tom trenutku imala mogućnosti da obezbedi dovoliku količinu naoružanja za izvoz u Grčku, jer su i njene potrebe bile sve veće, a verovatno da nije smela u tolikoj meri ni da se eksponira pred svojom suparnicom, Velikom Britanijom, na tlu Grčke. Tako je predloženi iznos Nemačka smanjila na 25—30 miliona RM, prihvatajući uglavnom ostale uslove.¹⁵⁰

Čvršće privredno vezivanje Grčke sa Nemačkom i ove transakcije u naoružavanju grčke vojske nemačkim oružjem svakako da su doprineli, na jednoj strani, učvršćivanje Metaksasove diktature u Grčkoj i, na drugoj strani, obezbedili stalne i intenzivne veze Grčke sa Nemačkom, sve do neočekivanog grčko-italijanskog rata.¹⁵¹

¹⁴⁵ DASIP LP, IV/14, MIP KJ, mesečni izveštaj za novembar 1936, pov. br. 30414 od 23. decembra 1936.

¹⁴⁶ Uporedi: H. Richter, o. c., pp. 54—60, E. Wagemann, *Der Neue Balkan*, Hamburg, 1939, p. 128; E. Schramm — Thadden, o. c., pp. 10—12; 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, zbornik: *Istorija XX veka*, II, Beograd, 1961, pp. 5—162; L. Živkova, *The Economic Policy of Germany and Britain in South-Eastern Europe on the Eve of the Second World War*, *Etudes balkaniques*, 1, 1969, Sofija, pp. 36—54.

¹⁴⁷ DZA Potsdam AA nr. 40256 Bl. 61 i nr. 68428, Bl. 64, i izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine nr. II GJ 3 od 4. novembra 1936.

¹⁴⁸ PA Abt. W III SE, Handel 11, Griechenland, Bd. 1, izveštaj nemačkog poslanstva iz Atine nr. III, Bk, 1 od 26. novembra 1936.

¹⁴⁹ DZA Potsdam AA nr. 68420, Bl. 121 i 121 RS. Predlog grčkog poslanstva u Berlinu, nr. 4771 od 9. decembra 1936.

¹⁵⁰ DZA Potsdam AA, nr. 68428, Bl. 128—130. Pismo Ministarstva privrede Nemačke nr. II 49874 od 12. decembra 1936. i 49803 od 14. decembra 1936.

¹⁵¹ DASIP LP F 1/36, 0-5, cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 30617 od 23. decembra 1936.

3. BORBA ZA JAČANJE UTICAJA U TURSKOJ

Najkrupniji događaji na evropskoj političkoj sceni u prvoj polovini 1933, dolazak nacista na vlast u Nemačkoj i pokušaj sila da kompromisnim paktom velike četvorice nature malim zemljama i narodima svoju volju, uticali su na tokove u spoljnopolitičkim vezama i odnosima Republike Turske.

Diplomatija Republike Turske, a naročito ministar inostranih poslova Ruždi Teufik (Rüsto Teüfik Bey, od novembra 1934. Aras), držeći se već uhodane taktike saradnje i dobrih odnosa sa svim zemljama, počeo je da posvećuje više pažnje izgradnji sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope. Ne odbacujući politiku dobrih odnosa sa velikim silama, ministar Ruždi Bej, već u proleće 1933, istupio je protiv Četvornog pakta: smatrajući da taj pakt, kao polovično rešenje i kompromis protivrečnosti velikih sila, direktno ide protiv interesa i bezbednosti malih zemalja, posebno onih koje su se zalagale za mir i održavanje postojećih odnosa u svetu, među kojima se isticala Turska.¹⁵²

Turska je bila spremna čak da se direktno konfrontira direktrij umu četiri velike sile u Evropi. Ministar inostranih poslova Ruždi Bej izjavio je pred nemačkim diplomatom Fabriciusom, 7. avgusta 1933, da će Turska, kao protivtežu Četvornom paktu na Zapadu, pristupiti izgrađivanju sa Sovjetskim Savezom, Istočnog pakta.¹⁵³ Bio je to razumljiv revolt Turske, nekada i same velike sile, na politiku zapadnih sila, sa kojima je imala loša iskustva i istovremeno pokušaj da se izvuče iz izolo van osti u koju je zapala posle rata sa Grčkom.

Tokom velikih promena koje su se dvadesetih godina dogodile i događale na širem prostoru Bliskog istoka i zapleta koji su bili česti i na samim njenim granicama, Turska je bila bez prijatelja i saveznika u svetu. Tada je to bila nova država, obrazovana u smanjenom obimu, na delu teritorije stare Turske imperije i prinuđena da mnoge stvari započinje i gradi iz osnova. Zahvaljujući velikom umeću Kemala Ataturka i spremnosti Lenjina da pomogne malim narodima, koji su se oslobađali od tereta prošlosti, najjače veze i najčvršće prijateljstvo je ostvareno sa velikim susedom na severu, Sovjetskim Savezom.¹⁵⁴ Međutim, ovu veoma plodnu saradnju konstantno su potiskivale duboke ideološke i socijalne razlike dvaju mladih režima, sovjetskog socijalističkog i turskog buržoaskog. Ova dva mlada sasvim različita režima uspešno su sarađivala na međunarodnom planu, iako su u unutarljivoj politici išli u potpuno divergentnim smerovima. Tako se desilo da Turska uspešno sarađuje sa Sovjetima, posebno na privrednom planu i da

¹⁵² DASIP LP, F 1/1933, 0-14, pov. br. 734 od 13. septembra 1933. Mesečni izveštaj MIP KJ za juni, pov. br. 13820 od 15. jula 1933.

¹⁵³ ADAP C, 1/2, dok. 394, p. 717.

¹⁵⁴ *Внешняя политика СССР*, tom III, dok. 222, p. 102, p. 72; Zehra önder, *Die türkische Aussenpolitik im München*, 1977, pp. 11—16.

473 i tom IV, dok. zweiten Weltkrieg,

u isto vreme najrigoroznijim merama guši i najmanje pokušaje komunističkog pokreta na vlastitom tlu.¹⁵⁵ Razumljivo je da prijateljstvo sa SSSR-om nije bilo rezultat unutarnjih pobuda i bliskosti, već posledica mnogih spoljnih uticaja, kao što su bili: izolovanost mlade Republike Turske, stalne protivurečnosti u odnosima i politici velikih, naročito pomorskih sila, a takođe i strah mladog režima u Turskoj od sovjetskog diva na severnim granicama, sa kojim se, u svakom slučaju, više isplatilo živeti u prijateljstvu nego sučeljavati se direktno konfrontirati, uz stalnu izolovanost u odnosu na ostale sile. Interesi za uspostavljanje saradnje postojali su i sa druge strane, posebno u periodu borbe SSSR za međunarodno priznanje i izlazak iz izolacije. Veze i odnosi Turske sa zapadnim velikim silama bile su uslovljene stanjem i kretanjem odnosa među tim silama. Drugostepena uloga Italije na prostoru istočnog Mediterana i njeno nezadovoljstvo ulogom koju je u svetu imala, a posebno u oblasti Sredozemlja, koje je smatrala interesnim područjem, uslovljavalo je njeno skoro konstantno sukobljavanje sa Velikom Britanijom i Francuskom u ovom području. Italija se, delimično, osećala oštećenom i izolovanom, što je vodilo ka saradnji sa Turskom, koju je pokušala da iskoristi kao objekat u konfrontaciji protiv ostalih velikih pomorskih sila na istočnom Mediteranu.

U najbližem susedstvu, na Balkanu, Turska (zbog minulih ratova i teških obračuna, kao i njihovih polovičnih i kompromisnih rešenja) nije imala prisnijih prijatelja. Sa svim susedima Turska je imala stare neraščišćene račune: sporne granice, probleme nacionalnih manjina, konfesionalna netrpeljivost i druge negativne tekovine prošlosti, na temelju kojih je svakog časa mogao da plane požar neprijateljstva. Najrovitija situacija je bila na granicama prema Bugarskoj, jer bugarska buržoazija nikako nije mogla preboleti već jednom osvojene i onda izgubljene mešovito nastanjene teritorije oko Jedrena i u Trakiji. Šovinisti i nezadovoljnici i na jednoj i na drugoj strani stalno su izazivali mržnju i sukobe.

Pojava nove sile u centru Evrope, nacističke Nemačke, sa ambicioznim planovima i namerama u svim oblastima ekspanzije, a posebno u oživljavanju starih težnji prodora prema jugoistoku i istoku (Bagdad), još je više iskomplikovalo ionako složenu situaciju na ovom području.

Turska diplomatija i posebno njen glavni kreator, Ruždi Bej, ubrzano počinje da radi na stvaranju sistema bezbednosti, u okviru koga bi bile zaštićene i postojeće granice Turske.¹⁵⁶

Uz obostrana nastojanja, nakon dugogodišnjih nesporazuma, došlo je do poboljšanja odnosa sa Francuskom. Turska je, ukazujući na izmenjene prilike u svetu i na intenzivnije naoružavanje i pobednika i poraženih iz prvog svetskog rata, već tada istakla potrebu

¹⁵⁵ DASIP LP, F 1/1933, 0-14, pov. br. 893 od 14. septembra 1933. Mesečni izveštaj MIP KJ za septembar 1933, pov. br. 1984.

¹⁵⁶ DASIP LP, F 2/1933, 0-14, pov. br. 520 od 6. juna 1933. mesečni izveštaj MIP KJ za april 1933, pov. br. 9210 od 12. maja 1933.

revizije Lozanske konvencije iz 1923. godine o moreuzima, prema kojoj su oni morali ostati demilitarizovani.¹⁵⁷

Uz angažovanje vodeće trojke nove Turske: predsednika Republike Turske Kemala Atatürka, predsednika vlade İsmeta İnönüja (İnönü İsmet) i naročito ministra inostranih poslova Ruždi Beja Teufika, dolazi do vidnijih poboljšanja odnosa Turske sa susednim zemljama. Maja 1933, uporedo sa uspešnim razgovorima o trgovini između Turske i Grčke, obnovljena je stara ideja o sklapanju sporazuma između ove dve zemlje i Bugarske, ali ovoga puta, bez tutorstva Italije. Ruždi Bej je već tada verovao da su protivrečnosti koje su ranije postojale za ovakav jedan korak prevaziđene i da postoje uslovi za sređivanje odnosa među zemljama koje su direktno vezane i odgovorne za osetljivi prolaz i sponu između Bliskog istoka i Evrope, odnosno, za širi prostor oko Bosforskog prolaza. Ovu ideju je on prvi put obrazložio ministrima Bugarske Mušanovu i Grčke Maksimosu, prilikom zasedanja skuptšine Društva naroda, maja 1933. u Zenevi.

Ruždi Bejov predlog nije naišao na odgovarajući prijem ni kod jednog od kolega. Grci su pre ovakvog koraka želeli da imaju jasnije garancije o poštovanju granica Grčke, a za Bugare ulazak u ovakav pakt značilo bi javno priznanje postojećih granica prema Grčkoj i Turskoj i odricanje od revizionističkih planova bugarske buržoazije. Obe ove zemlje su, takođe, strahovale da ovakvim korakom ne izazovu protivakcije ostalih suseda, na prvom mestu Jugoslavije. Sve je ovo uputilo Ruždi Beja drugom smeru, da traži sigurnost svoje zemlje putem bilateralnih ugovora.¹⁵⁸

Ova akcija ministra inostranih poslova Turske naišla je na nezadovoljstvo u Rimu, jer je to bila Musolinijeva ideja, ali je ovog puta trebalo da se ostvari bez Musolinija. Posledica nezadovoljstva bila je, u leto 1933, izvesno zahlađivanje odnosa Rima prema Ankari.¹⁵⁹

Međutim, Ruždi Teufik se nije zaustavljao pred prvim neuspesima, već je sa nesmanjenom energijom nastavio sa radom oko izgradnje sistema bezbednosti na jugoistoku Evrope. Problemom kolektivne bezbednosti se bavio i za vreme svojih putovanja, tokom juna i jula 1933, u London, Pariz, Beč, Rim i Atinu. Za vreme aktivnog učešća u radu Svetske privredne konferencije u Londonu imao je dosta susreta i konsultacija sa delegacijama iz više zemalja u vezi sa izgradnjom sistema bezbednosti u Evropi i bio je, zajedno sa sovjetskim ministrom inostranih poslova, jedan od inicijatora i tvoraca Pakta o definiciji agresora, koji je bio direktno uperen protiv totalitarnih i agresivnih režima i vlada u Evropi.¹⁶⁰

¹⁵⁷R. Deutsch, *Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux* 1936. Bukurešt, 1971, pp. 28—31.

¹⁵⁸DASIP LP, F 1/1933, 0-14, pov. br. 734 od 13. septembra 1933. mesečni izveštaj MIP KJ za juni 1933, pov. br. 13820 od 17. jula 1933.

¹⁵⁹DASIP LP, F 1/1933, 0-14, pov. br. 561, od 22. juna 1933. Mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1933, pov. br. 11510 od 14. juna 1933.

¹⁶⁰L. Kreckler, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 1964, p. 18; ADAP C, 1/2, dok. 342, pp. 606—608.

Ovde, na svetskoj konferenciji, jedan događaj je ubrzao rad Ruždi Teufika Beja i turske diplomatije na planu izgradnje bezbednosti sopstvene zemlje i jugoistočne Evrope. Memorandum nemačkog ministra privrede Hugenerga (Alfred Hugenberg) o stanju privrede u Nemačkoj, podnet privrednoj konferenciji, istakao je na svetio dana samozvano »pravo« Nemačke i njenog »naroda bez životnog prostora« na kolonijalne posede na istoku i jugoistoku Evrope, što je pored ostalih istočnih zemalja, naročito SSSR-a i Poljske, tangiralo i Tursku, koja se nalazila direktno na putu tog planiranog kolonijalnog pohoda.¹⁶¹

Neposredno posle konferencije u Londonu Ruždi Teufik Bej je svratio u Pariz i tu se založio da se sporna pitanja između Turske i Francuske, posebno vezana za Siriju i za tursku manjinu u Aleksandriji i Antiohiji, koja su godinama kvarila njihove odnose, prevaziđu i da se, s obzirom na međunarodnu situaciju, nađu putevi uspešnije saradnje.

Francuzi su prihvatili Ruždijevu inicijativu i uz obostrana nastojanja ovom prilikom su udareni temelji približavanja i saradnje Ankare i Pariza.

Iz Pariza Ruždi Bej je, preko Beča, stigao u Rim sa namerom da i tamo otkloni sporna pitanja koja su dovela do zahlađenja u, ranije prisnim, odnosima između dve zemlje. Najverovatnije na preporuke domaćina, Ruždi Bej se ovde sastao sa predstavnicima Mađarske i Bugarske, što je dalo povoda svetskoj javnosti da nagađa o novoj blokovskoj kombinaciji u jugoistočnoj Evropi, po ideji i pod tutorstvom Musolinija. Ruždi Bej je ovde ponovio zahtev o remilitarizaciji Bosfora i Dardanela, ali nije naišao na očekivanu podršku u ovom pogledu.¹⁶²

Ruždi Bej se u Rimu sastao i sa ambasadorom Nemačke u Italiji, Haselom, i pred njim izrazio svoje nezadovoljstvo memorandumom nemačkog ministra Hugenerga, sa Svetske privredne konferencije, jer je zadirao direktno i u bezbednost Turske.¹⁶³

Za nacističku Nemačku Turska je bila od posebnog značaja, kako u privrednom pogledu sa aspekta njenog mesta u sklopu dopunskog privrednog područja na jugoistoku Evrope, tako i zbog njenog strategijskog i geopolitičkog položaja na raskršću glavnih puteva iz Evrope prema bogatim prostranstvima Bliskog istoka. Za ublažavanje negativnih posledica i demantovanja preuranjenog istupa ministra Hugenerga, lično se angažovao kancelar Hitler, koji je u izjavi već 15. jula 1933, izneo prijateljske poruke Turskoj i njenim državicima.¹⁶⁴

¹⁶¹ ADAP C, 1/2, dok. 312, p. 557—562, dok. 325, p. 577, dok. 331, pp. 584—585, dok. 361, pp. 643—646.

¹⁶² DASIP AP, F 18/1933, MIP KJ, izveštaj o boravku Ruždi Beja u Rimu, pov. br. 14411, H 82, od 25. jula 1933.

¹⁶³ ADAP C, 1/2, dok. 361, p. 643.

¹⁶⁴ ADAP C, 1/2, dok. 304, p. 718.

Za ovako brzu i efikasnu intervenciju Hitlera, radi raščišćavanja oblaka nad Turskom, bilo je više razloga. Nemačka nije imala ni najmanje razloga da zaoštava odnose sa Turskom. Pri tome nije imala ni minimum uslova da prema Turskoj povede bilo kakvu akciju unutar zemlje ili da joj natura svoju volju. Na velikim prostanstvima Turske bilo je samo oko 20.000 Nemaca, koji nisu bili povezani ni organizovani kao Folksdojčeri u Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Jugoslaviji i Rumuniji.¹⁶⁵ Turska je bila ne samo geografski daleko, već i daleko po svom mentalitetu za nametanje nacističkog koncepta društvenog uređenja. Uz sve to, Turska je ostala neistraženo područje za inostrane uticaje. Sve veze sa inostranstvom: političke, diplomatske, vojne, privredne i druge bile su površinske, bez dubljeg korena u turskim masama. Ali postojalo je i mnogo bliskih ili zajedničkih pokazatelja upravo između Turske i Nemačke u oblasti politike, privrede, kulture, vojske, društva i režima uopšte. I u Turskoj je godinama na vlasti bila jedna partija, Narodnorepublikanska, koja se sve više poistovećivala sa režimom. U Turskoj je takođe imao dubokog korena nacionalizam, ne rasno obojen kao nacistički, ali osmanlijski, često uporan, naročito u oblasti konfesionalne politike i ideologije, zatim u politici pritisaka na nacionalne manjine u Turskoj.¹⁶⁶

Sve je ovo stvaralo povoljnu klimu da se ispad koji je učinio Hugenberg memorandumom brzo i bezbolno prevaziđe i da se između dve zemlje nastavi saradnja. Jedan od vidnih doprinosa ovoj saradnji predstavljao je Protokol o razmeni i plaćanju robe, potpisan 10. avgusta 1933, kao dopuna Trgovinskom ugovoru između Nemačke i Turske, iz 1930. godine, na osnovu koga je počela intenzivna privredna saradnja i plodna trgovinska razmena između dve zemlje.¹⁶⁷

Brzi napredak spoljnotrgovinske razmene bio je rezultat komplementarnosti privrede Turske i Nemačke i težnja nerazvijene i nesigurne turske buržoazije da se privredno veže za sigurnog i snažnog partnera. Nemačka industrijska roba je bila na ceni kao jedna od najkvalitetnijih u svetu, a nemački kupci najsigurniji potrošači viška agrarnih proizvoda, kojima je Turska raspolagala i koji su joj činili jedan od osnovnih izvora novčane saradnje sa inostranstvom. Mlada turska buržoazija bila je, znatnim delom, i tradicionalno vezana za Nemačku buržoaziju. One su sarađivale u prvom svetskom ratu i obe su bile pobeđene. Sve je to činilo određenu podlogu za unapređivanje međusobnih odnosa. U jednom analitičkom aktu *Auswärtiges Amta*, iz septembra 1933, o političkim kretanjima na jugoistoku Evrope, ističe se kao jedna od mogućnosti delovanja Rajha

¹⁶⁵ PA Büro des Staatssekretär, Türkei, Bd. 1, izveštaj katoličkog inostranog sekretarijata, nr. 9470 od 25. februara 1935.

¹⁶⁶ *Новейшая история Турции*, Москва, 1968, pp. 148—149.

¹⁶⁷ ADAP C, 1/2, dok. 394, p. 718.

na ovom prostoru — povezivanje zemalja koje su pobeđene u prvom svetskom ratu: Mađarske, Bugarske i Turske i njihovo usmeravanje protiv versajske Evrope.¹⁶⁸

Držeći se taktike: sa svima i svakim dobro i prijateljski, od polovine 1933, turska diplomatija je ulagala posebne napore radi prevazilaženja protivurečnosti među balkanskim narodima i radila je na međusobnom približavanju balkanskih zemalja.¹⁶⁹ Na povratku iz Rima Ruždi se, 16. jula, zadržao u Atini i u razgovoru sa premijerom Cالدarisom, obnovio svoj predlog da se pristupi stvaranju pakta balkanskih zemalja. Kao prvi korak, on je predložio da se, i u duhu Pakta o definiciji agresora, pristupi razgovorima sa Bugarima radi potpisivanja trajnijeg pakta, koji bi imao za cilj očuvanje postojećeg stanja na ovom prostoru. Cالدaris i grčki sagovornici nisu verovali da bi takav pakt potpisao bugarski kralj Boris i ponudili su Ruždi Beju pregovore o sklapanju pakta između Turske i Grčke.

Pristupilo se odmah pregovorima i izradi Pakta o prijateljstvu između dve zemlje, koji su potpisali, u Ankari 14. septembra 1933, sa grčke strane premijer Cالدaris i ministar inostranih poslova Maksimos i sa turske strane premijer Ineni i ministar inostranih poslova Ruždi. Ovim paktom su uzajamno garantovane granice Grčke i Turske i preuzeta je obaveza konsultovanja po svim važnijim pitanjima međunarodne politike koji se tiču bezbednosti obe zemlje.

Pakt nije naišao na simpatije i priznanje u susednoj Bugarskoj upravo zbog toga što je garantovao status quo na Balkanu i onemogućavao bugarskoj buržoaziji da, prema članu 48. Nejskog ugovora, dobije ekonomski izlaz na Egejsko more. Kao jedan od odgovora na ovaj pakt bila su sve očiglednija nastojanja bugarske vlade da oštvari kontakte i saradnju sa vladom Kraljevine Jugoslavije. Neposredno po potpisivanju Pakta o prijateljstvu između Turske i Grčke, 18. septembra, kralj Boris se u prolazu kroz Beograd susreo sa jugoslovenskim kraljem Aleksandrom.

Međutim, i Turcima je bilo stalo do toga da u sve komplikovanim međunarodnim odnosima ne zaoštravaju odnose sa Bugarima, već, naprotiv, da ih u mogućim granicama porpave, na što je indirektno uticalo i sve prisutnije prijateljstvo Bugarske sa Italijom i Nemačkom. U Sofiji su se na razgovorima sa predstavnicima bugarske vlade 20. septembra našli najviši rukovodioci Turske, sa predsednikom Inenijem i ministrom inostranih poslova Ruždi Bejom. Nastojanja Turaka da predstavnike režima u Bugarskoj nagovore da prihvate status quo na Balkanu nisu urodila plodom, jer su zahtevi za revizijom granica još uvek bili veoma izraženi. Jedini kompromis

¹⁶⁸ pa Abt. II b, Pol. 2, Bulgarien, Bd. 1, Zabeleška u AA nr. II, Ung. 576 od 22. septembra 1933. »Es ist natürlich damit zu rechnen, dass die Zusammenstellung der Besuchsorte: Ankara, Sofia, Budapest zu neuen Vermutungen über die Bildung eines Revisiosblocks«.

¹⁶⁹Uporedi: Z. Önder, o. c. 11—16.

koji je učinila vlada Bugarske bilo je produženje važnosti Tursko-bugarskog pakta o prijateljstvu iz 1929. godine, kome je važnost uskoro isticala.¹⁷⁰

Angažovanost Ruždi Beja, udružena sa poznatom diplomatskom aktivnošću rumunskog ministra inostranih poslova Tituleskua na jačanju sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope, dovelo je, krajem 1933. i početkom 1934, do konkretnih rezultata na planu izgradnje sistema kolektivne bezbednosti u ovom području. Izgleda da je susret bugarskog i jugoslovenskog monarha i mogućnosti bilateralne saradnje dveju slovenskih država na ovom prostoru, doprineo ovoj aktivnosti vlada i diplomatskih predstavnika Turske, Grčke i Rumunije. Usledile su inicijative i kontakti diplomatskih predstavnika i državnika pojedinih balkanskih zemalja.

Početkom oktobra kako smo to ranije napomenuli učinio je posetu Turskoj kralj Aleksandar, a u drugoj polovini oktobra u Turskoj je bila delegacija Mađarske a zatim i ministar inostranih poslova Rumunije Titulesku.¹⁷¹

Uskoro je došlo do potpisivanja Tursko-rumunskog ugovora o prijateljstvu, koji je podjednako bio rezultat nastojanja i Ruždi Beja i Tituleskua.¹⁷²

Nešto življi kontakti između Beograda i Sofije još su više pojačali akciju Ruždi Beja, koji je zajedno sa ministrom inostranih poslova Grčke Maksimosom i ministrom inostranih poslova Rumunije Tituleskuom bio osnovni graditelj Balkanskog pakta od 9. marta 1934. godine, bez Bugarske i de facto uperenog protiv Bugarske.¹⁷³

Celu ovu aktivnost ministra Ruždi Beja i njegovih kolega iz Bukurešta, Atine i Beograda, Nemačka je posmatrala uglavnom nezainteresovano i neopredeljeno. Njeno intenzivno angažovanje u nekoliko bližih zemalja centralne i jugoistočne Evrope nije joj ostavljalo ni minimalne mogućnosti za političko angažovanje na ovom udaljenom području. Uključivanje Turske u novi blok na jugoistoku Evrope, u konkretnom slučaju, njeno ulaženje u Balkanski pakt, moglo je, pored negativnih da ima i pozitivne posledice na razvoj nemačke jugoistočne politike. Parola: Balkan balkanskim narodima, kojom su se služili i turski državnici, doprinosila je, makar i minimalno, oslobađanju ovog dela Evrope od tutorstva velikih sila koje su stekle dominaciju posle prvog svetskog rata.

¹⁷⁰ DASIP AP, F 18/1933, pov. br. 266 od 8. septembra 1933. Pismo MIP KJ PA, pov. br. 16245 od 22. avgusta 1933, Ibid. LP, F 3/1933, pov. br. 713 od 7. septembra 1933. mesečni izveštaj MIP KJ za juli 1933, Ibid. LP, F 1/1933, 0-14, pov. br. 893 od 14. novembra 1933. Mesečni izveštaj MIP KJ za septembar.

¹⁷¹ DASIP AP, MIP KJ AP, pov. br. 19844 od 14. oktobra 1933, pov. br. 324 od 18. oktobra 1933, ibid. AP — MIP KJ pov. br. 328 od 20. oktobra 1933. i pov. br. 337 od 22. oktobra 1933.

¹⁷² DASIP LP, F 2/1933, 0-14, bb. mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1933. DASIP AP, F 18/1933, izveštaj poslanstva KJ u Ankari MIP KJ, pov. br. 328 od 20. oktobra 1933. i pov. br. 337 od 22. oktobra 1933.

¹⁷³ ДВП СССР, том XVII, док. 14, 47 и 49; DDF, 1/5, док. 467, p.884. i док. 474, p. 896. J. M. Јовановић, о. с. II, pp. 149—186. L. Linke, *Hitler's Route to Bagdad*, London, 1939, pp. 332—336.

Zahvaljujući intenzivnom razvoju privrednih i kulturnih veza i brzom povećavanju udela Nemačke u spoljnotrgovinskoj razmeni na ovom području, postojale su šanse da se ovde nemački uticaj proširi i da se jednog dana, kad za to sazru uslovi, Turska nađe kao snaga koja će služiti Rajhu ili mu, u krajnjem slučaju, neće praviti smetnje u pohodu na istok i prepreke na putu za Bliski istok. Nemcima je bilo jasno da će Balkanski pakt, pa i Turska, izvesno vreme predstavljati i stvarati smetnje nemačkoj južnoevropskoj politici, ali se čvrsto verovalo da će plan prodora prema jugoistoku Evrope posle toga teći normalno i po želji nacista.

Naredne 1934. godine, usled velikog angažovanja Turske u organima Balkanskog pakta i u organima Društva naroda, posebno ministra inostranih poslova Ruždi Beja, posle ulaska delegata Turske u Savet Društva naroda, septembra 1934. napredak u izgrađivanju političkih odnosa i veza Turske sa Nemačkom privremeno je zastao. Radi prevelikog angažovanja turske diplomatije u akcijama Društva naroda, i posebno delovanja Ruždi Beja u organima kolektivne bezbednosti, odgođena je poseta ministra inostranih poslova Nemačke Nojrata Turskoj, koja je bila zakazana najpre za proleće 1934. pa zatim za jesen iste godine, ali do posete ni tada nije došlo.

Upravo je tada Turska zaključila i ratifikovala mnoge ugovore i sporazume, koji su doprinosili kolektivnoj bezbednosti na jugoistoku Evrope i uglavnom imali za cilj da se očuva postojeće stanje, kao što su na primer: Jugoslovensko-turski pakt o prijateljstvu, Grčko-turski pakt o prijateljstvu, Rumunsko-turski pakt o prijateljstvu, i konačno, najvažniji, Balkanski pakt.¹⁷⁴

Bila je to čitava mreža paktova uperena protiv onih koji su težili revanšizmu, menjanju granica i rušenju postojeće Evrope a što je činilo i okosnicu nemačke spoljne politike. Ovakvi sporazumi, ma koliko bili i protiv velikih sila, nisu prihvaćeni i pozdravljeni od nacističke Nemačke, koja je celu svoju ideologiju gradila na ekspanziji, u pravcu istoka i jugoistoka. Tako je Turska, i pored pokazane volje da ostane prijatelj i saradnik Nemačke, nacistima stvarala probleme, a takođe i prijateljima Nemačke na Balkanu, na primer bugarskom kralju Borisu, koji je za ovakav razvoj zbivanja na jugoistoku, pored Tituleskua, optuživao i Ruždi Beja.¹⁷⁵

Uporedo sa stvaranjem nove mreže morao se izraditi plan borbe za njeno cepanje. I ovde je trebalo da posluži oprobano sredstvo razbijanja uopšte, kohezije sistema bezbednosti i istovremeno razbijanje jedinstva pojedinih zemalja iznutra, uz korišćenje onih snaga koje su bile za saradnju sa Rajhom. A takve snage su se našle i u Turskoj.

Preistaknuto angažovanje Turske u naporima na učvršćivanju kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope dolazilo je u sukob i

¹⁷⁴ ADAP C, III/2, dok. 371, p. 683. DASIP LP, F 2/1934, 0-14, pov. br. 495 od 4. juna 1934. mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 8170 od 18. aprila 1934. C. Svolopoulos, o. c., 269—287.

¹⁷⁵ ADAP C, II/2, dok. 291, pp. 534—535.

sa osnovnim pravcima italijanske spoljne politike, koja je težila širenju novog rimskog carstva, upravo na obalama Sredozemnog mora. U vreme stvaranja Balkanskog pakta, marta 1934, usledila je Musolinijeva izjava, na Drugom kongresu italijanskih fašista, o namerama Italije da nedostatak svog životnog prostora potraži na Bliskom istoku i na obalama Sredozemnog mora. Sva uveravanja Italijana da Musolini nije mislio na Tursku, koju on uračunava u evropsku zemlju, nisu mogla da razuvere Ruždi Beja i tursku vladu. Ovo je uticalo na to da Turska pojača napore na izgrađivanju sistema kolektivne bezbednosti i da sve više pažnje posvećuje sopstvenoj odbrani i privrednom razvitku.¹⁷⁶ U pogledu privrednog razvoja Turske znatnu pomoć je pružio SSSR: finansijsku, tehničku i kadrovsku.¹⁷⁷

Pomenuta stagnacija u izgrađivanju političkih veza između Nemačke i Turske uticala je delimično i na usporavanje porasta njihove spoljnotrgovinske razmene krajem 1934. godine.

Jedan od razloga bile su i nove mere u privrednoj politici i spoljnotrgovinskoj razmeni Nemačke u jesen 1934, posle uvođenja novog plana, sa mnogim carinskim, platnim i drugim barijerama i ograničenjima.¹⁷⁸

Držeći se politike saradnje sa svim zemljama a na prvom mestu sa velikim silama, Turska je sama preuzela inicijativu da teškoće u razmeni sa Nemačkom otkloni. Decembra 1934. Ruždi Bej je zbog toga posetio Berlin i pokušao da ubedi Nemce da saradnja turske vlade sa SSSR-om, Britanijom, Francuskom, i drugim zemljama ne znači i antinemačku politiku i da Turska želi dobre odnose i sa Nemačkom.¹⁷⁹

Ruždi Bej nije razumeo strah nacista od komunizma i čak je predlagao da i Nemci uspostave saradnju i dobre odnose sa SSSR-om u interesu njihove i uopšte svetske koristi.¹⁸⁰

Pogoršavanje odnosa u Arici, već od decembra 1934, zatim, pretnje agresije i sama agresija Musolinijeva na siromašnu i nerazvijenu Abisiniju oktobra 1935, uticali su znatno na tokove i intenzitet angažovanja Turske u međunarodnim odnosima.

Posebnu pretnju za Tursku predstavljale su italijanske trupe u bazama na ostrvima Dodekaneza, sa kojih se brzo moglo stići do maloazijskog kopna. Prenošanjem žarišta rata na afričko kopno počeo je da jača revizionizam dela bugarske buržoazije, koji je svoju aktivnost najsnažnije izražavao na bugarsko-turskoj granici.

176 DDF, I/6, dok. 160, 174, 179, 188 i 239.
177 DASIP LP, F 2/1934, 0-14, pov. br. 495 od 4. juna 1934. mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1934, pov. br. 8170 od 18. aprila 1934.
178 DASIP LP, F 2/1934, pov. br. 896 od 26. jula 1934. mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1934. ADAP C, III/1, dok. 175, pp. 346—348 i dok. 207, pp. 398—399.
179 ADAP C, III/2, dok. 371, p. 684.
180 AP, Büro des Reichsministers 127/2 Türkei 57, Bd. 3, Zabeleška nr. 1360 od 3. decembra 1934.

Posle uvođenja opšte vojne obaveze u Nemačkoj marta 1935, zapretila je opasnost da primerom Nemačke krenu i ostale nezadovoljne zemlje, među kojima i Bugarska, čime bi došlo do poremećaja odnosa snaga u ovom delu Evrope.¹⁸¹ Odmah posle ovih događaja Turci su počeli da ilegalno utvrđuju svoje zapadne granice a povelili su i akciju za reviziju Lozanske konvencije o plovidbi kroz tesnace i za remilitarizaciju ovih važnih pomorskih i suvozemnih prolaza i spona između dva mora i dva kontinenta.¹⁸²

Na sednici Saveta Društva naroda 17. aprila 1935, delegat Turske, ministar inostranih poslova Ruždi Bej (od tada poznatiji pod imenom Aras), predložio je reviziju Lozanske konvencije o moreuzima i zatražio da se Turskoj dozvoli, zbog nastale situacije u svetu, da utvrdi svoje obale oko moreuza. Britanska delegacija, smatrajući da je za nju, kao pomorsku silu, još uvek povoljnija slobodna plovidba kroz tesnace, izjasnila se, i ovog puta, protiv zahteva Turske.

Međutim, i ovo istupanje Britanije protiv predloga Turske nije više bilo tako odlučno kao pre. I od strane Britanije sve više se osećala potreba da se dobri odnosi sa Turskom zamene još boljim, odnosno da se ova zemlja otrgne od veza i saradnje sa drugim zemljama i da se veže za britansku politiku. Ovo je postalo još aktuelnije u vreme italijanske agresije u Africi.¹⁸³

U to vreme ministar Aras je pokušavao da bez tutorstva velikih sila poboljša odnose Turske sa Bugarskom. Prilikom putovanja na sednice Saveta Balkanskog pakta na Bledu i Saveta Društva naroda u Zenevi, meseca avgusta, sastao se na železničkoj stanici u Sofiji sa ministrom inostranih poslova Bugarske KJoseivanovim i sa njim razgovarao o mogućnostima jačanja prijateljskih veza između dve zemlje. Zajednička izjava dveju vlada od 30. avgusta, o spremnosti da žive u miru, radi jačeg efekta, objavljena je u trenutku kad je KJoseivanov stigao u posetu Jugoslaviji.¹⁸⁴ Glavni cilj ove pojačane aktivnosti ministra Arasa i njegovih pregovora u Sofiji bio je odgovor vladi u Sofiji da ne pođe putem Nemačke i ne počne sa naoružavanjem Bugarske.

Turska vlada nije direktno istupala protiv naoružanja Nemačke, koja je bila geografski daleko ali je pokušala da spreči prenošenje te opasnosti na Balkan, istupajući protiv naoružavanja Bugarske. U izveštaj u nemačke ambasade iz Ankare od 21. aprila 1935. stoji da Turska nije direktno istupala protiv Nemačke i njenog naoružanja, ali da je ukazivala na opasnost da tim putem ne krenu i druge zem-

¹⁸¹ DASIP LP, F 2/1935, 0-14, pov. br. 340 od 22. aprila 1935. mesečni izveštaj MIP KJ za februar 1935, bb. i pov. br. 418 od 3. juna 1935. mesečni izveštaj MIP KJ za mart.

¹⁸² L. Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations 1933—1939*, London, 1976. pp. 26—32.

¹⁸³ 2. Avramovski, o. c., pp. 162—163, L. Zhivkova, *The Anglo-Turkish relations (1934—1935)*, *Etudes Balkaniques* 1971, nr. 4, pp. 82—98.

¹⁸⁴ DASIP LP, F 2/1935, 0-14, pov. br. 817 od 21. oktobra 1935. mesečni izveštaj MIP KJ za avgust 1935, pov. br. 22350 od 30. septembra 1935. DASIP CPB, III, od 24. septembra 1935. p. 372.

lje na jugoistoku Evrope, posebno Bugarska, čime bi bila ugrožena bezbednost Turske i naročito moreuza.¹⁸⁵

Da su i Nemačka i Turska nastojale da se izbegne bilo kakvo konfrontiranje i zaoštavanje međusobnih odnosa potvrđuju pojačana nastojanja, upravo u ovo vreme da se prevaziđu teškoće u spoljnotrgovinskoj razmeni a posebno u sistemu deviznog plaćanja.¹⁸⁶

Zahvaljujući zajedničkim naporima, 15. aprila 1935, potpisan je još jedan dodatak Tursko-nemačkom trgovinskom sporazumu iz 1929. o regulisanju nekih pitanja u sistemu razmene i u oblasti plaćanja.¹⁸⁷ Obe strane su želele da se uklone i ove prepreke u, inače, intenzivnoj trgovinskoj razmeni. Prilikom izrade ovih dopunskih protokola obostrano je ukazano na još veće mogućnosti u oblasti razmene i privredne saradnje obe zemlje i došlo se do stanovišta da je razvijeno nemačko područje sposobno da uskoro apsorbuje i do 40% celokupnog izvoza iz Turske.¹⁸⁸

U datim uslovima privredna i trgovinska saradnja bili su najpovoljniji putevi infiltracije nemačkog uticaja u geografski udaljenoj Turskoj. Svaki drugi način ili neko drugo sredstvo bilo je veoma opasno po još uvek nedovoljno snažnu nacističku Nemačku, koja je pri tome bila veoma angažovana u drugim zemljama, geografski bližim Rajhu. Ovakav sistem i put prodora prema Istambulu bio je najadekvatniji i u odnosu na stanje u samoj Turskoj. U njoj su zbog mnogih činilaca bili naklonjeni Rajhu, pa i novom totalitarnom režimu. Mladoj, nerazvijenoj i ambicioznoj turskoj buržoaziji činio se veoma privlačan nacistički sistem, koji je spoljnopoličku aktivnost tada gradio na »nacionalnim idejama«, na demagoškim parolama u borbi za ispravke nepravdi itd. Izvanredno organizovan sistem propagande, koji je u Nemačkoj naprečac uspeo da osvoji i zavadi mase, isto tako je zamaglio pogled i mnogima izvan Nemačke.

U izveštaj u nemački ambasador u Ankari, Frederik Rozenberg, dajući širu analizu političkih kretanja u Turskoj, 8. juna 1935, govori pohvalno o neprikrivenim simpatijama turskih državnika prema nacističkoj revoluciji u Nemačkoj i novom poretku u ovoj zemlji, kao i prema vodi nacista Adolfu Hitleru.¹⁸⁹ Rozenberg namjane poverenja ima u ministra inostranih poslova Arasa, hladnog i pronicljivog realistu, kako on to kaže, koji svoja opredeljenja i osećanja veoma teško izražava i manifestuje.¹⁹⁰ Rozenberg je uočio da je po svojoj orijentaciji, pokazanoj aktivnosti i političkim pogledima, Aras bliži zapadnom obliku demokratije nego nacionalsocijalizmu. On i kod njega vidi spremnost za saradnju sa Nemačkom i za još šire veze turske agrarne proizvodnje sa industrijski razvi-

185 ADAP C, IV/1, dok. 43, pp. 74—75.

186 ADAP C, III/2, dok. 484, pp. 892—894.

187 ADAP C, IV/1, dok. 26, pp. 46—48.

188 Ibid. p. 48.

189 ADAP C, IV/1, dok. 144, pp. 279—282.

190 Ibid. p. 279.

jenom privredom Nemačke, pri čemu sagledava određene šanse i za buržoaziju, a i za Tursku kao državu.¹⁹¹

Postoje elementi za zaključak da turski državnici, pa čak i najveći realista među njima, ministar Aras, nisu shvatili pravu suštinu nacionalsocijalizma, njegova htenja i namere u evropskim i svetskim razmerama, kako je to shvatio jedan drugi buržoaski državnik, ministar inostranih poslova Rumunije — Titulesku. Nadajući se da se energija nacionalsocijalizma može usmeriti i u konstruktivnom smeru, Aras je kako smo videli predlagao približavanje Nemačke i SSSR-a i njihovu saradnju u smislu borbe za obezbeđenje svetskog mira, što je bilo potpuno strano agresivnom programu nacista.¹⁹²

Ranije smo istakli da je zaoštavanje odnosa na prostoru Afrike i istočnog Sredozemlja uticalo na kretanja spoljnopolitičke aktivnosti Turske. Početak agresivnog rata Musolinijeve Italije u Abisiniji i uspesi brojnih italijanskih armija nad slabo opremljenom abisinskom armijom dovelo je do još većih zapleta i na područjima oko Turske. Nade da će otpor u Africi biti dugotrajniji i da će Italija naići na još jači otpor u Društvu naroda, čime bi indirektno bile obuzdane i italijanske pretnje u istočnom Sredozemlju, nisu se ostvarile. Istovremeno, glasanje Turske za sankcije protiv Italije produbilo je jaz između Turske i Italije. U takvim uslovima Turska je morala da traži jači i sigurniji oslonac u Sredozemlju, birajući najjačeg italijanskog suparnika u ovom području — Veliku Britaniju.¹⁹³

U vreme diplomatskih razračunavanja Britanije i Italije, oko abisinske krize, Turska je pokazala najviše spremnosti, od svih balkanskih zemalja, za saradnju bez rezervi sa Britanijom. U britanskim vodećim krugovima, posle uspeha Italije u Abisiniji, računalo se sa mogućnošću da Italijani izazovu sukob i sa engleskim trupama bilo na morima bilo u kolonijama u Africi. Zbog suzbijanja eventualne agresije, Britanci su, decembra 1935, zatražili od Turske i ostalih članica Balkanskog pakta da, u skladu sa članom 16, stav 3. Pakta Društva naroda, udruže napore protiv eventualne agresije Italije. Imajući u vidu vojnu spremnost Italije, Britancima je išlo u prilog da se eventualni sukob, izbegne, odnosno spreči. U tom smislu je bio usmeren britanski zahtev da članice Balkanskog pakta unapred opomenu Musolinija da ne napada britanske trupe, jer bi ga u tom slučaju dočekao udruženi otpor ovih zemalja, u skladu sa pomenutim članom Pakta Društva naroda. Ovaj predlog Britanaca je prihvatila turska vlada zajedno sa Grčkom dok je smetnje ovoj zamisli kako smo to videli činila jugoslovenska vlada Milana Stojadinovića. Pokušaj ministra Arasa da, 15. decembra 1935, nagovori jugoslovenskog premijera Stojadinovića da prihvati predlog Britanaca, nije uspeo. Stojadinović je otezao da se direktno konfrontira sa vojnički spremnijom i jačom Italijom, koja je i geografski najbliža Jugoslaviji.

¹⁹¹ Ibid. p. 280, »Isto tako Ruždi je izjavio da je Turska za dobre odnose sa Nemačkom i da politički nema smetnji između dve zemlje.«
¹⁹² Ibid. p. 280.

¹⁹³ DASIP LP, F 2/1935, 0-14, pov. br. 1109 od 20. decembra 1935. Mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1935, pov. br. 28505 od 2. decembra 1935.

Raspolažući jednom od jačih i opremljenijih armija u to vreme, Musolini nije dozvolio da se njegovi mali susedi dogovaraju protiv njega, pa se i sam umešao u taj dijalog. Italijanska vlada je uputila poslednjih dana 1935. godine, notu turskoj vladi, u kojoj je skrenula pažnju na opasnost uplitanja i direktnog uključivanja Turske u akcije protiv Italije. Ovom prilikom postavljeno je konkretno pitanje: da li angažovanje Turske na strani Britanije ne ide protiv postojećeg Tursko-italijanskog pakta o prijateljstvu iz 1928. godine? Pošto je prethodno dobio garantije od Britanaca da će ga u slučaju napada Italije pomoći raspoloživim snagama, ministar Aras je odgovorio da obećanja koja Turska daje Britancima imaju cilj da očuvaju mir u svetu i da ona ni u kom slučaju nisu protivrečna Italijansko-turskom paktu,

Bio je ovo početak kraja prijateljstva i saradnje Italije i Turske i početak nove spoljnopolitičke orijentacije i usmerenosti Turske prema Velikoj Britaniji.¹⁹⁴

Ulazak nemačkih trupa u Rajnsku oblast, marta 1936, bio je važan momenat, koji je još jače uticao na angažovanje turske diplomatije u međunarodnim odnosima. I ovoga puta najveća opasnost je sagledavana u mogućnosti oživljavanja militarizma u Bugarskoj. U svakom slučaju, Turci su nastojali da dokažu da je nastupilo vreme za promenu statusa moreuza i za utvrđivanje njihovih obala. Ne sačekavši zvanično odobrenje, Turska je počela da utvrđuje svoje obale i da brzo izgrađuje i priprema svoje oružane snage.

Neposredno po izbijanju rajnske krize, u malom turskom mestu, gde su se odigrale značajne bitke između Grka i Turaka u grčko-turskom ratu 1922. godine, podignut je spomenik pobede. Nekoliko dana kasnije masovno je proslavljena godišnjica bitke između Turaka i Bugara za Jedrene.¹⁹⁵ Bio je to danak teškoj prošlosti malih balkanskih naroda, u kojima su dolazila do izražaja nastojanja i stremljenja konzervativnih slojeva ovih naroda, ovoga puta turskog naroda.

Zvanična Turska nastojala je ipak da smiri i izbegne veće nesporazume sa susedima, kao i sa velikim silama. Sa posebnom pažnjom turska diplomatija se odnosila prema Nemačkoj, koja je već dominirala u privrednom životu Turske. Ova osetljivost i pažnja prema Nemačkoj došla je do izražaja i prilikom izjave ministra inostranih poslova Rumunije Tituleskua, u ime zemalja Balkanskog pakta, aprila 1936, da u rajnskoj krizi bez rezerve podržavaju Francusku.

¹⁹⁴ 2.Avramovski, o. c., pp. 50—61, isti autor: *Pitanje učešća Jugoslavije u vojnim sankcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Abisiniju (1935—1936)*. JIC, br. 1/1964, Beograd, pp. 24—25; L. Zhivkova, o. c., pp. 32—34, DASIP AP, F 1/1935, bb. mesečni izveštaj za decembar 1935.

iss DASIP LP, F 6/1936, 0-14, pov. br. 615 od 4. maja 1936. Mesečni izveštaj MIP KJ za mart 1936, pov. br. 1061 od 28. aprila 1936.

Odmah posle ove izjave turska vlada je, preko Anadolske agencije, demantovala Tituleskua, izjavljujući da se Turska ne slaže sa gledištem i izjavom rumunskog ministra.¹⁹⁶

U cilju uveravanja država i sveta u namere Turske da želi ravnopravnu saradnju sa svim zemljama, generalni sekretar Ministarstva inostranih poslova Turske Menemendžioglu (Naum Menemencioglu) boravio je, krajem maja, 1936, u Jugoslaviji, Rumuniji, SSSR, Nemačkoj, Francuskoj i Velikoj Britaniji. Ali ova turneja predstavnika Ministarstva inostranih poslova Turske nije više mogla da zamagli pravo stanje i da prikrije činjenicu da se spoljnopolitička orijentacija Turske već opredelila u dva osnovna pravca: prema Velikoj Britaniji i prema Nemačkoj.

Velika Britanija je Turskoj odgovarala kao glavni protivnik italijanskim aspiracijama u istočnim predelima Sredozemnog mora i kao sila koja ima odlučujuću ulogu i reč u reviziji Lozanske konvencije o režimu plovidbe kroz Dardanele i Bosfor. Nemačka je već stekla i zauzela mesto nezamenljivog partnera u privrednim vezama i spoljnotrgovinskoj razmeni. Neposredno doživljavajući ove političke tokove u Turskoj, u proleće 1936. godine, francuski ambasador u Ankari je izjavio da je nemački uticaj u Turskoj sve jači i da sve više prima i politički karakter.¹⁹⁷

Uporedo sa paralelnim jačanjem nemačkog i britanskog uticaja u Turskoj slabile su sponne saradnje sa, do tada, glavnim saveznikom Ataturkove Turske, Sovjetskim Savezom. Takav razvoj nisu želeli ni stari Ataturk ni Ruždi Aras, ali su ga nametale konzervativne snage Turske, koje su bile sve uticaj nije¹⁹⁸

Koristeći se ranije datom podrškom Sovjetskog Saveza i spremnošću Velike Britanije da je podrži, turska vlada je, 11. aprila 1936, uputila notu zemljama potpisnicama Lozanske konvencije o moreuzima iz 1923. godine, sa predlogom o remilitarizaciji moreuza.¹⁹⁹ Zatev je pravdan izmenjenom situacijom u odnosu na onu iz 1923, u pogledu bezbednosti Turske.²⁰⁰ Polazilo se od činjenica da se Evropa u vreme izrade Konvencije o moreuzima u Lozani 1923, nalazila pred opštim razoružanjem, dok je stanje u 1936, potpuno izmenjeno: svet se ponovo i intenzivno naoružava. U novonastalim uslovima potpisnice Konvencije o demilitarizaciji moreuza nisu više u stanju da garantuju bezbednost moreuza, iz prostog razloga što su neke od njih, kao na primer Japan, istupile iz Društva naroda i ne poštuju više

¹⁹⁶ DASIP LP, F 6/1936, 0-14, pov. br. 713, od 27. maja 1936. Mesečni izveštaj MIP KJ za april, pov. br. 12759, od 3. maja 1936, Ibid. F 1/1936, 0-13, pov. br. 376 od 18. marta 1936; ADAP C, IV/2, dok. 566, p. 1122 i dok. 572 pp. 1132—1133; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 148—152.

¹⁹⁷ DASIP LP, 7/1934, pov. br. 782 od 6. oktobra 1934. Mesečni izveštaj za avgust 1934, pov. br. 22050 od 1. oktobra 1934; *Носеііиуа усторія Турции .. .*, pp. 148—149; DASIP LP F VI/1936, 0-14, pov. br. 713 od 27 maja 1936, pov. br. 12759 od 23. maja 1936.

¹⁹⁸ Zahlađivanje je počelo ranije, vidi: ДБII СССР, том XVII, dok. 278, 282, 286, 292, 296.

i" ADAP C, IV/2, dok. 449, pp. 873—874.

2и0 ДБII СССР, том XIX, dok. 131, 195, 203 i 229.

slovo konvencije. U takvim prilikama, po mišljenju turske vlade, turski narod je dužan da preuzme sudbinu moreuza i zemlje u svoje ruke i da sam vodi brigu o bezbednosti Turske.²⁰¹

Međunarodna situacija je bila takva da su skoro sve zemlje potpisnice bile u to vreme spremne da prihvate razgovore o menjanju statusa plovidbe moreuzima!

Sovjetski Savez je zbog sve bržeg naoružavanja sveta, u interesu sopstvene bezbednosti, bio za reviziju Lozanske konvencije.²⁰²

Velika Britanija je od promene svog ranijeg stava, odnosno od prihvatanja turskog stava za reviziju Lozanske konvencije očekivala višestruku korist.²⁰³ Putem pružanja podrške turskoj diplomatiji, očekivala je da će se proces vezivanja Turske za britansku spoljnu politiku nastaviti bržim tempom. Velika Britanija, se takođe nadala da će se izboriti na konferenciji za takav režim kojim će se ograničiti kretanje sovjetske crnomorske flote i njeno manevrisanje i kretanje po drugim morima. Istovremeno, Britanci su očekivali da će posle ovoga porasti njihova uloga u području istočnog Sredozemlja i svakako u Turskoj, što bi vodilo slabljenju pozicija Italije u ovom regionu.²⁰⁴

U nastojanjima da očuvaju postojeći obim veza i uticaja u Turskoj, Francuzi su blagonaklono gledali na zatehv Turske.²⁰⁵

I pored toga što je zahtev za promenu režima moreuza po svojoj prirodi činio presedan u smislu priznavanja revizionističkih planova na jugoistoku Evrope, članice Balkanskog pakta, Jugoslavija i Grčka, su ga, iz savezničkih obzira prema Turskoj, odobrile. I jednoj i drugoj strani bilo je od posebnog značaja da se zadrži puno pravo plovidbe trgovačkih brodova u miru kroz moreuze, što je kao zadatak postavljeno pred delegacije koje su kasnije učestvovala na Konferenciji o moreuzima u Montreu.²⁰⁶

Za Tursku je od posebnog značaja bilo držanje, prema ovome zahtevu, njenog suseda i aspiranta na područja oko moreuza — Bugarske. Međutim, vlada Bugarske, pošto je procenila da njeno protivljenje ne bi mnogo koristilo i sama je prihvatila promene režima plovidbe kroz moreuze, nastojeći da za sebe izvuče koristi. Osnovna dobit bila je na planu legalizacije i priznavanja revizionističkih zahteva pobedenih država u prvom svetskom ratu, jer je i revizija Lo-

²⁰¹ DASIP LP, F 1/1936, 0-5, pov. br. 608 od 4. maja 1936. Cirkularno pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 1241 od 24. aprila 1936. O demilitarizaciji Dardanela; ДВН СССР, том XVII, dok. 103, 131, 181, 195, 198, 222 i 229; R. Deutsch, *Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux 1936.*, Bukurešt, 1971, pp. 28—34.

²⁰² m. Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, London — Oxford, 1948, II, p. 42; *Внешняя политика СССР*, том IV, dok. 102, p. 128.

²⁰³ DBFP 11/16, dok. 487—540, pp. 656—744.

²⁰⁴ DASIP CPB, III, od 24. juna 1936. p. 240, od 25. juna 1936, p. 240 i 241.

²⁰⁵ DASIP CPB, III, od 24. juna 1936, p. 219.

²⁰⁶ DASIP AP, F 23/1936, pov. br. 458 od 29. juna 1936. Cirkularno pismo MIP KJ, pov. br. 1820/III, T. 2 od 24. juna 1936.

zanske konvencije de facto bila jedan vid rušenja postojeće Evrope i njenih državno-pravnih tekovina.²⁰⁷

Musolini nije odobravao turske predloge, iz prostog razloga što je ovim rešenjem gradila svoj prestiž suparnica Italije, Velika Britanija. Ministru inostranih poslova Turske mnogo je bilo stalo da mu Italija, kao jedna od vodećih pomorskih sila i potpisnica Lozanske konvencije, odobri ovaj zahtev. U vezi dobijanja ove saglasnosti turski poslanik u Rimu posetio je ministra inostranih poslova Italije, Suvića, 10. maja 1936, ali ni posle toga nije stizala saglasnost iz Rima. Nakon ovoga ministar Aras je, imajući svakako podršku Velike Britanije, izjavio da će izvršiti remilitarizaciju moreuza i bez saglasnosti Italije.²⁰⁸

Za naša razmatranja od posebnog je značaja bilo držanje Nemačke prema zahtevu Turske za remilitarizaciju moreuza. Nemci nisu sa simpatijama gledali na vodeću ulogu Britanije i SSSR-a u pitanjima oko moreuza, ali su ovaj potez Turske pozdravili radi toga što je on bio korak u menjanju stanja koje je bilo uspostavljeno mirovnim pregovorima. Nešto kasnije Nemci su se direktno uključili u rešavanje ovog pitanja, pa čak ponudili i svoje stručnjake za utvrđivanje obala moreuza.²⁰⁹

Na Konferenciji za reviziju statusa moreuza, održanoj u junu i julu 1936. u Montreu, došlo je do direktnog sučeljavanja interesa pojedinih velikih sila oko problema vezanih za ove moreuze i uopšte oko pitanja bezbednosti na širem području jugoistočne Evrope. Glavni dijalog na ovoj konferenciji vođen je između delegacije SSSR-a, koja je težila ograničenju prava prolaska brodova vancrnornorskih zemalja kroz tesnace prema Crnom moru i delegacije Velike Britanije, koja je nastojala da ograniči kretanje sovjetskih brodova kroz moreuze prema Sredozemnom moru da bi se na taj način izbegla na ovom prostoru konkurencija sovjetske mornarice. Konačno se pribeglo kompromisnom rešenju, u kome je, zahvaljujući blagonaklonom držanju Turske i ostalih buržoaskih zemalja, više bilo zasutpljeno britansko gledište. Izvršena je revizija Lozanske konvencije o prolasku kroz moreuze i Turci su dobili pravo zaposedanja i utvrđivanja moreuza. Prolaz trgovačkih brodova u miru bio je slobodan za sve zemlje sveta. U ratnim uslovima ograničen je izlaz i ulaz brodova kroz tesnace. Jača ograničenja u tonaži i u broju brodova bila su predviđena za vancrnornorske zemlje, za razliku od zemalja koje leže na obalama Crnog mora.²¹⁰ Ipak, u ratu bi glavnu

²⁰⁷ DASIP LP, F 1/1936, 0-2, pov. br. 723 od 29. maja 1936. Pismo MIP KJ o problemima moreuza, pov. br. 1322 IV od 5. maja 1936.

²⁰⁸ DASIP AP, F 23/1936, pov. br. 692, Pismo stalnog delegata KJ pri Društvu naroda MIP KJ, pov. br. 12842 od 18. maja 1936.

²⁰⁹ DASIP LP, F VI/1936, 0-14, pov. br. 862 od 15. jula 1936. Mesečni izveštaj MIP KJ za maj 1936, pov. br. 15538/H od 24. juna 1936; uporedi: E. Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy 1918—1948*, p. 113.

²¹⁰ Sire o ovome: *Новейшая история Турции ...*, pp. 158—159. L. Zhivkova, o. c., pp. 35—51; 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 162—164; *Survey of International Affairs 1936*. London — Oxford, University Press, 1937, pp. 584—651; Deutsch, o. c., pp. 34—56.

reč vodila Turska i prolaz brodova bio je uglavnom podređen njenoj volji i opredeljenju.

Turske trupe su već 20. jula 1936, zvanično zaposele čitavu zonu moreuza i počele sa utvrđivanjem.²¹¹ U vojnim krugovima Turske pojavila su se mišljenja da bi utvrđivanje obala trebalo prepuštiti Nemcima, koji su kao saveznici u prvom svetskom ratu i dugogodišnji učitelji i instruktori turskih trupa imali U tome dovoljno iskustva. Za utvrđivanje obala bila je potrebna veća količina teškog pozicionog naoružanja i druge opreme, pa je već avgusta 1936. godine otputovala grupa artiljerijskih stručnjaka i trgovaca u Berlin da izvrše nabavku potrebne opreme.²¹²

Približavanje Nemačke i Italije, koje je počelo intenzivno naročito od polovine 1936. godine, i pored toga što su na turskoj strani ostala strahovanja da Italija ne iskoristi priliku i nagodi se sa Nemačkom na račun Turske, doprinela su boljim odnosima između Turske i Italije. Na dobre odnose Turske i Italije uticala je saradnja Britanije i Nemačke.²¹³ Posle Arasove izjave u Narodnoj skupštini Turske, krajem jula 1936, o spremnosti Turske da saraduje na prijateljskoj osnovi sa Italijom, italijanski ambasador u Turskoj posetio je, početkom avgusta 1936, ministra Arasa i saopštio mu mišljenje italijanske vlade da ne postoje nikakve smetnje za poštovanje Pakta o prijateljstvu, sklopljenom između Turske i Italije 1928. godine.²¹⁴

Na poboljšanje odnosa između Turske i Italije, u leto 1936. godine, uticalo je stišavanje protivurečnosti i između ostalih balkanskih zemalja na Jugoistoku Evrope, prvenstveno između Bugarske i njenih suseda, Jugoslavije i Italije, i Mađarske i njenih suseda, do čega je uglavnom došlo zbog definitivnog približavanja totalitarnih sila u Evropi — Nemačke i Italije i nastojanja Nemačke da se na području jugoistočne Evrope, do boljih vremena, zadrži status quo.

Pokušaji Italije da u nešto povoljnijim prilikama povрати prestiž na istočnom Mediteranu i u Turskoj, nisu urodili plodom. Područje Turske, narednih nekoliko godina, bilo je rezervisano za privredno, političko, kulturno i vojno sučeljavanje i nadmudrivanje oko prestiža dve sile: Velike Britanije i Nemačke. Obe zemlje su imale pristalice i protivnike u redovima turske buržoazije, Nemačka zbog postignute nadmoćnosti u privrednim vezama i spoljnotrgovinskoj razmeni a Britanija zbog dominacije u političkim vezama. Pod plimom ova dva uticaja i pritiskom konzervativnih slojeva turskog društva, već tada ubrzano počinje da popušta spona tursko-sovjetske saradnje, koja se, i pored ideoloških razlika, održala desetak godina.

211 DASIP AP, F 23/1936, pov. br. 766od 29. avgusta 1936. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Ankari, od 29. avgusta 1936. pov. br. 17001/III Dn 51 od 9. jula 1936.

212 DASIP LP, F VI/1936, pov. br. 1270 od 5. oktobra 1936. Mesečni izveštaj MIP KJ za avgust 1936, pov. br. 23587.

213 DASIP AP, F 25/1937, pov. br. 31od 9. januara 1937. Pismo MIP KJ Poslanstvu KP u Londonu, pov. br. 3620/19. od 22. decembra 1936.

214 DASIP LP, F I/1936, 0-5, pov. br. 1072 od 31. avgusta 1936. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 2243 — IV od 10. avgusta 1936; Ibid.

Poseta britanskog kralja Đorđa VI Turskoj, septembra 1936, potvrdila je mesto i ulogu Britanije u politici Turske. Nasuprot iskazivanjima najviših počasti britanskim državicima, znaci srdačnosti prema starom savezniku — SSSR-u, su slabili.²¹⁵

Jačanje veza sa Nemačkom doprinosi boljoj saradnji Turske sa balkanskim zemljama, Jugoslavijom, Rumunijom posle pada Titule-skua, pa i Bugarskom, u kojima je takođe postojao uticaj Nemačke. U jesen 1936, u kontekstu novih spoljnopolitičkih stremljenja Turske, došlo je do susreta ministra Arasa sa predsednicima vlada Jugoslavije i Bugarske, Stojadinovićem i Kioseivanovim, upravo u trenucima kada je između ove dve zemlje, po željama Berlina udaren temelj paktu o večnom prijateljstvu Jugoslavije i Bugarske.²¹⁶

Nepoverenje vladajućih buržoaskih vrhova iz Beograda i Sofije prema SSSR-u prenosi se i na vladajuće vrhove u Ankari. Na hlađenje turske vlade prema SSSR-u uticalo je i mnogo drugih činilaca, među njima i delimična promena vlade, koja je deceniju gradila te veze i odnose; kao i strah konzervativne buržoazije posle pobeđe Narodnog fronta u Španiji i Francuskoj, da se tako nešto ne desi i u Turskoj.

U jednom političkom izveštaj u nemačke ambasade u Moskvi, u kome se govori i o sovjetsko-turskim odnosima, zaključuje se da je sudbina Španije i Francuske, u kojima je na izborima pobedio Narodni front, uplašila tursku buržoaziju i ubrzala udaljavanje Turske od SSSR-a.²¹⁷

Radnički i demokratski pokret, koji je u Turskoj počeo da oživljava u ovim godinama, uticao je na strahovanja buržoazije od komunizma, jer je počeo da pušta prve klice i u tvrdo osmanlijsko tlo.

Ipak povezivanje i udruživanje dveju totalitarnih sila u Evropi sa strahom je dočekao veliki deo turske buržoazije. Strepelo se da se iz sprege dvojice velikih ne izrodi štogod nepoželjno za male, kakva je bila i Turska. Uspešni pregovori Čana u Berlinu, oktobra 1936, kojima su udareni temelji Osovine Rim — Berlin, naročito su izazivali sumnje i bojazan u Ankari.²¹⁸ Strahovalo se da Mussolini nešto ne proturi u Berlinu od svojih ranijih ekspanzionističkih planova na području Bliskog istoka i Turske.²¹⁹ Razloga za sumnje je bilo, jer pregovori oko nabavke oružja i kupovine aviona za Tursku, u jesen 1936, nisu tekli glatko.²²⁰ Isporuka naoružanja nije mogla teći brzo,

²¹⁵ DASIP LP, F 1/1936, 0-5, pov. br. 1260 od 5. oktobra 1936. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu o boravku engleskog kralja u Turskoj, pov. br. 22631 — IV od 22. septembra 1936.

²¹⁶ DASIP LP, F 6/1936, 0-14, pov. br. 1653 od 2. decembra 1936. Mesečni izveštaj MIP KJ za oktobar 1936; M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka, 1970, pp. 378—402.

²¹⁷ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 165—168.

²¹⁸ DASIP LP, F 6/1936, 0-14, pov. br. 1814 od 4. januara 1937. Mesečni izveštaj MIP KJ za novembar 1936, pov. br. 30415 od 23. decembra 1936.

²¹⁹ pa Abt. VII, 22. Türkei, Allgemeine Auswärtige Politik, Bd. 1, Izveštaj nemačke ambasade iz Ankare, nr. A 1726 od 10. avgusta 1936.

²²⁰ pa Abt. VII, 22. Türkei, Allgemeine Auswärtige Politik, Bd. 1, izveštaj br. 2041 od 24. novembra 1936.

kako su to želeli Turci, jer je trebalo prvo naoružavati i spremati nemačku armiju. Isto tako nije se smelo suviše iskazati i eksponirati da se ne bi izazvala reakcija suparnika na tom prostoru, na prvom mestu Velike Britanije.

U cilju utehe i razuveravanja prijatelja u Turskoj, novembra 1936, usledila je poseta ministra privrede Nemačke Šahta Ankari. U razgovorima ministra Šahta sa svim važnijim državnim vođama Turske, među kojima su centralno mesto zauzimali rukovodioci i stručnjaci iz oblasti privrede, razgovarano je o svim aspektima tursko-nemačke saradnje.²²¹ Zahvaljući uspesima, koji su bili ostvareni u oblasti privredne saradnje, kulturnih veza, vojnoj saradnji itd., Šaht nije nailazio na teškoće u dijalogu sa Turcima. U ovo vreme polovina celokupne spoljno-trgovinske razmene Turske odlazila je u Nemačku. Iz Nemačke su prema Turskoj šireni jaki propagandni uticaj i putem izdavačke delatnosti, razmene studenata, najraznovrsnijih oblika kulturnih veza, preko nemačkog filma itd.²²²

Razumljivo je da se na ovako razgranatoj i jakoj podlozi brzo i bez smetnji našao zajednički jezik i u oblasti političkih veza i odnosa. Pesnica Rajha u Turskoj tada je bila usmerena protiv veza i saradnje Turske sa Sovjetskim Savezom u svim oblastima, dok se protiv Britanaca vodila konkurentska borba, pretežno u oblasti privredne veze. Ovakav razvoj u spoljnopolitičkim odnosima Turske biće još prisutniji posle pada vlade Ismeta Inenija i dolaska, za predsednika turske vlade, državnika konzervativnije političke orijentacije Dželala Bajara, o čemu ćemo u drugoj knjizi nešto više reći.²²³

4. PREPUŠTANJE ALBANIJE MUSOLINIJU

U brojnim nacističkim programskim aktima i planovima o prodoru i širenju ka jugoistoku Evrope, Albanija je često zanemarivana. Činjeno je to iz više prirodno-geografskih i političkih razloga. U grupi prirodno-geografskih i geopolitičkih činilaca najjače su delovali: privredna zaostalost i prirodna neistraženost teritorije Albanije i geografska udaljenost Albanije od područja centra velikih evropskih zbivanja.

Najvažniji politički razlog je bila: ostvarena pozicija Italije u ovom regionu, prema kojoj je Treći Rajh, zbog mnogih poznatih i već pomenutih razloga, morao da vodi kompromisnu politiku.²²⁴

²²¹ 2. Avramovski, o. c., p. 168.

²²² E. Vere — Hodge, o. c., p. 114.

²²³ Šire o ovome: A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore and London 1971, p. 410; Olaylarla, *Türk Dış Politikası (1931—1965)* Ankara, 1969; A. S. Esmer, *Türk Diplomasisi (1920—1955)* İstanbul, 1959; *Siyasi Tarih (1919—1939)* Ankara, 1953, p. 227; E. Vere — Hodge, *Regional Turkish Foreign Policy 1918 — 1948*, Anbilly-Annemasse, p. 215, П. К. Тарасов, *Присоединение Турции к англофранцузскому блоку накануне второй Мировой войны*, Уралский государственный университет имени А. М. Горького, Учение записки, 46, Свердловск, 1966.

²²⁴ Šire o ovome: J. Petersen, *Hitler — Mussolini, Die Entstehung der Achse Berlin — Rom 1933—1936*, Tübingen, 1973, pp. 207—492; E. Wiskemann, *The Rome — Berlin Axis*, London — New York — Toronto, 1949, pp. 23—114.

Ipak, od presudnog značaja bilo je ostvareno prisustvo Italijana u Albaniji već pre dolaska nacista na vlast u Nemačkoj. Infiltracija italijanskog uticaja u Albaniji podstaknuta je geografskom blizinom Italije, ali i nekim drugim faktorima. Albanija je bila dugo izolovana i zanemarena, sve do balkanskih ratova. Zbijena na prirodno neplodnom tlu uz more i opkoljena sa kopna takođe siromašnim i privredno nerazvijenim zemljama, ona nije imala uslova za brzi privredni razvoj. U periodu svetske ekonomske krize njen privredni napredak još je više usporen. Ovakvo stanje u Albaniji pogodovalo je ekspanziji italijanskog kapitala naročito tridesetih godina. Povoljna okolnost za italijanski kapital bila je i u tome što druge velike zemlje nisu pokazivale naročiti interes za osvajanje ovog područja. Isto tako druge velike zemlje kao i susedne zemlje, pa čak ni Društvo naroda, nisu pokazivali mnogo spremnosti da pomognu ovom malom i siromašnom narodu. Pri svemu tome italijanska buržoazija je otkrila da albanska brda i močvare nisu baš tako siromašni. Počela su ulaganja u istraživanje nafte i drugih prirodnih bogatstava, posle čega su usledili i prvi značajniji koraci u eksploataciji sirovina iz Albanije. Prisustvo italijanskog kapitala na tlu Albanije bilo je sve očiglednije već tokom dvadesetih a naročito početkom tridesetih godina. Uz uloženi kapital krenuli su stručnjaci i radnici. Širio se italijanski kulturni i politički uticaj.²²⁵ Da bi učvrstili svoje pozicije u Albaniji italijanski fašisti su korupcijom i raznim privilegijama vezali za sebe mladu albansku buržoaziju, deo činovnika i inteligenciju. Još veće osiromašenje za vreme svetske ekonomske krize dovelo je finansije i administraciju u Albaniji na ivicu kraha. Da bi se održali na vlasti kralj Zogu i albanska vlada čvršće su se vezivali za Italiju i njene kredite.

Posle dolaska nacista na vlast, italijanski fašizam je počeo da biva agresivniji, posebno prema Balkanskom poluostrvu. Otpor velikim silama i militarističkim pretnjama posebno totalitarnih sila, a naročito otpor malih zemalja na istoku i jugoistoku Evrope, uticao je na javljanje otpora u Albaniji. Ovaj otpor je naročito ojačao u drugoj polovini 1933. i početkom 1934. godine, u vreme značajnih uspeha u izgradnji sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope. U to vreme pojavili su se povoljni uslovi vezivanja Albanije za zemlje u njenom zaleđu i za izvlačenje Albanije ispod pritiska Italije. Međutim, Albanija nije naišla na podršku svojih suseda sa kopna, kao ni ostalih zemalja, pa ni Društva naroda.²²⁶ Osiromašena i

²²⁵ 2. Avramovski, *Albanska država od 1912 do 1939. godine*, Zbornik predavanja iz istorije Albanaca, Beograd, 1969, pp. 166—168.

²²⁶ Arhiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (skraćeno Arhiv SFRJ), A I MS 37, F 17, Referat Poslanika G. Jankovića o Albaniji; Šire, I. Fishta, *Sistemi Montear dhe i krediti ne Shqipteri (1925—1944)*, Tirana, 1971, pp. 48—180; Zivko Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji 1925. do 1939. godine*, u zborniku radova: *Istorija XX veka*, V, Beograd, 1963, pp. 137—224.

nemoćna Albanija se našla sama, sučeljena sa jakim i agresivnim italijanskim fašizmom.²²⁷

Novi nacistički režim u Nemačkoj, zauzet savlađivanjem otpora u samoj zemlji i prvim potezima u spoljnopoličkim akcijama prema prvim susedima, nije imao nikakve mogućnosti da se ubaci u Albaniju. U takvim uslovima Nemačka nije ništa značajnije preduzela ni kad su Albanci, avgusta 1933, otkazali Albansko-nemački trgovinski ugovor.²²⁸ Tako se desilo da je Albanija ispala iz nemačkih južnoevropskih planova već u samom zaletu novog poretka u Nemačkoj. Pokušaji nemačkih diplomatskih i trgovinskih predstavnika u Tirani da dokažu Albancima da se samo ulaganjima u proizvodnju mogu prevazići privredne i opšte poteškoće, nisu dali zadovoljavajuće rezultate. Albanci nisu imali iskustva u ovome, a Nemci se nisu direktno upuštali u krupnije privredne ili političke akcije u Albaniji, jer su se plašili da na taj način ne izazovu sumnju Italije, Jugoslavije i Grčke i ne oslabi saradnja sa ovim zemljama.²²⁹

Uspesi u izgradnji sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope, posebno pod dejstvom rezultata okupljanja većeg broja južnoevropskih zemalja u Balkanskom paktu i Organizacionom komitetu Male antante, uticali su da je kralj Zogu u proleće 1934, poveo akciju za izvlačenje Albanije ispod pritiska Italije. Prvo je učinio neke korake radi oslobađanja albanske privrede od apsolutnog tutorstva Musolinijevih fašista, a zatim je počeo da otpušta italijanske stručnjake i italijanske oficire, koji su radili kao instruktori u oružanim snagama Albanije.²³⁰

Ove mere male Albanije prema jednoj, u to vreme, od moćnijih sila u svetu, Musolinijevoj Italiji, izazvale su kulminaciju u sporu koji je duže tinjao između dve zemlje. Musolini se odlučio na demonstraciju flote i bez dozvole je uputio jednu italijansku eskadru u Dračku luku 23. juna 1934. godine.²³¹

U cilju izbegavanja sukoba, albanska vlada je prihvatila savet Britanije, Francuske i Jugoslavije da ovaj upad Musolinijeve eskadre primi kao kurtoaznu posetu italijanske mornarice. Bio je to jedini realni izlaz iz krize, jer ni jedna od sila niti susednih država nije bila spremna da pomogne Albaniji, koja se našla usamljena pred Musolinijevom soldateskom.

Ovaj sukob je prećutno smiren, ali kriza oko Albanije nije rešena. Finansijska kriza i siromaštvo u Albaniji rasli su. Vladine molbe kod drugih zemalja za dodelu kredita ostajale su bez rezultata. Pobu-

²²⁷ PA, Abt. II, Pol. 3, Albanien-Italien, Bd. 8, Izveštaj nemačke ambasade iz Rima nr. 1, 243 od 28. februara 1934; AA Abt. II b, Pol. 3, Albanien — Griechenland, Bd. 1, izveštaj nemačkog konzulata iz Tirane nr. 219 od 4. aprila 1934; DASIP LP, F, 1/1934, pov. br. 628 od 1. avgusta 1934. Pismo MIP KJ pov. br. 15909 od 15. jula 1934.

²²⁸ 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji*, p. 192.

²²⁹ Ibid. pp. 194—195.

²³⁰ PA, Abt. II, b, Albanien — Italien, Bd. 8, Izveštaj nemačkog poslanika u Tirani Lukvalda (Luckwald) Auswärtiges Amtu nr. 379 od 25. juna 1934.

²³¹ 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji*,

ne i neredi u zemlji su učestali. U takvim uslovima kralj Zogu je morao da popušta. U isto vreme, zbog zaoštavanja odnosa sa Jugoslavijom, Turskom i Rumunijom, Italija je postala manje agresivna prema Albaniji. Radi smirivanja Albanije, Italija je, januara 1935, dala Zoguu zajam od 3,000.000 zlatnih franaka.²³² Ovaj kredit je potrošen u neprivredne delatnosti i finansijska kriza je uskoro produžena u oštrijem obliku.²³³ Radi izbegavanja potpunog kraha državnih finansija vlada je morala, u leto 1935, da traži nove kredite.²³⁴

Sve ove događaje u Albaniji Nemci su pažljivo pratili, ali su se držali van svih uplitanja u sukobe između Albanaca i Italijana. Nemci su dobro znali da se Albanija, iz koje je, pored ostalog, oko polovine celokupnog izvoza već išlo u Italiju, ne može nikakvim merama izvući iz zagrljaja Italije.²³⁵ Svakako da je to bio razlog što su nacisti Albaniju formalno isključili iz područja jugoistočne Evrope, koja je po svim nacističkim procenama morala biti i ostati u službi Trećeg Rajha.

U jesen 1935, nova vlada Mehdi Frašerija (Mehdi Frasheri), pod uticajem novih zbivanja u svetu, posebno zbivanja u vezi sa italijanskom agresijom na Abisiniju, pokušava da zainteresuje i druge velike sile i susede za sudbinu Albanije. Mehdi se, 30. oktobra, sastao i sa nemačkim poslanikom u Tirani Lukvaldom i pokušao da ga zainteresuje za privrednu saradnju Nemačke i Albanije. Obećao je nemačkom poslaniku ličnu podršku u svakoj inicijativi ili akciji Nemačke, posebno na planu privredne saradnje sa Albanijom. Kao prvi korak na putu otvaranja življeg procesa saradnje između dve zemlje, predsednik albanske vlade je predlagao formiranje nemačko-albanske privredne studijske komisije, koja bi celo ovo pitanje proradila i dala konkretne predloge o toj saradnji. Predsednik Mehdi je zamolio poslanika da ove želje prenese u Berlin i utiče da se ova saradnja što pre ostvari.²³⁶

Auswärtiges Amt, a pogotovo njegov poslanik Lukvald, nisu mogli ništa učiniti po ovom pitanju, jer je Albanija u svim nemačkim kalkulacijama bila otpisana i prepuštena fašističkoj Italiji. Nemačka diplomati ja nije ni pomišljala više na to da u ime male Albanije žrtvuje ili pogorša odnose sa Italijom, koji su, i pored sporova oko Austrije, tekli ka približavanju i najtešnjoj saradnji.

²³² Ibid. PA, pol. II, pol. 4, Kleine Antente, Bd. 13, zabeleška u nemačkom poslanstvu u Ankari, nr. 660 od 5. oktobra 1934, PA Pol. II, Pol. 3, Albanien — Italien, Bd. 8, izveštaj nemačkog poslanstva iz Tirane nr. 799 od 30. novembra 1934. 2. Avramovski, o. c., p. 196.

²³³ PA, Pol. Politik 3, Albanien — Italien, Bd. 8, izveštaj nemačkog poslanstva iz Tirane nr. 386 od 8. jula 1935, CPB III od 12. marta 1935, pp. III—112, od 22. maja 1935, p. 174, od 30. jula 1935, pp. 233—234.

²³⁴ DASIP LP, F 1/1935, 0-1, Pov. br. 777 od 16. oktobra 1935. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu str. pov. br. 1131 od 13. septembra 1935.

²³⁵ DASIP LP, F 1/1935, pov. br. 419 od 3. juna 1935. Mesečni izveštaj za april 1936, pov. br. 11150 od 18. maja 1935.

²³⁶ PA, Pol. II b, Wirtschaft 6, Albanien, Bd. 1, izveštaj nemačkog poslanstva iz Tirane, nr. 615 od 30. oktobra 1935.

Ne naišavši na podršku i konkretnu pomoć ni na jednoj strani, vlada Mehdi Frašerija, u cilju spasavanja režima od potpunog kraha, morala je da prihvati uslove koje su joj postavljali Italijani. Krajem 1935. i početkom 1936. godine, u vreme velikih uspeha fašističke soldateske u Africi, Albanci su prihvatili sve zahteve Rima. Sporazumom od 19. marta 1936, prividno je rešena kriza u odnosima između dve vlade, ali je ovim Albanija de facto došla u položaj italijanske kolonije.²³⁷ Potpisano je čak dvanaest sporazuma, među kojima su za vladu Albanije od posebnog značaja bili: Sporazum o zajmu, u iznosu od 9.000.000 zlatnih franaka za pokriće budžetskog deficita u proteklim godinama, Sporazum o poljoprivrednom zajmu od 10.000.000 zlatnih franaka, u pet rata po 2.000.000 zlatnih franaka i Sporazum o zajmu od 3.000.000 zlatnih franaka za uvođenje državnog monopola na duvan; odnosno sporazumi o zajmu u iznosu od ukupno 22.000.000 zlatnih franaka, uz oslobađanje od otplaćivanja zajma u iznosu od 17.000.000 zlatnih franaka iz 1931. godine.²³⁸

Ovim zajmovima vlada Albanije je uspela da donekle popravi finansijski položaj zemlje, ali je ugovorima od 19. marta stvarno izgubila svoju samostalnost u unutarnjoj i spoljnoj politici. Sve veze Albanije sa susednim zemljama su prekinute i albanska teritorija je postala baza i odskočna daska za dalju italijansku ekspanziju.²³⁹

Posle pobede u Africi Musolinijevi fašisti su počeli da se samouvereno i osorno ponašaju u Albaniji. Ostvarena je puna dominacija Italije u svim oblastima života u ovoj zemlji: u privredi, kulturi, vojci, politici itd. Svaki pokušaj otpora italijanskoj dominaciji i superiornosti u Albaniji surovo je gušen i kažnjavao. Italija je postala apsolutno prisutna na albanskim granicama prema Jugoslaviji i Grčkoj. Pripremanjem baza i organizovanjem garnizona u Albaniji, ona se na albanskom području pripremala za produžetak ekspanzionističkog pohoda prema istoku i severu.²⁴⁰

Za nas je od posebnog značaja držanje i stav Nemačke prema daljim namerama fašističke Italije na Balkanskom poluostrvu. Nacisti su već od dolaska na vlast u Nemačkoj prepustili sudbinu Albanije Italiji. Ali, ni tada, a pogotovo u 1936. godini, oni nisu bili spremni

²³⁷ 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji...* pp. 202—207; DASIP LP, F 1/1935, 0-1, pov. br. 841 od 24. oktobra 1935, Pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 238; Ibid. pov. br. 1117 od 20. decembra 1935. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 28448 od 30. novembra 1935; PA Pol. II, Pol. 3, Albanien — Italien, Bd. 9, izveštaj poslanstva Nemačke iz Tirane, nr. 141, od 1. marta 1936; Ibid. izveštaj poslanstva Nemačke iz Tirane, nr. 24, od 5. januara 1936.

²³⁸ DASIP LP, F 1/1936, cirkularno pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 7837 od 31. marta 1936; 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji ...*, pp. 202—207.

²³⁹ DASIP CPB, III, od 20. maja 1936, p. 200, 25. maja 1936, pp. 238—239, 20. juna 1936, p. 161, 23. juna 1936, pp. 189—190, 28. jula 1936, p. 175 i 21. septembra 1936, p. 145.

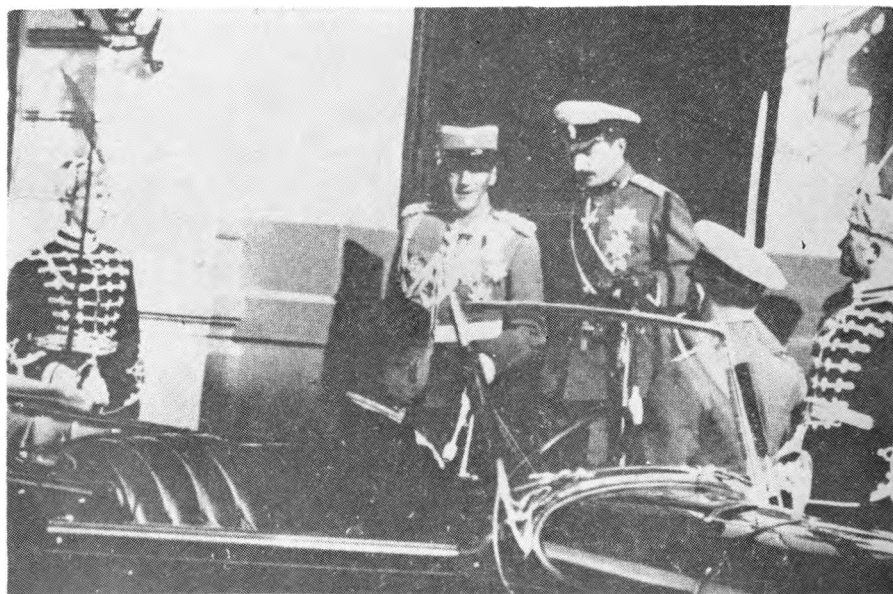
²⁴⁰ DASIP LP, F 1/1936, 0-1, Pismo MIP KJ poslanstvu u Londonu, pov. br. 1773 od 19. juna 1936; Ibid. Cirkularno pismo MIP KJ str. pov. br. 2584 od 23. septembra 1936; Ibid. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 30687 od 26. decembra 1936.

da čine bilo kakve kompromise sa Italijanima u vezi sa njihovim daljim ekspanzionističkim namerama u bilo kom pravcu. Bilo je to u skladu sa stvarnim dostignućima obe zemlje u pogledu već ostvarene ekspanzije ovih sila na tom području. Italijani su sa 5,000.000 zlatnih maraka u izvozu iz Albanije imali potpunu dominaciju na tlu Albanije,²⁴¹ ali su isto tako i Nemci potpuno dominirali u privrednoj saradnji sa svim ostalim zemljama (uključujući i one najbliže Italiji: Jugoslaviju, Grčku i Tursku) na koje su se protezale ekspanzionističke aspiracije italijanskih fašista.

Strategija Trećeg Rajha u odnosu sa saveznicom Italijom, od tada pa sve do napada italijanskih trupa na Grčku 1940. imala je za cilj da zadrži Italijane u Albaniji i da im ne dozvoli da poremete isplanirani i u praksi striktno sprovedeni program prodora Nemačke prema jugoistoku.²⁴²

²⁴¹ 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji...*, p. 213.

²⁴² Detaljnije o ovom: *Survey of International Affairs 1937*, V. I, Oxford — London, 1938, pp. 459—485, И. Димитров, *Българско-италиански политически отношения, 1922—1943*, София, 1976, pp. 239—339; Н. Д. Смирнова, *Образование народной республики Албании 1939—1946*, Москва, 1960; 2. Avramovski, *Problemi Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. februara 1937. godine u: Istorijski pregled*, god. IX, Zagreb, 1936, pp. 19—31; isti autor: *Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade, u: Istorijski glasnik za 1963*, br. 1, Beograd, 1936, p. 338; V. Dedijer, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1939—1948*, Beograd, 1948; R. Schwanke, *Wirtschafts und Sozialentwicklung Albaniens vor und nach dem Jahre 1912, im Sudosteuropa — Jahrbuch*, Bd. 9, München, 1969, pp. 192—210; H. Pernack, *Probleme der Wirtschaftlichen Entwicklung Albaniens*, München, 1972, p. 198.

Kralj Aleksandar i kralj Boris u Sofiji 1934.

*Milan Stojadinović sa Metaksasom i Ruždi Arasom za vreme konferencije
Balkanskog sporazuma u Beogradu*

Poseta Ismeta Inenija, predsednik turske vlade i Ruždi Arasa, ministra inostranih poslova Turske — Milanu Stojadinoviću, 12. IV 1937.

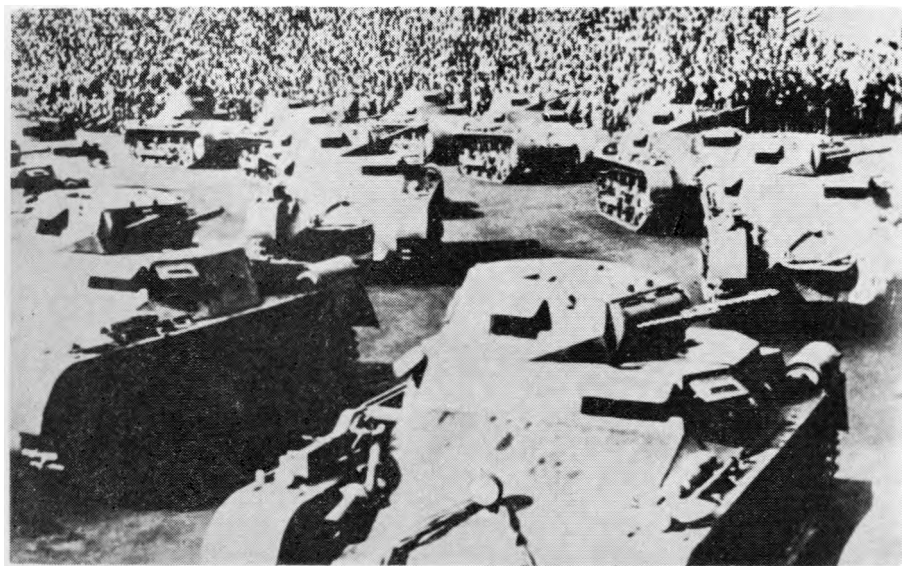
Predsednik grčke vlade, general Metaksas (levo) i grčki ministar Politis, upisuju se u dvorske knjige, prilikom posete Kraljevini Jugoslaviji, 1936.

Knez Namešić Pavle Karcidordević i bugarski kralj Boris ispred crkve na Oplencu, 1936. godine

Manifestacije u Beogradu prilikom posete francuskog ministra inostranih poslova Ivona Delbosa, decembra 1937.

Parada Hitlerovih tenkovskih jedinica u Nirnbergu septembra 1935. godine

Glava šesta
PRVA BOGATA ŽETVA

1. ISTISKIVANJE SA PODRUČJA JUGOISTOKA GLAVNIH
KONKURENATA U SPOLJOTRGOVINSKOJ RAZMENI I
PRIVREDNOJ SARADNJI — VELIKE BRITANIJE I
FRANCUSKE

Privredna ekspanzija prema jugoistoku Evrope, pored mnogih drugih materijalnih i opštih koristi, trebalo je, kao prethodnica, da obezbedi Nemačkoj nesmetan prodor u pravcu sirovinski bogatog i stratejski važnog Balkana i dalje prema Bliskom istoku. Isto tako, prvi talas privredne ekspanzije Rajha u ovom pravcu imali su zadatak da prvo oslabe, a zatim i potpuno istisnu uticaje ostalih velikih sila sa ovog područja.¹ Privredno najjači i najopasniji konkurenti na ovom prostoru — Francuska i Velika Britanija, kao utemeljivači i stvaraoci versajske Evrope i zaštitnici njenih interesa i postojećeg stanja, bili su uticajni i veoma prisutni u politici zemalja jugoistočne Evrope.

Međutim, u vreme dolaska nacista na vlast u Nemačkoj, najprisutnija u spoljotrgovinskoj razmeni ovoga regiona Evrope bila je Italija. S obzirom na znatno slabije privredne mogućnosti i na činjenicu da je Italija trebala po svaku cenu da bude budući saveznik Rajha, ona je bila i lakše savladiva prepreka nemačkoj privrednoj ekspanziji ka jugoistoku.

Sistem borbe za istiskivanje Italije iz ovog regiona Evrope morao je biti nešto uvijeniji, indirektniji i zakulisniji. Objektivna situacija u svetu, nastala posle agresije Musolinijevih armija na Abisiniiju, omogućila je nacistima da ovog suparnika i budućeg partnera u borbi za obaranje postojećeg sistema, na najbezbolniji način, istisnu iz sirovinski i agrarno bogatog područja jugoistoka Evrope, o čemu ćemo kasnije posebno govoriti.

Daleko više napora Nemačka je morala da uloži u borbi za istiskivanje francuskog i naročito britanskog uticaja, koji je, polovinom

¹ Uporedi: *Survey of International Affairs 1936*. Oxford — London, 1937, pp. 526—533; *Survey of International Affairs 1937*. Oxford — London, 1938, pp. 459—465; 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, u zborniku: *Istorija XX veka, II*, Beograd, 1961, pp. 5—158; E. Wagemann, *Der neue Balkan*, Hamburg, 1939, pp. 57—139.

tridesetih godina, nastojao da ojača svoje pozicije na jugoistoku Evrope posle očiglednog povlačenja Francuske sa ovog područja.²

Nemačka je bila u daleko nepovoljnijem položaju zbog težih posledica svetske ekonomske krize, suženosti tržišta, ispražnjenosti sopstvenih novčanih rezervi, velikih dugova, kao i zbog prenapregnutih finansijskih i investicionih programa od 1933. u svim oblastima privrednog života i vojne industrije.³

Da bi prebrodio i savladao ove teškoće, novi režim u Nemačkoj je morao da uloži posebne napore i da sprovede dobro proračunate akcije: od potpune reorganizacije privrede, preko sređivanja ugovornih odnosa sa svim zemljama, do uvođenja drugih novih mera, poznatih pod imenom Novi plan, čiji je cilj bio da se što više i što skuplje izvozi, a da se manje uvozi.⁴

Međutim, ovo su bili samo preduslovi i to pretežno formalnog karaktera i značaja za privrednu penetraciju Trećeg Rajha prema jugoistoku u prvim godinama postojanja. Od presudnog značaja bili su opšti uslovi na području gde je bitka za prestiž u privrednim odnosima trebala da osigura, u ovom slučaju, na područje jugoistočne Evrope.

Teškim posledicama svetske ekonomske krize, pretežno agrarne, zemlje jugoistočne Evrope bile su privredno osakaćene. Za izvlačenje iz depresije nije bilo dovoljno unutarnjih snaga niti sredstava. Bila je neophodna pomoć svetskih privrednih sila. Međutim, desilo se da su najrazvijenije i najjače zemlje, Francuska i Velika Britanija, bile isuviše zaokupljene svojim problemima. Ovo se posebno odnosi na Francusku, koja je (neposredno posle svetske ekonomske krize) bila okrenuta unutarnjim problemima i pitanjima odnosa sa Italijom i Nemačkom, a pri tome je sve manje interesovanja pokazivala za unapređenje privredne saradnje sa tradicionalnim političkim i trgovinskim partnerima na jugoistoku Evrope.

Britanci su pokazivali nešto više interesovanja za unapređivanje privrednih veza sa jugoistočnom Evropom, naročito od vremena kada se osetilo povlačenje Francuske i intenzivnije nasrtanje Trećeg Rajha ka ovom području.

Međutim, i Britanci su mnogo bili angažovani problemima oko kolonija i oko saradnje sa još unosnijim tržištima u Južnoj Americi i drugim sirovinski bogatim a privredno nerazvijenim zemljama.⁵

² Šire o ovome: Z. Avramovski, o. c.

³ Uporedi: D. Lukač, *Intenziviranje nemačkog prodora prema jugoistoku Evrope posle svetske ekonomske krize*, u zborniku: *Svetska ekonomska kriza*, Beograd, 1976, 63—77.

* Šire o ovome: D. Petzina, *Autarkiepolitik im Dritten Reich*, Stuttgart, 1969, pp. 30—53, ADAP C, III/1, dok. 18, pp. 46—47, dok. 169, pp. 334—338, dok. 175, pp. 346—348, dok. 250, pp. 469—471; C, IV/1, dok. 22, pp. 39—43, dok. 26, pp. 46—48, dok. 157, pp. 321—323; C, IV/2, dok. 395, pp. 778—782.

⁵ J. Tomašević, *Englesko-francuske tendencije na Balkanu*, *Ekonomist*, br. 7-8/1938, Zagreb, 1938, pp. 367—368; J. Wendt, *Ökonomische Appeasement. Handel und Finanz in der britischen Deutschland-Politik, 1933—1939*, Düsseldorf, 1971, pp. 1—402; W. Treue, *Das Dritte Reich und die Westmächte auf dem Bal-*

Zemlje jugoistočne Evrope, zbog istorodnosti nerazvijene agrarne privrede, isključujući delimično Mađarsku, nisu mogle naći izlaz iz postojećih teškoća, oslanjajući se na međusobnu razmenu. Prilična sličnost njihovih tržišnih viškova nije dozvoljavala da se znatnije razvija trgovinska razmena među njima. Agrarne balkanske zemlje mogle su najviše jednu trećinu svojih viškova da međusobno razmenjuju, dok je preko dve trećine tih viškova, pretežno agrarnih proizvoda, raznih sirovina i polufabrikata, moralo da traži kupce izvan zemalja jugoistočne Evrope.⁶ Najveći deo tih tržišnih viškova bio je u rukama nerazvijene i siromašne buržoazije, koja je svoje siromaštvo nastojala da nadoknadi povećanjem profitnih stopa. Imajući u vidu da su profiti i egzistencija ove buržoazije, bili sve više ugroženi od radničkog revolucionarnog pokreta koji je rastao, kao i od demokratskih slojeva, totalitarni sistem u Nemačkoj (koji je u roku od nekoliko meseci potpuno uništio tradicionalno razvijen nemački radnički pokret) dobijao je više pristalica u redovima buržoazije južноеvropskih zemalja. Novi režim u Nemačkoj pružao je mogućnost za zaradu i profite i najviše garancija da se uništi »komunistička« opasnost i osigura egzistencija postojećih buržoaskih režima na jugoistoku Evrope. Tako su, polovinom tridesetih godina, postojali izvanredni uslovi za jačanje veza i saradnje neke svetske ekonomske sile sa malim i nerazvijenim zemljama na jugoistoku Evrope.

U to doba nova Hitlerova Nemačka tražila je baš takvo pogodno tle za svoj prvi korak, posle čega bi usledila još snažnija i celovitija ekspanzija u duhu programa i namera nemačkog nacizma. Razvijena industrijska proizvodnja u Nemačkoj tražila je tržište za svoje robne viškove, dok su nerazvijene zemlje tražile mogućnosti za plasman svojih agrarnih viškova.⁷

kan. Zur Struktur der Aussenhandelspolitik Deutschlands, Grossbritaniens und Frankreichs, 1933–1939, u čas.: Viert. f. Zeitg, 1, 1953, pp. 45–64. Кочетов, Англо-германское торговое соперничество накануне Второй мировой войны, у Збор: Межимпериалистические противоречия на первом этапе онумезо кризиса капитализма, Москва, 1959 г; Hermann Gross, Die wirtschaftliche Bedeutung Südosteuropas für das Deutsche Reich, Stuttgart und Berlin, 1938. pp. 21–22.

⁶ DASIP CPB, Fase. 24/196, pov. br. 16, Referat državnog sekretara privrednog ministarstva Rajha, dr Posea, »Nemačka i jugoistočna Evropa«, od 21. marta 1936.

⁷ Sire o privrednim vezama i odnosima Trećeg Rajha i zemljama jugoistočne Evrope: H. Gross, *Važnost jugoistočne Evrope za njemačku vanjsku trgovinu*, u časopisu *Ekonomist*, god. 3, Zagreb, 1937, pp. 249–253; A. G. Fischer, *The German Trade Drive in South-Eastern Europe*, u godišnjaku: *International Affairs* XVIII, London, 1939, pp. 143–170; B. Wendt, o. c.; C. W. Guilleband, *The Economic Recovery of Germany 1933–1939*, London, 1939; H. E. Posse, *Die Hauptlinien des deutschen Wirtschaftslebens. Erstrebtes und Erreichtes*, Berlin, 1937. pp. 481–513; H. Gross, *Staatshandel und Volkswirtschaft in Südosteuropa*, u časopisu *Staatenwirtschaft*. Sand Beilage zur Zeitschrift für Geopolitik, Heidelberg, Jg. 14, 1937, Heft. 11, pp. 957–968; P. H. Lohmann, *Germany since the »New Plan«*, u godišnjaku, *World Affairs Interpreter*, 7/1936–1937, London, pp. 257–272; L. Gruchmann. *Nationalsozialistische Grossraumordnung, Die Konstruktionen einer, »deutschen Monroe – Doktrin«*, Stuttgart, 1962. pp. 1–166; R. W. Krugmann, *Südosteuropa und Grossdeutschland. Entwicklung und Zukunftsmöglichkeiten der Wirtschaftsbeziehungen*, Breslau, 1939;

Prvaci NSDAP i nemački privredni stručnjaci na vreme su uočili ove izvanredno povoljne prilike za infiltraciju i privrednu ekspanziju u pravcu jugoistoka. Zbog neposrednog prisustva i težnji Musolinijeve Italije prema ovom području, nacisti su, kao prethodnicu i kao prvi udarni talas prema jugoistoku, usmerili privrednu ekspanziju. Nemci su privredni pohod na jugoistok Evrope izvodili veoma organizovano i smišljeno. Posle prvih neuspeha i ozbiljnjih poremećaja u razmeni, koji su uslovljeni slabim nemačkim finansijama, pristupilo se sređivanju ugovornih obaveza sa zemljama jugoistočne Evrope, uz detaljno izučavanje stanja pojedinih nacionalnih privreda na ovom području i analiziranja njihovih želja i stvarnih mogućnosti.

U prestonice južноевропских zemalja upućene su grupe nemačkih privrednih stručnjaka, trgovaca i raznih agenata. U privredne i trgovinske misije išli su i najviši rukovodioci nacističke Nemačke. S obzirom na to da su Nemci već u leto 1933. godine imali bogatu žetvu u zemlji, ugovaralo se i kupovalo često, i ono što nije bilo neophodno nemačkom tržištu, sa dobro proračunatim ciljem da se osvoji, i ono što je uticalo na druga, konvertibilna tržišta. Tako su Nemci tokom 1933. i 1934. godine otkupljivali i veće količine prehrambenih artikala, očekujući da će za njima uslediti i veći kontingenti ruda i drugih sirovina, koje su odlazile u Veliku Britaniju, Francusku, Italiju i druge zemlje. Uz povećani uvoz agrarnih proizvoda očekivao se porast izvoza industrijske robe Nemačke u nerazvijene balkanske zemlje, jer je razmena, uglavnom, vršena na bazi kliringa. Pojačani uvoz, dakle, trebalo je da povuče za sobom povećani izvoz nemačke robe i istovremeno da ojača veze Nemačke sa buržoazijom ovih zemalja i da raznim kanalima doprinese širenju nacističkih ideja i pokreta u ovim predelima. Rasla je pasiva na strani Nemačke, ali to nije smetalo nacistima, jer je pasiva višestruko išla u korist nemačke privrede. Bio je to svojevrstni oblik kreditiranja nemačke privrede od nerazvijenih zemalja jugoistoka Evrope i istovremeno ono što je Nemačka želela — izvoz, jer se uloženi novac morao na koncu pretvoriti u robu.

Ovako široko organizovan i vođen rad privrednika i trgovaca Trećeg Rajha, posle trenutnih kriza, naročito u prvim mesecima nacionalsocijalizma, počeo je da donosi rezultate u razmeni Nemačke

A. Golf, *Die Beziehungen der deutschen Landwirtschaft zum Südostraum*, u: *Leipziger Vierteljahrschrift*, Jg. 1/1938, nr. 4, pp. 21—29, **E. Hickmann**, *Statistisches Handbuch des Deutschen und internationalen Aussenhandels*, Berlin, 1936, pp. 1—355, *Deutschland und Südosteuropa. Die natürlichen, völkischen, kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen des Deutschlands mit den Völkern im Südosten*, Graz, 1942, pp. 113—115; **И. Н. Чемпалов**, *Германская экспансия на Балканах в 1933—1938 гг. Учение записки Уралского университета*, Вып. 25, Свердловск, 1958, pp. 41—48; **В. В. Размеров**, *Экономическая подготовка гитлеровской агрессии (1933—1935)* Москва, 1958.

sa južnoevropskim zemljama, u kojima je privredna ekspanzija predstavljala prethodnicu političke i opšte ekspanzije. Privredne veze Nemačke sa Mađarskom, Jugoslavijom, Rumunijom, Bugarskom, Grčkom i Turskom počele su brzo da se razvijaju i da istiskuju veze i uticaje ostalih zemalja među njima i privredno najmoćnijih — Velike Britanije i Francuske.⁸ Spoljnotrgovinska razmena ovih zemalja sa Nemačkom rasla je iz godine u godinu.

Ranije smo govorili o tome da su dve srednjoevropske zemlje, Cehoslovačka i Austrija, koje su bile na putu Rajhu prema jugoistoku, trebale da budu savladane i uključene u službu Rajha direktno. U širenju nemačkog uticaja u ovim zemljama primarnu funkciju su igrali nacistički pokreti, politički pritisci, diverzije, propaganda i rad na njihovom razbijanju iznutra, dok je privrednim vezama pridavan drugostepeni značaj. Posledica ovakvog odnosa Rajha prema Cehoslovačkoj, a delimično i Austriji, bilo je stagniranje ili opadanje spoljnotrgovinskih veza i privredne saradnje ovih zemalja sa Rajhom već od 1933. pa dalje, sve do slamanja otpora u Austriji i sklapanja privrednog ugovora u leto 1936. između Nemačke i Austrije, odnosno do vojnog napada Nemačke na Cehoslovačku i njenog definitivnog razbijanja.⁹

I pored mnogih teškoća koje su iskrsele naročito u prvim godinama vlasti nacista i negativnog delovanja konstantno prisutne pasive uvoz Nemačke iz šest zemalja jugoistočne Evrope: Mađarske, Jugoslavije, Rumunije, Bugarske, Grčke i Turske, kako to pokazuje tabela 1. brzo je rastao.¹⁰

Dok je spoljnotrgovinska razmena zemalja jugoistočne Evrope sa Nemačkom u ovom četvorogodišnjem periodu porasla u proseku za više od dva puta, učešće Francuske i Velike Britanije u razmeni sa ovim zemljama stagniralo je ili slabilo. Tako je ukupni izvoz Francuske u zemlje jugoistočne Evrope sa 78 miliona RM u 1932. godini pao na 36 miliona RM u 1935. godini, i na 25 miliona RM u 1936. godini. U isto vreme izvoz iz Velike Britanije u zemlje jugoistočne Evrope je stagnirao: 105 miliona RM u 1932. godini, 100 miliona RM u 1935. godini, a u 1936. godini doživeo je neznatan porast na 101

⁸ 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata* ..pp. 5—20.

⁹ E. Weber, *Stadien der Aussenhandelsverflechtung Ostmittel und Südosteuropas*, Stuttgart, 1971, pp. 259—265; H. Schröder — Steinigger, *Südosteuropa in der deutschen Donauraumwirtschaft*, Berlin, 1939, p. 12; *Grossdeutschland und der Südeuropäische Raum*, Dresden Bank, 1938, pp. 3—8.

¹⁰ Ibid. H. Gross, *Die wirtschaftliche Bedeutung Südosteuropas für des Deutsche Reich*, Stuttgart und Berlin, 1938, p. 15 i 16; 2. Avramovski, *Velike sile i balkanske zemlje*, p. 126; J. C. Wilde, *German Trade Drive in Southern Europe*, u mesečniku: *Foreign Policy Reports*, Volume XII, nr. 17, 15. novembar 1936, New York, p. 216.

UKUPNA VREDNOST IZVOZA NEMAČKE U ZEMLJE JUGOISTOČNE EVROPE I UVOZA IZ TIH ZEMALJA OD 1933. — 1936. GODINE I NJIHOVA PROCENTUALNA VREDNOST U UKUPNOM NEMAČKOM IZVOZU I UVOZU
RAČUNAJUĆI CISTU ROBU

Tabela 1

Godina		1933. i 1934.		1935.	1936.
Izvoz	Vrednost u milionima RM	190,6	220,0	320,0	455,2
	Procentualno učešće u nemačkom izvozu	4,0	5,8	7,5	9,5
Uvoz	Vrednost u milionima RM	236,4	315,8	412,5	505,4
	Procentualno učešće u nemačkom uvozu	5,9	7,1	9,9	12,0

Napomena: U brojnim iskazima vrednosti izvoza i uvoza u pojedinim statističkim podacima i objavljenim izvorima i radovima postoje mala neslaganja, posebno u decimalnim vrednostima. Zbog toga sam uzimao više izvora i tražio srednju vrednost ili najverodostojniji podatak.

milion RM.¹¹ Pad je još uočljiviji kad se uporede četiri zemlje: Bugarska, Jugoslavija, Rumunija i Mađarska, za koje smo uspeali da pripremimo komparativne podatke njihove razmene sa Nemačkom, Francuskom i Velikom Britanijom (vidi tabelu br. 2).

Veoma uočljive izmene u strukturi razmene Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope otkrivale su osnovne intencije i ciljeve nemačke politike na jugoistoku Evrope. U prvim ugovorima i u prvim kontingentima izvoza jugoistočnih zemalja Evrope dominirali su agrarni produkti. Protivurečnost je mogla da se vrati samo u robu, znači u nemačkoj industrijskoj robi kojoj je bilo potrebno tržište. Deo agrarnih viškova, koje je Nemačka uvozila iz ovih zemalja, prodavan je u sirovinskom ili prerađenom obliku i u druge zemlje, često i na konvertibilno tržište. Pasiva, koja je nastajala zbog većeg izvoza iz zemalja jugoistočne Evrope nego što su te zemlje mogle da uvoze, u krajnjem ishodu igrala je funkciju kredita, jer je ona jednog dana morala da postane roba koja će biti uvezena iz Nemačke.

Najvažnije u ovoj, veoma dobro smišljenoj i sprovedenoj trgovinskoj politici bilo je to da se, pod pritiscima i uticaj ima iz Rajha, struktura izvoza južnoevropskih zemalja konstantno menjala. Ukupan obim agrarnih proizvoda stagnirao je ili je smanjivan. Učešće u uvozu u Nemačkoj onih artikala koji su imale južnoevropske zemlje, a koji

¹¹ Bundesarchiv Koblenz, R 43, II, Bd, 309, Reichskanzlei, 1938, Untersuchungen der Abteilung für Zentrale Wirtschaftsbeobachtung bei der Reichswirtschaftskammer. Die weltwirtschaftlichen Verflechtungen. Berlin, 1939, p. 113; uporedi: Grossdeutschland und der Südosteuropäische Raum, Drezdener Bank, 1938, p. 11.

KOMPARATIVNO (PROCENTUALNO) UČEŠĆE NEMAČKE, FRANCUSKE I VELIKE BRITANIJE U RAZMENI BUGARSKE, JUGOSLAVIJE, RUMUNIJE I MAĐARSKE U 1933. I 1937. GODINI¹²

Tabela 2

! Zemlja mena	Raz-	Godina	Nemač-ka	Fran-cuska	Velika britanija	Primedba
Bugarska	Izvoz	1933.	36,0	3,3	1,8	
		1937.	43,1	1,6	13,8	
	Uvoz	1933.	38,2	4,4	6,9	
		1937.	58,6	3,3	4,6	
Jugoslavija	Izvoz	1933.	13,9	2,2	2,7	
		1937.	21,7	5,4	7,4	
	Uvoz	1933.	13,4	4,2	9,7	
		1937.	32,7	1,7	7,8	
Rumunija	Izvoz	1933.	10,6	12,4	15,4	
		1937.	18,9	5,7	8,8	
	Uvoz	1933.	18,6	10,5	14,9	
		1937.	28,7	6,2	9,4	
Mađarska	Izvoz	1933.	11,2	4,5	8,0	
		1937.	24,1	2,1	7,1	
	Uvoz	1933.	19,7	5,6	4,4	
		1937.	25,9	0,9	5,3	

¹² Deutschland und Südosteuropa, Arbeitswissenschaftliches Institut der Deutschen Arbeitsfront, 1940, p. 132; Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1941/1942 pp. 122—129; J. C. Wilde, German Trade Drive in Southeastern Europe, New York, u mesečniku, Foreign Policy Reports, New York, V XII, nr. 17, od 15. novembra 1936. p. 216, E. Weber, o. c. pp. 258—265.

su lako mogli da se izvezu na svako tržište i koji su Nemačkoj bili neophodni, kao što su na primer, razne rude, nafta, industrijske biljke itd., konstantno je povećavano. Tako su prehrambeni artikli u ukupnom izvozu jugoistočne Evrope u Nemačku sa 50,3% u 1930, pali na 34,1% u 1936. godini, dok je učešće sirovina i polufabrikata poraslo sa 45,0% u 1930. godini na 58,4% u 1936. godini.¹³

Dobro organizovanim sistemom privrednih, političkih i drugih veza osvajane su pozicije u spoljnotrgovinskoj razmeni i privredi zemalja koje su decenij ama držale druge zemlje ili multinacionalne kompanije. Bio je to svojevrsan sistem istiskivanja konkurenata u zemljama jugoistočne Evrope i najsigurniji put da se poznati cilj nemačkih nacista o uključivanju ovog regiona u okvire nemačkog dopunskog privrednog područja »Ergänzungswirtschaft«-a, ostvari u planiranom roku.

Nemački privrednici nisu ostali na tome da koriste postojeće kapacitete nego su ih proširivali, svakako izvozeći proizvedene viškove konjunktturnih sirovina u svoju zemlju. Jedinu smetnju je predstavljala dominacija inostranih kapitala (prvenstveno kapitala zapadnih sila i Sjedinjenih Američkih Država) koji se, i pored prodora nemačkog, zadržao u zemljama jugoistočne Evrope.

Nemci su posebno radili na unapređenju onih grana i produkata agrarne proizvodnje koji su traženi na nemačkom tržištu. Na primer od 1933. godine, pod uticajem Nemačke, počinje intenzivnija proizvodnja, u agrarnim područjima jugoistočne Evrope, uljarica i industrijskih biljaka: suncokreta, soje, raznih vrsta repe i drugih biljaka iz kojih su se pravila jestiva ulja ili koje su poslužile kao sirovine u hemijskoj i tekstilnoj industriji.¹⁴

Intenzivnija i obimnija razmena Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope uticala je na slabljenje interesa Nemačke za druga tržišta i zemlje, posebno tradicionalne nemačke partnere u zapadnoj Evropi. Učešće takozvane razvijene (industrijske) Evrope u nemačkom uvozu palo je sa 31% u 1928. godini na 24% u 1938. godini, odnosno u ukupnom nemačkom izvozu sa 48% u 1928. godini na 36% u 1938. godini. Od ostalih delova Evrope jedino su skandinavske i baltičke zemlje tada doživele uspon u razmeni sa Nemačkom, ali ipak blaži nego što je bio slučaj sa zemljama jugoistočne Evrope.¹⁵

Sve ovo navodi nas na zaključak da je nacistička Nemačka prvi deo svoga plana o privrednom osvajanju jugoistoka Evrope i delimičnom istiskivanju, sa ovoga područja, suparnika — Velike Britanije i Francuske, ostvarila već u vremenu od 1933. do 1936. godine.¹⁶

¹³ H. Gross, *Die Wirtschaftskräfte Südosteuropas und Deutschland*, pp. 30—37.

¹⁴ *Die Bedeutung der südosteuropäischen Länder für die Versorgung Deutschlands mit pflanzlichen Ölrrohstoffen*, u: *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, Leipzig, 1939, 3. Jg. pp. 177—183.

¹⁵ E. Weber, o. c. pp. 28—29, N. Mirković, *Trgovinska politika dr Schachta i jugoistočna Evropa*, *Ekonomist*, god. II, juli-avgust 1936, br. 7-8, Zagreb, 1936, pp. 303—310.

¹⁶ Šire o ovome: E. Jones, *The Battle for Peace*, London, 1938, pp. 58—181; E. Wagemann, *Der Neue Balkan*, Hamburg, 1939, pp. 57—139; J. Chipier, *L'expansion économique de l'Allemagne dans les Balkans. Objectifs, méthodes, re-*

2. ISTISKIVANJE ITALIJE SA JUŽNOEVROPSKOG TRŽIŠTA

Odlučujuću ulogu u obračunu oko ekonomskog uticaja na jugoistoku Evrope između Trećeg Rajha i Italije i oko spoljnopolitičkih i privrednih veza sa zemljama ovoga područja imalo je vojno angažovanje italijanskih trupa u Africi 1935. godine.

Kako smo ranije istakli, nacisti su bez dvoumljenja odobrili i podržali agresiju italijanskih trupa na Abisiniју u jesen 1935. godine. Usmeravanjem Italije na regione van Evrope, očekivalo se konfrontiranje i priželjkivao sukob vodećih zapadnih sila: Francuske i Velike Britanije sa Italijom, iz čega je Nemačka mogla da izvuče dvojaku korist: prvo — definitivno priklanjanje Musolinija Hitleru i drugo — privredno, političko i vojno udaljavanje Italije iz jugoistočne Evrope, gde su se začinjali i razvijali svi dotadašnji privredni i politički ispadi i sukobi između nemačkog nacizma i italijanskog fašizma.¹⁷

Mere Društva naroda protiv Italije, kao označenog agresora, i naročito ekonomske sankcije stvorile su izvanrednu klimu za istiskivanje Italije sa područja jugoistočne Evrope i za preuzimanje pozicija koje je ona ovde ostvarila posebno u privrednim odnosima ovog regiona Evrope.¹⁸

Pored političkog, ovde je bio prisutan i materijalni činilac, jer je Italija kao industrijska zemlja u znatnijem obimu izvozila iz zemalja jugoistočne Evrope sirovine i prehrambene artikle, a tamo uvozila, pretežno industrijsku robu. Prema sankcionim propisima bilo je zabranjeno članicama Društva naroda da izvoze u Italiju deo sirovina koje su mogle da doprinesu oružanom potencijalu agresora, pa je na taj način bio zabranjen izvoz najvećeg broja artikala koji su bili tradicionalno zastupljeni u izvoznim stavkama južnoevropskih zemalja.¹⁹

Iako pogođena sankcionim merama Italija je, zahvaljujući svojim kolonijama, zatim veoma razvijenim prekomorskim vezama i povećanju razmene sa zemljama koje nisu prihvatale sankcije mere, uspela da se izvuče iz nastalih teškoća i da gubitak, naročito u razmeni sa zemljama jugoistočne Evrope, nadoknadi. U uslovima sve težeg plasmata, naročito agrarnih viškova, u daleko težem položaju su se našle južnoevropske zemlje koje su prihvatile sankcije — Jugoslavija, Rumunija, Bugarska, Grčka i Turska. Neočekivano je bilo

sultats (1933—1939), u godišnjaku: Studia Balcanica, Sofia, 1973, pp. 121—128; E. Kable, Bemerkungen zu den historischen Voraussetzungen der Südosteuropapolitik des faschistischen Deutschen Imperialismus, pp. 399—408; W. Croll, Wirtschaft im Europäischen Raum, Wien, 1940, pp. 9—310; E. Hickmann, Statistisches, Handbuch des Welthandels, 1939, pp. 65—66 i 70—73.

¹⁷ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile ...*, pp. 97—130.

¹⁸ Ibid. DASIP MIP KJ poslanstvu u Londonu, pov. br. 26650 od 13. novembra 1935, i pov. br. 1153 od 21. decembra 1935. Pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 26930 od 14. novembra 1935; E. Hickmann, o. c. p. 88; *Survey of International Affairs* 1935, Oxford — London 1936, pp. 414—482.

¹⁹ is DASIP, LP, F I/I, pov. br. 1139 od 16. decembra 1935. Pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 28822 od 5. decembra 1935, i pov. br. 293 od 6. marta 1936. Pismo MIP KJ Poslanstvu u Londonu, pov. br. 3618 od 29. februara 1936; DASIP CPB III od 4. novembra 1935, p. 32.

prihvatanje sankcija i od bugarske vlade, jer je Bugarska godinama imala dobre odnose sa Italijom. Međutim, do ovog čina je došlo pod uticajem nekih novih kretanja u međunarodnim odnosima, uopšte. Zbog angažovanja Italije u Abisiniji očekivalo se slabije interesovanje Italije u području jugoistočne Evrope uz istovremeno sve življe uključivanje Velike Britanije u probleme Evrope, pa i u bilateralne odnose sa najbližim susedima Bugarske — Turskom, Grčkom i Jugoslavijom. Sve je ovo najavljivalo jačanje značaja uloge i prisustva ove velike sile na prostoru evropskog jugoistoka. Glasanjem za sankcije Bugarska je želela da obezbedi podršku Velike Britanije u spoljnoj politici i da osigura dobijanje novih kredita iz britanske kase.²⁰ Imajući u vidu da je u razmeni jednog broja zemalja jugoistočne Evrope Italija pre abisinske krize držala jedno od prvih mesta, sankcije su izazvale znatne poremećaje u privredi i razmeni ovih zemalja,²¹ naročito sa Italijom (vidi tabelu 3).

KOMPARATIVNI ODNOS UČEŠĆA ITALIJE I NEMAČKE U IZVOZU I UVOZU JUGOSLAVIJE, RUMUNIJE, MAĐARSKE I BUGARSKE, OD 1934 DO 1936. GODINE U MILIONIMA USA DOLARA²²

Tabela 3.

Zemlja	Razmena	1934.		1935.		1936.	
		I tal.	Nem.	I tal.	Nem.	Ital.	Nem.
Jugoslavija	Izvoz	18,3	13,9	15,4	17,3	3,2	23,9
	Uvoz	12,7	11,4	8,5	13,7	2,3	25,0
Rumunija	Izvoz	10,8	23,1	23,1	24,7	9,7	28,1
	Uvoz	9,9	20,9	7,6	23,2	1,4	33,3
Mađarska	Izvoz	9,9	26,3	17,9	31,8	19,4	34,1
	Uvoz	12,0	18,4	8,9	26,8	9,6	33,6
Bugarska	Izvoz	2,8	14,9	3,5	20,9	1,7	24,2
	Uvoz	2,2	12,3	1,2	22,0	0,2	25,9

²⁰ 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Beograd, 1968, pp. 74—78; DASIP LP, F 1/2, 1936, pov. br. 122 od 25. januara 1936. Pismo MIP KJ Poslanstvu KJ u Londonu, pov. br. 475 od 11. januara 1936.

²¹ 2. Avramovski, o. c. p. 78.

²² Centre for Soviet and east european Studies, St. Antony's College, Oxford, *Papers in East European Economics*, 28. marta 1973, pp. 23, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 35.

Učešće zemalja jugoistočne Evrope u ukupnom italijanskom uvozu sa 9,6% u 1932. palo je na 6,7% u 1935. godini, odnosno čak na 2,3% u 1936. godini od ukupnog italijanskog uvoza.²³

Italija je kao velika zemlja lakše vršila preorijentaciju svojih trgovinskih veza na prekomorske i evropske zemlje koje nisu prihvatile sankcije: Mađarska, Švajcarska, Austrija i Nemačka u Evropi, a van Evrope: Sjedinjene Američke Države, Brazil, Japan itd.²⁴

Ukidanjem sankcija posle završetka rata u Abisiniji, u leto 1936. Italija je kao pobednik imala povoljne uslove da popravi svoje pozicije.²⁵ Zemlje jugoistočne Evrope, koje su bile prihvatile sankcije, ne samo da nisu popravile svoj položaj završetkom rata u Abisiniji već su se za kaznu što su glasale za sankcije našle pod još jačim političkim pritiskom Italije. Pošto nastojanja ovih zemalja da posredstvom Društva naroda obezbede barem delimične kompenzacije za gubitke, koje su im nanele sankcije mere, nisu uspele, one su morale da traže izlaz u jačem vezivanju za neku drugu zemlju. S obzirom na to da je od Velike Britanije došla samo delimična podrška, a od Francuske veoma slaba ili nikakva, zemlje jugoistočne Evrope morale su da se orijentišu na Nemačku, koja je igrala odlučujuću ulogu u razmeni sa novim zemljama.

Nemačka je veoma vesto iskoristila pruženu šansu. S obzirom na niske cene i slabu prodaju agrarnih viškova na svetskom tržištu, ove zemlje su morale da stupe u nove neravnopravne aranžmane sa Nemačkom. Nemci su primali nove kontingente žitarica i drugih prehrambenih artikala, ali su uz to stalno povećavali svoje zahteve za adekvatno učešće u izvozu ruda i drugih industrijskih sirovina, koje su već imale svoje kupce. Istovremeno je nametan obimniji izvoz nemačke industrijske robe, često po većim cenama od onih na svetskom tržištu.²⁶

Koristeći se povoljnim okolnostima Nemačka je uspela da od celokupnog dela razmene zemalja jugoistočne Evrope, koji je odlazio pre sankcionih mera u Italiju, preuzme više nego sve ostale zemlje zajedno.²⁷

U izvozu pet zemalja jugoistočne Evrope: Jugoslavije, Rumunije, Bugarske, Grčke i Turske Nemačka je, zahvaljujući ekonomskim sankcijama, uspela da poveća svoj udeo sa 21,4% u 1934. godini čak na 29,3% u 1936. godini, dok je Italija doživela pad sa 13,1% u 1934. čak na 4,2% u 1936. godini. Drugi veliki konkurent Nemačke na ovom području, Velika Britanija, samo je delimično iskoristila povoljnu

23 BA, R 43, II, Bd. 309. Reichskanzlei, 1938, *Untersuchungen der Abteilung für Zentrale Wirtschaftsbeobachtung bei der Reichswirtschaftskammer. Die weltwirtschaftlichen Verflechtungen Berlin*, 1939, p. 113; uporedi: F. Zahn, *Allgemeines Statistisches Archiv*, Jena, 1940, Bd. 29, p. 134.

24 *Survey of International Affairs* 1935, pp. 426—428; DASIP CPB, III 29. aprila 1936, pp. 383, 384, 386.

25 DASIP LP, 1/1936, pov. br. 929, od 21. jula 1936, Pismo MIP KJ Poljskomu KJ u Londonu, pov. br. 17671 od 15. jula 1936; 2. Avramovski, o. c. 94, i 97.

26 2. Avramovski, o. c. p. 103.

27 Ibid. p. 121.

konjunkturu u vreme sankcionih mera i uspela da svoje učešće u izvozu ovih pet zemalja sa 9,6% u 1934. poveća na 11,7% u 1936. godini. Francuska je još manje iskoristila pruženu šansu i dozvolila da njeno učešće u izvozu ovih zemalja sa 6,6% u 1934. padne na 4,7% u 1936. godini.²⁸

Sličan je bio trend i u učešću Nemačke, Italije i Velike Britanije u ukupnom uvozu pomenutih pet zemalja. Nemačka je povećala učešće sa 21,8% u 1934. na 40,2% u 1936. godini, dok je njena glavna žrtva i istovremeno buduća saveznica Italija pala sa 8,8% u 1934. čak na 1,3% u 1936. godini. Engleska je u uvozu ovih pet zemalja sa 13,9% u 1934. doživela blaži pad na 10,4% u 1936. godini, dok je Francuska zabeležila osetan pad sa 7,5% u 1934. na 3,5% u 1936. godini.²⁹

Mađarska nije bila pogođena sankcionom krizom. Šta više, njena se razmena sa Italijom povećala, ali isto tako i sa Nemačkom, koja je vešto iskoristila trenutnu situaciju i svoj položaj u razmeni sa susednim zemljama.

U narednim godinama proces intenzivnog unapređivanja trgovinskih veza Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope se nastavio tako da je već u 1937. godini 38% celokupne razmene zemalja jugoistočne Evrope bilo sa Nemačkom, a samo 27% sa četiri ostale privredne sile: Velika Britanija, Italija, Francuska i Sjedinjene Američke Države.³⁰

Bili su to rezultati koje su mogli samo najveći optimisti, čak i u redovima nemačkih nacionalsocijalista, da očekuju. Ovaj uspeh, kao i drugi uspesi nemačkih nacionalista nisu bili dar »providenja«, kako je to imao običaj često da ističe nemački kancelar i vođa Adolf Hitler, već rezultat mnogih objektivnih i subjektivnih činilaca i pogodnosti na koje je nemačka akcija i ekspanzija naišla i na području jugoistočne Evrope.

Glavni oslonac u ovom prodoru nacizma prema jugoistoku predstavljali su delovi buržoazija u zemljama jugoistočne Evrope, koji su želeli što veće profite i što sigurniju zaštitu od sve snažnijeg domaćeg i međunarodnog radničkog pokreta. Išlo se na očuvanje vlasti, pa i uz određene političke kompromise i rizike, kao i neizbežne materijalne gubitke, do kojih je moralo doći u saradnji sa daleko jačim i bezobzirnijim partnerom.

Ovaj činilac je u saradnji ovih zemalja sa Rajhom bio sve prisutniji već krajem prvog četvorogodišnjeg perioda, kada su nemački nacisti počeli sve otvorenije da nameću svoje uslove u oblasti privredne, a zatim i političke, vojne, kulturne i druge saradnje. Očigledan primer neravnopravnog odnosa predstavljalo je rešenje problema pasive na strani Nemačke, koja je, na primer, u 1936. godini

²⁸ Ibid, p. 122.

²⁹ Ibid, p. 125.

³⁰ V. Perot, *Einige Entwicklungstendenzen in Aussenhandel der Balkanländer*, *Weltwirtschaftliche Archiv*, Kiel, 1939, Bd. 49, Heft 2.

iznosila samo u njenoj razmeni sa četiri balkanske zemlje — Jugoslavijom, Rumunijom, Bugarskom i Grčkom, blizu 80 miliona RM.³¹ Pod pritiskom nemačkih nacista iz Rajha i uz punu podršku nacista i militarista iz ovih zemalja, ova pasiva je počela da se pretvara u nabavke opreme za armije pomenutih zemalja. To naoružanje svakako da nije bilo iz arsenala najmodernije opreme i dostignuća razvijene vojne tehnike Nemačke, već iz onih kontingenata koji su delimično odigrali svoju funkciju u planovima i izgradnji oružane moći Rajha. Sama činjenica da su uz ovo naoružanje stizali razni savetodavci i instruktori i drugi višestruki uticaj i, otkriva kakvu je ulogu ova privredno-vojna transakcija između Rajha i zemalja jugoistočne Evrope odigrala u pripremanju političkog i vojničkog potčinjavanja ovog područja Trećem Rajhu, do čega je došlo nakon nekoliko godina kasnije.

3. REZULTATI CETVOROGODIŠNJEG DELOVANJA RAJHA U OBLASTI BILATERALNE SARADNJE SA POJEDINIM ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE

Nemački nacisti su imali tačno razrađen sistem nastupanja prema jugoistoku Evrope. Po pravilu, polazilo se od privredne saradnje, posle čega su pažljivo korišćeni i drugi oblici ekspanzije u oblasti političkih veza i odnosa, u kulturi i svim drugim vidovima saradnje. Ovakav sistem ekspanzije bio je naročito karakterističan u delovanju Rajha prema geografski udaljenijim zemljama i zemljama u kojima je trebalo taktično raditi na izbijanju italijanskog uticaja. Takve su bile sve zemlje jugoistočne Evrope.

Sistem nastupanja Rajha prema geografski bližim zemljama i uz to prema zemljama u kojima su bile najbrojnije nemačke nacionalne manjine, kakva je bila Čehoslovačka, odnosno koje su smatrane nacionalno nemačkim, kao Austrija, u kojima je bio do tada ostvaren nemački uticaj, ne samo u oblasti privrede već i u svim drugim oblicima života, bio je sasvim drugačiji. U nastupanju Rajha prema ovim zemljama spoljnotrgovinska saradnja i privredne veze su igrali sekundarnu ulogu, dok su glavnu ulogu trebali da odigraju politički i vojni pritisci, destruktivno delovanje domaćih nacističkih pokreta protiv sopstvenih država i drugi oblici nasilja.

Obim spoljnotrgovinske razmene ovih dveju zemalja sa Nemačkom delimično je bio uslovljen srodnošću njihove privrede sa industrijskom privredom Nemačke. Zbog velike sličnosti ili čak identičnosti privreda tržišni viškovi se nisu mogli međusobno razmenjivati, već su se morali izvoziti na strana tržišta.

Od presudnog značaja ipak je bio unapred odabran i određen sistem nastupanja Trećeg Rajha prema ovim zemljama. To nam potvrđuje i daleko manja inicijativa privrednih stručnjaka iz Rajha prema ovim dvema zemljama u vremenu od 1933. do 1936 godine ne-

³¹ 2. Avramovski, o. c. p. 122.

PORAST UČEŠĆA NEMAČKE U UKUPNOM IZVOZU I UVOZU ZEMALJA JUGOISTOČNE UVROPE ČEHOSLOVAČKE I AUSTRIJE U 1936. U ODNOSU NA 1933. GODINU KAO I PROCENTUALNO UČEŠĆE NEMAČKE U IZVOZU I UVOZU OVIH ZEMALJA U TIM GODINAMA³²

Tabela 4

Zemlja	Valuta	Razmena	1933.			1936.			Primedba
			Milionima R.M.	Procenat koji se odnosi na zemlju	Procenat koji se odnosi na Nemačku	Milionima RM	Procenat koji se odnosi na zemlju	Procenat koji se odnosi na Nemačku	
Čehoslovačka	RM	Uvoz	150,00	20,7	3,3	136,9	17,5	2,9	
		Izvoz	129,8	17,8	2,9	113.1	14,3	2,7	
Austrij a	RM	Uvoz	103,3	18,8	2,5	98,9	16,9	1,3	
		Izvoz	56,2	15,1	1.4	71,8	16,1	1,8	
Jugoslavija	RM	Uvoz	20,2	13,4	0,7	60,3	26,8	1.6	
		Izvoz	35,1	13,9	0,8	58,8	23,7	1,8	
Mađarska	RM	Uvoz	32,5	19,7	0.8	83,2	26 0	1,8	
		Izvoz	23,1	11,2	0,8	84,6	22,8	2,2	
Rumunija	RM	Uvoz	54,2	18,6	0,9	108,5	36,1	2,2	
		Izvoz	37,4	10,6	1,1	91,6	17,8	2,2	
Bugarska	RM	Uvoz	25,6	38,2	0,4	59,2	61,6	1,0	
		Izvoz	31,3	36,0	0,7	56,7	47,9	1,4	
Grčka	RM	Uvoz	20,6	10,2	0,4	63,0	22,4	1,3	
		Izvoz	21.9	17,9	1,3	63,3	36,4	1,6	
Turska	RM	Uvoz	38,2	25,6	0,7	82,6	45,1	1,7	
		Izvoz	36,5	19,0	0,9	118,8	51.0	2.8	
Ukupno	RM	Uvoz	444,6		9,7	692,6		14,8	
		Izvoz	361,3		9,9	658,7		16,5	

³² Prilikom izrade tabele korišćeni su širi izvori: E. Weber, o. c. pp. 139, 258, 262, 263, 265; 2. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, Istorija XX veka, II, Beograd, 1961, p.

go što su to oni pokazivali prema ostalim južноеvropskim zemljama. Posledica ovakvog odnosa nacista prema Čehoslovačkoj i Austriji bila je stagnacija ili konstantno opadanje obima trgovinske razmene između Nemačke i ovih dveju zemalja, što je naročito bilo karakteristično za Čehoslovačku (vidi tabelu 4). Bio je to najosetniji pad trgovinske razmene Trećeg Rajha sa jednom zemljom. Pad privredne saradnje delovao je uzajamno sa slabljenjem svih drugih veza i saradnje Čehoslovačke i Nemačke. Na jednoj strani slabili su svi oblici normalne, progresivne i humane saradnje, a na drugoj strani paralelno su jačali najraznovrsniji oblici pritiska nemačkog nacizma na Čehoslovačku.

Po metodu nastupanja i agresivnosti sličan je odnos Nemačke bio prema Austriji, koja je, kao »nemačka zemlja«, morala biti uključena u Hitlerov Rajh prekim putem i bez ikakve zakulisne igre. Osnovnu funkciju u neutralisanju unutarnjeg i spoljnog otpora trebalo je ovde da odigraju austrijski nacisti. Privredne veze su tekle spontano i oscilirale u skladu sa stanjem i tokovima političkih veza sa bečkim režimom, ili pak odnosa na relaciji Berlin — Rim. Ipak, tradicionalne veze i bliskost ovih dvaju naroda nisu dozvolili jače padove u privrednoj saradnji dveju zemalja (vidi tabelu 4).

Razvoj privrednih odnosa između Nemačke i Austrije, i pored mnogih faktora koji su stimulisali ovu saradnju, među kojima su po-

18; **JI. Беров**, *Външната търговия между България и Германия между двете световни Войни 1919—1939 г.* у: *Българско германски отношения и връзки*, **София**, 1972, p.299; **Deutschland und Südosteuropa Institut für Weltwirtschaft Kiel**, **Bat 2762**, 9. septembar 1940, p. 136; **H. Gross**, *Die wirtschaftliche Bedeutung Südosteuropas für das Deutsche Reich*, **Stuttgart — Berlin**, 1938, p. 20; *Konjunktür, Mutazam nasriyat*, seri A, S 1, nr. 12, **Ankara** 1940, p. 40; **H. Nezihi**, *Die Gestaltung der deutsch-türkischen Handelsbeziehungen*, **Köln**, 1937, pp. 40—41; **O. Zeki Torgan**, *Türkei*, u časopisu: *Wirtschaftsblatt der Industrie und Handelskammer zu Berlin*, 24. nov. 1938, Heft 32/33, p. 1554; *Die Wirtschaftlichen Kräfte der Türkei*, **Institut für Weltwirtschaft, Kiel**, **Bat 1999** od 5. januara 1950, *Deutschlands Handel mit dem Südosten getweiter*, **Institut für Weltwirtschaft, Kiel**, *Wirtschaft Archiv* nr. 47, od 24. novembra 1939, *Der Südosten als Rohstoffkammer*, **DAF — Rohstoff — Dienst, Arbeitswissenschaftliches Institut, Berlin**, Heft 26, januar 1939, o. 1; *Dr Schaht in the Balkans: The Economic Background*, u časopisu: *The Bulletin of International News*, V **XIII** nr. 1 od 4. jula 1936, p. 9; *L'expansion économique allemande vers le sud-est*, u: *Suplement au bulletin quotidien*, nr. 257, od 14. novembra 1938, pp. 3—8; **J. C. de Wild**, o. c. p. 216; *Ungarisches Wirtschafts — Jahrbuch*, XIV **JG** 1938, **Budapest**, p. 21; **L. Pap**, *Der Haussenhandel in Jahre 1935/1936*, u: *Ungarisches Wirtschafts — Buch*, 1936, **Budapest**, pp. 169—196; *Ibid.* u: *Wirtschafts Jahrbuch* 1938, XIV, pp. 185—214; *Arhiv SFRJ, Mikroteka NAV*, T 71, t-52, **RWM** 16/18, S 447412-447798, 10. Jahre deutsch-ungarischer Warenverkehr; **E. Wage-mann**, *Volkstum und Wirtschaft in Besserabien und der Nord — Bukovina*, *Wochenbericht Institut für Konjunkturforschung*, 13 **JG** nr. 21, **Berlin**, 25. juli 1940, p. 105; **H. Lucas**, *Die Deutsch Rumänischen Wirtschafts beziehungen in neuer Zeit*, **Würzburg**, 1940, pp. 9, 22; **S. Kaya**, *Türkie Harici Ticaretinin Mile-tiler Arasi, Ticaretile Tahlil ve Mukayesesi, 1930—1938*, **Ankara**, 8 i 9; *Gros-sdeutschland und der südosteuropäische Raum*, **Dresden Bank**, 1938, pp. 6 i 11; **R. W. Krugmann** o. c., tab. I, II i III; **N. Mirković**, o. c. p. 306; *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, **Jg. 1934**, **Berlin**, 1934, p. 227 i **Jg. 1938**, **Berlin**, 1938, p. 281; **H. Schröder — Steinegger**, o. c. pp. 9, 12, 22, 66; *Nauticus*, *Jahrbuch für Deutschland Seeinaren*, **Jg. 23**, 1940, **Berlin**, p. 235; **Kosier — St. Ljubomir**, *Grossdeutschland und Jugoslawien*, **Berlin — Wien**, 1939, p. 175.

sežno deiovali: bliskost dvaju naroda, srodnosti mentaliteta, uticaj i tradicije itd., ipak je u ovom četvorogodišnjem razdoblju stagnirao i znatno zaostajao za razvojem privrednih odnosa Nemačke sa, na primer, balkanskim zemljama. Ne negirajući uticaje istorodnosti industrijske proizvodnje Nemačke i Austrije, mora se istaći uticaj političkog faktora na ovakav ishod spoljnotrgovinske i privredne saradnje između ove dve zemlje. Odnosi Rajha i agrarno-industrijske Mađarske, i pored delimične srodnosti mađarske proizvodnje po strukturi sa austrijskom, približno sličnih političkih uslova, u kojima je osnovnu komponentu predstavljalo laviranje između Rima i Berlina, tekli su sasvim drugim putevima. Prema nacističkim planovima, uticaj Nemačke u Mađarskoj trebalo je obezbediti produbljivanjem već postojećih veza u svim oblastima života, koje su nastajale i crpile svoju snagu iz zajedničkog nezadovoljstva sa postojećim sistemom u Evropi. Vladajuća buržoazija u Mađarskoj koja je sa oduševljenjem dočekala dolazak nacista na vlast u Nemačkoj, podržavala je privrednu ekspanziju Nemačke u ovom pravcu i pružala joj punu podršku u produbljivanju nemačko-mađarskih veza u svim oblastima života i rada mađarskog društva.

Kao i u oblasti političke saradnje dolazilo je povremeno do manjih osciliranja u privrednoj saradnji između Mađarske i Nemačke i to najčešće u trenucima kada je mađarska vlada nešto otvorenije prihvatila ili podržavala antinemačke akcije Rima i Beča.³³ Međutim, bili su to samo trenutni zastoji u uzlaznoj liniji sveopšte saradnje između nemačkih nacista na jednoj i mađarskih pronacista Gembeša, Kanje i Hortija na drugoj strani, jer je i jedna i druga strana težila istom cilju — zavođenju sistema totalitarizma u unutrašnjoj politici i korenitim izmenama postojećih granica i stanja u cilju izgradnje »novog« poretka.

Posle kratkotrajnih zastoja u usponu privredne saradnje u prvim mesecima nacističke vlasti u Nemačkoj, između dve zemlje počeo je uspon međusobne razmene, koji je rastao iz godine u godinu do uključivanja znatnih delova mađarskih privrednih potencijala u službu Trećem Rajhu (vidi tabelu 4).

I pored veoma dobre saradnje i intenzivnih političkih i drugih veza, ipak je Nemačka uspevala da natura Mađarskoj svoju volju, posebno u oblasti privredne saradnje. To potvrđuje i promena strukture mađarskog izvoza u Nemačku, u kome je gotova roba potiski-

³³ Sire o ovoj problematici: P. Friedman, *The Welfare Costs of Bilateralism, German — Hungarien Trade 1933—1938*, u časopisu: *Explorations in economic History*, Vol. 13 nr. 1, januar 1976, New York, 1976, pp. 113—124; K. Andersen, *Die Deutsch-Ungarischen Wirtschaftsbeziehungen und das Problem ihrer eigenen Ausgestaltung*, u: *Hamburger Wirtschafts und sozialwissenschaftliche Schriften*, Heft 33, Rostok, 1935; O. H. Gabel, *Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs an landwirtschaftlichen Erzeugnissen*, Berlin, 1938, pp. 49—89; H. Buchner, *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Ungarn und Deutschland*, München, 1934, pp. 7—14; L. Pap, *Der Haussenhandel im Jahre 1935/1936*, u knjizi: *Ungarisches Wirtschafts — Buch*, 1936, Budapest, 1936, pp. 169—196; isti autor: *Der Ausenhandel im Jahre 1937/1938*, u knjizi: *Ungarisches Wirtschafts — Jahrbuch* 1938, XIV Jg. 1938. Budapest, 1938, pp. 185—214.

vana, a povećavani su kontingenti sirovina i polufabrikata, koji su bili potrebni nemačkoj privredi. Istovremeno je i Mađarska pod pritiscima iz Nemačke povećala proizvodnju uljarica i drugih industrijskih biljaka, koje su izvožene za Nemačku. Ovo je doprinosilo usporevanju razvitka mađarske industrije, koja je mogla konkurisati nemačkoj industriji, a protežirane su one vrste agrarnih proizvoda, koji su bili potrebni Nemačkoj.³⁴

Ni u jednoj od južnoevropskih zemalja Treći Rajh nije pridavao toliko značaja u oblasti opšte saradnje, pa i privrednih veza, koliko je to činio prema Jugoslaviji. Ranije smo govorili da razlog za ovakvo držanje prema Jugoslaviji nije bio samo u njenim prirodnim i privrednim bogatstvima. Od presudnog značaja je bio strategijski položaj Jugoslavije. Njen položaj u samom središtu jugoistoka i članstvo u oba južnoevropska pakta opredeljivali su njenu moguću ulogu i u oblasti opšte ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku. Preko Jugoslavije Rajh je najlakše mogao da organizuje borbu i protiv francusko-britanskog uticaja na ovom području i da posredstvom Jugoslavije radi na suzbijanju italijanskih pretenzija prema evropskom Jugoistoku.³⁵

O značaju i ulozi Jugoslavije u jugoistočnoj Evropi posebno je razmatrano u najvišim organima NSDAP. Sa nemačke strane činjenica je više nego prema i jednoj južnoevropskoj zemlji da se svi nesporazumi, kako u oblasti politike tako i u oblasti privredne saradnje što pre prevaziđu i otklone. Pored toga što je Jugoslavija najviše bila upetljana u mrežu paktova i sporazuma, u kojima je dominirao uticaj zapadnih sila, činjenica je da ona nije bila ni najmanje zatvorena prema nemačkim uticajima. Prilog ovome je mišljenje tadašnjih francuskih državnika da privredno vezivanje Jugoslavije za Nemačku ne mora da povuče i njeno političko vezivanje za ovu silu, odnosno njeno izbacivanje iz postojećeg sistema kolektivne bezbednosti na jugoistoku Evrope.³⁶

Koristeći se upravo ovom nesmotrenošću Francuske, i zauzetošću Italije i Velike Britanije oko teritorija u Africi, Nemačka je uspeła da stekne čvrste pozicije u Jugoslaviji već u svom zaletu na jugoistok (vidi tabelu 4).³⁷

³⁴ *Deutschland, und Südosteuropa*, pp. 146—196.

³⁵ Uporedi: B. Ward, *Yugoslavia*, u knjizi: *Hitler's Route to Bagdad*, London, 1939, pp. 13—96; E. Wageman, o. c. pp. 103—144; W. Croll, o. c. pp. 170—192; L. Cvijetić, *The Ambitions and Plans of the Third Reich with Regard to the Integration of Yugoslavia into its so-called Grosswirtschaftsraum*, u zborniku: *The Third Reich and Yugoslavia*, Beograd, 1976, pp. 184—196; H. J. Schröder, *Jugoistočna Evropa kao »Nezvanična imperija«* (*»Informal Empire«*) *Nacionalsocijalističke Nemačke, primer Jugoslavije 1933—1938. Istorijski glasnik*, 1-2, 1976, Beograd, pp. 54—56.

³⁶ PA, Pol. II, Jugoslawien — Deutschland, Bd. 4, izveštaj nemačke ambasade iz Pariza, Balk. 1426 IS. od 20. juna 1934.

³⁷ Uporedi: B. Đorđević, *Pregled ugovorne trgovinske politike, od osnivanja države SHS do rata 1941*, Zagreb, 1960, pp. 138—156; St. Kosier, *Grossdeutschland und Jugoslawien*, Berlin — Wien, 1939, pp. 157—213; S. Obradović, *Zwischen Clearing und Devise*, Leipzig, 1939, pp. 5—41; R. Schönfeld, *Deutsche Rohstoffsicherungspolitik in Jugoslawien 1934—1944*, u: *Viert f. Zeitg. Heft 3/1976*, Stuttgart, 1976, pp. 215—219.

Kraljevina Jugoslavija je, sa ukupnom vrednošću svoga izvoza u Nemačkoj od 36,34 miliona RM u 1934. godini, bila tek na petom mestu, iza Turske, Rumunije, Mađarske i Grčke, da bi u 1937. godini, sa 132,2 miliona RM izbila čak na drugo mesto, odmah iza Rumunije. U ukupnom uvozu sedam zemalja jugoistočne Evrope iz Nemačke Jugoslavija je još u 1935. godini sa 36,89 miliona RM bila na šestom mestu, da bi već u 1937. godini sa 134,41 miliona RM uspela da izbije na prvo mesto.³⁸

Ovi rezultati u spoljnotrgovinskoj razmeni i privrednoj saradnji doprineli su jačanju veza između Nemačke i Jugoslavije i u svim drugim oblastima života. Zahvaljujući podršci dela vladajućih krugova u zemlji, koji su bili za saradnju i oslonac na nacističku Nemačku, uticaj nemačkih nacista širio se u oblasti kulture, politike, pa čak i oblasti oružanih snaga zemlje.

Rumunski ministar inostranih poslova Titulesku, oslanjajući se na široku podršku antitotalitarnih i demokratski opredeljenih slojeva rumunskog društva, uspevaao je, gradeći sistem kolektivne bezbednosti, da u prvim godinama spreči čvršće privredno vezivanje Rumunije za Treći Rajh. Međutim, u samoj Rumuniji, pored brojnije nemačke nacionalne manjine, koja je vrlo brzo potpala pod uticaj nacista iz Rajha, postojale su jake snage u redovima rumunske buržoazije, koje su se svim sredstvima borile za orijentaciju zemlje prema Rajhu. Koristeći se jakim pozicijama u samoj vladi one su vodeći političku borbu protiv Tituleskua i demokratskih snaga u zemlji, uspevale da ostvare najraznovrsnije kontakte sa nemačkim nacistima i da doprinesu intenzivnoj spoljnotrgovinskoj razmeni između Rumunije i Nemačke. Bez sumnje, da su u ovome igrale određenu ulogu objektivne okolnosti, odnosno prirodne potrebe da agrarna proizvodnja Rumunije bude sigurnije vezana za tržište u Nemačkoj. Udruženim delovanjem antidemokratskih snaga iz zemlje, koje je potpomagao i sam kralj Karol i nacisti spolja, skršeni su svi demokratski otpori u Rumuniji, što se odrazilo na brže privredno vezivanje Rumunije sa Nemačkom.³⁹

Posle obaranja Tituleskua rumunska buržoazija je uspela do te mere da intenzivira razmenu sa Nemačkom, da je Rumunija već u 1937. godini, u ukupnom obimu razmene zemalja jugoistočne Evrope sa Nemačkom, zauzela prvo mesto.⁴⁰

Paralelno sa porastom udela Nemačke padao je udeo ostalih privrednih sila sveta u razmeni sa Rumunijom. Tako je Italija, koja

³⁸ H. Gross, o. c., pp. 16; uporedi: H. J. Schröder, o. c., pp. 64—65; K. Janovski, *Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum*, Kiel, 1940, pp. 24—27; *Deutschland und Südosteuropa...*, p. 106.

³⁹ Uporedi: 2. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile*, pp. 108—109; N. Marcu, *Din Istoricul economiei forestiere a României interbelice*, u: *Studii revista de istorie*, tom 24, 1971, 4. Bukuresti, 1971, pp. 777—792; J. Puia *Relațiile comerciale externe ale României între anii 1932—1939*, u: *Studii revista de istorie* Bucuresti, 1972, nr 3, tom 25, pp. 551—572; J. Chipier, *L'expansion économique de l'Allemagne dans les Balkans: Objectifs, Methodes, Résultats (1933—1938)* u: *Studia Balcanica*, 7, Sofia, 1973, pp. 121—127.

⁴⁰ H. Gross, o. c., p. 16.

je u 1933. učestvovala u izvozu iz Rumunije sa svotom od 12,6 miliona USA dolara, pala u 1936. godini čak na 1,4 miliona USA dolara. Gak je i Velika Britanija, koja je, ipak, uspela da održi drugu poziciju u spoljnotrgovinskoj razmeni u jugoistočnoj Evropi, potisnuta u rumunskom izvozu sa 21,9 miliona USA dolara vi 1934. na svega 6,8 miliona USA dolara u 1936. godini.⁴¹

Porast udela Nemačke u razmeni sa Rumunijom, naročito posle slabljenja pozicija Tituleskua i njegovog povlačenja, doprineo je jačem političkom uplitanju Nemačke u unutarnji život Rumunije. Osećalo se prisustvo nemačkog uticaja u kulturi i u drugim oblastima društvenog života u Rumuniji.

Bugarska je, kao zemlja iz tabora pobedenih, sa dvorom i znatnim delom buržoazije sklonih Nemačkoj i nacionalsocijalizmu, najlakše od balkanskih zemalja pripremljena za uključivanje u službu Trećem Rajhu. Politički, vojni i drugi vidovi saradnje već ranije su u znatnoj meri ostvareni, tako da privredna ekspanzija nije trebala da igra ulogu prethodnice, već se paralelno razvijala i širila uz sve ostale oblike nemačke penetracije u Bugarsku.⁴²

U ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni Bugarske Nemačka je uspela da zaposedne prvo mesto već 1930. godine i da svoje prisustvo u ovoj zemlji proširuje i ojačava do postizanja apsolutne dominacije u celokupnoj ekonomici ove zemlje. Zahvaljujući ovako ranom prodoru nemačke privredne ekspanzije u Bugarsku, sa njenog područja je počelo istiskivanje ostalih svetskih privrednih sila ranije nego što je to bio slučaj sa drugim zemljama ovoga regiona Evrope. Tako je učešće Velike Britanije u uvozu u Bugarsku sa 10,6% od ukupnog bugarskog uvoza u 1930/32. godini opalo na 6% u periodu 1933/35. godine.⁴³ Još je lošije prošla Italija, koja je godinama držala sam vrh u bugarskoj razmeni, a koja je naročito u vreme sankcionih mera potisnuta na treću poziciju u bugarskoj spoljnotrgovinskoj razmeni.⁴⁴

Gubitak, koji su u razmeni sa Bugarskom imale ove zemlje, prelazio je u korist Nemačke, koja je ostvarivala najbrži rast ukupne vrednosti u razmeni od zemalja jugoistočne Evrope, upravo sa Bugarskom (v. tabelu 4).

Bugarska, pretežno agrarna privreda, počela je sve intenzivnije da razvija one grane proizvodnje koje su bile potrebne Nemačkoj, uklapajući se na taj način sve više u zahteve, planove i potrebe privrede Trećeg Rajha.

⁴¹ Centre for Soviet and East European Studies St. Antony's College, Oxford.. . Papers in East European Economics: 28 th March 1973, p. 27; *Deutschland und Südosteuropa*, p. 132.

⁴² Uporedi: J. Chipér, o. c, p. 121; E. Hoffmann, *Die deutsch-bulgarischen Handelsbeziehungen*, Würzburg, 1936, pp. 21—51.

⁴³ 2. Avramovski, o. c, p. 115.

⁴⁴ E. Weber, o. c., p. 262; *Икономиката на България до социалистическата революция*, София, 1969; Л. Беров, *Бънеината Търговия между България и Германия между двете световни войни*, у: *Българско германски отношения и връзки*, София, 1972, п. 299.

Zahvaljujući punoj podršci dvora i revanšističkih snaga Bugarske, nemački nacizam sve je drskije nastupao i istiskivao iz Bugarske tradicionalne veze i uticaje drugih zemalja, iz svih oblasti društvenog života, kulture, politike, vojske. Naročito je agresivno delovao u oblasti filma, izdavačke delatnosti i drugim granama preko kojih su se najlakše mogle nametati narodu nacističke ideje i najkonzervativniji pogledi na društvo i svet uopšte.⁴⁵

Sve je to predstavljalo dovoljnu podlogu za brže jačanje političkog i opšteg upliva Rajha u Bugarskoj i u narednom periodu, koji i pored postojanja veoma širokog i organizovanog radničkog i demokratskog pokreta u toj zemlji, nije mogao da se zaustavi do definitivnog uvlačenja i potčinjavanja Bugarske interesima Trećeg Rajha.

Suprotno ovako širokom i otvorenom nastupanju Nemačke prema Bugarskoj, njeno nastupanje dalje na jug, prema Grčkoj, moralo je biti daleko organizovanije i taktičnije, pri čemu je, kao i u slučaju Jugoslavije i Rumunije, glavnu funkciju imala ekonomska penetracija. Afiniteti i simpatije, koje su prema Rajhu i nacizmu gajili određeni slojevi grčke buržoazije, nisu bili dovoljno snažni da bi potisnuli jake uticaje i veze, koje su na tlu Grčke uspele do tada da steknu druge sile: Velika Britanija, Italija, Francuska i Sjedinjene Američke Države.

Isto tako, struktura privrede Grčke je bila specifična u odnosu na ostale balkanske zemlje. Iako pretežno agrarna, ona je svojim kvalitetnim duvanom i južnim voćem lakše nalazila tržište za plasman svojih viškova. Ova specifičnost grčke proizvodnje dovodila je do velikih disproporcija između obima i mogućnosti njenog izvoza i uvoza. Bio je to slučaj i u razmeni Grčke sa Nemačkom: izvoz je daleko brže rastao od uvoza.

Grčka je, već u 1933. godini, sa 53,4 miliona RM vrednosti izvoza u Nemačku izbila na prvo mesto u ukupnoj vrednosti izvoza balkanskih zemalja u Nemačku. U narednoj, 1934. godini sa 55,2 miliona RM Nemačka je preuzela i prvo mesto u grčkom uvozu.⁴⁶

S obzirom na potrebu da Grčka uvozi znatan broj prehrambenih artikala, ona nije mogla da uvozi veće količine industrijske robe iz Nemačke, što je stvorilo aktivu na strani Grčke. Porastu pasive na strani Nemačke u odnosu na Grčku, doprineo je i turizam, koji je u tim godinama počeo da oživljava. Povećanjem uvoza industrijske robe iz Nemačke i kasnije, u vreme Metaksasovog režima, naročito nabavkama naoružanja za grčku armiju, ovaj problem u privrednim odnosima između dve zemlje se ublažio.⁴⁷

Učešće Nemačke, iz napred pomenutih razloga, u grčkom uvozu nije doživljavalo ovakav tempo i predstavljalo je problem u me-

⁴⁵ Uporedi: C. Holingworth, *Bulgaria, u: Hitler's Route to Bagdad*, London, 1939, pp. 159—217.

⁴⁶ Hubertus Schröder — Steingger, o. c. p. 12.

⁴⁷ PA Abt. II b, *Handels Politik Griechenland*, H 50, Bd. 1, zabeleška u grčkom poslanstvu u Berlinu, nr. 339 od 5. februara 1936; *Survey of International Affairs* 1936, p. 528.

đusobnoj razmeni dveju zemalja sve do 1936. godine, kada se, zahvaljujući znatnijim isporukama vojne opreme, postigla približna uravnoteženost Nemačke u grčkom uvozu i izvozu.⁴⁸

Zahvaljujući ovakvom porastu trgovinske razmene, privrednih veza i tradicionalnim uticaj ima Nemačke u Grčkoj, naročito u redovima vojnih krugova, prisustvo Nemačke pa i nacističkih ideja i uticaja, sve se više osećalo i u svim drugim vidovima života u Grčkoj. Ovo se naročito odnosi na kinematografiju i neke druge delatnosti kulture. To je doprinelo da se Nemačka ravnopravno bori u narednim godinama za prestiž na tlu Grčke sa glavnim konkurentom na ovom području, Velikom Britanijom.⁴⁹

Izrazita agrarna i sirovinaska struktura turske privrede, želja turske vlade da razvije svoju industriju i interesi turske buržoazije da obezbedi tržište za plasman proizvoda, objektivno su upućivali Tursku na privrednu saradnju sa industrijski razvijenom Nemačkom. Brzom unapređenju trgovinske razmene Turske i Nemačke doprinela je struktura turskog izvoza, u kome su takođe dominirali duvan, južno voće, stočarski proizvodi i industrijske biljke.⁵⁰

To je uslovalo da Nemačka u ukupnom turskom izvozu potisne sa prvog mesta Italiju već u 1932. godini.

Turska je imala najobimniji izvoz u Nemačku od svih zemalja jugoistočne Evrope već u 1934. godini, sa 67,5 miliona RM, držala je prvo mesto kroz sve četiri naredne godine, ostvarivši izvoz u 1936. godini u iznosu od 118,5 miliona RM. Ona je imala prvo mesto i u uvozu iz Nemačke od svih zemalja jugoistočne Evrope u 1934. godini, sa 50,9 miliona RM i u 1935. sa 67,3 miliona RM, dok joj je to mesto u 1936. godini preuzela Rumunija.⁵¹

Uz jačanje privrednih veza u četvorogodišnjem periodu produbljivane su i veze između Turske i Nemačke u kulturi, tehničkoj saradnji i u drugim oblastima, ne zapostavljajući i političke veze i propagandne uticaje nacizma iz Rajha.⁵²

Privredne, političke i druge veze Rajha sa Albanijom već u ovo vreme bile su samo simboličnog karaktera. U ukupnom izvozu iz Albanije 1936. godine Nemačka je bila čak na desetom mestu, sa 420.000 zlatnih franaka, dok je u istoj godini, na primer Italija, izvozila iz Albanije robu u vrednosti od 4.954.164 zlatnih franaka.⁵³

Sa Albanijom su, u to vreme, kao isključivom zonom italijanskih interesa, održavane najneophodnije političke i druge veze, uz

⁴⁸ Schröder Steingger, o. c. p. 12.

⁴⁹ V. Robinson, *Greece, u: Hitler's Route to Bagdad*, pp. 217—261.

⁵⁰ 2. Avramovski, o. c. pp. 117—118; *Konjunktur, Mutazam Nesriyit seri A, Sene 1, nr. 12, Ankara, 1940, p. 40*; H. Nezihi, *Die Gestaltung der deutsch-türkischen handelsbeziehungen, Köln, 1937, pp. 40—41.*

⁵¹ J. C. de Wilde, o. c. p. 216; H. Gross, o. c. p. 16.

⁵² L. Linke, *Turkey u: Hitler's Route to Bagdad*, pp. 261—345.

⁵³ *Statistike e tregtis se jashtme te Mbretinis Shqiptare, Vjeti 1938, Tirane 3 939, Tab. nr. 5*; 2. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji, Istorila XX veka, V, Beograd, 1963, p. 213*; ABII CCCP, tom XIX, dok. 366. 384, 389, 418.

istovremeno građenje čvrstih brana na albanskim granicama protiv bilo kakvog daljeg pohoda i prodora Italijana dublje u područja jugoistočne Evrope.

Tokovi, prvenstveno privredne penetracije Trećeg Rajha prema jugoistočnoj Evropi u prve četiri godine postojanja nacističkog režima u Nemačkoj nisu rezultat istorijskog slučaja ili još manje nekog urođenog afiniteta naroda ovog regiona Evrope da se priklanjaju najekspanzivnijoj sili u određenoj istorijskoj situaciji, u datom trenutku, prema agresivnom nemačkom nacizmu.

Pobeda nacističkog pokreta u Nemačkoj rezultat je mnogih činilaca koji su sticajem širih istorijskih i svetskih okolnosti i mnogih unutrašnjih protivurečnosti tadašnjeg nemačkog društva, omogućili trenutnu prevagu nacizma, najkonzervativnijeg i najnehumanijeg pokreta u istoriji sveta nad demokratskim snagama nemačkog naroda. Kada je taj pokret sa svojim programom opšteg revanša i revizije postojećeg sveta, najcrnje nacističke mržnje i rasne podvojenosti, naduvenosti, bahatnosti i pohlepe za vlašću izbio na čelo nemačkog društva koje je razdirano mnogobrojnim unutarnjim, klasnim i opštedruštvenim protivurečnostima, nacizam je, služeći se silom kao jedinim sredstvom, uspeo da za kratko vreme, uguši svaki demokratski otpor u zemlji i odmah zatim da počne da ostvaruje ekspanzionističke planove.

Za ispunjavanje planova o rušenju postojeće Evrope, revanšu i reviziji, o osnivanju velikog Trećeg germanskog carstva i o uspostavljanju dominacije nacionalsocijalizma u celom svetu bila su potrebna ogromna materijalna sredstva, odnosno sirovine za izradu tih sredstava. Nemačka nije raspolagala sa dovoljnim količinama, naročito pojedinih vrsta strateških sirovina i ona ih je morala potražiti negde izvan svojih granica.

Agrarno i sirovinski bogat i nedovoljno ispitan evropski jugoistok se još jednom, kao i mnogo puta ranije u epohama uspona austrijske i nemačke imperije, pokazao naslednicima najkonzervativnijeg dela nemačkog društva — nacistima, kao obećana zemlja u njihovom usponu do svetske sile. Vaskrsnuta je stara ideja o germanском prodoru na istok: »Drang nach Osten«, u koju je bio uključen kao njegovo južno krilo svakako i jugoistok, samo sada u novom, nacističkom ruhu.

Evropski jugoistok, s obzirom na svoje skromne okvire i mogućnosti u svetskim razmerama, nije bio cilj ni krajnji domet nacionalsocijalističkih pretenzija već prvi poligon, baza za pripremanje glavnog udara i bitke za prekrajanje prvo karte Evrope, a zatim i karte sveta u kome bi odlučujuću ulogu imalo hiljadugodišnje carstvo Trećeg Rajha. Ovom, prirodno bogatom regionu Evrope bila je dodeljena uloga dopunskog područja razvijene nemačke privrede, »Erganzungswirtschaft«, koje je u pripremnom periodu oružane i privredne sile Rajha trebalo da obezbedi minimum potreba u prehrani i u sirovinama, i naročito u pripremanju oružanih snaga Trećeg Rajha.

U programskim aktima NSDAP već do 1933, konkretnije je nego ranije istaknut značaj jugoistoka Evrope i predviđeni su najpodes-

niji pravci i metodi postepenog i sigurnog uvlačenja celog ovog područja u zonu nacističkih interesa.

Ovi globalni potezi kretanja nemačke politike i ekspanzije prema jugoistoku ostaće na snazi i posle 1933, ali će pod neposrednim uplivom prakse, a posebno prvih, sitnijih neuspeha, doći do korekcije u pojedinostima nekih ranije određenih metoda i pravaca nadiiranja prema jugoistoku.

Posle prvih rezultata Hitlerove diplomatije i nekih slabosti takve politike prema jugoistoku Evrope i Italije, u proleće 1933, a naročito posle Hitlerovog razočarenja u direktorij četiri velike sile u Evropi — Četvorni pakt, uslediće određena preispitivanja pojedinih oblika rada Nemačke na ovom području.

Slabosti Nemačke, u to vreme, posebno u oblasti njene oružane sile nisu joj dozvoljavale da se otvorenije konfrontira prema drugim silama posebno prema vodećim kakve su bile Francuska i Velika Britanija. Ovo je uslovalo pažljivo nastupanje i taktiziranje Rajha naročito kad su bile u pitanju geografski i po ostalim unutarnjim osobnostima udaljenije teritorije od Rajha i nacističke ideologije.

Posle temeljitog izučavanja i analiziranja stanja i prilika u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope pristupilo se konkretiziranju opštih planova.

Na temelju dokumentovano razrađene analize stanja u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope i u skladu sa mestom, ulogom i mogućnostima svake od ovih zemalja, razrađena je taktika nastupanja nacista prema svakoj od njih. Ove posebnosti u radu prema pojedinim zemljama morale su se uklapati u opštu strategiju nacionalsocijalista, jer cilj je bio — osvajanje jugoistoka Evrope, uz prethodno razbijanje svih oblika i vidova kolektivne bezbednosti na ovom području i istiskivanje uticaja svih drugih sila odatle, na prvom mestu najjačih i najopasnijih konkurenata, Francuske, Velike Britanije i Italije. U dokumentima i izjavama nacista zapisano je i često isticano, da evropski jugoistok ne može biti deljen sa bilo kim, on ne sme biti ni francuski, ni britanski, ni italijanski već samo nemački.

Ovaj zadatak se morao izvesti pažljivo, osvajanjem korak po korak, bez izazivanja sumnji i podozrenja kod suparnika u Evropi.

Posebno su bili pažljivi prema najzainteresovanijoj sili u ovom regionu, budućoj saveznicu Trećeg Rajha fašističkoj Italiji. Prema njoj se moralo nastupati taktički i smišljeno.

Izuzetak u ovome su predstavljale Austrija i Cehoslovačka, koje su nacisti smatrali sastavnim delovima Nemačke i prema kojima nije trebalo taktizirati. Prema ovim dvema zemljama, kapijama evropskog jugoistoka, odmah se prešlo na primenu direktnog pritiska i sile. Bez okolišanja prihvaćeni su i korišćeni svi oblici borbe za razbijanje ovih zemalja iznutra i spolja — i njihovo uključivanje u Rajh.

Posebno opasno poprište za evropske pa i svetske odnose predstavljala je Austrija na koju je već bio stavio svoju ruku Musolini. Međutim, nemački nacisti, kad je bila u pitanju Austrija, ni jednog

časa nisu pomišljali na odstupanje, pa čak ni u trenucima kad je izgledalo da će u nemačko-italijanskim odnosima zbog Austrije doći do nepremostivog jaza.

Sistem nasilja spolja i iznutra i destruktivne delatnosti domaćih nacista, ostaće ovde glavni metod borbe sve do kraja vremenskog razdoblja koje obrađujemo a i kasnije do razbijanja ovih dveju država i njihovog uključivanja u sastav Trećeg Rajha.

Prema ostalim zemljama u jugoistočnoj Evropi: Mađarskoj, Jugoslaviji, Rumuniji, Bugarskoj, Grčkoj i Turskoj primenjivan je drugi opšti metod nastupanja. Svaka od ovih zemalja dobila je i posebno mesto i ulogu već u procesu pripremanja prodora Rajha prema jugoistoku. Jugoslaviji je dodeljena uloga detonatora za razbijanje Male antante i Balkanskog saveza i istovremeno uloga bedema protiv Musolinijevih aspiracija prema Balkanu i dalje prema Podunavlju. Rumunija, bez Tituleskua, trebalo je da radi na istom zadatku, posebno što se tiče razbijanja postojećeg sistema kolektivne bezbednosti i da u isto vreme bude neka vrsta isturenog nacističkog poligona prema Sovjetskom Savezu. Mađarska će igrati ulogu nemačkog zastupnika u taboru zemalja Rimskih protokola i istovremeno raspršivača antinemačkog raspoloženja u trouglu Beč — Rim — Budimpešta. Car Boris i nezadovoljnici oko njega u Bugarskoj predstavljali su stalnu pretnju na Balkanu itd.

Pored ovih specifičnih zadataka, opšta linija nastupanja Trećeg Rajha prema ovim zemljama bila je jedinstvena, pri čemu je funkciju prethodnice i isturenog odreda predstavljala privredna ekspanzija.

Ovaj sistem nastupanja Rajha prema jugoistoku odgovarao je i većem delu vladajućih struktura u ovim zemljama. Najveći deo buržoazije ovih zemalja bio je snažno pogođen negativnim posledicama agrarne krize. Mogućnosti plasmana agrarnih viškova na stranom tržištu nisu se popravile ni po završetku ekonomske krize. Interes svetskih privrednih sila, Francuske i Britanije, za ovo područje sve je više slabio. Pored starih unutarnjih problema, kao što su bile unutarpartijske borbe buržoazije ili njihovi sukobi sa režimima, zatim nacionalni i drugi pokreti, sve organizovaniji i širi revolucionarni radnički pokret postajao je ozbiljna pretnja buržoaskim režimima i u zemljama ovoga regiona. U strahu za ekonomsku egzistenciju i gubljenje vodećih pozicija u sve nesigurnijim režimima ovih zemalja, deo vladajuće buržoazije počinje da vidi mogućnost svoga opstanka u osloncu na Treći Rajh. Važnu ulogu u ovom opredeljenju je odigrao popustljivi pa čak i prijateljski stav britanskih konzervativnih krugova prema Nemačkoj.

U ovakvim svetskim prilikama zemlje evropskog jugoistoka bile su podesne za ekonomsku penetraciju Trećeg Rajha. Ovo i delovanje mnogih drugih činilaca, veoma brzo su izbrisali primat Francuske, Italije i Britanije u spoljnotrgovinskim vezama i privrednom životu ovih zemalja, uopšte. Ekonomske sankcije, kako smo to ranije istakli, umanjile su prisustvo Italije u privrednim vezama na ovom području. Na poprištu borbe za uticaj u privredi i drugim oblastima naj-

prisutnija je ostala Velika Britanija, ali je njena uloga, posebno u oblasti ekonomskih veza sa ovim regionom izostajala iza uloge Trećeg Rajha. Odmah po završetku ovog četvorogodišnjeg razdoblja Nemačka je tokom 1937. godine odnosila oko 50% celokupne spoljnotrgovinske razmene ovih zemalja, dok su drugu polovinu delile ostale zemlje sveta.

Zahvaljujući dominaciji u ekonomskim vezama, Nemačka je istovremeno produbljivala i jačala svoj uticaj u drugim oblastima života i rada u zemljama jugoistočne Evrope, u svim vidovima kulturne delatnosti, u oblasti politike, u službi odbrane ovih zemalja, što je naročito došlo do izražaja u nabavci nemačkog naoružanja za armije južnoevropskih zemalja.

Postalo je jasno i glavnom konkurentu Hitlera, Musoliniju da to više nisu samo ekonomski interesi već sveopšta ekspanzija Nemačke prema ovom području, ali je za drugačiju politiku bilo kasno. Musolini je nalazio utehu u svojim mršavim pobedama u Africi i nadama da će udružen sa Hitlerom nešto više plena zadobiti ubuduće.

Iako su opšti ekspanzionistički planovi NSDAP činili hronološku celinu, ipak ovaj prvi četvorogodišnji period ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku od 1933—1936, iz više razloga, čini posebnu fazu i po metodama nastupanja i po postignutim rezultatima. Bio je to period u kome su, i pored nekih sitnih osebnosti rada prema pojedinim zemljama, dominirale komponente opšte privredne ekspanzije Nemačke prema jugoistoku. Izuzetak, delimično, predstavljaju Austrija i Čehoslovačka prema kojima je primenjena sila ali su i ovde privredne veze davale dopunski doprinos jačanju nemačkog nacimza u ovim zemljama.

Tokom celog četvorogodišnjeg razdoblja, od 1933—1936, tinjale su a ponekad čak i eruptivno se oglašavale protivurečnosti između italijanskog fašizma i nemačkog nacizma, koje su se začinjale i naj-snažnije manifestovale upravo na području zemalja jugoistočne Evrope.

Idejna bliskost dva pokreta i dva totalitarna sistema kao i strah da njihovu neslogu drugi ne iskoriste, prisilili su ih da se krajem 1936. definitivno nagode. Nagodba je bila na štetu Italije, jer je u tom trenutku Nemačka imala apsolutni primat u uticajima i vezama sa svim zemljama jugoistočne Evrope, izuzimajući svakako Albaniju, koja je već ranije prepuštena Italiji.

Formiranje Osovine Rim — Berlin, krajem 1936. godine čini prelomni trenutak, ne samo u spoljnoj politici Nemačke i Italije, ili u njihovim međusobnim odnosima, već i uopšte u političkim tokovima u svetu. Za Hitlera, ovim činom je rešen jedan krupan problem nacističke spoljne politike i obezbeđen je saveznik na koga se računalo već od osnivanja nacionalsocijalističkog pokreta. Kod određenih slojeva i posebno prvaka NSDAP, još uvek je gajena nada da će uspeti da je pridobije i drugi planirani saveznik, Velika Britanija, ali taj zadatak nije više bio presudan i toliko značajan za privredno i vojno ojačanu Nemačku.

Samouvereni, ali i prevrtljivi i nestabilni vođa italijanskih fašista Benito Musolini, koji je tokom minule četiri godine, u svom konfrontiranju sa Hitlerom, znao često da zaigra na francusku ili britansku kartu, bio je definitivno otrgnut od »demokratskog« zapada i u krajnjem ishodu zajedničke igre za prekrajanje sveta, bio potčinjen volji nacista. Tako je Musolinijeva Italija već u 1937, i pored toga što je još uvek bila jedna od vojno jačih sila, dobila drugostepeni značaj. Ovaj primat nacista nije ostvarivan silom nego taktičkim manevrima i potezima. Nemački nacisti su jedno govorili, a drugo radili. Ovo je dosledno primenjivano upravo u definitivnom istiskivanju italijanskog uticaja iz zemalja jugoistočne Evrope.

Stvaranje Osovine Rim — Berlin, krajem 1936. godine uskoro će zajedničkim učešćem Hitlerovih i Musolinijevih divizija u gušenju demokratske revolucije u Španiji i uništavanju republike, biti ojačano oružanim »bratstvom«.

Posle stvaranja Osovine Rim — Berlin, Nemačka će izvršiti znatne izmene i korekcije u globalnoj taktici nastupanja i prema jugoistoku Evrope. Koristiće se i stari sistem borbe za slabljenje pozicija Britanaca na ovom području, za istiskivanje Francuza pa i saveznika Italijana, ali uz to uvođenje se i neki novi vidovi borbe i potezi koji nisu prisutni u nemačkoj politici prema jugoistoku do stvaranja Osovine Rim — Berlin. Tako će Nemačka, koja je do 1936. godine bila najveći protivnik svih paktova i saveza na ovom području, pristupiti i sama izgrađivanju bilateralnih paktova koji će svakako delovati u korist njene politike na ovom području. U savlađivanju demokratskih i antinemačkih pokreta u pojedinim zemljama biće korišćeni kao značajni činioci revizionistički i revanšistički zahtevi jednih i strah od revanšizma drugih zemalja. U svim spornim slučajevima na ovoj osnovi Nemačka će se naći u ulozi arbitra, a kompromisne arbitraže uvek su vodile porastu prestiža Nemačke.

Uspeh ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku u četverogodišnjem razdoblju od 1933—1936, bio je rezultat mnogih stimulativnih istorijskih i društveno-političkih i ekonomskih činilaca koji su omogućili i podstakli to prodiranje. Konstelacija u svetu i posebno prilike u zemljama jugoistočne Evrope, pogodovali su razvoju takve ekspanzije. Sve je to doprinelo da je teg na teraziji zemlja jugoistočne Evrope počinjao da preteže na stranu konzervativnih snaga i posebno uticaja Nemačke koji će postati još dominantniji u sledećem četvorogodišnjem, predratnom razdoblju.

Da je to bio samo trenutak oseke progresivnih snaga, pokazaće rat kada će upravo snagom i voljom naroda jugoistočne Evrope svi oblici nacifašizma na ovom području biti potpuno poraženi.

B I B L I O G R A F I J A

Radi nesrazmere u obimu prvog i drugog dela bibliografija je stavljena na kraju prve knjige.

I

NEOBJAVLJENI IZVORI

Arhiv radničkog pokreta u Beogradu (ARP)

- Zbirka dokumenata Komunističke partije Jugoslavije
- Zbirka dokumenata Komunističke internacionale

Arhiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Beogradu (ASFRJ)

- Zbirka Milana Stojadinovića
- Zbirka Centralnog presbiroa
- Zbirka dokumenata ministarstava inostranih i unutrašnjih poslova

Archiv des Instituts für Zeitgeschichte, München

Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (A VII)

- Fond Jugoslovenske vojske
- Mikrofilmovana građa »Bonn«
- Mikrofilmovana građa »London«

Bundesarchiv, Koblenz (BA)

- Kabinettsprotokolle 1933—1937 (R-43 I)
- Akten der Reichskanzlei, Auswärtige Beziehungen 1933—1945 (R-43 II)
- Deutsche Auslands-Institut, Stuttgart, DAI (R-57 DAI)
- Akten NS
- Nachlass Seyss-Inquart
- Nachlass Ribbentrop (15)

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg

- Oberkommando der Wehrmacht. Wehrmachtführungsstab
- OKW Wehrwirtschafts — und Rüstungs

Deutsches Zentralarchiv, Potsdam (DAZ)

- Büro RAM Handakten 1933—1937.
- Deutsche Misssionscheft im Ausland 1936—1938.

Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove SFRJ u Beogradu (DASIP)

- Zbirka Londonskog poslanstva (LP)
- Zbirka Poslanstva (od 1939. ambasade) u Ankari (Amb. A.)
- Zbirka Privredno-konzularnog odeljenja
- Zbirka Centralnog presbiroa
- Mikrofilmovana građa Trećeg nemačkog rajha u: The National Archives of the United States of America, Washington (NAW)

Document-Center Berlin, Personalakten mit Anlagen (DC)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn

- Büro des Reichsministers
- Büro des Staatssekretärs (Büro St. S.)
- Büro Unterstaatssekretär (Büro U. St. S.)
- Politische Abteilung II (od 1936. Politische Abteilung) Referat IV
- Handelspolitische Abteilung (Ha Pol)
- Abteilung II — Wirtschaft
- Geheimakten 1920—1936.
- Abteilung VI — Kultur
- Inland II A/B
- Inland I — Partei
- Tagesbefehle Auslandsorganisation der NSDAP 1937—1941.
- Dienststelle Ribbentrop

Public Record Office London

- Foreign Office Papers (1933—1941)
- Cabinet Papers (1933—1941).

II

OBJAVLJENI IZVORI

Adam Magda i drugi (Ured) *Magyarország és második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez*, Budapest 1959.

Allianz, Hitler — Horthy — Mussolini, Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944). Priredili: Magda Adâm, Gyula Juhász i Lajos Kerekes, Budapest 1966.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945, Serie C (1933—1937), 5 Bde., Göttingen 1971—1975, Serie D (1937—1941), 13 Bde., Baden-Baden — Frankfurt/M — Bonn — Göttingen 1950—1970.

Anatomie der Aggression, Neue Dokumente zu den Kriegszielen des faschistischen deutschen Imperialismus im Zweiten Weltkrieg, Berlin 1972.

Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des Monopolkapitalismus bei der Vorbereitung und Durchführung des Zweiten Weltkrieges, hrsg. und eingeleitet von Dietrich Eichholtz und Wolfgang Schumann, Berlin 1969.

Aprilski rat, zbornik dokumenata, Beograd 1969.

Archiv der Gegenwart 1933—1947, Essen — Wien — Zürich 1933—1947.

Les Archives secrètes de la Wilhelmstrasse, Paris.

Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933—1945. I, IV, Bielefeld 1961.

Auswärtiges Amt. 1940. nr. 3. *Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges*, Erste Folge, Berlin 1940.

Beneš Eduard, *Šest let exilu a druhé svèiové války, Reci, projevy a dokumenty z r. 1938—1945*, Praha 1946.

Българо-съветски отношения и връзки, документи и материали, том I, София 1977.

Българската Комунистическа Партия в резолюция и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК, том III, София 1954.

Bollettini di Guerra del Comando Supremo 1940—1943, Roma 1970.

The British War Blue Book: Documents Concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939, London 1939.

Ceskoslovensko a norimbersky proces. Hlavní dokumenty norimberskeho procesu o zločinech nacistů proti Československu, Praha 1946.

Дашичев В. И., *Банкротство стратегии германского фашизма*, Документы и материалы, Москва 1973.

Degras J., (Ured), *Soviet Documents on Foreign Policy Vol. III: 1933—1941*, London 1953.

Deutschland und die Tschechoslowakie 1918—1945. Dokumente über die deutsche Politik, Prag 1965.

Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933—1939. (Dokumente und Materialien), Berlin 1962.

Dimitrov Georgi Reichstagsbrandprozess, Dokumente, Briefe und Aufzeichnungen vom G. Dimitrov, Berlin 1946.

Diplomaciai iratok Magyarországon, külpolitikájához, 1936—1945, Budapest, 1962.

Diplomatika engrafa. I italiki epitesis enandion tis Elados, Atina 1940.

Dokumenta e materiale historike nga lufta e popullit Sqiptar per liri e demokraci, 1917—1941, Tiranë, 1959.

Dokumente der deutschen Politik, 7 Bde, Berlin 1940.

Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland, Berlin 1941.

Documente și materiale din ajunul celui de-la II-lea război mondial I i II, București 1948—1949.

I documenti diplomatici italiani, Ottava serio: 1935—1939, vol. XII, Roma 1952, vol. XIII, Roma 1953. Nona serie: 1939—1943, vol. I, Roma 1954, vol. II, Roma 1957, vol. III, vol. IV, Roma 1960, vol. V, Roma 1965.

Документы и материалы кануна второй мировой войны. Из архива министерства иностранных дел Германии. Том 1—2. Москва 1948.

Документы Министерства иностранных дел Германии. Выпуск 1—3. Москва 1946.

Документы по истории мюнхенского сговора 1937—1939, Москва 1979.

Документы внешней политики СССР том XV—XXI, Москва 1957—1965.

Documents and Materials relating to the Eve of the Second World War, 1937—39. 2. vols. Moscow 1948.

Documents Diplomatiques: L' Aggression de l'Italie contre la Grèce, Athenes 1940.

Documents diplomatiques, 1938—1939. Pieces relatives aux événements et aux négociations qui ont précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande-Bretagne et la France d'autre part, Paris 1939.

Documents concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between great Britain and Germany, London 1939.

Documents on International Affairs, (red. Toynbee J. Arnold) London 1928—1941.

Documents on German Foreign Policy, 1918—1945. Serie C, I—V, vol. Serie D I—XIII vol. London — Washington 1949—1962.

Documents on British Foreign Policy 1919—1939, Serie II, vol. 5—16, i Serie III, vol. 1—7, London 1949—1955.

Documents diplomatiques Français, Serie I, vol. 1—7 i Serie II, vol. 1—13. Paris.

Documents Relating to the Conflict with Y ugoslavia and Greece. Berlin 1941.

Documents relatifs à l'histoire de la guerre. Auswärtiges Amt, 1939, nr. 2, Berlin 1939.

Documents Secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne: Turquie, Paris 1946.

The French Yellow Book, New York 1939.

Freund M., *Geschichte des Zweiten Weltkrieges in Dokumenten*, T. I—II, Freiburg — München 1954, T. I: *Der Weg zum Kriege 1938—1939*, T. II, *An der Schwelle des Krieges* 1939.

Foreign Relations of the United States, Diplomatie Papers, 1939. vol I, Washington 1956.

Foreign Relations of the United States, Diplomatie Papers, 1940. vol. I—III, Washington 1958—1959.

Foreign Relations of the United States, Diplomatie Papers, 1941. vol I. Washington, 1958. vol II. Washington 1959.

Zur Geschichte der deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933—1945. Eine Auswahl von Materialien, Berichten und Dokumenten, Berlin 1958.

Gelbbuch der Französischen Regierung, Basel 1940.
Griff nach Südosten-europa, neue Dokumente, ured. Wolfgang Schuman, Berlin 1973.

Hitlers zweites Buch, Ein Dokument aus dem Jahre 1928. (Ured. G. L. Weinberg), Stuttgart 1961.

Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1930—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht, hrsg. von Walther Hubatsch, Frankfurt/M. 1962.

Hitler e Mussolini. Lettere e Documenti, Milano 1946.

Der Hochverratsprozess gegen Dr. Guido Schmidt vor dem Wiener Volksgericht. Die gerichtliche Protokolle Wien 1947.

Hoetzsch Otto, *Dokumente zur Weltpolitik der Nachkriegszeit,* Bd. 7: *Südosteuropa und Naher Orient,* Leipzig 1933/34.

Hofer Walther, *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933—1945.* Frankfurt a.M. 1957.

Hofer Walther, *Die Entfesselung des Zweiten Weltkrieges, Eine Studie über die internationalen Beziehungen im Sommer 1939.* Dokumenten, Frankfurt a.M. 1964.

International Military Tribunal. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 1945—1946. 42 vols. Nuremberg 1947—1949.

Jacobsen, Hans-Adolf (Ured), *Dokumente zur Vorgeschichte des Westfeldzuges, 1939—1940,* Berlin/Frankfurt a.M. 1956.

Jacobsen Hans-Adolf, *Der Zweite Weltkrieg. Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten,* Frankfurt/M. 1965.

Jacobsen Hans-Adolf, und Jochmann, Werner, *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933—1945.* 2. vols. Bielefeld 1961.

Klee Karl (red), *Dokumente zum Unternehmen Seelöwe, Die geplante deutsche Landung in England —* Göttingen, Berlin, Frankfurt a. M. 1959.

Kral Vaclov (red.), *Das Abkommen von München 1938.* Tschechoslowakische diplomatische Dokumente, 1937—1939. Praha 1968.

Kral Vaclov (red.), *Die Deutelten in der Tschechoslowakei, 1933—1947.* Dokumentensammlung. Praha 1964.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), 1940—1945 (red. P. E. Schramm, A. Hillgruber, W. Hubatsch, i H. S. Jacobsen), 4. Bd. Frankfurt am Main 1961—65.

Kühnl Reinhard, *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*, Köln 1975.

Magyarország és a második világháború, Budapest 1959.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych ZSRR. *Dokumenty i materiały z przedednia drugiej wojny światowej*. T. I Listopad 1937—1938. Z. archiwum niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Warszawa 1949.

Ministère Royal des Affaires Etrangères. *Livre blanc grec. Documents diplomatiques L'agression de l'Italie contre la Grece*. Athènes 1940.

Mnichov V dokumentech T. I: *Zrada západních mocností na Československu*. T. II: *Zrada české a slovenské buržoasie na československém lidu*. Praha 1958.

Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933—1945. Frankfurt am Main 1957.

Новые документы из истории Мюнхена, Москва 1958.

Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов, Том 1—7. Москва 1957—1962.

Poland, Ministry of Foreign Affairs, Official Documents Concerning Polish-German and Polish-Soviet Relations, 1933—1939, London 1940.

Prozess der Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärtribunal, 42 Bde, Nürnberg 1947—1949.

Roosevelt, Franklin D, *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt*, Oompiled and collated by Samuel I. Rosenmann. 1940. *War-and Aid to Democracies* (New York 1941), 1941. *The Call to Battle Station* (New York 1950).

Royal Ministry for Foreign Affairs: *Diplomatie Documents: Italy's Aggression against Greece*, Athen 1940.

Santag Raymond J. and Beddie James S. (red.) *Nazi-Soviet Relations 1939—1941, from the Archives of the German Foreign Office* — Washington 1948.

Советско-болгарские отношения и связи. Документы и материалы, том. 1. Ноябрь 1917 — сентябрь 1944. Москва 1976.

Soviet Documents on Foreign Policy, 3. vols. London, 1951—53.

СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 — август 1939 г.) Документы и материалы, Москва 1971.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, drugi redovni saziv za 1936/1937, knj. II.

Стенографски дневници на XXIV и XXV обикновено народно събрание, София 1938—1944.

Szinai Miklós, Szücs László, (Red) *Horthy's Confidential Papers*, Budapest 1965.

Tajna pisma Hitler — Musolini, prevod i redakcija B. Krizman, Zagreb 1953.

Titulescu N. *Documente diplomatice*, Bucureşti 1967.

Trevor-Roper Hugh R. (red.), *Hitler's War Directives 1939—1945*, London 1964.

Trial of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law N10, vol 1—14, Washington 1950—1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1939—1945. Ankara 1939—1945.

Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны, Москва 1962.

Внешняя политика СССР. Сборник документов, том III и IV. 1935—1941, Москва 1946.

Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten, Bd. I—III, Freiburg 1953.

Weltherrschaft im Visier, Dokumente zu den Europa-und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945. Berlin 1975.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Skraćeno Zb. NOR) tom II, knj. 2, Beograd 1954; tom XII, knj. 1, Beograd 1973; tom XIII, knj. 1, Beograd 1969.

Zbornik zakona, zbirka međunarodnih ugovora, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Beograd.

III

MEMOARSKA DELA

Beneš Edvard, *Paměti. Od Mnichova k nové valce a k novému vítězství*. Praha 1947.

Beneš Edvard, *Mnichovské dny*, Praha 1968.

Blum Léon, *L'Exercice du Pouvoir, Discours Prononcés de Mai 1936 à Janvier 1937*, Paris 1937.

Bonnet G: *Defense de la Paix. Fin d'une Europe*, t. I. *De Washington au Quai d'Orsay*, t. II: *De Munich a la guerre*. Genève — Paris 1948.

Cavallero Ugo — *Comando supremo*, Diario 1940—1943. del capo di SMG, Roma 1947.

Chamberlain Neville. *In Search of Peace*, New York 1939.

Chamberlain Neville, *The Struggle for Peace*, 1939.

- Ciano Galeazzo, *Dnevnik 1937—1938*, Zagreb 1954 (prev. sa ital.).
- Celovsky Boris, *Das Münchener Abkommen 1938*, Stuttgart 1958.
- Gammen N. P. *Preludi del grande dramma*, Roma 1947.
- Coulondre Robert, *De Stalin a Hitler*, Souvenirs de Deux Ambassades, 1936—1939, Paris 1950.
- Черчил Винстон, *Други светски рат*, Београд, I—VI, s. a. (prev. sa engl.).
- Димитров Георги М., *Лейпцигский процес. Речи, писъма и документи. Москва 1961.*
- Dirksen Herbert, *Moskau — Tokyo — London: Erinnerungen und Betrachtungen zu 20 Jahren deutscher Aussenpolitik*, 1919—1939, Stuttgart 1950.
- Dnevnik groja Ciana (1939—1943)*, Zagreb 1948 (prev. sa ital.).
- Dodd Willam E., *Ambassador Dodd's diary 1933—1938*. London 1941.
- Domarus Max, *Hitler, Reden und Proklamationen 1932—1945*, I i II, München 1965.
- Eden Anthony: *Memoirs, Facing the Dictators*, London 1962.
- Fotić M. A., *Izguljeni rat*, sl. 1960.
- Gafencu Gr. *Derniers jours de l'Europe*, Paris 1946.
- Goebbels J., *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*, Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern 1932/3, München 1942.
- Go'twald K., *Ausgewählte Reden und Aufsätze*, Berlin 1955.
- Gottwald K: *Deset let. Sbornik stati projevu 1936—1946*. Praha 1948.
- Günther John, *So sehe ich Europa*, Amsterdam 1938.
- Halifax E. *Of fullness of Days*, London 1957.
- Haider F. Generaloberst, *Kriegstagebuch Tägliche Aufzeichnungen der Chefs des Generalstabes des Heeres 1939—1942*, Bd. I—III, Stutgart 1962—1964.
- Hassell Ulrih: *Vom ändern Deutschland*, Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938—1944. Zürich — Wien 1948.
- Henderson N: *Failure of a Mission*, Berlin 1937—1939. London 1940.
- Henlein Konrad, *Heim ins Reich*, Reden aus den Jahren 1937. und 1938. Karlsbad 1939.
- Hoare S. *Neun bewegte Jahre, Englands Weg nach München*, Düsseldorf 1955.
- Horthy N: *Ein Leben für Ungarn*, Bonn 1953.
- Hossbach F, *Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934—1938*, Wolfenbüttel — Hanoover 1949.
- Караосманоглу, *Дипломат поневоле. Воспоминания и наблюдения*, Москва 1966.

- Knatchbull — Hugessen Hugh, *Diplomat in Peace and War*, London 1949.
- Kordt Erich — *Wahn und Wirklichkeit. Die Aussenpolitik des Dritten Reiches*. Stuttgart 1948.
- Литвинов М. *Внешняя политика СССР. Речи и заявления. 1927—1937*, Москва 1937.
- Майский И. М. *Воспоминания советского дипломата 1926—1945*, Москва 1971.
- Meissner Oto: *Staatssekretär unter Ebert-Hindenburg-Hitler*, Hamburg 1950.
- Massigli Rene: *La Turquie devant le guerre, Mission à Ankara 1939—1940*. Paris 1964.
- Metaksas Joanis, *To prosopiko tu imerologiu* (red P. Vranas) vol. IV, 1933—1941, Atina 1964.
- Montgomery B. L. *Avec la 8-e armée d'El-Alamein à L'Adriatique*, Paris 1948.
- Neubacher Hermann. *Sonderauftrag Südost, 1940—1945*, Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen 1956.
- Papen F: *Der Wahrheit eine Grasse*. München 1952.
- Pieck W. *Der neue Weg zum gemeinsamen Kampf für den Sturz der Hitlerdiktatur*, Referat und Schlusswort auf der Brüsseler Parteikonferenz der kommunistischen Partei Deutschland, Okt. 1935. Berlin 1951.
- Raušing Herman, *Moji poverljivi razgovori*, Njujork, s. a.
- Rendel Siir George, *The Sword and the Olive*. 'Recollections' of Diplomacy and the Foreign Service, 1913—1953, London 1957.
- Reynaud Paul, *Memoirs, venu de ma Montagne*, Bd. 1, Paris 1960.
- Ribar Ivan: *Politički zapisi knjiga III—IV*. Beograd 1951—1952.
- Ribbentrop J: *Zwischen London und Moskau*. Erinnerungen und letzte Aufzeichnungen, 1954.
- Rintelen E: *Mussolini als Bundesgenosse*. Erinnerungen des deutschen Militärattaches in Rom 1936—1943. Stuttgart 1951.
- Schacht Hjalmar, *Abrechnung mit Hitler*, Hamburg/Stuttgart 1948.
- Schmidt Paul: *Statist auf diplomatischer Bühne 1925—1945*. Erlebnisse des Shefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas, Bonn 1949.
- Schussnigg Kurt, *Ein Reguim in Rot-Weiss-Rot*, New York 1946.
- Seraphim Hans-Günther (red) *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs aus den Jahren 1934/35. und 1939/40*. Göttingen 1956.
- Speer Albert, *Sjećanje iz Trećeg Reicha*, Rijeka 1972 (prev. sa nem.).
- Stakić V. *Moji razgovori sa Mussoliniem*. Osovinski sile i Jugoslavija, München 1967.

- Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939—1944.* Hrsg. und erläutert von A. Hillgruber. 2. Bde, Frankfurt/M. 1967—1970.
- Stojadinović Milan, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970.
- Tajni arhiv Grofa Ciana, Zagreb 1952. (Prev. sa franc.).
- Titulescu Nicolae, *Discursuri*, Bucureşti 1967.
- Тольятти П. *И забранные статьи и речи*, т. 1. Москва 1965.
- Tsolakoglu Georgios, *Apomnimonevmata*, Atina 1959.
- Ulbricht Walther, *Der faschistische deutsche Imperialismus (1933—1945)*, Berlin 1952.
- Vauhnik Vladimir, *Nevidna fronta*, Buenos Aires 1965.
- Weizsäcker Ernest, *Erinnerungen, Mein Leben*, Frieberg 1950.

IV

MONOGRAFIJE

- Adam Magda, *Magyarország és a Kisantant a Harmincás éveken*, Budapest 1968.
- Akçin Aptülahat, *Atatürkün dzs politika ilkeleri ve diplomasisi, ikinci kısım*. Istanbul 1966.
- Алексеев В. М. Керимов М. А. *Внешняя политика Турции*, Москва 1961.
- Андовски Христо, *Македонците под Грција во борбата против фашизмот (1940—1944)*, Скопје 1968.
- Annabring Matthias, *Geschichte der Donauschwaben*, Band 1. Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn, Stuttgart 1954; Bd. 2. Volksgeschichte in Jugoslawien, Stuttgart 1955; Bd. 3. Volksgeschichte der Donauschwaben in Rumänien. Stuttgart 1956.
- Anonakeas, *Politiki istoria tis Elados*, III, 1935—1954, Atina, *Anschluss 1938. Protokoll des Symposiums in Wien am 14. und 15. März 1978*, Wien 1981.
- Ansei W., *Hitler and the Middle Sea*, Durham 1972.
- Auf antisowjetischen Kriegskurs*. Studien zur militärischen Vorbereitung des deutschen Imperialismus auf die Aggression gegen die UD SSR (1933—1941), Berlin 1970.
- Apostolski Mihailo, *Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*, Beograd 1978.
- Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert* (Red W. Benz i H. Graml), Stuttgart 1976.
- Atatürk, *Sein Leben urld sein Werk*, Ankara 1981.
- Ataöv Türkkaya, *Turkish Foreign Policy 1939—1945*, Ankara 1965.
- Avramovski Živko, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Beograd 1968.
- Avramovski Zivko, *Treći Rajh i borski rudnik*, Bor 1975.

- Baltali Kemal, 1936—1956 *Yzllari arasinda Bogazlar Meselesi*, Ankara 1959.
- Barker Elisabeth, *Austria 1918—1972*, London 1973.
- Barker Elisabeth, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Zagreb 1978 (prev. sa engl.).
- Barta I., Bernd I. T., Hanak P., Lacko M. Makkai L., Nagy Zs. L., Ranki Gy., *Die Geschichte Ungarns*, Budapest 1971.
- Bartel W., *Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933—1945*. Berlin 1956.
- Батлер Дж., *Большая стратегия*. Сентябрь 1939 — июнь 1941, Москва 1959.
- Batowski Henrik, *Agonia pokoju i poczatek wojny*, Poznan 1969.
- Batowski Henrik, *Austria i Sudety 1919—1938*, Poznan 1968.
- Batowski Henrik, *Europa zmierza kuk przepšci*, Poznan 1977.
- Batowski Henrik, *Kryzys dyplomatyczny w Europie*, jesien 1938 — wiosna 1939, Warszawa 1962.
- Batowski Henrik, *Zdrada monachijska*, Poznan 1973.
- Bauer E., *Histoire controversée de la deuxième guerre mondiale* 7 Bände, Monaco 1966.
- Baum W., Weichold E., *Der Krieg der »Achsenmächte« im Mittelmeer — Raum*, Göttingen 1973.
- Baumont Maurice, *Les origines de la deuxième guerre mondiale*, Paris 1969.
- Baumont Maurice, *The Third Reich*, New York 1955.
- Beck Earl R., *Verdict on Schacht*. A Study iin the Problem of Political »Guilt« Tallanhassee 1955.
- Beer M., *Die auswärtige Politik des Dritten Reiches*, Zürich 1934.
- Beloff Max, *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929—1941*, 2 Bde., London — New York — Toronto 1947.
- Belot Raymond, *The Struggle for the Mediterranean 1939—1945*, Princeton 1951.
- Белоусова З. С., *Франция и европейска безопасност*, Москва 1976.
- Белоусова З. С., *Французская дипломатия накануне Мюнхена*, Москва 1964.
- Berend I. / Rânki G. *Economic Development in West- Central Europe in the 19 th and 20 th Centuries*, New York — London 1974.
- Berend T. Ivan, Rânki György, *Magyarország a fasiszta Németország »életterében«*, 1933—1939, Budapest 1960.
- Berend T. Ivân, Rânki György, *Magyarország gyâripara a második vilâghâboru előtt és a haborû idôszakában (1933—1944)*, Budapest 1958.
- Bettelheim Charles, *L'économie allemande sous le nazisme*, Paris 1946.

- Beyer H., Lehr O., *Grosse Deutsche im Ausland, eine Volksdeutsche Geschichte in Lebensbildern*, Stuttgart 1939.
- Biber Dušan, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Ljubljana 1966.
- Biernat K. H., *Der Reichstag brennt*. Hintergründe und Auswirkungen der faschistischen Reichstagsbrandprovokation, Berlin 1960.
- Bierschenk Theodor, *Die deutschen Volksgruppen in Polen 1934—1939*. Göttingen 1955.
- Bilanz des Zweiten Weltkrieges*, Oldenburg/Hamburg 1953.
- Бланк А. С., *Коммунистическая партия Германии в борьбе против фашистической диктатуры (1933—1945)*, Москва 1964.
- Bleyer W. Drechsler K., Förster G. und Hass G. *Deutschland von 1939 bis 1945*, Berlin 1969.
- Birkenfeld Wolfgang, *Der synthetische Treibstoff 1933—1945*. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschafts- und Rüstungspolitik, Berlin 1964.
- Bysitický Y., Deák L., *Europa na prelome*. Diplomatičké politické vzťahy v rokoch 1932—1933, Bratislava 1973.
- Bracher Karl Dietrich, *Die Diktatur*, Köln 1969.
- Bracher Karl Dietrich, *Deutschland zwischen Demokratie und Diktatur*, Beiträge zur neueren Politik und Geschichte, Bern — München — Wien 1964.
- Bracher Karl Dietrich, Sauer W., Schulz G., *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34, Köln — Opladen 1960.
- Bratianu G., *La politique extérieure de la Roumanie*, Bukaresti 1937.
- Brajovich Petar (red), *Les Systèmes d'occupation en Yougoslavie, 1941—1945*, Beograd 1963.
- Braubach Max, *Der Einmarsch deutscher Truppen in die entmilitarisierte Zone am Rhein im März 1936*, Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Zweiten Weltkrieges, Köln — Opladen 1956.
- Brausch G., *Deutschland-Ungarn, Die diplomatischen Beziehungen vom Herbst 1937 bis Frühjahr 1939*, Göttingen 1956.
- Breccia Alfredo, *Jugoslavia 1939—1941, Diplomazia della neutralita*, Roma 1978.
- Brissaud Andre, Mabire Jean, *Noć i magla. Gestapo nad Evropom*, Zagreb 1977.
- British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece* Red. Phyllis Auty i Richard Clogg, London 1975.
- Brook-Shepherd G., *Der Anschluss*, Graz — Wien — Köln 1963.
- Boban Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*. I i II deo, Zagreb 1974.
- Boban Ljubo, *Sporazum Cvetković — Maček*, Beograd 1965.
- Бошковић Бошко, *Балканы и международный империализм*, Москва 1936.

- Botz Gerhard, *Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich. Planung und Verwirklichung des politisch-administrativen Anschlusses (1938—1940)*, Wien 1972.
- Broszat Martin, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945*, Stuttgart 1961.
- Broszat Martin, *Der Nationalsozialismus, Weltanschauung, Programm und Wirklichkeit*, Stuttgart 1960.
- Broszat Martin, *Der Staat Hitlers, Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, Lausanne 1969.
- Bruegel Johan W., *Czechoslovakia before Munich*, Cambridge 1973.
- Brügel Johan W., *Tschechen und Deutsche, 1918—1938*, München 1967.
- Buchheim, Hans, *Das Dritte Reich, Grundlagen und politische Entwicklung*, München 1958.
- Buchheim, H., Broszat, M., Jacobsen, N.-A., Krausnick, H., *Anatomie des SS-Staates*, 2 Bde., Olten — Freiburg 1965.
- Buchheim H., Eucken-Erdsiek, E., Buchheit, G., Adler, H. G., *Der Führer ins Nichts, Eine Diagnose Adolf Hitlers*, Rastatt 1960.
- Büchner, Alex, *Der deutsche Griechenlandfeldzug*, Heidelberg 1957.
- Büchner Hans, *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Ungarn und Deutschland*, München 1934.
- Bullock Alan, *Hitler and the Origins of the Second World War*, London 1967.
- Bullock Alan, *Hitler, a Study in Tyranny*, London 1953.
- Bunescu T., *Lupta poporului roman împotriva Dictatului de la Viena (august 1940)*, Bucureşti 1971.
- Burçak Rifki S., *Türk-rus-ingiliz münaşebetleri (1791—1941)*, Ankara 1946.
- Bürden T. Hamilton, *Die programmierte Nation*, Bertelsmann Sachbuchverlag, 1967.
- Butler J. R. M., *Grand Strategy, September 1939 — June 1941*, London 1957.
- Calafeteanu Ion, *Diploma\ia românească în sud-estul Europei 1938—1940*, Bucureşti 1980.
- Campus Eliza, *Mica în\elegerea*, Bucuresti 1968.
- Compus Eliza, *În\elegerea Balcanică*, Bucureşti 1972.
- Campus Eliza, *Din politica externă a României 1913—1947*, Bucureşti 1980.
- Carr Edward Hallett, *German-Soviet Relations between the Two World Wars, 1919 bis 1939*, Baltimore 1951.
- Carr Edvard Hallett, *International Relations between the Two World Wars, 1919—1939*, London 1948.
- Carroll Berence A., *Design for total War, Arms and Economics in the Third Reich*, The Hague — Paris 1968.

- Cartier Raymond, *Der Zweite Weltkrieg 1939—1945*, 2 Bd., München 1975.
- Casson Stanley, *Greece against the Axis*, London 1941.
- Chambers, A. G., *The German-American Diplomatic Relations 1936—1941*, Stanford 1961.
- Cecil Robert, *Hitler's Decision to Invade Russia 1941*, London 1975.
- Cervi M., *La guerra di Grecia*, Milano 1965.
- Clissold Stephen, *Yugoslavia and the Soviet Union 1939—1973*, London 1977.
- Collier Basil, *The Second World War*, New York 1967.
- Conway John S., *German Foreign Policy 1937—1939*, Cambridge 1955.
- Copoiu N., Zaharia Gh. i drugi, *Rezistența europeană în anii celui de-al doilea război mondial 1938—1945*, vol. I, Țările din Europa centrală și de sud-est. București 1973.
- Croll Walther, *Wirtschaft im Europäischen Raum*, Wien 1940.
- Csepanyi Dezső, *A Gömbös-kormány szociálpolitikája 1935—1936*. Szeged 1966.
- Cowling Maurice, *The Impact of British Politics and British Policy 1933—1940*, Cambridge 1975.
- Oretzianu A., *The Lost Opportunity* (On Rumania and the Balkans 1939—1945), London 1975.
- Crevelde L. Van Martin, *Hitler's Strategy, 1940—1941*, The Balkan Clue, Cambridge 1973.
- Cruickshank Charles, *Greece 1940—1941*, London 1976.
- Čalić Eduard, *Hitler ohne Maske*, Frankfurt am Main 1969.
- Culinović Ferdo, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965.
- Čulinović Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961, t. I—II.
- Čulinović Ferdo, *Okupatorska pobjeda Jugoslavije*, Beograd 1970.
- Culinović Ferdo, *Slom stare Jugoslavije (1941)*, Zagreb 1958.
- Dahms Hellmuth Günther, *Der Zweite Weltkrieg*, Tübingen 1960.
- Dämmert Rudolf, *Deutschlands Nachbarn im Südosten, Völker und Mächte im Donaauraum*, Leipzig 1938.
- Damjanović Pero, *Tito na čelu Partije*, Beograd 1968.
- Damjanović Pero, *Tito pred temama istorije*, Beograd 1972.
- Dafnis Grigorios, *I Elás metaksi dio polemon, 1923—1940*, Atina 1955.
- Deakin Friedrich William, *The Brutal Friendship: Mussolini, Hitler, and the Fall of Italian Fascism*. New York 1966.
- Deborin G. A. Komkow G. D. Nikitin A. F. Ekstein A. E., *Die Sowjetunion am Vorabend des Grossen Vaterländischen Kriegs in*

Juni 1941. Beiträge zur Geschichte des hitlerfaschistischen Überfalls auf die Sowjetunion, Berlin 1961.

Dedijer Vladimir, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1939—1948*, Beograd 1948.

Denne Ludwig, *Das Danzig Problem in der deutschen Aussenpolitik, 1934—1939*, Bonn 1959.

Deutsch Robert, *Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux, 1936*, Bukurešt 1971.

Deutsch Oswald, *Germania's next Aims*, London 1939.

Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945, hrsg. von Deutschen Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin-Dahlem, bearb. von Rolf Wagenführ, Berlin 1963.

Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg, Stuttgart 1971.

Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg, Band I i II, Stuttgart 1979.

Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg, Materialien der wissenschaftlichen Konferenz der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR vom 14. bis 19. Dezember 1959 in Berlin, Bd. 1—5. B. 1960—1962.

Deutschland im zweiten Weltkrieg, tom I, Berlin 1974.

Deutschland und Südosteuropa, Graz 1942

Deutschland und Südosteuropa. Arbeitswissenschaftliches Institut der Deutschen Arbeitsfront, 1940.

Deutschland und Südosteuropa. Die natürlichen, völkischer, kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen des Deutschtums mit den Völkern im Südosten, Graz 1942.

Deutschland und die Tschechoslowakei 1918—1945, Prag 1965.

Deutschland im Zweiten Weltkrieg. Bd. I: Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis zum 22. G. 1941. Leitung: Gerhart Hass, Berlin 1974; Bd. 2: Vom Überfall auf die Sowjetunion bis zur sowjetischen Gegenoffensive bei Stalingrad (Juni 1941 — November 1942). Leitung: Karl Drechler, Berlin 1975.

Die deutschen Vertreibungsverluste. Bevölkerungsbilancen für die deutschen Vertreibungsgebiete 1939/50, Wiesbaden 1958.

Димитров Илчо, *Българо-италиански политически отношения 1922—1943*, София 1976.

Dimitrijević Sergije, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd 1959.

Dimitrijević Sergije, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918. do 1941*, Beograd 1962.

Domamiš Max, *Mussolini und Hitler. Zwei Wege — Gleiches Ende*, Würzburg 1977.

„Дранг нах Остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871—1918, Москва 1977.

Das Dritte Reich und Europa, Bericht über die Tagung des Instituts für Zeitgeschichte in Tutzing, Mai 1956: München 1957.

- Drugi svetski rat*, knj. 1, Beograd 1957.
- Дворкин И. Н. *Экономическая программа германского национал-социализма*, Москва 1933.
- Duroselle J. B., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 1e ed., Dalloz 1978.
- Duroselle J. B., *La politique étrangère de la France de 1932 à 1939*, Paris.
- Duroselle J. B., *Les relations germano-soviétiques 1933—1939*; préface de P. Renouvin, Paris 1954.
- Duroselle J. B., *Les relations internationales de l'Allemagne et d'Italie de 1919 à 1939*, Paris 1967.
- Ђо рђе вић Бошко, *Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja države SHS do rata 1941. godine*, Zagreb 1960.
- Eichholtz Dietrich, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945*, I, Berlin 1969.
- Eichstädt Ulrich, *Von Dollfuss zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933—1938*. Wiesbaden 1955.
- Ekmečić Milorad, *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svetska rata*, Sarajevo 1965.
- O elino italikos polemos 1940—1941*. Atiina 1960.
- Elwyn Jones, *The Battle for Peace*, London 1938.
- Encyclopedia of the Third Reich*, by Louis L. Snyder, New York 1976.
- Ерещенко, *Королевская диктатура в Румынии 1938—1940 гг.*, Москва 1979.
- Erbe René, *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1939—1945 im Lichte der modernen Theorie*, Zürich 1958.
- Ерусалимский А. С. *Германский империализм, история и современность*, Москва 1964.
- Esmer A. Ş., *Türk diplomasisi (1920—1955)*, Istanbul 1959.
- Etie ke aforme tu elino-italiku polemu 1940—1941*. Atina 1959.
- Fabian Society, *Hitler's Route to Bagdad*, London 1939.
- Fabry Philipp W., *Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941*, Stuttgart 1971.
- Fabry Philipp W., *Der Hitler-Stalin-Pakt 1939—41*. Darmstadt 1962.
- Faingar I. M., *Die Entwicklung des deutschen Monopolkapitals*, Grundriess, Berlin 1959.
- Fenik Mümtaz Faik, *1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifaki ve Büyükbritanya İmparatorluğu*. Ankara 1941.
- Fenyo Marilo D., *Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian Relations, 1941—1944*, New Haven/London 1972.
- Ferenc Tone, *Akcije organizacije TIGR v Austriji in Italiji, spomladi 1940*, Ljubljana 1977.

- Ferenc Tone, *Nacistična raznarodovna politika v Sloveniji v letih 1941—1945*, Maribor 1968.
- Fest Joachim, C., *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft*, München 1963.
- Fischer A., *A History of Europe, I i II*, London 1949.
- Fischer F., *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911—1914*, Düsseldorf 1969.
- Fischer F., *Weltmacht oder Niedergang, Deutschland im ersten Weltkrieg*, Frankfurt, a. M. 1965.
- Fischer Wolfram, *Die Wirtschaftspolitik des Nationalsozialismus*, Hannover 1961.
- Fischer L., *Russias Road from Peace to War*, New York 1969.
- Fishta Iljaz, *Sistemi Montear dhe i kreditit ne Shqipteri (1925—1944)*, Tirana 1971.
- Flöter Hans Hinrich, *Hitlers Weg zur totalen Macht 1933—1938*, Oberhausen, s. a.
- Фомин В. Т. *Агрессия фашистской Германии в Европе 1933—1939 гг.*, Москва 1963.
- Фомин В. Т. *Фашистская Германия во второй мировой войне, сентябрь 1939 — июнь 1941*, Москва 1978.
- Fostmeier Friedrich, Volkmann Hans Erich (red), *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Düsseldorf 1975.
- Förster Gerhard i drugi, *Der Zweite Weltkrieg. Militärhistorischer Abriss*, Berlin 1972.
- Förster Gerhard, *Totaler Krieg und Blitzkrieg*, Berlin 1968.
- Förster Wolfgang, *Generaloberst Ludwig Beck, sein Kampf gegen den Krieg*, München 1953.
- Franzei Emil, *Sudetendeutsche Geschichte*, Augsburg 1958.
- Franzei Emil, *Die Politik der Sudetendeutschen in der Tschechoslowakei 1918—1938*, Gräfelfing 1952.
- Fraudienst Werner, *Yugoslawiens Weg zum Abgrund*, Berlin 1941.
- Freytagh-Loringhoven Axel, *Deutschlands Aussenpolitik*, Berlin 1940.
- Freund Michael, *Das Dritte Reich 1933—1939*, Güttersloh 1963.
- Fritz Friedrich, *Der deutsche Einmarsch in Österreich 1938*, Wien 1968.
- Fuchs Gerhard, *Gegen Hitler und Henlein. Der solidarische Kampf tschechischer und deutscher Antifaschisten von 1933 bis 1938*, Berlin 1964.
- Funk Waltther, *Die Länder des Südostens und die europäische Wirtschaftsgemeinschaft*, Wien 1944.
- Furnia Arthur H., *The diplomacy of Appeasement. Anglo-French Relations and the Prelude to World War II 1931—1938*, Washington 1960.

Gaebel Otto — Hermän, *Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs an landwirtschaftlichen Erzeugnissen*, Berlin 1938.

Gaćeša Nikola, *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919—1941*, Novi Sad 1972.

Gajanova A. *ČSR a srednjoevropska politika velomci (1918—1938)*, Praha 1967.

Gafencu Grigore, *Politica externa a României*, Bucureşti 1939.

Галкин А. А. *Германский фашизм*, Москва 1967.

Gallo Max, *L'affaire d'Ethiopie, Aux origines de la guerre mondiale*, Paris 1967.

Gallo Max, *Italia lui Mussolini*, Bucuresti 1969.

Gehl Jürgen, *Austria, Germany and the Anschluss 1931—1938*, London — Oxford 1963.

Georgescu Titu, *Organizatii de masă legale conduse de PCR*, Bucuresti 1967.

Георгиев И. *Добруджа в борьбе за свобода 1913—1940*, София 1962.

Германский империализм и вторая мировая война. Материалы научной конференции Комиссии историков СССР и ГДР в Берлине (14—19 декабря 1959 г.), Москва 1963.

Германская история в новое и новейшее время, том II, Москва 1970.

Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1939—1945, I, II i III tom, Berlin 1973.

Geschichte des Zweiten Weltkrieges, Würzburg 1960.

Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, (hsg. v. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED), Band 4: von 1924 bis Januar 1933, Berlin 1966; Band 5: von Januar 1933 bis Mai 1945, Berlin 1966.

Geshkoff Theodore I., *Balkan Union, a road to peace in South Eastern Europe*, New York 1940.

Гинцберг Л. И. и Драбкин Я. С., *Немецкие антифашисты в борьбе против гитлеровской диктатуры (1933—1945)*, Москва 1961.

Goldinger Walter, *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962.

Goiromzy K., *Vorgeschichte und Durchführung der Vereinigung Österreichs mit Deutschland 1933—1938*, Bonn 1958.

Gjffieb H. B., *England and the Nature of the Nazi Regime. A Critical Assessment of British Opinion 1933—1939*, Oxford 1953.

Görlitz Walther, *Der Zweite Weltkrieg 1939—1945*, 2 Bde, Stuttgart 1951/52.

Graml Hermann, *Europa zwischen den Kriegen*, Lausanne 1969.

Grecescu Ion, *Nikolae Tutulescu*, Bucuresti 1980.

Gregorić Danilo, *So endete Jugoslawien*, Leipzig 1943.

- Grentrup Theodor, *Das Deutschtum an der Mittleren Donau, in Rumänien und Jugoslawien*, Münster 1930.
- Grossdeutschland und der südeuropäische Raum. Dresdener Bank, Dresden 1938.
- Gross Hermann, *Südosteuropa, Bau und Entwicklung der Wirtschaft*, Leipzig 1937.
- Gross Hermann, *Die wirtschaftliche Bedeuthung Südosteuropas für das Deutsche Reich*, Berlin 1938.
- Der grosse Weltbrand des 20. Jahrhunderts, der Zweite Weltkrieg*, Bucureşti 1975.
- Gruchmann Lothar, *Der Zweite Weltkrieg, Kriegführung und Politik*, Bd. II, Stuttgart 1973.
- Gruchmann Lothar, *Nationalsozialistische Grossraumordnung, Die Konstruktionen einer »deutschen Monroe-Doktrin«*, Stuttgart 1962.
- Gruchmann Lothar, *Der Zweite Weltkrieg*, München 1967.
- Gulick Charles A., *Austria from Habsburg to Hitler*, 2 vols., Berkeley and Los Angeles 1948.
- Guilleband C. W., *The Economic Recovery of Germany 1933—1939*, London 1939.
- Haffner S., *Selbstmord des Deutschen Reiches*, Bern — München, 1970.
- Hajek Jiri S., *Mnichov*, Praha 1958.
- Hartl Hans, *Das Schicksal des Deutschtums in Rumänien 1938—1945—1953*, Würzburg 1958.
- Hass Gerhart, *Von München bis Pearl Harbor. Zur Geschichte der deutsch-amerikanischen Beziehungen 1938—1941*, Berlin 1965.
- Hauser Oswald, *England und das Dritte Reich*, Bd. 1. 1933—1936, Stuttgart 1972.
- Hauser Oswald (Hg.) *Weltpolitik 1933—1939*, Göttingen 1973.
- Hauser Oswald, *Weltpolitik 1939—1945*, Göttingen 1975.
- Hemmerle E., *Der Weg in die Katastrophe Von Bismarks Sturz bis zum Ende Hitler*, München 1948.
- Henrici Eckhard, *Die deutsche Kriegsführung und das Mittelmeer in den Jahren 1940—43*, Heidelberg 1943.
- Henke J., *England in Hitler's politischem Kalkül 1935—1939*, Boppard am Rhein 1973.
- Herzfeld Hans, *Die moderne Welt 1789—1945. II Teil: Weltmächte und Weltkriege*, Braunschweig 1970.
- Hickmann Ernst, *Statistisches Handbuch des Deutschen und internationalen Aussenhandels*, Berlin 1936.
- Hickmann Ernst, *Statistisches Handbuch des Welthandels 1939*, Berlin 1939.
- Hidden John, *Germany and Europe 1919—1939*, London — New York 1977.

- Hieronimus Riedel Franz, *Bestand und die Lage Deutschtums in Südosteuropa in Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas*, München 1961.
- Hildebrand Klaus, *Deutsche Aussenpolitik 1933—1945*, Stuttgart 1971.
- Hildebrand Klaus, *Vom Reich zum Weltreich. Hitler, NSDAP und koloniale Frage 1919—1945*, München 1969.
- Hillgruber Andreas, *Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*, Göttingen 1967.
- Hillgruber Andreas, *Hitlers Strategie, Politik und Kriegsführung 1940—1941*, Frankfurt a. M. 1965.
- Hillgruber Andreas, *Hitler, König Carol. und Marschall Antonescu: Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen 1938—1944*. Wiesbaden 1954.
- Hillgruber Andreas, Hümmelchen Gerhard, *Chronik des Zweiten Weltkrieges*, Hrsg. v. Arbeitskreis für Wehrforschung, Frankfurt a. M. 1966.
- Die Hintergründe des Münchener Abkommens von 1938*, Berlin 1959.
- Hitler Adolf, *Mein Kampf*, 2. Bde, München 1925—27.
- History of the Second World War*, ed. by Basil Henry, Liddell Hart, London 1970.
- A History of the Czechoslovak Republic 1918—1948*, zbornik radova, priredili Mamatey V. S. i R. Luža, Princeton, New Jersey, 1973.
- Hoensch Jörg K., *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik, 1918—1965*, Stuttgart 1966.
- Hoensch Jörg K., *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik, Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation, 1938/1939*, Köln 1965.
- Hoensch Jörg K., *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, Tübingen 1967.
- Hofer Walther, *Die Diktatur Hitlers bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges*, Konstanz 1960.
- Hofer Walther, *Die Diktatur Hitlers, Handbuch der deutschen Geschichte*, Konstanz 1964.
- Hofer Walther, *Die Vorgeschichte des Zweiten Weltkriegs — Legende und Wirklichkeit*, Zürich 1963.
- Hoffmann Erlfried, *Die deutsch-bulgarischen Handelsbeziehungen*, Würzburg 1936.
- Hoggan L. David, *Der erzwungene Krieg*, Tübingen 1977.
- Holldack Henz, *Was wirklich geschah? Die diplomatischen Hintergründe der deutschen Kriegspolitik*, München 1940.
- Holshausen Klaus, *Zwischenspiel auf dem Balkan*, Stuttgart 1973.
- Holotik L. (red.), *Prispevky k dejinám fašizmu v Česko slovensku a Mad'arsku*, Bratislava 1969.

- Hoppe H. J., *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Stuttgart 1979.
- Hoptner, B. Jakob, *Jugoslavija u krizi 1934—1941*, Rijeka 1973 (prev. sa engl.).
- Хорват М., *Военно-политические принципы и цели хортистского фашизма до и во время мировой войны*, Будапест 1960.
- Hory Ladislaus, Broszat Martin, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941—1945*, Stuttgart 1964.
- Howard K., *Hitler's Route to Bagdad*, London 1939.
- Howard Michael, *The Mediterranean Strategy in Second World War*, London 1968.
- Hrozenčík J. (red.), *Ceskoslovensko a Jugoslavia, Z dejin ceskoslovensko-juhoslovanských vzťahov*, Bratislava 1968.
- Huebner Hans, *Österreich 1933—38. Der Abwehrkampf eines Volkes*, Wien 1949.
- Hudson G. F., *Turkey, Greece and the Eastern Mediterranean*, Oxford 1940.
- Хвостов В. М., Некрич А. М., *Как возникла вторая мировая война*, Москва 1959.
- Хвостов В. М., *Проблемы истории внешней политики СССР и международных отношений*, Москва 1976.
- Икономиката на България до социалистическата революция*, София 1969.
- Impotriva fascismului*, Bucureşti 1971.
- The Independence of Romania*, Stefan Pascu (red.), Bucureşti 1977.
- Iordache Nicolae, *La Petite Entente et L'Europe*, Genève 1977.
- История Венгрии*, том III, Исламов Т. М. (ред.), Москва 1972.
- Израэлян В. Л., *Дипломатическая история Великой отечественной войны*, Москва 1959.
- Израэлян В. Л. и Кутаков Л. Н., *Дипломатия агрессоров. Германо-итало-японский фашистский блок. История его возникновения и краха*, Москва 1967.
- История Болгарии*, том I—II, Москва 1954—1955.
- История дипломатии*, том III—IV, Москва 1965, 1975.
- История на антифашистката и борба в България, 1939—1944*, том I, София 1976.
- История на България*, том II—III, София, 1955, 1964.
- История международных отношений и внешней политики СССР*, том I—II (ред. В. Г. Трухановский), Москва 1962.
- История Румынии 1918—1970*, (ред. Лебедев), Москва 1972.
- История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945*, том I—VI, Москва 1960—1965.

- История внешней политики СССР, 1917—1975*, том I, Москва 1976.
- История второй мировой войны, в 12 томах*, том I—III, Москва 1973—1974.
- История Югославии* (ред. Валев, Славин, Удальцов) том II, Москва 1963.
- Итоги второй мировой войны*, сборник статей, Москва 1957.
- Иванов Л. Н., *Очерки международных отношений в период второй мировой войны*, Москва 1958.
- Jacobsen Hans-Adolf, *Der Weg zur Teilung der Welt. Politik und Strategie 1939—1945*, Koblenz — Bonn 1977.
- Jacobsen Hans-Adolf, Dollinger Hans, *Der europäische Krieg 1939—1941*, München 1962.
- Jacobsen Hans-Adolf, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938*. Frankfurt a/M. 1968.
- Jagschitz Gerhard, *Der Putsch, Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*, Graz — Wien — Köln 1976.
- Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974*, Wien 1975.
- Das Jahr 1934: 25. Juli. Protokoll des Symposiums in Wien am 8. Oktober 1974*, Wien 1975.
- Janovsky Karl, *Grossdeutschland und der südosteuropäische Raum*, Selbstverlag 1940.
- Jaraiusch Konrad Hugo, *The Four Power Pact 1933*, Madison 1965.
- Jelavich Charles and Jelavich Barbara (red.), *The Balkans*, New York 1965.
- Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977.
- Jones Elwyn, *The Battle for Peace*, London 1938.
- Jong Louis, *Die deutsche fünfte Kolonne im zweiten Weltkrieg*, Stuttgart 1959.
- Jordan W. M., *Great Britain, France and the German Problem, 1918—1939*, London 1943.
- Јовановић Јован, *Дипломатска историја нове Европе*, књ. I и II, Београд 1938.
- Juhász Gyula, *Hungarian Foreign Policy 1919—1945*, Budapest 1979.
- Juhász Gyula, A. Teleki — *kormány Külpolitikája 1939—1941*, Budapest 1964.
- Juhász Gyula, *Magyarország külpolitikája 1919—1945*, Budapest 1969.
- Jukić Ilija, *The Fall of Yugoslavia*, New York — London 1974.
- Das Juliabkommen von 1936, Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen. Protokoll des Symposiums in Wien am 10. und 11. Juni 1976*, Wien 1977.

- Junker Detlef, *Der unteilbare Weltmarkt, Das ökonomische Interesse in der Aussenpolitik der USA 1933—1941*, Stuttgart 1975.
- Kalbe Ernstgert, *Antifaschistischer Widerstand und volksdemokratische Revolution in Südosteuropa*, Berlin 1974.
- Kalbe Ernstgert, *Freiheit für Dimitroff, Der internationale Kampf gegen die provokatorische Reichstagsbrandstiftung und den Leipziger Prozess*, Berlin 1963.
- Каллаи Дюла, *Движение за независимост Венгрии 1936—1945*, Москва 1968.
- Kardelj Edvard, *Deset godina narodne revolucije*, Zagreb 1951.
- Karal E. L., *Türkiye Cumhuriyeti tarihi (1918—1960)*, Istanbul 1963.
- Kanelopulos Panajotis, *Ta Hronja tu Megalu Polemu 1939—1944*, Atina 1964.
- Kanelopulos Panajotis, *1935—1945, Enas apologizmos*, Atina 1945.
- Karasos C. D., *O polemos kata ton Germanon en ti Kendriki Makedonia, 1941*, Atina 1948.
- Kateniotis Dimi trios, *Istorikov. polemikon epihiriseon, 1940—1941*, Atina 1945.
- Katgeniotis Dimitrios, *E kiritere stratigike fasis tu polemu, 1940—1941*, Atina 1946.
- Kana O., Pavelka R., *Těsinsko v polsko-ceskoslovenských vztazích 1938—1939*, Ostrava 1970.
- Kédros A., *La Résistance grèque 1940—1944*, Paris 1966.
- Kerekes Lajos, *Az első osztrák köztársaság alkonya*, Budapest 1973.
- Kerekes Lajos, *Abenddämmerung einer Demokratie, Mussolini, Gömbös und Heimwehr*, Wien 1966.
- Kerekes Lajos, *A Berlin Roma Tengely kalkulasa, Es Ausztria amexiaja 1936—1938*, Budapest 1962.
- Kerner R. J. and Howard H. N., *The Balkan Conferences and the Balkan Entente, 1930—1935*, Berkeley 1936.
- Kimmich Cristof, *Germany and the League of Nations*, Chicago — London 1976.
- Kirkpatrick Ivone, *Mussolini. A Study of Power*, New York 1946.
- Кирьякидис Г. Д., *Греция во второй мировой войне*, Москва 1967.
- Краткая история Албании* (ред. А. Ф. Миллер), Москва 1965.
- Knežević L. Zivan, *27. mart 1941*, Njujork 1979.
- Knipping Franz, *Die amerikanische Russlandpolitik in der Zeit des Hitler-Stalin Pakts 1939—1941*, Tübingen 1974.
- Коев Б. Давид, *Ограбването и разоряването на Българското стопанство от германските империалисти през втората световна война*, София 1966.

- Kokoška J., *Plan »Grün«*, Praha 1968.
- Колев С., *Борбата на БКП за Народен фронт 1935—1939*, София 1959.
- Колкер Б. М. и Левит И. Э., *Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 — июнь 1941)*, Москва 1971.
- Korozis Atanasios, *I polemi tu 1940—1941, Epitihie ke eftine*, Atina 1958.
- Koemer Raf Richard, *So haben sie es damals gemacht. Die Propagandovorbereitungen zum Österreich-Anchluss durch das Hitlerregime, 1933—1938*, Wien 1958.
- Koliopoulos J. S., *Greece and the British Connection 1935—1941*, Oxford 1977.
- Königer H., *Des Weg nach München. Über die Mai — und Septemberkrise im Jahre 1938. und ihre Vorgeschichte*, Berlin 1958.
- Könya Sándor, *Gömbös kisérléte totalis fasiszta diktatura megteremtésére*, Budapest 1968.
- Könya Sándor, *Az első Gömbös-kormány megalakulása és programja*, Szeged 1963.
- Комолова Н. П., *Новейшая история Италии*, Москва 1970.
- Копанский Я. М. Левит И. Е., *Советско-румынские отношения (1929—1934)*, Москва 1971.
- Kosier St. Ljubomir, *Grossdeutschland und Jugoslawien*, Berlin — Wien 1939.
- Корхамзян, *Турецко-германские отношения в годы второй мировой войны*, Ереван 1977.
- Krausnick Helmut, *Vorgeschichte und Beginn des militärischen Widerstands gegen Hitler*, München 1956.
- Kral Vaclav, *Spojenectvi ceskoslovensko-sovětské v evropské politice 1935—1939*, Praha 1970.
- Krecker Lothar, *Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1964.
- Kraus O. Kulka E., *Massenmord und Profit*, Berlin 1963.
- Kreissler Feix, *Von der Revolution zur Annexion, Österreich 1918 bis 1938*, Wien 1970.
- Krischan Alexander, *Österreichs Aussenhandel mit den Südostländern von der Weltwirtschaftskrise bis zum Umbruch, 1930—1938*, Wien 1945.
- Krizman Bogdan, *Hitlerov »Poduhvat 25« protiv Jugoslavije u svjetlu »Nirnberških dokumenata«*, Zagreb 1953.
- Krizman Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.
- Krizman Bogdan, *Pavelić između Njemaca i Italijana*, Zagreb 1980.
- Krizman Bogdan, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941, Diplomatsko-istorijski pregled*, Zagreb 1975.
- Krüger Karl, *Deutsche Grossraumwirtschaft*, Hanmburg 1932.

- Krugmann R. W., *Südosteuropa und Grossdeutschland. Entwicklung und Zukunftsmöglichkeiten der Wirtschaftsbeziehungen*, Breslau 1939.
- Kuhn Axel, *Hitlers aussenpolitisches Programm. Entstehung und Entwicklung 1919—1939*, Stuttgart 1970.
- Kuhn Axel, *Das faschistische Herrschaftssystem und die moderne Gesellschaft*, Hamburg 1973.
- Kuczynski Jürgen, *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus*, 2 Bände, Berlin 1948, 1950.
- Курелла А., *Димитров против Геринга*, Москва 1966.
- Kühnl Joachim, *Föderationspläne im Donaauraum und in Ostmitteleuropa*, München 1958.
- Kührne Horst, *Faschistische Kolonialideologie und Zweiter Weltkrieg*, Berlin 1962.
- Kührrich Heinz, *Der partisanen Krieg in Europa 1939—1945*, Berlin 1965.
- Kuljić Todor, *Fašizam, sociološkoistorijska studija*, Beograd 1977.
- Kvaček Robert, *Osudná mise*, Praha 1958.
- Kiru A. A., *Eliniki eksoteriki politiki*, Atina 1955.
- Laskô Miklos, *Arrow-Cross Men. National socialists, 1935—1944*, Budapest 1969.
- Laskô Miklos, *Nyilások, Nemzetiszocialisták 1936—1944*, Budapest 1966.
- Laskaris, *Diplomatiki Istoria Evropis 1914—1939*, Tesaloniki 1954.
- Laschitza H. und Vietzke S., *Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung 1933—1945*, Berlin 1964.
- Langer W. L., Gleason S. E., *The Undeclared War 1940—1941*, New York 1953.
- Лазарев А. М., *Молдавская советская государственность и бесцарабский вопрос*, Кишинев 1974.
- Лебедев Н. И., *Румыния в годы второй мировой войны*, Москва 1961.
- Лебедев Н. И., „Железная гвардия“, *Карол II и Гитлер* (Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической „игры на двух стульях“) Москва 1968.
- Лебедев Н. И., *Падение диктатуры Антонеску*, Москва 1966.
- Лебедев Н. И., *Крах фашизма в Румынии*, Москва 1976.
- Leach A. Barry, *German Strategy against Russia, 1939—1941*, Oxford 1973.
- Leibrock Otto, *Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa*, Berlin 1941.
- Lebensraumfragen europäischer Völker*, Band I: Europa, Leipzig 1941.
- Leisen van Herbert, *Das siebenbürgische Problem*, Genf 1943.

- Леонтьевич Герман Розанов, *Германия под властью фашизма, 1933—1939 гг.*, 2. допол. изд., Москва 1964.
- Леванвич И. В. Николаевич К. Л., *Дипломатия агрессоров*, Москва 1967.
- Liddell Hart, Basil Henry, *Geschichte des Zweiten Weltkrieges. Die grossen strategischen Entscheidungen*, 2 Bde., Düsseldorf 1972.
- Lilo Linke, *Hitler's Route to Bagdad*, London 1939.
- Липпай З., *Борьба империалистов в Дунайском бассейне*, Москва 1939.
- Литвинов М. М., *Против агрессии*, Москва 1938.
- Littlejohn D., *The Partriotic Traitors. A History of Collaboration in German-Occupied Eupore, 1940—1945*, London 1972.
- Лопухов В. Р., *История фашистского режима в Италии*, Москва 1977.
- Лопухов Б. Р., *Фашизм и рабочее движение в Италии*, Москва 1968.
- Ludwig Eduard, *Österreichs Sendung im Donaauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik*, Wien 1954.
- Lukacs John A., *The Great Powers and Eastern Europe*, Chicago 1953.
- Lukač Dušan, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941*, Beograd 1972.
- 1933 *Les Luttes révolutionnaires des cheminots et des pétroliers de Roumanie*, Bucureț 1973.
- Luža Radomir, *Austro-German Relations in the Anschluss Era*, Princeton 1975.
- Luža Radomir, *The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech-German Relations, 1935—1938*, New York 1964.
- Macartney C. A., *Hungary and Her Successors, The Treaty of Trianon and its Conséquences, 1919—1937*, Oxford 1937.
- Macartney C. A., *October Fifteenth, A History of Modem Hungary 1929—1945*, I—II, Edinburgh 1957—1961
- Machray Robert, *The Struggle for the Danube and the Little Entente, 1929—1938*, London 1938.
- Mack Smith Denis, *Mussolinijevo rimsko carstvo*, Zagreb 1980 (prev. s ital.).
- Mackenzie Compton, *Wind of Freedom: The History of the Invasion of Grece by the Axis Powers, 1940—1941*, London 1943.
- Maček Vlatko, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957.
- Madgearu V., *La politique économique extérieure de la Roumanie 1927—1938*, Bucarest 1939.
- Mann Golo, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1958.
- Matei Gheorghe, *La Roumanie et les problèmes du désarmement 1919—1934*, Bucarest 1970.

- Матвеев В. А., *Провал Мюнхенской политики 1938—1939*, Москва 1955.
- Манчев К. и Бистрички В., *България и нейните съседи*, София 1978.
- Manuila S., *The Vienna Award and its demographical Consequences*, Bucharest 1945.
- Матикеску Олимпиу, *Рабочая солидарность в Румынии (1921—1944)*, Бухарест 1978.
- Marguerat Ph., *Le III' Reich et le Petrole Roumain 1938—1940*, Genève 1977.
- Maser Werner, *Adolf Hitler, Legende, Mythos, Wirklichkeit*, München 1971.
- Mazurowa K., *Europejska polityka Francji 1938—1939*, Warszawa 1974.
- Medlicott W. N., *British Foreign Policy since Versailles 1919—1939*, London 1968.
- Mehedinti, *Was ist Siebenbürgen?*, Bucureşti 1941.
- Meinck Gerhard, *Hitler und die deutsche Aufrüstung 1933—1937*, Wiesbaden 1959.
- Мельников Ю. М., *США и гитлеровская Германия 1933—1939 гг.*, Москва 1959.
- Melzer Rolf, *Studien zur Agrarpolitik der faschistischen deutschen Imperialisten in Deutschland im System der Kriegsplanung und Kriegsführung 1933—1941*, Rostock 1966.
- Meiss K. D., *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen von Hitlers Regierungsantritt bis zum Ausbruch des 2 Weltkrieges*, Göttingen 1956.
- Международные отношения в новейшее время. Сборник статей в двух томах*, Свердловск 1966.
- Merkel H. Peter, *Political Violence under the Swastika*, New Jersey 1975.
- Meyers Renhard, *Britische sichereits Politik 1933—1938*, Düsseldorf 1976.
- Michel H., *La seconde guerre mondiale*, 2 vols. Paris, 1968—69.
- Miege W., *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—1938*, Frankfurt a. M. 1972.
- Middlemas Keith, *Diplomacy of Illusion the British Government and Germany*, London 1972.
- Mielcke Karl, *Deutsche Aussenpolitik 1933—45*, Braunschweig 1952.
- Mielcke Karl, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—39*, Bad Gandersheim 1960.
- Мигев Владимир, *Утвърждаване на монархофашистската диктатура в България, 1934—1936*, София 1977.
- Miller M. L., *Bulgarien during the Second World War*, Stanford 1975.

Миллер А. Ф., *Очерки новейшей истории Турции*, Москва — Ленинград 1948.

Militärökonomie, (hsg. v. einem Autorenkollektiv der Militärakademie »Friedrich Engels«), Berlin 1967.

Milovanović Nikola, *Vojni puč i 27. mart*, Beograd 1960.

Milovanović Nikola, *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*, Zagreb 1963.

Milovanović Nikola, *Pukotine kraljevstva*, Beograd 1978.

Минасян Н. М., *Международные преступления Третьего рейха*, Саратов 1977.

Минхенскиот договор и југославските и чехословачките народи, зборник, Скопје 1980.

Milward Alan S., *Die deutsche Kriegswirtschaft 1939—1945*, Stuttgart 1966.

Milward, Alan S., *The German Economy at War*, London 1965.

Milward Alan S., *Der Zweite Weltkrieg*, Krieg, Wirtschaft und Gesellschaft 1939—1945, München 1977.

Mitrović Andrej, *Prodor na Balkan i Srbija u planovima Austro-ugarske i Nemačke 1908—1918*, Beograd 1981

Митровић Андреј, *Време нетрпеливих. Политичка ситуација великих држава Европе 1919—1939*, Београд 1974.

Mitrović Andrej, *Fašizam i nacizam*, Beograd 1979.

Moisuc Viorica, *Diplomatia României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București 1971.

Молотов В. М., *О международном положении и внешней политике СССР*, Москва 1939.

Молотов В. М., *О ратификации советско-германского договора о ненападении*, Москва 1939.

Monopole und Staat in Deutschland 1917—1945. (Red. Drechsler i drugi), Berlin 1966.

Montgomery Bernard L., *Kriegsgeschichte. Weltgeschichte der Schlachten und Kriegszüge*, Frankfurt 1972.

Morača Pero, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971.

Morača Pero, *Tito strateg revolucije*, Beograd, Novi Sad, Skopje 1977.

Mottek H., Bäcker W., Schröter A., *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands, ein Grundriss*, Band 3., VEB Deutscher Verlagwissenschaften, Berlin 1974.

Mourin Maxime, *Histoire des grandes puissances. Du traité de Versailles aux traités de Paris (1919—1947)*, Paris 1947.

Mourin Maxime, *Ciano contre Mussolini*, Paris 1960.

Mueller-Hillebrand — Buckhart, *Das Heer 1933—1945. Entwicklung des organisatorischen Aufbaus*, 2 Bände, Darmstadt 1954 i Frankfurt a. M. 1956.

- Miller Alexander, *La seconde guerre de trente ans 1914—1945*, Bruxelles 1947.
- Musman Richard, *Hitler and Mussolini*, London 1973.
- Namier B. Lewis, *Diplomatie Prélude 1938—1939*, New York 1948.
- Namier B. Lewis, *Europe in Decay, a Study in Disintegration, 1936—1940*, London 1950.
- Namier B. Lewis, *In the Nazi era*, London 1952.
- Narodni fronta a komuniste 1938—1945*, Praha — Belhrad — Varšava 1968.
- The National conference of studies on the Anti-fascist National Liberation War of the Albanian People*, Tirana 1975.
- Nebolieff M., *Das bulgarisch-rumänische Vertragswerk von Craiova vom 7. September 1940*, Würzburg 1948.
- Некрич Н. М., *Внешняя политика Англии в годы мировой войны 1939—1941*, Москва 1963.
- Некрич Н. М., *Политика англиского империализма в Европе (октябрь—сентябрь 1939)*, Москва 1955.
- Německý Imperialismus proti ČSR 1919—1939*, Praha 1962.
- Nešović Slobodan, *Jugoslavija — Bugarska, ratno vreme 1941—1945*, Beograd 1978.
- Newman K. J., *Zerstörung und Selbstzerstörung der Demokratie, Europa 1918—1938*, Köln — Berlin 1965.
- Neumann Franz, Behemoth, *The Structure and Practice of National Socialism 1933—1944*, New York 1944.
- Nezihi Hasan, *Die Gestaltung der deutsch-türkischen handelsbeziehungen*, Köln 1937.
- Nicoll Reverend P. H., *Englands Krieg gegen Deutschland, Die Ursachen, Methoden und Folgen des Zweiten Weltkrieges*, Tübingen 1963.
- Niedhart Gottfried, *Grossbritannien und die Sowjetunion, 1934—1939*, München 1972.
- Nikoludis Teologos, *Joannis Metaksas*, Atina 1941.
- Noel Leon, *L'Aggression Allemande contre la Pologne*, Paris 1947.
- Nolte Ernst, *Der Faschismus in seiner Epoche*, München 1963.
- Nolte Ernst, *Die Krise des liberalen Systems und der faschistischen Bewegung*, München 1968.
- Nolte Ernst, *Three Faces of Fascism*, New York 1966.
- Nolte Ernst, *Theorien über den Faschismus*, Köln — Berlin 1967.
- Новейшая история 1918—1939*, Москва 1974.
- Новейшая история Турции*, Москва 1969.
- Нюрнбергский процес*, том I—III, Москва 1965—1966.
- Obermann K., Polisensky J. (ured.), *Die Hintergründe des Münchner Abkommens von 1938, Auswahl von Referaten und Diskussi-*

onsbeiträgen der Prager internationalen wissenschaftlichen Konferenz zum 20. Jahrestag der Münchner Ereignisse (25—27. September 1958), Berlin 1959.

Obradovisch Sava D., *Zwischen Clearing und Devisen*, Leipzig 1939.

O ceskoslovenské zahraniční politice 1918—1939, Praha 1956.

Oesterheld Alfred, *Wirtschaftsraum Europa*, Berlin 1943.

Olaylarla. *Türk Dis Politikasi (1931—1965)*, Ankara 1969.

Olshausen Klaus, *Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*, Stuttgart 1973.

Önder Zehra, *Die türkische Aussenpolitik im 2. Weltkrieg*, München 1976.

Oprea I. M., *Nicolae Titulescu's Diplomatie Activity*, Bucharest 1968.

The Origins of the Second World War (red. E. M. Robertson), London 1971.

Orlow Dietrich, *The History of the Nazi Party: 1919—1933*, Pittsburgh 1969.

Orlow Dietrich, *The History of the Nazi Party: 1933—1945*, Pittsburgh 1973.

Orlow Dietrich, *The Nazis in the Balkans: A Case Study of Totalitarian Politics*, Pittsburgh 1968.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. I, Beograd 1957.

Osteuropa-Handbuch Bd Jugoslawien, hrsg. von Werner Markett, Köln — Graz 1954.

Овсяный И. Д., *Тайна в которой война рождалась*, Москва 1971.

Paikert G. C., *The Danube Swabians*, The Hague 1967.

Pampuch Andreas, *Heimkehr der Bessarabiendeutschen*, Breslau 1941.

Papadakis V. P., *Diplomatiki Istoria tu Eliniku Polemu*, Atina 1957.

Papagos A., *Grčka u ratu 1940—1941*, Beograd 1954, (prev. sa franc.).

Parker R. A. C., *Europe 1919—1945*, London 1969.

Paterna E., Fischer W., Gossweiler K., Markus G. und Pätzold K., *Deutschland 1933—1939*, Berlin 1969.

Pavelich Ante S., *Jugoslavija i Trojni Pakt*, Buenos Aires 1956.

Peace and War. United States Foreign Policy 1931—1941, Washington 1942.

Pernack Hans-Joachim, *Probleme der Wirtschaftlichen Entwicklung Albaniens*, München 1972.

- Peta zemaljska konferencija KPJ, Zbornik radova*, Zagreb 1972.
- Peter II, King of Yugoslavia, A King's Héritage*, New York 1954.
- Petersen Jens, *Hitler-Musolini, Die Entstehung der Achse Berlin — Rom 1933—1936*, Tübingen 1973.
- Petranović Branko, *I storija Jugoslavije*, Beograd 1980.
- Petricone G., *La politica italiana dal primo al secondo dopoguerra*, Milano 1965.
- Петрова Д. В., *БЗНС и Народният фронт, 1934—1939 г.*, София 1967.
- Petzina Dieter i drugi *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch*, III, München 1978.
- Petzina Dieter, *Autarkiepolitik, im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vier Jahresplan*, Stuttgart 1968.
- Pieck W., *Im Kampf um die Arbeitereinheit und die deutsche Volksfront, 1936—1938*, Berlin 1955.
- Pieck W., *Der neue Weg zum, gemeinsamen Kampf für den Sturz der Hitlerdiktatur*, Berlin 1955.
- Pinter István, *A Kommunista Magyarországi Pártja szövetségi politikájának főbb vonásai 1936 és 1945 között*, Budapest 1966.
- Pipinelis P. N., *Istoria tis eksoterikis politikis tis Elados 1923—1941*, Atina 1950.
- Полтавский М. А., *Австрийский вопрос и анилюс, 1938*, Москва 1971.
- Политика великих держав на Балканах и Ближнем Востоке (1933—1941)*, Свердловск 1976.
- Полторац А. И., *От Мюнхена до Нюрнберга*, Москва 1961.
- Поляков В. Г., *Англия и мюнхенский сговор*, Москва 1960.
- Попов В. И., *Дипломатические отношения между СССР и Англией 1929—1939 гг.*, Москва 1965.
- Поп И. И., *Чехословацко-венгерские отношения (1935—1939)*, Москва 1972.
- Popițeanu C., *România si Antanta Balcanica*, București 1968.
- Popov Cedomir, *Od Ver sa ja do Danciga*, Beograd 1967.
- Posse Hans Ernst, *Die Hauptlinien des deutschen Wirtschaftslebens. Erstrebtes und Erreichtes*, Berlin 1937.
- Поздеева Л. В., *Англия и ремилитаризация гитлеровской Германии 1933—1936*, Москва 1956.
- Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1963.
- Proektor D. M., *Agresija i katastrofa*, Beograd 1975 (prev. sa ruskog).
- Probleme de politică externă a României 1918—1940*, București 1977.
- Probleme de politică externă a României 1919—1939*, București 1971.
- Proleter*, Beograd 1968.

- Промышленное Германии в период войны 1939—1945*, Москва 1965.
- Против фашистского мракобесия и демагогии*. Сборник статей, Москва 1936.
- Против фашистской фальсификации истории*. Сборник статей, Москва — Ленинград 1939.
- Puskás A. I., *Adatok Horthy-Magyarország külpolitikájához a második világháború éveiben*, Szeged 1961.
- Puskás A. I., *Magyarország a II világháborúban*, Budapest 1971.
- Пушкаш А. И., *Венгрия во второй мировой войне*. Внешняя политика Венгрии, Москва 1963.
- Пушкаш А. И., *Венгрия в годы второй мировой войны*, Москва 1966.
- Радев Георги, *Седмият конгрес на Коминтерна и Българската работническа социал-демократическа партия*, София, с. а.
- Радев Георги, *Единият работнически фронт 1934—1939*, София 1967.
- Рахманинов Ю. Н., *Проблем европейской безопасности*, Москва 1979.
- Рабоконь С., *Германо-болгарские отношения 1933—1939*, Свердловск 1967.
- Райсберг А., *Австрия, февраль 1934. Причины и следствия*, Москва 1975.
- Ranki György, *Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovákia elleni agresszió idején (1937—1939)*, Szeged 1959.
- Ranki György, *Magyarország belépése a második világháborúba*, Budapest 1959.
- Ranki György, *A római hármasegyezmény és a német külpolitika*, Szeged 1961.
- Ranki György, *Emlékirator és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*, Budapest 1964.
- Ranki György, *A második világháború története*, Budapest 1973.
- Raschhofer Herman, *Völkerbund und Münchener Abkommen*, München — Wien 1976.
- Размеров В. В., *Экономическая подготовка гитлеровской агрессии (1933—1935)*, Москва 1958.
- Rauschning Hermann, *Time of Delirium*, New York 1946.
- Rauschning Hermann, *The Revolution of Nihilism*, New York 1939.
- Rauschning Hermann, *The Conservative Revolution*, New York 1941.
- Rauschning Hermann, *The Voice of Destruction*, New York 1940.
- Les relations Franco-Alemandes 1933—1939*, Colokvium internationale 1933—1939- Strasbourg 1975.
- Reichert G., *Das Scheitern der Kleinen Entente*, München 1971.

- Remhold Meyers, *Britisch Sicherheitspolitik 1934—1938*, Düsseldorf 1976.
- Renouvin P., *Histoire des relations internationales*, Les crises du XX siècle, vol. 2; De 1929 à 1945, Paris 1958.
- Renouvin P., *World War II and its Origins, International Relations, 1929—1945*, New York — London 1969.
- Richter Heinz, *Griechenland. Zwischen Revolution und Kontrarevolution, 1936—1946*, Frankfurt am Main 1973.
- Riedl Franz H., *Das Südostdeutschum in Jahren 1918—1945*, München 1962.
- Ripka Hubert, *Munich, Before and after*, London 1939.
- Robert I., *Der Griff nach Österreich*, Zürich 1938.
- Robertson Esmonde M., *Hitler's Pre-War Policy and Military Plans, 1933—1939*, London 1963.
- Robertson Esmonde M. (red), *The Origins of the Second World War*, London 1971.
- Robertson Esmonde M., *Mussolini as Empire-BUILDER in Europe and Africa, 1932—1936*, London 1977.
- Massip Roger i Descola Jean, *Il y a 40 ans Munich*, Paris 1978.
- Ronneberger Franz, *Südosteuropa auf dem Weg zur Industriegesellschaft*, München — Darmstadt 1970.
- Rönnefarth Helmuth, *Die Sudetenkrise in der internationalen Politik*, Entstehung, Verlauf, Auswirkung, 2 Bde, Wiesbaden 1961.
- Ross Dieter, *Hitler und Dollfuss; Die deutsche Österreich-Politik 1933—34*, Hamburg 1966.
- Ross H., *Polen und Europa. Studien zur polnischen Aussenpolitik 1931—1939*, Tübingen 1957.
- Rosenberg Alfred, *Blut und Ehre*, München 1942.
- Rosenberg Alfred, *Der Mythos des 20 Jahrhunderts*, München 1936.
- Rosenberg Alfred, *Zukunft einer deutschen Aussenpolitik*, München 1927.
- Rothschild Joseph, *East Central Europe between the two World Wars*, Seattle — London 1977.
- Roucek J. S. (i drugi), *Central-Eastern Europe, Crucible of World Wars*, New York 1946.
- Розанов Г. И., *Германия под властью фашизма (1933—1939)*, Москва 1964.
- Rüge W., *Die Stellungnahme der Sowjetunion gegen die Besetzung des Ruhrgebietes*, Berlin 1962.
- Salvatorelli L., Mira G., *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1956.
- Salvemini G., *Mussolini diplomatico*, Bari 1952.
- Salvemini G., *Prelude to World War II*, New York 1954.

- Самсонов А. М., *Крах фашистской агрессии 1939—1945*, Москва 1980.
- Сахибов Ш., *Проблемы внешней политики Турции в годы Второй мировой войны*, Москва 1963.
- Savu A. G., *Dictatura regala 1938—1940*. Bucuresti 1970.
- Soauth-Eastern Europe, a Political and Economic survey, London 1939.
- Schausberger Norbert, *Der Griff nach Österreich*, München 1978.
- Schramm von Thadden Ehrengard, *Griechenland und die Cross-mächte im Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden 1955.
- Schröder Hans-Jürgen, *Deutschland und die Vereinigten Staaten 1933—1939*. Wirtschaft und Politik in der Entwicklung des deutsch-amerikanischen Gegensatzes, Wiesbaden 1970.
- Schröder Steingger Hubertus, *Südosteuropa in der deutschen Donauwirtschaft*, Berlin 1939.
- Schubert G., *Anfänge nationalsozialistischer Aussenpolitik*, Köln 1963.
- Scott W. E., *Alliance against Hitler, The Origins of the Franco-Soviet Pact*, 1962.
- Schumann W., Hass G. (red.), *Deutschland im Zweiten Weltkrieg*, Bd. I, Berlin 1974.
- Shirer L. William, *Uspon i pad Trećeg Reicha*, 1—4 sveske, Zagreb 1977 (prev. sa engl.).
- Sforza Carlo, *Fifty Years of War and Diplomacy in the Balkans*, New York 1940.
- Seabury Paul, *The Wilhelmstrasse, A Study of German Diplomats under the Nazi Regime*, Berkeley 1954.
- Seibt Ferdinand, *Deutschland und die Tsechechen*, München 1974.
- Сегалл Я. Е., *Авантюристическая политика и идеология германского фашизма*, Москва 1939.
- Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the Wars, 1918—1941*, Cambridge, England, 1945.
- Seton-Watson, R. W., *A History of the Czechs and Slovaks*, London 1940.
- Seton-Watson, R. W., *From Munich to Danzig*, London 1939.
- Siebenbürgen*, Budapest 1940.
- Sidney A., 1939. *The making of Second World War*, London 1973.
- Siebert F., *Italiens Weg in den Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt — Bonn 1962.
- Simion A., *Dictatul de la Viena*, Cluj 1972.
- Сиполс В. Я., *Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны*, Москва 1979.

- Сиполс В. Я., *Советский Союз в борьбе за мир и безопасность 1933—1939*, Москва 1974.
- Сирков Димитър, *Външната политика на България 1938—1941*, София 1979.
- Siyasi Tarih (1919—1939)*, Ankara 1953.
- Smelser M. Roland, *The Sudeten Problem 1933—1938, Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*, Middletown, Connecticut, 1975.
- Смирнова Нина Дмитриевна, *Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории. 1936—1941*. Москва 1969.
- Смирнова Нина Дмитриевна, *Политика Италии на Балканах 1922—1935 гг.*, Москва 1979.
- Sojak V. (red.), *O československe zahranični politice 1918—1939*. Sbornik statí, Praha 1968.
- Sophoeles S. M., *A History of Greece*, Thessalonike 1961.
- Spira T., *German-Hungarian Relations and the swabian Problem*, New York 1977.
- Stanislawski S., *Polska a Monachium*, Warszawa 1967.
- СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны, сентябрь 1938 — август 1939 гг.*, Москва 1971.
- Starhemberg Ernst R. P., *Between Hitler and Mussolini*, New York — Toronto 1942.
- Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*, bearb. vom Statistischen Reichsamt 1933—1942, Berlin 1934—1942.
- Stojkov Todor, *Opozicija u vreme šesto januarske diktature 1929—1935*, Beograd 1969.
- Strugar Vlado, *Rat i revolucija naroda Jugoslovnje, 1941—1945*, Beograd 1962.
- Studii privind politica externă a României (1919—1939)*, Bucureşti 1969.
- Stewart I. Med., G., *The Struggle for Crete, 20 May — 1 June 1941. A Story of Lost Opportunity*, London 1966.
- Sugar Peter F. (red.), *Native Fascism in the Successor States, 1918—1945*, Santa Barbara (Calif.) 1971.
- Survey of International Affairs*, red. Toynbee A. J. za 1933, London 1934, za 1934, London 1935, za 1935, London 1936, za 1936, London 1937, za 1937, London 1938, za 1938, London 1951, za 1939—1946, London 1958.
- Südost Bericht Deutsche Akademie*, München 1935.
- Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd 1976.
- Sven Allard, *Stalin und Hitler. Die sowjetrussische Aussenpolitik 1930—1941*, München 1974.
- Sweet-Escott Bickham, *Greece, A Political and Economic Survey, 1939—1953*, London 1954.

Les systèmes d occupation en Yougoslavie, 1941—1945. Rapports au 3e Congrès international sur l'Histoire de la Résistance européenne à Karlovy-Vary, le 2—4 septembre 1963, Belgrad 1963.*

Šeba Jean, *La Russie et la Petite Entente dans la politique mondiale*, Praha 1937.

Шевяков А. А., *Установление дипломатических отношений СССР со странами центральной и юговосточной Европы как важнейший фактор европейской безопасности*, Москва 1974.

Шевяков А. А., *Экономическая и военно-политическая агрессия германского империализма в Румынии (1936—1941 гг.)*, Кишинев 1963.

Шевяков А. А., *Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности 1932—1939*, Москва 1977.

Шириня К. К., *Стратегия и тактика Коминтерна против фашизма и войны (1934—1939)*, Москва 1979.

Шириня К. К., Лейбзон Б. М., *Поворот в политике Коминтерна. Историческое значение VII конгресса Коминтерна*, Москва 1975.

Taylor A. J. P., *The Origins of the Second World War*, London 1961.

Thomas Georg, *Geschichte der deutschen Wehr- und Rüstungswirtschaft (1918—1943/45)*, Boppard am Rhein 1966.

Thomas Spira, *German-Hungarian Relations and the Swabian Problem*, New York 1977.

Teichova Alice, *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia, 1919—1938*, Cambridge, 1974.

To telos mias epopias Aprilios 1941, Atina 1959.

Terzić Velimir, *Jugoslavija u Aprilskom ratu 1941*, Titograd 1963.

Tilkovszky Lorânt, *Revizio és nemzetisegpolitika Magyarországon (1938—1941)*, Budapest 1967.

Tilkovzky Lorant, *Teleki Pal, Legenda és valóság*, Budapest 1969.

Tilkovszky Lorant, *Pal Teleki (1919—1941), A Biographical sketch*, Budapest 1974.

Tilkovszky Lorant, *Ungarn und die deutsche »Volks grupenpolitik« 1938—1945*, Budapest 1981.

Tilman H., *Der Anschluss' Österreichs — ein Ausdruck der Aggressionspolitik des deutschen Imperialismus zur Vorbereitung des 2. Weltkrieges*, Babelsberg 1958.

Tippelskirch Kurt, *Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, Bonn 1956.

Tito Josip Broz, *Sabrana djela*, Beograd — Zagreb 1977—1980.

Titulescu's Nicolae, diplomatie activity, Bucureşti 1968.

To Komunistiko Koma, Deko Hronja Agones 1935—1945, Atina 1945.

- Toscano Mario, *The Origins of the Pact of Steel*, Baltimore 1968.
- Toscano Mario, *Pagine di storia diplomatica contemporanea*, vol. 1—2, Milano 1963.
- Тошкова Витка, *България и Третият райх 1941—1944*, София 1974.
- Tri godine vlade Milana Stojadinovića*, Beograd 1938.
- Трайнин И. П., *Механизм немецко-фашистской диктатуры*, Ташкент 1942.
- Trefousse Hans L., *Germany and American Neutrality, 1939—1941*, New York 1951.
- Treue Wilhelm, Frede Günther, *Wirtschaft und Politik 1933—1945*, Stuttgart 1962.
- Truchanowski, W. G. (Ured.), *Geschichte der internationalen Beziehungen 1917—1939*, Berlin 1963.
- Трухановский В. Г., *Внешняя политика Англии в период второй мировой войны (1939—1945)*, Москва 1965.
- Toynbee Arnold (red.), *Hitler's Europe*, London 1954.
- Toynbee Arnold and Veronica M. (red.), *The Eve of the War*, London 1958.
- Турок В. М., *Очерки истории Австрии. 1929—1938*, Москва 1962.
- Ушаков В. В., *Внешняя политика гитлеровской Германии*, Москва 1961.
- Unification of the Romanian national State. The Union of Transylvania with Old Romania*, red. M. Constantinescu i S. Pascu, Bucharest 1971.
- Валев Л. В., *Болгарский народ в борьбе против фашизма. Накануне и в начальный период второй мировой войны*, Москва 1964.
- Valentin Anton, *Die Banater Schwaben*, München 1959.
- Vali Ferenc, *A Bridge across the Bosporus*, Baltimore and London 1971.
- Vanku Milan, *Mica In\elegerea și politica externa a Jugoslavia 1920—1938*, București 1979.
- Vanku Milan, *Mala Antanta 1920—1938*, Titovo Užice 1969.
- Варга Е. С., *Экономические кризисы*, Москва 1974.
- Васильев, *О турецком „неутралитете“ во второй мировой войне*, Москва 1951.
- Великая отечественная война Советского Союза 1941—1945. Краткая история*, Москва 1965.
- Вторая мировая война. Материалы научной конференции посвященной 20-й годовщине победы над фашистской Германией*, том I, Москва 1966.
- Vere Hodge, *Turkish Foreign Policy 1918—1948*, Annemasse, 1950.

- Villari L., *Italian Foreign Policy under Mussolini*, New York 1956.
- Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1918—1933*, Beograd 1971.
- Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1933—1941*, Beograd 1976.
- Вишнев С., *Экономические ресурсы Германии*, Москва 1940.
- Внешняя политика Чехословакии 1918—1939*, сборник статей, Москва 1959.
- Внешняя торговля капиталистических стран 1929—1936*, Москва — Ленинград 1937.
- Волков Ф. Д., *СССР — Англия, 1929—1945*, Москва 1964.
- Волков В. К., *Германоюгославские отношения и развал Малой Антанты 1933—1938*, Москва 1966.
- Волков В. К., *Мюнхенский сговор и балканские страны*, Москва 1978.
- Волков В. К., *Операция „Тевтонский меч“*, Москва 1966.
- Vondracek Felix J., *The Foreign Policy of Czechoslovakia, 1918—1935*, New York 1937.
- Вознесенски В. Д., *Цар Борис, Хитлер и легионерите*, София 1971.
- Vučo Nikola, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934*, Beograd 1968.
- Wagemann Ernst, *Der Neue Balkan*, Hamburg 1939.
- Wagner Dieter, Tomkowitz Gerhard, *»Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer;« Der Anschluss Österreichs 1938*, München 1968.
- Wagenführ Rolf, *Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945*, 2. Aufl., Berlin 1963.
- Walters, F. P., *A History of the Leagues of Nations*, London 1969.
- Wambaugh Sarah, *The Saar Plebiscite*, Cambridge 1940.
- Wathen M. A., *The Policy of England and France toward the »Anschluss« of 1938*, Washington 1954.
- Weber Eckhard, *Stadien der Aussenhandelsverflechtung Ostmitteleund Südosteuropas*, Stuttgart 1971.
- Weber Eckhard, *Die Bukovina im Zweiten Weltkrieg*, Hamburg 1972.
- Weidlein Johann, *Schicksalsjahre der Ungarndeutschen. Die Ungarische Wendung*, Würzburg 1957.
- Weinberg Gerhard L., *Germany and the Soviet Union 1939—1941*, Leiden 1954.
- Weinberg Gerhard L., *The Foreign Policy of Hitler's Germany, Diplomatie Revolution in Europe 1933—1936*, Chicago and London 1970.
- Weisband E., *Ikici dünya savaşında İnönü'nün dış Politikası*, Ankara 1974.

Weltgeschichte der Gegenwart, hrsg. von Felix von Schroeder,
2. Bde., Bern — München 1962/63.

Wendt Jürgen Bernd, *München 1938. England zwischen Hitler und Preussen*, Frankfurt a. M. 1965.

Wendt Jürgen Bernd, *Economic Appeasement, Handel und Finanz in der Britischen Deutschland Politik 1933—1939*, Hamburg 1971.

Werth Alexander, *Rusija u ratu 1941—1945*, Rijeka 1979 (prev. sa engl.).

Werth Alexander, *France and Munich, Before and after the Surrender*, New York 1939.

Wheeler-Bennett, John W., *Munich, Prologue to Tragedy*, London 1948.

Wheatley Ronald, *Operation Sea Lion: German Plans for the Invasion of Englenad, 1939—1942*, Oxford 1962.

Waldner, *Von Wien nach Wien*, Wien — München 1961.

Vilmot Čester, *Borba za Evropu*, Subotica 1956 (prev. sa engl.).

Wirtschafts-Enzyklopadie des Balkans, Wirtschaftliche Lage der Balkanländer, I i II tom, Beograd 1938.

Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweitwn Weltkrieges, hrsg. von Friedrich Forstmeier und Hans-Erich Volkaann, Düsseldorf 1975.

Wiskemann Elizabeth, *Czechs and Germans*, London 1938.

Wiskemann Elizabeth, *The Rome-Berlin Axis. A History of the Relations between Hitler and Mussolini*, London — New York — Toronto 1969.

Wiskemann Elizabeth, *Fascism in Italy its Development and Influence*, London.

Wiskemann Elizabeth, *Undeclared War*, London 1939.

Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927. bis 1938, ed. Österreich 1927. bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28. Oktober 1972. Wien 1973.

Wisshaupt Walter, *Wir kommen wieder! Eine Geschichte der Revolutionären Sozialisten Österreichs 1934—1938*, Wien 1967.

Wolfgang Wiege, *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—1938*, Frankfurt am M. 1972.

Woflrum Gerhart, *Die Völker und Nationalitäten, Osteuropa-Handbuch*. Bd. Jugoslawien, hrsg. von Werner Markert, Köln — Graz 1954.

Woodhouse C. M., *The Struggle for Greece 1941—1949*, London 1976.

- Woodward Sir Llewellyn, *British Foreign Policy in the Second World War*, London, t. I 1962, T. 2 1971, T. 3, 1971.
- Wright Gordon, *The Ordeal of Total War 1939—1945*, New York 1968.
- Wuorinen John H. (red.), *Finland and World War II, 1939—1944*, New York 1948.
- Wüsch Johann, *Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien 1934—1944*, Kiel 1966.
- Wuescht Johann, *Jugoslawien und das Dritte Reich*, Stuttgart 1969.
- Zaharia G., *România de la München la Viena*. Contribuție la studiul politicii externe a României din anii 1938—1940, București 1969.
- Zahn Friedrich, *Allgemeines Statistisches Archiv*, 29. Band, Jena 1940.
- Zamlboni G., *Mussolini's Expansionspolitik auf dem Balkan*, Hamburg 1970.
- Zernatto Guido, *Die Wahrheit über Österreich*, New York — Toronto 1939.
- Зуев Ф., *Балтии, Ближний и средний Восток, накануне и в первый период второй мировой войны*, Москва 1950.
- Жилин П. А., *Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз*, Москва 1966.
- Живкова Л., *Англо-турските отношения, 1933—1939*, София 1971.
- Zivković Dušan, *Narodni front Jugoslavije 1935—1945*, Beograd 1978.
- Zivković Nikola, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, Beograd 1975.
- Yünlüboi M., Sar C., *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919—1938)*, Istanbul 1963.
- Язькова А. А., *Малая Антанта в европейской политике, 1918—1925*, Москва 1974.
- Язькова А. А., *Румыния накануне Второй мировой войны 1934—1939 гг.*, Москва 1956.

V

Č L A N C I

- Açikalin Cevat: *Turkey's International Relations*, u: *International Affairs*. 23 (1947), 477—491.
- Ackerl Isabella, *Nationalsozialistische »Wiedergutmachung«*, u: *Anschluss 1938*, Wien 1981, 206—219.
- Ackermann Josef, *Der begehrte Mann am Bosphorus, Europäische Interessenkollisionen in der Türkei (1938—1941)*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, 489—507.

Adam Magda, *Documents relatifs a la politique étrangère de la Hongrie dans la periode de la crise tchécoslovaque*. »Acta Hnstorica«, 1963.

Adam Magda, *Mad'arsko a Malâ dohoda v období pred druhou světovou válkou (1937—1938)*. »Ceskoslovensky Časopis Historicky«, 1963.

Адам Магда, *Из истории венгеро-чехословацких отношения накануне второй мировой войны*, и: *Вопросы истории*, 1960, 9.

Adam Magda, *Les Pays danubiens et Hitler 1933—1936*, и: *Revue d'histoire de la deuxième, guerre mondiale* 1975. Nr 98 1—26.

Аморт Ч., *Планове на Хитлерова Германия против българския народ, у збор. В чест на академик Димитър Косев*. София 1974, 343—350.

Amort C., *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei gegen die faschistische Aggression im Jahre 1938*, и: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IX 1961.

Andersen Karsten, *Die deutsch-ungarischen Wirtschaftsbeziehungen und das Problem ihrer eigenen Ausgestaltung*, и: *Hamburger Wirtschafts und sozialwissenschaftliche Schriften*, Haft 33, Rostok 1935.

Ангелова Трандафила, *Комунистическият интернационал за обединяване демократическите сили в България против фашизма и войната (1934—1939)* Сборник, *Първи конгрес на ВИД*, том I, София 1972, 81—86.

Angelakopulos N., *I Germaniki apo aeros apovasis is tin Korinton, tin 24. 4. 1941*. и: *Geniki Stratiotiki Epiteörisis*, 16 1965 59—63.

Арсов П., *Българско-югославският пакт от 1937 г. Балкански Мюнхен*, и: *Трудове на ВИИ „Карл Маркс“* 1961, кн. 1. София 1961.

Арсов П., *Борбата на Българската комунистическа партия за общобалканско сътрудничество, против въвличанието на Балканите във Втората световна война 1934—1940*. и *Год. на катедрите по марксизъм-ленинизъм при ВУЗ год. I, II*. София 1962, 135—178.

Арсов П., *Съперничество между империалистическите държави на Балканите и Солунското споразумение от 1938 г.*, и: *Трудове на ВИИ „Карл Маркс“* 1965. кн. 1. София 1965, 279—309.

Ataöv Türkajja, *The Policy of the great Powers towards Turkey on the eve of the Second World War*, и: *Stdia Balcanica* 7, Sofia 1973, 321—328.

Atanasova E., *L'attitude du peuple albanais et des milieux progressistes dans le monde envers l'agression italienne en Albanie en avril 1939*, и: *Les grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale, 1939—1941*. Conférence internationale, Sofia, 21—26 avril 1971. Sofia 1973.

Auerbach H., *»Eine nationalsocialistische Stimme zum Wiener Putsch vom 25. juli 1934*, и: *Vierteljahrschef te für Zeitgeschichte*, 12. 1964. 201—218.

Аверин В. И., *Борьба СССР за мир и коллективную безопасность против фашистской агрессии в центральной и юговосточной Европе* (Май 1935 г. — июль 1936 г.) и: *Балканы и Ближний Восток в новейшее время*, Свердловск 1975, 41—62.

Avramovski Zivko, *Albanska država od 1921. do 1939.* u zborn. *Iz istorije Albanije*, Beograd s. a. 153—185.

Аврамовски Живко, *Бомбардирането на Битола на 5. XI. 1940. година и прашането за отставки на генерал Милан Недик*, и: *Гласник на институтот за национална историја*, Скопје 1963, нр. 1.

Аврамовский Живко, *Экономические и политические цели немецкого вывоза вооружения в Балканские страны накануне второй мировой войны*. *Studia Balcanica*, Sofia 1973, nr. 7, 97—120.

Avramovski Z., *The international Isolation of Yugoslavia: An Objective of German Foreign Policy in the PeHod from 1933—1939.* u zbor., *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1941*, 259—277.

Avramovski Zivko, *Juhoslovanska vlada a navrhý na pretvoreni male dohody v univerzalni obranny pakt — Slovansky prehled*, Praha 1965, 5, 297—304.

Avramovski Zivko, *Le gouvernement Yougoslave, les negtistions du traite sovieto-roumain d'assistance mutuelle et la chute de Titulescu.* u: *Revue des etudes sud-est europeennes*, Bucureşti 1966, 3—4, 492—512.

Avramovski Zivko, *Italijanska ekonomska penetracija, u Albaniji*, u zbor. *Istorija XX veka V*. Beograd 1963. 137—224.

Avramovski Zivko, *Prilog pitanju istorije Albanije između dva svetska rata — Albanološka istraživanja*, Priština 1965—1966, 3, 113—150.

Avramovski Zivko, *Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade*. *Istorijski glasnik* 1963. 1, Beograd 1936. 3—38.

Avramovski Zivko, *Izveštaj Urlicha von Hassella o putu u Beograd i Zagreb u početku novembra 1940; Historijski pregled*, Zagreb 1963. nr. 2. 138—141.

Avramovski Zivko, *Kontribut studimit të historisë së Shqipërisë në periodhën midis dy luftave botërore — Gjurmime albanologjike*, Prishtine 1968, n. 2.

Avramovski Zivko, *Nastojanja Nemačke da odvoji Jugoslaviju od Čehoslovačke i Rumunije putem zbližavanja sa Mađarskom 1933—1936*, u zbor. *Čehoslovensko a Jugoslavija, Zdejin Čehoslovensko-Jugoslavskih vztafov*, Bratislava 1968, 285—300.

Avramovski Zivko, *Pitanje podele Albanije u razgovorima Stojadinović — Čano januara 1939. i stav nekih diplomatskih i vojnih ličnosti.* — »Godišnjak pokrajinskog državnog arhiva«. I. Priština, 1965.

Avramovski Zivko, *Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za rumunsku spoljnu politiku*, u *Istoriji XX veka*, VII, Beograd 1965.

Avramovski Zivko, *Prilog pitanja italijansko-albanske iredenti-
stičke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i
okupacije Albanije*. — »Istorijski glasnik«, 1964, nr. 2—3. Beograd.

Avramovski Zivko, *Pitanje učesća Jugoslavije u vojnim sankci-
jama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju (1935—
1936)*, JIC, br. 1/1964. Beograd.

Avramovski Zivko, *Pokušaj formiranja neutralnog bloka na Bal-
kanu (septembar—decembar 1939)* u *VIG* nr. 1A970. 153—171.

Avramovski Zivko, *Politika velikih sila na Balkanu 1933—1939*,
u zbor. *Politički život Jugoslavije 1914—1945*, Beograd 1973.

Avramovski Zivko, *La politique anglaise envers l'Albanie (1918
—1924)*, *Balkanica*, Beograd, 1973, vol. 4.

Avramovski Zivko, *Problem Albanije u jugoslovensko-italijan-
skom sporazumu od 25. III 1937. god. »Historijski preqled«*, god. IX,
Zagreb 1963, nr. 1, 19—31.

Avramovski Zivko, *Romania si Conferentele Balcanice (1930—
1934)*, u Zborniku radova. *Probleme de politica externa a Romaniei
1919—1939*, Bucureşti 1971, 111—170.

Avramovski Zivko, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke
na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, Zbornik, *Istorija XX veka II*,
Beograd 1961, 5—162.

Avramovski Zivko, *Stav jugoslovenske vlade prema minhen-
skom sporazumu*, u: *Минхенскиот договор и југословенските и че-
хословачките народи*, Скопје 1980, 47—64.

Avramovski Z., *Attempt to form a neutral bloc in the Balkans
(September — December 1939)*, *Studia Balcanica*, nr. 4, 1971. 123
—153.

Avramovski Zivko, *Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24.
januara 1937. godine na odnose između članica Balkanskog sporazu-
ma*, JIC 2, 1965, 3—20.

Avramovski Zivko, *Rynska krize r. 1936. a Jugoslavie*. — *Slo-
vanský prehled*, Praha 1969, 4, 484—491.

Avramovski Zivko, *Yugoslav-Bulgarian Perpetual Friendship
Pact of Januaru 24. 1937. u: Canadian Slavonic Papers*, Otava 1969,
3, 304—338.

Avramovski Zivko, *Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvo-
za naoružanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata*, u: *Voj-
noistorijski glasnik*, 1972, 2, 61—88. Objavljeno i na bugarskom je-
ziku u: *Studia Balcanica*, Sofija 1973, VII, 97—119.

Avramovski Zivko, *Pretvaranje Francuske kompanije borskih
rudnika u nemačko akcionarsko društvo*, u: *Bor i okolina*, knj. 1. Mu-
zej rudarstva i metalurgije, 1973, 189—208.

Avramovski Zivko, *Stanovisko Anglicka k projektu paktu o vzâ-
jomnej pomôci medzi Francuzskom a Malou dohodou*, u: *Historický
časopis*, Bratislava 1974, 3. 419—438.

Avramovski Zivko, *Engleska z pitanje Balkanskog pakta 1930—1933*, u Zborniku, *Svetska ekonomska kriza 1929—1934. i njen odraz u zemljama Jugoistočne Evrope*, Beograd 1976, 101—146.

Avramovski Zivko, *Antisovjetski stav jugoslovenske vlade i zapadne sile 1935. godine*, u, *Istorijski zapisi*, Titograd 1975, 3—4, 509—538. Objavljeno i u »*Vybrané kapitoly z dejin europskych socialistických krajin*, Bratislava, »Veda« 1975, 201—229.

Avramovski Zivko, *Otkaza zbrojenja v juhoslovensko-nemec-kých vzťahoch roku 1939*. u: *Slovanské studie*, Bratislava 1975, XVI, 195—228.

Avramovski Zivko, *Interesovanje Nemačke za »Trepču« uoči drugog svetskog rata*, u Zborniku, *Radnička klasa K. Mitrovice i okoline u radničkom pokretu*, Kosovska Mitrovica 1979, 227—241.

Avramovski Zivko, *Balkanske zemlje i vojna pobuna u Grčkoj marta 1935*, u: *Vojnoistorijski glasnik*, 1977, 3, 59—82.

Babioi Ion, *La solidarité des forces antifascistes de Roumanie avec la lutte menée dans les Balkans contre le fascisme et contre la guerre*, u: *Revue des études sud-est Européennes*, Bucureşti 1976, XIV, 4, 679—698.

Batovski H., *La désagrégation de l'Entente Balkanique (1939—1940)*, *Studia Balcanica*, nr. 4, Sofija 1971, 153—169.

Batovski Henrfik, *Pour une alliance balkanique en 1941*, u: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 19 1969, nr. 74 Avril, 1—16.

Baran D, *Rezistenti in Grecia 1940—1944*, u: *Anale de istorie*, 1969, nr. 3, 61—69.

Berend I. Rânki Gy, *Die Deutsche wirtschaftliche Expansion und das Ungarische Wirtschaftsleben zu Zeit des zweiten Weltkrieges* u: *Acta Historica V*, Budapest 1958, 313—359.

Berend I. Rânki Gy, *German-Hungarian — Relations Following Hitler's Rise to Power 1933—1934*, u: *Acta Historica VIII*, Budapest, 196, 313—348.

Berndt R., *Wirtschaftliche Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus (1926—1931)*, u: *Grundfragen der deutschen Aussenpolitik seit 1971* (red. G. Zeibura), Darmstadt 1975, 305—334.

Berov Lüben, *Les rapports économiques entre la Bulgarie et l'Italie à la veille de la Seconde guerre mondiale*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 129—136.

Веров Любен, *Външната търговия между двете световни войни (1919—1939)* и: *Българско германски отношения и връзки*, I, София, 1972, 295—322.

Беров Любен, *Към въпроса за външнотърговската ориентация на българския фашизъм, 1929—1944*, и: *Трудове на ВИИ „Карл Маркс“* кн. 1, София, 121—222.

Berov Luben, *The withdrawing of Western capitals from Bulgaria on the Eve of the Second World War*, u: *Studia Balcanica* 4, Sofija 1971, 225—256.

Blair R. Holmes, *Europe and the Habsburg Restoration 1938 in Austria*, u čas. *East Europ Quart*, Vol. IX nr. 21 1975, 173—184.

Bloch Ch, *Les relations anglo-allemandes de l'accord de Munich a la dénonciation du traite naval de 1935*, u: *Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale*, 5, 1955, 51—65.

Biber Dušan, *Knez Pavle u britanskoj konfinaciji*, u: *ČSP*, Zagreb 1976, II—III, 19—46.

Biber Dušan, *Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike*, Zbornik, *Fašizam i neofašizam*, Zagreb 1976, 265—277.

Biber Dušan, *Kočevski Nemci med obema vojnama*, u: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1963, XVII, 23—42.

Biber Dušan, *Die jugoslavisch-deutschen Beziehungen von 1933 bis 1941*, u knjizi, *Deutschland — Jugoslawien, Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht*, Band, 9, 1963/64, Braunschweig 1961, 30—40.

Biber Dušan, *Niemiecka V kolumna w Jugosławii*, u: *Iredenta niemiecka w Europie Środkowej i południowo-wschodniej przed II wojną światową*, Katowice — Krakow 1970, 191—211.

Biber Dušan, *Britanci o Stojadinoviću i Minhenu* u: *Мюнхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 341—364.

Biber Dušan, *O padu Stojadinovićeve vlade*, u zborniku: *Istorija XX veka*, VIII, Beograd 1966.

Biber Dušan, *Pierwsze reakcje sir Neville'a Hendersona na polityka króla Aleksandra w stosunku do Niemiec hitlerowskich*, u: *Studia Historica Slavo Germanica*, Poznan 1972, 154—157.

Biber Dušan, *Predgovor u: Milan Stojadinović, Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970, VII—XXXV.

Biber Dušan, *Pregled izvora za pitanje jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933—1941*, u: *JIC*, Beograd 1963, 1. 59—72.

Biber Dušan, *Ustaše i Treći Rajh*, Prilog problematici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933—1939, *JIC* 2/1964, 37—56.

Biber Dušan, *Zunanjepolitična konstelacija v času Ustanovnega kongresa KPS*, u: *Prispevki za zgodovino delavskega qibanja*, Ljubljana 1967, 1—2, 355—364.

Бистрицки Валериан, *Болгария и возникновение Балканской антанты*, u: *Actes du Premier Congrès international des Etudes Balkaniques et Sud-est européennes*, Sofija 1970, 203—212.

Bystricky Valerian, *Nove tendencie v zahraničnej politike balkanskyh statov začiatkom 30. rokov*, u: *Slovanske Studie X*, Bratislava 1968, 113—153.

Бистрицки Валериан, *Балканские государства и проблема безопасности в 1936—1938*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofija 1973, 273—284.

Bystricky Valerian, *Zu den Frängen der Beziehungen Bulgariens zu den Grossmächten in den Jahren 1936—1938*, *Studia Balcanica*, Sofija 1971, nr. 4, 99—121.

Boban Ljubo, *Britanija i Hrvatska seljačka stranka 1939—1945*, u: *CSP*, Zagreb 1978, III, 5—18.

Boban Ljubo, *Oko Mačkovih pregovora s grofom Čanom*, u: *Istorija XX veka*. T. VI, Beograd 1964.

Boban Ljubo, *Sastanak V. Mačeka s knezom Pavlom i M. Stojadinovićem*, u: *ČSP*, Zagreb 1970, II, 181—212.

Boban Ljubo, *Zagrebačke punktacije*, u: *I storija XX veka*, T. VI, Beograd 1964.

Bloch Charles, *Die Wechselwirkung der Nationalsozialistischen Innen- und Aussenpolitik (1933—1939)* u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976. 205—221.

Бощаров И. Н., *Итапо-фашистская дипломатия и Мюнхенский сговор*, и: „Новая и новейшая история, Москва 1962, нр. 1.

Бочев И. Д. Даскалов Д., *За дружба и пакт със Съветския съюз през 1940 г.* и: *Истор. преглед*, 1961, нр. 5.

Bodensieck H: *Die Politik der Zweiten Tsechoslowakischen Republik (Herbst 1938 — Frühjahr 1939)*, »Zeitschrift für Ostforschung« VI, Marburg 1957. 54—71.

Божинов В., *Агрессивная политика германского империализма и вовлечение Болгарии во вторую мировую войну*, и: *Вторая мировая война*, кн. II, Москва 1966, 276—283.

Божинов В., „Дранг нах Остен“ у Болгария, и: „Дранг нах Остен“ и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы, Москва 1967, 131—134.

Brandes Detlef, *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Tschechoslowakei*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 508—523.

Breccia Alfredo, *Le potenze dell'asse e la neutralita' della Jugoslavia alla vigilia della II guerra mondiale (Febbraio—Settembre 1939)*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977. 107—131.

Broszat Martin, *Betrachtungen zu »Hitlers Zweitem Buch«*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 9, 1961.

Broszat Martin, *Deutschland — Ungarn — Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938—1941*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, pp. 524—563.

Broszat Martin, *Die Eiserne Garde und das Dritte Reich*, u: *Politische Studien* 9 1958, 628—636.

Broszat Martin, »Soziale Motivation und Führer-Bildung des Nationalsozialismus«. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, XVIII, October 1970, 392—409.

Broszat Martin: *Das Sudetendeutsche Freikorps*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 9, 1961, 30—49.

Botz Gerhard, *Schuschniggs geplante »Volksbefragung« und Hitler »Volksabstimmung« in Österreich. Ein Vergleich. U: Anschluss 1938*, Wien, 220—243.

Brown M., *The Third Reich's Mobilization of the German Fifth column in Eastern Europe*, u: *Journal of Central European Affairs*, July 1959, Vol. XIX, 128—148.

Broucek Peter, *Die militärische Situation Österreich und die Entstehung der Pläne zur Landerverteidigung*, u: *Anschluss 1938*, pp. 135—163.

Brügel J. W., *Eine zerstörte Legende um Hitlers Aussenpolitik*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 5, 1957.

Brügel J. W., *German Diplomacy and the Sudeten Question before 1938*, u: *International Affairs*, 37, 1961.

Brügel J. W.: *Das sowjetische Ultimatum an Rumänien im Juni 1940*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* II 1963, 404—417.

Burks Richard V: *Two Teleki Letters*, u: *Journal of Central European Affairs*, 7, 1947/48, 68—73.

Буханов В. А., *Борьба империалистов за стратегические сырье в странах Юговосточной Европы в 1933—1935 гг.* Збор. Балканы и ближний Восток в новейшее время, Свердловск 1975, 3—20.

Bullock Alan, *The German Communists and the Rise of Hitler*, u zborniku: *The Third Reich*, London 1955, 504—551.

Bunescu Tr. *Starea de spirit și manifestații de protest ale masei populare din Bratov și Sibiu împotriva dictatului de la Viena*, *Analele I. S. I. S. P. de pe lângă C. C. al P. C. R.*, 1966, nr. 1, 43—54.

Burdick Charles: *»Operation Cyclamen«. Germany and Albania 1940—1941*, u *Journal of Central European Affairs*, 19 (1959/60), 23—31.

Burdick Charles, *L'Acc Rome — Berlin et la campagne italo-grecque 1940—1941*, u: *Revue historique de L'Armée*, 16, 1960, nr. 3, 71—86.

Campbell C. John, *American Diplomacy and the German Drive into Southeastern Europe, 1939—1941*, u: *I-er Congres International des Etudes, Balkaniques et Sud-Est-Europeennes*, Sofia, 26. VIII—1. IX 1966.

Calafeteanu I. *Considérations sur le Bloc balcanique des neutres*, *Studia Balcanica*, 7, Sofia 1973, 415—418.

Campus Eliza, *Aspecte ale politicii externe a României în etapa postmuncheneză (octombrie 1938 — aprilie 1939)*, u: *»Studii și materiale de istorie contemporană«*, București 1956.

Campus Elica, *Le Bloc des Neutres (septembre—décembre 1939)*, u: *Studia Balcanica*, № 7, Sofia 1973, 269—272.

Campus Eliza, *Die Hitlerfasistischen Infiltration Rumäniens 1939—1940*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Jg. 5/1957, 213—228.

Campus Eliza, *Le Bloc des Neutres (septembre—décembre 1939)*, 1939), u: *Studii revista de istorie* T-24/1971. 4, 711—733.

Campus Eliza, *Nicolae Titulescu et la politique pour le maintien de l'intégrité territoriale de la Roumanie*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1966, 3, 441—470.

Campus Eliza, *Politica externa, a Româiei in perioada dintre cele doua razboaie mondiale* u: *Studii si articole de istorie*, X, Bucureşti 1967, 119—153.

Campus Eliza, *Les Relations roumaino-yugoslaves dans le contexte des pressions exercitées par la Troisième reich*, u: *zborniku: The Third Reich*, 84—106.

Campus Eliza, *Tratatativele diplomatice în preajma dictatului de la Viena (Aprilie — august 1940)*, u: *Studii Rev. Istorie*, Bucureşti X, 1957, 3, 167—195.

Campus Eliza, *Le rôle de la Roumanie Dans la désagrégation de la Petite Entente*, u: *Nouvelles etudes d'histoire*, Bucarest 1955.

Castellan Georges, *Aspect Militaire de l'Anschluss*, u: *Revue d'Histoire moderne contemporaine*, 1, 1954, 61—79.

Castellan Georges, *Les Balkans dans la politique française face à la réoccupation de la Rhenanie*, *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 33—44.

Cataciuc T. *Anschluss-ul şi consecinţele sale politice asupra continentului european*, u: *Analele I. S. P.* 1968, nr. 2—3, 65—68.

Chiper Ioan, *L'expansion économique de l'Allemagne dans les Balkans; Objectifs, Méthodes, Résultats (1933—1939)* u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 121—128.

Chiper I., *Relaţiile româno-germane in 1933*, u: *Studii*, 1969, nr. 4, 715—735.

Цхаков Д., *Некоторые аспекты германо-турецких дипломатических отношений в 1939 году*, u: *Les grandes puissances et les Balkans a la veille et au début de la deuxième guerre mondiale. 1937—1941. Conference internationale*, Sofia, 21—26 avril 1971. Sofia 1973.

Centre for Soviet and east european Studies, St Antony's College, Oxford, *Papers East European Economics*, 28. marta 1973, 25—30.

Cliadakis Har, *The Political and diplomatic Background to the Metaxas Dictatorship 1935—1936*, u: *Jour. con. hist.* V-14, nr. 1. January 1979, 117—139.

Constantinescu Nikolai, *Les contradictions économique franco-allemandes et anglo-allemandes en Roumanie à la veille de la Seconde Guerre mondiale*, U: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 91—96.

Cliadakis H. *Neutrality and War in Italian Policy 1939—1940*. u: *Jour. con. hist.* Vol. 9, 31 july 1974, pp. 171—190.

Collotti Enzo, *Penetrazione economica e disgregazione statale: Promesse e conseguenze dell'aggressione nazista alla Jugoslavia*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*. Belgrade 1977, 278—312.

Collotti Enzo, *Il ruolo della Bulgaria nel conflitto tra Italia e Germania per il nuovo ordine Europeo*, u: *Studia Balcanica*, Sofia 1973, 7, 177—205.

Conkov Svetozar, *The british Policy of Guarantees and Greece (March—April 1939)* u: *Studia Balcanica* 4. Sofia 1971, 187—202.

Constantinescu N. Chiper I., *Les contradictions économiques franco-allemandes et anglo-allemandes en Roumanie à la veille de la seconde guerre mondiale*, u: *Les grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale 1937—1941*. Conference internationale, Sofia, 21—26. avril, Sofia 1973.

Cvetković Dragiša: *Prince Paul, Hitler and Saloniki*, u: *International Affairs*, 27 1951.

Cvetković Dragiša, *Le coup d'état Yougoslave de 1941*. u: *Hommes et Mondes*, Juli 1954. 522—575.

Cvijetić Leposava, *The Ambitions and Plans of the Third Reich with Regard to the Integration of Yugoslavia into its so-called Grosswirtschaftsraum*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1976, 184—196.

Cvijetić Leposava, *Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemacke na Jugoslaviju*, u: zbor. *Istorija XX veka*, XIII, Beograd 1975, 171—254.

Čalić Eduard, *Treći Reich i drugi svjetski rat u današnjoj historiografiji*, u zbor. *Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb 1970, 13—68.

Чемпалов И. Н. *Германская экспансия на Балканах в 1933—1938 гг. Учение записки Уралского государственного университета*, Вып. 25 истор. Свердловск 1958, 41—48.

Чемпалов И. Н. *К истории заключения германо-румынского экономического соглашения*, *Новая и новейшая история*, 1959, нр. 1.

Чемпалов И. Н. *Политика англо-французского блока на Балканах в период „Страной войны“; Учение записки Уральского государственного Университета*, Вып. 16, истор. Свердловск 1955.

Чемпалов И. Н. *Политика великих держав в Дунайском бассейне и на Балканах в конце 1938 — начале 1939 г.* зборник: *Международные отношения в новейшее время*, Свердловск 1972.

Чемпалов И. Н. *Итало-германская агрессия на Балканах в конце 1940 г.* зборник: *Международные отношения в новейшее время*. Свердловск 1968, 96—221.

Чемпалов И. Н. *Предоставление англо-французских гарантий Польше, Румынии, Греции и Турции (март — июнь 1939)* у збор: *Балканы и Ближний Восток в новейшее время*, 4, Свердловск 1975, 85—156.

Чемпалов И. Н. *Присоединение Болгарии к Тройственному пакту и позиция великих держав*, у; *Балканы и Ближний восток накануне и начале второй мировой войны*, Свердловск 1968, 96—174.

Čulinović Ferdo, *La politique de l'Italie et les divergences germano-italiennes dans les Balkans*, u; *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 13—18.

Čulinović Ferdo, *Hitler et la Yougoslavie*, u istom zborniku, 145—162.

Čulinović Ferdo, *Kako i zašto su osovinske sile raskomadale Jugoslaviju*, u zborniku: *Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb 1970, 107—121.

Damjanović Pero, *Borba Komunističke partije Jugoslavije protiv fašizma u svetlosti međunarodnog antifašističkog pokreta do 1941.* u zbor: *Prilozi za istoriju socijalizma* 10, Beograd 1976, 3—64.

Damjanović Pero, *Međunarodni radnički pokret između dva svetska rata*, u zborniku: *Iz istorije Jugoslavije 1916—1945*, Zbornik predavanja, Beograd 1958, 112—146.

Damjanović Pero, *Komunistička internacionala*, u: *Međunarodni radnički pokret*, Beograd 1969, 2, 75—95.

Damjanović Pero, *Peta zemaljska konferencija u svetlosti pripremanja Komunističke partije Jugoslavije za ustanak*, u: *JIC*, Beograd 1969, 1—2, 69—93.

Damjanović Pero, *Sedmi kongres Komunistične internacionalne in Komunistična partija Jugoslavije*, u: *Komunist*, teoretična priloga, Ljubljana, april — maj 1976, 5—40.

Daneva-Michova, Hrisina, *La Grande Bretagne et l'expansion économique de l'Allemagne Hitlerienne en Bulgarie après l'Anschluss et Munich. Etudes Balkaniques* 2, Sofia 1872, 84—97.

Данева-Михова Хр. Някои аспекти на дипломатическата подготовка на Балканския пакт (1934 г) Зборник: В чест на академик Димитър Косев, София 1974. 293—306.

Данева-Михова Хр. Живкова Л. Политиката на Германия и Англия спрямо България в навечерието на Втората световна война., у зборнику: *Първи конгрес на БИД, том. I*, София 1972, 641—648.

Deák Ladislav, *Ceskoslovenska-juhoslavanské vzťahy v čase Mnichova*, u: *Минхенскиот договор и југославските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 75—98.

Деак Ладислав, *Попытки Италии разбить французскую союзническую систему на Балканах в 1937—1938.* u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 311—320.

Deak L. Ladislav, *Jugoslaviska politika v čase Mnichova*, *Časopis Matice moravske*, 1973, Brno, nr. 3—4.

Деак Ладислав, *Югославия как орудие немецкой политики при разрушении французской системы союзов в центральной Европе в 30-х годах*, u zborniku: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1976, 171—183.

Deak Ladislav, *O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR u godinama 1933—1936*, u: *Istorija XX veka*, IX, Beograd 1968, 245—293.

Deakin F. W. *Anglo-French Policy in Relation to South-East Europe, 1936—1939*, u: *Les relations franco-britaniques de 1935 à 1939*, Paris 1975, 63—91.

Dedijer Vladimir, Antić Života, *The nazi eastern Policy and Yugoslavia*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 313—330.

Deyanowa Milka, *Strukturwandlungen in der landwirtschaftlichen Produktion und Aussenhandel Bulgariens*, u: *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, 2. JG. 1938, 4, 274—285.

Deyunowa Milka, *Die Wirtschaftspolitik Bulgariens seit 1930*, isti časopis, 3. JG. 1939, 1, 99—116.

Deutsch R. *The Foreign Policy of Rumania and the Dynamics of Peace 1932—1936*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1966, nr. 1, 121—132.

Deutsch R. — *La Roumanie et le problème des Detroits à Montreaux en 1936*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1967, nr. 1, 39—56.

Dietrich Erich, *Grossdeutschland und Südosteuropa*, u: *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, nr. 4, 1939.

Drechsler Karl, *Die südosteuropäische Länder in den Europa-plänen der faschistischen deutschen Monopolbourgeoisie 1940/41*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 25—32.

Димитров Илчо, *Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934—1939 г.* Год. на Соф. Университет, ФИФ Том 64. 1976, 235—323.

Димитров И. *Итальянская агрессия против Греции и болгарская внешняя политика — Etudes Balkaniques*, 2—3, Sofia 1974, 64—87.

Димитров Илчо, *Опит за въвличание на България в Балканската антанта и: Векове* 1973, Нр. 6, 39—49.

Dimitrov Ilčo, *L'opposition bourgeoise non-fasciste et, l'orientation de la politique extérieure de la Bulgarie*, u: *Studia Balcanica* 4, Sofija 1971, 257—277.

Dimitrov Ilčo, *L'opinion publique bulgare et l'orientation de la politique extérieure de la Bulgarie à la veille de la Seconde Guerre mondiale*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 257—268.

Edwards A. C: *The Impact of War on Turkey*, u: *International Affairs* 22, 1946, 389—399.

Dülffer Jost, *Zum »decision-making process« in der deutschen Aussenpolitik 1933—1939*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 186—203.

Eichholtz D. und Hass G., *Zu den Ursachen des Zweiten Weltkrieges und den Kriegszielen des deutschen Imperialismus*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Berlin, 7/1967, 1148—1170.

Eichholtz Dietrich, *Probleme einer Wirtschaftsgeschichte des Faschismus in Deutschland*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1963, 3.

Engelberg Ernst, *Zur westdeutschen Theorie der verpassten Gelegenheiten in der faschistischen Aufrüstung*, u: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg*, Band 3.

Eric Roman, *Munich and Hungary-an Overview of Hunagarian Diplomacy during the Sudeten Crisis*, u: *East, Europ. Quart*, vol. VIII, nr. 1, March 1974, 71—97.

Ferenc Tone: *Nazi Occupation System in Slovenia*, u: *Les systemes d'occupation en Yougoslavie (1941—1945)*, Belgrad 1963, 47—133.

Ferenc Tone, *The Interests of the Third Reich in Slovenia in the Spring of 1941*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 502—516.

Freund M. *Hitlers Aussenpolitik, ihre Gestalt und ihre Lehren für Gegenwart*, u: *Aussenpolitik*, 6, 1955, 413—419.

Fischer Wolfram: *Die Wirtschaftspolitik des Nationalsozialismus* — *Schriftenreihe der Niedersächsischen Landeszentrale für Politische Bildung, Zeitgeschichte* Heft 13, Lüneburg 1961.

Fodor M. W. »*The Austrian Roots of Hitlerism*«, u: *Foreign Affairs*, XIV, July, 1936, 685—691.

Forgars G., *Die Rolle Siebenbürgens im Wirtschaftsleben Ungarns* u: *Ungarisches Wirtschafts — Jahrbuch* 1941. Budapest 1941. 33—50.

Fomin W. T. *Das geheime Reichskabinett und seine Rolle bei der Vorbereitung des Aggressionskrieges durch das faschistische Deutschland (1933—1939)*, u: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg*, Band 2.

Фомин В. Т. *Подготовка немецко-фашистской агрессии против Югославии (1937—1941)* и: — „*Вопросы истории*“ 1957. № 6, 28—49.

Förster Gerhard, Groehler Olaf, Paulus Günther, *Zum Verhältnis von Kriegszielen und Kriegsplanung des faschistischen deutschen Imperialismus*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 12, 1964, 28—48.

Förster Gerhard, *Der Barbarossa-Plan in Politik und Kriegführung Hitler-Deutschlands 1940/41*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, VII, 1959, 529—552.

Förster Gerhard, *Der Überfall Hitler-Deutschland auf jugoslawien und Griechenland im Frühjahr 1941*. u: *Militärwesen. Zeitschrift für Militärpolitik, Militärtheorie und Militärtechnik*, 5, 1961, 358—367.

Förster Gerhard, und Helmut Otto: *Zur Koalitionskriegsführung des deutschen Imperialismus im Ersten und Zweiten Weltkrieg*, u: *Militärwesen. Zeitschrift für Militärpolitik, Militärtheorie und Militärtechnik*, 6, 1963, 1512—1528.

Franges Otto: *Die Donaustaaten Südosteuropas, und der deutsche Grosswirtschaftsraum*, u: *Weltwirtschaftliches Archiv*, 53, 1941, I, 284—320.

Frauendienst Werner: *Jugoslawiens Weg zum Abgrund* — u: *Schriften des Instituts für aussenpolitische Forschung*, Heft 88, Berlin 1941.

Franzei E. *Die Politik der Sudetendeutschen in der Tschechoslowakei 1918—1938*, u: *Die Deutschen in Böhmen und Mähren*, hrsg. von H. Preidel, Gräffling 1950, 333—372.

Friedman Philip, *The Welfare Costs of Bilateralism, German-Hungarian Trade 1933—1938*, u čas: *Explorations in economic History*, vol. 13, nr. 1, januar 1976, New York 1976, 113—124.

Fischer Allan, *The German Trade Drive in South-Eastern Europe*, u godišnjaku: *International Affairs* XVIII, London 1939, 143—170.

Fischer Allan, *Die Bedeutung der Versorgung Deutschland mit pflanzlichen Ölröhstoffen*, u: *Leipziger Vierteljahr Schrift für Südosteuropa*, nr. 3, 1939.

Fischer Galati S. *Fascism in Rumania*, u: *Native Fascism in the Successor States*. Santa Barbara 1971.

Gaćeša Nikola, *The Germans in the Agrarian Reform and Land Ownership Patterns in the Vojvodina Province during the Period from 1919 to 1941*. U: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, 145—170.

Gavrilă Sarafolean, *Apararea independentei naționale — obiectiv major al politicii externe a României în conjunctura internațională a anilor 1933—1937*, u: *Revista muzeelor monumentelor* No. 2, București 1980, 7—18.

Генчев Н. *Българо-германските дипломатически отношения (1938—1941)* — Сборник, *Българо-германски отношения и връзки*, том I, София 1972, 391—433.

Генчев Н. *Външнополитическата ориентация на България в навечерието на втората световна война (септ. 1938 — септ. 1939)* Год. на СУ ФИФ, том 61, кн. III. София 1968, 129—182.

Генчев Н. *Възвращение на Южна Добруджа към България през 1940 г.* — *Исторически преглед* 1969. № 6, 58—73.

Генчев Н. *Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939—1941)* — Год. на СУ ФИФ том LXIII, кн. III, София 1971, 301—341.

Geyer Michael, *Militär, Rüstung und Aussenpolitik. Aspekte militärischer Revisionspolitik in der Zwischenkriegszeit*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 239—249.

Георгиев Величко, *Идейните и политическите позиции на „Звено“ през втората световна война*, u збор. *Първи конгрес на Българското историческо дружество*, София 1972.

Giurescu D. *La diplomatie roumaine et le pacte des Quatre 1933*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1969, nr. 1, 77—102.

Godô Agnes, *Horthy-magyarország szerepe a harmadik birodalom Jugoszlávia elleni terveinek realizásában*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 197—220.

Golf A. *Die Beziehungen der deutschen Landwirtschaft zum Südostraum*, u čas: *Leipziger Vierteljahrschrift*, Jg 1/1938. nr. 4, 21—29.

Gossweiler Kurt, *Die Balkanpolitik Nazideutschlands im Spiegel der Zeitschrift Europäische Revue 1938—1939*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 329—338.

Grdić Gojko, *Poslednji rumunsko-nemački privredni sporazum*, u časopisu, *Jugoslovenski ekonomist*, Beograd 1939, nr. IV/6, 428—430.

Gross Hermann, *Staatschandel und Volkswirtschaft in Südosteuropa*, u časopisu: *Staatenwirtschaft. Sänd Beilage zur Zeitschrift für Geopolitik*, Heidelberg, Jg. 14. 1937, H. 11. 957—968.

Gross Hermann, *Važnost jugoistočne Evrope za njemačku vanjsku trgovinu*, u časopisu: *Ekonomist*, 3, Zagreb 1937, 249—253.

Grösser Dieter, *Die nationalsozialistische Wirtschaft*, u: *Das argument*, Jg. 1965, nr. 32.

Gorssweiler K. *Der Übergang von der Weltwirtschaftskrise zur Rüstungskonjunktur in Deutschland 1933, bis 1934*. u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1968, T. 2.

Gruchmann Lothar: *Die verpassten strategischen Chancen der Achsenmächte im Mittelmeerraum 1940/41*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 18, 1970, 456—475.

Хаков Дженгис, *Некоторые аспекты германо-турецки дипломатических отношений в 1939 г.* u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 359—364.

Хаков Д. *Основни насоки на външната политика на Турция през Втората световна война — Истор. преглед*, София 1967, 6, 3—33.

Hammer Karl Heinz, *Die Auslandsverschuldung Südosteuropas*, u čas: *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, 2. JG. nr. 4, Januar 1939.

Haas Hanns, *Die Okupation Österreichs in den internationalen Beziehungen*, u: *Anschluss* 1938, 16—43.

Haas Hanns, *Österreich und das Ende der kollektiven Sicherheit. Zur Rolle der französischen und sowjetischen Politik der Friedenssicherung in bezug auf Österreich*, u: *Das Juliabkommen von 1936*, Wien 1977, 11—52.

Haas Karl, *Zum Problemkomplex »Wirtschaftsverbände und Ständestaat«* u: *Das Juliabkommen von 1936*, 328—342.

Haslam Jonathan, *The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938*, u čas: *Jour. Cont. Hist.* Vol. 14, nr. 3, July 1979, 441—462.

Hass Gerhard, *Der Einfluss der freundschaftlichen Gefühle der Völker Jugoslawiens für die Sowjetunion auf die Entscheidungen der faschistischen Führung am Vorabend des Überfalls auf Jugoslawien*, u: *The Third Reich, and Yugoslavia*, Belgrade 1977, 71—83.

Hauner Milan, *Did Hitler want a world dominion*, u čas. *Jour, con, ist*, V-13. No 1. 1978, 1—14.

Hegemann M. *Die wichtigsten Faktoren der faschistischen Südost-Europapolitik bis zum Überfall an die Sowjetunion*, u *Résumés des communications, Histoire (XX-e siècle), 1-er Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 1966.

Hegemann M. *Die ungarisch-rumänische Grenze und die Politik des deutschen Imperialismus im Jahre 1940*, u: *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas*, 1966, 55—95.

Hajek Miloš, Novotny Josef, *Munich, politique et armée tchéoslovaque* u: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 1963, Nr. 52.

Harna Josef, *Komunistička strana Československa v boji proti Mnichovu*, u: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 217—256.

Henke Josef, *Hitlers England Konzeption — Formulierung und Realisierungsversuche*, u zbor: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches, Bonn 1976, 584—603.

Hildebrand Klaus, *Hitlers »Programm« und seine Realisierung 1939—1942*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 63—93.

Hildebrand Klaus, *Innenpolitische Antriebskräfte der nationalsozialistischen Aussenpolitik*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 223—238.

Hillgruber Andreas: *Ungarn im Zweiten Weltkrieg*, u: *Bücherschau der Weltkriegsbücherei*, 31, 1959, 395—404.

Hillgruber Andreas: *Deutschland und Ungarn 1933—1944. Ein Überblick über die politischen und militärischen Beziehungen im Rahmen der europäischen Politik*, u: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 1959, 651—676.

Hillgruber Andreas, *Die »Endlösung« und das deutsche Ostimperium als Kernstück des rassenideologischen Programms des Nationalsozialismus*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 94—113.

Hillgruber Andreas, *England's Place in Hitler's plans for World Dominion*, u: *Čas. Jour. Con. Hist.* V-9, No. 1, 1974, 5—22.

Hillgruber Andreas, *England in Hitlers aussenpolitischen Konzeption*, u časopisu; *Historische Zeitschrift*, München, Band 218, Heft 1, 1974, 65—84.

Hillmann H. C. *Comparative Strenght of the Great Powers*, u: *Survey of International Affairs 1939—1946. The World in March 1939*, London — New York — Toronto 1952.

Хрозиенчик Йозеф, *К вопросу о солидарности народных масс балканских стран с Чехословакией в период Мюнхенского кризиса*, u *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 245—252.

Hofer Walther, *Die Bedeutung des »Weltpolitischen Dreiecks Berlin — Rom — Tokio« Für die Entfesselung des Zweiten Weltkrieges*, u Zbor: *Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb 1970, 69—83.

Hollingworth Cläre, *Bulgaria*, u Zborniku radova: *Hitler s Route to Bagdad*, London 1939, 159—216.

D'Hoop J. M. *La politique militaire de la France dans les Balkans de l'accord de Munich au début de la seconde guerre mondiale*, u: *Studia Balcanica*, Sofija 1973, 7, 79—89.

Hoppe Hans-Joachim, *Deutschland und Bulgarien 1918—1945*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, 604—611.

Норват М. Военно-политические принципы и цели хортистского фашизма до и во время второй мировой войны. Характер фашистского немецко-венгерского военного союза, *Studia Historika*, Nr. 24, Budapest.

Христов Х. Външната политика на България в навечерието и началото на втората световна война, според английските дипломатически документи, *Збор в чест на академик Д. Косев*, София 1974, 329—342.

Howard Harry, *Turkey, the Soviet Union and Germany during World War II*, u: *Department of State Bulletin* 472, 1948, 63—78.

Hummelberger Walter, *Österreich und die Kleine Entente. Im Frühjahr und Sommer 1936*, u: *Das Juliabkommen von 1936*, 84—103.

Hummelberger Walter, *Österreich und die Kleine Entente. Im letzten Halbjahr vor dem Anschluss*, u: *Anschluss 1938*, 44—67.

Хвостов В. М. Германская экспансия на восток, ее история и идеологические корни, *Новейшая история*, 1991, 3.

Incze M. »The Conditions of the Masses in Hungary during the World Economic Crisis of 1929—1933«, u: *Acta Historiae academicae Scientiarum Hungaricae*, 1954, III/1—2, 1—93.

Iordan-Sima Constantin, *En marge d'un livre sur la diplomatie française dans l'Europe centrale et orientale au cours des années 1933—1938*, u: *Revue des Etudes sud-est Européennes*, Bucuresti 1978, XVI, 2, 337—354.

Йоцов Я. Некоторые моменты экономической экспансии германского империализма в Бугарии, и: „Дранг нах остен“ и историческое развитие стран Центральной, Восточной и юговосточной Европы, Москва 1967, 135—139.

Исаева О. Н. Кашкин И. С. Дипломатическая подготовка пакта Балканской Антанты (1933—1934) и: *Славянский сборник*, Выпуск 2, Саратов 1978, 3—24.

Иванов И. Присъединяването към Тристания пакт — едно съдебно решение на българските монархо-фашистски руководители, и: *Военноистор. сборник*, 1969, Nr. 6, 19—50.

Jeftitch B. *La Politique Etrangère de la Yougoslavie*, u: *L'Europe de L'Est et du Sud-Est*, Paris 1934, 91—106.

Jacobsen Hans Adolf, *Zur Programmatik und Struktur der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1919—1939*, u: *Beilage zur Wochenzeitschrift »Das Parlament«*, nr. B-50/1967.

Jacobsen Hans Adolf, *Die Gründung der Auslandsabteilung der NSDAP 1931—1933*, u: *Gedenkschrift für M. Gohring*, Wiesbaden 1968.

Jagschitz Gerhard, *Die Anhaltelager in Österreich*, u: *Vom Justizplatz zum Heldenplatz*, Wien 1975, 128—151.

Jagschitz Gerhard, *Illegale Bewegungen während der Ständischen Ära 1933—1938*, u: *Revolutionäre Bewegungen in Österreich*, Wien 1981, pp. 141—162.

Jagschitz Gerhard, *NSDP und »Anschluss« in Wien 1938*, u: *Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte*, nr. 2/1978, pp. 147—157.

Jagschitz Gerhard, *Der Österreichische Widerstand gegen das Nationalsozialistische Regime 1938—1945*, u: *Zeitgeschichte als Auftrag politischer Bildung*, Wien 1979, pp. 65—89.

Jagschitz Gerhard, *Zwischen Befriedung und Konfrontation*, u: *Das Juliabkommen von 1936*, Wien 1977, pp. 156—187.

Jedlicka Ludwig, *Die Auflösung der Wehrverbände und Italien im Jahre 1936*, u: *Das Juliabkommen von 1936*, 104—118.

Jedlicka Ludwig, *Die aussen und militärpolitische Vorgeschichte des 13. März 1938*, *Österreichische Militärische Zeitschrift*, VI, März-April 1968, 77—84.

Jedlicka Ludwig, *Gauleiter Josef Leopold (1889—1941)*, u: *Geschichte und Gesellschaft. Gestschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburtstag*, Wien 1974, 143—161.

Jedlicka Ludwig, *Bundespräsident Wilhelm Miklas am 13. März 1938*, u: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, LXXI, 1963, 483—495.

Jedlicka Ludwig, *Neue Forschungsergebnisse zum 12. Februar 1934*, in *Österreich, u: Geschichte und Literatur*, 1965, 69—87.

Jelić-Butić Fikreta, *Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941*, u: *CSP*, Zagreb, I—II/1969, 55—91.

Fikreta Jelić-Butić, *O okolnostima proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941*, u: *ČSP*, Zagreb, II—III/1971, 87—96.

Juhász Gyula: *La politique extérieure de la Hongrie de 1939 à 1943*, u: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 16, Avril 1966, 62, 19—36.

Vera Kacarkova, *Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Griescheland in den 30-er Jahren des XX J. H.* u čas: *Etudes Balkaniques* 3, Sofija 1976, 43—60.

Kalbe Ernestgert, *Zu den Etappen der Balkanpolitik des faschistischen deutschen Imperialismus*, u: *Revue des études sud-est Européennes*, Bucureşti 1975, XIII, 3, 347—352.

Kalbe Ernestgert, *Bemerkungen zu den historischen Voraussetzungen der Südosteuropapolitik des faschistischen deutschen Imperialismus*, u: *Les grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale. 1937—1941. Conférence internationale*, Sofia, 21—26 avril 1971, Sofia 1973 121—128.

Кирьяков Ю. С. *Болгаро-германские дипломатические переговоры (октябрь 1938 — март 1939 г.) — Балканы и Ближний Восток в новейшее время*, Вып. 2, Свердловск 1973, 32—51.

Kljaković Vojmir, *The German-italian agreement on Spheres of influence in the Balkans: with particular reference to Yugoslavia*, u: *The Third Reich, and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 132—144.

Kljaković Vojmir, *Fenomen njemačke politike prema Balkanu 1940—1941*. u zborniku: *Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima*, Zagreb 1970, 85—92.

Kitsikis Dimitri, *La Grèce entre l'Angleterre et l'Allemagne de 1936. a 1941*, *Revue Historique* (jul—sept. 1967), 85—116.

Kitsikis Dimi tri, *L instauration de Georges II de Grece (1935—1936)* u čas. *Revue d'Histoire diplomatique*, Paris 1977, 1—2, 159—177.

Knežević Radoje, *Prince Paul, Hitler, and Saloniki*, u: *International Affairs*, 27, 1951, 38—44.

Knežević Radoje, *Yugoslavia and the Last War*, u: *Eastern Quarterly*, 7, 1951, 19—25.

Коен Д., *Българската индустрия и империалистическа Германия през Втората световна война*, и: *Българо-германски отношения и връзки*, том I, София 1972, 497—544.

Колкер Б. М., *Попытка создания балканского „нейтрального“ блока в начале второй мировой войны*, и: *Балканский исторический сборник*, том II, Кишинев 1970, 189—222.

Кочетов, *Англо-германское торговое соперничество накануне второй мировой войны*, и: *Межимпериалистические противоречия на первом этапе општегo кризиса капитализма*, Москва 1959.

Koka V., *L'agression fasciste du 7 avril 1939. contre l'Albanie*, — »*Studia albanica*«, Tirana 1964, nr. 2.

Kolar-Dimitrijević Mira, *Movement of Labour Force between the Third Reich and Yugoslavia (1933—1941)* u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 331—362.

Konya S, *To the Attempt to Establish Totalitarian Fascism in Hungary 1934—1935*, *Acta Historica* XV, Budapest 1969, 299—334.

Костова Е. *Българо-германските отношения в съвременната българска историография*, и: *Българо-германски отношения и връзки*, том I, София 1972, 577—589.

Köymen Oya, Sönmez Attila, *The social and economic Beckground to Turkey's non-involvement in World War II*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 387—398.

Koutikov V. *Le traité de commerce et de navigation bulgaro-soviète que du 5 janvier 1940, et ses répercussions sur la politique extérieure de la Bulgarie*. — *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 367—370.

Kral Vaclav, *Československa zahraniční politika a Mnichov 1938*, u: *Минхенскиот договор и југославенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 23—46.

Kral Vaclav, *Die Tschechoslowakei und München*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 7, Sofia 1959, 23—59.

Krizman Bogdan, *Das Dritte Reich und Jugoslawien*, Zbornik naučnih radova, »Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima«, Zagreb 1972, 93—106.

Krizman Bogdan, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918—1941)*, u: *CSP*, Zagreb, 1/1975, 33—98.

Krizman Bogdan, *Italija u vanjskoj politici jugoslovenske države 1918—1941*, u časopisu: *Dometi*, god. VI, Rijeka 1973, 12—23.

Krizman Bogdan, *Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941.* u: *Zborniku pravnog fakulteta u Zagrebu* Nr. 3—4, 1970, 377—404.

Krizman Bogdan, *Odnosi Jugoslavije s Nemačkom i Italijom 1937—1941*, u: *Historijskom zborniku*, XVII, 227—257.

Krizman Bogdan, *Vanjskopolitički položaj Jugoslavije uoči Pete zemaljske konferencije KPJ*, u: *Peta zemaljska konferencija KPJ* Zagreb, 1972, 127—146.

Krizman Bogdan, *Osovinske sile i Jugoslavija*, u: *JIC*, 3—4/1970, 128—143.

Krizman Bogdan, *Pavelićev dolazak u Zagreb 1941.* g. u: *Zborniku istorijskog instituta Slavonije*, sv. 1, 1963, 133—223.

Krizman Bogdan, *Jugoslavija i Austrija 1918—1938*, u: *ČSP*, 1977, 1. pp. 5—24.

Krizman Bogdan, *Malleteke kod V. Mačeka. uoči napada na Jugoslaviju* u: *ČSP*, 11/1975, 152—163.

Krizman Bogdan, *Yugoslavia's accession to the Tripartite Pact*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 399—422.

Кузманова А. Основни тенденции в Балканската антанта (февр. 1934 — септ. 1939 г.) и: *Векове*, 1975, Нр 3, 34—42.

Krüger Peter, Hahn Erich, *Der Loyalitätskonflikt des Staatssekretärs Bernhard Wilhelm von Bülow, in Frühjahr 1935.* u: *Viert. Zeitg.* 20. JG. 1972, 4 Heft. 390—410.

Kvaček R. *Nad Evropu zataženo*, u Zborniku »Čehoslovensko a Evropa 1933—1937, Praha 1966, 348—349.

Kühnl Reinhard, *Uvjeti uspona i pobjede NSDAP*, u zborniku *Fašizam i neofašizam*, Zagreb 1976. 98—107.

Kvaček R., *Podil Československa na jednánich Male Dohody a Madjarska v letech 1936—1938.* »Historicky Časopis«, 1963, nr. 3.

■ТТЯТКО Миклош, *К вопросу о фашизме в юговосточной Европе.* U: *Etudes historiques*, Budapest 1970, 513—534.

Lacko Mikloš, *Ostmitteleuropäischer Faschismus*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1973, 39—51.

Laffan R. D. G., *The Crisis over Czechoslovakia, January to September 1938*, u *godišnjaku; Survey of International Affairs* 1938, vol. II, London 1951.

L'Expansion économique allemande vers le sud-est, u *Supplément au bulletin quotidien*, No 257, od 14. XI 1939, 3—8.

Lohmann Phillip H. *Germany since the »New Plan«*, u godišnjaku: *World Affairs Interpreter*, 7/1936—1937, London, 257—272.

Loock H. D. »Zur »Grossgermanischen Politik« des Dritten Reiches, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 8/1960.

Ludwig Karl-Heinz, *Strukturmerkmale nationalsozialistischer Aufrüstung bis 1935*, u *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Düsseldorf 1975, 39—64.

Lukač Dušan, *Uloga Balkana u osvajačkim planovima »Osovin-skih sila«*, u Zborniku: *Znanstvena konferencija, Snage i putovi rata i mira*, Zagreb 1978, 200—208.

Lukač Dušan, *Intenziviranje nemačkog prodora prema jugoisto-ku Evrope posle svetske ekonomske krize*, u zborniku *Svetska eko-nomska kriza*, Beograd 1976, 63—77.

Lütge F., *An Explanation of the Economic Conditions which Contributed to the Victory of Nationalsocialism*, u: *The Third Reich*, London 1955, 426—435.

Magos György, *The Role of the British and American Impéri-alistes in the Stabilisation of Horthy Fascism*, *Acta Historica* II, Bu-dapest 1953, 161—216.

Малев В., *Политика Англии в Греции в начале второй ми-ровой войны*, и: *Новая и новейшая история*, 1963, нр. 6.

Манчев Кръсто, *Борьба трудящихся Югославии за Пакт о взаимопомощи с СССР (сентябрь 1939 — апрель 1941)* и: *Etudes Balkaniques*, 5, Sofia 1966, 23—46.

Манчев Кръсто, *Германия и българо-югославските отноше-ния в навечерието на Втората световна война*, и: *Българо-герман-ски отношения и връзки*, том I, София 1972, 347—371.

Manchev Krsto, *La préparation diplomatique de l'adhésion de la Bulgarie au Pacte Tripartite*. U Zborniku: *Etudes Balkaniques* 6, Sofia 1967, 51—71.

Манчев Кръсто, *България и дипломатическата активност на Балканите в края на 1933. и началото на 1934*, *Studia Balcanica* 6, София 1972, 143—164.

Манчев К. Бистрички В., *Българско-югославското сближе-ние и Чехословакия, 1933—1937*. и: *Исторически преглед*, 4/1968.

Mančev Krsto, *La visite du ministre des Affaires étrangères du III e Reich Neurath à Belgrade, Sofia et Budapest juin 1937*, u: *Etudes balkaniques*, 1, Sofia 1971, 76—93.

Кръсто Манчев, *Югославия и фашистские государства в ка-нун второй мировой войны (1937—1939)* *Etudes Balkaniques*, 1, So-fija 1964, 11—29.

Manchev Krsto, *Le Pacte bulgaro-Yougoslave de 1937. et l'op-inion publique bourgeoise en Bulgarie et en Yougoslave*, *Etudes bal-caniques* 4, Sofia 1972, 80—97.

Манчев Кръсто, *Югославия в планах гитлеров-ской Германии накануне второй мировой войны*, и: *Studia Bal-canica* 7, Sofia 1973, 207—209.

Manchev Krsto, *Le Pacte bulgaro-yougoslave de 1937. et les rapports internationaux*, *Studia Balcanica* 4, Политика на великите сили на Балканите в навечерието на Вторая световна война, София 1971, 39—69.

Manne Robert, *The British Dissension for Allance with Russia, May 1939*, u časopisu: *Jour. Cont. Hist.* V-9, nr. 3, July 1974, 3—26.

Marcu Nicolae, *Din Istoricul economiei forestiere a României interbelice*, u: *Studii revista de istorie*, Tom 24, 1971. nr. 4. Bucureşti 1971, 777—792.

Marjanović Jovan, *The German Occupation System in Serbin in 1941*. u: *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945*, Belgrad 1963, 263—301.

Марков Г., *България и балканската политика на Третия Райх (октомври 1936 — април 1937 г.)*, Исторически преглед, кн. 3.

Markov Georgi, *Die Kulturpropagande des Dritten Reich in Bulgarien: Kunst, Presse, Bücher (1934—1939)*, u: *Etudes Historiques*, T. IX, pp. 225—245.

Машев Д., *Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война — Год. на СУ Юрид. фак. том IV, кн. I*, София 1964, 299—322.

Matichescu Olimpiu, *La »Defense patriotique« organization de masse du parti communiste roumaine pour la lutte contre la terreur fasciste (1940—1944)* u: *Revue Roumaine d'Histoire*, Bucureşti 1971, X, 3, 505—532.

Мичева Здравка, *Българо-югославско културно сближение през 30-те години (1933—1940)* Истор. преглед, 1967, Нр. 3.

Мичева Здравка, *Балканският пакт и българо-югославските отношения 1933—1934. г.* Истор. преглед (1971, Но. 4, 3—30.

Мигев В., *Мюнхенское соглашение и фашистская диктатура в Болгарии в 1938—1940*, *Studia Balcanica* 7, София 1973, 233—240.

Михайленко В. И., *Попытка создания балканского блока нейтральных стран и политика фашистской Италии (1 сентября — 28 ноября 1939 г.)* и: *Международные отношения в новейшее время*, Свердловск 1972, 134—156.

Михов М., *Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и: България — Военноистор. сборник*, 1953, 4, 3—18.

Михов М., *Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по време на Втората световна война*, — *Военноистор. сборник*, 1954, 1, 79—111.

Михова Христина, Живкова Людмила, *Политиката на Германия и Англия спрямо България в навечерието на втората световна война*, *Зборник, Първи конгрес на Българското И. Д.*, София 1972, том 1, 641—648.

Milenković Vladislav, *Ekonomске krize i pojave fašizma između dva svetska rata*, u zborniku: *Iz Istorije Jugoslavije 1918—1945*, Beograd 1958, 97—111.

Milosavljević Petar, *O nekim aspektima delatnosti KPJ u periodu minhenske krize*, u: *Минхенскиот договор и југославенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 327—340.

Митев Ђ., *Стачката на студентите в Софийскиот универзитет в защита на Чехословакија* (16—18 март 1939 г.) u: *Чехословакија и Бугарија през вековите*, Софија 1963, 245—259.

Mirković Nikola, *Trgovinska politika dr. Schachta i jugoistočna Evropa*, *Ekonomist*, Zagreb, God. II, jul—avgust 1936, Nr. 7—8, 303—310.

Mitrović Andrej, *Deutschland und Jugoslawien 1919—1933*, u: *Zborniku Filozofskog fakulteta XII-1*, Beograd 1974, 567—575.

Mitrović Andrej, *Ergänzungswirtschaft. O teoriji jedinstvenog privrednog područja Trećeg rajha i jugoistočne Evrope (1933—1941)*, u: *Jugoslovenskom istorijskom časopisu*, 3—4 1974, Beograd 1974, 5—42.

Mitrović Andrej, *Il Terzo Reich egli interessi italiani in Jugoslavia 1939—1941*, u: *L'imperialismo italiano a la Jugoslavia. Atti del convegno italo-jugoslavo*, Ancona 14—16 Ottobre 1977, 353—370.

Mitrović Andrej, *Ergänzungswirtschaft: The Theory of an integrated economic Area of the Third Reich and Southeast Europe (1933—1941)*, u zborniku: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1976, 7—45.

Mitrović Andrej, *Istorijski pogled na nemačku totalitarnu misao*, u: *Gledišta* nr. 11, novembar 1970, God. XI, Beograd 1970, 1569—1581.

Mitrović Andrej, *Nemačka i italijanska težnja za »Novim poretkom« i jugoistočna Evropa*, *Istorijski glasnik*, 2/1971, Beograd, 47—86.

Mitrović Andrej, *Konstinität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropa-Politik 1914—1941*, u: *Balkanica VIII*, Beograd 1977, 559—572.

Mitrović Andrej, *Politische und wirtschaftliche Beziehungen Deutschlands und Jugoslawiens in der Zeit der Verständigungspolitik Stresemanns*, u: *Tradition und Neubeginn*, Köln, Berlin, Bonn, München 1974, 117—140.

Mitrović Andrej, *Nemački privredni prostor i jugoistočna Evropa*, u: *Istorijskom časopisu* (Istorijskog instituta) u Beogradu, knj. XXI, Beograd 1974, 225—240.

Mitrović Andrej, *Ratni ciljevi centralnih sila i jugoslovensko pitanje*, u: *JIC* 1—2/1976, Beograd, 93—128.

Mitrović Andrej, *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa* (1940), u: *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI-1, Beograd 1970, 709—733.

Mitrović Andrej, *Die wirtschaftlich-politische Auf fassung von Südosteuropa in der Weimarer Republik*, u: *Balkanica XII*, Beograd 1981, 149—180.

Mohrmann Heinz, *Zur staatsmonopolistischen Konkurrenz deutscher Grossbanken unter dem Faschismus*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1967, T. 4.

Moisuc Viorica, *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchécoslovaquie à la veille du pacte de Munich*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1967, nr. 3, 409—434.

Moisuc Viorica, *Actiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei*, u: *Studdi*, 1966, nr. 4, 707—721.

Moisuc Viorica, *Cu privire la originile și caracterul celui de al doilea război mondial*, u: *Anale de istorie*, 1969, nr. 5, 120—127.

Moisuc Viorica, *Orientations dans la politique extérieure de la Roumanie après le Pacte de Munich*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1966, nr. 2, 327—340.

Moisuc Viorica, *Quelques considérations sur la situation des pays de l'Europe centrale à la veille du déclenchement de la seconde guerre mondiale*, u: *Revue Roumaine d'histoire*, București 1971, X, 3, 533—544.

Moisuc Viorica, *Tratatul economic romano-german din 23. martie 1939. și semnificația sa*, u: *Analele I. S. I. S. P. de pe linga C. C. al P. C. R.* 1967, nr. 4, 130—146.

Moisuc V. Zaharia Gh., *Politica Germaniei naziste de hegemonie în sud-estul Europei și independența economică a României în anii 1938—1939*, u: *Anale de istorie*, București 1975, nr. 6.

Morača Pero, *Jugoslavija*, u: *Pokreti otpora u Evropi 1939—1945*, Beograd 1968, 279—301.

Morača Pero, *Nacionalno pitanje i kapitulacija Kraljevine Jugoslavije*, u: *JIC*, Beograd 1969, 4, 170—174.

Morača Pero, *Odnosi SKJ i KI u 1941. godini*, u: *Ustanak u Jugoslaviji 1941 i Evropa*, Beograd 1973, 249—253.

Morača Pero, *Principi nezavisnosti i internacionalizma u politici i praksi KPJ uoči i u toku oslobodilačkog rata i revolucije*, u: *Praksa*, Titograd 1976, 3—4, 132—140.

Morača Pero, *Savez radničke klase i seljaštva u politici KPJ u doratnom i ratnom periodu*, u: *Savremenost*, Novi Sad 1977, vanredni broj, 67—72.

Müller Karl-Heinz, *Die Unterwerfung Bulgariens unter den deutschen Imperialismus am Vorabend des ersten Weltkrieges*, u: *Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder* 4, 1960, 265—292.

Натан Жак, *Сушност и характер болгарского фашизма и борьба против его*, u zbor.: *Actes du Premier congrès international des études balkaniques et Sud-est européennes*, V, Sofia 1970.

Nedelcu Florea, *Etude concernant le rôle de l'Allemagne hitlérienne dans l'évolution des organisations fascistes de Roumanie dans la période 1933—1937*, u: *Revue Roumaine d'histoire*, București 1971, X, 6, 991—1012.

Neugebauer Wolfgang, *Die illegale Arbeiterbewegung in Österreich 1934—1936 (mit besonderer Berücksichtigung des Juliabkommens 1936)* u: *Das Juliabkommen von 1936*, 136—155.

Neugebauer Wolfgang, Steiner Herbert, *Widerstand und Verfolgung in Österreich (im Zeitraum von 12. Februar 1938. bis zum 10. April 1938)* u: *Anschluss 1938*, 86—108.

Odić Slavko, Komarica Slavko, *Yugoslavia in the german Plans of Conquest*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 441—457.

Oldson O. William, *Romania and the Munich Crisis, august-september 1938*, u časopisu: *East, Europ. Quart*, vol. XI nr. 2. 1977.

Olshausen Klaus, *Die deutsche Balkanpolitik 1940—1941*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, 707—727.

Oprea I. M., *Nicolae Titulescu's in istoria relatiilor diplomatice romano-sovietice 1928—1935*. u zborniku: *A Fruitful Stage in the History of the Romanian-Soviet diplomatie Relations 1928—1936*, Bucureşti 1967.

Ormos M., *Sur les causes de l'echce du pacte danubien 1934—1935*, *Acta Historica* T. 14 (1—2), Budapest 1968, 21—83.

Ormos M., *La probleme de la securité et l'Anschluss*, u Zborniku: *Etudes Historiques Hongroises*, Budapest 1975, 440—460.

Ormos M., *A propos de la sécurité est européenne dans annes 1930*. *Acta Historica* T-XVI, Budapest 1970, 307—322.

Ort A., *Malá dohoda a Mnichov Československý* u: *Časopis Historioky*, 1954, nr. 4.

Pap Ladislaus, *Der Aussenhandel im Jahre 1937/1938*, u knjizi: *Ungarisches Wirtschafts — Buch, 1936*, Budapest 1936, 169—196.

Pap Ladislaus, *Der Aussenhandel im Jahre 1937/1938*, u knjizi: *Ungarisches Wirtschafts — Jahrbuch 1938*. XIV, Jg. 1938, Budapest 1938, 185—214.

Pätzold K., *U unutrašnjopolitičkoj i vanjskopoliitičkoj funkciji fašizma u Fašističkoj Nemačkoj (1933—1945)* u zborniku; *Fašizam i neofašizam*, Zagreb 1976, 156—161.

Pavlowitsch K. St., *Yugoslavia and Roumania in 1941*. u: *Journal of Central Europea Affairs* 23, 1963/64, 451—477.

Pavlowitsch K. St.: *Roumanie Allemagne 1936—1941*. u: *»Balkan Studies«* Thessaloniki, XV/1, 1973.

Perot V., *Einige Entwicklungstendenzen in Aussenhandel der Balkanländer*, u: *Weltwirtschaftliche Archiv*, Kiel, Bd. 49, Heft 2.

Пенков С., *Георги Димитров за Мюнхенската политика (1933—1939)* *Списание на БАН* 1972. No. 2—3, 17—33.

Pétrie Aron, *Les pressions hitlériennes sur la Roumanie pendant l'été de l'an 1940*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 381—386.

Petranović Branko, *Odnos velikih sila i unutrašnjih političkih snaga prema Jugoslaviji 1941*, u: *Marksistička misao*, nr. 6/1981, 160—185.

- Petzina Dieter, *Hitler und die deutsche Industrie. Ein kommentierter Forschungs- und Literaturbericht*, u: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, H. 8/1966.
- Petzina Dieter, *IG-Farben und nationalsozialistische Autarkiepolitik*, u, *Tradition*, H. 5/1968.
- Petzina Dieter, *Vier jahresplan und Rüstungspolitik*, u: *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*. 65—80.
- Piromaglu Komninos, *14-i Avgustu ke o polemos tis Elados 1940—1941*, u: *Istoriki Epitiorisis*, tom I, 1963.
- Popescu-Futuri I., *Principalele trăsături ale regimului politic din Romania in perioada dictaturii militare-fasciste și a agresiunii hitleriste*, u: *Analele Institutului de istorie de pe lângă C. C. al. P. C. R.* 1963, Nr. 6, 65—84.
- Popițeanu Cristian, *Contributions de l'Entente Balcanique à un climat de paix coopération et sécurité collective en Europe (1934—1936)* u: *Revue des etudes sud-est Européennes*, București 1979, XVII, 2, 297—314.
- Popițeanu Cristian, *Antanta balcanica și efortul de securitate colectiva in Europa (1934—1936)*, u: *Analele I. S. I. S. P.* de pe lângă C. C. al. P. C. R. 1968, nr. 2—3, 220—235.
- Popițeanu Cristian- *Diplomatie Actions Carreid aut by Roumania in the Spring and Summer of 1939*. u: *Les grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre modiele 1937—1941. Conference internationale*, Sofia 21—26 avril 1971, Sofia 1973.
- Poulain Marc, *Deutschlands Drang nach Südosten contra Mussolinis Hinterlandpolitik 1931—1934*. u: *Donauraum*, Jg. 22/1977, Nr. 3, 129—153.
- Puball Kurt, *Die Kämpfe in Wien, im Februar 1934*. u časopisu: *Militär historische Schriftenreihe*, 25, Wien 1974.
- Пописаков Г., *Характер и същност на клириновите и търговските съглашения между България и Германия през 1940—1944*. и: *Трудове на ВИИ „К. Маркс*, кн. 1, София 1961, 99—107.
- Presseisen Ernst: *Prelude to »Barbarossa«, Germany and the Balkans 1940—41*. u: *The Journal of Modern History* 32, 1960, 359—370.
- Puia ffie, *Rela\iile comerciale externe ale României intre anii 1932—1939*. u: *Studii revista de istorie*, Tom 25. 1972. nr. 3, Bucuresti 1972, 551—572
- Pundeff Marin, *Allied Strategy and the Balkans 1941—1944*, u: *World Quarterley*, 1958, 25—52.
- Puscaria Sextil: *Die Rumänen auf dem Balkan*, u: *Berliner Monatshefte*, 19 (1941), 406—415.
- Radandt Hans, *Zit den Beziehungen zwischen dem Konzern der Deutschen Bank und dem Staatsapparat bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges*, u: *Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg*, Band 2, Berlin 1960.

Radandt Hans, *Die IG Farbenindustrie AG und Südosteuropa bis 1938*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1966, T. 3.

Radandt Hans, *Die IG Farbenindustrie und Südosteuropa 1938, bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1967, T. 1, 77—146.

Radandt Hans, Zumpe Lotte, Puohert Berthold, *Zur Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Okkupation im Zweiten Weltkrieg*, u: *Bulletin des Arbeitskreises »Zweiter Weltkrieg«*, H. 3/1963.

Рачев С., *Политика Англии и Франции на Балканах в период „странной войны“ и България (сентябрь 1939 — май 1940)*, *Studia Balcanica* 7, 1973, 241—244.

Радев Г., *Антилюс и демократические силы Болгарии во главе с БКП*, *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 3339—351.

Радев Г., *Борбата на Българската комунистическата партия за народен фронт по време на общинските избори през март 1937 г.* ИИ БКП, том, 12, 1964, 153—200.

Radista Bogdan, *Venizelos and the Struggle around the Balkan Pact*, *Balkan Studies*, vol. VI, No. 1, 1965.

Ранки Г., *Экономическая жизнь Венгрии в службе германской военной экономики во время второй мировой войны, Проблемы истории Второй мировой войны*, Москва 1959.

Reithinger Anton, *Grossdeutschland und Südosteuropa im Lichte der Statistik* u: *Allgemeines Statistisches Archiv*, Band 29, Jena 1940.

Rintelen Enno, *Mussolinis Paralelekkrieg im Jahre 1940*, u: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 12, 1962, 16—38.

Robertson E., *Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes 1936*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 10, 1962, 178—205.

Robinson V., *Greece*, u: *Hitler's Route to Bagdad*, London 1938, 252—258.

Рябokonь С. И., *Позиция болгарского монарха фашистского правительства в период Мюнхенского сговора, Балканы и ближний Восток накануне и в начале второй мировой войны*, Свердловск 1968, 17—55.

Рябokonь С. И., *Солоникское соглашение 31 июля 1938 г., Международные отношения в новейшее время*, Сборник статей, Свердловск 1968, 21—41.

Savu Gh Alexandre, *Munich et la situation de la Roumanie*, u: *Studia Balcanica* 7, Sofia 1973, 211—216.

Sakmyster T. L., *Army Officers and Foreign Policy in interwar Hungary 1918—1941*, u: *Jour. Cont. Hist.* Vol 10, nr. 1.

Schacht in the Balkans: The Economic Background, u časopisu, *The Bulletin of International News*, V—XIII, No. 1, od 4. VII 1936.

Schausberger Norbert, *Ökonomisch-politische Interdependenzen im Sommer 1936*, u: *Das Juliabkommen von 1936*, 280—298.

Schausberger Norbert, *Der Anschluss und seine ökonomische Relevanz* u: *Anschluss 1938*, 244—270.

Schausberger Norbert: »Die Bedeutung Österreichs für die deutsche Rüstung während des Zweiten Weltkrieges«. *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, no. 1, 1972, 57—84.

Schausberger Norbert, *Österreich und die nationalsozialistische Anschlusspolitik*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Düsseldorf 1976, 728—755.

Шевяков А. А., *Внешняя политика Румынии после Мюнхена*, u: *Новая и новейшая история*, 1968, Нр. 5.

Schieche E., *Prags Annahme des englisch-französischen Plans vom 21. September 1938*, u: *Stifter-Jahrbuch*. 3, 1953, 7—25.

Schiefer H., *Deutschland und die Tschechoslowakei von September 1938. bis März 1939*, u: *Zeitschrift für Ostforschung*, 4, 1955, 48—66.

Schmitz-Esser, W., *Hitler-Mussolini: Das Südtirol Abkommen von 1939*, u: *Aussenpolitik*, XIII/1962.

Schokking J. J., *Nacism's Way to success*, u zborniku, *The Third Reich*, London 1955, 497—503.

Schnitter Helmut, *Die Rolle des »Wehrwirtschaftsstabes« bzw. »Wirtschaftsrüstungsamtes« bei der Vorbereitung der Aggressionen Hitlerdeutschlands (1939 bis 1941)* u: *Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg*, Bd. 3. Berlin 1961.

Schönfeld Roland, *Deutsche Rohstoffsicherungspolitik in Jugoslawien 1934—1944*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Heft 3/1976. Stuttgart 1976, 215—219.

Schröder Hans Jürgen, *Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933—1936*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, Red. M. Funk, Düsseldorf 1976. 757—773.

Schröder Hans Jürgen, *Deutsche Südosteuropapolitik 1929—1936*, u: *Geschichte und Gesellschaft* 1976, Nr. 1, 5—32.

Schröder Hans Jürgen, *Jugoistočna Evropa kao »nezvanična imperija« (»Informal Empire«) Nacionalsocijalističke Nemačke — primer Jugoslavija 1933—1939*, u: *Istorijskom glasniku* 1—2/1976, Beograd 1976, 48—80.

Schröder Hans-Jürgen, *Südosteuropa als »Informal Empire« NS-Deutschlands Das Beispiel Jugoslawien 1933—1939*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 240—258.

Schröder Rudolf, *Die Ausschussprotokolle der IG-Farben als Quelle zur Betriebsgeschichtsforschung über die Zeit des Kapitalismus*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1967. T. 1.

Schumann Wolfgang, *Das Kriegsprogramm des Zeiss-Konzerns*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, H. 4/1963.

Schumann Wolfgang, *Aspekte und hintergründe der handels- und Wirtschaftspolitik Hitlerdeutschlands gegenüber Jugoslawien*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 221—239.

Същият, *Външната политика на България през началния период на втората световна война (1939—1941)* и: *Год. на СУ ФИФ*, том 53, кн. 3. София 1971, 301—308.

Семяков А. А., *Внешняя политика Румынии после Мюнхена (Октябрь 1938 — апрел 1939)* и: *Новая и новейшая история* 1968, нр. 5.

Seraphin Jürgen, *Die Siedlungsstruktur der deutschen Volksgruppe in Bessarabien un ihre Wandlungen in der Gegenwart*, и: *Leipziger Viertel jahr schrift für Südosteuropa*. Januar 1939, No. 4, 252—257.

Sieber Erich, *Die Rolle der Kultur-und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938—1944*, Berlin и zborniku: Humbolt U. Bd. I, 2, Berlin 1971, 314—460.

Siebert Ferdinand, *Der deutsch-italienische Stahlpakt*, и: *Wierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 7, 1959, 372.

Siebert Ferdinand: *Der deutsch-italienische Stahlpakt, Entstehung und Bedeutung des Vertrages vom 22. 5. 1939*, и: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 7, 1959, 372—395.

Simion Aurica, *Fašističke organizacije u Rumuniji »peta kolona« Trećeg Reicha. Borba RKP protiv fašizma*, и zbor: *Fašizam i neofašizam*, Zagreb 1976, 112—218.

Simion A., *Les conditions politiques du diktat de Vienne (30 août 1940)* и: *Revue Roumaine d'histoire*, Bucureşti 1972, XI, 3, 447—472.

Sirkov Dimitr, *Conséquences directes de l'adhesion de la Bulgarie au Pacte tripartite, Etudes Balkaniques*: 1975, No. 4, 27—37.

Sirkov Dimitr, *La desclaration bulgaro-turque de non-agression du 17. février 1941. — Etudes Balkaniques* 2, 1972, 73—84.

Сирков Димитър, *Към въпроса за присъединяването на България към тристранния пакт*, и: *Българо-германски отношения и връзки*, том I, София 1972, с. 435—466.

Сирков Димитър, *Нов труд за борбите на българския народ против фашизма*, и: *ИИИ БКБ*, том 13, София 1965, 400—417.

Сирков Димитър, *Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1. септ. 1939 — 1. март 1941 г.)* — и: *ИИИ БКП*, том 14, 1965, 5—177.

Сирков Димитър, *Великите держави и присоединение България к Тройственному пакту*, и: *Studia Balcanica* 7, София 1973, 165—175.

Славчева Г., *Еволюция на политическия кръг „Звено“ към антифашистско сътрудничество с ВКП в навечерието на втората световна война*, и: *ИИИ БКП*, том 25, София 1971, 75—112.

Смирнова Д. Нина, *Захват Албании фашистской Италией в 1939 г.*, и: *Вопросы истории*, Москва 1969, нр. 4.

Смирнова Д. Нина, *Из истории итальянской агрессии в Албании (1938—1941)*, и: *Новая и новейшая история*, Москва 1957, 3.

Смирнова Д. Нина, *Греция в итальянских планах развязывания войны на Балканах (апрель 1939—1940)* и: *Studia Balcanica* 4, Sofia 1971, 203—223.

Смирнова Д. Нина, *Политика Италии на Балканах в период Мюнхенского кризиса*, и: *Les grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale. 1937—1941. Conférence internationale*, Sofia 21—26, avril 1971, Sofia 1973.

Sohl Klaus, *Die Kriegsvorbereitungen des deutschen Imperialismus in Bulgarien am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, и: *Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder*, 3, 1959, 91—119.

Sontag R. J., *The Last Months of Peace, 1939*, и: *Foreign Affairs*, 35, 1956/1957, 507—524.

Sontag R. J., *The Origins of the Second World War*, и: *The Review of Politics*, XXV, 1963.

Spann Gustav, *Die illegale Flugschriftenpropaganda der österreichischen NSDAP vom Juliputsch 1934 bis zum Juliabkommen 1936*, и: *Das Juliabkommen von 1936*, pp. 188—197.

Стефанов Г., *Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването на България към Тристранния пакт (1939—1941 г.)* и: *Год. СУ Юрид. фак. том 64*, София 1958, 402—462.

Stefanowicz J., *Gwarancje brytyjskie dla Polski w swietle narad gabinetu brytyjskiego* и: *»Wojskowy Przegląd Historyczny«*, 1971, nr. 1.

Стегар С. А., *Франко-италийские отношения накануне второй мировой войны (октябрь 1938 — август 1939 г.)*, и *Новая и новейшая история* 1965, № 5.

Stegmann D., *Mitteleuropa 1925—1934, Zum Problem der Kontinuität deutscher Aussenpolitik von Streseman bis Hitler*, и: *Industrielle Gesellschaft und politisches System*, Bonn 1978, 203—211.

Stojkov Todor, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, и: *Časopisu za suvremenu povjest*, II/1970, 167—180.

Stojkov Todor, *Društveno-političke prilike u Jugoslaviji u vreme Minhenskog sporazuma*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 11—22.

Стоянова Анета, *Борбата на здравите сили в БКП против лявото сектанство през годините на неговото временно господство (1929—1935)* — *Зборник, Първи конгрес на Българското историческо дружество*, София 1972, 75—80.

Spira Leopold, *Wie die Annexion Österreichs wirtschaftlich vorbereitet wurde*, и *zbor: Weg und Ziel*, XIII, April 1955, 294—298.

Stiplovšek Miroslav, *Odmev Munhenskega sporazuma v slovenskih klerikalnih i liberalnih časnikih*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 415—424.

Stuhlpfarrer Karl, *Zum Problem der deutschen Penetration Österreich*, и: *Das Juliabkommen von 1936*, 315—327.

Sundhaussen Holm, *Die Weltwirtschaftskrise im Donau — Balkan Raum und ihre Bedeutung für den Wandel der deutschen Aussenpolitik unter Brüning*, u knjizi: *Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 121—164.

Suppan Arnold, *Anschluss und Anschlussfrage in Politik und öffentlicher Meinung Jugoslawiens*, u: *Anschluss 1938*, Wien 1981, pp. 68—85.

Suppan Arnold, *Österreich und Jugoslawien in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen*, u: *Das Gemeinsame Körnten*, Klagenfurt 1980, 161—173.

Svolopoulos Constantin, *Le problème de la sécurité dans le Sud-est Européen de l'entre deux guerres; A la recherche des origines du pacte Balcanique de 1934*, u: *Balkan Studies* vol. 14, No. 2, Thessaloniki 1973, 277—292.

Šimončić Zdenka, *The influence of german Trade Policy on economic development in Croatia in the Period from the Great depression to the Second World War*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 363—382.

Шевяков А. А., *Внешняя политика СССР и советско-румынские отношения (январь — август 1929 г.)*, и: *Истории СССР* 1974, nr. 1.

Шевяков А. А., *Установление дипломатических отношений СССР со странами центральной и юго-восточной Европы*, и: *Вопросы истории* 1975, nr. 1.

Sepić Dragovan, *La politique italienne d'occupation en Dalmatie 1941—1943*, u: *Les systèmes d'occupation en Yugoslavie, 1941—1945*, Belgrade 1963, 377—424.

Тарасов П. К., *Присоединение Турции к англофранцузскому блоку накануне второй мировой войны*, Учение записки У ралско-го гос. У нив. Номер 46, Свердловск 1966.

Teichova Alice, *Die geheimen britischen Ausgleichsversuche am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, u: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 7, 1959, 755—796.

Teichova Alice, *Die deutsch-britischen Wirtschaftsinteressen in Mittelost und Südosteuropa am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, u: *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieg*, 275—295.

Tejchman M., *Balkánské, státy v prvých měsících druhé světové války*, u: *Slovanské historické Studie* X, Praha 1974.

Tejchman M., *Ceskoslovensko a Rumunsko v roce 1938, a Malá Dohoda*, u: *Slovenské študie*, tom XII, Bratislava 1971.

Tejchman M., *Titulescu a rumunská zahraniční politika 1933—1936*, u: *Československij časopis historicky*, No 14/1966, 667—684

Tejchman M., *Ceskoslovenská emigrace v Jugoslavii po mnichovské krizi*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980.

Тэнасеску Флориан, *Сотрудничество коммунистов, социалистов и социал-демократов в в классовых и антифашистских выступлениях в Румынии в 1933—1938 гг.* и: *Страницы истории*, Нр. 3—4, Букарест 1967, 242—269.

Tilikovszky Lôrânt, *Volksdeutsche Bewegung und ungarische Nationalitätenpolitik (1938—1941)* и: *Acta Historica*, XII, Budapest 1962, nr. 1—2, 59—111 и 3—4, 319—346.

Tippelskrich Kurt: *Der deutsche Balkanfeldzug 1941*, и: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 5, 1955, 49—65.

Tippelskirch Kurt: *Hitlers Kriegsführung nach dem Frankreichfeldzug im Hinblick auf »Barbarossa«*, и: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 4, 1954, 145—156.

Tkadlečkova Herta, *Slovensko a Mnichov*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 305—326.

Toljati Palmiro, *Neki problemi istorije komunističke internacionale*, и čas: *Problemi mira i socijalizma*, 11/1976, Beograd, 285—286.

Todorović Desanka, *Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine. I storija XX veka*, IX, Beograd 1968, 63—132.

Todorović Desanka: *Stav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema mirovnom ugovoru sa Turskom u Sevr 1920. godine. Istorija XX veka*, svezak XI, Beograd 1970, 231—270.

Tomašević Jozo, *Englesko-francuske tendencije na Balkanu*, *Ekonomist*, br. 7—8/1938, Zagreb 1938, 367—368.

Torgan Osman Zeki, *Türkei*, и časopisu; *Wirtschaftsblatt der Industrie und Handelskammer zu Berlin*, 24 nov. 1938, Heft 32/33, p. 1554.

Тошкова Витка, *Българо-германските отношения след идването на Хитлер на власт в Българската историография*, *Проблеми на българската историография след Втората световна война*, София 1973, 403—489.

Toškova Vitka, *Die deutsche Aggression auf dem Balkan und die Rolle Bulgariens (April—Mai 1941)*. — *Etudes Historiques*, IV, 1907, 539—563.

Тошкова Витка, *Присъединяването на България към Тристранния пакт*, и: *Истор. преглед*, 1969, пг. 4, 56—72.

Toynbee A. A., Ashton-Gwatkin F., *The World in March 1939*. и Godišnjaku; *Survey of International Affairs 1939—1946*. London 1952.

Trăistaru, El. *Lupta maselor din nordul Transilvaniei împotriva regimului fascist-horthist pentru eliberarea întregului teritoriu al țării și instaurarea unui guvern democrat*, и: *Acta musei*, Cluj 1959, 421—431.

Treue Wilhelm, *Das Dritte Reich und die Westmächte auf dem Balkan. Zur Struktur der Aussenhandelspolitik Deutschlands*, Gross-

britanniens und Frankreichs 1933—39. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1 (1953), 45—64.

True Wilhelm, *Hitlers Denkschrift zum Vierjahrsplan 1936*. u časopisu: *Vierteljahrahefte für Zeitgeschichte* Jahrgang 3/1955.

True Wilhelm, *Rede Hitlers vor der Deutschen Presse*, 10 Nov. 1938, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, VI, no. 2, Apr. 1958.

Trevor-Roper H. R., *Hitlers Kriegsziele*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 8, 1960. s. 121—133.

Tudman Franjo, *The Independent State of Croatia as an Instrument of the Policy of the Occupation Powers, in Yugoslavia, and the People's Liberation Movement in Croatia from 1941 to 1945*. u: *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie (1941—1945)*, Beograd 1963, 135—261.

Tutu Dumitru, *În alegerea Balcanică și rolul său în apazarea păcii și securității în sud-estul Europei*, u: *Studii și articole de istorie*, XII, Band. 1968.

Tutu Dumitru, *Problema securității colective în sud-estul Europei și politica externă a României (1933—1937)*. u zborniku: *Probleme de politica externă a României 1919—1939*, 171—218.

Турок В. М., *Подготовка аншлюса (январ — июл 1936 г.)* Зборник статей, *Из истории общественные движеньи и международных отношений*, Москва 1957.

Udrea Traian, *La politique extérieure de la dictature légionnaire antonescienne (septembre 1940 — janvier 1941)* u: *Revue Roumaine d'histoire*, Bucuresti 1971, X, 6, 971—990.

Vanku Milan, *Osvrt na akciju Male Antante u vezi sa stvaranjem Četvornog pakta velikih sila 1933*, u: *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 1966, br. 1—3, 208—213.

Vanku Milan, *Stav vlade Milana Stojadinovića prema Minhenskom sporazumu*, u: *Československo a Jugoslavija — zbornik radova*, Bratislava 1968, 325—340.

Vanku Milan, *La politique de la Yougoslavie à l'égard de l'annexion de L'Autriche*, u: *Studia balcanica* No. 4, Sofia 1971, 67—97.

Vanku Milan, *Spoljna politika Rumunije između dva svetska rata 1918—1929*, u: *Savremeno obrazovanje* br. 3, Novi Sad 1970, 147—165.

Vanku Milan, *Jugoslovensko-rumunski kulturni odnosi u okviru saveza Male Antante*, u: *Zbornik radova jugoslovensko-rumunskog simpozijuma*, Pančevo 1971, 431—440.

Vanku Milan, *La politique du gouvernement yougoslave à l'égard de l'anschluss et de l'accord de Munich en 1938*, u: *Studia balcanica* No. 7, Sofia 1973, 217—231.

Vanku Milan, *Pritisak III Rajha na članice Male Antante — Jugoslaviju i Rumuniju*, u: *Istorijski glasnik* br. 1—2, Beograd 1975, 115—131.

Vanku Milan, *Stav Male Antante prema agresiji fašističke Italije na Abisiniju 1935. godine*, u: *Analele societății de limba română*. No. 3—4, Pančevo 1973, 663—672.

Vanku Milan, *La lutte de la Petite Entente contre le revisionisme et revanchisme 1920—1938*, u: *Revue des études Sud-Est Européennes*, Bucarest 1976, T. XIV, No. 3, 425—438.

Vanku Milan, *Borba Male Antante protiv revanšizma i revizije granica*, u: *Matica Srpska*, Zbornik za istoriju br. 13, Novi Sad 1976, 163—176.

Vanku Milan, *Uloga velikih sila u razbijanju saveza Male Antante*, u: *Balkanica* VIII, Beograd 1977, 529—539.

Vanku Milan, *Propaganda in timpul celui de-la II-lea război mondial în Voivodina*, zbornik radova, *La propagande pendant la deuxième guerre mondiale*, Bucarest 1980, 261—264.

Vanku Milan, *Balkanski sporazum prema Maloj Antanti uoči Minhena*, *Matica srpska*, Zbornik za istoriju br. 21, Novi Sad 1980, 153—157.

Vego Sandor, *The German Occupation System in Yugoslav Banate from 1941. to 1945*, *Les systems d'occupation en Yougoslavie* (1941—1945), Belgrade 1963, 425—561.

Vernier Bernhard, *Les opérations gréco-italiennes du 28 octobre 1940 — 20 april 1941*, *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 10 (1960), Nr. 38 (Avril) 15—36.

Vinaver Vuk, *Politika Jugoslavije prema Italiji 1939—1941*, u: *Istorijskim zapisima*, Titograd 1968, 67—112.

Vinaver Vuk, *Sastanak Hitler-Horty*, *Časopis za suvremenu povijest*, II/1974, 65—92.

Vinaver Vuk, *Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine*, u: *Zborniku matice Srpske za društvene nauke*, sveska 45/1966.

Vinaver Vuk, *Vojno-politička akcija fašističke Italije u jesen 1939*, *Vojnoistorijski glasnik*, 3/1966, 73—94.

Vinaver Vuk, *Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940*, u: *Vojnoistorijskom glasniku*, Beograd 1966, 5, 77—92.

Vinaver Vuk, *Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zbliženja 1940—1941*, *Istorijski glasnik*, Beograd 1966, 1, 3—55.

Vinaver Vuk, *O jugoslovensko-sovjetskoj trgovini između dva rata*, u: *Pregledu*, Sarajevo 1967, 1—2, 93—109.

Vinaver Vuk, *Jugoslawien und die Türkei 1918—1934*, u: *Tarih arastirmalari der gis*, Ankara 1967, 8—9, 241—286.

Vinaver Vuk, *Anglia dhe pozita nderkombetare e Shqiperise midia dy luftave boterore*, u: *Gjurmime albanologjike*, Priština 1968, 1. 184—240.

Vinaver Vuk, *Promene u jugoslovenskoj spoljnoj politici 1927—1934, u vezi sa nacionalnim pitanjem*, *Istorijski glasnik*, Beograd 1969, 2, 115—134.

Vinaver Vuk, *Fašizam i jugoslovensko-albanski odnosi na početku drugog svetskog rata*, u: *Istorijskim zapisima*, Titograd 1970, 1—2, 99—128.

Vinaver Vuk, *KPJ i pitanje ratne opasnosti 1919—1935*, *Istorijski glasnik*, Beograd 1970, 1—2, 61—112.

Vinaver Vuk, *O jugoslovensko-mađarskoj trgovini (1933—1941)*, *Zbornik za istoriju*, Novi Sad 1970, 1, 37—78.

Vinaver Vuk, *»Gëshjtja shqiptare« në shtypin e PKJ 1919—1939*, u: *Gjurmime albanologjike*, Priština 1971, 1, 65—100.

Vinaver Vuk, *Komunistička partija Jugoslavije i Mala antanta (1920—1938)*, *Istorijski časopis*, Beograd 1971, 18, 521—551.

Vinaver Vuk, *Neuspeh tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora 1934—1938*, *Zbornik za istoriju*, Novi Sad 1971, 3, 28—84.

Vinaver Vuk, *Publicistička delatnost Bele Linderera i jugoslovensko-mađarski odnosi 1922—1935*, *Zbornik za istoriju*, Novi Sad 1971, 4, 151—161.

Vinaver Vuk, *KPJ i balkanska politika Jugoslavije (1929—1934)*, *Balcanica*, Beograd 1972, 3, 437—454.

Vinaver Vuk, *Balkanska saradnja u ideologiji jugoslovenskih komunista između dva svetska rata*, u: *Tokovi revolucije*, Beograd 1973, 9, 67—132.

Vinaver Vuk, *Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941*, u: *Istorijskom glasniku*, Beograd 1973, 1, 7—87.

Vinaver Vuk, *Komunistička partija Jugoslavije i jugoslovensko-bugarski odnosi između dva svetska rata*, *Balcanica*, Beograd 1973, 4, 347—380.

Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Mađarska između dva svetska rata*, *Godišnjak društva istoričara Vojvodine*, Novi Sad 1974, 189—205.

Vinaver Vuk, *KPJ i spoljna politika Kraljevine Jugoslavije 1939—1941*, *Prilozi za istoriju Socijalizma*, Beograd 1974, 9, 45—142.

Vinaver Vuk, *KPJ i problem odbrane Jugoslavije i Balkana od fašističke ekspanzije i agresije*, *Istorijski časopis*, Beograd 1976, 23, 181—242.

Vinaver Vuk, *Svjetska ekonomska kriza i jugoslovensko-italijanska trgovina (1930—1934)*, *Časopis za suvremenu povjest*, Zagreb 1976, 1, 39—68.

Vinaver Vuk, *Početak »nemačke orijentacije« stare Jugoslavije*, *Istorijski zapisi*, Titograd 1977, 3—4, 785—800.

Vinaver Vuk, *Jugoslovenski izvoz za Francusku 1919—1940*, u: *zborniku radova: Istorija XX veka*, Beograd 1978.

Vinaver Vuk, *Jugoslovenska vlada i politika nesuprotstavljanja nacističkom razbijanju Čehoslovačke*, u: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 257—282.

Vogel Georg, *Mussolinis Überfall auf Griechenland im Oktober 1940*, u: *Europa Archiv*, 5/1950, 3389—3898.

Volkman Hans-Erich, *Das aussenwirtschaftliche Prograd der NSDAP 1930—1933*, u: *Archiv für Sozialgeschichte* XVII, 1977, 251—274.

Volkman Hans-Erich, *Aussenhandel und Aufrüstung in Deutschland*, u: *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, pp. 81—131.

Volkman Hans-Erich, *Politik, Wirtschaft und Aufrüstung unter dem Nationalsozialismus*, u: *Hitler Deutschland und die Mächte*, 269—291.

Волков В. К., *О некоторых особенностях политики гарантии балканским странам со стороны западных держав весной 1939 г.*, *Studia Balcanica* 7, Sofija 1973, 45—74.

Волков В. К., *Основные этапы развития славяно-германских отношений в 19 и 20 вв. в свете германской империалистической политики*. U: „Дранг нах Остен“, *Исследования по славяно-германским отношениям*, Москва 1971, 3—42.

Волков К. Владимир, *Проект Дунайского гарантийного пакта и Малая антанта (1934—1935)*, *Studia Balcanica* 4, Sofija 1971, 5—37.

Воршани Дердь, *Социалистические движения в Венгрии в период между двумя мировыми войнами*, *Etudes Historiques*, Budapest 1970, 485—512.

Vučo Nikola, *»Agrarni blok« podunavskih zemalja za vreme ekonomske krize*, u: *Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd 1976, 1—42.

Wagnleitner Reinhold, *Die britische Österreichpolitik 1936 oder The Doctrine of Putting off the Evil Day*, u: *Das Juliabkommen*, 53—83.

Wallace W. V., *The Foreign Policy of President Baneš in the Approach to Munich*, u: *Slavonic and East European Review*, 29, 1960.

Wandruszka Adam, *Das »Nationale Lager« in der Ersten Republik*, u: *Anschluss 1938*, 164—172.

Ward Barbara, *Yugoslavia*, u knjizi: *Hitler's Route to Bagdad*, London 1939, 13—96.

Watt D. C., *The Anglo-German Naval Agreement of 1935. An iterin Judgement*, u: *Journal of International Hist.*, June 1956, 155—175.

Watt D. C., *An Earlier Model for the Pact of Steel*, u: *International Affairs*, 33/1957, 185—197.

Watt D. C., *The Reoccupation of the Rhineland 1936*, u: *History Today*, 6/1956, 244—251.

Watt D. C., *The Rome-Berlin Axis 1936—1940. Myth and Reality*, u: *The Review of Politics*, XXII/1960, 519—543.

Wavell Earl, *The British Expedition to Greece, 1941*, u: *The Army Quarterly*, vol. IX, No. 2 (Jan. 1950).

Webster S., *Munich Reconsidered, A Survey of British Policy*, u: *International Affairs*, 37, 1961.

Weinberg Gerhard L., *Der deutsche Entschluss zum Angriff auf die Sowjetunion*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1, 1953, 310—318.

Weinberg Gerhard L., *The May Crisis, 1938*, u: *Journal of Modern History*, 29, 1957, 213—225.

Weinberg Gerhard L., *Secret Hitler-Beneš Negotiations in 1936—37*, u: *Journal of Central European Affairs*, 19, 1959/60, 366—374.

Weinberg Gerhard L., *Schachts Besuch in den USA im Jahre 1933*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 11.

Wehler Hans-Ulrich, »Reichsfestung Belgrad« *Nationalsozialistische »Raumordnung« in Südosteuropa*, u: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, XI, January 1963, 72—84.

Wilde John, *German Trade Drive in Southeastern Europe*, u mesečniku: *Foreign Policy Reports, Volume XII*, No. 17, 15. November 1936, New York.

Williams Maurice, *German Imperialism and Austria 1938*, u časopisu: *Jour. Cont. History*, V-14 No. 1. Januar 1979, 139—154.

Winkler Heinrich, *Extremismus der Mitte. Sozialgeschichtliche Aspekte der nationalsozialistischen Machtergreifung*, u časopisu: *Viert. Zeitg.* 20 Jg. 1972. Heft. 2.

Winkler Heinrich, *Hitler and the Illusion of Restoration 1930—1933*, u časopisu: *Your. con. Hist.* V/11. Nr. 4. okt. 1976, 1—16.

Wiskemann Elizabeth, *Partitioned Yugoslavia*, u: *Survey of International Affairs*, Bd. 4, Hitler's Europe, London — New York — Toronto 1954, 648—674.

Wiskemann Elizabeth, *Hungary, Rumania and Bulgaria 1941—1944*, *Survey of International Affairs*, Bd. 4, Hitler's Europe, London — New York — Toronto 1954, 604—631.

Wiskemann Elizabeth, *The Subjugation of South-Eastern Europe, June 1940 to June 1941: Survey of International Affairs 1939—1946*. Bd. 3: The Initial Triumph of the Axis, London — New York — Toronto 1958, 319—363.

Wendt Bernd Jürgen, *England und der deutsche »Drang nach Südosten« Kapitalbeziehungen und Warenverkehr in Südosteuropa zwischen den Weltkriegen*, u: *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhundert*, Düsseldorf 1973, pp. 483—512.

Wojciechowski M., *Die Rolle der deutsch-polnischen Beziehungen in der Genesis des Zweiten Weltkrieges*, u: *Deutsche Aussenpolitik*, Berlin, 9/1967, 1150—1158.

Wurl E., *Zur Geschichte des deutsch-sowjetischen Nichtangriffspaktes vom 23. August. 1939*, u: *Deutsche Aussenpolitik*, 4/59, 882—895.

Wüschel Johann, *Der jugoslawisch-ungarische Freundschaftsvertrag von 1940*, u: *Der Donauschwäbische Briefe*, 6/1965, 24, 24—27.

Wüschel Johann, *Pläne des Dritten Reiches zur Neuordnung des jugoslawischen Raumes nach 1941*, u: *Der donauschwäbische Lehrer*, Bd. 1, München 1959, 63—73.

Zaharia Gheorghe, *Dezvoltarea României m anii 1919—1944*, *Analele de istorie* No. 3, Bucuresti 1980, 36—74.

Захария Георге, *Борьба демократических и прогрессивных сил в защиту независимости и суверенитета Румынии 1877—1977*, и: *Страницы истории*, 1/1977, Букарест, 176—203.

Zaharia Gh., *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie durant les années qui précédèrent la deuxième guerre mondiale*, *Nouvelles études d'histoire*, 3. Band, 1965, 403—416.

Zaharia Gh., *Cu privire la politica externa a României în prima etapa a celui de-al doilea război mondial*, *Analele I. S. I. S. P. de pe lângă C. C. al P. C. R.*, 1966, 5, 73—75.

Zaharia Gh., *Sur la politique extérieure de la Roumanie avant la deuxième guerre mondiale*, u: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, Paris 1968, 70, 1—18.

Zaharia Gh., Tutu D., *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1933—1936*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1966, 4, 631—636.

Zaharia Gh., Tutu D., Simion A., *Le régime réactionnaire de l'emploi de la force de travail en Roumanie à l'époque de la dictature militaire-fasciste et de la guerre hitlérienne, L'effort du peuple roumain durant la guerre antifasciste*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1971, 1, 75—99.

Zaharia Gh., Cupsa I., *Quelques aspects de la corrélation des — événements de la deuxième guerre mondiale dans la zone Méditerranée — Europe du Sud-Est*, u: *Revue roumaine d'histoire*, 1969, 5, 881—890.

Zastavenko G. F., *Die aggressiven Pläne des deutschen Imperialismus gegenüber der UdSSR (1939—1941)*, u: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg*, Band 2, Berlin 1960.

Zeck H. F., *Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa (Macht und Erde)*, u: *Heft e zum Weltgeschehen*. 14, Leipzig — Berlin 1939.

Zipfel Fridrich, *Hitlers Konzept einer »Neuordnung« Europas*, u zborniku: *Simpozij Drugi svjetski rat*, Zagreb 1970, 127—138.

Zöller Martin, *Über die Politik des imperialistischen Deutschland gegenüber Jugoslawien bis zum 6. April 1941*, u: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1963, T. 4.

Zografski Dančo, *Macedonia and the Third Reich's Balkan Policy*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*. Belgrade 1977, 283—298.

Зографски Данчо, *Третиот рајх и македонското прашање во времето на Минхенската криза*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 65—74.

Zorn Tone, *Nacizem in slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem leta 1938*, и: *Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи*, Скопје 1980, 205—216.

Zorn Tone, *A contribution to the Problems regarding the nazi denationalizing Policy in (Austrian) Carinthia and occupied upper*

carniola from 1938 to 1943, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Belgrade 1977, 423—440.

Зуев Ф. Г., *Фашистская угроза и проблемы коллективной безопасности в Европе в 30-е годы (Восточный пакт)* u zborniku: *Германская восточная политика в новое и новейшее время*, Москва 1974, 222—258.

Живкова Лудмила, *Англиската политика на гаранции към Гърция и Румъния*, *Studia Balcanica* 6, Sofia 1972 87—109.

Живкова Лудмила, *Към въпроса за икономическата експанзия на Германия в България (1933—1939)* и: *Българо-германските отношения и връзки*, том I, София, 373—389

Zivkova Ludmila, *British economic Policy od the Balkans on the eve of World War*, *Studia Balcanica* 4, Sofia 1971, 169—185.

Zivkova Ludmila, *The Economic Policy of Germany and Britain in South-Eastern Europe on the Eve of the Second World War*, *Etudes balkaniques* 1, Sofia 1969, 36—54.

Живкович Никола, *Проникновение немецкого капитала его позиции в Югославии накануне второй мировой войны*, *Studia Baclanica* 7, Sofia 1973, 137—157.

Zsigmond L., *La politique exterieure de la Hongrie entre 1933. et 1939*, u: *Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale*, April 1966.

Zsigmond L., *Ungarn und das Münchner Abkommen*, u: *Acta Historica* VI, Budapest 1959, nr. 3—4.

Zsigmond L., *Versuche des deutschen Imperialismus seine Machtpositionen nach Ost-und Südosteuropa hinüb er zureten*, u: *Acta Historica* V, Budapest 1958, 47—107.

Язькова А. А., *Малая актанта и Мюнхен*, u: *Новая и новейшая история*, Москва 1967, пг. 4.

S K R A C E N I C E

ADAP — Akten zur deutschen auswärtigen Politik
AA — Auswärtiges Amt
AGK — Ausfuhrgemeinschaft für Kriegsgerät
Amb. A. — Jugoslovenska ambasada u Ankari
AP — Poslanstvo Jugoslavije u Ankari
ASFRJ — Arhiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
AVII — Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA
BA — Bundesarchiv, Koblenz
Bd — Band
Büro. St. S. — Büro des Staatssekretärs
CK KPJ — Centralni komitet KPJ
SPB — Centralni presburo
Čas — časopis
Čsp — Časopis za suvremenu povjest
DASIP — Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove SFRJ
D — D serija objavljenih dokumenata
DDF — Documents diplomatiques français
DDI — I documenti diplomatici italiani
DBFP — Documents British Foreign Policy
DGFP — Documents German Foreign Policy
ДВН СССР — Документы внешней политики СССР
ДИМ — Документы по истории Мюнхенского сговора 1937—1939
DVR — Deutsche Volkspartei Rumäniens
DZA — Deutsches Zentralarchiv Potsdam
East Europ. Quart. — East European Quarterly
F — fascikl
FO — Foreign Office
Fond J. V. — Fond Jugoslovenske vojske
FRUS — Foreign Relations of the United States
H — Handel
Hrsg — Herausgeber (odgovorni urednik)
HSS — Hrvatska seljačka stranka
Ibid. — skraćeno lat. ibidem (isto)
IfW — Institut für Weltwirtschaft, Kiel
IMT — Internationales Militärtribunal, Nürnberg
IfZg — Institut für Zeitgeschichte, München
Jb — Jahrbuch
JIČ — Jugoslovenski istorijski časopis
Jour. cont. hist. — Journal of Contemporary History
LC — Library of Congress, Washington
Leipz. V. J. — Leipziger Vierteljahrschrift

LP — Londonsko poslanstvo Kraljevine Jugoslavije
K — kutija
KI — Komunistička internacionala
KJ — Kraljevina Jugoslavija
KP — Komunistička partija
Mf — mikrofilm
MIP — Ministarstvo inostranih poslova
M. S. — Milan Stojadinović
NAW — ■ National Archives, Washington
n. d. — navedeni dokument
NSDAP — Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
nr. — broj
NSDSB — Nationalsozialistischer deutscher Sudetenbund
O — omot, fascikl
OKW — Oberkommando der Wehrmacht
o. c. — lat. skraćenica za navedeno delo (opus citatum)
p. — pagine (strane)
pp. — od strane do strane
PA — Politisches Archiv, Bonn
PKO — Privredno-konzularno odeljenje
Pol. — Političko odeljenje
Pov. br. — poverljivi broj
PRO — Public Record Office, London
RAM — Reichsaussenminister
Reg. br. — registarski broj
Roi. — rolna (mikrofilma)
RM — Reichsmark
RWM — Reichswirtschaftsministerium
s. a. — sine anno (bez naznake godine)
S — serija objavljenih dokumenata
SA — Strumabteilung
SD — Sicherheitsdienst
Sdp — Sudetendeutsche partei
SHB — Sudetendeutscher Heimatbund
SHF — Sudetendeutscher Heimatfront
s. l. — sine loco (bez naznake mesta)
sn — snimak na mikrofilmu
SS — Schutzstaffel
Str. pov. br. — strogo poverljivi broj
TMWC — Trial of Major War Criminals
Ured. — urednik
UDV — Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein
U.St.S. — Unterstaatssekretär
Viert, f. Zeigs. — Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
Vol. — Volume
VDA — Volksbund für das Deutschtum im Ausland
ВП СССР — Внешняя политика СССР
Wirt, und Rüst. — Wirtschaft und Rüstung
Wirt. Enz. Balk. — Wirtschaftst Enzyklopädie des Balkans
Zb. — zbornik
Your. Cont. Hist. — Yournal of Contemporary History

SADRŽAJ I KNJIGE	
	Strana
REC AUTORA — — — — —	5
UVOD —	13
G l a v a p r v a	
PRVI POGLEDI I KORACI PREMA JUGOISTOKU I PRVI USPESI I NEUSPESI I-HITLEROVE DIPLOMATIJE NA OVOM PODRUČJU —	41
1. Prvi koraci novog režima, dileme u spoljnoj politici, prvi uspjesi i neuspjesi — — — — —	43
2. Reakcija u zemljama jugoistočne Evrope i u Italiji na promene u Nemačkoj u prvoj polovini 1933. godine — — — — —	53
3. Nemačka, Četvorni pakt i Organizacioni pakt Male antante — —	64
G l a v a d r u g a	
PRIPREMANJE POHODA — — — — —	89
1. Opšti preduslovi ekspanzije Trećeg Rajha — — — — —	91
2. Najvažniji spoljnopolitički potezi Nemačke u borbi za prestiž u Evropi od 1933. do 1936 godine — — — — —	95
3. Utvrđivanje osnovnih pravaca i metoda ekspanzije Trećeg Rajha prema jugoistoku Evrope — — — — —	105
4. Obezbeđivanje preduslova za osvajanje pozicija u spoljnotrgovinskoj razmeni Nemačke sa zemljama jugoistočne Evrope — — — — —	114
5. Nemačka i Balkanski sporazum — — — — —	120
G l a v a t r e ć a	
NASRTAJ NA PRVE SUSEDE — — — — —	129
1. Mesto i uloga Folksdojčera u pripremanju prodora Nemačke na jugo-istok Evrope, sa posebnim osvrtom na rad sudetske grupe na slabljenju čehoslovačke — — — — —	131
2. Savladivanje prepreka na putu za Austriju — — — — —	149
3. Učvršćivanje saradnje sa Gembeševom Madarskom — — — — —	169
	433

	Strana
G l a v a č e t v r t a	
PODRIVANJE I SLABLJENJE MALE ANTANTE _ _ _ _ _	189
1. Utiranje puta za Jugoslaviju ————— — — — —	191
2. Obračun sa Tituleskuom, obezbeđivanje puteva za prodor u Rumuniju	220
G l a v a p e t a	
UCVRŠCIVANJE I PROŠIRIVANJE VEZA I SARADNJE SA OSTA- LIM BALKANSKIM ZEMLJAMA _ _ _ _ _	253
1. Proširivanje veza i saradnje sa Borisovom Bugarskom — — — —	255
2. Grčka i Treći Rajh — — — — — — — — — — — —	275
3. Borba za jačanje uticaja uTurskoj — — — — — — — — —	295
4. Prepuštanje Albanije Musolini ju — — — — — — — — —	313
G l a v a š e s t a	
PRVA BOGATA ŽETVA _ _ _ _ _	323
1. Istiskivanje sa područja jugoistoka glavnih konkurenata u spoljno- trgovinskoj razmeni i privrednoj saradnji Velike Britanije i Fran- cuske ————— — — — — — — — — — — — — —	325
2. Istiskivanje Italije sa južnoevropskog tržišta — — — — — — — — —	333
3. Rezultati četvorogodišnjeg delovanja Rajha u oblasti bilateralne sa- radnje sa pojedinim zemljama jugoistočne Evrope — — — — — — — — —	337
BIBLIOGRAFIJA----- _ _ _ _ _	3 5 1

Tehnički urednik

Nikola Savić

Lektor

Žaneta Rakić-Vukadinović, prof.

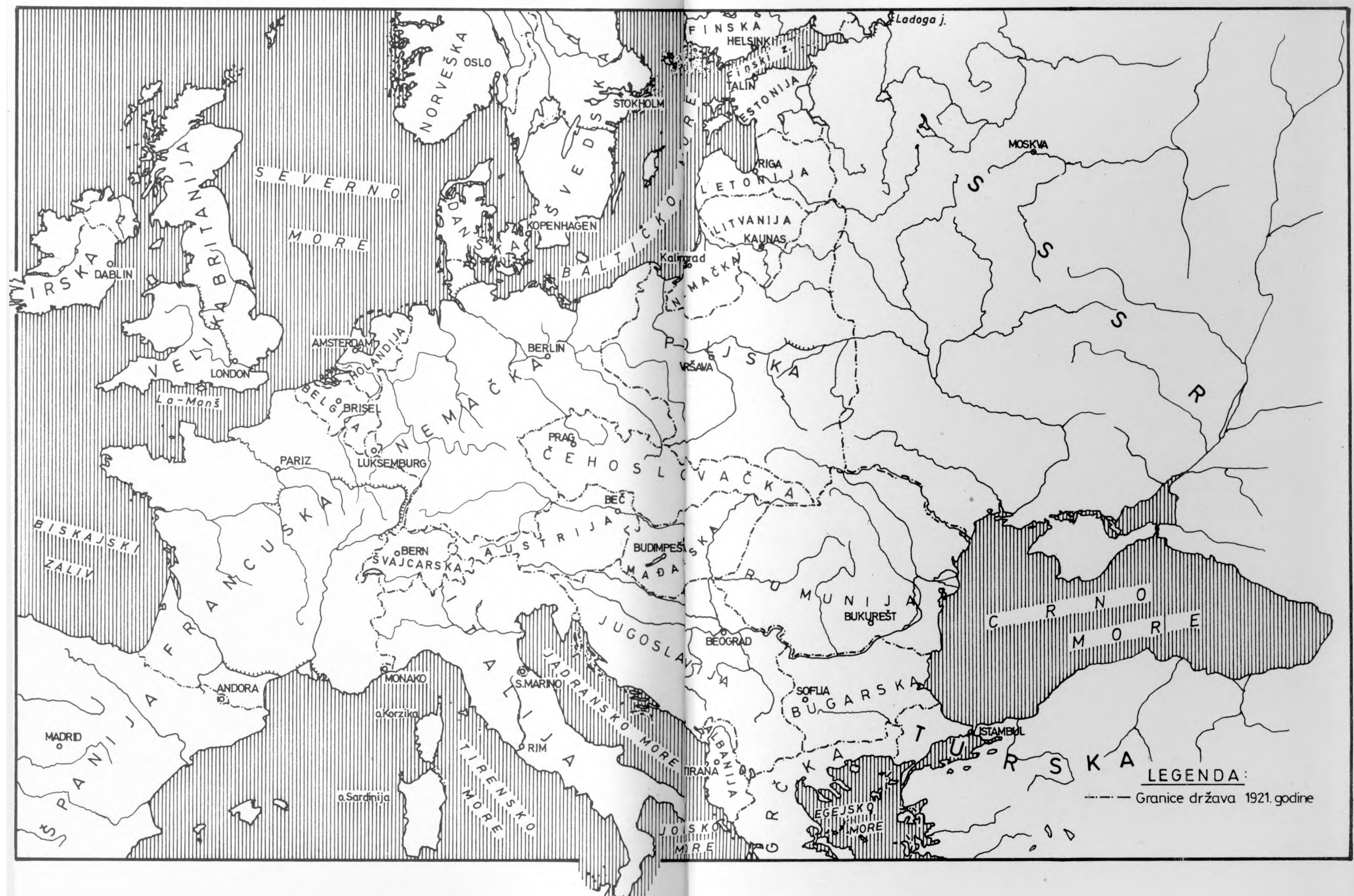
Omot

Dobrolo Nikolić, akad. slikar

Korektor

Stanislava Bjeletić

Stampa: Vojna štamparija — Beograd, Generala Zdanova 40 b

EVROPA PRED POČETAK EKSPANZIJE TREĆEG RAJHA